

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

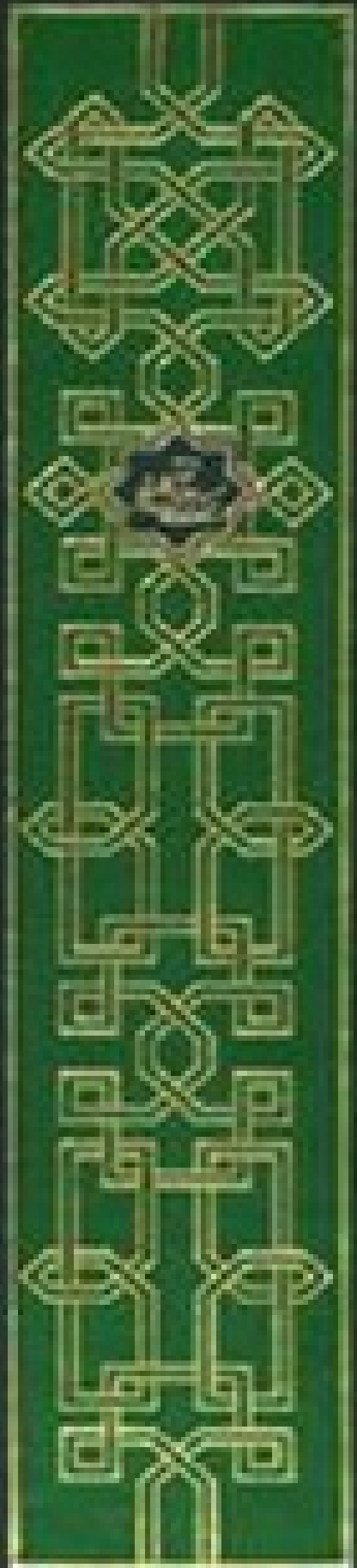

تفسیر نور

تألیف
مجلسه التفسیر و الترویج
مطالع شیخ نجف قزاقی

جلد دهم

مرکز فرهنگی نورسپاس از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۱	تفسیر نور جلد ۱۰
۳۱	مشخصات کتاب
۳۳	اشاره
۳۹	[مقدمات پژوهش]
۳۹	اشاره
۳۹	سخن ناشر
۳۹	اشاره
۳۹	شیوه کار
۴۰	شیوه ارائه
۴۱	همکاران محترم:
۴۲	تقریظ آیت الله مؤمن
۴۶	مقدمه
۴۶	اشاره
۴۸	اما ضعف ها:
۴۸	اما نقاط قوت:
۵۲	سیمای سوره جمعه
۵۲	اشاره
۵۳	نکته ها:
۵۴	اهمیت و جایگاه تسبیح
۵۵	تسبیح موجودات
۵۷	پیام ها:
۵۹	نکته ها:
۶۲	پیام ها:

۶۳ نکته ها:

۶۴ پیام ها:

۶۴ نکته ها:

۶۸ پیام ها:

۶۹ نکته ها:

۷۲ پیام ها:

۷۳ نکته ها:

۷۴ پیام ها:

۷۴ نکته ها:

۸۳ پیام ها:

۸۴ نکته ها:

۸۵ پیام ها:

۸۶ نکته ها:

۸۷ پیام ها:

۸۹ سیمای سوره منافقون

۸۹ اشاره

۹۰ نکته ها:

۹۳ پیام ها:

۹۵ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۹ نکته ها:

۱۰۰ پیام ها:

۱۰۱ نکته ها:

۱۰۱ پیام ها:

۱۰۳ نکته ها:

۱۰۳ پیام ها:

نکته ها: ۱۰۴

پیام ها: ۱۰۵

نکته ها: ۱۰۶

پیام ها: ۱۰۷

نکته ها: ۱۰۸

پیام ها: ۱۰۹

سیمای سوره تغابن - ۱۱۱

اشاره - ۱۱۱

نکته ها: ۱۱۲

پیام ها: ۱۱۲

نکته ها: ۱۱۳

پیام ها: ۱۱۴

نکته ها: ۱۱۴

پیام ها: ۱۱۸

نکته ها: ۱۱۸

پیام ها: ۱۱۹

نکته ها: ۱۱۹

پیام ها: ۱۲۰

نکته ها: ۱۲۰

پیام ها: ۱۲۲

نکته ها: ۱۲۳

پیام ها: ۱۲۴

نکته ها: ۱۲۴

پیام ها: ۱۲۵

نکته ها: ۱۲۶

پیام ها: ۱۲۷

۱۲۸ نکته ها:

۱۲۹ پیام ها:

۱۳۰ نکته ها:

۱۳۰ پیام ها:

۱۳۱ نکته ها:

۱۳۳ پیام ها:

۱۳۴ نکته ها:

۱۳۵ پیام ها:

۱۳۶ نکته ها:

۱۳۶ پیام ها:

۱۳۷ نکته ها:

۱۳۸ پیام ها:

۱۴۰ سیمای سوره طلاق -

۱۴۰ اشاره -

۱۴۱ نکته ها:

۱۴۷ پیام ها:

۱۵۱ نکته ها:

۱۵۲ پیام ها:

۱۵۵ نکته ها:

۱۵۶ پیام ها:

۱۵۷ پیام ها:

۱۵۸ نکته ها:

۱۵۸ پیام ها:

۱۶۰ نکته ها:

۱۶۰ پیام ها:

۱۶۱ نکته ها:

پیام ها: ۱۶۲

پیام ها: ۱۶۲

نکته ها: ۱۶۳

پیام ها: ۱۶۴

نکته ها: ۱۶۶

پیام ها: ۱۶۷

سیمای سوره تحریم ۱۶۹

اشاره - ۱۶۹

نکته ها: ۱۷۰

پیام ها: ۱۷۰

پیام ها: ۱۷۲

نکته ها: ۱۷۳

پیام ها: ۱۷۳

نکته ها: ۱۷۵

پیام ها: ۱۷۵

نکته ها: ۱۷۶

پیام ها: ۱۸۰

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۴

پیام ها: ۱۸۵

نکته ها: ۱۸۶

پیام ها: ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۷

پیام ها: ۱۸۸

نکته ها: ۱۸۹

پیام ها: ۱۹۳

نکته ها: ۱۹۵

پیام ها: ۱۹۶

سیمای سوره ملک ۱۹۸

اشاره ۱۹۸

نکته ها: ۱۹۹

پیام ها: ۲۰۰

نکته ها: ۲۰۲

پیام ها: ۲۰۳

نکته ها: ۲۰۴

پیام ها: ۲۰۴

نکته ها: ۲۰۵

پیام ها: ۲۰۵

نکته ها: ۲۰۶

پیام ها: ۲۰۷

نکته ها: ۲۰۷

پیام ها: ۲۰۸

نکته ها: ۲۰۹

پیام ها: ۲۱۰

نکته ها: ۲۱۱

پیام ها: ۲۱۲

نکته ها: ۲۱۳

پیام ها: ۲۱۳

نکته ها: ۲۱۵

پیام ها: ۲۱۶

نکته ها: ۲۱۷

۲۱۸ پیام ها:

۲۱۸ نکته ها:

۲۲۱ پیام ها:

۲۲۱ نکته ها:

۲۲۱ پیام ها:

۲۲۲ نکته ها:

۲۲۳ پیام ها:

۲۲۵ سیمای سوره قلم

۲۲۵ اشاره

۲۲۵ نکته ها:

۲۲۵ اشاره

۲۲۶ اخلاق در اسلام

۲۳۳ پیام ها:

۲۳۴ نکته ها:

۲۳۴ پیام ها:

۲۳۵ نکته ها:

۲۳۷ پیام ها:

۲۳۸ نکته ها:

۲۴۰ پیام ها:

۲۴۲ نکته ها:

۲۴۳ پیام ها:

۲۴۵ نکته ها:

۲۴۵ پیام ها:

۲۴۶ نکته ها:

۲۴۷ پیام ها:

۲۴۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۲۴۸

نکته‌ها: ۲۴۹

پیام‌ها: ۲۵۰

نکته‌ها: ۲۵۱

چشم زخم ۲۵۲

پیام‌ها: ۲۵۲

سیمای سوره حاقّه ۲۵۴

اشاره ۲۵۴

نکته‌ها: ۲۵۴

پیام‌ها: ۲۵۵

نکته‌ها: ۲۵۶

پیام‌ها: ۲۵۶

نکته‌ها: ۲۵۷

پیام‌ها: ۲۵۷

نکته‌ها: ۲۵۹

پیام‌ها: ۲۵۹

نکته‌ها: ۲۶۱

پیام‌ها: ۲۶۲

نکته‌ها: ۲۶۳

پیام‌ها: ۲۶۳

نکته‌ها: ۲۶۵

پیام‌ها: ۲۶۶

نکته‌ها: ۲۶۷

پیام‌ها: ۲۶۸

سیمای سوره معارج ۲۷۱

اشاره ۲۷۱

۲۷۲ نکته ها:

۲۷۲ پیام ها:

۲۷۳ نکته ها:

۲۷۳ پیام ها:

۲۷۴ نکته ها:

۲۷۵ پیام ها:

۲۷۶ نکته ها:

۲۷۷ پیام ها:

۲۷۹ نکته ها:

۲۸۰ پیام ها:

۲۸۲ نکته ها:

۲۸۴ پیام ها:

۲۸۴ نکته ها:

۲۸۵ پیام ها:

۲۸۶ نکته ها:

۲۸۸ پیام ها:

۲۹۲ سیمای سوره نوح

۲۹۲ اشاره

۲۹۲ نکته ها:

۲۹۳ ویژگی های حضرت نوح علیه السلام در قرآن

۲۹۳ پیام ها:

۲۹۵ نکته ها:

۲۹۵ پیام ها:

۲۹۶ نکته ها:

۲۹۷ پیام ها:

۲۹۹ نکته ها:

پیام ها: ۳۰۰

نکته ها: ۳۰۱

پیام ها: ۳۰۱

نکته ها: ۳۰۲

پیام ها: ۳۰۲

نکته ها: ۳۰۳

پیام ها: ۳۰۴

نکته ها: ۳۰۵

پیام ها: ۳۰۵

نکته ها: ۳۰۶

پیام ها: ۳۰۶

سیمای سوره جن ۳۰۸

اشاره ۳۰۸

نکته ها: ۳۰۸

پیام ها: ۳۱۱

نکته ها: ۳۱۳

پیام ها: ۳۱۳

نکته ها: ۳۱۴

پیام ها: ۳۱۵

نکته ها: ۳۱۶

پیام ها: ۳۱۶

نکته ها: ۳۱۷

پیام ها: ۳۱۸

نکته ها: ۳۲۰

پیام ها: ۳۲۰

نکته ها: ۳۲۲

۳۲۳ نکاتی چند پیرامون مسجد

۳۲۵ پیام ها:

۳۲۷ نکته ها:

۳۲۸ پیام ها:

۳۲۹ نکته ها:

۳۲۹ پیام ها:

۳۳۰ نکته ها:

۳۳۰ اشاره

۳۳۰ اصل اول.

۳۳۰ اصل دوم.

۳۳۱ اصل سوم.

۳۳۱ اصل چهارم.

۳۳۲ اصل پنجم.

۳۳۲ اصل ششم.

۳۳۲ پیام ها:

۳۳۵ سیمای سوره مزمل

۳۳۵ اشاره

۳۳۵ نکته ها:

۳۳۶ پیام ها:

۳۳۸ نکته ها:

۳۳۸ نماز شب در روایات

۳۴۰ پیام ها:

۳۴۱ نکته ها:

۳۴۲ پیام ها:

۳۴۴ نکته ها:

۳۴۴ پیام ها:

۳۴۵ نکته ها:

۳۴۶ پیام ها:

۳۴۷ نکته ها:

۳۴۹ پیام ها:

۳۵۳ سیمای سوره مدثر

۳۵۳ اشاره -

۳۵۳ نکته ها:

۳۵۴ پیام ها:

۳۵۷ نکته ها:

۳۵۸ پیام ها:

۳۵۹ نکته ها:

۳۶۱ پیام ها:

۳۶۴ نکته ها:

۳۶۵ پیام ها:

۳۶۶ نکته ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۸ نکته ها:

۳۶۹ پیام ها:

۳۶۹ نکته ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۲ نکته ها:

۳۷۳ شفاعت کنندگان در قیامت -

۳۷۴ شرایط شفاعت شوندگان -

۳۷۴ پیام ها:

۳۷۶ پیام ها:

۳۷۸ سیمای سوره قیامت -

۳۷۸ اشاره

۳۷۹ نکته ها:

۳۷۹ اشاره

۳۸۰ نفس در قرآن

۳۸۰ اشاره

۳۸۰ الف) نفس امّاره

۳۸۱ ب) نفس لوّامه

۳۸۱ ج) نفس مطمئنّه

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۵ نکته ها:

۳۸۵ پیام ها:

۳۸۶ نکته ها:

۳۸۷ پیام ها:

۳۸۷ نکته ها:

۳۸۸ پیام ها:

۳۸۹ نکته ها:

۳۹۲ پیام ها:

۳۹۴ نکته ها:

۳۹۴ پیام ها:

۳۹۷ سیمای سوره انسان

۳۹۷ اشاره

۳۹۸ نکته ها:

۳۹۹ پیام ها:

۴۰۰ نکته ها:

۴۰۱ پیام ها:

۴۰۳ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۰۴

نکته‌ها: ۴۰۵

پیام‌ها: ۴۰۶

نکته‌ها: ۴۰۹

پیام‌ها: ۴۱۰

نکته‌ها: ۴۱۱

نعمت‌های بهشتی - ۴۱۱

پیام‌ها: ۴۱۲

نکته‌ها: ۴۱۵

پیام‌ها: ۴۱۵

نکته‌ها: ۴۱۶

پیام‌ها: ۴۱۶

نکته‌ها: ۴۱۷

پیام‌ها: ۴۱۷

سیمای سوره‌مرسلات - ۴۲۰

اشاره - ۴۲۰

نکته‌ها: ۴۲۱

پیام‌ها: ۴۲۳

نکته‌ها: ۴۲۵

ادراک یوم‌الفصل - ۴۲۶

پیام‌ها: ۴۲۶

نکته‌ها: ۴۲۷

پیام‌ها: ۴۲۷

نکته‌ها: ۴۲۸

پیام‌ها: ۴۳۰

نکته‌ها: ۴۳۲

پیام ها: ۴۳۳

نکته ها: ۴۳۴

پیام ها: ۴۳۵

نکته ها: ۴۳۶

پیام ها: ۴۳۸

نکته ها: ۴۳۹

پیام ها: ۴۴۰

سیمای سوره نبأ ۴۴۲

اشاره ۴۴۲

نکته ها: ۴۴۳

پیام ها: ۴۴۳

نکته ها: ۴۴۴

پیام ها: ۴۴۴

نکته ها: ۴۴۵

پیام ها: ۴۴۵

نکته ها: ۴۴۶

پیام ها: ۴۴۶

نکته ها: ۴۴۷

پیام ها: ۴۴۸

نکته ها: ۴۵۰

پیام ها: ۴۵۰

پیام ها: ۴۵۱

نکته ها: ۴۵۲

پیام ها: ۴۵۲

پیام ها: ۴۵۲

سیمای سوره نازعات ۴۵۵

۴۵۵ اشاره

۴۵۶ نکته ها:

۴۵۶ پیام ها:

۴۵۹ نکته ها:

۴۵۹ پیام ها:

۴۶۰ نکته ها:

۴۶۱ پیام ها:

۴۶۲ نکته ها:

۴۶۳ پیام ها:

۴۶۵ پیام ها:

۴۶۶ پیام ها:

۴۶۷ نکته ها:

۴۶۷ پیام ها:

۴۶۹ سیمای سوره عبس

۴۶۹ اشاره

۴۷۰ نکته ها:

۴۷۱ پیام ها:

۴۷۲ نکته ها:

۴۷۲ پیام ها:

۴۷۳ نکته ها:

۴۷۳ پیام ها:

۴۷۵ نکته ها:

۴۷۵ پیام ها:

۴۷۶ نکته ها:

۴۷۷ پیام ها:

۴۷۷ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۷۸

سیمای سوره تکویر - ۴۸۱

اشاره - ۴۸۱

نکته‌ها: ۴۸۲

پیام‌ها: ۴۸۳

نکته‌ها: ۴۸۴

پیام‌ها: ۴۸۴

نکته‌ها: ۴۸۵

پیام‌ها: ۴۸۶

نکته‌ها: ۴۸۷

پیام‌ها: ۴۸۷

پیام‌ها: ۴۸۹

سیمای سوره انفطار - ۴۹۲

اشاره - ۴۹۲

نکته‌ها: ۴۹۳

پیام‌ها: ۴۹۴

نکته‌ها: ۴۹۵

پیام‌ها: ۴۹۵

نکته‌ها: ۴۹۷

پیام‌ها: ۴۹۷

سیمای سوره مطلقین - ۵۰۰

اشاره - ۵۰۰

نکته‌ها: ۵۰۱

پیام‌ها: ۵۰۲

نکته‌ها: ۵۰۳

پیام‌ها: ۵۰۴

نکته ها: ۵۰۵

پیام ها: ۵۰۶

نکته ها: ۵۰۷

پیام ها: ۵۰۸

نکته ها: ۵۰۹

پیام ها: ۵۰۹

سیمای سوره انشقاق ۵۱۲

اشاره ۵۱۲

نکته ها: ۵۱۳

پیام ها: ۵۱۳

نکته ها: ۵۱۴

پیام ها: ۵۱۵

نکته ها: ۵۱۶

پیام ها: ۵۱۷

نکته ها: ۵۱۸

پیام ها: ۵۱۸

سیمای سوره بروج ۵۲۰

اشاره ۵۲۰

نکته ها: ۵۲۱

پیام ها: ۵۲۲

نکته ها: ۵۲۴

پیام ها: ۵۲۴

نکته ها: ۵۲۵

پیام ها: ۵۲۶

نکته ها: ۵۲۷

پیام ها: ۵۲۷

سیمای سوره طارق - ۵۳۰

اشاره - ۵۳۰

نکته ها: ۵۳۱

پیام ها: ۵۳۲

نکته ها: ۵۳۳

پیام ها: ۵۳۴

سیمای سوره اعلی - ۵۳۶

اشاره - ۵۳۶

نکته ها: ۵۳۷

پیام ها: ۵۳۸

نکته ها: ۵۳۹

پیام ها: ۵۴۰

نکته ها: ۵۴۱

شرائط تذکر و موعظه: ۵۴۱

پیام ها: ۵۴۳

نکته ها: ۵۴۴

پیام ها: ۵۴۴

نکته ها: ۵۴۵

پیام ها: ۵۴۶

سیمای سوره غاشیه - ۵۵۰

اشاره - ۵۵۰

نکته ها: ۵۵۱

پیام ها: ۵۵۲

نکته ها: ۵۵۲

پیام ها: ۵۵۲

نکته ها: ۵۵۲

پیام‌ها: ۵۵۴

نکته‌ها: ۵۵۴

پیام‌ها: ۵۵۵

نکته‌ها: ۵۵۶

پیام‌ها: ۵۵۷

سیمیای سوره فجر: ۵۶۱

اشاره: ۵۶۱

نکته‌ها: ۵۶۲

پیام‌ها: ۵۶۳

نکته‌ها: ۵۶۴

پیام‌ها: ۵۶۵

نکته‌ها: ۵۶۷

پیام‌ها: ۵۶۷

نکته‌ها: ۵۶۹

پیام‌ها: ۵۶۹

نکته‌ها: ۵۷۱

پیام‌ها: ۵۷۲

سیمیای سوره بلد: ۵۷۴

اشاره: ۵۷۴

نکته‌ها: ۵۷۵

پیام‌ها: ۵۷۶

نکته‌ها: ۵۷۷

پیام‌ها: ۵۸۰

نکته‌ها: ۵۸۲

پیام‌ها: ۵۸۲

سیمیای سوره شمس: ۵۸۶

۵۸۶----- اشاره

۵۸۷----- نکته ها:

۵۸۹----- پیام ها:

۵۹۰----- نکته ها:

۵۹۲----- پیام ها:

۵۹۶----- سیمای سوره لیل

۵۹۶----- اشاره

۵۹۷----- نکته ها:

۵۹۷----- پیام ها:

۵۹۸----- نکته ها:

۶۰۰----- پیام ها:

۶۰۳----- نکته ها:

۶۰۴----- پیام ها:

۶۰۷----- سیمای سوره ضحی

۶۰۷----- اشاره

۶۰۸----- نکته ها:

۶۰۹----- پیام ها:

۶۰۹----- نکته ها:

۶۱۱----- پیام ها:

۶۱۶----- سیمای سوره شرح

۶۱۶----- اشاره

۶۱۶----- نکته ها:

۶۲۰----- پیام ها:

۶۲۴----- سیمای سوره تین

۶۲۴----- اشاره

۶۲۵----- نکته ها:

پیام‌ها: ۶۲۶

سیمای سوره غلق ۶۲۸

اشاره ۶۲۸

نکته‌ها: ۶۲۹

پیام‌ها: ۶۳۰

نکته‌ها: ۶۳۱

نکته‌ها: ۶۳۴

پیام‌ها: ۶۳۵

سیمای سوره قدر ۶۳۸

اشاره ۶۳۸

نکته‌ها: ۶۳۹

پیام‌ها: ۶۴۰

نکته‌ها: ۶۴۰

پیام‌ها: ۶۴۵

نکته‌ها: ۶۴۶

نگاهی به فرشتگان در قرآن ۶۴۸

پیام‌ها: ۶۵۱

نکته‌ها: ۶۵۱

پیام‌ها: ۶۵۳

سیمای سوره بینه ۶۵۵

اشاره ۶۵۵

نکته‌ها: ۶۵۵

پیام‌ها: ۶۵۶

نکته‌ها: ۶۵۷

پیام‌ها: ۶۵۷

نکته‌ها: ۶۵۸

پیام ها: ۶۵۹

نکته ها: ۶۶۰

پیام ها: ۶۶۰

سیمای سوره زلزله ۶۶۳

اشاره ۶۶۳

نکته ها: ۶۶۳

پیام ها: ۶۶۷

سیمای سوره عادیات ۶۷۰

اشاره ۶۷۰

نکته ها: ۶۷۰

پیام ها: ۶۷۲

سیمای سوره قارعه ۶۷۶

اشاره ۶۷۶

نکته ها: ۶۷۶

پیام ها: ۶۷۸

سیمای سوره تکوین ۶۸۰

اشاره ۶۸۰

نکته ها: ۶۸۰

جلوه های تکوین ۶۸۱

پیام ها: ۶۸۴

سیمای سوره عصر ۶۸۶

اشاره ۶۸۶

نکته ها: ۶۸۶

بازار دنیا ۶۸۸

پیام ها: ۶۹۱

سیمای سوره همزه ۶۹۴

۶۹۴ اشاره

۶۹۴ نکته ها:

۶۹۵ پیام ها:

۶۹۸ سیمای سوره فیل

۶۹۸ اشاره

۶۹۸ نکته ها:

۶۹۹ پیام ها:

۷۰۲ سیمای سوره قریش

۷۰۲ اشاره

۷۰۲ نکته ها:

۷۰۳ پیام ها:

۷۰۶ سیمای سوره ماعون

۷۰۶ اشاره

۷۰۶ نکته ها:

۷۰۸ نگاهی به مسئله ریا

۷۰۹ اخلاص

۷۰۹ پیام ها:

۷۱۳ سیمای سوره کوثر

۷۱۳ اشاره

۷۱۴ نکته ها:

۷۲۵ پیام ها:

۷۲۸ سیمای سوره کافرون

۷۲۸ اشاره

۷۲۸ نکته ها:

۷۲۹ پیام ها:

۷۳۲ سیمای سوره نصر

۷۳۲ اشاره

۷۳۲ نکته ها:

۷۳۴ نگاهی گذرا به فتح مکه

۷۳۵ پیام ها:

۷۳۸ سیمای سوره مسد

۷۳۸ اشاره

۷۳۸ نکته ها:

۷۴۲ پیام ها:

۷۴۵ سیمای سوره توحید

۷۴۵ اشاره

۷۴۶ نکته ها:

۷۴۸ پیام ها:

۷۴۹ نکته ها:

۷۴۹ پیام ها:

۷۵۰ نکته ها:

۷۵۱ پیام ها:

۷۵۱ نکته ها:

۷۵۱ پیام ها:

۷۵۳ سیمای سوره فلق

۷۵۳ اشاره

۷۵۳ نکته ها:

۷۵۷ بحثی درباره حسادت

۷۵۸ منشأ حسادت چیست؟

۷۵۹ پیام ها:

۷۶۳ سیمای سوره ناس

۷۶۳ اشاره

نکته ها: ۷۶۳

پیام ها: ۷۶۶

درباره مرکز: ۷۶۸

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱-۱۰؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۲-۰۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۳-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۴-۰۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۵-۰۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۶-۰۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۷-۰۵؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۸-۰۶؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۹-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۱-۰۹؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم..... - ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به

نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام‌های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می‌دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت‌های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می‌دهند.

نوشته‌های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می‌گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می‌گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه‌های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرانتز آمده است.

۳. نکته‌ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه‌ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به‌سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه‌هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن‌تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش‌ها و پاسخ‌گویی به آنها.

۴. پیام‌ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه‌ی عصرها و برای همه نسل‌هاست. البته مستند برداشت‌های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می‌باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

□
در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان: حسن دهشیری، رحمت الله جعفری، محمود متوسل و اکبر دهقان که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

تقریظ آیت الله مؤمن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا و نبينا محمد خاتم النبيين سيما بقيه الله في الارضين عجل الله تعالى فرجه الشريف و لعنه الله على اعدائهم اجمعين من الآن الى قيام يوم الدين»

توفیقی دست داد و چند ورقی از بعض مجلدات تفسیر شریف «نور» را مطالعه کردم و بدین جهت مناسب دیده شد چند خطی راجع به این تفسیر بنویسم:

قرآن کریم به عنوان هدایت مردم به بهترین راه به سوی سعادت هر دو جهان نازل شده (۱) و بدون هیچ شکی موجب هدایت اهل تقوی و پرهیزکاری است (۲) و این قرآن نور و کتاب روشن و روشنگری است که خداوند متعال بواسطه آن کسانی را که دنبال تحصیل رضای خاطر اویند به راه های سلامت راهنمایی نموده، به آن راهها می رساند و آنان را از همه تاریکی ها بیرون آورده، در روشنی واقعی قرار می دهد و به طور کلی به راه راست راهنمایی کرده و می رساند (۳). این قرآن کریم مجید، همه مردم را امر به تدبر در آیات خود نموده، کسانی را که در آیات تدبر نمی کنند تویخ و سرزنش می نماید. از جمله می فرماید: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۴) آیا این مردم در قرآن تدبر نمی کنند یا آنکه روی دلهایشان قفل هائی است که مانع استفاده شان از قرآن و رهنمون شدن نشان به معارف اسلامی می شود.

این خطاب قرآنی، همه را دربر می گیرد بلکه با توجه به آیات قبل آن که در رابطه با منافقین است حتی آنان را نیز بطور صریح شامل می شود. بنابراین همه قشرهای انسانی

ص: ۱۰

۱-۱. یونس، ۳۵.

۲-۲. بقره، ۲.

۳-۳. مائده، ۱۵ و ۱۶.

۴-۴. محمد، ۲۹.

مکلف به تدبّر در قرآن شریف هستند و این تکلیف اختصاص به طائفه مخصوصی که اهل درک و فهم بالائی باشند ندارد. البته روشن است هر قدر فهم و فضل و درک شخص بیشتر باشد از تدبّر در کلمات الهی بهره فراوانتری خواهد برد.

و نیز قرآن مجید در آیه دیگری فرموده است: «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (۱) آیه مردم تدبّر در قرآن - و دقت در معنای هماهنگ و همسان آیات مختلف آن - نمی کنند که اگر این قرآن از نزد غیر خدا آمده بود، با تدبّر در آیات آن به اختلاف و ناهمخوانی آنها می رسیدند.

این آیه شریفه نیز مردم را بر ترک تدبّر و دقت در معنای آیات سرزنش و توبیخ نموده، می فرماید: انسان با تدبّر و دقت در معنای آیات به هماهنگی و همسو بودن آیات آن واقف می شود و می بایست در آنها دقت کند تا مورد سرزنش الهی قرار نگیرد. در این آیه نیز روشن است که مخاطب آن همه مردم هستند تا با تأمل در هماهنگی بودن آیات قرآن، به معجزه بودن آن واقف شوند و به پیامبری پیامبر عظیم الشان اسلام ایمان آورند و روشن است که همانگونه که همه طبقات مردم موظفند به اسلام ایمان آورند، همچنین موظفند راه تدبّر را طی کنند تا به این اعجاز دائمی پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پی برده، مسلمان شوند.

هدف از ذکر این آیه و آن آیه شریفه و آوردن چند جمله در ذیل آنها این است که همه اقشار مردم مکلف به تدبّر در قرآن کریمند تا به معجزه بودن آن واقف شوند و به دین اسلام در آیند و با تدبّر در آیات آن هدایت شده، به راه های سلامت برسند و از همه راههای تاریک نجات یافته در صراط مستقیم الهی قرار گیرند.

بنابراین، تدبّری را که قرآن امر به انجام آن فرموده است به طائفه خاصی از مردم و بخصوص دانشمندان اختصاص ندارد، بلکه همه اقشار مکلفند در این آیات تدبّر کنند تا به معارف الهی موجود در قرآن برسند و از همه تاریکی های گوناگون نجات یابند و به رضوان خدا نائل شده، از هر جهت در سلامت معنوی بلکه مادی قرار گیرند.

با این مقدمه باید گفت که مؤلف محترم تفسیر نور، قدم در راه عمل به این وظیفه الهی نهاده و انصافاً با دقت در آیات مبارکه به نکات بسیار ارزنده ای دست یافته است. البته

ص: ۱۱

همان گونه که در مقدمه تفسیر نگاشته است، از کلمات علما دیگر مفسر قرآن کریم استفاده برده، اما در عین حال، رسیدن به نکات زیادی که در این تفسیر مختصر آمده است، احتیاج به صرف دقت و همت لازم دارد که جز با لطف خداوند بزرگ و امدادهای او امکان پذیر نیست.

خداوند متعال مؤلف ارجمند را هم به نکات مختلف موجود در آیات راهنمایی و کمک کرده و هم در التفات به پیامهای آن هدایت فرموده است و صد البته که باز هم امکان راهیابی به رموز دیگر کلمات ایزد متعال محقق است و فضل او نیز غیرمتناهی است و چه بسیار نکات دیگری نیز باشد که عنایت او می تواند در رسیدن به آنها کمک کند و مخصوصاً انضمام دسته ای از آیات به دسته ای دیگر و نیز قواعد و کلیات قرآنی اگر کنار هم قرار گیرد، چه بسا قیاسهای قطعی مختلفی پدید می آید و به نتایج ارزنده ای منتهی می گردد. ولی البته این تفسیر مختصر با ویژگی اختصارش نمی تواند حاوی این فوائد نیز باشد، بلکه این کار نیاز به تفسیری طولانی و وقتی بیشتر و احیاناً مقدماتی دیگر دارد که در تفسیرهای ارزشمند دیگر همچون تفسیر شریف المیزان به بخشی از آنها پرداخته شده است. کما اینکه اگر روایاتی که از معصومین علیهما السلام در ذیل آیه شریفه و یا در رابطه با معارف اسلامی - که قرآن شریف نیز تعرضی نسبت به آنها دارد - مورد توجه قرار داده شود، مطالب ارزنده دیگری بدست می آید که صرف دقت و تحقیق در آن نیز بسیار ارزشمند است.

و اگر کلمات علما دین و مفسران بزرگ و سایر دانشمندان مورد توجه قرار گیرد و گفته های آنان و شبهات مختلفی که در سخن آنان ذکر شده و سایر شبهات و امور دیگر مرتبط با آن اگر مورد توجه واقع شود، قطعاً به امور ارزشمندی خواهیم رسید که بسیار خوب و با ارزش خواهد بود.

امّا همه این مطالب و مطالب زیاد دیگر، اگرچه صحیح و بجاست، اما در تفسیری که بنایش بر اختصار است و هدفش بهره بردن طوائف مختلف مردم و همچنین دستمایه ارزشمندی برای طلب و فضلاء است، پرداختن به آن مطالب جا ندارد و انجام آن به عهده فرصتی دیگر و کتابی مفصل با صرف دقت بیشتر است که امید است مؤلف محترممان در آینده به چنین کارهایی نیز موفق آیند.

آنچه در این تفسیر خوب است در آینده مورد توجه واقع شود، این است که چه بسا فهم بعضی نکات مذکور در تفسیر از آیات شریفه نیاز به مختصر بیانی دارد تا خواننده به منشأ پی بردن به آن نکته واقف شود و خوبتر، آن نکته در ذهنش جا بیفتد که امید است در بازبینی مجدد این معنی نیز در حدی که به اختصار مطلوب تفسیر زیان نرساند، مورد توجه قرار گیرد.

به هر حال کاری که مؤلف محترم در عرضه این تفسیر به آن موفق شده کاریست بسیار ارزنده که لاز است دیگر فضلاء محترم و علماء دینی نیز به امثال این خدمات همت نمایند که خداوند متعال کسانی را که در راه او کوشش کنند حتماً کمک و هدایت خواهد فرمود.

خداوند می فرماید: «وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۱)؛ کسانی که در راه ما کوشش کنند ما صد البته آنانرا راهنمایی خواهیم کرد و همانا خداوند با نیکوکاران است. و در این صورت است که معارف گوناگون اسلامی در جهات مختلف به طبقات مختلف مردم در حد مطلوب و متناسب عرضه خواهد شد و مسلمانان خصوصاً و عموم ابناء بشر به علوم دینی در حد میسور پی خواهند برد و انسان از جهل خارج شده به عالم علم وارد می گردد. به امید آن روز.

در هر حال این خدمت ارزشمند مؤلف محترم و با اخلاص، قابل تقدیر فراوان است و امید است خداوند سبحان و اولیای اسلام ایشان را بیشتر مشمول عنایات ویژه خود قرار دهند و عمری سراسر نور و پرتوافشان نسبت به معارف گوناگون اسلامی بیش از حد تصور به وی مرحمت گردد. قال الله تعالی: «لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ» (۲)

در پایان دست دعا به سوی خداوند رحمان برداشته عرض می کنیم: «اللهم کن لولیک الحجه بن الحسن صلواتک علیہ و علی آبائه فی هذه الساعه و فی کل ساعه ولیا و حافظا و قاعدا و ناصر و دلیلا و عینا حتی تسکنه ارضک طوعا و تمتعه فیها طویلا»

قم: محمد مؤمن

جمعه: ۲۷/ جمادی الاول ۱۴۲۵ ه. ق

۲۶/ تیر ۱۳۸۳ ه. ش

ص: ۱۳

۱-۱. عنکبوت، ۶۹.

۲-۲. ق، ۳۵.

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيدنا و نبينا محمد و آله الطاهرين

به لطف خداوند، بعد از سیزده سال، تفسیر نور، در روز جمعه سوم تیرماه سال ۱۳۸۴ به پایان رسید.

نوشتن این تفسیر همراه با چند حرکت قرآنی دیگر بود، از جمله:

۱. در رادیو سراسری جمهوری اسلامی، هر هفته روزهای دوشنبه و در ماه رمضان هر روز، در طول مدت دوازده سال این نوشته ها را برای مردم گفتم.

۲. مطالب این تفسیر، توسط حجت الاسلام آقای متوسل خلاصه و برای رادیو برون مرزی ارسال و به بیش از بیست زبان ترجمه و بیان می شود که مورد استقبال قرار گرفت.

۳. در این مدت، استاد تفسیری تأسیس شد تا از ایام تابستان که طلاب حوزه های علمیه فراغت بیشتری دارند بهره گرفته شود و طلاب در سطوح مختلف، بخشهایی از تفاسیر نمونه، نور، مجمع البیان و المیزان را در هر کجا که باشند مطالعه کنند و در اول سال تحصیلی امتحان دهند. تا زمان نگارش این مقدمه که سال هفتم این حرکت است، دهها نفر به سفر مکه و مدینه و سوریه و کربلا و مشهد به عنوان تشویق رفته اند و صدها دوره کتاب شریف بحار الانوار و تفسیر المیزان و نمونه به آنان اهداء شده است.

۴. بعضی از سوره های این تفسیر، با کمی تغییرات و اضافات، در قالب کتاب های جیبی

عرضه و به عنوان منبع مسابقات تفسیری برای عموم مردم و فرهنگیان اعلام شد که با استقبال گسترده اقشار جامعه مواجه گردید. در این بین، دو سوره لقمان و حجرات جزء کتب درسی دانشگاه آزاد و کتاب تفسیر آیات برگزیده، جزء کتب درسی عموم دانشگاه ها قرار گرفت.

پس از آنکه در سال ۱۳۷۶ این تفسیر، که تا آن زمان چهار جلد آن چاپ شده بود، به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران اعلام شد، بار دیگر مورد بازنگری دقیق و تزریق نکات جدید از تفسیر راهنمای حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی قرار گرفت و با لطف الهی کار به صورت بهتری عرضه شد.

هدف ما در این تفسیر فرو رفتن در نکات ادبی، حدیثی، تاریخی، طبیعی، اجتماعی، سیاسی، فقهی و فلسفی نبوده، بلکه هدف، آشنایی با محتوای قرآن به صورت پیام های الهی بوده است زیرا:

ما مخلوق خدا هستیم و باید نامه خالق را بخوانیم و عمل کنیم. کدام فرزند وصیت پدرش را ناخوانده می گذارد و بی تفاوت می گذرد؟

ما به تدبّر در آیات مأموریم و خداوند از کسانی که در آیات قرآن تدبّر نمی کنند به شدت انتقاد کرده است. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱)

قرآن نور است و کسی که هدفش بیرون بردن خود و جامعه از ظلمات به نور باشد، نمی تواند با نور قرآن مانوس نباشد.

قرآن محکم ترین سند دینی ماست که مورد اتفاق تمام فرقه ها می باشد و تمسک به آن تنها راه نجات است.

در میان تمام کتاب ها و نوشته ها، تنها مکتوبی که صحت آن از طرف خداوند تضمین شده، قرآن است. «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۲) ما قرآن را نازل کردیم و ما خود، آن را محافظت می کنیم.

به هر حال، خداوند دو توفیق بزرگ نصیب فرمود که توان شکر آن را ندارم:

ص: ۱۵

۱-۱. محمد، ۲۴.

۲-۲. حجر، ۹.

الف: حدود هفده سال زیر نظر حضرت آیه الله مکارم شیرازی که از مراجع تقلید هستند، با دوستان دیگر، تفسیر نمونه را به اتمام رساندیم.

ب: در طول سیزده سال با همکاری روحانیون فاضل، آقایان بهشتی و متوسل (در نیمی از تفسیر) و آقایان دهشیری و جعفری (در نیم دیگر) آقای اکبر دهقان در این جلد و آقای علی محمد متوسلی در امر مقابله و تصحیح تمام مجلدات، تفسیر نور را به پایان رساندم.

البته در این نوشتار ضعف ها و قوت هائی است که به آن اشاره می کنم.

اما ضعف ها:

نوشتن یک دور تفسیر، نیاز به مطالعه بسیار و فراغت و تمرکز فکر در مراکز حوزوی و علمی دارد، که این شرائط برای بنده و همکاران فراهم نبود، زیرا در تمام این مدت مسئول نهضت سواد آموزی، استاد اقامه نماز و استاد تفسیر بوده و هر هفته معمولاً در مسافرت بوده ام. علاوه بر هفتاد برنامه تلویزیونی در هر سال، سخنرانی های پراکنده در دانشگاه ها و شهرستان ها، فراغتی برای بنده باقی نمی گذاشت و لذا تصمیم گرفتم از شرکت در مهمانی ها، کنگره ها و مراسم تشریفاتی و خواندن روزنامه ها و مقالات سیاسی، تا آنجا که امکان دارد بکاهم و به شنیدن خلاصه اخبار و تیتراژ بعضی روزنامه ها اکتفا کنم تا بتوانم با قرآن بیشتر مانوس شوم. در واقع برای نوشتن این تفسیر از پاره وقت ها استفاده شده و لذا با دقت فراوانی که به عمل آمده، باز هم نیاز به تکمیل دارد و از تمام کسانی که اشکالات ما را تذکر دهند، پیشاپیش تشکر می کنم.

اما نقاط قوت:

۱- حدود هفتاد درصد نکات و پیام ها، برگرفته از تفاسیر قدیم و جدید شیعه و سنی است که به صورت خلاصه وار در این تفسیر آمده و حدود سی درصد نکاتی است که خداوند به ذهن بنده یا دوستانم انداخته است.

۲- پیام ها در جملاتی کوتاه، رسا و قابل ترجمه به زبان های مختلف آمده است، به گونه ای که خواننده می تواند مفاهیم آیه را به صورت دسته بندی شده دریافت کند.

۳- سعی شده سخن زائدی به کار نرفته باشد و تمام پیام ها کار بردی و عملی و دور از

اصطلاحات پیچیده باشد.

۴- ده جزء این تفسیر را نزد علمای بزرگوار قم حضرت آیت الله سید مهدی روحانی رحمت الله علیه و آیت الله مصباح یزدی و آیت الله استادی خواننده ام و آنان پسندیده اند و تقریظ آیت الله روحانی در مقدمه جلد اول و تقریظ آیت الله مؤمن در مقدمه این جلد آمده است.

با این حال، آنچه مهم است قبول الهی است. حضرت ابراهیم، وقتی کعبه را ساخت دعا کرد و گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (۱) آری، اگر پیامبری همچون حضرت ابراهیم، کاری همچون ساختن کعبه انجام دهد، به شرطی ارزش دارد که مورد قبول خداوند قرار گیرد.

خداوند! تو را به حق قرآن و پیامبری که آن را بر قلبش نازل کردی، این تفسیر را قبول فرما و آن را و مبارک و ذخیره قبر و قیامت ما و همکاران قرار بده.

در پایان، چند توصیه به طلاب جوان دارم:

۱- از آغاز تحصیل، درس تفسیر را همراه با سایر دروس داشته باشید، که خداوند فرموده است: «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» (۲) قرآن را جدی بگیرید. از اشتباهات آن است که به ما تلقین کرده اند: اول دروس دیگر را بخوانید، بعد که دانشمند شدید به سراغ قرآن بروید. این حرف نظیر آن است که کسی بگوید: اول غواص شوید بعد به دریا بروید. در حالی که استفاده از دریا ابعادی دارد: نگاه به دریا لذت دارد، شنای در دریا ارزش دارد، ماهی گیری مایه درآمد و کشتیرانی عامل رشد اقتصادی است. غواصان نیز درّ و گوهر استخراج می کنند.

قرآن، دریایی است که هر کس در هر شرایطی به سراغ آن برود، از آن بهره می گیرد.

ثمره این حرف که اول دانشمند شویم، بعد به سراغ قرآن برویم، آن است که در حوزه های علمیه همه درسها رونق دارد ولی تفسیر قرآن مهجور است و تدبیری که مورد سفارش خداوند است، متروک مانده است.

۲- سعی کنید محور منبرها و سخنرانی های شما قرآن باشد و به جای نقل تاریخ و

ص: ۱۷

۱- ۱. بقره، ۱۲۷.

۲- ۲. مریم، ۱۲.

رؤیاهای مشکوک و مطالب پیچیده و مبهم، از متن قرآن همراه با تفسیری روان، مردم را آگاه کنید.

۳- در استفاده از عمر خود صرفه جویی کنید و از ایام تعطیلات و مسافرت‌ها بیشترین بهره را بگیرید.

۴- بدانید که می‌توان کارهای علمی را با گرفتن همکار حتی از راه دور و با استفاده از پاره وقت‌ها به انجام رساند.

۵- خود را باور کنیم و تصور نکنیم تمام نکات قرآنی را پیشینیان دریافته‌اند و چیزی برای متأخران باقی نگذاشته‌اند. بنده به عنوان یک طلبه عادی با لطف خدا به صدها نکته رسیده‌ام که در تفاسیر بزرگان یافت نمی‌شود.

بگذریم که حتی اگر به نکته جدیدی نرسیم باید در قرآن تدبّر کنیم و علوم مفسران پیشین را با زبان امروز به نسل نو ارائه دهیم و نظیر فرزندی که از پدر پول می‌گیرد و خانه‌ای بهتر از خانه پدر می‌سازد، ما نیز از مطالب علماء و مفسران پیشین بهره گیریم و با سبک جدید «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» (۱) آن را ارائه دهیم.

نکته‌ای که باید در پایان یادآور شوم تفاوت تدبّر در قرآن با تفسیر به رأی است، تدبّر، آن است که از الفاظ قرآن و ظواهر آن استنباط می‌شود، نظیر آبی که از چاه استخراج می‌شود، ولی تفسیر به رأی آن است که سلیقه شخصی خودمان را به قرآن تحمیل کنیم، مثل آنکه آبی از بالا- به درون چاه ریخته شود. استنباط از ظاهر آیات مورد سفارش است ولی اعمال نظر و تحمیل عقیده خود به قرآن ممنوع می‌باشد.

محسن قرائتی

ص: ۱۸

سوره جمعه یازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

یکی از اهداف اساسی این سوره، ترغیب و تشویق و تحریص مسلمانان به حضور یکپارچه در اجتماع هفتگی نماز جمعه است.

این سوره با تسبیح خداوند و بیان بعثت پیامبر اسلام آغاز گشته و در ادامه از مسلمانان می خواهد که همچون یهود نباشند که تورات به آنان داده شد اما آنان تحمل نکرده و به آن عمل نکردند و از مسلمانان می خواهد هر گاه ندای نماز جمعه برخاست، دست از هر کاری بکشند و به سوی ذکر خدا بشتابند و در غیر این صورت سزاوار توبیخ و سرزنش اند.

قرائت سوره جمعه، در شب جمعه و رکعت اول نماز جمعه سفارش شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خداوند تسبیح گویند، فرمانروای با قداست عزیز حکیم.

سوره قبل با «سَبَّحَ» و این سوره با «يُسَبِّحُ» آغاز شد، شاید نشان آن باشد که تسبیح برای خداوند، بوده و هست و خواهد بود.

شاید چهار صفت «الْمَلِكِ ، الْقُدُّوسِ ، الْعَزِيزِ ، الْحَكِيمِ» در این آیه، مقدمه آیه بعد باشد که می فرماید: هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ ... اگر خداوند برای شما پیامبری می فرستد، به خاطر نیاز خداوند به پرستش نیست، بلکه او حاکمی منزّه و مقتدر است و بعثت انبیا بر اساس حکمت اوست که انسان را از طریق تزکیه و خودسازی و تعلیم و آموزش دین و حکمت، از ظلمات به نور برساند.

تسبیح خداوند، ریشه و اساس تمام عقاید و تفکرات صحیح اسلامی است:

توحید، بر اساس تسبیح و منزّه دانستن خداوند از شرک است. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (۱)

عدل، بر اساس منزّه دانستن خداوند از ظلم است. «سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» (۲)

نبوّت و امامت، بر اساس تسبیح خداوند است، یعنی خداوند منزّه است از این که بشر را بدون راهنما و به حال خود واگذارد، بنابراین کسانی که می گویند: خداوند وحی و راهنمایی نفرستاده است، در حقیقت او را به درستی نشناخته اند. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» (۳)

معاد، بر اساس تسبیح خداوند و منزّه دانستن او از کار عبث و بیهوده و باطل است. «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ» (۴)، «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (۵)

آری، اگر انسان خداوند را از هر عیب و نقص مبرا دانست، عاشق و بنده ی او می شود، از او پروا کرده و بر او توکل می کند و روابط اجتماعی و حرکات و افعال خود را مطابق رضای او تنظیم می کند.

ص: ۲۱

۱- ۱. طور، ۴۳.

۲- ۲. قلم، ۲۹.

۳- ۳. انعام، ۹۱.

۴- ۴. آل عمران، ۱۹۱.

۵- ۵. مؤمنون، ۱۱۵.

در قرآن، هشت بار فرمان توکل، هشت بار فرمان استغفار، پنج بار فرمان عبادت، پنج بار فرمان ذکر و یاد خدا، دو بار فرمان تکبیر و چند بار فرمان سجده آمده است، ولی فرمان تسبیح، شانزده مرتبه آمده است.

امام صادق علیه السلام از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله روایت می کند که آن حضرت فرمود: هرگاه بنده ای «سبحان الله» بگوید، هر آنچه در زیر عرش قرار دارد همراه با او تسبیح گویند و به گوینده ی این سخن، ده برابر پاداش داده می شود و هرگاه «الحمد لله» بگوید، خداوند نعمت های دنیا را بر او ارزانی دارد تا زمانی که با خداوند ملاقات کند و آنگاه نعمت های آخرت بر او ارزانی شود. (۱)

تسبیح خداوند، نوعی تشکر از اوست. قرآن می فرماید: هرگاه فتح و پیروزی به سراغ شما آمد خدا را تسبیح گوید. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (۲)

تسبیح خداوند، کفاره کلماتی است که در مجالس گفته یا شنیده می شود. در حدیث می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که از مجالس برمی خاستند، ذکر «سبحانک اللهم و بحمدک» را گفته و می فرمودند: این کلمه، کفاره مجلس است. «انه کفاره المجلس»

تسبیح، وسیله نجات است. قرآن درباره حضرت یونس علیه السلام می فرماید: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبْتَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۳) اگر او تسبیح گو نبود، برای همیشه در شکم ماهی ماندگار بود.

در حدیث دیگری می خوانیم: هنگامی که انسان «سبحان الله» می گوید، تمام فرشتگان بر او درود می فرستند. «صلی علیه کل ملک» (۴)

در سحرهای ماه مبارک رمضان، سفارش به قرائت دعایی شده است که تمام جملات آن با «سبحان الله» آغاز می شود: سبحان من يعلم جوارح القلوب... سبحان رب الودود...

در حدیث می خوانیم: شخصی وارد خانه امام صادق علیه السلام شد و حضرت را در حال نماز دید

ص: ۲۲

۱-۱. تفسیرالمیزان، ج ۱۰، ص ۳۰.

۲-۲. فتح، ۱-۳.

۳-۳. صافات، ۱۴۳.

۴-۴. بحار، ج ۹۳، ص ۱۷۷.

که شصت مرتبه ذکر «سبحان الله» را تکرار فرمود یا می خوانیم: امام صادق علیه السلام در حال سجده پانصد مرتبه ذکر «سبحان الله» را تکرار فرمودند. (۱)

تسبیح موجودات

در جهان بینی الهی، پرستش و عبادت خداوند مخصوص انسان نیست، بلکه همه موجودات در حال پرستش اند.

شخصی از پیامبر صلی الله علیه و آله معجزه ای درخواست کرد. حضرت مقداری ریگ از زمین برداشت و در دست گرفت و به درخواست پیامبر و اذن الهی، صدای تسبیح سنگریزه ها را شنیدند. (۲)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: چه بسیار مرکب ها که از راکب خود بهترند، زیرا بیشتر ذکر خدا می گویند. (۳)

درباره تسبیح موجودات هستی، به چند نکته بایستی توجه شود:

الف) قرآن، تسبیح موجودات را آگاهانه و از روی علم و شعور می داند: «كُلُّ قَدِّ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۴)

ب) هر کسی نمی تواند تسبیح سایر موجودات را درک کند: «وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۵)

ج) تسبیح موجودات، گوناگون است. امام سجاد علیه السلام از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل فرمود که: مرغان در هر صبحگاه خداوند را تسبیح نموده و قوت روز خود را مسئلت می نمایند. (۶)

نظامی، در این زمینه چنین سروده است:

خبر داری که سیاحان افلاک

چرا گردند گرد مرکز خاک

چه می خواهند، از این منزل بریدن

که می جویند، از این محل کشیدن

در این محراب، معبودشان کیست

از این آمد شدن، مقصودشان چیست

همه هستند سرگردان چو پرگار

پدید آینده خود را طلب کار

- ١-١. وافي، ج ٢، ص ١٥٧.
- ٢-٢. تفسير الميزان، ج ١٣، ص ٩٦.
- ٣-٣. تفسير الميزان.
- ٤-٤. نور، ٤١.
- ٥-٥. اسراء، ٤٤.
- ٦-٦. تفسير الميزان.

حافظ شیرازی نیز می فرماید:

روشن از پرتو رویت، نظری نیست که نیست

منت خاک درت، بر بشری نیست که نیست

ناظر روی تو صاحب نظرانند آری

سرگیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست

حاجی سیزواری صاحب کتاب منظومه، نیز می گوید:

موسی نیست که دعوی «انا الحق» شنود

ور نه این زمزمه اندر شجری نیست که نیست

مولوی نیز می گوید:

جمله ذرات عالم در نهان

با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیر و باهشیم

با شما نامحرمان ما خامشیم

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هستی در حال تسبیح خداست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۲- در تسبیح تکوینی، تفاوتی میان موجودات آسمان و زمین، میان جمادات و نباتات و حیوانات و انسان نیست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۳- ستایش، باید ملاک و میزان و دلیل داشته باشد. تسبیح، تنها سزاوار کسی است که حکومت و قداست و عزت و حکمت را با هم داراست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ ... الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۴- پادشاهی و فرمانروایی خداوند، همراه با قداست و قدرت و حکمت است.

«الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ»

۵- حکومت خداوند، همراه با حکمت است. الْمَلِكِ ... الْحَكِيمِ

□
۶- خداوند، عزیز است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (همان گونه که پیامبرش، ایمان آوردندگان به پیامبرش و قرآنش عزیز هستند. «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَ

ص: ۲۴

«وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۲)

۷- قدرتی ارزش دارد که همراه با حکمت باشد، «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» خداوند هم قدرتمند است و هم حکیم، امیرا قدرتمندی دیگران معمولاً با روحیه استکبار و استعمار همراه است.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۲)

اوست که در میان مردم درس ناخوانده، پیامبری از خودشان مبعوث کرد تا آیات الهی را بر آنان بخواند و آنها را رشد و پرورش داده (از آلودگی شرک و تفرقه پاک سازد) و کتاب آسمانی و حکمت به آنان بیاموزد و همانا پیش از این در انحراف و گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

کلمه «امی»، منسوب کلمه «ام» است. اطلاق این کلمه بر مردم مکه، یا از آن جهت است که مکه، امّ القری است، یا از آن جهت که در زبان عربی به کسانی که خواندن و نوشتن را نمی دانند، «امی» می گویند، زیرا مثل روزی هستند که از مادر متولد شده اند.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: چون مردم مکه، کتاب و رهبر آسمانی نداشتند، خداوند نسبت امّی به آنان داده است و گرنه برخی از آنها توان نوشتن داشتند. (۳)

«يُزَكِّيهِمْ» از مصدر «تزکیه» و ریشه آن، «زکات» به معنای رشد و نمو همراه با خیر و برکت است. یعنی پیامبر مأمور است تا اخلاق زشت را از میان مردم بردارد و اخلاق نیکو را در میان آنان رواج دهد تا به رشد و کمال رسند.

مراد از «حکمت» در اینجا همان معارف و حقایقی است که از آیات قرآن بر می آید و با تغییر

ص: ۲۵

۱- ۱. منافقون، ۸.

۲- ۲. فضلت، ۴۱.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

نگرش انسان به جهان و دادن بینش صحیح به او، زمینه های سعادت او را فراهم می سازد.

چنانکه منکران خدا می گفتند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» (۱) زندگانی ما محدود به همین دنیاست. اما خداوند، حقیقت را چیز دیگری معرفی می کند و می فرماید: «مَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوَ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ» (۲)، این دنیا، جز بازی و سرگرمی نیست و زندگانی واقعی در آخرت است. (۳)

«حکمت»، جدای از «کتاب» نیست، بلکه یکی از اوصاف آن است، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَ الْقُرْآنَ الْحَكِيمَ» (۴) و خداوند نیز، کتاب و حکمت را در کنار هم، بر پیامبر نازل کرده است: «وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۵). بنابراین مراد از تعلیم کتاب و حکمت که وظیفه پیامبر است، «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» تعلیم قرآن سراسر حکمت است که به مردم بینش درست زندگانی کردن را می آموزد. (۶)

در آیه ۱۲۹ سوره بقره، حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند درخواست کرد که پیامبری با چنین ویژگی هایی که در این آیه مطرح شده را در میان مردم مبعوث کند؛ در این آیه استجاب آن دعا را می بینیم. در حدیث می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «أنا دعوة أبي إبراهيم» یعنی من دعای مستجاب شده پدرم ابراهیم هستم.

در آیه قبل، سخن از خداوند حکیم بود، در این آیه، یکی از نشانه های حکمت خدا، بعثت پیامبر و یکی از دلایل بعثت انبیا تعلیم حکمت به مردم معرفی شده است.

در قرآن، چهل و شش مرتبه از ضلالت و گمراهی و انحراف سخن به میان آمده و در بیشتر موارد کلمه ی «ضَلَالٍ» همراه با «مُبِينٍ» آمده و گاهی نیز تعبیر به «ضَلَالٍ كَبِيرٍ» (۷) و «ضَلَالٍ بَعِيدٍ» (۸) شده است؛ با یک نگاه کوتاه در می یابیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردم را:

از فرزند کشتی به فرزند دوستی،

از جهل به علم،

ص: ۲۶

۱-۱. جائیه، ۲۴.

۲-۲. عنکبوت، ۶۴.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. یس، ۲.

۵-۵. نساء، ۱۱۳.

۶-۶. تفسیر المیزان.

۷-۷. ملک، آیه ۹.

از غارت اموال دیگران به ایثار و گذشت از اموال خود،

از رباخواری به کسب و کار حلال،

از شرک به توحید،

از تفرقه به وحدت،

از خرافات به حقیقت،

از ذلت به عزت،

و در یک کلام، از ضلالت به هدایت رهنمون ساخت.

چنانکه جعفر بن ابیطالب، در نزد نجاشی پادشاه حبشه، در وصف پیامبر اسلام گفت: ما مردمی بودیم که بت می پرستیدیم، مردار می خوریم، کارهای زشت انجام می دادیم، رشته خویشاوندی را بریده بودیم، حق همسایگان را رعایت نمی کردیم، افراد قوی به افراد ضعیف رحم نمی کردند و... تا این که خداوند پیامبری از میان ما برانگیخت و او ما را به ارزش های انسانی فرمان داد. «وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

سؤال: آیا پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تنها بر امیین و مردم حجاز و عربها مبعوث شده است؟

پاسخ: حضرت محمد صلی الله علیه و آله در میان مردم مکه ظهور کرد و دعوت خود را از آنجا آغاز نمود، ولی نامه هایی که آن حضرت به پادشاهان ایران و روم و رؤسای قبایل مختلف فرستاد، بیانگر این حقیقت است که دعوت آن حضرت، محدود به جزیره العرب و یا قوم عرب نبوده است.

پیام ها:

۱- بعثت پیامبران کاری الهی است. «هُوَ الَّذِي بَعَثَ»

۲- بعثت پیامبران، عامل رویش، جهش و رستاخیز در همه سطوح و امور جامعه است. «بَعَثَ»

۳- برخاستن پیامبر از یک جامعه امی و آنگاه پرچمداری علم و حکمت، یک معجزه الهی است. «بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا»

۴- رهبر جامعه اسلامی باید از مردم، «رَسُولًا مِنْهُمْ» و در مردم باشد. «فِي الْأُمِّيِّينَ»

۵- تلاوت قرآن، وسیله و مقدمه تزکیه و تزکیه مقدم بر تعلیم و تعلم است

يَتْلُوا ... يُزَكِّيهِمْ ... يُعَلِّمُهُمْ. (چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ» (۱) از خداوند پروا کنید تا خداوند، حقایق را به شما بیاموزد).

۶- تزکیه و خودسازی باید در سایه مکتب انبیا و آیات الهی باشد. (ریاضت ها و رهبانیت هایی که در سایه تعلیم پیامبران نباشد، خود نوعی انحراف است.) «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ»

۷- تزکیه و تعلیم در رأس برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

۸- در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ»

۹- در محیط فاسد نیز می توان کار تربیتی کرد. «وَ اِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰- برای درک زحمت های پیامبران الهی، باید به وضعیت فرهنگی و اخلاقی مردم زمان آن ها توجه کرد. «وَ اِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳)

(و این بعثت، مخصوص زمان پیامبر نیست، بلکه برای دیگرانی از مردم که هنوز به آنان ملحق نشده اند) و در آینده متولد می شوند، خواهد بود) و اوست خدای مقتدر حکیم.

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۴)

این بعثت، (در اختیار مردم نیست بلکه) لطف و تفضل الهی است که به هر کس که بخواهد، (و لیاقت داشته باشد) می دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم: هنگامی که این آیه نازل شد، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در پاسخ این سؤال که مراد از «آخرین» در آیه سوم چه کسانی هستند؟ دست مبارکشان را بر

ص: ۲۸

شانه سلمان گذاشته و فرمودند: اگر ایمان در ستاره ثریا باشد، مردانی از نسل و تبار این مرد به سراغ آن خواهند رفت.

پیام ها:

۱- رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مخصوص مردم معاصر خود نیست بلکه شامل تمام مردم پس از او، از هر نژاد و اقلیم می شود. وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا ...

۲- هیچ کس قدرت جلوگیری از نفوذ اسلام در آینده تاریخ را نخواهد داشت.

وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ

۳- پشتوانه پیامبران، قدرت و حکمت خداوند است. بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۴- همان حکمتی که دلیل فرستادن انبیا برای پیشینیان بوده، در بعثت پیامبر اسلام نیز هست. الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ... بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ ... وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۵- گرچه نبوت فضل و مقام بزرگی است که خداوند به هر کس بخواهد عطا می کند ولی چون حکیم است، این مقام را تنها به اهلهش می دهد. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۵»

کسانی که مکلف به تورات شدند، ولی حق آن را ادا نکردند، مانند الاغی هستند که کتاب هایی حمل می کند، (ولی چیزی از آن نمی فهمد.) گروهی که آیات خدا را انکار کردند، مثل بدی دارند و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیات قبل سخن از بعثت بود و در این آیه سخن از یهودیانی است که بر اساس کتاب

آسمانی خود، تورات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را می شناختند ولی لجاجت کرده و حاضر به پذیرش رسالت او نشدند.

«أسفار» جمع «سفر» به معنای کتابی است که از حقایق پرده برداری می کند. (۱) تورات، از بخش های مختلفی تشکیل یافته که به هر بخش که همانند یک سوره از قرآن می باشد، یک «سفر» می گویند. مانند سفر پیدایش.

گرچه قرآن در این آیه، از یهودیان انتقاد می کند، اما در واقع کنایه ای است به مسلمانان که مبادا شما نیز قرآن را بشنوید، ولی به آن عمل نکنید.

قرآن در چند مورد، انسان های ناهل را به چارپایان تشبیه کرده که یکی از آنها عالمان بی عمل هستند که در این آیه به آنها اشاره شده است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۲)

سعدی می گوید:

علم چندان که بیشتر خوانی

چون عمل در تو نیست نادانی

نه محقق بود نه دانشمند

چارپایی بر او کتابی چند

آن تهی مغز را چه علم و خبر

که بر او هیزم است یا دفتر

حضرت علی علیه السلام فرمود: عالمی که به علمش عمل کند اهل نجات است و کسی که به علمش عمل نکند، اهل هلاکت و حسرت خواهد بود و دوزخیان از بوی بد او اذیت می شوند و بیشترین حسرت و ندامت در دوزخ از آن کسی خواهد بود که مردم را به سوی خدا دعوت کرده و آنان سخن او را پذیرفته و به بهشت وارد شده اند، ولی دعوت کننده خود به دوزخ می رود؛ زیرا گرفتار هوای نفس و آرزوهای طولانی شده است.

«ان اشد اهل النار ندامه و حسره رجل دعا عبدا الى الله فاستجاب و قبل منه و اطاع الله فادخله الله الجنة و ادخل الداعي النار بترکه علمه و اتباعه الهوی و طول الأمل» (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: «ان العالم اذا لم يعمل بعلمه زلت موعظته عن القلوب كما يزل المطر عن الصفا» (۴) موعظه عالمی که به علمش عمل نکند از دل ها منحرف می شود، همان گونه

١-١. مفردات راغب.

٢-٢. اعراف، ١٧٩.

٣-٣. كافي، ج ١، ص ٤٤.

٤-٤. كافي، ج ١، ص ٤٤.

که باران از روی سنگ منحرف می شود.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: در انجیل آمده است: «ان العلم اذا لم يعمل به لم يزد صاحبه الا كفرا و لم يزد من الله الا بعدا»
(۱) به دانشمندی که به علمش عمل نکند، جز کفر و دوری از خدا چیزی افزوده نمی شود.

در این آیه تمثیلی تند و هشداردهنده در مورد عالمان بی عمل دینی مطرح شده است.

پیشوایان دینی نیز در این باره تمثیلات و تشبیهات بسیاری را بیان کرده اند که به گوشه ای از آنها اشاره می کنیم:

*عالم بی عمل، همچون شمعی است که دیگران از نورش بهره مند می شوند، ولی خود هلاک می گردد. (۲)

*عالم بی عمل، مانند گنجی است که انفاق نشود. (۳)

*عالم بد، مثل سنگی است که در مسیر آب قرار گرفته است؛ نه خود از آن می نوشد و نه می گذارد آب به دیگران برسد. (۴)

*عالم بی عمل، مانند چاه فاضلابی است که درون آن متعفن است. (۵)

*عالم بی عمل، مانند قبری است که ظاهرش سالم است ولی درون آن استخوان های پوسیده است. (۶)

گوشه ای از سیمای زشت یهود در قرآن

سنگدل هستند: مِنَ الَّذِينَ هَادُوا... أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ (۷)

رفاه طلب هستند: «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» (۸) در روی زمین فساد می کنند: «يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا» (۹)

ص: ۳۱

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۴۵.

۲-۲. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۴.

۳-۳. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۵.

۴-۴. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۵.

۵-۵. محجّه البيضاء، ج ۱، ص ۱۳۰.

۶-۶. محجّه البيضاء، ج ۱، ص ۱۳۰.

۷-۷. مائده، ۴۱.

۸-۸. بقره، ۶۱.

۹-۹. مائده، ۶۴.

حتی به خداوند تهمت می زند: «يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)

کتاب الهی را تحریف می کنند: «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ» (۲)

هر کجا وحی طبق میل آن ها نباشد، تکبر می ورزند: «أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ» (۳)

نسبت به اهل ایمان، بیشترین کینه را دارند: «أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ» (۴)

انبیا را به قتل می رسانند: لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا... فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ (۵)

غضب شده خداوند هستند: «وَبَاؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» (۶)

گروهی از آنان مورد لعنت حضرت عیسی و حضرت داود بوده اند: «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى» (۷)

پیام ها:

۱- استفاده از تمثیل در بیان حقایق، شیوه ای قرآنی است. (قرآن دانشمندان بی عمل را به الاغ تشبیه کرده است که به ظاهر سنگین است، ولی در واقع، خفیف است). مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ... كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

۲- افشای عالمان ناصالح و زبان گشودن به انتقاد از آنان، امری قرآنی است. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا»

۳- اگر عمل نکردن به تورات، انسان را تا مرز حیوانی همچون الاغ پایین می آورد، عمل نکردن به قرآن که کتاب برتر است، انسان را چگونه می سازد؟ «كَمَثَلِ الْحِمَارِ» ۴- در اختیار داشتن و حمل کتاب آسمانی مهم نیست، عمل به آن مهم است. لَمْ

ص: ۳۲

۱-۱. مائده، ۶۴.

۲-۲. نساء، ۴۶.

۳-۳. بقره، ۸۷.

۴-۴. مائده، ۸۲.

۵-۵. مائده، ۷۰.

۶-۶. بقره، ۶۱.

۷-۷. مائده، ۷۸.

۵- عمل نکردن به علم و دانش خود، نوعی تکذیب عملی آن است. «بُنِسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۶- عمل نکردن به علم، نوعی ظلم است. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- دلیل محرومیت ها، عملکرد خود ماست. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾

بگو: ای یهودیان! اگر گمان می کنید که تنها شما اولیای خدا هستید نه سایر مردم، اگر (در این پندار) راست می گوئید، آرزوی مرگ کنید (تا به پادشاهی که خداوند برای اولیای خود مقرر کرده، برسید!).

وَ لَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾

ولی آنان به خاطر آنچه پیش از این انجام داده اند، (تحریف کتاب و کتمان صفات پیامبر و...) هرگز آرزوی مرگ نخواهند کرد و خداوند به ستمگران به خوبی آگاه است.

نکته ها:

در آیاتی از قرآن آمده است که یهود، خود را برتر از دیگران و حتی خود را فرزندان خدا می دانستند و شعار «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) سر می دادند، با این که مردمی ثروت اندوز و دنیا دوست بودند، چنانکه قرآن می فرماید: «أَخْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ» (۲) این آیه گویا با آنان مبالغه می کند که اگر راست می گوئید که از اولیای خدا هستید، باید به استقبال مرگ بروید.

شما که می گوئید: تنها اهل بهشت ما هستیم، «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ

ص: ۳۳

۱- ۱. مائده، ۱۸.

۲- ۲. بقره، ۹۶.

(۱)

پس چرا حاضر نیستید آرزوی مرگ کنید. «قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۲)

چرا از مرگ می ترسیم؟

اگر سفر به سوی آخرت را به سفرهای دنیوی تشبیه کنیم، می بینیم که نگرانی های یک راننده در مسافرت، می تواند دلایل مختلفی داشته باشد:

الف) گاهی نگرانی به خاطر کمبود بنزین است، اما کسی که برای آخرت خود توشه برداشته است، نگران نیست. «تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى» (۳)

ب) گاهی نگرانی به خاطر وسیله نقلیه می باشد که سرقتی است، اما کسی که در آمدش حلال است، نگران نیست.

ج) گاهی نگرانی برای جنس قاچاقی است که به همراه دارد، اما کسی که بار گناه به دوش ندارد، نگران نیست.

د) گاهی نگرانی برای سرعت غیر مجاز است، اما کسی که اهل افراط و تفریط نیست، «كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» (۴) و زندگی اش بر اساس اعتدال و میانه روی بوده است، «لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۵)، ترسی ندارد.

ه) گاهی نگرانی به خاطر همسفران ناشناس و نادرست است، ولی کسی که در دنیا همراه و همنشین ابرار بوده است، نگران نیست.

و) گاهی از تنها بودن در جاده می ترسد، ولی کسی که در کاروان ابرار قرار دارد و ارتباط او با مؤمنان است تنها نیست.

ز) گاهی از نرسیدن به مقصد ترس و دغدغه دارد، ولی کسی که معتقد است ذره ای از عمل او هدر نمی رود، نگران نیست. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ...» (۶)

از ابوذر پرسیدند: چرا از مرگ می ترسیم؟ فرمود: «انکم عمرتم الدنيا و خربتم الآخرة»

۱-۱. بقره، ۱۱۱.

۲-۲. بقره، ۹۴.

۳-۳. بقره، ۱۹۷.

٤-٤. كهف، ٢٨.

٥-٥. فرقان، ٦٧.

٦-٦. زلزال، ٦ و ٧.

فتکروهون ان تنتقلوا من عمران الی خراب» (۱) شما دنیا را آباد و آخرت را خراب کرده اید، پس کراهت دارید که از آبادی به سوی خرابی بروید.

حضرت علی علیه السلام می فرمود: «و الله ابن ابیطالب آنس بالموت من الطفل بشدی امه» (۲) به خدا سوگند آنس من (علی) به مرگ از آنس طفل به سینه مادرش بیشتر است. و هنگام ضربت خوردن در محراب مسجد کوفه فرمود: «فزت و رب الكعبه» به پروردگار کعبه سوگند که رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام ضمن خطبه مفصلی می فرمایند: «خط الموت علی ولد آدم مخط القلاده علی جید الفتاه» (۳) مرگ برای فرزندان آدم، مثل گردنبد بر گردن عروسان، زیباست.

گرچه خطاب این آیه به یهودیان است، ولی آمادگی برای مرگ، وسیله ای برای سنجش همه مدعیان ایمان و ولایت الهی است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ»

پیام ها:

۱- خداوند، شیوه بحث و استدلال با ادیان دیگر و محاجه با مخالفان را به پیامبر و امت او آموزش می دهد. «قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا»

۲- با منطق وجدان، شبهات و برداشت های پوچ را پاسخ دهید. «إِنْ زَعَمْتُمْ أَنْكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ»

۳- انحصار طلبی در امور معنوی و دینی، ممنوع است. «مِنْ دُونِ النَّاسِ»

۴- جلوی بلند پروازی ها و تخیلات نابه جا را باید گرفت. «إِنْ زَعَمْتُمْ ... فَتَمَنُّوا»

ص: ۳۵

۱- ۱. محجه البیضاء، ج ۸، ص ۲۵۸.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۵.

۳- ۳. مقتل خوارزمی، ج ۲، ص ۲۴۱.

۵- معیار صداقت در ادعای ایمان، آمادگی برای مرگ است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» هر دوستی، به ملاقات دوست خود علاقمند است، اگر شما دوست خدا هستید، چرا به ملاقات خداوند علاقمند نیستند؟ إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ ... فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ

۶- آن گونه استدلال کنید که دشمن حرفی برای زدن نداشته باشد. فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ ...

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا

۷- ریشه فرار از مرگ، اعمال خود انسان هاست. «وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ»

۸- چه بسا کسانی به دروغ ادعای اولیاء الله بودن دارند، اما خداوند به باطن ناپاک آنان آگاه است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

قُلْ إِنْ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)

(ای پیامبر!) بگو: همانا مرگی را که از آن فرار می کنید قطعاً ملاقات کننده شما است، سرانجام به نزد آن که به غیب و شهود آگاه است، برگردانده می شوید، پس او شما را به آنچه انجام داده اید خبر خواهد داد.

نکته ها:

انسان ها برای فرار از مرگ، هزاران تدبیر می اندیشند، ولی چه سود؟ از جبهه جنگ فرار می کنند، اما خداوند می فرماید: هرگز این فرار جلوی قتل یا مرگ شما را نخواهد گرفت.

«قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ» (۱) خانه های بسیار محکم می سازند، ولی باز هم مرگ به سراغشان می آید. «أَيُّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ» (۲) آری، در دنیا نمی توان از مرگ فرار کرد همان گونه که در آخرت نمی توان از قهر و کیفر الهی فرار کرد. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ» (۳)

ایمان و باور به این که در قیامت دوباره زنده شده و حضور خواهیم یافت و جرم ها کشف خواهد شد، بهترین عامل برای رعایت تقوا در دنیا است. «فَيُنَبِّئُكُمْ»

(۱- ۱). احزاب، ۱۶.

(۲- ۲). نساء، ۷۸.

(۳- ۳). قیامت، ۱۰.

پیام ها:

۱- اراده خداوند بر اراده انسان غالب است. تَفِرُّونَ ... مُلَاقِيكُمْ

۲- بین مرگ و قیامت، فاصله زیادی است. «فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ» («ثُمَّ» برای تأخیر به کار می رود).

۳- علم خداوند نسبت به حاضر و غایب و ظاهر و باطن یکسان است. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۴- مجرم باید ابتدا از جرم خود آگاه شود، سپس به کیفر برسد. «فَيُبَيِّنُكُمْ لِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «۹»

ای کسانی که ایمان آورده اید! آنگاه که برای نماز روز جمعه ندا داده شد، پس به سوی یاد خدا (نماز) شتاب کنید و داد و ستد را رها کنید که این برای شما بهتر است، اگر بدانید.

نکته ها:

رسول گرامی اسلام در معراج مشاهده فرمود که فرشتگان برای کسانی که روز جمعه به نماز جمعه حاضر شوند و غسل جمعه کنند، طلب مغفرت می نمایند و می گویند: «اللهم اغفر للذين يحضرون صلاة الجمعة اللهم اغفر للذين يغتسلون يوم الجمعة»

(۱)

جایگاه روز جمعه

در اسلام، در میان روزها، روز جمعه از اهمیت خاصی برخوردار است و روایات در این باره بسیار است که به برخی از آنها اشاره می شود:

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: جمعه، سرور روزهای هفته و دارای بزرگ ترین مرتبه در نزد

ص: ۳۷

خداوند متعال است. (۱)

*جمعه، روز کمک به محرومان و فقراست. در حدیث می خوانیم که پرداخت صدقه و انفاق خود را در روز جمعه پرداخت کنید. (۲)

*جمعه، عید مسلمانان است. (۳)

*جمعه روز ظهور امام زمان علیه السلام و پایان غیبت آن حضرت است: «یخرج قائمنا یوم الجمعة» (۴)

*در روز جمعه درهای آسمان برای بالا رفتن اعمال بندگان باز می شود. (۵)

*پیامبر می فرماید: در روز جمعه خداوند کارهای نیک را چند برابر و کارهای زشت را محو می کند، به درجات مؤمنان می افزاید، دعاها را اجابت می کند، بلاها را دور و حاجات مؤمنان را برآورده می سازد. (۶)

هر کس روز جمعه به زیارت قبر پدر و مادر یا یکی از آنها برود، گناهانش بخشیده و نام او در زمره نیکان نوشته می شود. (۷)

در روز جمعه، غسل جمعه را ترک نکنید که سنت پیامبر اسلام است و از بوی خوش بهره گیرید و لباس نیکو در بر کنید. (۸)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا به شما خبر دهم چه کسی اهل بهشت است؟ کسی که گرما و سرمای شدید او را از اعمال روز جمعه باز ندارد. (۹)

در روز جمعه تا آنجا که توان دارید، کارهای خیر انجام دهید. «و لیفعل الخیر ما استطاع» (۱۰)

برای کسی که در روز جمعه به نظافت پردازد و ناخن و موی سر و صورت خود را کوتاه کند و مسواک زند... و به سوی نماز جمعه برود، هفتاد هزار فرشته او را بدرقه کنند و برای او استغفار و شفاعت نمایند. (۱۱)

ص: ۳۸

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۷.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۷.

۳-۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۶.

۴-۴. کمال الدین، ص ۱۶۴.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۲۵.

۶-۶. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۳.

۷-۷. صلاه الجمعة، ص ۲۴۵.

۸-۸. کافی، ج ۳، ص ۴۱۷.

- ٩-٩. كنز العمال، حديث ٢١٠٨٥.
- ١٠-١٠. وسائل الشيعة، ج ٥، ص ٧٨.
- ١١-١١. مستدرک، ج ٦، ص ٤٦.

اولین اقدام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از هجرت به مدینه، اقامه نماز جمعه بود.

نمازی که دعوت به آن با جمله «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده است.

نمازی که با جمله «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» مردم به اقامه آن ترغیب شده اند.

نمازی که فرمان ترک داد و ستد را به همراه دارد.

نمازی که در روایات، هم وزن حج شمرده شده است. «علیک بالجمعه فانها حج المساکین» (۱)

نمازی که بعد از خطبه اش دعا مستجاب می شود. (۲)

نمازی که با تکیه امام جمعه به اسلحه اقامه می شود.

نمازی که سبک شمردن و استخفاف آن، نشانه ی نفاق شمرده شده است.

نمازی که در آن امام جمعه باید مردم را به تقوا سفارش کند.

نمازی که در آن مردم از مسایل جهان آگاه می شوند.

نمازی که باید به جماعت برگزار شود و نمی توان آن را فردی خواند.

نمازی که سفارش شده تسهیلات لازم برای حضور زندانیان مالی در آن فراهم شود. (۳)

نمازی که سزاوار است سفر به خاطر حضور در آن به تأخیر افتد. حضرت علی علیه السلام در نامه ای به حارث همدانی می فرماید: روز جمعه مسافرت مکن تا در نماز حاضر شوی مگر سفری که در راه خدا باشد و یا کاری که به انجام آن معذوری.

(۴)

نمازی که سفارش شده از روز قبل، خود را برای حضور در آن آماده کنید. حضرت علی علیه السلام از اینکه روز پنجشنبه دارویی مصرف کنند که سبب ضعف (و عدم شرکت در نماز) در روز جمعه شود، مردم را نهی می فرمودند (۵) و امام باقر علیه السلام در وصف یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

٣-٣. وسائل الشيعه، ج ٥، ص ٣٦.

٤-٤. نهج البلاغه، نامه ٦٩.

٥-٥. بحار الانوار، ج ٨٩، ص ١٩٧.

فرمودند: آنان از روز پنج شنبه خود را برای نماز جمعه آماده می کردند. (۱)

نمازی که ثواب شرکت در آن برای مسافر، بیش از ثواب افرادی است که مقیم همان شهرند. (۲)

نمازی که یک شب مانده به انجام آن، به تلاوت آیات آن سفارش شده است. در روایات سفارش شده که در نماز مغرب شب جمعه، سوره جمعه تلاوت شود که به نوعی تذکر و یادآوری و آماده شدن برای نماز جمعه است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر قدمی که مؤمن به سوی نماز جمعه بر می دارد، خداوند هول و هراس روز قیامت را از او کم می کند. (۳)

نماز جمعه کفاره گناهایی است که انسان در طول هفته انجام می دهد، البته مادامی که گناهان کبیره را رها کند. (۴)

کسی که کارگری را اجیر کرده او را از رفتن به نماز جمعه باز ندارد که گناه می کند. (۵)

هر کس سه جمعه پی در پی بدون عذر موجه نماز جمعه را ترک نماید، نام او به عنوان منافق ثبت می شود. «من ترک الجمعة ثلاثة متتابعه لغير عله كتب منافقا» (۶)

و در روایت دیگری می خوانیم هر کس به غیر از بیماری و عذر موجه دیگری سه جمعه در نماز جمعه حضور نیابد، خداوند بر قلب او مهر می زند. (۷)

هر کس نتوانست در نماز جمعه شرکت کند، پس مبلغی را صدقه دهد (تا کفاره ی عدم حضور او در نماز جمعه باشد). (۸)

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس در زمان حیات و یا پس از مرگ من، نماز جمعه را از روی انکار یا استخفاف و سبک شمردن ترک کند، خداوند کارش را جمع نمی کند، در امورش برکت قرار نمی دهد و حج و صدقه او قبول نیست، مگر آن که توبه کند. (۹)

ص: ۴۰

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۶.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۶.

۳-۳. مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۴۲.

۴-۴. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۵۶.

۵-۵. مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۷.

۶-۶. مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۰۷.

۷-۷. کنز العمال، حدیث ۲۱۱۴۷.

۸-۸. کنز العمال، حدیث ۲۱۱۳۹.

هنگامی که امام جمعه برای خواندن خطبه می ایستد، بر مردم لازم است که سکوت کنند (۱) و نماز نخوانند (۲) و با ادب بنشینند. (۳)

وظیفه امام جمعه

۱. خطبه های نماز، طولانی نباشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بعد از شما اقوامی می آیند که خطبه ها را طولانی و نماز را کوتاه می خوانند: «سیأتی بعد کم اقوام یطیلون الخطب و یقصرون الصلاه» اما شما نماز را طولانی بخوانید و خطبه ها را کوتاه کنید: «اطیلوا الصلاه و اقصروا الخطبه» (۴)

۲. خداوند، در نماز جمعه دو خطبه را قرار داد تا یکی از آن ها به حمد و ثنای الهی و تقدیس خداوند، و دیگری به حوائج مردم و هشدار و آموزش آنان و نیایش اختصاص یابد. (۵)

۳. در حال قیام، به ایراد خطبه پردازد. «ما رأیت رسول الله خطب الا و هو قائم» (۶)

۴. خطیب، اسلحه دست گیرد ولی آن را به کار نبرد بلکه به موعظه و ارشاد پردازد. (یعنی قدرت داریم ولی در عین حال، دلسوز و مهربانیم) چنانکه پیامبر به کمان یا عصا تکیه می دادند و خطبه می خواندند. «یتوکأ علی قوس او عصا» (۷)

۵. هنگامی که امام جمعه از منبر بالا می رود و رو به مردم می ایستد به مردم سلام کند. «من السنه اذا صعد الامام المنبر ان یسلم اذا استقبل الناس» (۸)

۶. خواندن سوره جمعه و منافقون در نماز جمعه. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نماز جمعه سوره جمعه و سوره منافقون را قرائت می فرمودند؛ سوره جمعه را برای بشارت دادن به مؤمنان و برحذر داشتن آنان از دنیا و سوره منافقون را برای مایوس کردن و توبیخ منافقان. (۹)

۷. آگاه نمودن مردم را به مسائل روز. امام رضا علیه السلام فرمود: نماز جمعه یک گردهمایی عمومی

ص: ۴۱

۱-۱. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۵۶.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۹.

۳-۳. کنز العمال، ج ۷، ص ۷۴۶.

۴-۴. کنز العمال، ج ۷، ص ۷۴۸.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۰.

۶-۶. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۳۱.

۷-۷. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۸.

٨-٨. وسائل الشيعه، ج ٥، ص ٤٣.

٩-٩. كنز العمال، ج ٨، ص ٣٧٨.

است تا امام جمعه مردم را به عبادت و اطاعت ترغیب کند و از گناه و معصیت پرهیز دهد و آنان را از آنچه در اطراف آنها روی می دهد و از آنچه برایشان مفید و یا مضر است، آگاه کند.

«و یخبرهم بما ورد علیهم من الآفاق و من الاحوال التي لهم فيها المضره و المنفعه» (۱)

۸. امام جمعه، مردم را از آنچه خداوند به آن امر کرده و آنچه از آن نهی فرموده و آنچه مایه ی صلاح و فساد آنان است، آگاه سازد و آنان را تعلیم دهد. «ان یعلمهم من امره و نهیه ما فیهِ الصلاح و الفساد» (۲)

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم به عبادت باید بسترسازی کرد. (در ابتدای سوره قبل از دستور به شرکت در نماز جمعه، سخن از تسبیح موجودات است.) «يُسَبِّحُ لِلَّهِ ... فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

۲- برای دعوت مردم، آنان را با احترام و نام نیک یاد کنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- حضور در نماز جمعه، نشانه ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ ...»

۴- نماز، مایه ی ذکر خدا است. «إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ ... فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ»

۵- برای حضور در نماز جمعه، شتاب کنید. «لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا»

۶- برای حضور در نماز جمعه، باید موانع موجود را برطرف کرد. «وَذَرُوا الْبَيْعَ» (رها کردن کسب و کار و تجارت از باب نمونه است و گرنه همه کارها را باید در هنگام نماز، رها کرد و در نماز جمعه حضور یافت).

۷- خداوند که فرمان ترک تجارت می دهد، آن را با وعده های حق جبران می کند.

«ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- نشانه علم واقعی، انتخاب بهترین ها در هر زمان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۴۲

۱- ۱). بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۰۱.

۲- ۲). وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۰.

۹- در تربیت دینی، هم تشویق لازم است، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

هم فرمان لازم است، «فَاسْعُوا إِلَيَّ لِذِكْرِ اللَّهِ»

هم نهی لازم است، «ذَرُوا الْبَيْعَ»

هم استدلال لازم است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿۱۰﴾

پس هنگامی که نماز پایان یافت، در زمین پراکنده شوید و از فضل الهی طلب کنید و خدا را بسیار یاد کنید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، مال دنیا فضل الهی است، لذا در این آیه می فرماید: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»، بعد از پایان نماز جمعه، به سراغ فضل خدا یعنی درآمد و تجارت بروید. چنانکه در جای دیگر، آن را «خیر» شمرده و می فرماید: «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ» (۱) اگر کسی خیری باقی گذارده، وصیت کند که در اینجا مراد از خیر، مال دنیا است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس در بازار و محل کسب و کار با اخلاص خدا را یاد کند، در حالی که مردم از خدا غافلند و به کارهای خود مشغولند، خداوند برای او هزار حسنه ثبت می کند و روز قیامت او را مورد مغفرت ویژه خویش قرار می دهد. (۲)

نشاط انسان برای عبادت باید بیش از نشاط او برای کسب درآمد باشد. درباره عبادت فرمود: «فَاسْعُوا إِلَيَّ لِذِكْرِ اللَّهِ» و در این آیه درباره تجارت می فرماید: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» هر دو کلمه «فَاسْعُوا» و «ابْتَغُوا» به معنای تلاش و حرکت است، لیکن در آیه اول واژه «سعی» و حرف «فاء» وجود دارد که عشق و نشاط و سرعت در آن نهفته است.

فضل الهی گاهی مادی و گاهی معنوی است. در آیه چهارم همین سوره درباره بعثت

ص: ۴۳

۱-۱. بقره، ۱۸۰.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ» و در این آیه درباره کسب و کار و تجارت می فرماید: «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ».

پیام ها:

۱- زمان تعطیلی کسب و کار و تجارت به خاطر عبادت، نباید زیاد به درازا کشیده شود. (در آیه قبل، فرمان ترک داد و ستد صادر شد و در این آیه بلافاصله پس از انجام عبادت آن منع برطرف شد). «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ ...»

۲- خداوند، تعطیل بازار مسلمانان و رها کردن کار، حتی در یک روز کامل را نمی پسندد. «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا»

۳- کسب درآمد و دریافت فضل الهی، نیاز به هجرت و حرکت و مسافرت در زمین دارد. «فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ»

۴- در انجام عبادت سرعت بگیرید، «فَاسْعُوا» ولی در کار مادی به سراغ آن روید و نیازی به عجله نیست، زیرا رزق نزد خداوند مقدر است. «وَ ابْتَغُوا»

۵- لطف و فضل خداوند بسیار است ولی انسان باید برای به دست آوردن آن تلاش کند. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۶- در اسلام، تن پروری ممنوع است. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۷- دنیا، گوشه ای از فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۸- رستگاری، در سایه انجام فرمان های الهی است. «فَاسْعُوا ... ذُرُوا ... وَ ابْتَغُوا ... وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۹- تلاش برای رسیدن به امور معنوی و مادی، هر دو فرمان خداست. در آیه قبل فرمود: «فَاسْعُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ» و در این آیه می فرماید: «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۰- اگر داد و ستد با اراده انسان باشد معامله ای بیش نیست، «وَ ذُرُوا النَّيْعَ»، اما اگر بعد از انجام عبادت به سراغ داد و ستد رفتیم، به فضل الهی تبدیل می شود. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- تلاش برای دنیا نباید همراه با غفلت از یاد خدا باشد. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا

۱۲- اسلام هم خواهان کیفیت در عبادت است، «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۱) و هم به دنبال کمیت است. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۳- آنجا که زمینه غفلت و لغزش بیشتر است مثل بازار، یاد خدا ضروری تر است. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۴- یاد خدا در همه حال لازم است، چه در حال عبادت، «فَاسْتَعِزُّوا بِاللَّهِ ذِكْرُ اللَّهِ» و چه در حال تجارت. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ»

۱۵- انسان با عملکرد و انتخاب خوب خود می تواند زمینه رستگاری را فراهم آورد. فَاسْتَعِزُّوا ... وَ ابْتَغُوا ... وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

۱۶- یاد خدا، زمانی عامل رستگاری می شود که مداوم و مستمر باشد. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

وَ اِذَا رَاوُا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا اَنْفَضُوا اِلَيْهَا وَ تَرَكَوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللّٰهِوِ وَ مِنَ التِّجَارَةِ وَ اللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِيْنَ «۱۱»

و چون داد و ستد یا سرگرمی ببینند، (از دور تو) پراکنده و به سوی آن روانه شوند و تو را ایستاده (در حال خواندن خطبه) رها کنند. (به آنان) بگو: آنچه (از فضل و برکت) نزد خداست، از سرگرمی و داد و ستد بهتر است و خداوند بهترین روزی دهندگان است.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم: پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مشغول خواندن خطبه های نماز جمعه بود که کاروان تجاری همراه با طبل و دهل و سر و صدا وارد مدینه شد. بیشتر نماز گزاران به سراغ کاروان رفتند و حضرت را که در حال ایستاده مشغول ایراد خطبه بود، تنها گذاشتند.

ص: ۴۵

این آیه نازل شد و آنان را توبیخ کرد.

آیه به جای انتقاد از ترک خطبه و نماز، از تنها گذاردن پیامبر، انتقاد می کند. آری، شکستن حرمت رهبر آسمانی از شکستن خطبه و نماز مهم تر است.

آغاز این سوره با بعثت پیامبر اسلام بود و پایان آن، با انتقاد از تنها گذاشتن آن حضرت و این خود هشدار به مؤمنان است.

پیام ها:

۱- قرآن، از حرص و بی تقوایی در کسب و کار انتقاد می کند. «وَ إِذَا رَأَوْا ... انْفَضُّوا إِلَيْهَا»

۲- عامل انحراف از یاد خدا، یا مادیات است و یا نفسانیات. «تِجَارَةٌ أَوْ لَهْوًا»

۳- خطیب جمعه باید در حال ایستاده، به ایراد خطبه پردازد. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۴- هرکاری که اطراف رهبر الهی را خلوت کند، قابل توبیخ است. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۵- گرایش های مردم، همیشه صحیح و به حق نیست. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۶- دو خطبه، جزء نماز جمعه است و استماع آن ها لازم است. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۷- در تبلیغ، مسایل مادی را نفی نکنید بلکه برتری معنویات را مطرح کنید. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ»

۸- ملاک ارزش ها، حسن عاقبت است نه کامیابی های زود گذر. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ»

۹- برای کسب رزق، عبادت را رها نکنید تا به سراغ تجارت بروید. بلکه ابتدا عبادت کنید و سپس به سراغ تجارت بروید، که رزق به دست خداست. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ ... وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۱۰- تجارت تنها راه به دست آوردن رزق نیست، اگر خدا بخواهد از غیر آن هم به شما رزق می دهد. «وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۱۱- خداوند روزی نماز گزاران جمعه را تضمین کرده است. «وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره همانند سوره جمعه، یازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

بیان ویژگی های منافقان، اختصاص به این سوره ندارد و در بسیاری از سوره های قرآن، به ویژه سوره های مدنی، به ویژگی های روحی و رفتاری آنان اشاره شده است. جامع ترین سوره در باره منافقان، سوره توبه است که در حدود یکصد آیه به بیان ویژگی های آنان پرداخته است.

تلاوت آن در نماز جمعه سفارش شده است. شاید دلیل این تأکید، آن باشد که امت اسلامی همواره مراقب توطئه های منافقان باشند. در کتب فقهی مانند جواهر الکلام آمده است: اگر امام جمعه بعد از سوره حمد، سوره دیگری را شروع کرد، تا زمانی که به نیمه آن نرسیده، می تواند عدول کند و سوره منافقون را بخواند مگر آن که سوره ای که شروع کرده، جمعه یا توحید باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

هنگامی که منافقان نزد تو آیند، گویند: «گواهی می دهیم که تو پیامبر خدا هستی» و خدا می داند که تو پیامبرش هستی و خدا شهادت می دهد که منافقان دروغگویند.

«نفاق» از «نفاق» به معنای تونل های زیرزمینی است که برای استتار یا فرار از آن استفاده می شود. بعضی از حیوانات مثل موش صحرائی و سوسمار، لانه هایی برای خود درست می کنند که دو سوراخ دارد. منافق نیز، راه پنهان و مخفی برای خود قرار می دهد تا به هنگام خطر از طریق آن فرار کند.

مردم چهار دسته هستند:

الف) گروهی قلباً ایمان دارند و به وظیفه خود عمل می کنند که اینان مؤمن واقعی هستند.

ب) گروهی قلباً ایمان دارند، ولی اهل عمل نیستند که این دسته فاسق اند.

ج) گروهی قلباً ایمان ندارند، ولی در ظاهر، رفتار مؤمنان را انجام می دهند که منافق اند.

د) گروهی نه قلباً ایمان دارند و نه به وظیفه عمل می کنند که این دسته کافرند. (۱)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: نفاق انسان، برخاسته از احساس حقارتی است که از درون دارد. «نفاق المرء ذل یجده فی نفسه» (۲)

ویژگی های منافق در قرآن

۱. دروغ گویی: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» (۳)

۲. بی هدف و سرگردان: «لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ» (۴) نه با این گروه و نه با آن گروهند.

۳. عدم درک عمیق: «لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ» (۵)

۴. جمود و عدم انعطاف: «كَانَتْهُمْ خُشْبٌ مُّسَنَدَةٌ» (۶)

۵. نماز بی نشاط: «قَامُوا كُسَالَىٰ» (۷) با کسالت به نماز می ایستند.

۶. تند گویی و تندخویی: «سَلَقُواكُمْ بِالْسِنَةِ حِدَادٍ» (۸) زبان های تند و خشن را به شما می گشایند.

۷. سوگند دروغ: «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً» سوگندهایشان را سپر توطئه هایشان قرار دادند.

۸. انتقاد از رهبر معصوم: «يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ» (۹) در تقسیم زکات، نیش می زنند و تو را در

- ١-١. تفسير اثني عشرى.
- ٢-٢. غرر الحكم.
- ٣-٣. منافقون، ١.
- ٤-٤. نساء، ١٤٣.
- ٥-٥. منافقون، ٧.
- ٦-٦. منافقون، ٤.
- ٧-٧. نساء، ١٤٢.
- ٨-٨. احزاب، ١٩.
- ٩-٩. توبه، ٥٨.

تقسیم آن عادل نمی دانند.

۹. تضعیف رزمندگان: «لَا تَنْفَرُوا فِي الْحَرِّ» (۱) می گویند: هوا گرم است، به جبهه نروید.

۱۰. ایجاد مرکز توطئه به نام مسجد: «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا» (۲) (در برابر مسجد پیامبر) مسجدی می سازند تا (با توطئه های شوم خود) به مسلمانان ضرر بزنند.

۱۱. پیمان شکنی: «وَمِنْهُمْ مَنٍ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِن آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا» (۳) بعضی از آنان با خداوند پیمان بستند که اگر از فضلش به ما داد حتماً صدقه می دهیم و از افراد صالح خواهیم بود، پس چون خداوند از فضلش به آنان عطا کرد، بخل ورزیدند و زکات مال خود را ندادند.

۱۲. تحقیر مسلمانان: «أَتُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» آیا همچون سفیهان ایمان بیاوریم؟

۱۳. محاصره اقتصادی مسلمانان: «لَا تَنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفُضُوا» به اطرافیان پیامبر چیزی ندهید تا از دور او پراکنده شوند.

۱۴. فریب کاری و نیرنگ بازی: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» (۴) می خواهند خدا و مؤمنان را فریب دهند، در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند.

۱۵. بخل در انفاق: «لَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ» (۵) جز با کراهت انفاق نمی کنند.

۱۶. امر به زشتی ها و نهی از خوبی ها: «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ» (۶)

۱۷. فرار از جهاد: «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا» (۷) بازماندگان

ص: ۵۰

۱-۱. توبه، ۸۱.

۲-۲. توبه، ۱۰۷.

۳-۳. توبه، ۷۵-۷۶.

۴-۴. بقره، ۹.

۵-۵. توبه، ۵۴.

۶-۶. توبه، ۶۷.

۷-۷. توبه، ۸۱.

(از جنگ تبوک) از مخالفت با رسول خدا خوشحالند و از اینکه به جهاد بروند، ناراحت.

۱۸. شایعه پراکنی: «وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ» (۱) هرگاه خبری از آرامش یا ترس را دریافت کنند، (قبل از تحقیق یا مصلحت سنجی) آن را پخش می کنند.

چون خطر منافقان زیاد است، ویژگی های آنان در سوره های متعدّد قرآن مطرح شده است و کمتر سوره ای در مدینه نازل شده که با صراحت یا کنایه به منافقان اشاره نشده باشد. (۲)

نفاق یک دروغ عملی است، کتمان کفر و اظهار ایمان است؛ البته هر کتمانی بد نیست، مانند کتمان فقر یا کتمان عبادت.

منافقان دو گروه بودند: گروهی که پس از به قدرت رسیدن اسلام، اظهار ایمان کردند ولی در درون ایمان نداشتند و گروه دیگر کسانی که از ابتدا ایمان آوردند ولی کم کم گرفتار دنیا شدند و ایمان خود را از دست دادند، ولی تظاهر به ایمان می کردند. امت اسلامی همواره از هر دو گروه ضربه های جبران ناپذیری خورده است.

در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، سخن از منافقان زیاد بود، ولی بعد از رحلت آن حضرت، مسئله مسکوت ماند. در اینجا چند سؤال است:

۱. آیا زنده بودن حضرت سبب نفاق گروهی بود و بعد از رحلت، همه مؤمن واقعی شدند؟!

۲. آیا منافقان در همان اقلیتی بودند که دور حضرت علی جمع شده بودند؟! نظیر سلمان، ابوذر، مقداد و... در حالی که هیچ کس این افراد را منافق ندانسته است، یا منافقان، اهداف خود را در نظر اکثریت یافته و ساکت شدند؟

منافقان، هم در دنیا دروغگویند: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ»، هم در آخرت سوگندهایی می خورند که خداوند آنان را دروغگو می نامد: «يَوْمَ يَنْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: من از مؤمن و کافر نمی ترسم، ولی از منافق می ترسم. (۴) از سوی دیگر فرمود: من از فقر امت نمی ترسم از بی تدبیری آنان می ترسم. (۵) آری اگر منافقان رند با جاهلان بی تدبیر گره بخورند، جنگ صفین و واقعه کربلا پیش می آید.

پیام ها:

ص: ۵۱

۱-۱. نساء، ۸۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۳-۳. مجادله، ۱۸.

٤-٤. نهج البلاغه، نامه ٢٧.

٥-٥. عوالى اللئالى، ج ٤، ص ٣٩.

۱- در صدر اسلام، عناصر منافقی بودند که تا مرکز تصمیم گیری جامعه نفوذ کرده حتی پیامبر در معرض توطئه های آنان بود. «إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ»

۲- منافق، از کلمه حق، استفاده باطل می کند. «قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۳- شعارها و کلمات حق را از دست نااهلان بگیرد و خود بکار برید. «قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ»

۴- چرب زبانی و چاپلوسی، شیوه منافقان است. «نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۵- منافقان با تأکید و سوگند حرف می زنند تا شنونده، سخن آنها را باور کند.

«نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۶- تأکید را با تأکید پاسخ دهید. نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ... وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَذِبُونَ

۷- به هر اظهار ارادت و ادعای حمایت دل خوش نکنید. نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ... لَكَذِبُونَ

۸- منافقان را رسوا کنید. «وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَذِبُونَ»

۹- بر خلاف اعتقاد، سخن گفتن دروغ است، گرچه آن سخن راست باشد.

(خداوند، سخن منافقان را که به پیامبر اسلام می گفتند: تو پیامبر خدا هستی، دروغ می داند، چون آنان بر خلاف اعتقاد خود می گفتند، گرچه در واقع پیامبر رسول خدا بود). «قَالُوا نَشْهَدُ ... وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَذِبُونَ»

۱۰- ایمان واقعی، اعتقاد قلبی است نه اقرار زبانی. «قَالُوا ... إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَذِبُونَ»

«۳-۲»

سوگندهای خود را سپر ساخته و (مردم را) از راه خدا باز داشتند، به راستی آنچه انجام می دهند ناپسند است. آن (نفاق) برای آن است که آنان ایمان آورده سپس کفر ورزیدند، پس بر دل هایشان مهر (شقاوت) زده شد و از این رو نمی فهمند.

نکته ها:

«جُنَّة» به معنای سپر است که بدن را از تیر دشمن می پوشاند؛ «مجنون» به کسی گویند که عقلش پوشیده شده باشد؛ «جن» به موجود پوشیده از چشم مردم و «جنین» به بچه پوشیده در رحم مادر گویند و «جُنَّة» باغی که سایه و شاخه درختانش، زمین آن را پوشانده باشد.

قرآن، بارها از سوگندهای دروغ منافقان سخن به میان آورده است: آنان سوگند یاد می کنند تا شما را راضی کنند. «يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ» (۱)؛ سوگند یاد می کنند که ما جز خیرخواهی هدفی دیگر برای ساختن مسجد ضرار نداشتیم. «لِيَخْلِفَنَّ إِنَّ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسَيْنِي» (۲)؛ آنان برای شما سوگند می خورند که ما توان شرکت در جنگ (تبوک) را نداشتیم و گرنه شرکت می کردیم. «وَسَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ» (۳)

در سراسر قرآن، هر کجا نام منافقان مطرح شده، تعابیر تنیدی وارد شده است از جمله:

«طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» خداوند بر دل های آنان مهر زده است؛ (۴) «لَا يَفْقَهُونَ» آنان شناخت ندارند: (۵) «لَا يَعْلَمُونَ» آنان نمی دانند؛ (۶) «لَكَادُتُونَ» آنان دروغ می گویند؛ (۷) «مَا يَشْعُرُونَ» آنان درک ندارند؛ (۸) «الْمُفْسِدُونَ» فسادگرند؛ (۹) «فِي طُعْيَانِهِمْ يَغْمَهُونَ» (۱۰) در سرکشی خود سر درگمند؛ «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» (۱۱) آنان هدایت یافته نیستند؛ «لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (۱۲) خداوند هرگز آنان را نمی بخشد.

بستن راه خدا گاهی به دست منافقان است که از طریق سوگند انجام می گیرد. اَیْمَانُهُمْ جُنَّةٌ فَصِدُّوا... و گاهی به دست کفار است که از طریق بودجه ها انجام می شود. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱۳) همانا کسانی که کفر ورزیدند اموال خود را برای باز داشتن مردم از راه خدا هزینه می کنند.

منافقان، از هر طریقی که بتوانند راه خدا را می بندند، نظیر: شکستن وحدت مسلمانان با ساختن مسجد ضرار، ضربه نظامی به بهانه هوای گرم، ضربه اقتصادی با نهی از کمک به اطرافیان پیامبر، ضربه جانی با توطئه شهادت امام حسن و امام جواد علیهما السلام از طریق همسر.

رهبر جامعه اسلامی، بیش از همه باید مراقب توطئه های منافقان باشد. در این سوره

ص: ۵۳

۱-۱. توبه، ۶۲.

۲-۲. توبه، ۱۰۷.

۳-۳. توبه، ۴۲.

۴-۴. محمد، ۱۶.

۵-۵. منافقون، ۳.

۶-۶. توبه، ۹۳.

۷-۷. منافقون، ۱.

۸-۸. بقره، ۹.

۹-۹. بقره، ۱۲.

۱۰-۱۰. بقره، ۱۵.

١١-١١). بقره، ١٦.

١٢-١٢). منافقون، ٦.

١٣-١٣). انفال، ٣٦.

شخص پیامبر مخاطب قرار گرفته است، گرچه همه مسلمانان مسئولند: «إِذَا جَاءَكَ، نَشْهَدُ إِنَّكَ، رَأَيْتَهُمْ، تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ، تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ، فَاحْذَرُهُمْ، أَسْتَغْفِرْتَ لَهُمْ»

پیام ها:

۱- سوء استفاده از مقدّسات و استفاده ابزاری از ارزش ها، شیوه منافقان است.

«اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً»

۲- کار فرهنگی منافقان، استفاده از دین علیه دین است. «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً ... فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- منافقان در تلاشند تا دیگران را از هدایت الهی محروم سازند. «فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ» (هدف منافقان، بستن راه خداست، اما اینکه مردم به چه راه دیگری بروند، مهم نیست.)

۴- عملکرد منافقان، سراسر زشت و ناپسند است. «سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۵- سرانجام نفاق، کفر است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»

۶- انسان با نفاق، بر قلب خود مهر می زند و آن را از درک حقایق محروم می سازد. «فَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ»

وَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَ إِن يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتِلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

و هرگاه آنان را ببینی، قیافه آنان (چنان آراسته است) که ترا به شگفت وادارد و اگر سخن گویند، (به قدری جذّاب و زیباست که) به کلامشان گوش فرادهی، گویا چوب هایی هستند (خشک و بی مغز و بی فایده و به هم) تکیه داده شده، هر ندایی را علیه خود می پندارند، آنان دشمنند، پس از آنان دوری کن، خدا آنان را بکشد، چگونه از حق منحرف می شوند.

در سوره توبه، خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: اموال و اولاد منافقان ترا به شگفتی نیاندازد، در این جا می فرماید: قیافه و بیان آنان سبب شگفتی شما نشود.

گرچه در این آیه، مخاطب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است ولی مراد تمام مسلمانان هستند که ممکن است ظواهر و بیان منافقان آنان را تحت تأثیر قرار دهد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: مؤمن چهار دشمن دارد: مسلمانی که به او حسد می ورزد: «مؤمن یحسده»، منافقی که کینه او را در دل دارد: «منافق یبغضه»، شیطانی که او را گمراه می کند:

«شیطان یضله»، کافری که به جنگ او می آید: «کافر یقاتله». (۱)

چوب اگر در سقف و دیوار و در و پنجره به کار رفته باشد مفید است، ولی اگر آن را در کناری به چیزی تکیه دهند، نشانه بلا استفاده بودن آن است. «خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ»

تشبیه منافقان به تنه های بریده شده درخت، «كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ»، از جهاتی می تواند باشد از جمله: ۱. سبکی و پوکی و شکسته شدن در برابر فشار و ضربه؛ ۲. جمود و خشکی و عدم انعطاف و تأثیر پذیری؛ ۳. عدم استقلال در ایستادن روی پای خود؛ ۴. عدم قدرت بر شنیدن و اندیشیدن.

منافقان، از مؤمنان دلهره دارند و همواره نگرانند که مبدا آیه ای درباره آنان نازل شود:

«يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» نظیر آیه ۶۴ توبه که می فرماید: «يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ»

«هم العدو» یعنی دشمن واقعی این افراد هستند، زیرا اولاً درون جامعه هستند و از اسرار مسلمانان آگاهند، ثانیاً چون در لباس دوست هستند شناخت آنان مشکل است، ثالثاً چون ناشناخته اند مبارزه با آنان سخت تر است، رابعاً چون پیوندهای نسبی و سببی با مسلمانان دارند برخورد با آنان پیچیده تر است و خامساً ضربه آنان غافلگیرانه تر است.

۱- منافقان، در میان ما و جلو چشمان ما هستند، نه افرادی دور از چشم. «رَأَيْتَهُمْ»

۲- به هر قیافه ای اعتماد نکنیم که قیافه زاهدانه دلیل تقوا نیست. در برخی موارد، ظاهر زیبا وسیله فریب مردم است. «تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ»

۳- اگر هشدارهای الهی و توجه پیامبر نباشد، سخنان زیبا و فریبنده، حتی پیامبر را به شنیدن وادار می کند. «وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ»

۴- منافقان، ظاهری آرام، ولی باطنی پر دغدغه دارند و همیشه در وحشت و اضطرابند. تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ... يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ

۵- از دشمن داخلی بیشتر بترسید. «هُمُ الْعَدُوُّ»

۶- دشمن را بشناسیم و فریب ظاهر و سخنان او را نخوریم. تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ...

تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ ... هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُهُمْ

۷- منافقان با خدا درگیرند و خدا نیز آنها را لعنت می کند: «فَاتْلَهُمُ اللَّهُ». «قاتل» از باب مفاعله در مورد درگیری طرفینی است و لذا نفرمود: «قتلهم الله»

۸- موضع گیری منافقان در برابر اسلام، شگفت آور است. «أَنْتَى يُؤْفَكُونَ»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّا رُؤُسَهُمْ وَ رَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ «۵»

و هرگاه به آنان گفته شود: بیایید تا رسول خدا برای شما طلب مغفرت کند، (از روی انکار و تکبر و تمسخر) سرهای خود را بر می گردانند و آنان را می بینی که از سر استکبار، (مردم را از گرایش به حق) باز می دارند.

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ «۶»

برای آنان تفاوتی ندارد که برایشان استغفار کنی یا استغفار نکنی، هرگز خداوند آنان را نمی بخشد، زیرا که خداوند گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

﴿تَعَالَوْا﴾ از ریشه «علو» به معنای دعوت به آمدن به سوی بلندی و رشد است.

﴿لَوْوَا﴾، از ریشه «لی» به معنای تابیدن طناب و در مورد سرتابیدن از حق به کار می رود.

بالا-ترین بدبختی آنست که انسان هم خودش را محروم کند: ﴿لَوْوَا رُؤْسَهُمْ﴾، هم دیگران را محروم نماید: ﴿يَصِيءُونَ﴾؛ به خصوص اگر این کارها آگاهانه باشد. ﴿وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾

مشابه آیه ۶ را در آیه ۸۰ سوره توبه نیز می خوانیم: ﴿اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾
اگر برای منافقانی که به مؤمنان نیش می زنند، هفتاد بار هم استغفار کنی، (تا وقتی که دست از نفاقشان برندارند) هرگز خداوند آنان را نمی بخشد.

پیام ها:

۱- به سراغ افراد منحرف رویم و از آنان برای توبه و تجدید حیثیت دعوت کنیم.

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ ...

۲- اجابت دعوت اولیای الهی، مایه علو و رشد است. ﴿تَعَالَوْا﴾

۳- دعای اولیای خدا در مورد بخشش گنهکاران، مستجاب است. ﴿يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ﴾

۴- توسل به پیامبر خدا جایز است. ﴿تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ﴾

۵- سر باز زدن از پیشنهاد مفید، نشانه تکبر است. ﴿لَوْوَا رُؤْسَهُمْ ... وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾

۶- کسی که دعوت حق را نمی پذیرد، حتی دعای پیامبر درباره او کارساز نیست.

﴿تَعَالَوْا ... لَوْوَا رُؤْسَهُمْ ... سِوَاءَ عَلَيْهِمْ أَشْتَغَفَرْتَ لَهُمْ ...﴾

۷- تکبر و استکبار، انسان را از رحمت بی پایان الهی محروم می سازد. ﴿هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ... لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾

۸- هدایت و ضلالت به دست خداوند است، ولی او کسی را از هدایت محروم می کند که به دنبال فسق و گناه باشد. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَ لِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

آنان همان کسانی هستند که می گویند: بر کسانی که نزد رسول خدا هستند، انفاق نکنید تا پراکنده شوند؛ در حالی که خزانه های آسمان ها و زمین برای خداوند است ولی منافقان نمی فهمند.

نکته ها:

«خَزَائِنُ» جمع «خزینه» به معنای گنجینه است.

از شیوه های برخورد دشمن، محاصره اقتصادی و در تنگنا قرار دادن مؤمنان است. چنانکه منافقان به یکدیگر می گفتند: به یاران پیامبر کمک نکنید تا از دور او پراکنده شوند. معاویه نیز در بخشنامه ای دستور داد یاران علی علیه السلام را از بیت المال محروم کنند. «انظروا من قامت علیه البینه انه يحب عليا و اهل بيته فامحوه من الديوان و اسقطوا عطائه و رزقه» (۱) همان گونه که در کربلا نیز آب را بر یاران امام حسین بستند و امروزه ابرقدرت ها برای به تسلیم کشاندن کشورها از فشار محاصره اقتصادی استفاده می کنند.

پیام ها:

۱- یکی از راه های دشمن برای شکستن مکتب و رهبر، پراکنده کردن پیروان است. لَا تُنْفِقُوا ... حَتَّى يَنْفَضُوا

۲- افراد مادی تحلیل مادی دارند و فکر می کنند مردم برای دنیا دور پیامبر جمع شده اند، لذا می گویند: کمک نکنید تا پراکنده شوند. لَا تُنْفِقُوا ... حَتَّى يَنْفَضُوا ...

۳- مؤمنان نباید در تنگناها، چشم امید به کمک های منافقان و مخالفان داشته باشند، بلکه باید توکل آنان به خداوند و گنجینه های او باشد. لَا تُنْفِقُوا ... لِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ

ص: ۵۸

۴- به خودی ها امید دهید و سخنان یاوه دشمن را پاسخ دهید. لَا تُنْفِقُوا ... وَ لِلَّهِ خَزَائِنُ ...

۵- فهم منافقان، بر اساس محاسبات ظاهری است و عمق ندارد. «لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ»

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸)

می گویند: «اگر (از این سفر جنگی) به مدینه بازگردیم، عزیزترین افراد، ذلیل ترین مردم را بیرون خواهد کرد»، در حالی که عزت و اقتدار مخصوص خدا و پیامبرش و مؤمنان است، ولی منافقان نمی دانند.

نکته ها:

در تفاسیر، برای آیات پنجم تا هشتم سوره منافقون، شأن نزول مفصّلی آمده است که آن را به طور خلاصه نقل می کنیم: بعد از جنگ بنی المصطلق که در سال ششم هجری اتفاق افتاد، هنگام بازگشت به مدینه، میان دو نفر از مسلمانان که یکی از مهاجران و دیگری از انصار بود، بر سر آب گیری از چاه نزاع شد و هر یک برای غلبه بر دیگری از دوستان خود کمک خواست. عبدالله بن ابی که سر کرده منافقان بود به کمک مرد انصاری شتافت و گفت: ما مهاجران را مسکن و مال دادیم، ولی حالا در برابر ما می ایستند. اگر به مدینه برگردیم، عزیزان، ذلیل ها را بیرون خواهند کرد.

زیدبن ارقم که جوانی نورسته بود، این گفته را به پیامبر گزارش داد. حضرت، عبدالله بن ابی را احضار کرد ولی او انکار نمود. انصار گفتند: چرا به خاطر گزارش یک نوجوان، بزرگ ما، عبدالله توبیخ شود؟

پیامبر فرمان حرکت داد و اجازه دستور استراحت نداد تا مردم فرصت و فراغت برای ادامه حرف ها نداشته باشند، هنگامی که به مدینه رسیدند فرزند عبدالله بن ابی که از مؤمنان واقعی بود، راه را بر پدر بست و گفت: آیا تو عزیزترین مدینه ای و می خواهی پیامبر را خارج

کنی؟ هرگز نمی گذارم وارد شوی، مگر آنکه پیامبر اکرم اجازه دهد.

مسئله را به پیامبر گزارش دادند و حضرت اجازه ورود او را به مدینه داد، عبدالله که خود را عزیز می پنداشت، ذلیل شد و از شدت خجالت در خانه ماند تا آنکه مرد و هرگاه به او گفته می شد بیا نزد پیامبر برویم و عذرخواهی کن، او سرپیچی می کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند امور مسلمانان را به خودشان واگذارده ولی اجازه ذلیل کردن خود را به آنان نداده است: «و لم يفوض اليه ان يكون ذليلاً» (۱)، سپس آیه «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» را تلاوت فرمود.

در حدیث می خوانیم که پرسیدند: چگونه مؤمن خود را ذلیل می کند؟ امام صادق علیه السلام فرمود: «یتعرض لما لا يطيق» و «یدخل فیما یعتذر منه» (۲) در کاری که توان انجامش را ندارد و از انجامش معذور است وارد می شود.

در عبارت «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ» ، چون «لِلَّهِ» مقدم بر «الْعِزَّةُ» شده است، انحصار استفاده می شود، یعنی عزت واقعی مخصوص خداست. عزت خداوند، ذاتی اوست و عزت پیامبر، به دلیل عنایات ویژه خداوند به او و عزت مؤمنان، به خاطر وعده الهی بر نصرت و پیروزی نهایی آنان است. (۳)

پیام ها:

۱- منافقان، در صدد براندازی حکومت اسلامی هستند. «لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ»

۲- منافقان، خود را عزیز و پیامبر و مؤمنان را ذلیل می دانند. «لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ»

۳- خداوند، پیروزی و عزت مؤمنان را به شرط مؤمن ماندن تضمین کرده است.

□
وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ ...

□
۴- عزت، در انحصار خدا، پیامبر و مؤمنان است. «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۰

۱- ۱). کافی، ج ۵، ص ۶۳، به نقل از تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر اطيّب البيان.

۵- به یاوه سرایی دشمن پاسخ دهید و به کسانی که خود را عزیزترین مردم و پیامبر را ذلیل‌ترین می‌پندارند بگویید: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ»

۶- منافقان از شناخت حقایق عاجزند. نه قدرت درک این مطلب را دارند که خداوند در برابر تحریم اقتصادی، مؤمنان را روزی می‌دهد: «لَا يَفْقَهُونَ» و نه اینکه عزت حقیقی از آن اهل ایمان است. «لَا يَعْلَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال و اولادتان شما را از یاد خدا غافل نسازد و کسانی که چنین کنند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

تا اینجا آیات مربوط به منافقان به پایان رسید، ولی چون یکی از عوامل نفاق، علاقه زیاد به دنیاست، این آیه به مؤمنان هشدار می‌دهد که اموال و اولاد، شما را غافل نکند. (۱)

غفلت از یاد خدا

عوامل بازدارنده از یاد خدا بسیار است، ولی مهم‌ترین آنها، اموال و اولاد است که این آیه به آنها اشاره نموده است. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ»

شراب و قمار نیز مانع یاد خداست. «يُضِدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲)

تجارت و داد و ستد نیز می‌تواند از موانع باشد. لذا قرآن از کسانی که داد و ستد، آنان را از یاد خدا باز نداشته ستایش کرده است. «رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۳)

تکاثر و فزون‌طلبی از عوامل بازدارنده است. «أَلْهَاهُمُ التَّكَاثُرُ» (۴)

آرزوهای طولانی نیز مانع یاد خداست. «يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ» (۵)

ص: ۶۱

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. مائده، ۹۱.

۳-۳. نور، ۳۷.

۴-۴. تکوین، ۱.

۵-۵. حجر، ۳.

رفاه زدگی از عوامل دیگر غفلت است. «مَتَّعْتَهُمْ وَ آبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ» (۱)

البته علاقه به دنیا آنگاه خطرناک است که انسان، دنیا را مقدمه آخرت نبیند و هدفش در تمام کارها، دنیا باشد. «فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) از کسی که از یاد ما اعراض کرده و جز زندگی دنیا اراده ای ندارد، دوری کن.

روشن است که غفلت از یاد خدا، سبب هم نشینی با شیطان شده: «وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۳) و انسان را به عذاب شدید و فزاینده ای گرفتار می سازد. «وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا» (۴)

آنچه خطرناک است غفلت از یاد خداست، نام بردن از اموال و اولاد، به خاطر آن است که این دو قوی ترین عامل غفلت هستند.

«ذِكْرِ اللَّهِ» شامل همه گونه ذکر و یاد خدا می شود، اما بارزترین ذکر خدا، نماز است که باید مراقب بود رسیدگی به اموال و اولاد انسان را از نماز باز ندارد.

شاید دلیل مانع بودن مال و فرزند، جلوه های ظاهری آنهاست که انسان را از خدا غافل می سازد. «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۵)

قرآن، مال و فرزند را مایه فتنه و آزمایش دانسته: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (۶) و می فرماید: «وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى» (۷) مال و فرزند، عامل قرب شما به خداوند نیستند.

پیام ها:

ص: ۶۲

۱-۱. فرقان، ۱۸.

۲-۲. نجم، ۲۹.

۳-۳. زخرف، ۳۶.

۴-۴. جن، ۱۷.

۵-۵. كهف، ۴۶.

۶-۶. انفال، ۲۸.

۷-۷. سبأ، ۳۷.

۱- برای آن که مؤمنان را موعظه کنید و آنان بپذیرند، به آنان شخصیت دهید. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...**

۲- لازمه ایمان، برتری دادن یاد خدا بر مال و فرزند است. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ ...**

۳- مال و فرزند، کم یا زیادش، می تواند مانع یاد خدا باشد. **أَمْوَالُكُمْ ... أَوْلَادُكُمْ**

۴- خسارت واقعی، غفلت از یاد خدا است. **«فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»** (از دست دادن مال و فرزند، خسارت جزئی است، ولی غفلت از خالق خسارت کلی است.)

وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۱۰)

و از آنچه روزی شما کرده ایم انفاق کنید پیش از آنکه مرگ به سراغ هر یک از شما آید، پس (در آستانه رفتن) گوید: پروردگارا چرا (مرگ) مرا تا مدتی اندک به تأخیر نینداختی تا صدقه (و زکات) دهم و از صالحان گردم.

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (۱۱)

و هرگز خداوند مرگ کسی را که اجلش فرارسیده، به تأخیر نمی اندازد و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

در آیه هفتم، منافقان می گفتند: به یاران پیامبر کمک نکنید تا دور او را خلوت کنند. شاید این آیه برای خنثی کردن طرح آنان، به مؤمنان می گوید: شما که ایمان دارید به مؤمنان کمک کنید تا دور حضرت خالی نشود.

اگر انسان، مرگ و قیامت را باور کند، خیلی راحت انفاق می کند. قرآن، چندین بار برای ایجاد انگیزه انفاق، مسئله معاد و قیامت را مطرح کرده است، از جمله در سوره بقره آیه ۲۵۴ می فرماید: **«أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ»** از آنچه به شما داده ایم پیش از آن که قیامت فرارسد که دوستی و داد و ستد و شفاعتی در کار نیست، انفاق کنید.

ابن عباس می گوید: این درخواست فرصت در لحظه مرگ، برای کسانی است که زکات مال

خود را نداده اند یا مستطیع بوده، ولی حج انجام نداده اند. (۱)

تقاضای مهلت و بازگشت به دنیا پذیرفته نیست، نه در آستانه مرگ، که آیه ۱۰۰ سوره مؤمنون و این آیه می فرماید و نه در قیامت که دوزخیان می گوید: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۲)

امام باقر علیه السلام با استناد به آیه «وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا» فرمود: هر سال در شب قدر تمام امور تا شب قدر بعدی، ثبت و حتمی شده و نازل می شود و تغییر و تأخیری در آن صورت نمی دهد. (۳)

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم به کار خیر، بسترسازی کنید. اَنْفِقُوا... مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ (فرا رسیدن مرگ و نداشتن فرصت بازگشت و التماس برای تأخیر مرگ را یادآوری کنید).

۲- آنچه داریم از خداست نه از خودمان. «رَزَقْنَاكُمْ»

۳- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. «مَنْ قَبِلَ أَنْ يَأْتِيَ» (با فرا رسیدن مرگ راه عمل بسته می شود)

۴- مرگ، بی خبر می رسد و قابل تأخیر نیست. يَأْتِيَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ... لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي

۵- ثروتمندانی که در زمان حیات خود، اهل انفاق نبوده اند، به هنگام مرگ، تأسف بسیار خواهند خورد. رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي... فَأَصَّدَقَ

۶- نشانه شایستگی و صالح بودن، انفاق به محرومان است. «أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۷.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

این سوره هجده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

به مناسبت آیه نهم که در آن روز قیامت، روز «تغابن» شمرده شده، این سوره، تغابن نام گرفته است.

تغابن به معنای دیگری را مغبون کردن و سود را به نفع خود جذب کردن است. در قیامت، هر کس به فکر آن است که خود را نجات دهد و دیگری را مقصر بداند.

آیات این سوره از نظر نظم و سیاق، شبیه سوره حدید و گویی خلاصه ای از آن است.

سوره با بیان توحید و یگانگی خداوند آغاز شده و با هشدار به مردم در مراقبت از اعمالشان و توجه به قیامت ادامه یافته است و در پایان مردم را به انفاق در راه خدا و دوری از دلبستگی به دنیا سفارش می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح می گویند. فرمانروایی، مخصوص او و ستایش نیز مخصوص اوست و او بر همه چیز تواناست.

نکته ها:

حاکمان دنیوی برای کسب و حفظ قدرت خود، مرتکب خلافکاری هایی می شوند، ولی خداوند فرمانروایی است که همه هستی او را تقدیس و تنزیه می کنند و هیچ ظلمی از او صادر نمی شود.

حمد و ستایش، حق کسی است که از عیب و نقص به دور باشد، لذا اول تسبیح خداوند مطرح شده است و سپس ستایش او در نماز نیز تسبیح و حمد، در رکوع و سجود در کنار هم آمده است.

پیام ها:

۱- تمام موجودات هستی نوعی شعور دارند و طبق همان شعور، به تسبیح الهی مشغولند. (دریغ که بعضی انسان ها به خاطر ترک عبادت و تسبیح، وصله ناهم رنگ هستی هستند). «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۲- حکومت خداوند مطلق است و هیچ محدودیتی ندارد. «لَهُ الْمُلْكُ» (حکومت الهی حقیقی است نه مجازی، نه عاریه ای، نه اعتباری و نه موقت)

۳- در دنیا بسیاری از افرادی که حکومت و قدرت دارند، مورد انتقادند، ولی خداوند هم قدرت و حکومت دارد و هم مورد ستایش است. «لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ»

۴- سرچشمه تمام کمالات اوست و لذا تمام ستایش ها برای اوست. «لَهُ الْحَمْدُ»

۵- در دنیا بسیاری از فرمانروایان از حل مشکلات و انجام اصلاحات عاجزند، ولی خداوند، فرمانروایی است که بر هر کاری قادر است. «لَهُ الْمُلْكُ ... وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۶- قدرت خداوند نسبت به همه هستی یکسان است. (آفریدن یک قطعه سنگ با آفریدن یک سلسله کوه برای او یکسان است، همان گونه که برای چشم ما، دیدن یک میخ و دیدن یک کوه یکسان است). «وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾

اوست آن که شما را آفرید، پس بعضی از شما (به اختیار خود) کافر و بعضی مؤمن شدند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

اگر انسان، مقداری خاک را در خیابان ببیند، می پرسد: چه شخصی این خاک ها را ریخته است؟ اگر روی این خاک ها جدول بندی و طراحی شود، سؤال می کند که این طرح از کیست؟ اگر خاک طراحی شده، همراه با حکمت و صنعت به صورت کاشی درآید، از ویژگی ها و هنر طراح سؤال می کند.

خداوند، انسان را آفرید: «خَلَقَكُمْ» اما آفرینش بسیار شگفت که به خاطر آن از خود با جمله، «فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» یاد کرد، زیرا همه گونه هنرنمایی و ظرافت و طراحی در آن به کار رفته است، چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۱) ما انسان را در بهترین قالب آفریدیم.

آری، آفریده نشانه آفریدگار است و هر چه روی آن هنرنمایی عالمانه و حکیمانه شود، نشانه علم و حکمت و قدرت آن آفریدگار است.

آیه پیش به تسبیح همه موجودات اشاره کرد و این آیه به کفر و کفران برخی انسان ها اشاره می کند تا کافران گمان نکنند که خداوند، نیازمند عبادت آنهاست و یا کفر آنها به خداوند زیانی می رساند.

آیه قبل، به تسبیح همه موجودات اشاره داشت که به نوعی بیانگر آن بود که آنان از نوعی شعور برخوردارند و در این آیه، به امتیاز انسان بر دیگر موجودات اشاره می کند که داشتن اراده و اختیار است. انسان با این موهبت ممتاز الهی، می تواند همان راهی را که بقیه موجودات می روند، پیماید یا آنکه به راهی خلاف آن رود. شاید آیه به نوعی انتقاد از انسان باشد که تو علی رغم توجه بیشتر خداوند و گل سرسبد موجودات بودن، بر خلاف مسیر آب

ص: ۶۸

شنا کرده و به کفران نعمت ها و ناسپاسی خداوند روی می آوری.

پیام ها:

۱- آفرینش انسان، جلوه ای از قدرت خداوند است. «هُوَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ - هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۲- انسان، موجودی مختار و انتخابگر است نه مجبور. «فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ»

۳- عمل انسان، بیانگر عقیده اوست. (به جای آن که بگویند: خداوند به کفر و ایمان شما آگاه است، می فرماید: خداوند به عملکرد شما آگاه است.) «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۳)

آسمان ها و زمین را به حق آفرید و شما را (در رحم مادر) صورت گری کرد و صورت شما را نیکو قرار داد و بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

منظور از حُسن صورت «فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ» آن است که خداوند، انسان را مجهز نمود به چیزهایی که در راه رسیدن به هدف، او را کمک می کند.

اعضای بدن انسان هر کدام در جای مناسب قرار گرفته و ترکیب و تناسب آنها موجب زیبایی اندام انسان و به ویژه صورت او گردیده است. مژه، پلک و ابرو که وظیفه حفاظت از چشم را به عهده دارند، زیبایی خاصی به چهره انسان بخشیده اند. لب ها که دربان دهان و نگهبان زبان و دندان هستند، تنها به هنگام خوردن یا گفتن، آن هم به مقدار مورد نیاز باز و بسته می شوند و در کودکی که حیات نوزاد به شیر مادر وابسته است، کار مکیدن را به عهده دارند و در بزرگسالی، احساسات عاطفی را با بوسیدن اظهار می دارند.

خداوند، برترین آفریده خود یعنی انسان را از آبی ناچیز آفریده، «مَاءٍ مَّهِينٍ» (۱) و در کارگاهی تاریک و ظلمانی، «فِي الْأَرْضِ حَامٍ» (۲) و بر روی آن بهترین و زیباترین صورت گری را قرار دارد. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»

تفاوت آفریده های خداوند با تولیدات انسان:

۱. تولیدات انسان محدود و در بعضی زمینه ها تولید دارد، اما خداوند همه چیز را می آفریند.

«خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ» (۳)

۲. تولیدات انسان گاهی لغو است، اما خداوند همه چیز را هدفمند آفریده است. «خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» (۴)

۳. در تولیدات انسان افراط و تفریط است، اما آفرینش خداوند به اندازه است. «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (۵)

۴. تولیدگر معمولاً پس از تولید نظارتی از تولید ندارد، اما خداوند هرگز از مخلوقاتش غافل نمی شود. «وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ» (۶)

۵. انسان گاهی از تولید خسته و کسل می شود، اما خداوند هرگز از آفرینش خسته نمی شود.

«مَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ» (۷)

۶. خداوند از طریق زوجیت، بقای موجودات را تضمین نموده است. «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۸)

۷. خدا، همه آفریده های خود را هدایت تکوینی می کند. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۹)

ص: ۷۰

۱-۱. مرسلات، ۲۰.

۲-۲. آل عمران، ۶.

۳-۳. انعام، ۱۰۱.

۴-۴. جاثیه، ۲۲؛ عنکبوت، ۴۴؛ روم، ۸.

۵-۵. قمر، ۴۹.

۶-۶. مؤمنون، ۱۷.

۷-۷. ق، ۳۸.

۸-۸. ذاریات، ۴۹.

۹-۹. طه، ۵۰.

۸. همه آفریده ها، در نهایت به سوی او بازمی گردند. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱)

تمام کارهای خداوند بهترین است:

آفرینش او بهترین است: «فَبَارِكْ لِلَّهِ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۲)

کتاب قرآن او بهترین است: «نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۳)

قصه های او بهترین است: «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۴)

نام های او بهترین است: «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (۵)

پاداش های او بهترین است: «فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَى» (۶)

وعده های او بهترین وعده هاست: «وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى» (۷)

حکم او بهترین حکم ها است: «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» (۸)

خداوند از ما نیز خواسته است که در تمام کارها، بهترین ها را انتخاب کنیم. مثلاً:

در گفتار، بهترین سخن را بگوئیم: «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۹)

در عمل، بهترین را انجام دهیم: «أَحْسَنُ عَمَلًا» (۱۰)

در برخورد، بهترین رفتار را داشته باشیم: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۱)

در مجادله و گفتگو، بهترین شیوه را انتخاب کنیم: «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۲)

در سپاسگزاری و تشکر، بهترین روش را داشته باشیم: «فَحْيُوا بِأَحْسَنَ» (۱۳)

در میان شنیده ها بهترین را انتخاب و عمل کنیم: «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۱۴)

در تصرف در مال یتیم، با بهترین شیوه عمل کنیم: «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۵)

در انگیزه، با بهترین نیت که اخلاص و قصد قربت است، عمل خود را رنگی الهی دهیم: «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱۶)

ص: ۷۱

- ٢-٢. مؤمنون، ١٤.
٣-٣. زمر، ٢٣.
٤-٤. يوسف، ٣.
٥-٥. اعراف، ١٨٠.
٦-٦. كهف، ٨٨.
٧-٧. حديد، ١٠.
٨-٨. مائده، ٥٠.
٩-٩. اسراء، ٥٣.
١٠-١٠. كهف، ٧.
١١-١١. فصلت، ٣٤.
١٢-١٢. نحل، ١٢٥.
١٣-١٣. نساء، ٨٦.
١٤-١٤. زمر، ١٨.
١٥-١٥. اسراء، ٣٤.
١٦-١٦. بقره، ١٣٨.

۱- آفرینش آسمان ها و زمین از روی برنامه و هدف بوده است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ»

۲- خداوند، صورت گری انسان را به خود نسبت داده است. «صَوَّرَكُمْ»

۳- انسان در مقایسه با دیگر موجودات، زیباتر و کامل تر است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»

۴- جهان آفرینش در حال حرکت به سوی مقصدی الهی است. «إِلَيْهِ الْمَصِيرُ»

۵- مبدأ و معاد هستی، خداوند است. خَلَقَ ... إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

۶- لازمه ی آفرینش به حق و هدفمند، وجود معاد و بازگشت انسان ها به سوی خداوند برای کیفر و پاداش است. خَلَقَ ...

بِالْحَقِّ ... وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ «۴»

آنچه در آسمان ها و زمین است می داند و آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید، می داند و خداوند به آنچه در سینه هاست به خوبی آگاهی دارد.

نکته ها:

در این آیه سه مرتبه از علم خداوند سخن به میان آمده است: علم به تمام موجودات هستی «مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، علم به آشکار و نهان انسان ها «مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ»، علم به افکار و نیت ها «بِذَاتِ الصُّدُورِ». آن هم علم دائمی که از قالب فعل مضارع «يَعْلَمُ» استفاده می شود و علم عمیق که از قالب «عَلِيمٌ» استفاده می شود.

ایمان به اینکه خداوند ناظر بر اعمال ما می باشد و همه چیز را می داند، بهترین وسیله برای دوری از گناه و حفظ تقوا است.

با توجه به اینکه در آیه قبل فرمود: «وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» بازگشت همه به سوی اوست، این آیه

به منزله پاسخ از یک سؤال مقدر است و آن اینکه: انسان هایی که بعد از مردن، پوسیده و متلاشی و پراکنده می شوند چگونه به سوی خدا باز می گردند؟! آیه پاسخ می دهد: خداوند به تمام ذرات متلاشی و پراکنده شده آگاه است و مخلوط شدن اجزای مردگان، سبب گم شدن و از بین رفتن آنها نمی شود.

پیام ها:

۱- علم خداوند، محدود به زمان و مکان و اشیا یا امور خاص نیست. هم به آسمان ها و زمین علم دارد و هم به آنچه پنهانی یا علنی انجام شود، آگاه است.

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ ...

۲- انسان، رها نیست، بلکه زیر نظر خداست. «يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ»

۳- پنهان و آشکار برای خداوند یکسان است. تُسْرُونَ ... تُعْلِنُونَ

۴- خداوند، هم به کارهای مخفیانه انسان آگاه است و هم به افکار و انگیزه ها و اسرار نهفته در سینه او. تُسْرُونَ ... بِعَدَاتِ الصُّدُورِ

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۵»

آیا خبر کسانی که پیش از این کفر ورزیدند به شما نرسیده است؟ پس عقوبت کار خود را (در دنیا) چشیدند و برایشان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

«وَبَالَ» به معنای سنگینی است؛ به غذایی که معده را سنگین کند «وییل» و به باران سنگین «وابل» گویند، آنگاه به هر امر سنگینی که مایه ضرر و زیان شود، «وبال» گفته شده است. این کلمه چهار مرتبه (۱) در قرآن آمده و در تمام موارد مراد از آن، گرفتاری و سختی دنیوی است.

کیفر الهی اختصاص به قیامت ندارد، در برخی موارد خداوند هم در دنیا کیفر داده است و هم در قیامت کیفر می دهد مانند قوم نوح که غرق شدند و قوم هود که به وسیله باد و

ص: ۷۳

قوم صالح که با صیحه و صدای وحشتناک و قوم لوط که با سنگباران و اصحاب فیل که با سجیل و سنگ های آتشین، کیفر کارشان را در دنیا چشیدند.

پیام ها:

۱- مردم عصر پیامبر، از اخبار اقوام هلاک شده گذشته آگاه بودند. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ»

۲- مطالعه تاریخ اقوام پیشین، مورد سفارش اسلام است و کسی که از تاریخ عبرت نگیرد قابل سرزنش و توبیخ است. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- آنچه دانستنش لازم است، خبرهای مهم و عبرت انگیز است نه هر اطلاعات بی فایده. «نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا» («نَبَأُ» به اخبار مهم گفته می شود).

۴- خداوند حلیم است، امّا بعضی از کارها به قدری نارواست که کیفر فوری را به دنبال دارد. (حرف فاء بیانگر آن است که زمان زیادی سپری نشد). فذاقوا ...

۵- دلیل بدبختی ها رفتار خود انسان است. «وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۶- کیفر الهی در دنیا تنها در حدّ چشیدن است و کیفر کامل مخصوص قیامت است. «فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ - وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَعَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَعْنَى اللَّهُ وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ «۶»

این (کیفر) به خاطر آن است که پیامبرانشان همراه با دلایل روشن (و معجزات) به سراغ آنها آمده بودند، و آنان (به جای پذیرش و ایمان آوردن به آنها) گفتند: آیا انسانی (مثل خودمان) ما را هدایت کند؟ از این رو کفر ورزیدند و (به پیامبران و دستورات الهی) پشت کردند و خداوند (از ایمان آنان) بی نیاز است و خداوند بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

تبلیغ انواعی دارد و بهترین نوع آن تبلیغ عملی است. خداوند، پیامبران را از جنس بشر

قرار داد تا تمام تلخ و شیرینی های زندگی را همانند مردم بچشند و در عمل راهنمای آنان باشند، ولی برخی کوتاه فکران بشر بودن را نقص می پنداشتند و می گفتند: «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» آیا بشری مثل خود ما راهنمای ما باشد؟! □ □

«اَسْتَعْنِي» از ریشه «غنی» به معنای بی نیازی است. این امر برای خداوند به جا و به حق است. «وَ اَسْتَعْنِي اللّٰهُ وَ اللّٰهُ عَنِّي» اما برای انسانی که سر تا پا نیاز است، بدترین صفت بی نیاز پنداشتن خود است، چنانکه قرآن در سه مورد به آن اشاره کرده است:

«أَمَّا مَنِ اسْتَعْنَىٰ فَأَنَّىٰ لَهُ تَصَدَّىٰ» (۱) آیا کسی که خود را مستغنی می پندارد، تو متصدی او می شوی؟ □

«أَمَّا مَنْ بَخَلَ وَ اسْتَعْنَىٰ وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ» (۲) اما کسی که بخل ورزد و بی نیازی جوید و پاداش برتر الهی را تکذیب کند، بزودی او را در دشواری قرار می دهیم. □

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۳) انسانى که خود را بی نیاز پندارد، دست به طغیان خواهد زد. □

شبهه افکنی و ایجاد شک و تردید میان مؤمنان، شیوه کافران متکبر است. در این آیه می گویند: آیا بشری مثل ما هدایت گر ما باشد؟ «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا»؛ در جای دیگر می گفتند: از کجا می دانید که صالح فرستاده خداست؟! «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ» (۴)؛ او در مورد دیگر گفتند: چگونه یک فقیر، فرمانده و حاکم شود؟! «أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ» (۵) □

کفار دلیل ندارند فقط استبعاد می کنند. درباره نبوت می گویند: چگونه یک بشر می تواند راهنمای جامعه بشری شود؟ «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» در مورد معاد نیز می گویند: چگونه بعد از آن که جسم ما پوسید و در زمین محو شد، دوباره زنده می شویم؟ «أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ» (۶) □

خداوند به ایمان و توجه مردم نیازی ندارد. «فَكْفُرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَعْنَى اللّٰهُ» چنانکه در □

ص: ۷۵

۱-۱. عبس، ۵ و ۶.

۲-۲. لیل، ۸-۱۰.

۳-۳. علق، ۶-۷.

۴-۴. اعراف، ۷۵.

۵-۵. بقره، ۲۴۷.

۶-۶. سجده، ۱۰.

جای دیگر می فرماید: «إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمِنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۱) اگر شما و تمام مردم زمین کافر شوید، همانا خداوند بی نیاز و ستوده است. آری، اگر همه مردم رو به خورشید یا پشت به خورشید خانه بسازند در خورشید اثری ندارد.

و در آیه ای دیگر می خوانیم: «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (۲) هر کس کافر شود، بداند که خداوند از تمام هستی بی نیاز است.

پیام ها:

۱- تاریخ گذشتگان را تحلیل و بررسی کنید. فِدَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ - ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ ...

۲- قهر الهی بعد از اتمام حجت است. «عَذَابٌ أَلِيمٌ - ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ»

۳- خداوند برای هدایت بشر در طول تاریخ، پیامبران متعددی را پیاپی فرستاده است. «كَانَتْ تَأْتِيهِمْ» («كَانَتْ» ، بیانگر استمرار در گذشته است).

۴- تمام انبیا، دلایل روشن و معجزه داشته اند. «تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۵- کفار، بدون تأمل در دلایل پیامبران، در حقانیت آنها ایجاد شک و تردید می کردند. فَقَالُوا... («فاء» بیانگر عدم تأمل است).

۶- از دید کافران، بشر بودن برای پیامبران نقطه ضعف است. «فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا»

۷- خداوند در ذات، بی نیاز و در افعال، حمید و شایسته ستایش است. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُعْزِمُوا قُلُوبَنَا وَرَبِّي لَتُبْعَثَنَّا ثُمَّ لَتَنْبُوْنَ بِمَا عَمَلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (۷)

کسانی که کفر ورزیدند، گمان کردند که هرگز مبعوث نخواهند شد. بگو: آری، به پروردگرم سوگند که همه شما مبعوث خواهید شد، سپس به آنچه عمل کرده اید، قطعاً خبر داده خواهید شد و این بر خداوند آسان است.

ص: ۷۶

۱- ۱. ابراهیم، ۸.

۲- ۲. آل عمران، ۹۷.

«زَعَمَ» به ظن و گمانی گفته می شود که بی پایه و بدون دلیل باشد و هر کجا در قرآن آمده، با نوعی انتقاد همراه است. امام صادق علیه السلام فرمود: کلمه «زَعَمَ» در تمام قرآن به معنای دروغ است. «اما علمت ان کل زعم فی القرآن کذب» (۱)

در آیه دوم این سوره، گروهی خدا را منکر شدند. «خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ»

در آیه ششم نبوت را منکر شدند. «أَبَشْرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا»

و در این آیه معاد را منکر می شوند. «زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا»

در برابر انکار معاد از سوی کافران، قرآن بارها با سوگند به وقوع آن تصریح کرده است چنانکه در این آیه می فرماید: «بَلَىٰ وَ رَبِّي لَنُبْعَثُنَّ» و در جای دیگر می فرماید: «بَلَىٰ وَ رَبِّي لَنَأْتِيَنَّكُمْ» (۲) و در پاسخ به سؤال تردیدآمیز آنها می فرماید: «إِى وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (۳) و جالب آنکه قرآن در پاسخ کفار، همان لغاتی را به کار می برد که آنها به کار می بردند. آنجا که می پرسند: «ا حق» می فرماید: «إِنَّهُ لَحَقٌّ» آنجا که می گویند: «لَا تَأْتِيَنَا السَّاعَةُ» می فرماید:

«لَنَأْتِيَنَّكُمْ» و آنجا که می گویند: «لَنْ يُبْعَثُوا» می فرماید: «لَنُبْعَثَنَّ»

دلیل بر اینکه زنده کردن مردگان و آگاه کردن مردم از کارهایشان، بر خداوند آسان است، «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» صفاتی است که از ابتدای این سوره تا کنون برای خداوند مطرح شده است: «لَهُ الْمُلْكُ ، خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ، صَوَّرَكُمْ فَأَحْسِنَ صَوْرَكُمْ ، يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ - يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ - وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

چنانکه بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

«هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ» (۴) او خدایی است که آفرینش را آغاز کرد، سپس آن را اعاده می کند و آن بر او آسان تر است.

«كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» (۵) آن گونه که اول آفرید، دوباره برمی گردید.

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. سبأ، ۳.

۳-۳. یونس، ۵۳.

۴-۴. روم، ۲۷.

۵-۵. اعراف، ۲۹.

۱- کفار با این که استدلال ندارند و بر اساس خیال و پندار چیزی می گویند، ولی محکم شعار می دهند. زَعَمَ ... لَنْ يُبْعَثُوا

۲- در تعلیم و تربیت لازم است سخنان دیگران طرح و سپس پاسخ داده شود.

زَعَمَ ... قُلْ

۳- سوگند خوردن به نام پروردگار، برای رفع شک و تردید از دیگران در امور اعتقادی جایز است. «قُلْ بَلَىٰ وَ رَبِّي لَبِيعُثْنُ»

۴- شبهات و تردیدها را با تأکید جواب دهید. لَنْ يُبْعَثُوا ... لَتُبْعَثُنَّ

۵- دلیل قیامت، کیفر و پاداش است. «لَتَتَّبِعُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ»

۶- ریشه انکار و استبعاد کفار، ناممکن شمردن حیات دوباره انسان است. لذا قرآن می فرماید: آنچه را شما سخت می دانید، برای خداوند آسان است. «وَ ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (۸)

پس، به خدا و رسولش و نوری (کتاب آسمانی قرآن) که نازل کردیم، ایمان آورید و (بدانید که) خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

مراد از نور در این آیه، قرآن کریم است. چنانکه در آغاز سوره ابراهیم می خوانیم: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» کتابی به سوی تو فرستادیم که مردم را از ظلمات (شرک و جهل و تفرقه) خارج و به نور (توحید و علم و وحدت) هدایت کنی.

در آیات قبل، سخن از کفر و ایمان نیاوردن به خدا و رسول و معاد بود که امت های قبلی را گرفتار عذاب کرد. این آیه می فرماید: پس شما راه آنان را نروید و ایمان آورید.

در روایات می خوانیم: نور، همان امامان معصومند، زیرا آنان قرآن مجسم و ناطقند. امام باقر علیه السلام می فرماید: آنان هستند که قلوب اهل ایمان را نورافشانی می کنند. «هم الذين

پیام ها:

۱- ایمانی ارزش دارد که جامع باشد؛ ایمان به خدا و پیامبر و کتاب آسمانی.

«فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا»

۲- خداوند، نور است: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) و آنچه از سوی او نازل شود، نور است. «النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا»

۳- ایمان باید همراه عمل باشد. فَأْمِنُوا ... تَعْمَلُونَ

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّعَابِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صَالِحًا يُكْفَرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۹)

(یاد کن) روزی که خداوند شما را برای (حضور در) روز اجتماع گرد می آورد آن، روز حسرت و پشیمانی است و هر کس به خداوند ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، بدی هایش را می پوشاند و او را به بهشت هایی که از زیر (درختان) آنها نهرها جاری است وارد می کند. در آنجا برای همیشه جاودانه هستند؛ این است رستگاری بزرگ.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَ بئسَ الْمَصِيرُ» (۱۰)

و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، همان ها اهل دوزخند در حالی که همیشه در آن جا هستند و این سرانجام بدی است.

ص: ۷۹

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- (۲). نور، ۳۵.

«تغابن» به معنای آن است که غبن ها جلوه می کنند، یعنی روز قیامت، کافران به خاطر ایمان نیاوردن و فاسقان به خاطر نداشتن عمل صالح و مؤمنان به خاطر آن که می توانستند عمل بیشتری انجام دهند، همه به نوعی احساس خسارت، حسرت و غبن دارند، و شاید بدین معنی باشد که در آن روز هر کس به فکر آن است که چگونه بار خود را به دوش دیگری اندازد، همان گونه که در قرآن صحنه هایی در این زمینه مطرح است که شیطان می گوید: «مرا ملامت نکنید، مقصّر خودتان هستید» یا مجرم دوست دارد که به جای خود فرزند و تمام بستگان بلکه تمام مردم به جای او به دوزخ رفته و او نجات یابد.

شاید تغابن به این معنا باشد که رهبران فاسد پیروان خود را مغبون کردند و پیروان نیز به خاطر اطاعت کورکورانه به رهبران فاسد فرصت فساد بیشتری داده و آنان را مغبون کردند که اگر اطاعت آنان نمی شد، فساد آن ها این همه توسعه نمی یافت.

(۱)

«یوم الجمع»، یکی از نام های قیامت است. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا» (۲) در صورت دمیده شود و همه را یک جا جمع می کنیم. مغبون کیست؟

در روایات مصادیقی برای مغبون مشخص شده که به آن اشاره می کنیم:

- هر کس دو روزش یکسان باشد مغبون است. «من استوی یوماه فهو مغبون» (۳)

- تکبر و غرور، در دنیا سبب فقر و در آخرت موجب غبن است. «المغرور فی الدنیا مسکین و فی الآخرة مغبون» (۴)

- کسی که از نماز شب محروم شود، مغبون است. «فان المغبون من حرم قیام اللیل» (۵)

- در قیامت برای هر روز از ایام عمر، ۲۴ خزینه و انبار باز می شود و ساعاتی را که انسان در آن کار خیر نکرده به صورت خزینه خالی می بیند و تأسفی غیر قابل وصف می خورد. «فیناله من

ص: ۸۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. کهف، ۹۹.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۱۷۳.

۴-۴. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۷۳.

۵-۵. بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۱۲۷.

الغبن و الاسف على فواتها حيث كان متمكناً من ان يملأها حسنات ما لا يوصف» (۱)

- کسی که جهاد در راه خدا را ترک کند، مغبون است. «من ترك الجهاد في الله كان كالمغبون» (۲)

در قیامت، دو گروه در برابر یکدیگرند: گروه مغبون، «يَوْمُ التَّغَابُنِ» و گروه رستگار. «ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

در تربیت، بشارت و هشدار در کنار هم لازم است، آیه ۹ بشارت به بهشت جاودان است و آیه ۱۰، خطر دوزخ جاودان برای کافران.

پیام ها:

۱- قیامت، روز یاد کردنی است. («إِذْ»، «إِذَا» و «يَوْمٌ» در آغاز جمله، معمولاً به معنای آن است که «یاد کن زمانی را که») «يَوْمٌ يَجْمَعُكُمْ»

۲- راه نجات از غبن، ایمان و عمل صالح است. «ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلُ صَالِحاً»

۳- ایمان، از عمل صالح جدا نیست. «يُؤْمِنُ ... يَعْمَلُ صَالِحاً»

۴- عمل صالح، کفاره بدی هاست. «يُكَفِّرُ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۵- تا پاک نشویم به بهشت نمی رویم. ابتدا باید گناهان محو شود، سپس داخل بهشت شد. «يُكَفِّرُ ... يُدْخِلُهُ»

۶- باغ ها و نهرهای بهشتی، هم متعدد است، هم دائمی و ابدی. «جَنَّاتٍ ... الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً»

۷- بزرگ ترین رستگاری آن است که انسان با ایمان و عمل صالح وارد بهشت شود. «ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

«مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (۱۱)

ص: ۸۱

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۷، ص ۲۶۲.

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۳۳، ص ۵۷۳.

هیچ مصیبتی، جز با اذن خداوند به کسی نرسد و هر کس به خداوند ایمان آورد، خداوند قلب او را (به صبر و شکیبایی) هدایت کند و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

انسان مؤمن، چون به علم و حکمت و رحمت خداوند ایمان دارد، می داند که بدون دلیل و حکمت و عدالت، به کسی مصیبتی نمی رسد و هر مصیبتی، یا نتیجه عمل خود انسان است «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ» (۱) و یا اسباب آزمایش و امتحان برای رشد و کمال. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ» (۲)

«اذن» در قرآن، هم به معنای اذن تکوینی الهی آمده است، مانند رویش گیاهان در زمین های آماده، که با اذن الهی صورت می گیرد: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ بِآذِنِ رَبِّهِ» (۳) و هم به معنای اذن تشریحی، نظیر آیه «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ أَنْ يُجَاهِدُوا» (۴) یعنی به مظلومان اجازه دفاع داده شده است. در اینجا مقصود از اذن، همان اذن تکوینی الهی است، یعنی تمام حوادث در مدار علم و اراده اوست و خداوند از هیچ چیز غافل نیست، خداوند اسباب و وسایلی را برای رسیدن به خیر یا شر فراهم کرده و هر موجودی، از هر یک از اسباب استفاده کند نتیجه اش را خواهد گرفت.

نمونه هدایت قلب که مایه آرامش مؤمنان مصیبت زده می شود، در سوره بقره آمده است:

«الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» (۵) کسانی که هنگام برخورد با مصیبت می گویند: ما برای خدا هستیم و به سوی او بازمی گردیم، آنان علاوه بر دریافت صلوات و رحمت الهی، هدایت یافتگان واقعی هستند.

ایمان که یک امر درونی است، اگر در انسان جای بگیرد باعث هدایت یابی قلب می شود و اگر روح و قلب انسان هدایت شود، رفتار و گفتارش نیز هدایت شده است. يَهْدِ قَلْبَهُ ...

ص: ۸۲

۱-۱. شوری، ۳۰.

۲-۲. انعام، ۴۲.

۳-۳. اعراف، ۵۸.

۴-۴. حج، ۳۹.

۵-۵. بقره، ۱۵۶.

۱- مصیبت ها در مدار اذن الهی است، نه تصادف و اتفاق. خداوند مانع تأثیر حوادث نمی شود. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲- ایمان، سبب جلب رحمت و هدایت ویژه الهی، در برابر مصیبت ها می گردد.

«مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ... وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۳- خداوند، به مؤمنان مصیبت زده راه علاج و درمان یا تحمل و تکلیف و صبر را الهام می کند. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۴- کسی که به علم و اراده خداوند ایمان دارد، در برابر حوادث، صبر و توکل و امید را از دست نمی دهد. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۵- دریافت الطاف الهی بر اساس گامی است که خود انسان برمی دارد. «مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۶- خداوند می داند که ایمان ما واقعی است یا منافقانه. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۷- مصیبت ها با اذن و علم الهی است و در آنها اسراری نهفته است که خداوند می داند. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۸- توجه انسان به احاطه علمی خداوند، سبب تحمل مصیبت ها و پایداری در برابر مشکلات است. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۱۲)

خداوند را (در اوامر و نواهی شریعت) اطاعت کنید و پیامبر را (در دستورات حکومت و سنت هایش) پیروی نمایید، پس اگر روی گردانید، (بدانید که) همانا بر رسول ما جز پیام رسانی آشکار (وظیفه دیگری) نیست.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (۱۳)

خداوند، معبودی است که جز او معبود دیگری نیست؛ و مؤمنان تنها بر او توکل کنند.

نکته ها:

در این آیه به جای آنکه بفرماید: «اطيعوا الله و الرسول»، می فرماید: «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»، یعنی کلمه اطاعت تکرار می شود. زیرا بین این دو اطاعت تفاوت است، اطاعت از خداوند در فرمان های ثابت است و اطاعت از رسول، در اموری است که به عنوان حاکم اسلامی صادر می کند.

پیامبر معصوم است، چون فرمان به اطاعت بی قید و شرط از غیر معصوم، در حقیقت فرمان به انجام گناه است.

عبارت «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» را هم می توان به معنای نفی وجود هر معبودی جز خداوند و هم نفی شایستگی هر معبودی جز او دانست.

پیام ها:

- ۱- اطاعت از خداوند باید همراه با اطاعت از رهبر آسمانی باشد. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»
- ۲- انسان، آزاد آفریده شده است، هم قدرت دارد سرپیچی کند و هم می تواند اطاعت کند. «أَطِيعُوا اللَّهَ ... فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ
- ۳- مُبَلَّغٌ نَبَايِدَ اِنْتِظَارِ پزيرش و پيروي همه مردم را داشته باشد. فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ...
- ۴- گرچه بعضی سرپیچی کنند، اما پیامبر وابسته به خداست و خداوند حامی اوست. «رَسُولِنَا»
- ۵- پیامبران الهی، حق اجبار مردم را ندارند، فقط مسئول ابلاغ هستند. «فَإِنَّمَا عَلَيَّ رِسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»
- ۶- اگر انسان به وظیفه خود عمل کند، نباید روی گردانی مردم سبب دلسردی یا

نگرانی او شود. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۷- تبلیغ دین باید آشکار و شفاف باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۸- اطاعت، تنها شایسته معبود حقیقی است. أَطِيعُوا اللَّهَ ... اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

۹- لازمه ی یکتاپرستی، توکل به خداوند یکتاست. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ...

۱۰- نشانه ایمان واقعی، توکل بر خداست. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۱۱- در همه امور باید به خداوند توکل نمود. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» به صورت مطلق آمده است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! برخی از همسران و فرزندانان برای شما دشمنند (که شما را از راه خدا بازمی دارند)، پس از آنان بر حذر باشید و اگر (آزار و خطایشان را) عفو کنید و چشم ببوشید و درگذرید، پس (بدانید که) خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

«عفو» به معنای گذشت و «صفح» به معنای ترک سرزنش و «مغفرت» به معنای از یاد بردن و به فراموشی سپردن است و این سه امر (عفو و صفح و مغفرت) سه گام در برخورد با خطاهای دیگران و از جمله همسر و فرزند است.

امام باقر علیه السلام فرمود: هنگامی که مسلمانان مکه بنای هجرت را گذاشتند، بعضی همسران و فرزندان، مانع آنها شده و با سوگند می گفتند: تو را به خدا هجرت نکن و عده ای می پذیرفتند و می ماندند. (۱) لذا این آیه نازل شد و مردان را از پذیرش این خواست همسران و فرزندان

ص: ۸۵

که مخالف فرمان رسول خدا بوده بر حذر داشت.

همسر و فرزندی که مانع انجام وظیفه شوند، آخرت و بهشت انسان را می گیرند و لذا این گونه همسران و فرزندان دشمن شمرده شده اند.

در تمام قرآن، هیچ کجا کلمات عفو و صَفْح و مغفرت، پشت سر هم نیامده است، جز در مورد زندگی خانوادگی با همسر و فرزند. یعنی حتی در موردی که هم فکری نیست و باید از آنان بر حذر بود، باز هم عفو و صَفْح و مغفرت را باید مراعات کرد.

با توجه به شأن نزول، معیار شناخت دوست از دشمن، تشویق به کارهای خیر یا مانع تراشی در برابر انجام عمل خیر است. کسی که به خاطر منافع خود، دیگری را از انجام وظیفه اش باز می دارد، دشمن اوست.

بعضی از مهاجران، به همسر و فرزند خود می گفتند: ما هجرت می کنیم و اگر شما پشیمان شدید و هجرت کردید، ما در مدینه شما را تحویل نخواهیم گرفت. لذا ادامه آیه می فرماید:

گرچه آنان در مکه مانع هجرت شما بودند، ولی اکنون که به شما ملحق شده اند، گذشته آنان را ببخشید و سرزنش نکنید. (۱)

مشابه این آیه را در سوره نور آیه ۲۲ نیز می خوانیم: «وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» مردم باید عفو و گذشت کنند، آیا دوست ندارید که خدا شما را ببخشد و خداوند بخشنده و مهربان است. (آری اگر ما دیگران را ببخشیدیم، خداوند نیز ما را می بخشد)

گرچه عفو کردن «تَعْفُوا» و سرزنش نکردن «تَصْفَحُوا» مهم است، ولی به کلی نادیده گرفتن خطا «تَغْفِرُوا» مهم تر است؛ لذا اولاً کلمه «تَعْفُوا» بعد از آن دو آمده است که نشان دهنده مرحله بالاتری از عفو و صَفْح است. ثانیاً در پایان آیه خداوند به «عَفُورٌ» توصیف شده است، با این که خداوند به دو صفت دیگر نیز مَتَّصِف شده است: «كَأَنَّ اللَّهَ عَفُورًا غَفُورًا» (۲) و یا در دعا می خوانیم: «یا کریم الصَّفْح».

ص: ۸۶

۱-۱) تفسیر نمونه

۲-۲) نساء ۹۹

در رهبری امت نیز قرآن به پیامبرش سه دستور می دهد: «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۱) یعنی علاوه بر گذشت و به کلی صرف نظر کردن لغزشها و بالاتر از همه مشورت کردن و شخصیت دادن به مردم لازم است.

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: زمانی خواهد آمد که هلاک مرد به دست همسر و فرزندش خواهد بود. زیرا آنان مرد را به خاطر فقرش سرزنش می کنند و او برای تأمین خواسته های آنان، به هر کاری دست می زند و هلاک می شود. «یسخرانه بالفقر فیرکب مراکب السوء فیهلك» (۲)

پیام ها:

۱- لازمه ایمان واقعی، مقاومت در برابر خواسته های عاطفی و به ناحق همسر و فرزند است، گرچه ممکن است دشمنی آنان را به همراه داشته باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ»

۲- تنها بعضی از همسران و فرزندان، مانع تراشی می کنند، نه همه. «مِنْ أَرْوَاجِكُمْ»

۳- باید مراقب بوده و فریب همسران و فرزندان ناهل را نخورد. «فَاخْذَرُوهُمْ»

۴- گرچه نباید تسلیم خواسته های نابجایی همسر و فرزندان شد، ولی رابطه عفو و گذشت و بخشش را مراعات کنید. «فَاخْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»

۵- در مسیر خطاپوشی، تا آخرین مرحله پیش روید؛ ببخشید، سرزنش نکنید و به یاد خودتان هم نیاورید. «تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»

۶- تعادل میان وظیفه و غریزه در زندگی خانوادگی لازم است، نه به خاطر عواطف و غرایز، دست از وظیفه و هجرت و جهاد بردارید و نه به خاطر انجام وظیفه، عواطف خانوادگی را نادیده بگیرید. «فَاخْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»

۷- به دنبال عفو و مغفرت شما، عفو و مغفرت الهی است. «إِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا»

ص: ۸۷

۱- ۱. آل عمران، ۱۵۹.

۲- ۲. تفسیر مراعی.

وَ تَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۸- مغفرت الهی، همراه با رحمت و الطاف ویژه است. اگر شما دیگران را ببخشید، خداوند هم شما را می بخشد و هم مورد لطف ویژه قرار می دهد.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ (۱۵)

همانا اموال و اولاد شما وسیله آزمایشند و خداوند است که پاداش بزرگ نزد او است (و به کسانی پاداش می دهد که در این امتحان پیروز شوند).

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ۲۸ سوره انفال است. «وَ اعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

«فتنه» هم به معنای رنج ها و مشکلات و مصیبت ها و اموری است که انسان گرفتار آنها می شود و سبب آزمایش است و هم به معنای توطئه و افساد دشمنان است که قرآن برای جلوگیری از آن می فرماید: «وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» (۱) با آنان بجنگید تا دیگر فسادى نباشد. جالب آن که همین مال و فرزند که سبب آزمایشند، زینت دنیا نیز هستند.

﴿الْمَالُ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: از گرفتار شدن به فتنه به خدا پناه نبرید که آن حتمی است، بلکه از انحراف و گمراه شدن به وسیله ی فتنه ها به خدا پناه ببرید. لا یقولن احدکم اللهم انی اعوذ بک من الفتنه... فلیستعذ من مضلات الفتن، سپس حضرت این آیه را تلاوت کردند. (۳)

اگر باور کنیم که دارایی و ثروت، ابزار آزمایش و فتنه است، از کمی مال رنج نخواهیم برد.

زیرا امتحانش آسان تر خواهد بود.

ص: ۸۸

۱- ۱). بقره، ۱۹۳.

۲- ۲). کهف، ۴۶.

۳- ۳). نهج البلاغه، حکمت ۹۳.

مال، سبب آزمایش است، زیرا باید از راه حلال بدست آید، باید به مصرف حلال برسد، باید حقوق واجب آن پرداخت شود، باید شکر آن ادا شود.

فرزند، سبب آزمایش است، زیرا والدین باید در انتخاب همسر، در پرداخت مهریه حلال به همسر، در تغذیه سالم فرزند، در محبت و نظارت بر تعلیم و تربیت، در ازدواج، در اشتغال، در گرایش های گوناگون او کمال دقت را داشته باشند که عبور از تمام این مراحل امتحانی سخت است، البته اگر والدین وظیفه خود را به خوبی انجام دهند و از عهده آزمایش برآیند، در تمام کارهای خوب فرزند شریک خواهند بود.

اگر دشمنی همسر و فرزند در آیه قبل، مربوط به بعضی از آنهاست، اما وسیله فتنه و آزمایش شدن مربوط به همه آنهاست.

پیام ها:

۱- دلبستگی و وابستگی به مال و فرزند، زمینه لغزش و انحراف است. لذا خداوند هشدار می دهد. «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ»

۲- گذشتن از دلبستگی به مال و فرزند برای انجام وظایف الهی، کاری بزرگ است، لذا خداوند پاداش بزرگ مقرر کرده است. «أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۳- هر چه آزمایش کننده بزرگ تر باشد، جایزه اش برجسته تر است، خدای عظیم پاداش عظیم می دهد. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۴- توجه به پاداش بزرگ الهی، سبب نجات از وابستگی به اموال و اولاد است.

«وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «۱۶»

پس هر قدر می توانید، از خداوند پروا کنید و سخن او را بشنوید و اطاعت کنید و انفاق کنید که برای شما بهتر است و هر کس از شرّ بخل نفس خویش در امان بماند، پس آنان همان رستگارانند.

«يُوق» به معنای حفظ و نگهداری و «شَحَّ» به معنای بخل و تمایل نفسانی است.

در حدیث می خوانیم که امام صادق علیه السلام پیوسته دعا می کرد: «اللهم ق شح نفسي» خدایا! مرا از بخل نفس حفظ کن. هنگامی که سؤال کردند: چرا دائماً این دعا را می خوانید؟ حضرت این آیه را تلاوت فرمود: «وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «من ادی الزکاه فقد و قی شح نفسه» (۲) هرکس زکات مال خود را بپردازد، از بخل نفس خویش حفظ شده است.

در آیه ۱۰۲ سوره آل عمران می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» از خدا پروا کنید حق پروا و در این آیه می فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسَّ تَطَعْتُمْ»، مراد از این دو آیه چیست؟ پاسخ: شاید معنای «مَا اسَّ تَطَعْتُمْ» آن باشد که در همه موارد فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و خانوادگی، تقوا را مراعات کنید که اشاره به کمیت و جامعیت دارد و مراد از «حَقَّ تَقَاتِهِ» کیفیت تقوا باشد، یعنی بالاترین درجه تقوا را که ورع است داشته باشید. (۳)

در آیه قبل، اموال به عنوان وسیله امتحان الهی معرفی شد، در این آیه، راه پیروزی در آزمایش مال، انفاق و دوری از بخل معرفی شده است.

هم در مبارزه با نفس و خواسته های نفسانی باید در حد توان تلاش نمود: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسَّ تَطَعْتُمْ»، هم در مبارزه با دشمن بیرونی باید در حد توان، سلاح و امکانات تهیه نمود. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» (۴)

پیام ها:

۱- برای موفقیت در آزمایش های الهی، از اهرم تقوا استفاده کنید. إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ... فَاتَّقُوا اللَّهَ

۲- در اسلام، تکلیف فوق توان و طاقت وجود ندارد. «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

ص: ۹۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر المیزان.

۴- ۴). انفال، ۶۰.

۳- تقوای الهی، یعنی شنیدن سخن حق، عمل کردن به آن و رسیدگی به فقر است.

«فَاتَّقُوا، اِسْمَعُوا، اَطِيعُوا، اَنْفِقُوا»

۴- اگر طالب خیر هستید، موانع را کنار بزنید و به فرمان خداوند گوش کنید و از مال خود به فقرا بدهید. «اَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْ»

۵- تنها حفظ جسم از خطرات کافی نیست، حفاظت روح از اعمال و صفات بد نیز لازم است. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۶- راه رستگاری، انفاق در راه خداست. «وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- مال دوستی و بخل، با نفس انسان عجین شده است. «شُحَّ نَفْسِهِ»

اِنْ تَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللّٰهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿۱۷﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۱۸﴾

اگر به خداوند وام دهید و امی نیکو، آن را برای شما زیاد می کند و شما را می آمرزد و خداوند سپاسگزار بردبار است. او به پنهان و آشکار آگاه است، نفوذ ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

موضوع قرض الحسنه، در آیات متعددی از قرآن (۱) آمده و پیرامون آن مباحثی مطرح شده است که برای جلوگیری از تکرار، از طرح آن در ذیل این آیه خودداری می کنیم.

خداوندی که تمام هستی را آفریده، از انسانی که هستی و اموالش را خودش به او داده می خواهد که به دیگران کمک کند و فرموده وام دادن به دیگران، وام دادن به خداوند است و وعده ها و پاداش های چندین برابر می دهد، این به خاطر رشد انسان و دل کندن او از دنیا و رسیدگی به فقرا و خدمت به مردم و گره گشایی از آنان و شکستن بت دلبستگی به مادیت و پرواز به سوی خدا و شکوفایی روح سخاوت و عاطفه است.

ص: ۹۱

البته وام دادن، زمانی ارزش دارد که نیکو باشد، فوری باشد، بی منت باشد، با احترام باشد، برای مصرف حقی باشد، مبلغ و مقدار آن مشکل گشا باشد، برای خدا و بدون چشم داشت از مردم باشد و موجب غرور قرض دهنده نشود.

در قرآن کفاره گناهان چند چیز بیان شده است؛ از جمله: توبه، نماز، جهاد و قرض الحسنه.

پیام ها:

۱- یا انفاق کنید و ببخشید، یا لا اقل قرض الحسنه بدهید. أَنْفِقُوا ... تُقْرِضُوا

۲- وام دادن به خلق خدا، وام دادن به خداست. «تُقْرِضُوا اللَّهَ»

۳- یکی از راه های حفظ نفس از بخل، قرض الحسنه است. يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ ...

تُقْرِضُوا اللَّهَ

۴- وام گیرنده را تحقیر نکنید، زیرا طرف حساب شما خداوند است و در واقع شما به خدا وام داده اید. «تُقْرِضُوا اللَّهَ»

۵- قرض نیکو، پاداش نیکو را به دنبال دارد. «قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفُهُ لَكُمْ»

۶- وام دادن و حل مشکلات مردم، سبب گذشت خداوند از گناهان است.

تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرَ لَكُمْ

۷- برای ایجاد انگیزه در کارهای خیر، پاداش ها و برکات آن را بیان کنید. «يُضَاعِفُهُ لَكُمْ وَ يَغْفِرُ لَكُمْ»

۸- خداوند، از کسانی که قرض الحسنه می دهند، سپاسگزار است، پس افراد قرض گیرنده نیز از قرض دهندگان تشکر کنند. «وَ اللَّهَ شُكُورًا»

۹- خداوند، حلیم است، پس اگر به ما قرض الحسنه ندادند، ما نیز حلیم و بردبار باشیم. «شُكُورًا حَلِيمًا»

۱۰- علم خداوند نسبت به پیدا و پنهان یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۱۱- گمان نکنیم خدا به وام ما نیاز دارد. «الْعَزِيزُ»

۱۲- دستورات، تشویقات و پاداش های الهی، حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

سوره طلاق دوازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

هفت آیه نخستین این سوره، پیرامون موضوع طلاق و احکام و مسائل مربوط به آن است و به همین جهت نیز، «طلاق» نام گذاری شده است.

بخش دوم سوره، عاقبت دو گروه را بیان می دارد نخست کسانی که از فرمان خدا سرپیچی کرده و به کیفر شدید رسیده اند، دوم کسانی که با عمل صالح و پیروی از پیامبران، مشمول هدایت های ویژه الهی و نعمت های بهشتی گردیده اند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾

ای پیامبر! هرگاه خواستید زنان را طلاق دهید، پس در زمان عدّه، آنان را طلاق دهید [\ زمانی که از عادت ماهانه پاک شده و هنوز با شوهر همبستر نشده اند] و حساب (ایام) عدّه را نگه دارید و از خدایی که پروردگار شماست پروا کنید. (در ایام عدّه،) نه شما آنان را از خانه بیرون کنید و نه آنان بیرون روند، مگر آنکه مرتکب کار زشت آشکاری شوند (که در این صورت اخراجشان مجاز است). این دستورات، حدود خداست و هرکس از حدود الهی تجاوز کند، به خویش ستم کرده است. تو نمی دانی، شاید خداوند بعد از این، امر تازه ای پدید آورد.

«أَخْصُوا» از «احصاء» به معنای شمارش و اصل آن، «حصی» به معنای سنگریزه است، زیرا در قدیم با ریگ و سنگریزه، حساب را نگه می داشتند. (۱)

مراد از «بِفَاحِشِهِ مُبَيَّنَةً»، زنا دادن یا آزار اهل خانه است که مجوز اخراج همسر مطلقه از خانه می شود. (۲)

از زمانی که مرد همسرش را طلاق می دهد، زن باید تا سه بار عادت ماهیانه و پاک شدن از آن صبر کند و سپس اگر خواست شوهر دیگری اختیار کند. به این فاصله زمانی، «عده» می گویند و زن باید خود حساب آن را داشته باشد. در دوره عده، مرد وظیفه دارد نفقه همسر مطلقه را پرداخت کند و نمی تواند او را در طلاق رجعی از منزل خارج کند. البته در این صورت، زن نیز نمی تواند بدون اجازه مرد از منزل خارج شود.

در دوران عده، مرد حق دارد به همسر خود رجوع کند و زندگی را دوباره از سر گیرند، بدون آنکه نیاز به اجرای عقد مجدد باشد. شاید یکی از فلسفه های قرارداد عده و این فاصله سه ماهه برای زن، آن هم در خانه شوهر، همین امکان بازگشت باشد تا جدایی به آسانی و شتاب زده محقق نشود. «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا»

اسلام برای جلوگیری از طلاق بی مورد، محدودیت هایی را وضع کرده است. از جمله آن که رجوع به همسر بعد از سه بار طلاق، دیگر حرام ابدی می شود و نمی توانند رجوع کنند، پس از آن تنها با وجود محلل می تواند دوباره او را به عقد خود در آورد. در حدیث می خوانیم که امام رضا علیه السلام در مورد دلیل نیاز به محلل فرمودند: تا مردم، طلاق را سبک و ساده نپندارند: «لثلاثا یوقع الناس الاستخفاف بالطلاق» (۳)

قرآن می فرماید: «فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ» یا با خوبی همسران را نگاه دارید، «أَوْ تَسْرِیحٍ بِإِحْسَانٍ» یا با نیکی از هم جدا شوید و هیچ کس حق ندارد زن را با بد رفتاری نگاه دارد که در این صورت حاکم اسلامی از زن حمایت می کند.

ص: ۹۵

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. عیون الاخبار، ج ۲، ص ۸۵.

در اسلام، مبعوض ترین حلال ها، طلاق است. (۱) پیامبر گرامی اسلام می فرماید: ازدواج کنید و طلاق ندهید که با طلاق، عرش خدا به لرزه در می آید: «تَرَوُجُوا وَلَا تَطْلُقُوا فَإِنَّ الطَّلَاقَ يَهْتَرُّ مِنْهُ الْعَرْشُ» (۲) البته طلاق یک راه حلّ و گاهی ضرورت است.

در مورد چگونگی طلاق چند نظریه وجود دارد:

الف) طلاق، باید به راحتی قابل انجام و بدون هیچ قیدی باشد که این امر مورد سوء استفاده افراد هوسباز و عیاش قرار می گیرد، و زن را فقط برای هوس های زود گذر خود می خواهند.

ب) طلاق باید به کلی ممنوع باشد که کلیسا طرفدار این نظریه است. در حالی که ممنوعیت طلاق سبب می شود تا مردان و زنانی که با هم توافق ندارند، تا پایان عمر بسوزند و بسازند و یا مخفیانه همسر دیگری اختیار کنند.

ج) طلاق باید به دست زن باشد. در این فرض آمار طلاق بالا می رود، زیرا زنان عاطفی تر و زود رنج ترند و در برخورد با مشکلات زندگی، اقدام به طلاق می کنند و زندگی های بسیاری به اندک رنجی از هم متلاشی می گردد.

د) طلاق باید به دست مرد باشد، اما در چارچوب قانون و با نظارت کامل حاکم اسلامی که مسئول جلوگیری از ظلم و برقراری عدالت است. البته در مواردی که زن متقاضی طلاق است، حاکم اسلامی به تقاضای او رسیدگی کرده و در صورت لزوم، حکم به طلاق و جدایی می دهد.

در اسلام، طلاق باید تابع شرایط و قوانین خاص باشد و به مسائل اخلاقی پای بند باشد. همان گونه که جنگ با دشمن نیز شرایط دارد و حق ندارید آب آشامیدنی را مسموم و درختان را نابود سازید و یا به کودکان و زنان و سالمندان و اسرا ظلم نمایید.

ص: ۹۶

۱-۱. وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۶.

۲-۲. وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۸.

۱. بد اخلاقی

از مهم ترین عوامل طلاق، بد اخلاقی زن و شوهر نسبت به یکدیگر است. در روایت می خوانیم که حضرت علی علیه السلام فرمود: هر کس بد اخلاق باشد، خانواده اش آزرده خواهند شد.

«من ساء خلقه ملء اهله» (۱)

۲. هوس رانی

اسلام، به زنان و مردان سفارش می کند که از چشم چرانی و نگاه به نامحرم به قصد لذت خودداری کنند و علاوه بر آن به زنان توصیه می کند که خود را از نامحرمان بپوشانند و در اجتماع به جلوه گری و دلربایی نپردازند.

امام صادق علیه السلام فرمود: چه بسا نگاهی کوتاه که حسرت و پشیمانی طولانی را به دنبال دارد. «کم من نظره اورث حسره طویله» (۲)

و در حدیث دیگری فرمودند: نسبت به زنان مردم عفاف داشته باشید تا عفت زنان شما حفظ شود. «عَفُوا عَنْ نِسَاءِ النَّاسِ يَعْفَ عَنْ نِسَاءِ كُمْ» (۳)

در روایات آمده است که در زمان حضرت داود علیه السلام، مردی با زنی رابطه نامشروع داشت.

خداوند به آن زن الهام کرد که به مرد بگوید: هر وقت متعرض زنی شوی، مردی هم متعرض زن تو خواهد شد. هنگامی که آن مرد به خانه بازگشت، غریبه ای را نزد همسر خود یافت. او را دستگیر و نزد حضرت داود آورد و شکایت کرد. خداوند به حضرت داود وحی کرد که به او بگو:

از هر دست بدهی، از همان دست می گیری. (۴)

۳. بی توجهی زن و مرد به نیازهای یکدیگر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: در پیشگاه خداوند متعال نشستن مرد نزد همسرش، از اعتکاف در مسجد من محبوب تر است. «جلوس المرء عند عیاله احبُّ الی الله تعالی من

ص: ۹۷

۱- ۱. میزان الحکمه، حدیث ۵۱۰۳.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۵۵۹.

٣-٣. امالى شىخ صدوق، ص ٢٣٨.

٤-٤. من لا يحضره الفقيه، ج ٤، ص ٢٢.

امام صادق علیه السلام فرمود: سزاوار نیست که زن رسیدگی به خود نکند و از آراستگی و زیبایی که سبب شیرین شدن زندگی خانوادگی است دست بردارد. «لاینبغی للمرئنه ان تعطل نفسها» (۲)

حسن بن جهم می گوید: امام کاظم علیه السلام را در حالی که موهای خود را رنگ کرده بود مشاهده کردم. امام علیه السلام که تعجب مرا دیدند فرمودند: آراستگی شوهر بر عفت زنان می افزاید و زنانی عفت را کنار می گذارند که شوهرانشان آراستگی ظاهر را ترک می کنند. «ان التهیئه ممّا یزید فی عفة النساء و لقد ترک النساء العفة لترك ازواجهن التهیئه»، سپس فرمودند: همان گونه که شما نمی پسندید همسرانتان را بدون آراستگی ببینید، آنان نیز همین گونه اند. (۳)

راه های حلّ اختلاف پیش از طلاق

۱. دادگاه خانوادگی

اسلام سفارش نموده است که در موارد اختلاف بین زن و شوهر، افراد دلسوزی از هر دو طرف به عنوان حکم انتخاب شوند و مورد اختلاف را بررسی و آن را رفع نمایند.

در این شیوه، اختلافات پیش آمده در همان مراحل اولیه حل می شوند و کار زوجین به طلاق و دادگاه کشیده نخواهد شد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَیْنِهِمَا فَاَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا...» (۴)

۲. حضور دو شاهد عادل

بر اساس احکام اسلام، برای انجام طلاق بایستی دو شاهد عادل حضور یابند و طلاق را گواهی نمایند که این امر، مانعی بر سر راه طلاق خواهد بود زیرا:

أولاً: کراهت و قبح طلاق در جامعه سبب می شود که افراد معمولاً از این که شاهد و گواه بر طلاق و از هم پاشیدن خانواده ای باشند، خودداری کنند.

ص: ۹۸

۱-۱. میزان الحکمه، حدیث ۷۸۸۴.

۲-۲. مجموعه ورام، ج ۲، ص ۱۲۱.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۶۷.

۴-۴. نساء، ۳۵.

ثانیاً: افرادی که به عنوان شاهد و گواه دعوت می شوند، سعی در برقراری آشتی و صلح بین زوجین دارند.

۳. قرار دادن عده

عده در واقع تأخیر از زمان تصمیم تا اقدام است. اسلام به مردان دستور می دهد که همسران مطلقه خود را تا پایان زمان عده در خانه نگاهداری کنند و هزینه های آنان، اعم از خوراک و پوشاک را بر عهده گیرند. طبیعی است که معاشرت و مصاحبت مرد با همسر مطلقه در طی این مدت سبب می گردد که هیجان آنها فروکش نموده و با فرصت و دقت بیشتری به پیامدهای طلاق بیندیشند و چه بسا در این مدت زوجین زندگی مشترک را دوباره از سر گیرند.

امام باقر علیه السلام می فرماید: زن طلاق داده شده که در خانه شوهر است، خود را آرایش کند و عطر بزند و لباس هایی که مرد دوست دارد بپوشد، تا با عقل و درایت بیشتری تصمیم بگیرند و دوباره به همسرش رجوع کند و زندگی را از سر بگیرند. «المطلقة تکتحل و تختضب و تطیب و تلبس ما شانت من الثياب، لان الله عزّ و جلّ يقول لعلّ الله يحدث بعد ذلک امرأ لعلها ان تقع فی نفسه فیراجعها» (۱)

فلسفه عده طلاق

شکی نیست که تمام احکام الهی دارای حکمت و مصلحتی است که با انجام و ترک آن عمل می توان به آن رسید یا از مفاسدی جلوگیری کرد، گرچه همه آن را ندانیم. از جمله دستور به عده نگه داشتن زن به هنگام طلاق است که با کمی تفکر می توان حکمت هایی برای آن بیان کرد:

۱. حفظ حریم زوجیت. اسلام ازدواج را امری مقدس می داند و برای آن حریم و شعاعی قائل است و نگاهداشتن عده سبب حفظ این حریم خواهد بود.

۲. نسب فرزندان. عده نگاهداشتن سبب می شود تا از اختلاط نطفه شوهران مختلف جلوگیری شود و نسبت فرزندان به پدر خود که سرچشمه حقوق فراوانی است، حفظ گردد.

ص: ۹۹

۳. مهلتی برای بازگشت دوباره به زندگی.

علاوه بر آنکه رجوع مرد به همسری که طلاق داده، مزایایی بر ازدواج مجدد دارد از جمله:

الف) زندگی با همسر جدید نیاز به تجربه جدید دارد، ولی زندگی با همسر سابقش، زندگی همراه با تجربه است.

ب) رفتن به سراغ همسر جدید، هزینه های جدیدی را بر عهده مرد قرار می دهد.

ج) گاهی بازگشت به زندگی قبلی، موقعیت اجتماعی زن و مرد را در جامعه حفظ می کند و کدورت هایی را که در اثر طلاق بوجود می آید، برطرف می کند.

د) فرزندان که کانون گرم خانوادگی آن ها در اثر طلاق متلاشی شده بود، دوباره به آغوش خانواده باز می گردند و لطمه ی روحی که در اثر طلاق خورده اند، جبران می شود.

ه) گاهی بازگشت به زندگی، روحیه گذشت و صبر و ایثار را در زندگی شکوفا می کند.

پیام ها:

۱- مخاطب قراردادن پیامبر، در ابلاغ دستورات کلی که عموم مردم مخاطب آن هستند، هم نشانه احترام به آن پیامبر است و هم لزوم نظارت آن حضرت بر حسن اجرای حدود الهی. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمْ»

۲- برای بیان اهمیت دستور و ایجاد انگیزه در سایرین، شخص اول را مورد خطاب قرار دهید. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمْ»

۳- عقد ازدواج زمان خاصی ندارد ولی طلاق باید در زمانی باشد که شروع عده ممکن باشد، یعنی زن در عادت ماهانه نباشد و مرد نیز در پاکی پس از عادت، با همسرش آمیزش نکرده باشد. «فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ»

۴- طلاق به دست مرد است. «طَلَّقْتُمْ ، فَطَلَّقُوهُنَّ»

۵- برای حفظ نظام خانواده، قانون طلاق همراه با شرایطی سرعت گیر قرار داده شده است. «فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ»

۶- زمان بندی در احکام الهی را با دقت مراعات کنیم. «أَخْضُوا الْعِدَّةَ»

۷- جدایی و طلاق نباید همراه با گناه باشد. «طَلَّقْتُمْ ... اتَّقُوا اللَّهَ»

۸- رعایت تقوا در امر طلاق و خصوصاً عده آن، از سوی مرد و زن لازم است.

﴿أَحْصُوا الْعِدَّةَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ﴾

۹- ربوبیت الهی، مقتضای پروا و تقواست. ﴿اتَّقُوا اللَّهَ رَبُّكُمْ﴾

۱۰- زن طلاق داده شده تا زمانی که در حال عده است، گویا در منزل خودش ساکن است و حق سکونت از او سلب نمی شود. ﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۱- طلاق نباید همراه با اهانت و تحقیر زن باشد. ﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۲- راه های منت گذاردن و منت کشیدن را مسدود کنید. برای این که شوهر منت نگذارد و زن منت نکشد، خدا می فرماید: خانه خودش است. ﴿مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۳- زنان، طلاق را پایان کار نبینند و در خانه بمانند، شاید که مرد منصرف شود و دوباره به آنان رجوع کند. ﴿لَا يُخْرِجَنَّ﴾

۱۴- خراب کردن پل های پشت سر و بستن راه های آشتی ظلم به خود است.

﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ ... لَا يُخْرِجَنَّ ... فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

۱۵- گنهکار بی حیا که حریم ها را شکسته، حرمت ندارد و مستحق تحقیر است.

﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ ... إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۶- سوء استفاده از قانون ممنوع. (زن نمی تواند از حق مسکن خود سوء استفاده کند و برای انتقام گرفتن از شوهر، خانه را تبدیل به محیطی برای فحشا و منکر نماید). ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۷- اخراج زن از منزل، به شرطی است که فحشای او روشن و ثابت شده باشد و سوء ظن کافی نیست. ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۸- مردان نباید به خاطر تأمین نفقه و مسکن، منتی بر همسران مطلقه خود داشته باشند، زیرا این حکم خداست. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

۱۹- زنان نباید به خاطر محدود شدن در خانه نگران شوند، زیرا این محدودیت را خداوند حکیم مقرر فرموده است. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

۲۰- نادیده گرفتن دستورات خداوند و شکستن حدود الهی، ظلم به خویش

است، نه خداوند. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ»

۲۱- ما بر اساس اطلاعات و شناخت خود، تصمیم می گیریم و از آینده بی خبریم، با توکل بر خداوند، به آینده امیدوار باشیم. □
□ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ ...

۲۲- در اسلام یأس ممنوع است و انسان مسلمان باید به آینده خوش بین باشد.

□
□ «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (هنگام طلاق که طرفین نگرانند، نیاز به دلداری و تسلی دارند)

۲۳- حوادث تلخ را به فال نیک بگیریم. □
□ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ ... لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا □

۲۴- تقوا و حدود الهی را مراعات کنید، آینده را هم به خدا بسپارید. □
□ اتَّقُوا اللَّهَ ...

□
□ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا □

۲۵- همواره لطف الهی را منحصر در وضع موجود نبینید، چه بسا جدایی ها که عامل رسیدن به وضع مطلوب تر می شود. □
□ «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» □

□
□ فَإِذَا بَلَغَ أَجَلَئِنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَمْ يُوعِظُ بِهِ مَنْ □
□ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا «۲» □

پس چون به پایان مدت عدّه نزدیک شدند، یا (با رجوع به آنان) به طرز شایسته و پسندیده ای نگاهشان دارید و یا (با پرداخت مهریه و سایر حقوق) به طرز شایسته ای از آنان جدا شوید و (هنگام طلاق) دو شاهد عادل از میان خود به گواه گیرید و گواهی را برای خدا به پا دارید. هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان دارد، این گونه پند داده می شود و هر کس که از خدا پروا کند، خداوند برای او راه بیرون شدن و رهایی (از هر گونه مشکل) را قرار می دهد.

□
□ وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا «۳» □

و او را از جایی که گمان ندارد روزی می دهد و هر کس بر خدا توکل کند، او برایش کافی است. همانا خداوند کار خود را محقق می سازد. همانا خداوند برای هر چیز اندازه ای قرار داده است.

نکته ها:

مراد از رسیدن اجل «بَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ»، رسیدن به اواخر مدّت عدّه است نه پایان آن، زیرا اگر مدّت عدّه پایان یافت، امساک و نگهداری زن حرام است. (۱)

در قرآن، سی و هشت مرتبه کلمه معروف به کار رفته که پانزده مرتبه آن مربوط به خانواده و همسررداری است، یعنی شیوه برخورد زن و مرد در زندگی باید شایسته و پسندیده باشد.

گواهی دو شاهد عادل بر طلاق، منافی دارد. از جمله آن که دو شاهد عادل، به خاطر عدالت و محبوبیتی که دارند، به طور طبیعی با موعظه سعی می کنند به جای طلاق، طرفین را به آشتی ترغیب کنند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «انی لأعلم آیه لو اخذ بها الناس لکفّتهم» من آیه ای را می شناسم که اگر مردم به آن عمل کنند، تمام مشکلاتشان حل می شود و سپس آیه «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» را تلاوت فرمودند. (۲)

در روایات می خوانیم: هنگامی که آیه ۳ نازل شد، جمعی از یاران پیامبر، کار و تجارت را رها کردند و گفتند: خداوند روزی ما را ضمانت کرده است، پس به کار و تلاش نیازی نیست.

پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را احضار و توبیخ کرد و فرمود: هر کس کار و تلاش را رها کند، دعایش مستجاب نمی شود. «انه من فعل ذلک لا یتستجاب له» (۳)

در قرآن، هم مهر الهی با جمله، «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۴) آمده است و هم قهر الهی.

«فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا» (۵) یعنی گاهی مهر و قهر الهی غیر منتظره و به شکلی که گمان نمی رود به انسان می رسد.

ص: ۱۰۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. طلاق، ۳.

۵-۵. حشر، ۲.

اثر تقوا فقط در آخرت نیست. امام صادق علیه السلام در مورد جمله، «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» فرمود: این گشایش روزی، برای تقوا پیشه گان در دنیاست. (۱)

پیام ها:

۱- زمان بندی احکام دینی، باید به دقت مراعات شود. (هم آغاز زمان عدّه:

﴿فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ﴾ و هم پایان آن: ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ ذکر شده است.)

۲- کارها باید از ابتدا دارای برنامه و زمان مشخص باشند. ﴿أَجَلَهُنَّ﴾

۳- هم ادامه زندگی باید به نحو پسندیده باشد و هم جدایی و طلاق. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۴- رفتار شایسته چه در حال صلح و آشتی و چه در حال قهر و جدایی، از حقوق همسر است. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ...﴾

۵- نگاه داری همسر، مقدم بر جدایی است. ابتدا فرمود: ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ و سپس ﴿فَارِقُوهُنَّ﴾

۶- آیین همسر داری یا طلاق باید مورد پذیرش شرع و پسند عقل باشد.

﴿بِمَعْرُوفٍ﴾

۷- به دلیل ضعف جسمی و نارسایی، آداب و رسوم اجتماعی و تاریخی، حقوق زنان بیشتر پایمال شده و می شود. لذا بیشترین خطاب های قرآن در مورد مراعات حقوق به مردان است. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ ، ﴿فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۸- جدایی و طلاق، همراه با کرامت و به دور از هر گونه تحقیر صورت گیرد.

﴿فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۹- شرط صحت طلاق، حضور دو شاهد عادل است. ﴿وَ أَشْهَدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾

۱۰- برای حفظ حقوق طرفین، گرفتن دو شاهد عادل، نشانه محکم کاری و دقت است. ﴿وَ أَشْهَدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾

ص: ۱۰۴

۱۱- کسانی که در محضر آنان طلاق جاری می شود، باید عادل باشند. «ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ» یعنی عدالت سرمایه آنان باشد.

۱۲- افراد عادل نیز به تذکر نیازمندند. «أَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ وَ أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ»

۱۳- حَبِّ و بغض ها نباید در قضاوت ما تأثیر گذار باشد. «أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ» (مشابه این جمله، در آیه ۱۳۵ نساء آمده است که می فرماید: «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ»)

۱۴- گواهی دو شاهد عادل باید همراه با حفظ حقوق مردم و اخلاص باشد.

«أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ» (در کلمه «أَقِيمُوا» برپاداشتن حقوق مردم و در کلمه «لِلَّهِ» اخلاص در عمل نهفته است).

۱۵- اقامه حقوق مردم، ارزشی هم وزن اقامه نماز و دین دارد. (در قرآن کلمه «أَقِيمُوا» درباره نماز، دین، شهادت و وزن مطرح شده است. «أَقِيمُوا الدِّينَ» (۱)، «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (۲)، «أَقِيمُوا الْوَزْنَ» (۳) و «أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ» (۴))

۱۶- موعظه تنها تذکرات اخلاقی نیست، بلکه دستورات فقهی نیز نوعی موعظه است. فَأَمْسِرَ كُوهَنَّ ... فَارِقُوهَنَّ ... أَشْهَدُوا ...
ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ

۱۷- پند پذیری، نشانه ایمان واقعی است. «يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ»

۱۸- به جای پیمودن راه های ناشناخته سیر و سلوک، عمل به احکام الهی بهترین موعظه و راه سازندگی انسان است. «يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ»

۱۹- حل مشکلات از طریق گناه، رفتن به بیراهه است. تقوا و خدا ترسی موجب خروج انسان از مشکلات و تنگناهای زندگی است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»

۲۰- راه رهایی از تمام بن بست ها، (که از جمله آن اختلافات زن و شوهر است، تقواست. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»

ص: ۱۰۵

۱-۱. شوری، ۱۳.

۲-۲. بقره، ۴۳.

۳-۳. الرِّحْمَن، ۹.

۴-۴. طلاق، ۲.

۲۱- در مدیریت بحران ها و فتنه ها، دو چیز راه نجات است:

الف) تقوا. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» □

ب) تمسک به قرآن. «اذا التبت علیکم الفتن کقطع اللیل المظلم فعلیکم بالقرآن» (۱) □

۲۲- زن و شوهری که به ناچار با طلاق از هم جدا می شوند، اگر تقوا را مراعات کنند، مشمول لطف ویژه خداوند می شوند. «يَزُوقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۳- کسانی که با گناه زندگی خود را تأمین می کنند، راه دریافت روزی های پیش بینی نشده را به روی خود می بندند. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَزُوقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۴- اراده خدا در چارچوب محاسبات انسان نیست. «يَزُوقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۵- رعایت امور معنوی، در زندگی مادی اثر گذار است. (امدادهای غیبی، در زندگی انسان نقش مؤثری دارند.) «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۶- انسان متقی، خواست خود را در مسیر خواست و اراده خدا قرار می دهد و چون اراده الهی بن بست ندارد، انسان متقی نیز به بن بست نخواهد رسید. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» □

۲۷- همیشه رزق زیاد وابسته به کار زیاد نیست. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَزُوقُهُ» (همان گونه که همیشه مقدار و کمیت آن مهم نیست. امام صادق علیه السلام در تفسیر «يَزُوقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» فرمود: خداوند در آنچه به او داده برکت می دهد. (۲) □

۲۸- تقوا و توکل دو اهرم برای خروج از بن بست است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ...» □

۲۹- برای تأمین زندگی امروز، تقوا و «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَزُوقُهُ» و برای آینده، توکل لازم است. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» □

۳۰- تقوا، مقدم بر توکل است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» □

۳۱- بدون لطف خداوند، هیچ عامل دیگری کارآمد و کافی نیست. «فَهُوَ حَسْبُهُ» □

ص: ۱۰۶

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۵۹۸.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳۲- در اراده و خواست تمام افراد و حکومت ها، احتمال شکست و ناکارآمدی و بن بست وجود دارد. تنها امری که شکست در آن راه ندارد، خواست و اراده خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ بِأَعْمَارِهِ»

۳۳- دلیل توکل ما، قدرت بی نهایت الهی است. وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ ... إِنَّ اللَّهَ بِأَعْمَارِهِ

۳۴- معنای توکل ما و قدرت خداوند آن نیست که انسان به همه خواسته های خود می رسد، زیرا تمام امور هستی قانونمند است و حساب و کتاب دارد. «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»

وَ اللَّائِي يَنْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ أَرْزَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَ اللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَ أُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا (۴)

و زنانی که از عادت ماهانه مأیوسند، (و قصد دارید آنان را طلاق دهید)، اگر در وضع آنان شک کنید (که این عدم عادت به خاطر سنّ است یا بیماری و یا بارداری)، پس عدّه آنان سه ماه است و هم چنین است حکم زنانی که حیض ندیده اند (با آن که در سنّ حیض هستند) و پایان عدّه زنان باردار، وضع حمل آنان است و هر کس از خدا پروا کند، خداوند برای او در کارش آسانی پدید می آورد.

نکته ها:

به دنبال بیان احکام طلاق در آیات پیشین، این آیه می فرماید: زنانی که به هر دلیل، اعم از کهولت سنّ یا بیماری، عادت ماهانه ندارند، باید سه ماه کامل عدّه نگهدارند و زنان باردار باید تا زمان وضع حمل صبر کنند، سپس می توانند ازدواج کرده و به همسر دیگری در آیند.

در قرآن برای افراد با تقوا چند تعبیر آمده است: «يَجْعَلُ لَكُمْ نُورًا» (۱)، «يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا» (۲)، «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۳)، «يَجْعَلُ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا» (۴) که شاید اشاره به یک سیر

ص: ۱۰۷

۱-۱) حدید ۲۸

۲-۲) انفال ۲۹

۳-۳) طلاق ۲

۴-۴) طلاق ۴

طبیعی دارد، زیرا برای انسان با تقوا اول نور پیدا می شود و در سایه نور، شناخت حق از باطل و فرقان پیدا می کند و وقتی که حق و باطل را شناخت، راه خروج از مشکلات را پیدا می کند و در سایه همان نور، از بسیاری از گرفتاری ها به آسانی خارج می شود.

پیام ها:

۱- احکام خداوند بر اساس شرایط متفاوت انسان ها، تفاوت می کنند. (برای هر یک از زنان حامله و یائسه، حکم خاصی قرار داده شده است). **يَيْسُنَ ... لَمْ يَحِضْنَ وَ اُولَاتُ الْاَحْمَالِ**

۲- دین فطری، ملاک های فطری و طبیعی و همه جایی دارد. زمان بندی ها و اندازه گیری های احکام الهی بر محور مسائل طبیعی است. نظیر: طلوع و غروب خورشید، رؤیت ماه، مقدار و جب و ذراع دست. **ثَلَاثَةُ اَشْهُرٍ**

۳- فرزند، حریم و حقوقی دارد و زن باردار نمی تواند به ازدواج دیگری درآید.

اُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

۴- در مسایل خانوادگی و مراعات حقوق همسر به خصوص در شرایط طلاق و جدایی، به تقوای زیاد نیاز است. (از ابتدای این سوره تاکنون چند بار سخن از تقوا به میان آمده است). **(وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ)**

۵- بخشی از گره هایی که در زندگی پیدا می شود، به خاطر بی تقوایی است. **وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا** (البته بخشی از مشکلات افراد با تقوا به خاطر ابتلا و آزمایش است).

۶- برای افراد با تقوا، تحمیل سختی ها آسان است. چون تقوا ظرفیت انسان را بالا می برد. **يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا** («مِنْ اَمْرِهِ» یعنی: «از ناحیه کارهای او»)

ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا» (۵)

این فرمان خداوند است که آن را به سوی شما نازل کرده است و هر کس از خدا پروا کند خداوند بدی هایش را می زداید و اجرش را بزرگ می گرداند.

پیام ها:

۱- در مسائل خانوادگی، دستورات الهی را ساده نگیریم. «ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ»

۲- تقوا، سبب نجات از قهر الهی است. «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۳- گناهکاران می توانند به وسیله تقوا، گذشته را جبران کنند. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۴- گناهکاران را بدعاقبت نپندارید، چه بسا گناهانشان پاک شود. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۵- مقدمه دریافت اجر، پاک شدن از گناه است. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا»

۶- تقوا، هم گذشته ها را جبران می کند، «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ» هم آینده را تأمین می نماید. «يُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا»

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُّوهُنَّ لِيُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أَوْلَاتٍ حَمَلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمُّوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَمَسْرُوعٍ لَهُ الْآخِرَى» (۶)

(تا پایان زمان عدّه،) زنان را در همانجا که خود سکونت دارید و در توانایی شماست، سکونت دهید و به آنان (از جهت مسکن و نفقه) آسیب نرسانید، تا کار بر آنان تنگ نمایید (و مجبور به ترک منزل شوند) و اگر باردار باشند، تا زمانی که وضع حمل کنند نفقه آنان را بدهید. پس اگر نوزادان شما را شیر دادند مزدشان را بدهید و (درباره نوزاد) میان خود به نیکی مشورت و توافق کنید و اگر توافق به دشواری کشید، زن دیگری او را شیر دهد (و مرد برای نوزاد دایه بگیرد).

«أَتَمِرُوا» از «ایتمار» به معنای پذیرش دستور یا مشورت است که در واقع به معنای توافق و تفاهم بر انجام امری است.

شاید دلیل آن که در ایام عده مسکن زن و مرد یکی است، بستر سازی برای رجوع و فراهم شدن زمینه آشتی باشد. به علاوه که اخراج زن از خانه یا تهیه مسکن جداگانه نوعی توهین و تحقیر در حق زن است و نیز در جدایی تدریجی، پای عقل و عاطفه و فکر و مشورت بیشتر از جدایی دفعی و یکباره به میان می آید و امکان سازش فراهم می شود.

این آیه به مسئله حفظ حقوق و حریم زن، حمل او، تغذیه کودک، شیربها و دایه گرفتن در صورت طلاق اشاره دارد.

در این آیه پنج فرمان آمده است که تمام آنها فرامین عاطفی و عقلی بوده و بستری برای بازگشت به زندگی است: «أَسْكِنُوهُنَّ ، لَا تُضَارُّوهُنَّ ، فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ ، فَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ ، أَتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ»

پیام ها:

۱- تأمین مسکن زن حتی بعد از طلاق تا مدت ها بر عهده مرد است. «أَسْكِنُوهُنَّ»

۲- مسکن زن مطلقه باید در همان مکانی باشد که مرد در آن سکونت دارد.

(جدایی و طلاق نباید سبب جدایی مسکن شود). «مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ»

۳- مرد، حق ندارد برای صرفه جویی، انتقام و تحقیر، جای نامناسبی را برای سکونت زن انتخاب کند و همسر مطلقه را مجبور به سکونت در آن محل کند. «مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ»

۴- در انتخاب مسکن، باید به سکینه و آرامش زن توجه شود، نه آنکه فقط سرپناه داشته باشد. «أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ» (تعبیر به مسکن که از سکینه است به جای بیت، دلالت بر همین معنا دارد).

۵- ملاک در انتخاب مسکن از نظر کمیّت و کیفیت، مقدار توانایی مرد است، نه میزان توقع و تقاضای زن. «مِنْ وَجْدِكُمْ»

۶- مرد حق ندارد به همسری که طلاق داده هیچ ضرری برساند. «لَا تُضَارُّوهُنَّ»

۷- مرد حق ندارد برای همسری که طلاق داده هیچ گونه تنگنایی قرار دهد.

«لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ»

۸- تأمین هزینه زنان باردار حتی بعد از طلاق، واجب است. «فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ»

۹- زن مطلقه می تواند در برابر شیر دادن به طفل خود، از شوهر درخواست مزد نماید. «فَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ»

۱۰- شیر مادر حتی در صورتی که از شوهر مزد دریافت کند، بهتر از شیر دایه است. «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ ضَمَنًا زَنَانٍ مُطْلَقَةٍ فِي شِيرٍ دَادَنَ مَخْتَارِنَ». «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ»

۱۱- مشورت زن و مرد به قدری ارزش دارد که حتی در شرایط جدایی، اسلام به آن سفارش کرده است. «وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ»

۱۲- در همه مسایل خانوادگی، ملاک پذیرش عرف و عقل است. فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ، فَأَرْقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ...، وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ

۱۳- مشورت لازم است، گرچه همیشه و همه جا نتیجه نمی دهد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمْ»

۱۴- اگر زن و مرد به توافق نرسیدند، نباید حقوق طفل معطل بماند. «فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۵- شیر مادر برای طفل اولویت دارد و انصراف از آن در صورتی است که انسان در تنگنا قرار گیرد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۶- زن حق ندارد اجرت شیر دادن را به قدری بالا ببرد که مرد در تنگنا قرار گیرد و اگر چنین کند، مرد آزاد است که دایه بگیرد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۷- در تصمیم گیری های خانوادگی باید حقوق نوزاد و کودک حفظ شود:

الف) تا مادامی که کودک در شکم است، پدر هزینه او را بدهد.

ب) بعد از تولد مادر به او شیر بدهد.

ج) پدر هزینه شیربها را به مادر پردازد.

لَيُنْفِقُ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

هر کس که دارای وسعت (مالی) است، باید طبق وسعت خود نفقه دهد و کسی که روزی بر او تنگ شده، باید از آنچه خداوند به او داده (به اندازه توان خود) انفاق کند. زیرا خداوند هیچ کس را مگر به اندازه آنچه به او داده است، تکلیف نمی کند. به زودی خداوند پس از سختی، آسانی و فراخی پدید می آورد.

نکته ها:

فرمان این آیه که هر کسی به قدر توان خود به همسرش انفاق کند، هم شامل ایام عده می شود، هم شامل ایام شیر دادن همسر طلاق داده شده و هم شامل هر زمان دیگر.

پیام ها:

۱- ملا-ک در میزان هزینه زندگی، توان مالی مرد است، نه تنگ نظری های مرد و یا خواسته ها یا آرزوهای زن. «ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ»

۲- از ترس آینده، امروز را سخت نگیرید. (هر که دارد خرج کند) «ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ»

۳- حتی در شرایط طلاق، جوانمردی را از دست ندهید. «ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ»

۴- شرط نفقه، دوست داشتن همسر نیست، زن طلاق داده شده نیز تا مدتی واجب النفقه است. «ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ»

۵- انفاق کننده، مال و دارایی خود را از خدا بداند. «مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ»

۶- هر کس به هر اندازه توان انفاق دارد، انفاق کند. آب دریا را اگر نتوان کشید، هم به قدر تشنگی باید چشید. مَنْ قُدِرَ ... فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ

۷- فقرا در مقایسه وضع خود با اغنیا، نعمت هایی را که خداوند به آنها داده است از یاد نبرند. قُدِرَ عَلَيْهِ ... آتَاهُ اللَّهُ

۸- تکلیف، به مقدار توان است. «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا» اسلام، دینی واقع گراست و تکلیف فوق طاقت ندارد.

۹- در دست یابی به گشایش، عجله نکنید. «سَيَجْعَلُ اللَّهُ»

۱۰- در شرایط تلخ طلاق و جدایی یا فقر و تنگدستی، امید به آینده را از دست ندهید. «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا»

وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَ رُسُلِهِ فَحَاسِبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَ عَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا» (۸)

و چه بسیار مناطق مسکونی که از فرمان پروردگار خود و فرستادگانش سر باز زدند، پس ما سخت به حساب آنان رسیدیم و به عذابی ناشناخته عذابشان کردیم.

فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَ كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا» (۹)

پس آنان ثمره تلخ کار خود را چشیدند و سرانجام کارشان خسارت بود.

نکته ها:

«قریه» به معنای محل اجتماع مردم برای سکونت است، خواه شهر باشد یا روستا.

«عَتَتْ» از «عتو» به معنای سرپیچی است. «وبال» به معنای شدت و سنگینی است و مراد عذاب سخت است.

در آیات قبل دستوراتی پیرامون حقوق همسر و فرزند حتی در ایام جدایی مطرح شد، این آیه می فرماید: عمل به دستورات را جدی بگیرید که تخلف از فرمان خدا و رسول کیفری سخت در پی دارد و نمونه های بسیاری از این کیفر را می توان در طول تاریخ مشاهده نمود.

۱- تاریخ و گذشتگان، آئینه ای برای آیندگان است. وَ كَأَيُّنَ مِنْ قَوْمِهِ ...

۲- سنت خداوند بر کیفر سخت کسانی است که از فرمان خدا و رسول سرپیچی می کنند. وَ كَأَيُّنَ مِنْ قَوْمِهِ عَتَتْ ...

۳- تخلف از فرمان انبیا، تخلف از فرمان خداست. «عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ»

۴- عذاب دنیا، هرچه هم شدید باشد، به اندازه چشیدنی بیش نیست. عذاب مهم در قیامت است. عَذَابُهَا ... فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا

۵- سرانجام سرپیچی از فرمان خدا و رسول، خسارت است. «عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا»

۶- به کامیابی های زودگذر نیندیشیم، پایان کار را در نظر بگیریم. «عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا»

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾

خداوند برای آنان عذابی سخت مهیا کرده است، پس ای خردمندان که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید. همانا خداوند وسیله تذکر برای شما فرستاده است.

۱- حساب شدید خداوند، عذاب شدید را به دنبال دارد. حِسَابًا شَدِيدًا ... عَذَابًا شَدِيدًا

۲- آنچه انسان را از حساب و عذاب شدید محافظت می کند، تقواست.

«أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۳- عقل و ایمان سبب تقواست. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- عقل و ایمان از یکدیگر جدا نیست. «أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- برای تشویق مردم به انجام تکلیف الهی، از کمالات آن ها نام ببرید. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۶- تنها خردمندان مؤمن از فرستاده خداوند استقبال کرده و از تذکرات او بهره مند می شوند. «يَا أُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

۷- هدف از بعثت انبیا و کتاب های آسمانی، تذکر و بیداری مردم است. «قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

۸- عقل از درون و وحی از بیرون، وسیله های نجات بشرنند. «يَا أُولَى الْأَلْبَابِ ... أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

رَسُولًا- يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا» (۱۱)

(آن وسیله تذکره، پیامبری است که آیات روشنگر الهی را بر شما تلاوت می کند تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، از تاریکی ها به سوی نور بیرون آورد و کسانی که به خدا ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهند، خداوند آنان را به باغ هایی که نهرا از زیر آن ها جاری است وارد می کند و برای همیشه در آنجا جاودانه هستند. حقا که خداوند روزی آنان را نیکو ساخته است.

نکته ها:

هدایت به چند عنصر وابسته است:

الف) هدایت کننده، «رَسُولًا»

ب) هدایت شونده، «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

ج) وسیله هدایت، «آيَاتِ بَيِّنَاتٍ»

د) هدف از هدایت، «يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

ه) پاداش پذیرش هدایت، «يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ ...»

کلمه «ذکر» هم برای قرآن به کار رفته است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۱) و هم برای پیامبر.

ذِكْرًا رَسُولًا يَتْلُوا ...

عایشه همسر پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در بیان اوصاف پیامبر می گوید: «کان خلقه قرآن» (۲) یعنی خلق و خوی پیامبر یک پارچه قرآن بود.

پیام ها:

۱- انسان می تواند به جایی برسد که وجودش سراپا ذکر خدا باشد. «ذِكْرًا رَسُولًا»

۲- مکتب به تنهایی کافی نیست، وجود رهبر لازم است. «رَسُولًا يَتْلُوا»

۳- برای نجات و خروج مردم از ظلمات به نور، بهترین راه، بیان و رساندن آیات الهی است. يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ ... لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ...

۴- دعوت باید روشن و شفاف باشد. «آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ» (واژه «مبین» بیش از صد بار در قرآن به کار رفته است همچون: «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۳)، «قُرْآنٍ مُبِينٍ» (۴)، «سُلْطَانًا مُبِينًا» (۵))

۵- راههای باطل شرک و کفر متعدّد است ولی راه حق، یکی بیشتر نیست.

الظُّلُمَاتِ ... النُّورِ («ظلمات» جمع و «نور» مفرد است).

۶- هدف انبیا نجات بشر است. رَسُولًا يَتْلُوا ... لِيُخْرِجَ ...

۷- خارج کردن مردم از ظلمات، در اصل کار خداوند است، «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۶) ولی این کار از طریق پیامبران انجام می شود.

رَسُولًا ... لِيُخْرِجَ

۸- گرچه هدف انبیا خارج کردن تمام مردم از تاریکی ها به نور است، «لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۷) ولی این هدف تنها در مورد مؤمنان محقق

ص: ۱۱۶

۱- ۱. حجر، ۹.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۶، ص ۳۴۰.

٣-٣. مائده، ٩٢.

٤-٤. حجر، ١.

٥-٥. نساء، ٩١.

٦-٦. بقره، ٢٥٧.

٧-٧. ابراهيم، ١.

می شود. لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

۹- انسان حتی بعد از ایمان و عمل صالح در ظلماتی به سر می برد که باید از آن خارج شود. لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

۱۰- ایمان و عمل، پیوسته قرین یکدیگرند. «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيَعْمَلُ صَالِحًا»

۱۱- تشویق و تهدید باید متعادل باشد. عَذَابًا نُكَرًا ... أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» (۱۲)

خداست آن که هفت آسمان را آفرید و از زمین نیز همانند آن ها (بیافرید).

فرمان الهی میان آن ها نازل می شود تا بدانید که خداوند بر هر چیزی تواناست و علم او بر همه چیز احاطه دارد.

نکته ها:

مراد از زمین های هفت گانه، یکی از چند امر است: (۱)

الف) هفت کره آسمانی که از نظر ساختمان، شبیه زمین هستند.

ب) طبقات هفت گانه زمین که همچون لایه های پیاز رویهم قرار دارند.

ج) اقالیم هفت گانه زمین که دانشمندان جغرافیای قدیم، زمین را به هفت قسمت و قاره تقسیم می کردند.

در این آیه، آفرینش آسمان ها و زمین و تدبیر امور آن ها برای آگاهی انسان به علم و قدرت الهی و معرفت و رشد توحیدی او مطرح شده است. لِتَعْلَمُوا ...

در آیه هفتم سوره هود نیز هدف از خلقت آسمان ها و زمین، آزمایش انسان دانسته شده است. وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ... لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

ص: ۱۱۷

و در آیه ۱۱۹ همان سوره نیز رحمت الهی مبنای آفرینش انسان ذکر شده است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لَذَلِكَ خَلَقَهُمْ»

و آیه ۵۶ سوره ذاریات، هدف از خلقت انسان را عبادت خدا می داند. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»

از مجموع این آیات می توان چنین نتیجه گرفت که هدف از خلقت هستی و انسان، علم و عمل و عبادت و دریافت رحمت الهی است.

پیام ها:

۱- مطمئن باشید که خداوند به وعده های خود وفا می کند، زیرا او چنان قدرتی دارد که هستی را آفریده است. «يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ ، أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ، اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ»

۲- هستی دارای نوعی تعادل است. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ مِنْ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ»

۳- هم آفرینش هستی به دست خداست و هم تدبیر امور آن. خَلَقَ ... يَنْزِلُ الْأَمْرُ

۴- امر الهی گاهی تشریحی است، «عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا» (۱) و گاهی تکوینی. «يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ»

۵- هستی کلاس درس است. خَلَقَ ... لَتَعْلَمُوا

۶- کمال و رشد بشر، محور تمام آفریده هاست. «لَتَعْلَمُوا»

۷- علم انسان به نحوه تدبیر نظام آفرینش، مورد توجه اسلام است. خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ ... يَنْزِلُ الْأَمْرُ ... لَتَعْلَمُوا ...

۸- کسی که خالق و آفریننده است، می تواند به آفریده خود احاطه کامل داشته باشد. خَلَقَ ... أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

۹- علم خدا به همه چیز، کامل و دقیق و بدون نقص است. «أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۱۸

این سوره دوازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است که خداوند، تحریم آنچه را بر انسان حلال شمرده، نکوهش می کند، گرچه این تحریم، نوعی محروم کردن خود از لذات حلال، به دلایل مختلف فردی و اجتماعی باشد.

آیات نخست سوره درباره رفتار ناشایست برخی همسران پیامبر با آن حضرت است و آیات بعدی، مؤمنان را مخاطب قرار می دهد که نسبت به خانواده خود و تربیت آنها مراقب باشید تا گرفتار دوزخ نشوید. آنگاه در ادامه به الگوهای مثبت و منفی زنان اشاره نموده و در هر بُعد، دو زن را معرفی می فرماید. همسر نوح و لوط را به عنوان الگوی منفی و همسر فرعون و حضرت مریم را الگوی مثبت معرفی می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

ای پیامبر! چرا چیزی را که خداوند برای تو حلال کرده، به خاطر جلب رضای همسرانت، بر خود حرام می کنی. خداوند آمرزنده و مهربان است. همانا خداوند، (راه) رهایی (از تعهد) سوگندهایتان را (با پرداخت کفاره) برای شما مقرر کرده است و خداوند سرپرست شماست و او دانا و حکیم است.

نکته ها:

برای این آیه، شأن نزول های متفاوتی بیان شده است، امّا آنچه مسلّم است پیامبر که همسران متعدّد داشت، گاهی گرفتار رفتارهای حسادت آمیز آنان می شد و به خاطر جلب رضایت عمومی آنان، از حقوق مشروع خود می گذشت. با آنکه این تحریم ها، امری شخصی بود، امّا چون پیامبر به عنوان الگوی جامعه معرّفی شده است، ممکن بود دیگران احساس کنند حکم شرعی است و از آن پیروی کنند، لذا خداوند پیامبرش را از آن برحذر می دارد و در واقع به مردم می فهماند که این گونه رفتارهای پیامبر، شخصی بوده و نباید برای دیگران ملاک عمل قرار گیرد.

یکی از دلایل اینکه قرآن از طرف خداوند نازل شده است، لحن توبیخی قرآن نسبت به پیامبر در برخی آیات است، زیرا هیچ کس در کتاب رسمی و همیشگی اش، خودش را توبیخ نمی کند و همین عتاب ها نشانه آن است که وحی الهی تحریف نشده است. نمونه دیگر آن را در آیه ۴۳ سوره توبه می خوانیم که درباره مرتّعی دادن پیامبر برای ترک جبهه به بعضی از راحت طلبان می فرماید: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ»

رعایت اهم و مهمّ را فراموش نکنیم. سوگند اهمّیت دارد، ولی حفظ احکام دین مهم تر است و لذا کسی که سوگند خورده، حلالی را بر خود حرام کند، سوگندش از طریق پرداخت کفّاره شکسته می شود و میزان این کفّاره در آیه ۸۹ سوره مائده آمده است: «فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَخْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَّةً يَوْمَ تَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ»

تحریم پیامبر، یک محروم کردن شخصی، از طریق سوگند بود که در این آیه، راه نجات از آن مطرح شده است.

پیام ها:

۱- انبیا، تحت تربیت الهی هستند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ»

۲- حتّی پیامبر، حق ندارد بی دلیل حلال خدا را بر خود حرام کند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ»

۳- خشنودی خدا بر خشنودی دیگران مقدّم است. لِمَ تُحَرِّمُ ... تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَرْوَاحِكَ

۴- خواسته زن اگر فراتر از احکام الهی و حقوق همسری باشد، نباید عملی شود.

لِمَ تُحَرِّمُ ... تَبْتَغِي مَرْضَاتِ اَزْوَاجِكَ (راضی کردن همسر به هر قیمت، لازم نیست).

۵- یکی از اموری که انسان را گرفتار می کند، علاقه به کسب رضایت دیگران به هر قیمتی است. «تَبْتَغِي مَرْضَاتِ اَزْوَاجِكَ»

۶- توبیخ افراد بزرگوار باید همراه مغفرت و رحمت باشد. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۷- خداوند، هم گذشته را جبران می کند، «غَفُورٌ رَحِيمٌ» و هم راه را برای آینده باز می کند. «فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اٰیْمَانِكُمْ»

۸- توبیخ و انتقاد باید همراه با بیان راه حل و راه گشایی باشد. لِمَ تُحَرِّمُ ... تَحِلَّةَ اٰیْمَانِكُمْ

۹- در اسلام بن بست وجود ندارد. (هیچ حکمی حتی سوگند نمی تواند تمام راهها را بر انسان ببندد). «قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اٰیْمَانِكُمْ»

۱۰- ما عبدیم و باید مطیع مولی باشیم، حلال را حلال شمیریم، گرچه به قیمت شکستن سوگند باشد. «هُوَ مَوْلَاكُمْ»

۱۱- دستورات خداوند عالمانه و حکیمانه است، او مشکلات را حل و گره ها را باز می کند. فَرَضَ اللَّهُ ... وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

وَ اِذْ اَسْرَى النَّبِيُّ اِلَى بَعْضِ اَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا تَبَّأَتْ بِهِ وَ اَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَ اَعْرَضَ عَنْ بَعْضِ فَلَمَّا تَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاكَ هَذَا قَالَ تَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (۳)

و آن گاه که پیامبر به بعضی از همسرانش سخنی را به راز گفت، پس چون آن زن، راز را (به دیگری) خبر داد و خداوند، (افشای) آن را بر پیامبر ظاهر ساخت، و پیامبر بعضی (از افشاگری های آن زن را به او) اعلام و از بیان برخی اعراض نمود. پس چون به آن زن خبر داد، (زن) گفت: چه کسی تو را از این خبردار کرد؟ پیامبر فرمود: خداوند دانای خبیر به من خبر داد.

۱- زن باید رازدار باشد تا همسرش بتواند اسرارش را به او بگوید. «وَ إِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ»

۲- بیان برخی مطالب برای تمام افراد خانواده، ضرورتی ندارد. «إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ»

۳- آبروی افراد خطاکار را حفظ کنید و نام آن ها را نبرید. بَعْضِ أَزْوَاجِهِ ... نَبَّأَتْ بِهِ

۴- زنان پیامبر، معصوم نبودند، زیرا رازدار آن حضرت نبودند. أَسْرَ النَّبِيُّ ... نَبَّأَتْ

۵- پیامبر اسلام نیز گرفتار مسائل خانوادگی بود. أَسْرَ النَّبِيُّ ... نَبَّأَتْ بِهِ

۶- خداوند به پیامبرش عنایت ویژه دارد و مشت کسانی را که نسبت به پیامبر وفادار نیستند باز می کند. نَبَّأَتْ بِهِ ... أَظْهَرَهُ اللَّهُ

۷- رهبر جامعه نباید از مسائل داخلی و خانوادگی خود غافل باشد. «أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ»

۸- خداوند از طریق غیب، پیامبرش را آگاه می کند. «أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ»

۹- لغزش ها را به خود افراد بگویند نه دیگران. «عَرَفَ بَعْضَهُ»

۱۰- در مدیریت، گاهی تغافل و سعه صدر لازم است. «وَ أَعْرَضَ عَنِ بَعْضِ»

۱۱- تمام لغزش های خطاکاران را به رخ آنان نکشید. «وَ أَعْرَضَ عَنِ بَعْضِ»

۱۲- آن که اسرار دیگران را سرّی فاش می کند، احتمال بدهد که سرّ او نیز فاش شود. نَبَّأَتْ بِهِ ... نَبَّأَهَا بِهِ

۱۳- سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. «نَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ»

۱۴- منبع خبر و خبردهنده، باید عالم و خبیر باشد. «نَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ» (خبری قابل ارزش و استناد است که بر پایه علم و آگاهی باشد.)

۱۵- افشاگری خداوند نشانه حضور و نظارت او و ایمان به حضور خداوند علیم و خبیر، می تواند انسان را از هرگونه گناه و توطئه باز دارد. «الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ»

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ
ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

اگر شما دو نفر، (افشاگر راز و شنونده آن) به سوی خدا توبه کنید، (به نفع شماست). زیرا دل های شما منحرف گشته است. و اگر در مقابل پیامبر یاور هم باشید، (کاری از پیش نخواهید برد). زیرا خداوند، اوست یاور او و هم چنین جبرئیل و مؤمنان صالح و علاوه بر آنان، همه فرشتگان حامی او هستند.

نکته ها:

«صَعَتٌ» از «صغو» به معنای تمایل به انحراف است و «اصغاء» به گوش دادنی گویند که شنونده به گوینده تمایلی داشته باشد.

به اتفاق مفسران شیعه و سنی، مراد از آن دو زن که در این آیه تَتُوبَا ... صَعَتٌ قُلُوبِكُمْ مورد خطاب توبه قرار گرفته اند، حفصه و عایشه است که اولی افشاگر راز پیامبر و دومی، شنونده آن بود.

۵۲ حدیث از شیعه و سنی نقل شده است که مراد از صالح المؤمنین، علی بن ابیطالب علیهما السلام است. بر اساس این روایات، علی بن ابیطالب علیهما السلام در کنار جبرئیل و بلکه میان او و سایر فرشتگان قرار گرفته است و این مقام را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به آن حضرت بشارت دادند. (۱)

پیام ها:

۱- به خاطر یک خلاف، همه را زیر سؤال نبرید. «تَتُوبَا» (دو نفر باید توبه کنند، نه همه).

۲- برای افراد شرمنده، راه بازگشت و توبه را باز کنید. «إِنْ تَتُوبَا» البته برای هر گناهی توبه ای لازم است.

۳- شنیدن راز نیز ممنوع است. خداوند به گوینده و شنونده، هر دو می فرماید:

توبه کنید. «تَتُوبَا»

۴- خداوند، هم مولای همه است و هم مولای شخص پیامبر. در آیه دوم فرمود:

«وَ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ» و در این آیه در خصوص پیامبر می فرماید: «هُوَ مَوْلَا»

ص: ۱۲۴

۵- نام برجستگان را برجسته کنید. با این که جبرئیل از فرشتگان است، اما نامش جداگانه برده شده است. جِبْرِیلُ ... وَ الْمَلَائِكَةُ

۶- گاهی یک حادثه و جرعه، بیانگر یک جریان است. فاش کردن یک راز، جزئی بود، ولی خداوند آن را یک توطئه قلمداد کرد. «تَظَاهَرَا عَلَيْهِ»

۷- همسری و هم نشینی، نشانه هم فکری و همدلی نیست. اَزْوَاجِهِ ... تَظَاهَرَا عَلَيْهِ

۸- توبه تنها اظهار پشیمانی با زبان نیست، توبه واقعی بازگشت دل گنهکار است.

تُوبَا ... صَعَتَ قُلُوبُكُمْ

۹- مهم تر از انحراف در عمل، انحراف روح و دل است. ابتدا فکر و دل انسان منحرف می شود، سپس مرتکب خلاف می شود. «صَعَتَ قُلُوبُكُمْ»

۱۰- کسانی که رازی را بی دلیل افشا می کنند، اگر توبه نکنند، توطئه گردند. اِنْ تَتُوبَا ... تَظَاهَرَا عَلَيْهِ

۱۱- در برابر توطئه علیه پیامبر و مکتب، تمام نیروها باید بسیج شوند. تَظَاهَرَا عَلَيْهِ ... هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ ... ظَهِيرٌ

۱۲- حق، هیچ گاه تنها نمی ماند. هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ ...

۱۳- صالح بودن، انسان را در کنار فرشتگان مقرب الهی قرار می دهد. «جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۴ فرشتگان، یاور پیامبر در برابر توطئه ها هستند. «وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ»

۱۵- امدادهای الهی، همه جانبه، ظاهری و غیبی است. «صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ»

عَسَى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقُكَ اَنْ يُبَدِّلَهُ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَ اَبْكَارًا»

اگر پیامبر شما را طلاق دهد، امید است که پروردگارش همسرانی بهتر از شما را جانشین سازد. زنانی تسلیم، مؤمن، فرمان بر، اهل توبه، عبادت پیشه، روزه گیر، شوهر کرده یا دوشیزه.

«قنوت»، اطاعت همراه با خضوع است. «سَائِحَاتٍ» از سیاحت به معنای اهل هجرت و روزه است.

با آنکه پیامبر همسران متعددی داشت و برخی از آنان نیز اسباب آزار پیامبر را فراهم می آوردند، اما پیامبر هیچ کدام را طلاق نداده است. لذا طرح موضوع طلاق در این آیه، به معنای عدم وابستگی پیامبر به هیچ کس و هیچ چیز است تا نزدیکان پیامبر گمان نکنند حضرت به آنان نیاز دارد و یا آنان افراد مهمی هستند، بلکه چه بسا افرادی بهتر و لایق تر از آنان وجود دارد که آرزوی همسری پیامبر را در سردارند.

این آیه نیز به گونه ای فصاحت و بلاغت و اعجاز قرآن را بیان می دارد، زیرا ایمان، تواضع، توبه، عبادت و روزه در یک نفر جمع می شود، لذا آنها را بدون حرف واو آورد، ولی باکره و بیوه بودن در یک نفر جمع نمی شود، لذا میان این دو صفت، حرف واو آمده است. (۱)

همسر پیامبر باید با پیامبر سنخیت داشته باشد. در بیان ویژگی ها، سخنی از شکل، قبیله، سرمایه و شهرت نیامده، ولی ایمان و عبادت مطرح شده است، زیرا متناسب با رهبری الهی، کمالات معنوی است.

ازدواج با بیوه در کنار باکره آمده است تا به پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت کامیابی جنسی داده نشود.

پیام ها:

۱- انسان نیاز به همسر دارد و در صورت طلاق، می تواند جایگزین کند. **إِنْ طَلَّقُكُنَّ ... يُبَدِّلُهُ**

۲- مقابله با همسر و عذرخواهی نکردن و پشیمان نشدن، ممکن است زن را تا مرز طلاق و جدایی پیش برد. **تَظَاهَرَا ... طَلَّقُكُنَّ**

۳- یکی از قوی ترین اهرم ها در برابر توطئه زنان، تهدید به طلاق است. **تَظَاهَرَا عَلَيْهِ ... طَلَّقُكُنَّ**

ص: ۱۲۶

۴- تمام زنان پیامبر، بهترین زنان عصر خود نبودند. «خَيْرًا مِنْكُمْ»

۵- غرور کاذب افراد را بشکنید و در برابر پندارهای باطل بایستید. «خَيْرًا مِنْكُمْ»

۶- ارزش واقعی زن، به کمالات اوست. خَيْرًا مِنْكُمْ مُسْلِمَاتٍ، مُؤْمِنَاتٍ ...

۷- عقیده بر عمل مقدم است. اول اسلام و ایمان، سپس عبادت و روزه. مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ ... عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ

۸- ایمان و عبادت زن، مهم تر از باکره یا بیوه بودن اوست. مُؤْمِنَاتٍ ... ثَيِّبَاتٍ وَ أَبْكَارًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن مردمان (گنجهکار) و سنگ ها هستند، حفظ کنید. آتشی که بر آن فرشتگانی درشت خو و سخت گیر نگهبانند و خدا را در آنچه فرمانشان دهد، نافرمانی نکنند و آنچه را فرمان یابند انجام دهند.

نکته ها:

«وقود» به معنای ماده اشتعال زاست، همچون نفت و زغال سنگ. لذا برخی مفسران، مراد از «الْحِجَارَةُ» را مواردی همچون زغال سنگ دانسته اند. در حدیث می خوانیم: سنگ آتش زا، همان کبریت و گوگرد است. (۱)

در روایات آمده است که جوانی با شنیدن این آیه بر زمین افتاد و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به او وعده بهشت داد و فرمود: «ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِي» (۲). بهشت مخصوص کسانی است که از مقام من پروا داشته و از وعده های عذاب من بترسند.

در روایات می خوانیم که شیوه حفظ بستگان از آتش دوزخ، امر به معروف و نهی از منکر

ص: ۱۲۷

۱- ۱. بحار، ج ۱۷، ص ۳۶۴.

۲- ۲. ابراهیم، ۱۴.

آنان است که اگر قبول کردند، آنان را از آتش حفظ کرده ای و اگر نپذیرفتند، تو به وظیفه ات عمل کرده ای. «ان اطاعوك كنت قد وقيتهم و ان عصوك قد قضيت ما عليك» (۱)

در روایتی می خوانیم: «رحم الله رجلا قال يا اهلاه! صلاتكم صيامكم زكاتكم مسكينكم یتیمکم جیرانکم» (۲) رحمت خدا بر کسی که به خانواده اش هشدار دهد که مراقب نماز و روزه و زکات و فقرا و یتام و همسایگانان باشید.

شاید «وَقُوْدُهَا النَّاسُ»[□]، اشاره به تجسم عمل انسان در قیامت باشد که خصلت ها و اعمال زشت او در دنیا، در آن روز آتش گیره می شود.

مسئولیت انسان در برابر خانواده

در آیات متعددی از قرآن به رسالت انسان در برابر خانواده اش اشاره شده است، از جمله:

«قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا» (۳)

«وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (۴) اهل خود را به نماز فرمان ده و بر آن پایداری کن.

«وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (۵) نزدیک ترین بستگان را هشدار ده.

«يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» (۶) فرزندم! نماز به پا دار و امر به معروف کن.

«قُلْ لَأَزُوْجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ وَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) ای پیامبر! به زنان و دختران خود و سپس زنان مؤمنان بگو...

«إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۸) زیانکاران واقعی کسانی هستند که خود و خانواده شان در قیامت باختند.

«إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۹) مردان خدا در مورد خانواده دغدغه دارند و بی تفاوت نیستند.

«وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۱۰) پیامبر، همواره خانواده اش را به نماز سفارش می کرد.

در روایات نیز توجه بسیاری به این موضوع شده که چند نمونه ای ذکر می شود:

ص: ۱۲۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مراعی.

۳-۳. تحریم، ۶.

- ٤-٤. طه، ١٣٢.
- ٥-٥. شعراء، ٢١٤.
- ٦-٦. لقمان، ١٧.
- ٧-٧. احزاب، ٥٩.
- ٨-٨. زمر، ١٥.
- ٩-٩. طور، ٢٦.
- ١٠-١٠. مريم، ٥٥.

امام علی علیه السلام می فرماید: «علموا انفسکم و اهلیکم الخیر و ادبوه» (۱) به خود و خانواده تان خیر بیاموزید و آنان را ادب کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة... الرجل راع علی اهل بیته... فالمرئیه راعیه علی اهل بیت بعلها و ولده (۲) همه شما نسبت به زیر دست خود مسئول هستید. مرد، مسئول خانواده اش، زن مسئول شوهر و فرزندش است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می فرماید: «مروا صبیانکم بالصلاه اذا بلغوا سبع سنین و اضربوهم علی ترکها اذا بلغوا تسعا و فرقوا بینهم فی المضاجع اذا بلغوا عسرا» (۳) همین که فرزندتان به هفت سالگی رسید، آنان را به نماز فرمان دهید و همین که نه ساله شدند، سخت گیری تا مرز تنبیه بدنی مانعی ندارد و بستر و رختخواب آنان را در ده سالگی جدا کنید.

قرآن در سوره مدثر، تعداد فرشتگان دوزخ را نوزده نفر می داند: «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۴) و شاید وصف «غِلَظٌ شِدَادٌ» در این آیه (۶ تحریم)، حالات همان نوزده فرشته باشد.

شاید مراد از «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ»، همان فرمان خداوند نسبت به گرفتن و بستن و در آتش انداختن دوزخیان باشد که در جای دیگر می خوانیم. «خُذُوهُ فَعَلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ» (۵) و یا «خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ثُمَّ صَبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ» (۶)

چون در میان فرشتگان نیز سلسله مراتب وجود دارد، «وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (۷) شاید مراد از «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» همان فرمان هایی باشد که فرشتگان برتر به فرشتگان تحت امر خود می دهند، آنان نیز بدون چون و چرا اطاعت می کنند.

هم خودتان را حفظ کنید، «قُوا أَنْفُسَكُمْ» و هم از خداوند بخواهید شما را حفظ کند.

رَبَّنَا... فَمَا عَذَابَ النَّارِ (۸)

ص: ۱۲۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. مجموعه و رام، ج ۱، ص ۶.

۳-۳. بحار، ج ۸۵، ص ۱۳۴.

۴-۴. مدثر، ۳۰.

۵-۵. حاقه، ۳۰-۳۱.

۶-۶. دخان، ۴۷-۴۸.

۷-۷. صفات، ۱۶۴.

۸-۸. بقره، ۲۰۱.

۱- ایمان داشتن کافی نیست، حفظ آن از خطرات و آسیب ها مهم است. پس باید مراقبت کرد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ﴾

۲- اولین گام در اصلاحات، اصلاح خود و بستگان و سپس اصلاح جامعه است.

در این آیه، اصلاح خود و بستگان و سپس در آیه نهم، اصلاح جامعه از طریق جهاد با کفار و منافقان آمده است. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ﴾

۳- ایمان به معاد و دوزخ، نقش مهمی در ایجاد تقوا و اصلاح خود و دیگران دارد. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَاراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۴- تربیت دینی فرزندان، بر عهده مدیر خانواده است. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَاراً﴾

۵- نفس انسان، سرکش است و نیاز به حفاظت دارد. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ﴾

۶- اولی ترین فرد به حفظ انسان، خود انسان است. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ﴾

۷- تا زنجیر از پای خود باز نکنیم، نمی توانیم دیگران را آزاد کنیم. خودسازی شرط موفقیت در ساختن خانواده و جامعه است. ﴿قُوا أَنفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ﴾

۸- کیفر رها کردن خانواده و نزدیکان، هیزم آتش دوزخ شدن است. ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۹- کسانی که در دنیا سنگدل باشند، ﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ (۱) در آن روز نیز در ردیف سنگ قرار می گیرند. ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۱۰- در مدیریت، مسئول هر کار باید با آن کار سنخیت داشته باشد. اگر مسئول دوزخ، غلاظ و شداد نباشد، یا خودش اذیت می شود و یا به رسالت خود درست عمل نمی کند. ﴿عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ﴾

۱۱- گرچه انسان معصیت کار به دوزخ می رود، اما فرشتگان دوزخ، در عذاب کردن او معصیت خدا را نخواهند کرد. ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ﴾

۱۲- فرشتگان، نه دستورات گذشته را تمرد کرده و می کنند، «مَا أَمَرَهُمْ» نه دستوراتی که بعداً به آنان داده می شود. «مَا يُؤْمَرُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ تَجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

(در قیامت به کافران خطاب می شود): ای کسانی که کافر شدید! امروز عذرخواهی نکنید، زیرا جز این نیست که جزا و کیفر شما همان عملکرد خودتان است.

نکته ها:

در تمام قرآن، فقط همین یک آیه با جمله «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا» شروع شده و کافران را مورد خطاب قرار داده که آنهم مربوط به قیامت است.

قیامت مواقف گوناگونی دارد: در موقفی از قیامت اجازه عذرخواهی داده نمی شود. «لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) و در مواقف دیگر هم که عذرخواهی می کنند، پذیرفته نمی شود.

«لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعَذِرَتُهُمْ» (۲) و موقفی حتی اجازه سخن گفتن داده نمی شود. (۳)

نمونه هایی از عذرخواهی در قیامت:

گاهی به دروغ سوگند می خورند: «وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۴) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم. آری یا به خاطر آن که دروغ گویی جزء ذات آنان شده است و یا به گمان آن که در آن روز می توانند نجات یابند، سوگند دروغ یاد می کنند ولی در هر صورت، در این سخن آنان نوعی عذرخواهی و پشیمانی است.

گاهی دیگران را مقصّر می دانند: «رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۵) پروردگارا! (ما نمی خواستیم گمراه شویم) پیشینیان ما را گمراه کردند.

گاهی به اطاعت از بزرگان و پیشینیان عذر می آورند: «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا» (۶) پروردگارا! ما به خاطر پیروی از بزرگانمان گرفتار شدیم.

ص: ۱۳۱

۱-۱. مرسلات، ۳۶.

۲-۲. روم، ۵۷.

۳-۳. یس، ۶۵.

۴-۴. انعام، ۲۳.

٥-٥. اعراف، ٣٨.

٦-٦. احزاب، ٦٧.

گاهی به بی توجهی و کم فکری خود عذر می آورند: لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ ... (۱) اگر به ندای انبیا گوش می دادیم یا تعقل می کردیم بدبخت نمی شدیم.

گاهی به پشیمانی و جبران گذشته وعده می دهند: «رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ» (۲) پروردگارا! مرا به دنیا بازگردان، شاید در آنچه به جا گذاشته ام، عمل صالحی انجام دهم.

پیام ها:

۱- کفر، در قیامت بخشیدنی نیست و توبه کافر در آن روز بی ثمر است. آری، عناد و لجاجت و عصبیت در برابر منطق و موعظه و معجزه، راه هر عذری را می بندد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ»

۲- کیف‌های قیامت، چیزی جز عملکرد انسان نیست. «إِنَّمَا تُجْرَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۸)

ای کسانی که ایمان آوردید! به درگاه خدا توبه کنید، توبه ای خالصانه.

امید است که پروردگارتان بدی های شما را بپوشاند و شما را به بهشت هایی که نهرها از زیر آنها جاری است وارد کند. روزی که خداوند، پیامبر و کسانی را که به او ایمان آورده اند خوار نکند، نورشان پیشاپیش آنها از سوی راستشان می شتابد، می گویند: پروردگارا! نور ما را کامل کن و ما را پیامرز، همانا تو بر هر چیز توانایی.

ص: ۱۳۲

۱- ۱. کهف، ۱۰.

۲- ۲. مؤمنون، ۹۹ و ۱۰۰..

«نصوح» از «نصح» به معنای خلوص و صدق است و گاهی به معنای محکمی نیز آمده است. در تفاسیر برای توبه نصوح مواردی آمده است، از قبیل: پشیمانی، استغفار، ترک گناه و تصمیم بر ترک در آینده، ترس از پذیرفته نشدن، گناه را در برابر خود دیدن و شرمندگی شدن، گریه، کم سخن گفتن و کم خوردن و کم خوابیدن، پرداخت حقوق مردم و... بهتر است به سراغ روایات برویم.

اگر مغرور شویم و بگوییم که توبه ما صد در صد پذیرفته می شود، راه را برای انجام یا تکرار خلاف هموار کرده ایم و لذا ضمن امیدوار بودن، نباید صد در صد مطمئن باشیم. چنانکه در این آیه می فرماید: «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» و در آیه ۳۱ سوره نور می فرماید:

«تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» توبه کنید، شاید رستگار شوید. کلمه «لعل» نشانه امیدوار بودن است.

در آیات قبل، سخن از نار بود، در این آیه سخن از نور است. در آیات قبل سخن از پیشگیری بود، «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا» در این آیه، سخن از درمان است که اگر نتوانستید خود را حفظ کنید و گرفتار گناه شدید، راه توبه باز است و نباید امید شما به یأس تبدیل شود. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ ... عَسَىٰ رَبُّكُمْ

در دنیا و آخرت، پیامبر و مؤمنان عزیزند:

در دنیا: «وَاللَّهُ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۱) عزت مخصوص خدا و رسول و مؤمنان است.

در آخرت: «يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» روزی که خداوند، پیامبر و یارانش را ذلیل نمی کند. (بلکه خدایان و رسوایی، مخصوص کافران است).

همراهان پیامبر در قیامت، «آمَنُوا مَعَهُ» همان کسانی هستند که در دنیا با مال و جان خود جهاد می کردند و نسبت به کفار شدید و نسبت به مؤمنان رحیم بودند. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ» (۲)، «وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۳)

ص: ۱۳۳

۱-۱. منافقون، ۸.

۲-۲. توبه، ۸۸.

۳-۳. فتح، ۲۹.

دعا و درخواست از خداوند، همیشه نقش دارد: چه در دنیا: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» و چه در قیامت: «أَتَمِّمَ لَنَا نُورَنَا»

طلب مغفرت، هم در دنیا است: «رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا ذُنُوبَنَا» (۱) هم در آخرت: رَبَّنَا ... وَاعْفُرْ لَنَا

پیام ها:

۱- در آیات قبل فرمان داد که خود را از آتش دوزخ حفظ کنید، قُوا أَنْفُسَكُمْ... در این آیه، یک از راههای آن را توبه واقعی می داند. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ»

۲- گاهی از مؤمن، گناه سر می زند که باید توبه کند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا توبُوا ...

۳- توبه باید به درگاه خدا باشد، نه افشای گناه نزد بندگان. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ»

۴- یکی از تکالیف مؤمن، توبه از گناه است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا توبُوا ...

۵- توبه باید خالصانه و صادقانه باشد نه لقلقه زبان. «تُوبَةٌ نَصُوحًا»

۶- توبه، زمان و مکان خاصی ندارد. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تُوبَةً نَصُوحًا»

۷- برای تشویق به توبه، باید مردم را به رحمت الهی امیدوار کرد. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ»

۸- پذیرش توبه، از شئون ربوبیت است. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»

۹- ناپاکی و پلیدی در بهشت جای ندارد؛ اول پاک شدن، سپس وارد بهشت شدن. يُكْفَرُ ... يُدْخِلُكُمْ

۱۰- نتیجه توبه دو چیز است: محو گذشته «يُكَفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» و تأمین آینده.

«يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ»

۱۱- ایمان به پیامبر کافی نیست، همراهی و تبعیت از آن حضرت لازم است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۱۲- عمل صالح دنیا، در قیامت به صورت نور ظاهر می شود. «نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ»

۱۳- کسانی که در دنیا دنبال نورند، «وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» (۲) در آخرت غرق

ص: ۱۳۴

(۱-۱). آل عمران، ۱۹۳.

(۲-۲). اعراف، ۱۵۷.

نورند. «نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ»

۱۴- در قیامت نیز تکامل هست. مؤمنان در آن روز به فکر تکمیل نور خود هستند. «رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا»

۱۵- مؤمنان واقعی در فکر ریزش و کاهش بدی ها، «وَاعْفِرْ لَنَا» و رویش و جهش خوبی ها هستند. «أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا»

۱۶- امید به استجاب دعا، «أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا» برخاسته از قدرت مطلقه اوست. «إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ «۹»

ای پیامبر! با کفار و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت گیر و جایگاه آنان دوزخ است و بد جای بازگشتی است.

نکته ها:

جهاد با کفار و منافقین، فرمان خداست ولی شکل و شیوه آن در اختیار پیامبر و جانشینان به حق آن حضرت است. لذا پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر منافقان لشکر کشی نکرد، ولی در زمان حضرت علی علیه السلام چون آنان سپاه و لشکری تشکیل داده بودند آن حضرت با آنان جنگید.

پیام ها:

۱- جنگ و جهاد، باید زیر نظر رهبر الهی باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ»

۲- حقیقت دین، باور قلبی است، لذا اظهار کنندگان دروغین که منافقانند در کنار کفار آورده شده اند. «الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۳- اسلام دین جامع است. در جای خود رأفت دارد و در جای خود سخت گیری و خشونت. «وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۴- انسان در اثر کفر و نفاق به جایی می رسد که پیامبر رحمت باید بر او بخروشد و با او برخورد شدید کند. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۵- کشته شدن کفار و منافقان به دست مؤمنان، چیزی از عذاب آنان در قیامت نمی کاهد. جَاهِدِ ... وَ مَا وَاهُمْ جَهَنَّمَ

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغَيِّبْ عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿۱۰﴾

خداوند برای کسانی که کفر ورزیدند، همسر نوح و همسر لوط را مثال زده است که این دو زن، همسر (و از خانواده) دو بنده صالح از بندگان ما بودند، ولی به آن دو خیانت کردند. پس در برابر (کیفر) خداوند، برای آن دو زن هیچ کاری از آن دو پیامبر ساخته نبود و به آنان گفته شد: به آتش وارد شوید با وارد شوندگان.

نکته ها:

این آیه، دو زن را به عنوان نمونه اعلامی کفر معرفی کرده است که هر دو، در خاندان رسالت زندگی می کردند و همسر دو پیامبر الهی بودند، اما با مخالفان آنان هم رأی و هم دست بودند. در آیات بعد نیز، دو زن را به عنوان نمونه برتر ایمان معرفی می کند، یکی همسر فرعون مشرک و ستمگر و دیگری حضرت مریم.

در آغاز سوره، سخن از انحراف دو نفر از زنان پیامبر بود، «صَيَّغَتْ قُلُوبَهُنَّ» و فرمود: اگر علیه پیامبر توطئه کنید، خداوند و فرشتگان و مؤمنان حامی او هستند. در اواخر این سوره، سخن از دو همسر دوزخی حضرت نوح و لوط است که به خاطر خیانت دوزخی شدند و آن دو پیامبر، با وجود مقام نبوت، نمی توانند چیزی از قهر خدا را از همسرانشان دفع کنند.

همسر پیامبر بودن سبب نجات نیست. چنانکه فرزند پیامبر بودن نیز چنین است، بلکه عملکرد خود انسان است که به دنبال آن سعادت یا شقاوت است. در قرآن علاوه بر این آیه،

چندین بار از هلاکت زن لوط سخن به میان آمده است. «كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ» (۱)

بهترین روش در تربیت، تذکر غیر مستقیم است. با این که ابولهب و پسر نوح نیز نمونه کفر بودند، اما خداوند به همسران دو پیامبر مثال زد و کلمه خیانت را مطرح کرد تا با فاش کردن راز پیامبر صلی الله علیه و آله توسط همسرش که نوعی خیانت است، تناسب داشته باشد و هشدار و خطاری به زنان پیامبر باشد که گمان نکنند وابستگی به پیامبر کلید نجات است.

حفظ خانواده از آتش دوزخ که در آیه ششم خواندیم، «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ» به معنای موفقیت صد در صد انسان نیست. زیرا گاهی خانواده او زیر بار نمی روند. «فَخَانَتَاهُمَا»

در احادیث می خوانیم که زن نوح و لوط خیانتی به معنای انحراف جنسی نداشتند، (۲) بلکه مراد از خیانت، مخالفت با برنامه ها و اهداف پیامبر و همکاری با مخالفان آنان است.

پیام ها:

۱- زن می تواند الگوی فساد یا صلاح، در طول تاریخ باشد. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... إِمْرَأَتِ نُوحٍ وَ إِمْرَأَتِ لُوطٍ

۲- از بی ادبان می توان ادب آموخت. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... إِمْرَأَتِ نُوحٍ

۳- زن در عقیده و عمل آزاد است. وابستگی خانوادگی و اقتصادی و اجتماعی او را مجبور نمی کند. كَانَتَا تَحْتَ عِبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا... فَخَانَتَاهُمَا

۴- عبودیت و صلاحیت، رمز رسیدن به درجه نبوت بود. «عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ»

۵- جریان کفر و نفاق، حتی در خانه انبیا نفوذ می کند. «فَخَانَتَاهُمَا»

۶- بندگی و عبادت، زمانی ارزش دارد که همراه با عمل صالح باشد. «عبدین...»

ص: ۱۳۷

۱- ۱). اعراف، ۸۳؛ حجر، ۶۰؛ شعراء، ۱۷۱؛ نمل، ۵۷؛ عنکبوت، ۳۲ و ۳۳؛ صافات ۱۳۵.

۲- ۲). بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۳۰۷.

۷- در نظام خانوادگی دینی، سرپرستی و مدیریت با مرد است. «كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ»

۸- وابستگی فاسد، ضربه ای به عصمت و عدالت رهبران آسمانی نمی زند.

عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا ... فَخَاتَتَاهُمَا

۹- خیانت به مکتب، انسان را به جایی می رساند که حتی شفاعت انبیا سودی ندارد. «فَلَمْ يُغَيِّبْ عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۱۰- هیچ عاملی مانع قهر الهی نیست. فَلَمْ يُغَيِّبْ ...

۱۱- خیانت، راه دوزخ است. فَخَاتَتَاهُمَا ... أُدْخِلَا النَّارَ

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَ نَجِّنِي مِنْ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۱۱»

و خداوند برای کسانی که ایمان آورده اند، به همسر فرعون مثل زده است.

آن گاه که گفت: پروردگارا! برای من نزد خویش در بهشت خانه ای بساز و مرا از فرعون و کردار او نجات بده و مرا از گروه ستمگر رهایی بخش.

نکته ها:

در آیات قبل، دو نمونه زن بد (همسر نوح و لوط) معرفی شد و در آیات ۱۱ و ۱۲، دو نمونه زن خوب معرفی می شود. (همسر فرعون و حضرت مریم)

هنگامی که آسیه، (همسر فرعون) معجزه حضرت موسی را دید، به او ایمان آورد و فرعون، به کیفر این کار، دست و پایش را به زمین میخکوب کرد و او را زیر آفتاب سوزان قرار داد. هنگامی که آسیه آخرین لحظه های عمر خود را می گذرانید، دعایش این بود، «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ» (۱)

لازم نیست الگو، پیامبر یا امام معصوم باشد و لازم نیست سابقه توحیدی داشته باشد. زن فرعون، نه معصوم بود و نه موحد، بلکه با دیدن معجزه موسی ایمان آورد.

در معرفی الگو و تجلیل از شخصیت ها، فرقی میان زن و مرد نیست. قرآن به پیامبرش

دستور می دهد که یاد ابراهیم را زنده نگه دار: «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ» (۱) و یاد آور مریم باش: «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ» (۲) چنانکه در این آیه، همسر فرعون را معرفی می کند.

□
«ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ»

سیمای همسر فرعون

۱. محیطزده نبود و جامعه شخصیت او را نساخته بود. او با منطق در برابر رژیم فاسد ایستاد.
 ۲. زرق و برق زده نبود و به تمام مظاهر دنیوی پشت کرد و از کاخ و رفاه و مادیات گذشت.
 ۳. فضای سکوت و خفقان را شکست.
 ۴. صبور بود و زیر شکنجه جان داد و به شهادت رسید، ولی از راه و مکتبش دست برد نداشت.
 ۵. حامی رهبر معصوم زمان خود، حضرت موسی □ بود.
 ۶. بلند همت بود. او به کمتر از بهشت و قرب خدا قانع نبود.
 ۷. شهامت داشت و تهدیدات فرعون در او اثر نگذاشت.
 ۸. رضای خالق را بر رضای خلق مقدم داشت.
 ۹. منطق و عقل و وحی را بر مسایل خانوادگی ترجیح می داد.
 ۱۰. با نهی از منکر خود که گفت: «لَا تَقْتُلُوهُ» (۳) موسی را در کودکی از مرگ نجات داد.
- همسر فرعون ثابت کرد بسیاری از شعارهایی که در طول زمان، جزو فرهنگ مردم شده، غلط است و باید آن را عوض کرد.
- می گویند: خواهی نشوی رسوا، هم رنگ جماعت شو، اما او گفت: من هم رنگ جماعت نمی شوم و رسوا هم نمی شوم.
- می گویند: یک دست صدا ندارد، اما او ثابت کرد که یک نفر نیز می تواند موج ایجاد کند.
- می گویند: زن شخصیت مستقل ندارد، اما او ثابت کرد زن در انتخاب راه مستقل است.
- می گویند: با مشت نمی شود به جنگ درفش رفت، اما او ثابت کرد حق ماندنی است و اگر مشت روی آهن اثر ندارد، روی افکار عمومی در تاریخ اثر دارد.

١-١. مریم، ٤١.

٢-٢. مریم، ١٦.

٣-٣. قصص، ٩.

می گویند: با یک گل بهار نمی شود، اما او ثابت کرد اگر خدا بخواهد با یک گل بهار می شود.

می گویند: فلانی نمک خورد و نمک گیر شد، همسر فرعون نان و نمک فرعون را خورد، ولی از عقیده او متنفر بود و می گفت: «نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ» خدایا! مرا از فرعون نجات بده.

انواع خانواده ها در قرآن

۱. زن و شوهری که هم فکر و همگام در کار خیر هستند. (همچون حضرت علی و حضرت زهرا علیهما السلام) «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ» (۱)

۲. زن و شوهری که در خباث هم فکر و همگام هستند. (ابولهب و همسرش) تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ ... وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

۳. خانواده ای که مرد خوب، اما زن بد است. (زن لوط و نوح) كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ ...

فَخَاتَمَتَاهُمَا (۲)

۴. خانواده ای که مرد بد، اما همسر خوب است. (زن فرعون) «مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

پیام ها:

۱- زن می تواند الگوی مردان تاریخ شود. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

۲- مقایسه الگوها، از روشهای تربیت است. «مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا ... مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۳- فساد محیط و جامعه، وابستگی اقتصادی، زن بودن، تقاضای همسر و ترس از آوارگی، هیچ کدام دلیل بی دینی نمی شود. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ ...»

۴- برای اتمام حجت، یک نمونه هم کافی است. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

۵- حرف اول را اراده انسان می زند، نه چیز دیگر. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

۶- مبارزه با طاغوت، با دعا منافاتی ندارد. «ضَرَبَ ... نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ»

۷- نجات از طاغوت، پشتوانه معنوی لازم دارد. «ضَرَبَ .. نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ»

۸- مهم تر از بهشت، قرب معنوی به خداست. رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ ...

١-١. انسان، ٨.

٢-٢. تحريم، ١٠.

۹- ایمان سبب تنفر از ستمگران است. زن فرعون به خاطر ایمانی که داشت از تمام رفتارهای فرعونی متنفر بود. «نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ»

۱۰- اطاعت زن از مردم در عقیده لازم نیست، بلکه گاهی باید موضع بگیرد.

«نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ»

۱۱- روابط خانوادگی مرز دارد و همین که به انحراف و کفر رسید باید تغییر کند.

«نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ»

۱۲- تبری از کفر، شرط ایمان است. «نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ»

۱۳- ابراز تنفر و انزجار از دیگران، باید ملاک و معیار عقلی و شرعی داشته باشد.

مِنْ فِرْعَوْنَ ... مِنْ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَ كُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَوَاتِلِ الْيُسْرَى وَأَنَّهَا كَانَتْ مِنَ الصَّادِقَاتِ (۱۲)

و(خداوند به) مریم دختر عمران(نیز مثل زده است.) زنی که دامن خویش را(از گناه)حفظ کرد، پس ما از روح خود در او دمیدیم(تا عیسی در دامن او متولد شد)و کلمات پروردگارش و کتب آسمانی را تصدیق کرد و از اطاعت پیشه گان بود.

نکته ها:

«أَحْصَنَتْ» از «حصن» به معنای قلعه، در مورد زنان، رمز عفت و پاکدامنی است.

در این آیه چهار کمال برای حضرت مریم بیان شده است: پاکدامنی، نفخه ی روح، تصدیق پیامبران و کتب آسمانی و اطاعت محض در برابر خدا.

در تفاسیر شیعه و سنی آمده است که زنان کامل چهار نفرند: آسیه همسر فرعون، مریم دختر عمران، خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر حضرت محمد صلی الله علیه و آله. (۱)

ص: ۱۴۱

تنها زنی که نامش در قرآن آمده، حضرت مریم است که ۳۱ مرتبه در دوازده سوره از او نام برده شده که ۱۲ بار آن به صورت عیسی بن مریم است و یک سوره قرآن، به نام اوست.

الگو باید مختلف با شرایط و محیطهای گوناگون باشد تا قابل تطبیق با هر کس و هر زمان و شرایط مختلف باشند: زن فرعون، حضرت مریم، حضرت ابراهیم و حضرت محمد علیهم السلام.

خداوند از پاکان دفاع می کند. چون به حضرت مریم تهمت ناپاکی زدند، «وَقَوْلِهِمْ عَلٰی مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا» (۱)، خداوند در قرآن دو بار فرمود: او پاکدامن است. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا» (۲)

پیام ها:

۱- قرآن، حضرت مریم را به عنوان الگوی پاکدامنی برای مردان و زنان معرفی کرده است. لِلَّذِينَ آمَنُوا ... مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ

۲- ارزش زن به پاکدامنی اوست. «مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۳- گام اول را باید انسان بردارد، آنگاه الطاف الهی سرازیر می شود. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا»

۴- فرزند پاک از دامان پاک برمی خیزد. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا»

۵- عمل به احکام و دستورات الهی، بهترین تصدیق آنهاست. «صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ»

۶- خضوع و خشوع در عبادت خداوند، در کنار تصدیق قولی لازم است.

صَدَقَتْ ... وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۴۲

(۱- ۱). نساء، ۱۵۶.

(۲- ۲). انبیاء، ۹۱؛ تحریم، ۱۲.

سوره ملک، آغازین سوره جزء بیست و نهم قرآن کریم است. این سوره از سوره های مکی و دارای سی آیه می باشد. نام دیگر این سوره، «تبارک» است.

«مُلک» و «تبارک»، هر دو برگرفته از آیه اول است و به ترتیب به معنای «فرمانروایی» و «پر برکت» می باشند.

محتوای این سوره به طور کلی شامل سه محور زیر است:

۱. مباحثی در مورد مبدأ هستی، صفات خداوند، نظام شگفت انگیز خلقت، آفرینش هستی و انسان و ابزارهای انسان برای شناخت.

۲. بحث هایی درباره معاد، عذاب دوزخ و گفتگوی جهنمیان در قیامت.

۳. تهدید کافران و ظالمان به عذاب های دنیوی و اخروی.

در فضیلت این سوره آمده است: قرائت این سوره موجب نجات از عذاب قبر است. (۱)

ص: ۱۴۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

بِإِذْنِ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ
الْغَفُورُ (۲)

مایه خیر و برکت و بلند مرتبه است آن (خدایی) که فرمانروایی به دست اوست و او بر هر چیزی تواناست. او که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدامیک از شما کار بهتری انجام می دهید و اوست عزتمند و آمرزنده.

نکته ها:

علاوه بر این سوره، سوره فرقان نیز با کلمه «بِإِذْنِ» آغاز شده است.

«بِإِذْنِ» از مصدر «برکات» هم به معنای خیر پایدار است و هم به معنای بلند مرتبه ضمناً به محلی که در آن آب جمع می شود، «برکه» می گویند.

هدف از آفرینش انسان چیست؟

پاسخ: قرآن چهار هدف را برای آفرینش انسان بیان کرده است:

الف) عبادت کردن. در قرآن می خوانیم: ما جن و انس را جز برای عبادت نیافریدیم. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)

ب) انتخاب راه صواب از ناصواب و رسیدن به رشد و کمال در سایه آزمایش های الهی: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ»

ج) رحمت بر مردم. قرآن هدف دیگر خلقت را رحمت خاص خداوند بر مردم ذکر می کند و

ص: ۱۴۵

می فرماید: (انسان ها) برای آن آفریده شدند که به رحمت خاص خداوند هدایت شوند: «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ»
(۱)

کار «حسن» و نیک چه شرایطی دارد؟

کار نیک، کاری است که از نظر هدف، زمان، مکان، ضرورت، تداوم، ابزار مورد استفاده، همکاران، بهره گیران، استقامت در کار، استحکام، نظم، آینده نگری در عمل، اولویت های مورد نیاز، نشاط، اعتدال، دقت، سرعت و سلامت کار، مورد سنجش و برنامه ریزی قرار گرفته باشد و به دور از آفت های عجب، حبط، ریا و سمعه انجام پذیرد.

خداوند متعال هم در دنیا حکومت دارد: «بِيَدِهِ الْمُلْكُ» و هم در آخرت حاکم است. «الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۲)

خداوند، حاکم یگانه است: «لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ» (۳)، «بِيَدِهِ الْمُلْكُ» و حکومت او همراه با قداست است. «الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ» (۴)

جلوه های برکت خداوند هم در تکوین و آفرینش وجود دارد: «بِأَرْكَانِ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ ...

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۵)

امام صادق علیه السلام ذیل آیه فرمود: مراد عمل بیشتر نیست، بلکه مراد بهترین عمل است و آن انجام عمل است همراه با خشیت الهی و نیت صادق و نیکوکاری. (۶)

پیام ها:

۱- گرچه قرآن درباره خودش و پیامبری که بر وی نازل شده، کلمه «بِأَرْكَانِ» را به کار برده است، ولی سرچشمه تمام برکات، خداوند و قدرت اوست. «بِأَرْكَانِ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۲- تمام قدرت ها و حکومت ها از بین رفتنی هستند، تنها حکومت خداوند ابدی است. «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

ص: ۱۴۶

۱-۱. هود، ۱۱۹.

۲-۲. حج، ۷۶.

۳-۳. فرقان، ۲.

۴-۴. جمعه، ۱.

۵-۵. فرقان، ۱.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۱۶.

۳- حکومت های دنیا، جزئی، موقت و محدود است و لذا برکت گسترده ای ندارد. «لِبَارِكِ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ»

۴- تقدیر مرگ و حیات، جلوه ای از حاکمیت مطلق خداوند است. بِيَدِهِ الْمُلْكُ ...

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ

۵- حاکمان دنیایی، در همه امور قدرت ندارند، ولی خداوند حاکم و بر همه چیز قادر است. «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۶- مرگ به معنای فنا و نابودی نیست، بلکه امری وجودی است که آفریده شده و آن انتقال از این دنیا به دنیای دیگر است. «خَلَقَ الْمَوْتَ»

۷- آفرینش مرگ، آزمایشی برای ظهور صبر، و آفرینش حیات، آزمایشی برای ظهور شکر است. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ»

۸- آفریده ها همه هدفمندند و هیچ چیز عبث آفریده نشده است و خداوند انسان را برای تکامل انتخابی آفریده است. «لِيَبْلُوَكُمْ»

۹- جوهره انسان در لابلای گرفتاری ها و تلخ و شیرینی ها روشن می شود. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ»

۱۰- آزمایش الهی برای مشخص شدن علم خداوند نیست، زیرا او همه چیز را از قبل می داند؛ بلکه برای آن است که عملی از ما صادر شود. «لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (مثل استادی که معلومات شاگردش را می داند، ولی او را امتحان می کند تا استحقاق نمره شاگرد جلوه کند).

۱۱- ملاک عمل، کیفیت است نه کمیت. «أَحْسَنُ عَمَلًا» (نه «اکثر عملاً»)

۱۲- آزمایش الهی همیشگی و برای همه است. «لِيَبْلُوَكُمْ» (نشان استمرار است)

۱۳- به خوب بودن کار، قانع نباشیم، باید بهترین کار انجام شود. «أَحْسَنُ عَمَلًا»

۱۴- تنها حکومت و قدرت خدا شکست ناپذیر است. بِيَدِهِ الْمُلْكُ ... قَدِيرٌ ... هُوَ الْعَزِيزُ

۱۵- عزت و قدرت خداوند همراه با رأفت و رحمت است. «الْعَزِيزُ الْغَفُورُ»

۱۶- از شکست در آزمایش های الهی مأیوس نشوید، که او بخشنده است. «الْغَفُورُ»

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَقًا مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصِيرَ هَلْ تَرَىٰ مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصِيرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

همان کسی که هفت آسمان را طبقه طبقه آفرید. در آفرینش خداوند رحمان هیچ خللی نمی بینی. بار دیگر دیده باز کن، آیا هیچ شکافی می بینی؟ باز، پی در پی چشم خود را برگردان (و تماشا کن، خواهی دید که) چشم در حالی که خسته و ناتوان است به سوی تو بازمی گردد (بدون آن که نقص و خللی مشاهده کند).

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

و همانا ما آسمان دنیا را با چراغ هایی زینت دادیم و آن را وسیله راندن شیاطین قرار دادیم و برای آنها عذاب فروزان آماده کردیم.

نکته ها:

«طباق»، یا مصدر «طابق» یا جمع «طبق» است؛ در صورت اول «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَقًا» به معنای آن است که آسمان ها متناسب و مطابق یکدیگرند و در صورت دوم به معنای آن است که آسمان ها هفت طبقه بر فراز یکدیگرند.

«تَفَاوُتٍ» از «فَوْتُ» به معنای بروز اختلال و ناهماهنگی و «فُطُورٍ» به معنای شکاف از طول است. «خَاسِئًا» به معنای خسته و ناکام و «حَسِيرٌ» به معنای ناتوان است.

تلخی ها و کمبودها در نزد انسان های سطحی ناگوار به نظر می آید و گرنه محققان به هر چیز با دیده مثبت می نگرند. ترشی و فلفل برای کودک ناگوار است، ولی برای والدین او، ترشی به اندازه مربا، ارزشمند است.

«مصباح» از «صبح»، وسیله ای است که شب را همانند صبح، روشن کند، مانند چراغ.

در این آیات، سه تعبیر در مورد ستارگان آسمان آمده است. ۱. مصباح و چراغ؛ ۲. زینت و

در آیات هفتم و هشتم سوره صافات خواندیم که شیطان‌ها برای استراق سمع و شنود اخبار آسمان، قصد نفوذ به آن جا را دارند ولی هر بار مورد هدف قرار می‌گیرند و رانده می‌شوند و این گونه ستارگان وسیله حفظ آسمان هستند.

پیام‌ها:

۱- نظام آفرینش بر اساس رحمت خداوند است. «فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ»

۲- نظام موجود، نظام احسن است و در نظام آفرینش، هیچ نقص و کمبودی وجود ندارد. «مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ»

۳- خداشناسی باید بر اساس نظر و دقت باشد، تا ایمان انسان به عظمت هستی و قدرت آفریدگار بیشتر شود. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ

۴- برای کسب معرفت، یک بار دیدن و نظر کردن کافی نیست. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ (در این آیه کلمه «تَرَىٰ» دو بار و کلمه «بصر» سه بار همراه با لفظ «كَرَّتَيْنِ» تکرار شده است.)

۵- خداوندی که کار خود را محکم و حکیمانه انجام داده است، از دقت نظر دیگران نگران نیست، بلکه دیگران را به بازدید دعوت می‌کند. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ

۶- خداوند از آفریدن خسته نمی‌شود: «وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ» (۱) ولی چشم ما از نگاه به آفریده‌های او خسته می‌شود. «يُنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ حَاسِبًا وَهُوَ حَسِيرٌ»

۷- زینت، یکی از خواسته‌های فطری بشر است. (یکی از نعمت‌های ستارگان، زینت بودن آنها شمرده شده است. «زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا»)

۸- آفریده‌های الهی در عین استواری و استحکام، «سَبْعًا شِدَادًا» (۲) از زینت ویژه‌ای برخوردارند. (در معماری علاوه بر استحکام ساختمان، زیبایی نمای

ص: ۱۴۹

۱- ۱. (۱- ۱). ق، ۳۸.

۲- ۲. (۲- ۲). نبأ، ۱۲.

بنا نیز باید مورد توجه باشد.) «زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا»

۹- آفریده های الهی دارای کاربردهای گوناگونی هستند. «بِمَصَابِيحٍ - رُجُومًا»

۱۰- در برابر دشمن نباید انفعالی برخورد کرد؛ برخورد ما با دشمن باید تهاجمی باشد. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

۱۱- شیاطین به آسمان ها نیز طمع دارند. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

۱۲- شیاطین، ضربه پذیرند. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورُ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾

و برای کسانی که به پروردگارشان کفر ورزند عذاب جهنم است که بد بازگشتگاهی است. هنگامی که به دوزخ پرتاب شوند، خروش نابهنجار آن را می شنوند در حالی که جوشش و فوران دارد. نزدیک است از شدت خشم، پاره پاره شود، هرگاه گروهی در آن افکنده شوند، نگهبانان دوزخ از آنان پرسند: آیا هشدار دهنده ای به سراغ شما نیامد؟

نکته ها:

«أُلْقُوا» از «اللقاء» به معنای پرتاب شدن بدون اختیار است.

«شَهيقٌ» به زشت ترین و ناخوشایندترین صداها، همچون صدای گوش خراش خران گفته می شود. «تَفُورُ» از فوران، بیانگر شعله های عظیم دوزخ است که می جوشد و بالا می آید.

صدای ناخوشایند «شَهيقٌ» از خود دوزخ است، «لَهَا شَهيقًا» و اهل دوزخ نیز شهیق دارند، چنانکه در آیه ۱۰۶ سوره هود می خوانیم: «لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهيقٌ»

پیام ها:

۱- غضب و غیظ، گاهی به حد انفجار می رسد. «تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ»

۲- دوزخیان، به درون آتش پرتاب می شوند. «أَلْقُوا فِيهَا»

۳- عذاب جهنم، همراه با تحقیر است: «أَلْقُوا فِيهَا»، گوش خراش است: «سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا» و همراه با سؤال توبیخ است. «سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا»

۴- عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ»

قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (۹) وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (۱۰) فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحِقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ (۱۱)

گویند: چرا، همانا هشداردهنده به سراغ ما آمد، ولی ما تکذیب کردیم و گفتیم:

خداوند چیزی نازل نکرده است و شما جز در گمراهی بزرگی نیستید. و گویند:

اگر ما (حق را) می شنیدیم یا تعقل می کردیم، در زمره اهل آتش نبودیم. پس به گناه خود اعتراف نمایند، پس لعنت بر اهل آتش باد.

نکته ها:

در این سه آیه، به سه اعتراف کافران در قیامت اشاره شده است:

الف) اعتراف به آمدن انبیا و تکذیب آنان. «بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا»

ب) اعتراف به عدم تعقل و استماع سخن حق. «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ»

ج) اعتراف به ارتکاب گناه. «فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ»

در آیه ۲۶ سوره فصّلت می خوانیم که مخالفان می گفتند: «لَا تَسْمَعُوا لَهُذَا الْقُرْآنِ» به این قرآن گوش فراندهید ولی در آن روز خواهند گفت: ای کاش گوش می دادیم! «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ»

پیام ها:

۱- خداوند که هدفش تکامل معنوی انسان است، باید رهبر آسمانی بفرستد و گرنه این هدف عملی نمی شود. «قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ»

ص: ۱۵۱

۲- نتیجه انکار عمدی و آگاهانه دین دوزخ است. اَلْقُوا فِيهَا ... جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا

۳- خلافکار کار خود را توجیه می کند. (کافران برای توجیه تکذیب خود می گفتند: اصلاً خدا چیزی نازل نکرده است.)
فَكَذَّبْنَا وَ قُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ

۴- ریشه تکذیب، عدم تعقل است. فَكَذَّبْنَا ... لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ (تعالیم اسلام مطابق با عقل است، اگر تعقل می کردیم مؤمن می شدیم.)

۵- عقل واقعی آن است که انسان حق را بشنود، بپذیرد و پیروی کند تا از قهر الهی خود را نجات دهد. لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

۶- روحیه لجابت به جایی می رسد که گمراهان، به پیامبران الهی نسبت گمراهی می دهند، آنها را گمراهی بزرگ! «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ»

۷- اعتراف به گناه در دنیا ممکن است سبب عفو شود، ولی در آخرت هرگز.

فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ ... لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

۸- کفار در قیامت هم شکنجه جسمی می شوند: «اصحاب السعیر»، هم شکنجه روحی. «سحقاً» (دور بودن از رحمت الهی)

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۲) وَ أَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۳) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۴)

همانا کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند، برایشان آمرزش و پاداشی بزرگ است. گفتارتان را پنهان کنید یا آشکار سازید، (تفاوتی ندارد) همانا او به آنچه در سینه هاست آگاه است. آیا کسی که آفرید، (از حالات آفریده خود) آگاه نیست؟ در حالی که او باریک بین و آگاه است.

نکته ها:

طبق روایتی از تفسیر نورالثقلین امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از لطیف، کوچکی و نازکی نیست، بلکه مراد آن است که علم خدا در اشیا نفوذ دارد ولی درک او از سوی دیگران ممتنع است.

پیام ها:

۱- در شیوه تربیت باید توییح بدان و تشویق خوبان در کنار هم باشد تا مورد مقایسه قرار گیرد. (آیات قبل سخن از کیفر دوزخیان بود و این آیه از بهشتیان سخن می گوید). «إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ»

۲- خشیت از خداوند زمانی کارساز است که دائمی باشد. «يَخْشَوْنَ» فعل مضارع و نشانه استمرار است.

۳- پاک شدن از گناهان، زمینه دریافت الطاف الهی است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ»

۴- تقوا و خشیت واقعی آن است که انسان در درون خود نیز از خدا پروا داشته باشد، و گرنه تقوای ظاهری، تظاهری بیش نیست. «يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ»

۵- ریا و نفاق را کنار بگذاریم که خدا به باطن ها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۶- پنهان بودن، در علم عمیق خداوند، اثری ندارد. او تمام نیت ها و راز دل ها را می داند. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» («عَلِيمٌ» نشانه علم عمیق و گسترده است.)

۷- علم خداوند به مخلوقات، به خاطر خالقیت اوست. (کسی که چیزی را ساخته و آفریده، از حالات آفریده خود آگاه است). «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ»

۸- ایمان به علم خداوند، بهترین عامل بازدارنده از نفاق و نهم کاری است.

أَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ ... أَلَا يَعْلَمُ ...

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

اوست که زمین را برای شما رام ساخت، پس در شانه های آن رفت و آمد کنید و از رزق الهی بخورید (و بدانید که) برانگیخته شدن فقط به سوی اوست.

نکته ها:

«منكب» به معنای شانه است و شانه بهترین عضو برای قرار گرفتن بار بر روی آن است.

شانه زمین، یعنی قسمت هایی از زمین که بار رزق شما بر آن است.

زمین رام انسان است و با وجود چند نوع حرکت مختلف، آرام است. اگر به طور دائم زمین گرفتار زلزله یا آتشفشان بود، یا فاصله زمین با خورشید دورتر و یا نزدیکتر بود و یا هریک از محاسبات موجود بر زمین حاکم نبود، زمین برای انسان رام نبود. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا»

پیام ها:

۱- خداوند، زمین را رام ساخته تا امکان تلاش و کوشش بشر بر روی آن فراهم باشد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا»

۲- رزق از سوی خداوند است، ولی برای به دست آوردن آن تلاش لازم است.

«فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ»

۳- هستی در حال حرکت و رو به تکامل است:

طبیعت برای انسان. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا»

انسان برای تلاش. «فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا»

تلاش برای رزق. «كُلُوا مِنْ رِزْقِهِ»

دنیا برای آخرت. «إِلَيْهِ النُّشُورُ»

۴- کامیابی های دنیا نباید سبب غفلت از قیامت شود. «كُلُوا... وَإِلَيْهِ النُّشُورُ»

أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَيَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

آیا خود را از (قهر) کسی که در آسمان است، ایمن می دانید، از این که شما را در زمین فرو برد، پس ناگاه زمین به لرزه افتد. یا از (قهر) کسی که در آسمان است، ایمن شده اید که تندبادی از سنگریزه بر شما فرو فرستد.

پس به زودی خواهید دانست که بیم دادن من چگونه است.

محتوای این دو آیه، شبیه آیه ۶۵ سوره انعام است که می فرماید: به مردم بگو: او قادر است که از آسمان یا زمین بر شما عذابی نازل نماید. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ»

«حاصب» به معنای تند بادی است که سنگریزه به همراه دارد.

نمونه فرو رفتن در زمین را در آخر سوره قصص درباره قارون می خوانیم که می فرماید:

«فَخَسَفْنَا بِهِ» و نمونه نزول سنگریزه از آسمان را در ماجرای قوم لوط می خوانیم که فرمود:

«إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا» (۱)

قدرت خداوند در آرامش بخشیدن به زمین، جلوه ای از فرمانروایی اوست که در ابتدای سوره خواندیم: «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۲)

احتمال تغییر و دگرگونی در هستی، انسان را از مغرور شدن و تکیه کردن به دنیا نجات می دهد. مولوی در مثنوی در این باره شعر زیبایی آورده است:

جمله ذرات زمین و آسمان

لشگر حَقِّند گاه امتحان

باد را دیدی که با عادان چه کرد

آب را دیدی که در طوفان چه کرد

آنچه بر فرعون زد آن بحر کین

و آنچه با قارون نمودست این زمین

و آنچه آن بابل با آن پیل کرد

و آنچه پشه کله نمرود خورد

و آن که سنگ انداخت داودی بدست

گشت سیصد پاره و لشگر شکست

گر بگویم از جمادات جهان

عاقلانه یاری پیغمبران

مثنوی چندان شود که چهل شتر

گر کشد عاجز شود از بار پر

پیام ها:

۱- قهر و کیفر خداوند، تنها در قیامت نیست. **أَمِنْتُمْ ... أَنْ يَخْشِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ**

۲- هیچ کس خود را از قهر خدا در امان نداند و هر لحظه احتمال نزول قهر

ص: ۱۵۵

۱-۱. قمر، ۳۴.

۲-۲. ملک، ۱.

هست. «أَأَمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۳- آسمان، مرکز فرماندهی و تدبیر الهی است. «مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۴- آسمان، مرکز مأموران مطیع و تحت امر خداوند است. «مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۵- نظام حاکم بر طبیعت با اراده او است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد.

«يَخْسِفُ بِكُمْ الْأَرْضَ»

۶- قهر الهی ممکن است از زیر پای انسان باشد و او را در زمین فرو برد. «يَخْسِفُ بِكُمْ الْأَرْضَ» یا از بالای سر او، از آسمان نازل شود. «يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا»

۷- دست خداوند، باز است. هم می تواند از آسمان باران فرستد: «يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا» (۱) و هم می تواند از آسمان سنگ ببارد. «يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا»

۸- تهدیدات الهی را جدی بگیریم. «فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرٍ»

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۱۸) أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (۱۹)

همانا کسانی که قبل از آنان بودند، انبیا را تکذیب کردند، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود. آیا پرندگان را که بر فراز آنان، در حالی که بال های خود را گسترده و جمع می کنند (و در پروازند) نمی بینند؟ هیچ کس جز خداوند رحمن آنها را (در آسمان) نگاه نمی دارد. همانا او به هر چیز بینا است.

نکته ها:

پرندگان با دارا بودن حرکات دسته جمعی و طی مسافت های طولانی در چهار فصل، نشستن ها و پروازهای متوالی و بدون محدودیت مکانی، اما عدم سقوط و تصادم با یکدیگر، نشانه هایی از عظمت و قدرت الهی هستند.

ص: ۱۵۶

«صافات» به صورت اسم فاعل آمده است، یعنی پرنده با بال های باز پرواز می کند، ولی کلمه «يَقْبِضَنَّ» به صورت فعل آمده، زیرا پرنده گاهی بال های خود را جمع می کند.

پیام ها:

۱- تهدیدهای خداوند را جدی بگیریم. (قهر خداوند درباره پیشینیان عملی شده است، قارون به زمین فرو رفت و بر قوم لوط از آسمان سنگریزه بارید. پس شما از تاریخ آنان عبرت بگیرید.) «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۲- خداوند، پیامبرش را در برابر تکذیب مردم دلداری می دهد. «لَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۳- تاریخ گذشته، چراغ راه آیندگان است. «كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۴- تکذیب انبیا، رمز قهر الهی است. كَذَّبَ ... فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ

۵- ابزارهای مادی شما را مغرور نکند. (گرچه پرنده از طریق بال زدن پرواز می کند ولی آنچه او را در هوا نگاه می دارد، قدرت خداوند است.) «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۶- هیچ چیز را برای خدا شریک قرار ندهید. «إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۷- نعمت های الهی بر اساس رحمت است. «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۸- نظام هستی، زیر نظر خداوند اداره می شود. «إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ»

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصَرُّكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي عُزُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ ﴿٢١﴾

آیا کیست این کسی که سپاه شماست و شما را در برابر (قهر) خداوند رحمن یاری می دهد؟ کافران جز در فریب نیستند. آیا کیست آن که اگر خداوند رزقش را قطع کند به شما روزی دهد؟ بلکه آنان در سرکشی و فرار (از حقیقت) لجاجت می کنند.

در آیات قبل سخن از قدرت الهی در زمین و آسمان بود. او می تواند به زمین فرمان دهد که کفار را در خود فرو برد، او می تواند پرندگان را در آسمان نگاه دارد و... این آیه عجز و ناتوانی بشر را به رخ او می کشد که این انسان با تکیه بر کدام لشکر و با چه حمایتی این همه در برابر خداوند، لجاجت از خود نشان می دهد. گویا مشرکان از ناحیه بت ها برای خود نیروئی احساس می کردند.

«عُرُورٍ» به معنای فریب دهنده و «عُرُورٍ» به معنای فریب است.

ابزارهای غرور متفاوتند و عامل آن شیطان است: «لَا يَغُرَّنْكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ» (۱) آرزوهای طولانی و وعده های اغفال گران وسیله غرورند.

در اینجا به عوامل بدبختی انسان اشاره شده است: غرور، لجاجت، سرکشی و فرار از حق.

«عُتُوٌّ» به معنای استکبار و تجاوز از حق و «نُفُورٌ» به معنای اظهار تنفر و گریز از حق است.

لجاجت، زمینه سرکشی و طغیان است و سرکشی، زمینه نفرت و فاصله گرفتن از حق.

تنها خداوند روزی رسان است. هم در دنیا روزی می دهد: «خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ» (۲) هم در برزخ روزی می دهد: «بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (۳) هم در قیامت روزی می دهد.

«يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

پیام ها:

۱- فرد مغرور را باید به ضعف ها و ناتوانی هایش متوجه نمود. «أَمَّنْ هَذَا الَّذِي ...»

۲- از ابزارهای غرور، داشتن لشکر و سپاه است. «جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ ... إِلَّا فِي غُرُورٍ»

۳- کافران با تکیه بر قدرت های پوشالی، گرفتار غرور و فریب می شوند. «جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ ... إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ»

۴- خداوند مجبور نیست که رزق دهد، بلکه می تواند رزق دادن را قطع کند. «إِنْ»

ص: ۱۵۸

۱- ۱. لقمان، ۳۳.

۲- ۲. روم، ۴۰.

٣-٣. آل عمران، ١٦٩.

٤-٤. غافر، ٤٠.

۵- یکی از راههای توجه به نعمت های خداوند، احتمال گرفته شدن نعمت ها است. «إِنَّ أَمْسَكَ رِزْقَهُ» (در آیه دیگر از همین سوره می فرماید: «إِنَّ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا» (۱) اگر آبها به عمق زمین فرو رفته بود و شما به آن دسترسی نداشتید).

أَقَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۲۲» قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ «۲۳» قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ «۲۴»

پس آیا کسی که به رو افتاده راه می رود هدایت یافته تر است یا کسی که ایستاده بر راه راست می رود؟ بگو: اوست کسی که شما را پدید آورد و برای شما گوش و چشم ها و دل ها قرار داد اما شما اندکی سپاس می گذارید. بگو: اوست کسی که شما را در زمین بیافرید و به سوی او محشور می شوید.

نکته ها:

«مکب» به معنای کسی است که به رو افتاده باشد و «إِنْشَاءً» به معنای ایجاد همراه با ابتکار و «ذراً» به معنای آفریدن و تکثیر نسل است.

در این آیه کافر به کسی تشبیه شده است که به رو بر زمین افتاده باشد و بخواهد افتان و خیزان حرکت کند ولی مؤمن به کسی که راست قامت راه می رود، تشبیه شده است.

«سمع» مصدر است و مفرد و جمع را شامل می شود و لذا نیازی به آوردن آن به صورت جمع نیست، بر خلاف «ابصار» و «افئده» که به صورت جمع آمده اند.

کسی که از رو به زمین افتاده، دید ندارد، با زحمت و کند حرکت می کند، چون موانع راه را نمی بیند دست و صورتش آسیب می بیند، ذلیل و خوار می شود، دیگران می روند و او تنها

ص: ۱۵۹

می ماند، ولی کسی که ایستاده حرکت می کند، عزیز است، تند و سریع می رود، موانع راه را از دور شناسایی و بررسی می کند، لذا سالم می ماند و دیگران نیز با او همراهند.

امام باقر علیه السلام فرمود: قلب چهار گونه است، یکی از آنها قلب وارونه است که آن قلب مشرک است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ» (۱)

خودشناسی راهی برای خداشناسی است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: گوش با استخوان می شنود و چشم با پیه می بیند. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ»

با این که شکر ما در برابر نعمت های خداوند بسیار کم است، ولی خداوند نعمت هایش را از ما نمی گیرد. در دعای ماه رجب می خوانیم: «یا من يعطی الكثير بالقلیل» ای خدائی که در برابر عمل و شکر کم، عطای بسیار می کنی.

پیام ها:

۱- افراد لجوج و حق ستیز و حق گریز، به نوعی مسخ شده اند و به جای حرکت طبیعی مثل خزننده ها حرکت می کنند. بَلْ لُجُوجًا فِي عُنُقٍ وَ نُفُورٍ ... مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ

۲- راه اسلام، هموار و مستقیم و دارای مقصدی روشن است و اگر امت اسلامی بر این راه رود، راست قامت و سرفراز است. «يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۳- خلقت انسان بسیار مهم است به گونه ای که پیامبر مأمور می شود مردم را به مبدأ پیدایش و نعمتهای نهفته در آن پی در پی هشدار دهد. قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ ... قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ

۴- آفرینش خداوند ابتکاری است، نه شبیه سازی از روی نمونه قبلی. «أَنْشَأَكُمْ»

۵- خدا همه ابزارهای شناخت را به انسان عطا فرمود تا با او اتمام حجت کند.

(انسان های عادی تنها می شنوند و می بینند و عبرت می گیرند اما انسان های برتر، مطالبی را از طریق دل دریافت می کنند.) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ»

۶- شکر خداوند، تنها با زبان نیست بلکه شکر عملی که همان به کارگیری

ص: ۱۶۰

صحيح نعمت ها است، لازم است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

۷- کسی که در آغاز خلقت شما را در زمین و از زمین آفرید، قدرت زنده کردن دوباره شما را نیز دارد. اُنشَأَكُم ، ذَرَأَكُم ... إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

۸- خداوند در دنیا انسان ها را در زمین پخش می کند و در قیامت آنها را جمع می کند. «ذَرَأَكُم ، تُحْشَرُونَ»

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾

و(کفار، پیوسته از روی استهزاء) می گویند: اگر راست می گویند این وعده قیامت چه زمانی است؟ (به آنان) بگو: علم (به زمان قیامت) تنها نزد خداوند است و من تنها بیم دهنده آشکارم.

نکته ها:

در قرآن، شش مرتبه جمله، «مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ» از زبان مخالفان آمده است و پیامبر در پاسخ آنان می فرمودند: علم به قیامت فقط نزد خدا است.

علم غیب دو نوع است: نوعی که خداوند به برگزیدگان خود عنایت می کند: «تَلَعَكِ مِنَ الْأَبَاءِ الْعُيُبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) یعنی آنچه گفتیم از خبرهای غیبی است که به تو وحی کردیم.

و نوعی که فقط مخصوص خداست و حتّی انبیای الهی به آن آگاهی ندارند، نظیر علم به زمان برپایی قیامت: «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» چنانکه در دعا می خوانیم: «بحق علمک الذی استأثرت به لنفسک» به حق آن علمی که برای خود نگاه داشته ای.

ندانستن جزئیات و زمان وقوع قیامت دلیل بر انکار کلیات آن نیست. اگر صدای زنگ در خانه بلند شد و شما کسی را که زنگ می زند نمی بینید، دلیل آن نیست که بگویند کسی پشت در نیست.

ص: ۱۶۱

۱- کافر به دنبال بهانه است. (سؤال کردن از زمان وقوع قیامت، طفره رفتن از اصل قیامت است.) «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ»

۲- دشمن از طریق طرح سؤال و تحقیر و استهزا در صدد تضعیف مکتب و رهبر آسمانی است، لذا انبیا را متهم به دروغ گویی می کنند. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

۳- هر دانستنی ارزش نیست، (اگر زمان قیامت را بدانیم برای گروهی که به آن زمان نزدیک تپند، سبب وحشت و اضطراب و برای گروهی که با آن فاصله طولانی دارند، سبب غفلت و فراموشی می شود.) «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خبر دادن از غیب نیست، بلکه هدایت و هشدار است.

«إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- سخن پیامبران، روشن و بدون ابهام و پیچیدگی است. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۶- افراد مغرور و لجوج را باید با شیوه هشدار، ارشاد نمود و بشارت و تشویق درباره این گونه افراد کارساز نیست. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ «۲۷»

پس چون آن (دوزخ موعود) را نزدیک ببینند، چهره های کسانی که کفر ورزیدند، زشت و گرفته گردد و (به آنها) گفته شود: این است آنچه (در دنیا به عنوان تمسخر) می خواستید.

نکته ها:

«زُلْفَةً» به معنای نزدیک است، به سرزمین مشعر الحرام «مزدلفه» می گویند چون به مکه نزدیک است.

«تَدْعُونَ» درخواست جدی و باعجله است. در آیه چهاردهم سوره ذاریات می خوانیم:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» (۱) یاد کن روزی را که آنان با آتش شکنجه و عذاب شوند، شکنجه تان را بچشید، این همان است که با شتاب خواهان آن بودید و می گفتید: «أَيَّانَ يَوْمَ الدِّينِ» (۲)

قرآن کریم در آیات متعددی به توصیف سیمای نیکوکاران و مجرمان در قیامت پرداخته است. درباره نیکوکاران می فرماید:

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ضَّاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ» (۳) در آن روز صورت هایی درخشان و خندان و شادمانند.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ» (۴) صورت هایی در آن روز، شاداب و باطراوتند.

«تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ» (۵) در چهره های آنان خرمی و طراوت را درک می کنی.

اما در باره منحرفان و مجرمان می فرماید:

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ» (۶) بر صورت هایی در آن روز غبار و کدورت است، و سیاهی و تاریکی آن را فرا گرفته است.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ» (۷) چهره هایی در آن روز ذلیل و فرو افتاده اند.

«تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ» (۸) شعله های آتش سخت به صورتهایشان می وزد و چهره آنان عبوس و شکسته و دندان هایشان به واسطه سوختن لب ها نمایان است.

«وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا» (۹) آنان را در قیامت کور و کر و لال و بر صورتهایشان محشور می کنیم.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ» (۱۰) صورتهایی در آن روز به شدت عبوس و درهم کشیده اند.

«يَوْمَ يَسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ» (۱۱) روزی که در میان آتش به رو کشیده شوند.

ص: ۱۶۳

۱-۱. ذاریات، ۱۳-۱۴.

۲-۲. ذاریات، ۱۲.

۳-۳. عبس، ۳۸-۳۹.

۴-۴. غاشیه، ۸.

۵-۵. مطففین، ۲۴.

۶-۶. عبس، ۴۰-۴۱.

٧-٧. غاشيه، ٢.

٨-٨. مؤمنون، ١٠٤.

٩-٩. اسراء، ٩٧.

١٠-١٠. قيامت، ٢٤.

١١-١١. قمر، ٤٨.

پیام ها:

۱- کفر در دنیا، سبب روسیاهی در آخرت است. سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

۲- در قیامت علاوه بر عذاب جسمی، عذاب روحی تحقیر نیز وجود دارد. «هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَ مَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (۲۸)

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند من و کسانی را که با من هستند نابود کند، یا بر ما رحم نماید، پس چه کسی کافران را از عذاب دردناک پناه می دهد؟

نکته ها:

در روایات می خوانیم که کفار مکه آرزوی مرگ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مسلمانان را داشتند. این آیه می فرماید و بر فرض که آنان از دنیا بروند، چه کسی شما را از قهر خدا پناه خواهد داد؟

در سوره طور نیز این آرزو مطرح شده است: «أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ» (۱) آنان می گویند: محمد شاعری است که برایش حوادث تلخ و مرگ را انتظار می کشیم. در آیه ۱۲ سوره فتح نیز این آرزوی کفار مطرح شده است که پیامبر و مؤمنان از جبهه سالم برنگردد. «بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ»

می گویند کودکی گریز پای، مرگ استادش را از خداوند طلب می کرد، پدرش به او گفت: اگر می خواهی از درس و بحث خلاصی یابی، باید مرگ مرا از خداوند طلب کنی، زیرا اگر معلم تو بمیرد، من تو را نزد معلم دیگری خواهم فرستاد.

پیام ها:

۱- شیوه احتجاج و گفتگوی با کفار را از وحی یاد بگیریم. قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۲- پیامبر امین وحی است. قُلْ...، (حتی کلمه «قُلْ» را حذف نمی کند).

ص: ۱۶۴

۳- در شیوه تبلیغ، گاهی حقایق را باید در قالب فرض مطرح کرد. «إِنْ أَهْلَكَنِی اللّٰهُ»

۴- کفار، همان گونه که نسبت به شخص پیامبر بغض و کینه دارند، نسبت به پیروان او هم کینه دارند. «أَهْلَكَنِی اللّٰهُ وَ مَنْ مَعِی»

۵- مؤمن باید بین بیم و امید زندگی کند. «أَهْلَكَنِی اللّٰهُ ... أَوْ رَحِمَنَا»

۶- هیچ چیز و هیچ کس نمی تواند مانع نزول قهر الهی بر کفار شود. «فَمَنْ يُجِیْرُ الْكَافِرِیْنَ مِنْ عَذَابِ اَلِیْمٍ» (شعار بعضی از کافران، «وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِیْنَ» (۱) بود، یعنی ما گرفتار عذاب نمی شویم ولی قرآن می فرماید آنان به عذاب دچار می شوند).

۷- کسی که برای اولیای خداوند آرزوی درد و هلاکت کند، به عذاب دردناک گرفتار خواهد شد. «عَذَابِ اَلِیْمٍ»

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اَمَّنٌۢ بِهِ وَّ عَلَیْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَيَتَعَلَّمُونَ مَنْ هُوَ فِی ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ ﴿۲۹﴾ قُلْ اَرَاۤیْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاۤؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ یَاْتِیْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِیْنٍ ﴿۳۰﴾

بگو: او خدای رحمان است، ما به او ایمان آورده ایم و بر او توکل نموده ایم، پس خواهید دانست، کیست آن که در گمراهی آشکار است. بگو: به من خبر دهید اگر آب (چشمه ها و چاههای) شما در زمین فرو رود، کیست آن که آب روان و گوارا برای شما بیاورد.

نکته ها:

زمین متشکل از بخش های نفوذپذیر و نفوذناپذیر است. اگر تمام قسمت های آن نفوذناپذیر بود، آبی ذخیره نمی شد و اگر تمام زمین نفوذپذیر بود، زمین به صورت باتلاق در می آمد.

«غور» به معنای فرورفتن در عمق است و «مَعِیْنٍ» به معنای آسان و روان است.

آخرین آیه به منزله تفسیر آیه قبل است. در آیه ۲۹ می فرماید: «قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ» و در آیه

ص: ۱۶۵

۳۰، نمونه رحمت را آب روان، ذکر می کند. در آیه اول می فرماید: بر او توکل کردیم و در آیه بعد می فرماید: دلیل توکل بر او این است که اگر آب مورد نیاز به زمین فرو رود، هیچ کس نمی تواند آن را بیاورد.

امام باقر علیه السلام (در تأویل آیه) فرمود: اگر امام شما غایب باشد چه کسی برای شما امام ظاهر می فرستد که اخبار آسمان ها و زمین و حلال و حرام را برای شما بگوید؟ **إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا ... (۱)**

پیام ها:

۱- پیامبر وظیفه دارد موضع خود را در برابر نااهلان اعلام کند. «قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ»

۲- در برابر کفار، دو عامل ایمان و توکل وسیله نجات شماست. **آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا**

۳- توکل، ثمره ایمان و ملازم آن است. **آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا**

۴- ایمان به سرچشمه رحمت ارزش دارد نه به بت های جامد. «هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا»

۵- با توکل بر خداوند، کفار آرزوی خود را به گور خواهند برد. **عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ ...**

۶- پایان کار ملائک است نه آغاز آن. «فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۷- ابتدا زیربنای اعتقادی خود را محکم کنید و بعد به تهدید دشمن پردازید.

آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا ... فَسَتَعْلَمُونَ ...

۸- قاطع و استوار سخن گفتن رهبر جامعه اسلامی، سبب دلگرمی خودی ها و دلهره بیگانگان می شود. **قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ ... فَسَتَعْلَمُونَ ...**

۹- احتمال بروز خطر برای دوری از بی تفاوتی و غفلت کافی است. «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا»

۱۰- دست خداوند در تغییر قوانین هستی باز است. «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۶۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾

نون. به قلم و به آنچه می نویسند سوگند. که تو به خاطر (لطف و) نعمت پروردگار دیوانه نیستی. و همانا برای تو پاداش بی پایان است. و حَقًّا که تو بر اخلاق بزرگی استواری.

نکته ها:

اشاره

«مَمْنُونٍ» اگر از «من» به معنای قطع باشد، به معنای پاداش بی انقطاع است و اگر از «منت» باشد به معنای آن است که الطاف الهی بدون منت است. ظاهراً معنای اول منظور باشد، زیرا به رخ کشیدن نعمت از جانب خداوند عیب نیست، بلکه انگیزه ای برای شکر و اطاعت از او می شود. (۱)

نقش قلم از نقش زبان، شمشیر، درهم و دینار، شهرت و فرزند بیشتر است. زیرا قلم تجربه قرن‌ها را به هم منتقل می کند و فرهنگ را رشد می دهد. افراد را با قلم می توان خواب یا بیدار کرد. ملتی را می توان با قلم، عزیز یا ذلیل کرد. قلم یک فریاد ساکت است. قلم سند رسمی است. قلم گزارشگر تاریخ است.

سوگند به قلم، نشانه فرهنگ و تمدن است. تکیه بر قلم، تکیه بر سند و استدلال است.

ص: ۱۶۸

رابطه با قلم رابطه با علم است. در میان تمام صداها، سه صدا امتیاز دارد: صدای قلم دانشمندان، صدای پای مجاهدان و صدای چرخ ریسنندگان. آری، آیتی عزیز است که علم و قدرت و اقتصادش پویا باشد و اگر امروز بخواهیم این سه صدا را نقل کنیم، باید بگوییم:

صدای چاپخانه، توپخانه و کارخانه، یعنی قدرت فرهنگی، نظامی و اقتصادی.

قلم ها و نوشته ها، حافظ علومند. در حدیث می خوانیم: «قیدوا العلم بالکتابه» (۱)

کسی به قلم و نوشته سوگند یاد می کند که در تمام عمرش یک سطر نوشت: «لَا تَخْطُ بِیَمِینِکَ» (۲). به قول حافظ:

نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت

به غمزه مسئله آموز صد مدرّس شد

در نسبت جنون به افراد برجسته تعجب نکنید، قرآن می فرماید: «كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۳) هیچ پیامبری به سراغ مردم نیامده، مگر آنکه به او گفتند: ساحر یا دیوانه است.

پادشاهای الهی را ساده نگیرید. «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۴)، «أَجْرٌ عَظِيمٌ» (۵)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (۶)، «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (۷)، «أَجْرًا حَسَنًا» (۸)، «أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» (۹).

اخلاق در اسلام

در میان صفات و ویژگی های پیامبر، قرآن بر اخلاق آن حضرت تکیه کرده و آن را «خلق عظیم» خوانده است. به همین مناسبت، سخنان برخی از پیشوایان دینی در این زمینه را از کتاب میزان الحکمه، باب خلق نقل و ترجمه می کنیم.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «رب عزیز اذله خلقه و ذلیل اعزه خلقه» چه بسیارند عزیزانی که به خاطر بد اخلاقی ذلیل می شوند و ذلیلانی که به خاطر حسن خلق عزیز می شوند.

امام حسن علیه السلام فرمود: «حسن الخلق رأس کل بر» خوش اخلاقی سرآمد هر کار نیک است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «انما تفسیر حسن الخلق ان اصاب الدنيا یرضی و ان لم یصبه لم یسخط»

ص: ۱۶۹

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۲، ص ۵۲.

۲- ۲. عنکبوت، ۴۸.

۳- ۳. ذاریات، ۵۲.

٤-٤. هود، ١١.

٥-٥. آل عمران، ١٧٣.

٦-٦. يس، ١١.

٧-٧. فصلت، ٨.

٨-٨. قلم، ٤.

٩-٩. نساء، ١٠.

حسن خلق به این است که اگر کامیاب شدی راضی باشی و اگر نشدی عصبانی نشوی.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «ان العبد المسلم يبلغ بحسن خلقه درجة الصائم القائم» انسان در اثر حسن خلق به درجه نماز گزاران روزه دار می رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مکارم اخلاق ده چیز است: یقین، قناعت، صبر، شکر، حلم، حسن خلق، سخاوت، غیرت، شجاعت، جوانمردی.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «من مكارم الاخلاق، ان تصل من قطعك و تعطى من حرمك و تعفوا من ظلمك» از مکارم اخلاق آن است که هر کس با تو قطع رابطه کرد، تو با او رابطه برقرار کنی و اگر تو را محروم کرد، تو به او عطا کنی و اگر به تو ظلم نمود، او را عفو نمایی.

امام صادق علیه السلام فرمود: «الخلق الحسن يميت الخطيئة كما تميت الشمس الخبيث» اخلاق نیکو سبب نابودی گناهان است همانگونه که خورشید خباثت ها را می میراند.

همچنین فرمود: «حسن الخلق يثبت الموده» اخلاق نیکو علاقه ها را محکم و استوار می کند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خصلتان لا يجتمعان في المؤمن، البخل و سوء الخلق» در افراد باایمان بخل و بد اخلاقی جمع نمی شود.

به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد: فلان زن، اهل عبادت ولی بد اخلاق است و همسایه اش را با زبان می رنجاند. حضرت فرمود: «لا خير فيها هي من اهل النار» او اهل دوزخ است.

در روایات آمده است، هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سعد بن معاذ را دفن کرد. فرمود: به خاطر بد اخلاقی او در منزل، فشار قبری بر او وارد شد.

خُلُقٌ عَظِيمٌ

کلمه خُلُقٌ به صفاتی گفته می شود که با سرشت و خوی انسان عجین شده باشد و به رفتارهای موسمی و موقت گفته نمی شود. تفسیرهای مختلفی درباره «خُلُقٍ عَظِيمٍ» شده است، از جمله:

الف) عایشه گوید: اخلاق پیامبر، متضمن ۱۰ آیه اول سوره مؤمنون است و بالاتر از این مدح، مدحی نیست.

ب) مراد، تخلُّق به اخلاق اسلام و طبع بزرگ است.

ج) مراد، صبر بر حق و تدبیر امور بر اقتضای عقل است.

د) برخی از کتب لغت، خلق را به معنای دین و آئین گرفته اند، چنان که در حدیثی از امام باقر علیه السلام می خوانیم که آن حضرت فرمود: مراد از خلق عظیم آئین اسلام است. (۱)

ه) مراد، برخورد بزرگوارانه با مخالفان است. چنان که خداوند او را به این شیوه، مامور ساخته بود: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (۲)

و) مراد، مکارم اخلاق است. چنانکه از آن حضرت روایت شده که فرمود: «انما بعثت لا تمم مکارم الاخلاق» و فرمود: «ادبني ربي فاحسن تاديبی» (۳) پروردگارم مرا تربیت نمود و چه خوب تربیت نمود.

ز) عایشه درباره اخلاق پیامبر گفت: «كان خلقه القرآن» (۴) اخلاق پیامبر، تجسم قرآن بود.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (ج ۶، ص ۱۸۳)، حدود ۲۷ صفحه در زمینه اخلاق و سنن و آداب زندگی پیامبر صلی الله علیه و آله روایاتی را نقل کرده است، که به برخی از آنها فهرست وار اشاره می کنیم:

۱. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خود کفش خود را می دوخت.

۲. لباس خود را وصله می زد.

۳. گوسفند را خودش می دوشید.

۴. با بردگان، هم غذا می شد.

۵. بر زمین می نشست.

۶. بر الاغ سوار می شد.

۷. حیا مانعش نمی شد که نیازهای خود را از بازار تهیه کند.

۸. به توانگران و فقرا دست می داد و دست خود را نمی کشید تا طرف دست خود را بکشد.

۹. به هر کس می رسید، چه بزرگ و چه کوچک، سلام می کرد.

۱۰. اگر چیزی تعارفش می کردند، آنرا تحقیر نمی کرد، اگرچه یک خرمای پوسیده بود.

١-١. تفسير نورالثقلين

٢-٢. اعراف، ١٩٩.

٣-٣. تفسير مجمع البيان

٤-٤. سنن النبي، علامه طباطبائي، ص ٥٦.

۱۱. کم خرج، کریم الطبع و خوش معاشرت بود.
۱۲. بدون اینکه قهقهه کند، همیشه تبسمی بر لب داشت.
۱۳. بدون اینکه چهره درهم کشیده باشد، همیشه اندوهگین به نظر می رسید.
۱۴. بدون اینکه از خود ذلتی نشان دهد، همواره متواضع بود.
۱۵. بدون اینکه اسراف ورزد، سخی بود.
۱۶. بسیار دل نازک و مهربان بود.
۱۷. هرگز دست طمع بسوی چیزی دراز نکرد.
۱۸. هنگام بیرون رفتن از خانه، خود را در آینه می دید، موی خود را شانه می زد و چه بسا این کار را در برابر آب انجام می داد.
۱۹. هیچ گاه در مقابل دیگران پای خود را دراز نمی کرد.
۲۰. همواره بین دو کار، دشوارتر آن را انتخاب می کرد.
۲۱. هیچ وقت به خاطر ظلمی که به او می شد در صدد انتقام بر نمی آمد مگر آنکه محارم خدا هتک شود که به خاطر هتک حرمت خشم می کرد.
۲۲. هیچ وقت در حال تکیه کردن غذا میل نکرد.
۲۳. هیچ وقت شخصی از او چیزی درخواست نکرد که جواب (نه) بشنود و حاجت حاجتمندان را رد نکرد.
۲۴. نمازش در عین تمامیت، سبک و خطبه اش کوتاه بود.
۲۵. مردم، آن حضرت را به بوی خوشی که از او به مشام می رسید، می شناختند.
۲۶. وقتی در خانه مهمان داشت، اول کسی بود که شروع به غذا می کرد و آخرین کسی بود که از غذا دست می کشید تا مهمانان راحت غذا بخورند.
۲۷. بر سر سفره، همیشه از غذای جلوی خود میل می کرد.
۲۸. آب را با سه نفس می آشامید.

۲۹. جز با دست راست چیزی نمی داد و نمی گرفت و غذا نمی خورد.

۳۰. وقتی دعا می کرد، سه بار دعا می کرد و وقتی سخن می گفت در کلام خود تکرار نداشت.

ص: ۱۷۲

۳۱. اگر اذن دخول به خانه مردم می گرفت، سه بار تکرار می کرد.

۳۲. کلامش روشن بود به طوری که هر شنونده ای آنرا می فهمید.

۳۳. نگاه خود را بین افرادی که در محضرش بودند تقسیم می کرد.

۳۴. هر گاه با مردم سخن می گفت، در حرف زدن تبسم می کرد.

پیام ها:

۱- سوگند به قلم به جای سوگند به بیان، تشویق سوادآموزی و مقام دانش پژوهی است. (مبارزه با بیسوادی و ترغیب به نوشتن و خواندن از برنامه های اولویت دار اسلام است.) (والقلم و ما یسطرون)

۲- عصمت و مصونیت پیامبر در سایه لطف الهی است. «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

۳- آنچه در برابر فشار تهمت، انسان را پایدار می کند توجه به لطف و پاداش الهی است. «إِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

۴- اگر از پاداش مردم چشم پوشی کنیم، به پاداش های پایدار الهی می رسیم.

«لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

۵- پاداش ابدی برای کسی است که خُلق او عظیم باشد. «لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ... لَعَلِّي خُلِقَ عَظِيمٍ»

۶- تسلط بر اخلاق عظیم، مقارن تسلط بر راه مستقیم است. «إِنَّكَ لَعَلِّي خُلِقَ عَظِيمٍ» (و در جای دیگر می فرماید: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱))

۷- کمالات پیامبر با او عجین است، و او بر آنها تسلط دارد. «لَعَلِّي خُلِقَ عَظِيمٍ»

۸- دفاع از شخصیت های مذهبی که مورد تهمت و تحقیر قرار می گیرند، لازم است. «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ - إِنَّكَ لَعَلِّي خُلِقَ عَظِيمٍ»

ص: ۱۷۳

فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ» (۵) «بِأَيُّكُمْ الْمَفْتُونُ» (۶) «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» (۷)

پس به زودی می بینی و آنها نیز می بینند که کدامیک از شما (تو یا دشمنانت) گرفتار جنونید. همانا پروردگارت، خود به آنکه از راهش منحرف شده، آگاه تر است، و همو به هدایت یافتگان داناتر است.

نکته ها:

در روایات آمده است: هنگامی که قریش دیدند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را بر دیگران مقدم می شمرد، گفتند: محمد مفتون او شده است که این آیات نازل شد. (۱)

در سوره قمر نیز مشابه این لحن را می خوانیم: «سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَابِ الْأَشْرُرِ» (۲) فردا خواهند دانست دروغ پرداز و هواپرست کیست؟ در این آیات نوعی بشارت به پیروزی پیامبر اسلام بر کفار نیز هست.

پیام ها:

۱- خداوند پیامبرش را در برابر دشمنان دلداری می دهد. «فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ»

۲- آینده حقایق را روشن می کند. «فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ»

۳- کفاری که با علم و عمد، دلایل روشن انبیا را نپذیرند، سزاوار لقب مجنون هستند. «بِأَيُّكُمْ الْمَفْتُونُ» (همان گونه که ایمان آگاهانه نشانه خردورزی است).

۴- نسبت گمراهی به دیگران و یا ادعای هدایت برای خود کارساز نیست.

خداوند است که گمراه واقعی و هدایت یافته واقعی را می شناسد. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

ص: ۱۷۴

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. قمر، ۲۶.

فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَدَّهْنُ فَيُدَّهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تُطْعِ كُلَّ حَلَافٍ مَّهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ ﴿١٢﴾
عُتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ ﴿١٣﴾ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَيْنَ ﴿١٤﴾ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٥﴾ سَنَسُمُّهُ عَلَىٰ الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

پس، از تکذیب کنندگان اطاعت نکن. آنان دوست دارند که تو سازش کنی و آنان نیز با تو سازش کنند. و از هر فرومایه که بسیار سوگند یاد می کند، پیروی نکن.

(آن که) عیب جوست و برای سخن چینی در جنب و جوش است. برای جلوگیری از کارهای خیر اصرار می ورزد، متجاوز و گنه پیشه است. خشن و بی اساس و تبار است. (تمام این زشتی ها به خاطر آن است که او دارای مال فراوان و فرزندان نیرومند است. هرگاه آیات ما بر آنان تلاوت شود، گویند: افسانه های پیشینیان است. به زودی بر بینی اش مهر ذلت می نهیم.

نکته ها:

﴿تُدَّهِنُ﴾ از «دهن» به معنای روغن و مراد، روغن مالی و سازش و انعطاف پذیری است.

﴿هَمَّازٌ﴾ از «همز» به معنای عیب جو و مرادف کلمه «عیاب» است.

﴿مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ﴾ یعنی برای سخن چینی و نمایی، بسیار تکاپو می کند. مراد از «مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ» شاید بخل در مال باشد. چون قرآن درباره مال، کلمه خیر را به کار برده است. (۱)

﴿زَنِيمٌ﴾ به کسی گویند که اصل و نسب روشنی ندارد و به قومی نسبت داده نمی شود (زنازاده). امام صادق علیه السلام فرمود: «عُتْلٌ» کفر بزرگ و «زَنِيمٌ» کسی است که در کفر خود حرص و ولع دارد. (۲)

ص: ۱۷۵

۱- ۱. «ان ترک خیراً الوصیه» اگر مالی را به جای گذاشت، وصیت کند.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

قرآن، بارها رسول خدا را از پیروی منحرفان با جمله «لَا تُطِيعُوا» (۱) و «لَا تَتَّبِعُوا» (۲) نهی فرموده است.

برای نجات مردم، دشمن را با تمام ابعادش معرفی کنید. در این آیات حدود ده خصلت نقل می کند که به خاطر یکی از آنها پرهیز از آنان لازم است، تا چه رسد به اینکه تمام این خصلت ها در گروه یا فردی باشد.

رهبر جامعه که مورد اطاعت و پذیرش مردم است باید سرچشمه نشاط و امید و وحدت و تقوا باشد و صفاتی همچون عیب جوئی، سخن چینی، بخل، تجاوز، خشونت که هریک عامل دلسردی و تفرقه است در رهبر ممنوع است و در این آیات، فرمان بری از صاحبان این خصلت ها نهی شده است.

آیات قرآن، بارها مورد انواع تهمت ها قرار گرفته است؛ با تعبیراتی از قبیل «الْأَسَاطِيرُ الْأُولَى» افسانه های پیشینیان، «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» (۳) خواب های پریشان، «أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءً» (۴) دروغ هایی که به خدا نسبت داده شده، «لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۵) سخنانی که ما نیز مثل آن را می توانیم بگوئیم، «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۶) انسانی این حرف ها را به او یاد داده، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ» (۷) گروهی پشت پرده به او کمک می کنند.

در روایات می خوانیم: خداوند به حضرت شعیب فرمود: من جمعیت صد هزار نفری را گرفتار قهر خود می کنم با اینکه چهل هزار نفرشان بد و شصت هزار نفرشان خوبند و این به خاطر آن است که خوبان غیرت دینی ندارند و با گناهکاران مداهنه می کنند. (۸)

مخفی نماند آنچه مورد انتقاد است سازش از موضع ضعف است که نامش مداهنه است ولی کوتاه آمدن از موضع قدرت که نامش مداراست مانعی ندارد، نظیر پدری که به خاطر رعایت حال کودکش آهسته راه می رود.

ص: ۱۷۶

۱-۱. کهف، ۲۶؛ فرقان، ۵۲؛ احزاب، ۱ و ۴۸؛ قلم، ۸ و ۱۰؛ انسان، ۲۴.

۲-۲. مائده، ۴۸ و ۴۹؛ انعام، ۱۵۰؛ اعراف، ۱۴۲؛ ص، ۲۶؛ شوری، ۱۵؛ جاثیه، ۱۸.

۳-۳. انبیاء، ۵.

۴-۴. احقاف، ۸.

۵-۵. انفال، ۳۱.

۶-۶. نحل، ۱۰۳.

۷-۷. فرقان، ۴.

۸-۸. تفسیر اطیب البیان.

«هَمَّازٌ، مَنَاعٌ، مُعْتَدٍ أَثِيمٌ» از صفات کفّار است و هرگاه مسلمانی دارای این صفات شد به کفّار نزدیک شده است.

پیام ها:

- ۱- به شکرانه نعمت های الهی، از منحرفان پرهیز کنید. «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ»
- ۲- اخلاق نیکو همراه با دافعه و پرهیز از منحرفان است. «لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ» (آری معنای حُسن خلق، سازش با افراد فاسد نیست).
- ۳- انبیا نیز به تذکر الهی نیازمندند. «فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ»
- ۴- به سوگند مخالفان اعتباری نیست و هر چه بیشتر سوگند خورند بی اعتبارتر است. «لَا تُطِعِ كُلَّ حَلَّافٍ»
- ۵- در جامعه اسلامی، افراد بی نسب و فرومایه «مَهِينِ»، عیب جو «نمیم»، و کسانی که بخل، تجاوز، گناه و خشونت جزء ذاتشان شده است، جایگاه اجتماعی، سیاسی، مدیریتی ندارند. «فَلَا تُطِعِ ...»
- ۶- از نقشه های دشمن غافل نشوید. دشمنان تلاش می کنند تا شما را به سازش بکشانند. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ ...»
- ۷- به دشمن امتیاز ندهید، حتی اگر آنان با دادن امتیاز، چراغ سبز سازش را روشن کردند. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ ...»
- ۸- عقب نشینی از اصول، خواسته دشمن است. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ» (تسامح و تساهل نسبت به اصول ممنوع)
- ۹- سازش با دشمن، به منزله اطاعت از اوست. و مراد از اطاعت نکردن، همان سازش نکردن است. «فَلَا تُطِعِ ... وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»
- ۱۰- فرومایگی درونی و برخورداری از امکانات بیرونی، دو عامل فتنه و فساد است. «مَهِينٌ ... ذَا مَالٍ وَبَيْنَ»
- ۱۱- دارا بودن ثروت و نیرو کفّار نمی تواند دلیل سازش باشد. «لَوْ تُدْهِنُ ... أَنْ كَانَ ذَا»

۱۲- خط اول مخالفان انبیا، سرمایه داران بی درد هستند. ذَا مَالٍ وَبَيْنَ ... قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

۱۳- خداوند کیفر متکبران را به گونه ای می دهد که آثارش در بدنشان باقی می ماند. «سَنَسِمُهُ»

۱۴- کیفر تحقیر کننده، تحقیر شدن است. «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ»

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَشْتُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهِمُ ظَنَّافِيرٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنْ ائِدُوا عَلَيْنَا حَزْئِكُمْ إِن كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

همانا، ما مردم (مکه را) آزمودیم، همان گونه که صاحبان آن باغ (در یمن) آزمودیم، آنگاه که سوگند یاد کردند صبحگاهان میوه های باغ را بچینند. و چیزی را (برای فقرا) استثناء نکردند. پس هنگامی که در خواب بودند، از طرف پروردگارت آفتی بر گرد باغ چرخید (و باغ را سوزاند). پس صبح شد در حالی که (اصل باغ به کلی) برچیده شده بود. (آنان بی خبر از ماجرا) بامدادان یکدیگر را ندا دادند. که اگر قصد چیدن میوه دارید به سوی کشتزار حرکت کنید.

نکته ها:

مراد از «ظَنَّافِيرٌ»، آفت و بلایی است که بر گرد باغ چرخید و آنرا سوزاند و خاکستر کرد.

«صريم» به معنای قطع و چیدن میوه است و مراد از «صریم» برچیده شدن و قطع تمام درختان با قهر الهی است.

«فَتَنَادُوا» به معنای ندای افراد برای اجتماع در یک محل و مشورت و هم فکری است.

قهر الهی، گاهی به افراد می رسد. همان که فرعون و لشکرش غرق شدند، «اغرقناه و

جنوده» (۱)، گاهی به مال می رسد مثل این آیات که باغش سوخت ولی خودش سالم بودند و گاهی به افراد و مال، هر دو می رسد، نظیر قارون که خودش و خانه اش و سرمایه اش به خاک فرو رفت. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ» (۲)

در این سوره دو بار از بخل انتقاد شده است. یک بار در آیه «مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ» و یک بار داستان این آیات.

سنت های خوب نیاکان را باید ادامه داد اما در این داستان وارثان تصمیم گرفتند راه پدر را کنار و فقرا را محروم کنند.

گناه، سبب محرومیت است. امام باقر علیه السلام فرمود: «ان الرجل لیذنب الذنب فیدرء عنه الرزق» (۳) مردی که گناه می کند، به همان میزان از رزق الهی محروم می شود. چنانکه در روایت آمده است: گاهی انسان به خاطر گناه از نماز شب محروم می گردد. (۴)

ارزش مال تا جایی است که فکر را منحرف نکند و گرنه به حکم خداوند مسجد ضرار خراب می شود و گوساله طلائی سامری را می سوزاند. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» (۵)

داستان باغ سوخته

مرد باغداری که هر سال از میوه های باغش به فقرا انفاق می کرد از دنیا رفت. وارثان تصمیم گرفتند فقرا را محروم نمایند، تنها یکی از وارثان مخالف بود ولی اکثر آنان بخل ورزیدند و برای محروم کردن فقرا تصمیم گرفتند که سحرگهان به باغ روند و میوه ها را بچینند تا فقرا آگاه نشوند. به باغ رفتند، آن را یک تخته خاکستر دیدند. گفتند: ما راه را گم کرده ایم، این باغ ما نیست. آیا دیگری گفت: ما از راه درست پسر منحرف شدیم، و تصمیم گرفتیم فقرا را محروم کنیم، لذا خودمان محروم شدیم. آن فرزندی که از روز اول با بخل مخالف بود، گفت: آیا به شما نگفتم این فکر غلط است؟ به هر حال آنان قهر الهی را دیدند و متنبه شدند و یکدیگر را ملامت کردند.

ص: ۱۷۹

۱-۱. یونس، ۷۳.

۲-۲. قصص، ۸۱.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر مراغی.

۵-۵. طه، ۹۷.

۱- آزمایش یکی از سنت های الهی است. «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا»

۲- قرآن، نمونه های مختلف اتحاد الهی را بیان می دارد تا ما با شیوه آزمون الهی آشنا شویم. «كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ»

۳- طرح هایی که به محروم کردن فقرا بینجامد ناکام است. اَفَسُّمُوا ... وَلَا يَسْتَشُونُ ...

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۴- هر سوگندی ارزش ندارد. «أَفَسُّمُوا لِيَصْرِمْنَهَا مُصْبِحِينَ»

۵- قهر الهی مخصوص آخرت نیست بلکه گاهی در دنیا و بسیار سریع واقع می شود. فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۶- تنبیه و کیفر از شئون ربوبیت است و جنبه تربیتی دارد. «طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ»

۷- هیچ کس نمی تواند بر خدا پیشی بگیرد. (اینها صبح زود برای چیدن میوه ها برخاستند ولی خداوند سحر باغ را سوزاند.) «وَهُمْ نَائِمُونَ»

۸- کیفر و جرم باید متناسب باشد. چون فقرا را محروم کردند پس محروم شدند.

لَا يَسْتَشُونُ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۹- فکر و تدبیر انسان در برابر تدبیر خدا بی رنگ است. (در اینجا وارثان تصمیمی گرفتند و خداوند اراده دیگری فرمود.) اَفَسُّمُوا لِيَصْرِمْنَهَا مُصْبِحِينَ ...

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۰- خداوند حامی فقراست. با اینکه فقرا از تصمیم وارثان خبر نداشتند ولی خداوند به حمایت از فقرا و برای تنبیه وارثان بخیل، باغ را سوزاند. لَا يَسْتَشُونُ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۱- کامیابی های انسان در انحصار محاسبات او نیست. در این داستان محاسبات به گونه ای بود، اما نتیجه چیز دیگری شد. لِيَصْرِمْنَهَا مُصْبِحِينَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۲- نیت بد، اگر همراه با برنامه ریزی و انجام اقدامات مقدماتی باشد، کیفر دارد.

وَلَا يَسْتَنْوْنَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۳- ثروتی که محرومان از آن بهره مند نشوند، نبودنش بهتر است. «فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

۱۴- حرص و بخل، سبب زیادت سرمایه و کامیابی نمی شود. لَا يَسْتَنْوْنَ ...

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

فَمَا نَظَلُّوْا وَ هُمْ يَتَخَفَتُوْنَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسِيْكِيْنَ ﴿٢٤﴾ وَ عَدَوْا عَلَيَّ حَزْدٍ فَاَدْرِيْنَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُمَا قَالُوْا اِنَّا لَصَالُوْنَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُوْنَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسِدْ طُهُمُ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تَسْتَجِبُوْنَ ﴿٢٨﴾ قَالُوْا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَيَّ بَعْضٌ يَتَلَاوَمُوْنَ ﴿٣٠﴾ قَالُوْا يَا وَيْلَتَا اِنَّا كُنَّا طَاغِيْنَ ﴿٣١﴾ عَسَى رَبُّنَا اَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا اِنَّا اِلَيْ رَبِّنَا رَاغِبُوْنَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٣﴾

پس به راه افتادند، در حالی که آهسته با یکدیگر می گفتند. که مبادا امروز مسکینی بر شما وارد شود. در آن صبحگاهان قصد باغ کردند در حالی که خود را قادر (بر جمع محصول) می پنداشتند. پس چون آن را (سوخته) دیدند، گفتند: ما راه را گم کرده ایم، (این باغ ما نیست). عاقل ترین آنها گفت:

آیابه شما نگفتم چرا خدا را منزه نمی دانید (و با تصمیم بر بخل خیال کردید خدا عاجز و شما همه کاره اید). گفتند: پروردگار ما منزه است، قطعاً ما ستمکاریم. پس به یکدیگر روی آورده در حالی که به ملامت هم می پرداختند. گفتند وای بر ما که سرکش بودیم. امید است پروردگار ما بهتر از آن را برای ما جایگزین کند، همانا ما به پروردگارمان رغبت و امید داریم. اینگونه است عذاب و اگر بدانند عذاب آخرت بزرگتر است.

«حَزْدٍ» به معنای بخل و منع دیگران است. «عَدَوْا عَلَيَّ حَزْدٍ» یعنی صاحبان باغ به قصد محروم کردن فقرا حرکت کردند.

حرص و بخل، انسان را سنگدل می کند، تا آن جا که به مسکین و فقیر رحم نمی کند. «لَا يَدْخُلُهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ»

«أَوْسَطٍ» به کسی گویند که معتدل و به دور از افراط و تفریط باشد. (۱)

رسیدگی به مساکین مستحب نیست، بلکه واجب است، زیرا خداوند به خاطر ترک مستحب کسی را کیفر نمی دهد. در این آیه محروم کردن مسکین سبب سوختن باغ در دنیا شد و در آخرت نیز، دوزخیان، دلیل دوزخی شدن خود را بی اعتنایی به محرومان می دانند.

«مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ... لَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمَسْكِينِ» (۲)

رسیدگی به فقرا، مخصوص فقرا مؤمن نیست. در این ماجرا سخنی از ایمان و کفر فقیران نیست بلکه سخن از بخل و حرص بعضی و گرسنگی و فقر دیگران است.

گاهی برای تغییر فکر و فرهنگ، باید فرد یا گروهی خطاکار در جامعه رسوا شوند تا موجب عبرت دیگران گردند. خداوندی که «اظهر الجمیل و ستر القبیح» است پرده برداری می کند و ماجرای باغی که سوخت تابلوی تاریخ می شود.

در دعا و گفتگو با خداوند کلمه «رَبَّنَا» را زیاد بکار ببریم. در این آیات چند بار این کلمه تکرار شده است. رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... عَسَى رَبَّنَا أَنْ يُبدِلَنَا ... إِنَّا إِلِي رَبَّنَا رَاغِبُونَ

قهر خدا که آمد همه را می سوزاند. با اینکه یکی از وارثان مخالف محروم کردن فقرا بود سهم او نیز سوخت.

نمونه های عذاب دنیوی عبارت است از:

الف) سلب نعمت. ب) سلطه اشراق. ج) سلب توفیق. د) سلب امتیث و آرامش.

ولی عذاب آخرت شدید، الیم، عظیم و کبیر است. «وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

۱- هر چه قصد سوء بیشتر باشد، خطر بیشتر است. «لَا يَدْخُلَنَّهَا» (گفتند: احدی از فقرا وارد باغ نشود، خداوند هم تمام باغ را سوزاند).

۲- حرص و بخل گاهی به قدری شدید می شود که فرد حاضر نیست حتی یک فقیر را بهره مند سازد. «مَسْكِينٌ» در قالب مفرد آمده است.

۳- روحیه حریصانه «لَا يَسْتَشُونَ»، تصمیم مخفیانه «يَتَخَفَتُونَ» و اقدام قدرتمندانه «قَادِرِينَ»، هیچ یک کاری از پیش نمی برد. (بل نحن محرومون)

۴- از فواید حوادث تلخ، بازگشت به خویشتن است. «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ»

۵- اگر دیگران را از یک جهت محروم کنیم، از چند جهت محروم می شویم. «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ» (محروم از میوه، محروم از پاداش الهی، محروم از دعای فقرا، محروم از رضایت روح پدر، محروم از عزت اجتماعی)

۶- حرف حق را بگوئید، گرچه در اقلیت باشید. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ ...»

۷- اعتدال و خردمندی، سبب دستگیری از مستمندان و مانع حرص و بخل است. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ»

۸- در شیوه تبلیغ، از فرصت ها استفاده کنید. کسانی که دیروز حاضر به شنیدن حرف حق نبودند، امروز حاضر به شنیدن شدند. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ ...»

۹- در تحلیل و بررسی ناگواری ها به کوتاهی های خودمان اعتراف کنیم و خداوند را منزه بدانیم. «سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

۱۰- آنچه را دیروز انجام نداده اید، امروز جبران کنید. «لَوْ لَا تَسْبُحُونَ - قَالُوا سُبْحَانَ رَبَّنَا»

۱۱- ریشه محرومیت از الطاف الهی، ظلم انسان به خویشتن است. «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

۱۲- اگر اتحاد بر اساس تقوا نباشد، سرانجام به تفرقه تبدیل می شود. (برادرانی که پیش از این برای محروم کردن همدست بودند، امروز یکدیگر را ملامت

کرده و گناه را به گردن یکدیگر می اندازند.) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ»

۱۳- ندادن حق دیگران، ظلم به خویش و طغیان به دیگران است. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ - إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ»

۱۴- در برابر خداوند، به ضعف و زشتی عمل خود اعتراف بیشتری کنیم. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ - إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ» (چنانکه علی علیه السلام در دعای کمیل می گوید: «معتذرا نادما، منكسرا مستقيلا، مستغفرا منيبا مقرا مدعنا معترفا»)

۱۵- به هنگام از دست دادن اموال دنیوی، به لطف و رحمت الهی امیدوار باشید که بهتر از آن را به شما بدهد. «عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا»

۱۶- دست خداوند برای تأمین و جبران باز است. گناهکاران مایوس نباشند و خود را برای همیشه شکست خورده نپندارند. «يُبَدِّلُنَا خَيْرًا مِنْهَا»

۱۷- هیچ وقت برای بازگشت به خدا دیر نیست. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (صاحبان باغ با مشاهده باغ سوخته، از خواب غفلت بیدار شدند و توبه کردند و به سوی خدا روی آوردند.)

۱۸- شکستن دل فقیر، کیفر دنیوی و اخروی دارد. «كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَهُ»

۱۹- ایمان به کیفر و عذاب قیامت، مانع بخل و طغیان و ظلم است. «وَالْعَذَابُ الْآخِرَهُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِاللَّغَةِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلُّهُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

همانا برای پروا پیشه گان نزد پروردگارشان باغ های پر نعمت است. آیا ما مسلمانان را همچون مجرمان قرار می دهیم؟ شما را چه شده، چگونه داوری می کنید؟ آیا برای شما مکتوبی است که در آن می خوانید، هر چه را اختیار کنید برای شما خواهد بود؟ یا مگر برای شما بر گردن ما پیمان هائی است که تا روز قیامت، هر چه را حکم کنید برای شما باشد؟ از آنان سؤال کن که کدام یک از آنان ضامن این ادعا است؟ یا برای آنان شریکانی است (که در قیامت به دادشان رسد) پس اگر راست گو هستند، شریکانشان را بیاورند.

نکته ها:

گروهی می گفتند: قیامت نیست و اگر باشد، در آنجا نیز ما در رفاه کامل خواهیم بود. «وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» (۱) این آیات، پاسخ آن تفکر باطل است.

پیام ها:

۱- در تربیت و ارشاد، باید همراه هشدار، تشویق نیز باشد. «وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ - إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ»

۲- باغ های بهشت مملو از نعمت است، بر خلاف باغ های دنیوی که در کنار نعمت هایش در دسرها و آفت هایی است. (جنات النعیم)

۳- کيفر و پاداش، بر اساس عدالت است. «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

۴- عدالت را هر وجدان و فطرت سالمی می پسندد. «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

۵- استناد و استدلال باید یا به کتاب آسمانی باشد که حجت است: «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ» و یا به عقل «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» یا بر اساس تعهد و پیمان «ام لكم ایمان بالغه»

۶- کتاب های آسمانی تابع تمایلات لجام گسیخته انسان ها نیست. «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ...»

إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ (در هیچ کتاب آسمانی نیامده که هر چه خواستید بشود).

ص: ۱۸۵

۷- خداوند، هیچ تعهدی نداده که حقیقت همان چیزی است که شما حکم می کنید. اَمْ لَكُمْ اٰیْمَانٌ ... اِنَّ لَكُمْ لِمَا تَحْكُمُونَ

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَآلِمُونَ ﴿٤٣﴾

روزی که کار بر آنان دشوار شود و به سجده کردن دعوت شوند ولی نتوانند. دیدگان‌شان (از ترس) فرو افتاده و ذلت و خواری وجودشان را فرا گرفته است. آنان (در دنیا) به سجده دعوت می شدند در حالی که سالم بودند (ولی سجده نکردند و امروز دیگر عاجزند).

نکته ها:

مراد از «يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ» همان اصطلاحی است که در فارسی می گوئیم: کاربرد به استخوانش رسیده است.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: در آن روز بر دهان‌ها مهر زده شود، ترس تمام وجود را فرا گیرد، چشم‌ها خیره و جان‌ها به حنجره‌ها رسد. (۱)

در سوره فرقان آیه ۶۰ می خوانیم: «وَ اِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَ مَا الرَّحْمٰنُ اَنْ نَسْجُدَ لِمَا تَأْمُرُنَا» هرگاه به آنان گفته شود: در برابر خدای رحمان سجده کنید، گویند: رحمن کیست؟ آیا به آنچه دستور می دهی سجده کنیم؟ آیه مورد بحث که می فرماید: «كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ» اشاره به آن آیه دارد.

مراد از دعوت به سجده در دنیا «كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَآلِمُونَ» یا ندای اذان است که مردم را به نماز و سجده دعوت می کند یا آیاتی که فرمان عبادت دارد و یادستوراتی که عمل به آن، نوعی سجده و تواضع و فروتنی در برابر خداوند است، بگذریم که سجده

ص: ۱۸۶

اوج عبادت است.

پیام ها:

۱- قیامت، روز بروز سختی ها است. «يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ»

۲- قیامت، تجسیم دنیاست. آن که در دنیا اهل سجده نبوده است، در قیامت، توان سجده ندارد. «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ»

۳- کسانی که از فرصت اختیار و سلامتی استفاده نکنند، در انتظار روزی باشند که هیچ یک از این فرصت ها را نخواهند داشت. «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ»

۴- مجرم، رویی برای سربلند کردن و نگاه کردن ندارد. «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ»

۵- ذلت قیامت فراگیر است. «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

۶- کسی که خشوع انتخابی در برابر خدا را نپذیرد، در آن روز خشوع و ذلت اجباری را خواهد پذیرفت. «خَاشِعَةً... تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ «۴۴» وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ «۴۵»

پس مرا با کسی که (قرآن)، این حدیث (الهی) را تکذیب می کند واگذار، ما آنان را از راهی که نمی دانند تدریجاً (به سوی عذاب) پیش می بریم. و به آنان مهلت می دهیم، همانا تدبیر من محکم و استوار است.

نکته ها:

کلمه «استدراج» یعنی نزدیک شدن درجه درجه و گام به گام و مراد آن است که خداوند گروهی را گام به گام به گونه ای که متوجه نشوند به ورطه سقوط نزدیک می کند.

در قرآن آیات زیادی است که می فرماید ما به گناهکاران مهلت می دهیم و آنان خیال نکنند که ما آنان را دوست داریم یا فراموششان کرده ایم.

امام صادق صلی الله علیه و آله فرمود: اگر گناهی انجام گرفت و گناهکار همچنان در رفاه و نعمت بود، این

پیام ها:

۱- تکذیب کنندگان، با خدا طرفند. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ»

۲- خداوند، به پیامبرش دلداری می دهد. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ»

۳- تکذیب قرآن، کيفری بس بزرگ دارد، زیرا خداوند می فرماید: آنان را به من واگذار. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ»

۴- قرآن، مملو از سخنان جدید و تازه است. «بِهَذَا الْحَدِيثِ» (حدیث \ سخن نو)

۵- زود قضاوت نکنید و هر رفاهی را نشانه سعادت ندانید. (حیوانات را به چراگاه می برند و آنها فربه می شوند، ولی پایان کارشان کشتارگاه است.) «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۶- بزرگترین خطر، آن است که انسان از آن غافل باشد و به فکر چاره نباشد. «مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۷- خداوند اهمال دارد ولی اهمال ندارد. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ ... إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

۸- مهلت های الهی، تدبیر خدا برای هلاکت کفار است. «أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

۹- توطئه های بشری خنثی می شود ولی تدبیر الهی محکم است. «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

أَمْ تَسْتَعْجِلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَعْرَمٍ مُتَقَلُّونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تُكُنْ كَصَاحِبِ الْأُخُوتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

ص: ۱۸۸

آیا (در برابر انجام رسالت) مزدی درخواست می کنی که آنان از پرداخت آن سنگین بارند؟ یا اسرار غیب نزد آنهاست و آن ها می نویسند. پس برای (تحقق) فرمان پروردگارت صبر کن و همانند (یونس) صاحب ماهی مباش آن گاه که با دلی پر اندوه ندا در داد. اگر رحمت پروردگارش او را در نیافته بود، قطعاً به صحرائی بی گیاه افکنده می شد، در حالی که مستحقّ مذمت بود. پس خداوند او را برگزید و از شایستگان قرارش داد.

نکته ها:

«مَعْرَمٌ» از «غرامت» به معنای ضرری است که به انسان می رسد بدون اینکه جنایت یا خیانتی کرده باشد.

«مُتَّقِلُونَ» از «ثقل» به معنای سنگینی است، خواه مادی باشد، خواه روحی.

«مَكْظُومٌ» به کسی گویند که از غم و اندوه پر شده باشد.

آیات ۴۶ و ۴۷ این سوره، شبیه آیات ۴۰ و ۴۱ سوره طور است.

خداوند در قرآن، حدود بیست مرتبه پیامبرش را به صبر دعوت کرده است زیرا ارشاد مردم صبر و مقاومت لازم دارد.

در سوره شعراء، شعار تمام انبیا این است که ما از شما مردم مزد نمی خواهیم. «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱)

کَفَّار در آیه ۴۵ با جمله «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ» تهدید شدند، پس خداوند برای آنان حکم و برنامه ای دارد، تو صبر کن و در نفرین عجله نکن. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

سؤال: مراد از «نعمت پروردگار» که یونس دریافت کرد چه بود؟

پاسخ: هم نعمت مادی به او رو کرد، زیرا او غرق نشد و ماهی او را بلعید، در شکم ماهی زنده ماند و سپس او را بیرون آورد.

و هم نعمت معنوی که توفیق عذرخواهی و پذیرش توبه او باشد، زیرا هیچ توبه و اطاعتی از

ص: ۱۸۹

انسان سر نمی زند مگر با توفیق الهی.

سؤال: با اینکه حضرت یونس مورد لطف قرار گرفت، پس چرا باز هم به بیابان خشک پرتاب شد؟ چنانکه در سوره صافات می فرماید: «فَبَدَّنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ سَيَقِيمٌ وَ أَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ» (۱) ما او را در بیابان خشک فرو نهادیم در حالی که او بیمار بود و بوته ای از کدو بر بدن او رویاندیم (تا شفا یافت).

پاسخ: پرتاب به بیابان همراه با درمان بیماری، لطف است، ولی پرتاب با توبیخ مذمت ابدی قهر است.

پیام ها:

۱- انبیا از مردم پاداش نمی خواستند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا»

۲- به طور طبیعی، مردم از عالم دینی که هدف مادی داشته باشد فرار می کنند.

«فَهُمْ مِنْ مَّغْرَمٍ مُنْقَلُونَ»

۳- صبر و مقاومتی مورد سفارش است که برای فرمان خدا باشد، نه از روی یکدندگی و لجابت بی جا. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۴- رهبر جامعه نباید در هیچ شرایطی ائت را رها کند. «لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْوَحْيِ»

۵- دعا و مناجات، زمینه تدارک الهی است. نادى ... تَدَارَكَهُ

۶- توفیق توبه، نعمت الهی است. «تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۷- توبیخ، ملامت و آوارگی در بیابانهای خشک، تنها کیفر یک بی صبری است.

«لَبِئْسَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ»

۸- فریاد و ناله ای ارزش دارد که برخاسته از درون باشد، وگرنه نفاق است.

«نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ»

۹- توبه و گفتگو با خداوند، راهی است برای دریافت نعمت های ویژه. إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ ... فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ

ص: ۱۹۰

۱۰- به جای آنکه افراد را به خاطر یک لغزش طرد کنیم، آنها را تدارک کنیم، ضعف‌ها را برطرف و آنگاه به آنان مسئولیت دهیم. تَدَارَكَ نِعْمَهُ مِنْ رَبِّهِ ...

فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ

۱۱- انتخاب پیامبران تنها بدست خداست. «فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ»

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

و نزدیک بود کسانی که کفر ورزیدند، چون قرآن را شنیدند، تو را چشم بزنند و می گویند: او دیوانه است. در حالی که آن قرآن جز مایه بیداری برای جهانیان نیست.

نکته ها:

در آغاز این سوره به تهمت جنون به رسول الله صلی الله علیه و آله اشاره شد و در این آیه که پایان این سوره است به این نسبت تصریح شده است. «وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

«لَيُزْلِقُونَكَ» از ماده «زلق» به معنای لغزیدن و به زمین افتادن و کنایه از هلاکت و نابودی است.

آیه ۵۱، بیانگر شدت غضب کفار است که به هنگام شنیدن آیات قرآن می خواهند با چشمانشان تو را نابود کنند و مراد از آن، یا نابود کردن طریق چشم زخم است و یا کنایه است، همان طور که می گوئیم فلانی بانگاهش می خواست مرا بخورد.

بغض و کینه انسان را به تضادگویی و اداری می کند. از یک سو قرآن را عظیم می داند به نحوی که حسادتش می خواهد پیامبر را نابود کند و از سویی دیگر او را به پریشان گویی و دیوانگی متهم می کند.

دشمن با دست می جنگد، با زبان تهمت می زند، و با چشم قصد نابودی دارد.

آغاز سوره، سخن از قلم و نوشتن بود و پایان سوره، بیداری تمام جهانیان. شاید اشاره به این باشد که کلید بیدار شدن جهانیان، ابزار فرهنگی است.

پیامبر فرمود: «ان العين حق و انها تدخل الجمل و الثور التنور» چشم زخم حق است و به قدری کارساز است که شتر و گاو را داخل تنور می کند. (۱)

چشم زخم لازم نیست از دشمن باشد. گاهی دوست از دوست خودش به خاطر داشتن کمالی تعجب می کند و لذا در حدیث داریم که اگر از دوست خود چیزی دیدید که تعجب کردید، خدا را یاد کنید تا بلائی چشم زخم دفع شود و چه بسیارند کسانی که به وسیله چشم زخم هلاک شده و جان داده اند. (۲)

البته حق بودن شوری چشم به این معنا نیست که ما به بعضی افراد سوءظن داشته باشیم و آنان را متهم به چشم شوری کنیم. یا کوتاهی های خودمان را در موارد مختلف به حساب چشم زخم بگذاریم. در روایات می خوانیم: صدقه، دعا، خواندن سوره های ناس و فلق و امثال آن می تواند مانع تأثیر چشم زخم شود.

پیام ها:

۱- کینه دشمن جدی ست، باید به هوش بود. «وَ إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ»

۲- قرآن، از توطئه های دشمن پرده برمی دارد. «وَ إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- لبه تیز حمله دشمن رهبر جامعه اسلامی است. «لَيُزْلِقُونَكَ»

۴- چشم زخم یک واقعیت است. «لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ»

۵- در برابر تهمت به اولیای الهی باید دفاع کرد. در برابر «يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» خداوند فرمود: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

۶- قرآن، وسیله غفلت زدایی است. «مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۷- قرآن، محدود به زمین و زمان خاصی نیست، کتابی است جهانی و جاودانی برای همه ملت ها. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۹۲

۱- ۱) بحار الانوار ج ۶۳ ص ۱۷

۲- ۲) بحار الانوار ج ۹۵ ص ۱۲۷

اشاره

این سوره، پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است. نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای امر ثابت و محقق است. محور مطالب این سوره قیامت و ویژگی های آن است و سه نام از نام های قیامت: «الْحَاقَّةُ»، «الْقَارِعَةُ»، «الْوَاقِعَةُ» در این سوره آمده است.

سرنوشت شوم اقوام پیشین، عظمت قرآن و پیامبر، ویژگی دوزخ و بهشت و دوزخیان و بهشتیان، بخش های بعدی این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

آن امر راستین. چیست آن امر راستین. و تو چه می دانی که چیست آن امر راستین. قوم ثمود و عاد آن حادثه کوبنده را تکذیب کردند. پس قوم ثمود به خاطر طغیان گری نابود شدند.

نکته ها:

«الْحَاقَّةُ» از «حق» به معنای امر ثابت و محقق است. این کلمه، یکی از نام های قیامت است، زیرا قیامت واقعه ای حتمی، حقیقی و ثابت است.

«القارعه» از «قرع» به معنای کوبیدن است. یعنی جهان در آستانه برپائی قیامت با حادثه ای کوبنده روبرو است.

برای هلاکت قوم ثمود سه وسیله در قرآن آمده است:

الف) زلزله. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» (۱)

ب) صیحه. «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً» (۲)

ج) صاعقه. «مِثْلَ صَاعِقِهِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۳)

شاید هر سه عذاب همراه یکدیگر و ملازم یکدیگر بوده اند، یعنی رعد و برق و زلزله و شاید هر عذابی عده ای را از پا در آورده است.

ایجاد حساسیت و انگیزه و عطش برای شنیدن مسائل مهم لازم است. تکرار کلمه «الْحَاقَّةُ» مخاطب قرار گرفتن شخص پیامبر که اشرف مخلوقات است، همه و همه، برای ایجاد حساسیت است.

پیام ها:

۱- قیامت، روزی بس بزرگ و هولناک است. «الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ»

۲- قیامت جز از راه وحی، قابل شناخت نیست. «مَا أَذْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ»

۳- تکذیب کنندگان قیامت، گرفتار قهر الهی در دنیا می شوند. «كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ... فَأُهْلِكُوا»

۴- قیامت، حادثه ای کوبنده و هولناک است. «بِالْقَارِعَةِ»

۵- تمام کیفرها در قیامت نیست، کیفر اقوامی در همین دنیا است. «فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ»

۶- تکذیب، مقدمه طغیان و طغیان، سبب نابودی است. «كَذَّبَتْ ... فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ»

۷- خصلت ها و رفتارها، معیار دریافت خیر یا شر است. «بِالطَّاغِيَةِ»

ص: ۱۹۵

۱- ۱. اعراف، ۷۸.

۲- ۲. قمر، ۳۱.

۳- ۳. فصلت، ۱۳.

وَ أَمَّا عَادٌ فَأَهْلِكُوا بِرِيحِ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ تَمَائِيهَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾

و امّا قوم عاد به وسیله بادی سرد و سوزنده و بنیان کن نابود شدند، که خداوند هفت شب و هشت روز پی در پی، آن را بر آنان مسلط کرد. پس (اگر آنجا بودی) می دیدی که در آن ایام، آن قوم از پا افتاده، گویا تنه های نخل تو خالی هستند. پس آیا هیچ بازمانده ای برای آنان می بینی؟

نکته ها:

«صَرْصَرٍ» به معنای باد سرد و سخت است و «عَاتِيَةٍ» از «عَتَوُ» به معنای سرکش است.

«حُسُومًا» جمع «حاسم» یعنی انجام مکرر و پی در پی یک عمل تا قطع و نابودی کامل.

«خَاوِيَةٍ» هم به معنای تو خالی است و هم به معنای چیزی که به زمین افتاده باشد.

«صَرْعَى» جمع «صریع» به چیزی گفته می شود که روی زمین افتاده باشد و «أُعْجَازُ» جمع «عجز» به معنای تنه درخت است.

در آیه ۲۰ سوره قمر می خوانیم «كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ»، یعنی هلاکت قوم عاد آن گونه بود که گویا تنه بلند درخت خرما از ریشه کنده شده باشد.

پیام ها:

۱- دست خدا در نوع عذاب باز است. قوم ثمود را با آتش صاعقه و قوم عاد را با باد سرد هلاک می کند. «بِرِيحٍ صَرْصَرٍ»

۲- آثار پدیده های هستی به دست خداست. باد، یکبار سبب حرکت کشتی ها و ابرها و نزول باران می شود و یکبار وسیله هلاکت. «بِرِيحٍ صَرْصَرٍ»

۳- عذابهای الهی گاهی دفعی است و گاهی تدریجی. «سَبْعَ لَيَالٍ وَ تَمَائِيهَ أَيَّامٍ»

۴- تنومندی و نیرومندی مانع هلاکت نیست. اگر قامت و بلندی انسان مثل درخت خرما باشد، در برابر قهر الهی به زمین می افتد. «أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ»

۵- کيفرها یکسان نیستند، گاهی به کلی محو کننده اند: «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ» ولی گاهی جسم می ماند. «أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ»

وَ جَاءَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ قَبْلَهُ وَ الْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ «۹» فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَةً رَابِيَةً «۱۰» إِذَا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ «۱۱» لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكَرَةً وَ تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ «۱۲»

و فرعون و کسانی که پیش از او بودند و (مردم) مناطق زیر و رو شده (قوم لوط) مرتکب خطا شدند. پس فرستاده پروردگارش را سرپیچی کردند و خداوند آنان را به قهری فزاینده و سخت بگرفت. همانا (در زمان نوح) چون (با اراده و قهر ما) آب طغیان کرد شما را در آن کشتی روان سوار کردیم. تا آن را وسیله تذکری برای شما قرار دهیم و گوششی که شنواست آن را ضبط کند.

نکته ها:

«مؤتفکات» جمع «مؤتفکه» از «اتفک» به معنای زیر و رو شدن و مقصود از آن مناطق قوم لوط است. «رابیه» از ربا به معنای رشد فزاینده است و عذاب رابیه یعنی عذاب سخت.

«تعیهها» از «وعی» به معنای حفظ و فهم و پذیرش است.

زمخشری، فخر رازی، مراغی، قرطبی، از مفسّران اهل سنت و شیخ طبرسی، ابوالفتوح رازی و علامه طباطبایی از مفسّران شیعه، روایاتی را نقل کرده اند که بر اساس آن، «أُذُنٌ وَاعِيَةٌ» به حضرت علی علیه السلام تطبیق شده است. و مفرد بودن کلمه «أُذُنٌ» تأیید همین نکته است که آن که تمام حقایق را حفظ کرده یک گوش بیشتر نبوده است.

پیام ها:

۱- قوم لوط در چندین منطقه بودند و همگی هلاک شدند. «مؤتفکات»

۲- اطاعت از پیامبران، واجب و مخالفت آنان سبب نابودی است. «فَعَصَوْا رَسُولَ

رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيَّ»

۳- نافرمانی انبیا، کیفر دنیوی نیز دارد. فَعَصَوْا ... فَأَخَذَهُمْ

۴- خداوند اتمام حجت می کند، اول پیامبر می فرستد، اگر مردم نافرمانی کنند، با قهر خود آنان را می گیرد. فَعَصَوْا رَسُولَ ... فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيَّ

۵- قهر الهی شدید است. «أَخَذَهُ رَبِّيَّ»

۶- خداوند در لابلاهی قهر و عذاب، به گروهی لطف می کند. «لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ»

۷- مردم جزیره العرب از باقیمانده نسل نوحند. «حَمَلْنَاكُمْ»

۸- از حوادث تلخ باید عبرت گرفت. «لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذَكَّرَةً»

۹- حفظ آثار و تاریخ و کلمات یک ارزش است. «تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ»

۱۰- شنیدنی ارزش دارد که همراه با فهم و حفظ باشد. «تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ»

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَهُ وَاحِدَةً (۱۳) وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (۱۴) فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (۱۵) وَ انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (۱۶) وَ الْمَلَائِكَةُ عَلَىٰ أَرْجَائِهِمْ وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (۱۷) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (۱۸)

پس آنگاه که در صور دمیده شود یک دمیدنی. و زمین و کوهها بر گرفته و در هم کوبیده شوند، یک در هم کوبیدنی. پس در آن روز، واقعه (قیامت) به وقوع پیوندد.

و آسمان بشکافد و در آن روز سست گردد. و فرشتگان در اطراف آن هستند (و منتظر فرمانند) و عرش پروردگارت را در آن روز هشت نفر (از فرشتگان یا اولیای خدا) بالای سر خود حمل می کنند. در آن روز شما (برای حساب) عرضه می شوید (در حالی که) هیچ چیز پنهانی از شما مخفی نماند.

«دک» به معنای خرد و ویران کردن است و به زمین صاف و نرم نیز گفته می شود.

﴿وَاهِيَةً﴾ به معنای سست و «أرجاء» به معنای اطراف و نواحی است.

تکرار کلمه «يَوْمَئِذٍ» در این آیات نشانه اهمیت روز قیامت است.

امام صادق علیه السلام فرمود: هشت نفری که حامل عرش هستند، بعضی از آنان پیامبر و بعضی امام هستند: «نوح، ابراهیم، موسی، عیسی، محمد، علی، حسن و حسین» و مراد از عرش، علم الهی است. بنابراین در قیامت، بالاتر از فرشتگان «فَوْقَهُمْ» اولیای خدا هستند که عملکرد مردم را می دانند. (۱)

امام علی علیه السلام فرمود: عرش الهی، تخت نیست، بلکه موجودی است محدود و مخلوق و تحت تدبیر که ملائکه با قدرتی که از طرف خداوند دارند مأمور به حمل آن هستند. (۲)

پیام ها:

۱- نفخ در صور، از امور حتمی است. «فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ»

۲- متلاشی شدن نظام موجود، از طریق صدای رعد آساست. نُفِخَ فِي الصُّورِ ...

فَدُكَّتَا

۳- زمین از مدار حرکت خود خارج، کوهها از جایگاه خود کنده و در یک برخورد در هم کوبیده می شوند. «وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا»

۴- فروپاشی کوهها با شدت و سرعت خواهد بود. «دَكَّهً وَاحِدَةً»

۵- واقعه مهم، قیامت است و هر واقعه دیگر نسبت به آن ناچیز است. «وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ»

۶- پایان آسمان محکم، «سَبْعًا شَدَادًا» سستی است. «فَهِیَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ»

۷- گرچه در قیامت نظام موجود بهم می خورد ولی نظام دیگری حاکم می شود، نظامی که با حضور فرشتگان برپا می شود. «وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ»

ص: ۱۹۹

۸- تمام ابعاد پنهان شخصیت انسان در قیامت به نمایش گذاشته می شود و شخصیت واقعی انسان، خوبی ها و بدی ها، افکار و انگیزه ها، نقص ها و کمالات، کشف و عرضه می شود. «لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ»

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَذَا مَا أَرَاكُمْ أَقْرَبُ كِتَابِيهِ» ۱۹ «إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حَسْبَ ابْنِيهِ» ۲۰ «فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ» ۲۱ «فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ» ۲۳ «كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ» ۲۴

پس هر کس که نامه عملش به دست راستش داده شود، (شادی کنان) می گوید: بیایید کتاب مرا بخوانید. من می دانستم که با حساب خودم رو به رو خواهم شد. پس او در زندگی رضایت بخشی است. در بهشتی برین. که میوه هایش در دسترس است. به خاطر اعمالی که در دوران گذشته انجام داده اید، بخورید و بیاشامید و گوارایتان باد.

نکته ها:

«هاؤم» اسمی است که معنای امر دارد، یعنی بیایید. «قطوف»، جمع «قطف»، میوه چیده شده یا آماده چیدن است.

«ظن» در امور دنیوی، باوری همراه با شک است ولی در امور اخروی به معنای اطمینان است. «أَسْلَفْتُمْ» از «اسلاف»، تقدیم چیزی است که امید می رود بهتر از آن برگردد.

هر انسانی در قیامت نامه و پرونده ای دارد و نامه خوبان به دست راستشان داده می شود.

شاید آنچه در سوره واقعه به نام اصحاب یمین می خوانیم همین گروه باشند.

مراد از علو در «فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ» ممکن است علو مقامی باشد نه مکانی.

در قیامت هم نعمت مادی است و هم روحی، راضی بودن انسان، نعمت روحی و بهشت

برین نعمت مادی است.

«هَينِئاً» از سوی خداوند، کامیابی را افزون تر و گواراتر می کند. در قرآن چهار مرتبه کلمه «هَينِئاً» بکار رفته که سه بار آن برای نعمت های بهشتی است.

پیام ها:

۱- در قیامت، پرونده عمل هر کس را در اختیارش می گذارند. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۲- خداوند در قیامت، بر اساس پرونده مکتوب و مستند، مردم را محاکمه و کیفر و پاداش می دهد. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۳- نه یقین، بلکه حتی ظن و گمان به وقوع قیامت، می تواند انسان را کنترل کند.

«إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ»

۴- قیامت، دوره برداشت دانه هایی است که در دنیا کاشته شده باشد. «بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ»

۵- علاقه به کشف کمالات، امری فطری است و تا قیامت وجود دارد. «هَأْوُمُ أَقْرُوا كِتَابِيهِ»

۶- اگر ایمان به حساب و کتاب سبب تقوا و پرهیز از لذت های حرام دنیوی و محرومیت های موقت می شود، در عوض زندگی در بهشت، کاملاً رضایت بخش خواهد بود. «فِي عَيْشِهِ رَاضِيهِ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ»

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشَرِّهِ فَسَوْءٌ يَأْتِيهِ لَمْ يُحِمْ يَدَيْهِ لَمْ أُوتِ كِتَابِيهِ «۲۵» وَ لَمْ أَذْرِ مَا حِسَابِيهِ «۲۶» يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ «۲۷» مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ «۲۸» هَلَكْتُ عَنِّي سَيِّئَاتِيهِ «۲۹» خُذُوهُ فَغُلُّوهُ «۳۰» ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ «۳۱» ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ «۳۲» إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ «۳۳» وَ لَا يَحْضُرُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ «۳۴»

ص: ۲۰۱

و امّا کسی که نامه عملش به دست چپش داده شود، می گوید: ای کاش نامه ام به من داده نشده بود. و نمی دانستم حسابم چیست؟ ای کاش مرگ پایان کارم بود (و دیگر زنده نمی شدم). دارائی من رفع نیازی از من نکرد. قدرتم از دستم برفت.

(گفته می شود:) او را بگیرید و در غل بکشید. سپس او را در آتش شعله ور وارد بیندازید. سپس در زنجیری که هفتاد ذراع باشد در آورید. همانا او به خدای بزرگ ایمان نمی آورد و بر طعام دادن به نیازمندان ترغیب نمی کرد.

نکته ها:

«ذراع» فاصله آرنج تا نوک انگشتان است و در قدیم معیاری برای اندازه گیری بوده است و کلمه «هفتاد» یا به معنای حقیقی است و یا کنایه از زنجیر طولانی می باشد.

«جحیم» از «جحه»، به آتش شعله ور گویند.

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر یک حلقه از آن زنجیری که دوزخیان را با آن به بند می کشند، بر دنیا نهاده شود، دنیا از شدت حرارت، ذوب می شود. (۱)

در این آیه، کفر و بخل و بی تفاوتی نسبت به محرومان در کنار هم آمده است. لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ... لَا يَحْضُ

گرفتن و بستن و کشاندن و به دوزخ پرتاب کردن، بیانگر نهایت حقارت و ذلت دوزخیان است. خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ... صِلُوهُ ... فَاسْلُكُوهُ

پیام ها:

۱- مقایسه میان عاقبت خوبان و بدان، شیوه ای قرآنی برای شناخت بهتر حقایق است. أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ

۲- در تربیت و هدایت، بشارت و هشدار در کنار هم لازم است. أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ

۳- آگاهی از آینده، گامی برای تصمیم گیری صحیح امروز است. «فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي»

ص: ۲۰۲

۴- روزنه امید برای خلفکاران در آخرت بسته می شود. تا قبل از دیدن نامه عمل امیدی داشت ولی بعد از آن فقط حسرت می خورد. **يَا لَيْتَنِي ... يَا لَيْتَهَا**

۵- ثروت و قدرت، در قیامت کار آیی ندارد. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيهِ»**

۶- ثروت اندوزی در دنیا، سبب حسرت در قیامت است. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ»**

۷- کیفر دستهایی که در دنیا برای هرگونه فساد و ستم باز بود، غل و زنجیر قیامت است. **«فَغُلُّهُ»**

۸- انسانی که در قلبش نور معرفت خدا و در عملش، خدمت به مردم نباشد، بهتر که بسوزد. **لَا يُؤْمِنُ ... وَلَا يَحْضُ**

۹- توجه به گرسنگان، در کنار ایمان به خدا مطرح است. **لَا يُؤْمِنُ ... وَلَا يَحْضُ**

۱۰- بر فرض که خود، توان کمک نداشته باشیم، باید دیگران را برای کمک به گرسنگان تشویق کنیم. **«وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمِسْكِينِ»**

۱۱- رسیدگی به فقرا شرط ندارد که فقیر، مؤمن باشد. **«وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمِسْكِينِ»**

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ (۳۵) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ (۳۶) لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ (۳۷) فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ (۳۸) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (۳۹) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (۴۰) وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ (۴۱) وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (۴۲) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۳)

پس امروز در این جا دوستی صمیمی ندارد. و نه غذایی جز خونابه. که جز خطاکاران آن را نخورند. پس سوگند به آنچه می بینید. و آنچه نمی بینید. همانا آن (قرآن) کلام رسول گرامی است. و سخن یک شاعر نیست چه کم ایمان می آورید.

(وهمچنین) سخن کاهن و پیشگو نیست، چه کم متذکر می شوید. (همانا قرآن) فرستاده ای از جانب پروردگار جهانیان است.

«غَسَلِينَ» به معنای خونابه و چرکی است که از بدن دوزخیان خارج می شود.

مراد از «رَسُولٍ كَرِيمٍ» شخص پیامبر اسلام است، نه جبرئیل امین. زیرا در جملات بعد می خوانیم که او شاعر و کاهن نیست و نسبت شاعر و کاهن را به پیامبر می دادند نه جبرئیل.

مشرکان، قرآن را کتاب شعر می شمردند و پیامبر را شاعر می خواندند، در حالی که از پیامبر حتی یک شعر نقل نشده است. (۱)

کیفر در قیامت با گناهان متناسب است. کسی که در دنیا برای مسکین سوز ندارد، در آخرت دوست دلسوزی ندارد. «فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ» و کسی که در دنیا به کسی طعام نداد، در آن روز با طعام شکنجه می شود.

بزرگ ترین سوگند در این سوره است. «فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ» یعنی کل هستی، دیدنی ها و ندیدنی ها، که به مراتب بیش از دیدنی هاست، دنیای غیب و فرشته و جن که دیدنی نیستند و اوج کهکشان ها و اعماق دریاها که به طور طبیعی دیده نمی شوند.

قرآن به تدریج نازل شده است، زیرا کلمه تنزیل برای نزول تدریجی است. البته تمام قرآن، شب قدر بر قلب پیامبر نازل شد و سپس به تدریج در طول ۲۳ سال. مثل آنکه مبلغ زیادی را یکجا در بانک می گذارند و سپس از طریق حواله یا چک به تدریج برمی دارند.

پیامبر دارای کرامت مطلق است. «رَسُولٍ كَرِيمٍ» کرامت در برخورد با همسر، دشمن، دوست، همسایه، فقیر، در سختی ها و شادی ها.

در سوره غاشیه آیه ششم می خوانیم که طعام دوزخیان چیزی جز ضریع نیست. «لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ»

و در سوره دخان می خوانیم: «إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ لِلْآثِمِينَ» (۲)

و در آیه ۳۶ می خوانیم: «وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسَلِينَ»

لذا یا «زُقُوم» و «ضریع» یکی است و «غسلین» نوشابه آنهاست، یعنی یک نوع غذا دارند و

و ممکن است هر دسته از دوزخیان یک نوع طعام داشته باشند، گروهی ضریع، گروهی زقوم و گروهی غسلین.

پیام ها:

- ۱- دوزخیان، نه از نظر روحی در رفاه هستند «فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ» و نه از نظر جسمی. «وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسَلِينِ»
- ۲- ایمان نیاوردن به خدای بزرگ و بی تفاوتی نسبت به گرسنگان، خطایی نابخشودنی است. «لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ»
- ۳- در بینش الهی تمام هستی ارزش دارد، چون مورد سوگند خداوند قرار گرفته است. «فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ»
- ۴- در مادیات، محصور نشویم، نادیدنی ها بسیار است. «مَا لَا تُبْصِرُونَ»
- ۵- در مدیریت از نیروهای سالم خود، دفاع کنید و شبهات علیه آنان را برطرف سازید. «وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ... وَ لَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ»
- ۶- خداوند اتمام حجت می کند. نزول وحی از سوی پروردگار جهانیان و واسطه وحی رسول کریم است. لَقَوْلُ رَسُولِ كَرِيمٍ... تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ
- ۷- مبلغ، توقع ایمان آوردن تمام یا اکثریت مردم را نداشته باشد. «قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ»
- ۸- ایمان به تنهایی کافی نیست، ذکر هم لازم است. ممکن است ایمان باشد ولی انسان غافل باشد. قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ... قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ
- ۹- به خاطر عدم پذیرش اکثریت، از گفتن سخن حق صرف نظر نکنید. لَقَوْلُ رَسُولِ كَرِيمٍ... قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِنَّهُ لَتَذَكَّرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

و اگر پیامبر بعضی گفتارهای ساختگی را به ما نسبت دهد، قطعاً او را با قدرت (و به قهر) می گرفتیم. سپس رگ قلبش را قطع می کردیم. و هیچ یک از شما نمی توانست سپر او شود. همانا این قرآن برای اهل تقوا وسیله تذکر است. و ما می دانیم که بعضی از شما تکذیب کننده قرآنید. و بی شک (این تکذیب در قیامت) بر کافران حسرتی خواهد بود. و همانا آن، حق و یقینی است. پس با نام پروردگار بزرگت به تسبیح پرداز.

نکته ها:

«تَقَوَّلَ» یعنی نسبت دادن سخن به کسی که آن را نگفته است.

«وتین» رگی است که خون را به قلب می رساند و اگر بریده شود انسان می میرد.

قرآن، در دنیا و آخرت مایه حسرت کفار است. در دنیا حسرت می خورند که چرا مانند آنرا نمی توانند بیاورند و در آخرت حسرت می خورند که چرا به آن ایمان نیاوردند.

گرفتن با «یمین» کنایه از قدرت است، چون قدرت دست راست بیشتر است.

خداوند با هیچ کس رودربایستی ندارد، جائی که خداوند با پیامبرش این گونه سخن می گوید، دیگران باید حساب کار خود را بکنند.

قرآن دارای ویژگی هایی است، از جمله: «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»، «لَتَذَكَّرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ»، «لَحَقُّ الْيَقِينِ»

پیامبر، هرگز چیزی را به خداوند نسبت نداده است، زیرا کلمه «لَوْ» در موردی به کار می رود که کار نشدنی باشد.

در آیات قبل خداوند از پیامبرش بهترین دفاع را کرد ولی در عین حال در این آیه تهدید هم می کند که اگر سخنی به ناحق به خدا نسبت دهد، شاه رگ او با قدرت قطع شود.

پیام ها:

- ۱- خداوند، حافظ وحی است و احدی قدرت کم یا زیاد کردن آن را ندارد. «وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ»
- ۲- شخص پیامبر، همچون دیگران باید حریم وحی را حفظ کند. «وَلَوْ تَقَوَّلَ»
- ۳- همه انسان ها حتی پیامبر، در برابر قوانین الهی یکسانند. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ»
- ۴- قرآن، نه تنها گفتار شاعر و کاهن نیست، بلکه گفتار پیامبر نیز نیست. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ...»
- ۵- در قانون و کلام خداوند، تساهل و تسامح ممنوع است. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ...»
- ۶- قاطعانه برخورد کردن، دیگران را از طمع در تصرف باز می دارد. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ»
- ۷- قرآن، از مصونیت کامل برخوردار است. «وَلَوْ تَقَوَّلَ»
- ۸- دفاع از حق، مهم تر از شخص است. برای مصونیت وحی، حتی جان بهترین افراد را می گیریم. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا ...»
- ۹- برای حفظ حدود و حریم قرآن، قاطعانه باید سخن گفت. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ»
- ۱۰- گناهان بزرگ، کیفر بزرگ دارد. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ ... ثُمَّ لَقَطَعْنَا ...»
- ۱۱- هر چیز که ارزش بیشتری دارد باید حراست از آن شدیدتر باشد. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ... لَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا ... لَقَطَعْنَا ...»
- ۱۲- قهر خداوند نسبت به کسانی که حریم وحی را بشکنند، نابودی است.
«لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ»
- ۱۳- هیچ کس، قدرت هیچ گونه مقاومتی در برابر قهر الهی ندارد. «فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ»

۱۴- تأثیر قرآن روی متقین جدی و قطعی است. «وَإِنَّهُ لَتَذِكْرٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

۱۵- شرط پند پذیری، روحیه تقواست. «لَتَذِكْرٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

۱۶- در برابر متقین، مکذبین هستند. «لِّلْمُتَّقِينَ ... مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۷- مبلغ نباید توقع داشته باشد که همه مردم تسلیم او باشند. «مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۸- مکذبین بدانند که زیر نظر خدا هستند. «لَنَعْلَمَنَّ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۹- در برابر موضع گیری های مکذبین، در پناه یاد خدا به راه خود ادامه بده.

«فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

۲۰- تسبیح خداوند در راستای تربیت انسان است. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره، چهل و چهار آیه دارد و از سوره های مکی است، گرچه آیات اولیه آن در مدینه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه سوم است و به معنای محل عروج فرشتگان در آسمان ها می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی، محور آیات این سوره، پیرامون معاد و انذار مشرکان و مخالفان است. حالات کافران در قیامت و صفات و ویژگی های بهشتیان و دوزخیان، بخش دیگری از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

البته آیات اولیه سوره درباره نزول عذاب در دنیا است که یکی از منکران ولایت حضرت علی علیه السلام گرفتار آن شد و به هلاکت رسید و تفصیل ماجرا در ذیل آیه اول آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ﴿١﴾ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾ مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾

سائلی، عذابی واقع شدنی را درخواست کرد. که برای کافران است و هیچ بازدارنده ای برای آن نیست. و از سوی خداوند صاحب درجات والاسست. فرشتگان و روح، در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال است، به سوی او بالا می روند.

«معارج» جمع «معرج» به معنای محلّ عروج و صعود است و مراد از آن، آسمان هاست که محلّ نزول و عروج فرشتگان می باشد.

مرحوم علامه امینی قدس سره در کتاب شریف الغدیر (۱) نام سی نفر از بزرگان مفسّرين و محدّثين، از قرن سوم هجری تا قرن چهاردهم را نقل کرده که گفته اند: شأن نزول آیه «سَأَلَ سَائِلٌ» مربوط به شخصی می باشد که به پیغمبر گفت: نصب امیرالمؤمنین به خلافت در روز غدیر از طرف خودت بود یا از طرف خدا؟! ما را به حج و روزه و زکات فرمان دادی و ما قبول کردیم، امّا راضی نشدی، تا آن که پسر عموی خودت را بر ما حاکم کردی! سپس گفت: «اللَّهُمَّ إِنَّ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (۲) خدایا اگر این امر حق است از آسمان سنگی بباران (تا نابود شویم و شاهد چنین روزی نباشیم). سنگی فرود آمد و او نابود شد و این آیه نازل شد. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

پیام ها:

۱- یادآوری برخی حوادث جزئی و فردی، برای عبرت دیگران لازم است و باید حفظ شود. (سائل یک نفر بود که قهر خدا او را نابود کرد، ولی این ماجرا در متن قرآن مطرح می شود تا تمام انسان ها در طول تاریخ بخوانند). «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

۲- تقاضای نابجا، مغرضانه و لجوجانه می تواند حادثه آفرین باشد. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

۳- تا وقتی عذاب الهی نازل نشده، راه توبه و دفع عذاب با صدقه باز است، امّا عذابی که در حال نزول است، راه نجاتی از آن نیست. «بِعَذَابٍ وَقِيعٍ ... لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ»

ص: ۲۱۱

۱- ۱). الغدیر، ج ۱، ص ۲۳۹ تا ۲۴۶.

۲- ۲). انفال، ۳۲.

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا» (۵) إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا» (۶) وَ تَرَاهُ قَرِيبًا» (۷) يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ» (۸) وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ» (۹)

پس صبر کن صبری نیکو. همانا آنان آن روز را دور می بینند. و ما آن را نزدیک می بینیم. روزی که آسمان همانند فلز گداخته شود. و کوه ها مانند پشم حلاجی شده گردد.

نکته ها:

نیش و نوشهای برخی مسلمانان و مخالفان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، در ماجرای نصب حضرت علی علیه السلام به امامت در غدیر خم، به قدری بود که خداوند، پیامبرش را سفارش به صبر می کند. سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ... فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا

کافران، اصل معاد را امری بعید می شمردند و آن را دور از ذهن و عقل می دانند، در حالی که در نزد خداوند، قیامت امری قطعی و واقع شدنی است، پس امری نزدیک است. «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَ تَرَاهُ قَرِيبًا»

حدود بیست مرتبه خداوند پیامبرش را در قرآن به صبر دعوت کرده است، آن هم صبر جمیل، که در آن جزع و فزع و سخنان ناروا نباشد. البته خطاب صبر به پیامبر است، ولی امت نیز باید صبر داشته باشند.

برای بر پا شدن قیامت، نظام موجود زمین و آسمان به کلی دگرگون می شود. در قرآن تعبیراتی است که این بهم خوردن را بیان می کند، چنانکه می فرماید: «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ» (۱) آسمان را مثل طومار درهم می پیچیم. (۲)

پیام ها:

۱- حتی پیامبر، نیازمند توصیه به صبر و پایداری هستند. «فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا»

ص: ۲۱۲

۱- ۱. انبیاء، ۱۰۴.

۲- ۲. برای تفصیل بیشتر، به کتاب معاد مؤلف مراجعه شود.

۲- کسی که قیامت را نزدیک ببیند، در برابر مشکلات صبر و پایداری می کند.

فَاصْبِرْ ... تَرَاهُ قَرِيبًا

۳- نظام موجود در آسمان، پایانی دارد و روزی نابود می شود. «يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ»

وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾ يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِنَبِيٍّ ﴿١١﴾ وَصَدِّحَتْهُ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَ مَيْنَ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا نَسَمٌ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهَا لَأَنْفُسٌ لَظِيءٌ ﴿١٥﴾ نَزَاعِيَةٌ لِلشُّوَى ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَيْنَ أَذْبَرَ وَتَوَلَّى ﴿١٧﴾ وَ جَمَعَ فَأَوْعَى ﴿١٨﴾

و هیچ دوستی از دوستش احوالی نپرسد. به یکدیگر نمایانده می شوند. در آن روز مجرم دوست دارد فرزندان خود را برای دفع عذاب فدیة دهد و فدای خود کند. و همچنین همسر و برادرش را. و بستگان و قبیله اش را که همیشه به او پناه دادند. (بلکه آرزو دارد) تمام مردم روی زمین را فدا کند تا او را نجات دهند. چنین نیست، همانا آن آتش شعله ور است. که پوست بدن را به شدت جدا می کند. (این آتش) هر کس را که (به حق) پشت کرده و روی برتافته، فرامی خواند. و (نیز کسی که مال) جمع کرده و ذخیره ساخته است.

نکته ها:

«يَفْتَدِي» به معنای فدیة و عوض دادن برای رهایی و نجات است. «فصيلة» به معنای فامیلی است که انسان از آن جدا شده است. «تؤويهِ» از «ماوی» به معنای پناه دادن است.

«لَظِيءٌ» شعله خالص آتش است. «اوعى» از «وعاء» به معنای ظرف است و مراد از آن، ذخیره کردن چیزی در ظرف است. «شوی» به پوست اطراف بدن گویند.

مجرم در قیامت سه آرزو می کند:

الف) با خاک یکسان شود. «لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ» (۱)

ب) از اعمالش دور شود. «أَمَدًا بَعِيدًا» (۲)

ج) با فدیة دادن رها شود. یوم یَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ...

مجرم برای فدیة دادن و نجات یافتن، فرد یا گروهی را انتخاب نمی کند، بلکه می گوید:

همه را بگیرید و مرا آزاد کنید؛ فرزند، همسر، برادر، فامیل و همه مردم زمین. (کلمات با حرف واو عطف شده نه با حرف «او»)

در آن روز، عاطفه فرزند، غیرت همسری، محبت برادری و حمایت فامیلی و آشنایی مردمی همه فدا می شود، ولی چه سود؟!

بر اساس این آیات، عوامل دوزخی شدن چهار چیز است: فرد در ظاهر به حق پشت می کند: «أَذْبَرَ» در قلب تنفر دارد و روی بر می تابد: «تَوَلَّى» ثروت اندوزی می کند: «جمع» و به دیگران نمی دهد. «فَأُوْعَى»

پیام ها:

۱- به دوستی ها و روابط گرم دنیوی دل نبندید که در آخرت به کار نیاید. «لَا يَسْتَلُّ حَمِيمٌ حَمِيمًا»

۲- در قیامت، شکنجه روحی و جسمی با هم است. نشان دادن خویشان و دوستان صمیمی به انسان و بالعکس، بالاترین شکنجه روحی است. «يُبْصَرُونَهُمْ»

۳- مجرم در آن روز، نجات خود را از عذاب، به قیمت نابودی همه می خواهد.

يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ... بَيْنِهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ

۴- مراقب باشیم که در دنیا به خاطر رفاه همسر و فرزندان و جلب رضایت دوستان و خویشان، خود را دوزخی نکنیم. زیرا در آن روز هیچ یک از آنها به داد ما نمی رسند و به درد ما نمی خورند. لَوْ يَفْتَدِي ... بَيْنِهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ

ص: ۲۱۴

۱- (۱). نساء، ۴۲.

۲- (۲). آل عمران، ۳۰.

۵- غریزه حبّ ذات، بالاترین غرایز است. لَوْ يَفْتَدِي ... مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ

۶- آتش دوزخ شعور دارد و مجرم شناس است. «تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَ تَوَلَّى»

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾

همانا انسان، بی تاب و حریص آفریده شده است. هرگاه بدی به او رسد، نالان است. و هرگاه خیری به او رسد، بخیل است. مگر نمازگزاران. آنان که بر نمازشان مداومت دارند.

نکته ها:

«هلوع» به معنای انسان بی صبر و حریص است.

سؤال: خداوند در برخی آیات، آفرینش انسان را بهترین: «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۱) و خود را بهترین خالق برشمرده است: «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۲) آیا در این آیات، تصریح شده که انسان، حریص و بخیل آفریده شده است. این دو چگونه با یکدیگر قابل جمع است؟

پاسخ: در آفرینش انسان، امور متضادّ قرار داده شده و این رمز تکامل است. نفس، انسان را به بدی سوق می دهد: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» (۳) ولی عقل، انسان را از آن باز می دارد:

«نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» (۴) و رشد انسان در انتخاب میان این تقابل هاست که به تربیت و تزکیه انسان می انجامد.

بر اساس روایات، بهترین عمل آن است که تداوم داشته باشد. (۵) «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ»

ص: ۲۱۵

۱- ۱. تین، ۴.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۴.

۳- ۳. یوسف، ۵۳.

۴- ۴. نازعات، ۴۰.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

روایات زیادی در مورد حرص وارد شده (۱) که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

«الحرص لا یزید فی الرزق» حرص، رزق را زیاد نمی کند.

من کثر حرصه... ذل قدره کسی که حرصش بیشتر باشد، خوار و ذلیل می شود.

«رب حریص قتلہ حرصه» چه بسا انسان حریص که حرصش او را بکشد.

«لیس لحریص غناء» حریص، هرگز بی نیاز نمی شود.

«الحرص یرزی بالمروه» حریص، مرّوت و جوانمردی خود را از دست می دهد.

«الحرص مطیه التعب» حرص، بستر رنج هاست.

«لا حیاء لحریص» حریص، به خاطر رسیدن به مال، عفت و حیا را کنار بگذارد.

«الحریص الاسیر» حریص، اسیر است.

«الحرص علامه الفقر» حرص، نشانه فقر است.

«الحرص یفسد الایقان» حرص، یقین به مقدرات الهی را فاسد می کند.

«الحرص موقع فی کثیر العیوب» حرص، انسان را در عیوب بسیاری قرار می دهد.

«لا یلقى الحریص مستریحا» انسان حریص، آسایش و راحتی ندارد.

پیام ها:

۱- نشانه حریص بودن دو چیز است: جَزَع به هنگام سختی و بُخْل به هنگام کامیابی. «هَلُوعاً إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً وَ إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً»

۲- ریشه بسیاری از ناهنجاری ها، حرص و بخل است. جَزُوعاً ... مَنُوعاً

۳- انسان بسیار کم ظرفیت است، با تماس با سختی فریاد می زند و بخل می ورزد.

مَسَّهُ ... مَسَّهُ

۴- راه نجات از اخلاق ناپسند، مداومت به نماز است. خُلِقَ هَلُوعاً ... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

۵- طبع مادی انسان به سوی حرص و بخل میل دارد و نماز و یاد خدا آن را مهار می کند. إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

ص: ۲۱۶

۱-۱. غررالحکم.

۶- انسان بدون نماز مضطرب است. جَزُوعاً ... مَنُوعاً ... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

۷- آثار نماز در گرو مداومت بر آن است. «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ»

وَ الَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَ الَّذِينَ يُصِدُّونَ بَيْنَ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾

و آنان که در اموالشان حقی است معلوم. برای افراد سائل و محروم. و آنان که روز جزا را باور دارند. و آنان که از عذاب پروردگارشان بیمناکند. زیرا از عذاب پروردگارشان ایمنی نیست. و آنان که دامن های خود را (از گناه) حفظ می کنند.

مگر بر همسران یا کنیزانشان که در این صورت، در خور ملامت نیستند. پس کسانی که جز این را طلب کنند، اینان همان تجاوزگراند.

نکته ها:

به گفته مفسران، این آیه قبل از فریضه خمس و زکات نازل شد.

از امام صادق علیه السلام درباره «حَقُّ مَعْلُومٌ» سؤال شد، فرمود: این حق غیر از زکات واجب است و مراد آن است که خداوند به انسان ثروتی داده و او بخشی از آن را جدا کرده و با آن صلّه رحم می کند و مشقّت را از خویشان خود بر می دارد. (۱)

از امام باقر علیه السلام نیز درباره این آیه پرسیدند، فرمود: «حَقُّ مَعْلُومٌ» غیر از زکات است. (۲)

در نهج البلاغه می خوانیم:

«إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ فَمَا جَاعَ

ص: ۲۱۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار الانوار، ج ۹۲، ص ۹۵.

فقیر الّا بما مَتَّعَ به غِنًی و اللّٰه تعالی سائلهم عن ذلک» (۱) همانا خداوند قوت فقرا را در اموال اغنیا قرار داده است و هیچ گرسنه ای نیست مگر آن که ثروتمندی از حقّ او بهره برداری می کند و خداوند از آنان بازخواست خواهد کرد.

عبارت «لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» نشان می دهد که برخی از نیازمندان جامعه، سؤال نمی کنند و محروم بودن خود را نشان نمی دهند، لذا بر اغنیاست که به سراغ کشف و شناسایی آنان بروند و حقوق آنان را ادا کنند.

در برابر آداب و رسوم و حسّاسیت های نابجا، باید مقاومت کرد و حلال الهی را حرام جلوه نداد. در جامعه، برخی آداب و رسوم است که مانع ازدواج به هنگام دختر و پسر و یا در کنار هم بودن عروس و داماد می شود و اگر ازدواج در آغاز جوانی انجام گیرد، مردم ملامت و سرزنش می کنند. در حالی که از نظر قرآن، نباید این افراد مورد ملامت قرار گیرند و کسانی که از راهی غیر ازدواج اقدام می کنند باید مورد سرزنش قرار گیرند.

استمناء گناه بزرگی است. از امام صادق علیه السلام در مورد استمناء پرسیدند، حضرت فرمود: «اثم عظیم نهی الله عنه فی کتابه» گناه بزرگی است که خداوند از آن نهی فرموده است. پرسیدند:

در کدام آیه؟ حضرت آیه «فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذٰلِكَ فَاولئِكَ هُمُ الْعَادُونَ» را تلاوت فرمودند. (۲)

حضرت علی علیه السلام به فرزندش می فرماید: آن گونه از خدا خوف داشته باش که اگر تمام خوبی ها را داشته باشی، احتمال بده از تو نپذیرند و آن گونه امید داشته باش که اگر تمام بدی های مردم زمین را داشته باشی، احتمال بده تو را بیخشند. (۳)

ایمان به قیامت و بیم از عذاب، زمینه توجّه به نماز و انفاق است.

پیام ها:

۱- هلوغ، جزع و بخل دارد، اما مصّلی، نماز و انفاق دارد. هَلُوغاً ... جَزُوْعاً .. مَنُوْعاً - إِلَّا الْمُصَلِّينَ ... حَقُّ مَعْلُوْمٍ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ

ص: ۲۱۸

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸.

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۱۰۱.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۲- نماز و رسیدگی به محرومان، پیوند ناگسستنی دارند. إِلَّا الْمُصَلِّينَ ... حَقُّ مَعْلُومٍ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

۳- انفاق، تعدیل کننده روحیه حرص و بخل است. خُلِقَ هَلُوعًا ... جَمَعَ فَأَوْعَى ... فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ

۴- مؤمن و نمازگزار واقعی، خود را مالک همه دارایی های خود نمی داند و سهمی از آن را حق دیگران می داند. «فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ»

۵- نیازمندان، در اموال توانگران حق دارند و شریکند. «حَقُّ مَعْلُومٍ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»

۶- در فقرزدایی تنها به ظاهر افراد ننگرید، گروهی از محرومان صورت خود را با سیلی سرخ نگه می دارند و سؤال نمی کنند. «وَالْمَحْرُومِ»

۷- سعادت فرد، از سعادت جامعه جدا نیست. الْمُصَلِّينَ ... لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

۸- نیازمندی، شرط دریافت است، مؤمن باشد یا نباشد. «لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»

۹- دین جامع آن است که هم به مسائل اجتماعی توجه کند، «حَقُّ مَعْلُومٍ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» و هم به مسائل اعتقادی. «الَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ»

۱۰- اسلام، دینی فطری است. هم باید غرائز از راه درست ارضا شود و هم جلوی فحشا و منکر گرفته شود. الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ... إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ

۱۱- اسلام با طرد غریزه جنسی، مخالف است. «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ»

۱۲- خطر، همیشه در کمین است: خطر انحراف و سوء عاقبت و بدون توبه مردن، خطر پذیرفته نشدن اعمال، خطر حبس اعمال، و... «وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ»

۱۳- در ازدواج مشروع، از هر کس، در هر زمان و مکان، از هر سن و سال، نباید ملامتی باشد. «فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

۱۴- ارضای غریزه جنسی از راههای حرام، نوعی تجاوزگری است. «فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»

وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

و آنان که رعایت کننده امانت ها و قراردادهای خویشند. و آنان که به (ادای) شهادت های خود قیام می کنند. و آنان که بر نمازشان مراقبت دارند. اینان در بهشت ها گرامی داشته می شوند.

نکته ها:

در آیات ۲۲ تا ۳۵ سوره معارج، سیمای امت اسلامی و جامعه ایده آل ترسیم شده است:

رابطه دائمی و کامل با خداوند از طریق نماز دارند.

به مشکلات محرومان توجه دارند و بخشی از مال خود را حق آنان می دانند.

به خاطر ایمان به معاد و ترس از حساب، بر افکار و گفتار و رفتارشان تقوا حاکم است.

به امانات و تعهداتشان پایبندند.

نسبت به حقوق مردم قیام می کنند و اگر برای شهادت و گواهی دعوت شوند رد نمی کنند.

در ارضای غریزه جنسی، به دنبال راه حلال و تشکیل خانواده و نسل پاک هستند.

امانت شامل امانت معنوی نیز می شود، همچون مسئولیت ها، اسرار مردم و آبروی آنان.

هر عهد و پیمانی لازم الاجرا می باشد: با مردم، با خدا، با رهبران دینی، با همسر و...

شاید مراد از عبارت «عَلَىٰ صِدْقِهِمْ وَأَنْ أَوَّلُوا حُدُودَهُمْ» (۱) ترک نکردن و مراد از «عَلَىٰ صِدْقِهِمْ يُحَافِظُونَ» جدی گرفتن نماز باشد. همچون انتظار نماز، وضو گرفتن قبل از رسیدن وقت، با جماعت و در مسجد خواندن نماز و مراعات شرایط صحت و قبولی و کمال نماز. (۲)

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، خیانت در امانت، عدم وفای به عهد و دروغ گویی، از نشانه های نفاق شمرده شده است. (۳)

ص: ۲۲۰

۱-۱. معارج، ۲۳.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

پیام ها:

۱- نشانه ایمان، تنها نماز و انفاق نیست، رعایت عهد و پیمان های اجتماعی نیز شرط ایمان است. «وَ الَّذِينَ هُمْ لِآمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

۲- سکوت آگاهان، جرم و گواهی به حق، نشانه ایمان است. «بشهاداتهم قائمون»

۳- آغاز و پایان تمام کمالات، توجه به نماز است. در آغاز فرمود: «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» و در پایان نیز می فرماید: «وَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

۴- بهشتیان از نظر مادی، «فی جنات» و معنوی «مکرمون» تأمین هستند.

فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَيْطَمَعُ كُلُّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ أَنْ يَدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

پس کافران را چه شده که شتابان به سوی تو می آیند. از راست و چپ، گروه گروه. آیا هر یک از آنان طمع دارد که به بهشتی پر نعمت در آید.

چنین نیست، همانا ما آنان را از آنچه می دانند، آفریده ایم.

نکته ها:

«مُهْطِعِينَ» به معنای گردن کشیدن یا خیره نگاه کردن یا به سرعت راه رفتن برای جستجوی چیزی است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پیوسته با منافقان مدارا داشت و آنان را در سمت راست و چپ خود می نشاند، تا آن که خداوند اذن داد که آنان را از خود دور کند و به این آیه استناد فرمود: «فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ». (۱) زیرا کفر به معنای تسلیم نشدن است، نه شناختن. چنانکه شیطان، خدا را می شناخت و قیامت را قبول داشت، زیرا می گفت: «أَنْظُرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ» (۲) اما با این حال تسلیم خدا نشد.

ص: ۲۲۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۱۴.

به هر حال، علم غیر از ایمان است، منافقان نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله شناخت داشتند ولی تسلیم او نبودند و لذا لقب کافر در مورد آنان به کار رفته است.

«قبل» به معنای روبرو و «عَزِيزٌ» جمع «عزه» به معنای گروه های پراکنده است.

عمر سعد در صبح عاشورا برای کشتن امام حسین علیه السلام به لشکرش گفت: «یا خیل الله ارکبی و أبشری بالجنة» (۱) ای لشکر خدا بر اسبان سوار شوید و شما را به بهشت بشارت باد.

کفار به تمسخر می گفتند: اگر سخنان پیامبر درباره بهشت درست باشد ما هم بهشتی هستیم و حتی زودتر به آنجا خواهیم رفت. «أَ يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ»

پیام ها:

۱- قرآن، جاذبه ای داشت که حتی مخالفان، برای شنیدن آن گرد پیامبر اجتماع کرده و گردن می کشیدند. «فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ»

۲- پیامبر سعه صدری داشت که حتی مخالفان دور او جمع می شدند. «عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشُّمَالِ عَزِيزٌ»

۳- به هر اجتماع و استقبال گرم مردم، دلخوش نکند. «مُهْطِعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشُّمَالِ عَزِيزٌ»

۴- چه بسا دشمن برای گرفتن اخبار و تصمیمات مؤمنان، در اطراف آنان حضور یابند. «فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا ... عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشُّمَالِ عَزِيزٌ»

۵- کفار، از پیامبر صلی الله علیه و آله اعراض می کردند و این منافقین بودند که خود را هر چه بیشتر به پیامبر نزدیک می کردند. «عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشُّمَالِ عَزِيزٌ»

۶- منافق، به عمل خود مغرور است و به بهشت طمع دارد. «يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ»

ص: ۲۲۲

۷- منافقان توقع دارند بدون ایمان و عمل وارد بهشت شوند. «يَدْخُلْ جَنَّهٔ نَعِيمٍ»

۸- به دشمنان و آرزوهای نابجای آنان، قاطعانه پاسخ دهید. يَطْمَعُ ... كَلَّا

۹- کسانی که می دانند ما آنها را از آبی پست آفریده ایم، چرا این همه غرور دارند که با وجود کفر و نفاق، توقع بهشت دارند. «كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ»

۱۰- کسانی که می دانند ما آنان را از چه چیز آفریده ایم، باید بدانند قدرت دوباره آفریدن را داریم. «إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ»

فَلَا أُفْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَيَّ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْرِ بُوْقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصْبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

به پروردگار مشرق ها و مغرب ها سوگند می خورم که ما تواناییم. بر این که بهتر از آنان را به جای ایشان بیاوریم و ما قطعاً مغلوب و ناتوان نیستیم. پس آنان را به حال خود واگذار، یاوه بگویند و بازی کنند تا روزی را که وعده داده شده اند، ملاقات کنند. روزی که شتابان از قبرها بیرون آیند، چنان که گویی به سوی نشان هایی نصب شده می روند. چشمانشان فرو افتاده و ذلتی (وصف ناپذیر) آنان را فرا گرفته است. این است آن روزی که به ایشان وعده داده می شد.

نکته ها:

مراد از «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»، مشرق و مغرب های خورشید است، زیرا خورشید در هر روز از ایام سال، مشرق و مغربی جداگانه دارد و از نقطه ای طلوع و در نقطه ای دیگر غروب

می کند و هیچ گاه از مشرق دیروزش طلوع و در مغرب دیروزش غروب نمی کند. (۱)

مراد از «حَیْرًا مِنْهُمْ» بهتر بودن در ایمان است. یعنی ما قادریم منافقان را از میان برداریم و به جای آنان مردمانی با ایمان بیاوریم که پیرو حق باشند و آن را انکار نکنند.

در باره ی مشرق و مغرب، در قرآن سه گونه تعبیر آمده است:

به صورت مفرد: «الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» (۲)، به صورت تشبیه: «الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ» (۳) و به صورت جمع: «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

در نگاه کلی یک سمت مشرق و یک سمت مغرب است.

در نگاه دیگر، تغییر مدار در تابستان و زمستان است که مدار تابستان در شمال و مدار زمستان در جنوب است پس خورشید، دو مشرق و دو مغرب دارد.

و در نگاه دقیق تر، هر روز یک نقطه طلوع و غروب دارد که در واقع ۳۶۵ مشرق و ۳۶۵ مغرب می شود. حدیثی از حضرت علی علیه السلام نیز مؤید این معناست. (۴)

همانند آیه ۴۱، خداوند در آیات دیگر نیز کافران و مشرکان و منافقان را تهدید کرده که قادر است آنان را از میان بردارد و بهتر از آنان را بیاورد: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۵)، «إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (۶)

آیه ۴۲ این سوره، همانند آیه ۸۳ سوره زخرف است. فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا ...

خروج از قبرها همراه با سراسیمگی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَّاعًا» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ» (۷) و یا «مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ

ص: ۲۲۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۱۱۵.

۳-۳. الرّحمن، ۱۷.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. فاطر، ۱۶.

۶-۶. محمّد، ۳۸.

۷-۷. قمر، ۷.

(۱)

«نُصِبَ» به علامتی گویند که در راهها نصب می شود تا راه گم نشود. البته برخی مفسران با توجه به آیه «وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ» (۲) که در مورد قربانی کردن در پای بت هاست، مراد از «نُصِبَ» در این آیه را نیز بت ها دانسته اند که این معنا از کلام خدا به دور است. (۳)

در سوره قلم آیه ۴۴ می خوانیم: «فَدَرَنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسِيحًا تَدْرِيهِمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ» مرا با تکذیب کنندگان این قرآن واگذار تا از جایی که فکرش را هم نمی کنند آنها را با قهر خود می گیریم و البته به آنان مهلت می دهم و تدبیر من قوی است.

جبهه گیری در برابر پیامبر سبب ذلت در دنیا: «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ» (۴) و آخرت است. «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

آنان که در دنیا قصد دارند با چشمان خود به پیامبر آسیبی بزنند، «لَيَرْزُقُنَّكَ بِأَبْصَارِهِمْ» (۵) در آخرت چشم های فرو افتاده و شرمنده دارند. «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ»

پیام ها:

۱- سوگند خداوند به مشرق و مغرب، باید انسان را به فکر درباره آن ها وادار کند.

«فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۲- مشرق و مغرب، تحت ربوبیت الهی قرار دارند. «بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۳- نظام هستی، بر پایه نظم و حکمت استوار است، به گونه ای که می توان طلوع ها و غروب های هر روز در هر مکان را دقیق حساب کرد. «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۴- هم آفرینش به دست اوست و هم تبدیل آن. «خَلَقْنَاهُمْ... نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ»

۵- هیچگاه خود را بهترین ندانید که خداوند بهتر از شما را بیاورد. «نُبَدِّلَ خَيْرًا»

۶- تا احتمال اثر هست، ارشاد لازم است، اما بعد از یأس از هدایت باید آنان را رها کرد. «فَدَرَهُمْ»

۷- سخنان یاوه و بی پایه درباره دین و رهبران دینی، انسان را در باتلاق گناه فرومی برد و او را گرفتار و مشغول می سازد. «يُخَوِّضُوا وَيَلْعَبُوا»

۸- وظیفه دعوت و ارشاد، مادامی است که زمینه ای برای پذیرش باشد، اما اگر

١-١. يس، ٥١.

٢-٢. مائده، ٣.

٣-٣. تفسير الميزان.

٤-٤. مجادله، ٢٠.

٥-٥. قلم، ٥١.

آنان یاوه گویی می کنند و همه چیز را به بازی گرفته اند، باید به حال خود رها شوند. «فَذَرُهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا»

۹- رها کردن مردم لجوج، همان مهلت دادن به آنهاست. «فَذَرُهُمْ يَخُوضُوا»

۱۰- معاد، جسمانی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ»

۱۱- سرعت در جمعیت انبوه، نشانه وحشت و اضطراب کافران در قیامت است.

«سِرَاعاً»

۱۲- رسوایی و ذلت در قیامت، سراسر وجود کافران را فرامی گیرد. «تَزْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

۱۳- انبیا، همواره مردم را نسبت به قیامت هشدار می دادند. يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ...

الْيَوْمَ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۲۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا ﴿٣﴾

همانا ما نوح را به سوی قومش فرستادیم که قوم خود را قبل از آنکه عذابی دردآور به سراغشان بیاید هشدار بده. (نوح) گفت: ای قوم من! همانا من برای شما هشدار دهنده ای آشکارم. خدا را بپرستید و از او پروا داشته باشید و مرا اطاعت کنید.

نکته ها:

داستان حضرت نوح به طور تفصیل در سوره های اعراف، هود، مؤمنون، شعراء، قمر و نوح آمده و مفصل ترین آن در سوره هود از آیه ۲۵ تا ۴۹ است.

قوم نوح، نسبت گمراهی به آن حضرت دادند. «إِنَّا لَنُرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (۱) دائماً او را مسخره می کردند. «كُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا» (۲) سبک مغز و دیوانه اش خواندند. «مَجْنُونٌ وَازْدَجَرَ» (۳) اما آن حضرت باز هم آنان را هدایت می کرد.

بالاترین رسالت انبیا، دعوت به توحید «أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ» اطاعت از رهبر آسمانی، «وَأَطِيعُوا» و رعایت تقواست. «وَاتَّقُوا»

ص: ۲۲۸

۱-۱. اعراف، ۶۰.

۲-۲. انبیاء، ۳۶.

۳-۳. قمر، ۹.

تبلیغ باید گام به گام باشد. حضرت نوح ابتدا به قوم خود هشدار داد «إِلَىٰ قَوْمِهِ» ولی کم کم رسالت خود را به تمام مردم ابلاغ کرد و بعد از سرسختی به آنان نفرین کرد. «لَا تَذَرُ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَيَّارًا» (۱)

ویژگی های حضرت نوح علیه السلام در قرآن

- سلام مخصوص خداوند به او: «سَلَامٌ عَلَيَّ عَلِيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۲) خداوند به ابراهیم و موسی و هارون و الیاس و بندگان صالحش سلام کرده، ولی در هیچ یک از این سلام ها کلمه «فِي الْعَالَمِينَ» نیامده است.

- تنها پیامبری است که مدت نبوت او در قرآن ذکر شده است. (۹۵۰ سال)

- تنها پیامبری است که همسر و فرزند و قومش با او مخالفت کردند.

- تنها پیامبری که بیشترین عمر را کرد، به امر خدا کشتی ساخت، بقای حیوانات به وسیله کشتی او بود و وسیله نجات نسل بشر شد و به نام ابوالبشر ثانی ملقب شد.

- اولین پیامبری که دارای کتاب و شریعت جهانی شد. (۳)

- پیامبری که خداوند با نفرین او زمین را در آب غرق کرد.

- پیامبری که بعد از ۹۵۰ سال، یاران او به ده نفر هم نرسید.

پیام ها:

۱- در نقل تاریخ گذشتگان، باید به قسمتهای سازنده اکتفا کرد و نقل جزئیات مکانی و زمانی، در تربیت نقشی ندارد. «أَرْسَلْنَا نُوحًا»

۲- برای افراد غافل، هشدار لازم است نه بشارت. «أَنْ أَنْذِرَ قَوْمَكَ»

۳- عقاب قبل از بیان، جایز نیست. «أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- هشدارهای دینی، باید شفاف و دلسوزانه باشد. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ»

۵- پیروی از انبیاء، نتیجه و ثمره ایمان به خدا و معاد است. اول توحید و تقوا، سپس اطاعت از پیامبر. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَ أَطِيعُونَ»

ص: ۲۲۹

٢-٢. صفات، ٧٩.

٣-٣. كنز العمال، حديث ٣٢٣٩١.

يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

(اگر چنین کنید) خداوند بخشی از گناهانتان را می بخشد و عمر شما را تا زمان تعیین شده به عقب می اندازد (و از مرگهای قهرآمیز شما را دور می دارد) اما اجل معین شده (از سوی) خدا، هنگامی که فرارسد تأخیر بردار نیست. اگر می دانستید.

نکته ها:

انسان دارای دو اجل است:

اجلی که با عبادت و تقوا به تأخیر و با گناه و خلاف جلو می افتد.

اجل نهایی که قابل تغییر نیست و نامش «أَجَلٌ مُّسَمًّى» است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «يعيش الناس باحسانهم اكثر مما يعيشون باعمارهم و يموتون بذنوبهم اكثر مما يموتون باجالهم» (۱) بیشتر عمر مردم بخاطر احسان و بیشتر مرگ ها بخاطر گناهان است و کمتر کسی است که عمر یا مرگش به طور طبیعی باشد.

پیام ها:

۱- گناهان گذشته، با ایمان آوردن بخشیده می شود. أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ

۲- تنها بخشی از گناهان که حق الله است، قابل بخشش است. «مِنْ ذُنُوبِكُمْ» (ولی حق الناس را باید صاحب حق ببخشد).

۳- ایمان و عمل صالح، سبب طول عمر و دفع بلا می شود. «يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ»

۴- علاقه به زندگی و کامیابی، خواسته ای طبیعی است که پاداش خوبی ها قرار گرفته است. «يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ»

۵- عمر را نهایت و پایانی است و قابل تغییر نیست. «إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ»

ص: ۲۳۰

۶- از آمدن مرگ بترسید و ایمان آورید. أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ

۷- انسان رابطه میان ایمان و عمل صالح با طول عمر را نمی داند. «لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَ اسْتَعْشَوْا بِيَابَهُمْ وَ أَصْرُوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾

(نوح) گفت: پروردگارا همانا من قوم خود را شب و روز دعوت کردم. ولی دعوت من جز بر فرار آنان نیفزود. و البته هر گاه که آنان را دعوت کردم تا (ایمان آورند و) تو آنان را بیامری، انگشتانشان را در گوشهایشان نهادند و لباسهایشان را بر سر کشیدند و (بر طغیان خود) اصرار کردند و سخت تکبر ورزیدند. آنگاه من آنان را با صدای بلند دعوت کردم. سپس گاهی به طور آشکار و گاهی در نهان (با آنان سخن) گفتم.

نکته ها:

برخورد قوم نوح با آن حضرت به گونه ای بود که گاه دست فرزندان خود را می گرفتند و نزد حضرت نوح می آوردند و می گفتند: همان گونه که پدران ما به ما سفارش کردند ما نیز به شما می گوئیم که حرف این مرد را گوش ندهید.

میان کفار زمان حضرت نوح و کفار زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، شباهت هایی است، از جمله:

۱. فرار از حق

فرار قوم نوح: «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (۱)

فرار قوم پیامبر: «إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا»

ص: ۲۳۱

حضرت نوح: «دَعَوْتُهُمْ لِيَتَغْفِرَ لَهُمْ»

پیامبر اسلام: «تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ» (۱)

۳. تکبر و استکبار

کفار زمان نوح: «وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا»

کفار زمان پیامبر: «ثُمَّ أَذْبَرْ وَاسْتَكْبَرَ» (۲)

۴. گوش ندادن به وحی

کفار زمان نوح انگشت در گوش می نهادند تا نشنوند. «جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ»

کفار زمان پیامبر نیز می گفتند به قرآن گوش ندهید و هنگام تلاوت پیامبر جنجال کنید تا شاید پیروز شوید. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ» (۳)

پیام ها:

۱- خداوند به تمام احوال انسان آگاه است، اما مناجات لازم است. رَبِّ إِنِّي ...

۲- ناله به درگاه حق، شیوه انبیاست. «رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي»

۳- ارشاد و تبلیغ مردم باید مستمر باشد. «لَيْلًا وَنَهَارًا»

۴- اگر زمینه پذیرش نباشد، دعوت شبانه روزی پیامبر هم اثری ندارد. «لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا»

۵- مردم آزادند و می توانند در برابر اصرار انبیا، اصرار بر خلاف کنند. «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا»

۶- دعوت نوح همیشه با واکنش منفی روبرو بود. «كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ ... جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ

۷- لجاجت به مرحله ای می رسد که لجوج نه گوش می دهد: «جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ»، نه نگاه می کند، «وَاسْتَيْغَشَوْا ظِلَابَهُمْ»، نه از کار خود دست برمی دارد «وَ أَصْرُوا» و نه کوتاه می آید. «وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا»

٢-٢. مدثر، ٢٣.

٣-٣. فصلت، ٢٦.

۸- در تبلیغ باید شرایط زمان و مکان و حالات افراد را در نظر گرفت. گاهی باید سَری باشد و خصوصی، گاهی علنی و عمومی. لَيْلاً وَ نَهَاراً ... دَعَوْتُهُمْ جِهَاراً ...

أَعْلَنْتُ لَهُمْ ... أَسْرَرْتُ لَهُمْ

۹- انبیا در رسالت خود کوتاهی نکردند. دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا ... دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ...

أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿۱۰﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿۱۱﴾ وَ يُمِدِدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنِينَ وَ يَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿۱۲﴾

پس گفتم از پروردگارتان آمرزش بخواهید که او بسیار آمرزنده است.

آسمان را بر شما ریزش کنان می فرستد. و شما را با اموال و فرزندان یاری می کند و برای شما (از همان آب باران) باغ ها قرار می دهد و برای شما نهرها جاری می سازد.

نکته ها:

«مدرار» از «در» به معنای ریزش فراوان باران است.

در آیات متعددی از قرآن ارتباط تنگاتنگ عقیده و عمل فاسد با قحطی و فقر و همچنین عقیده و عمل صالح با رفاه و امتیاز مطرح است.

چنانکه در یک جا می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ» (۱) اگر مردم اهل تقوا و ایمان باشند، برکات آسمان را به روی آنان می گشاییم. و در جای دیگر می فرماید: «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» (۲) مشکلات در خشکی و دریا به خاطر عملکرد مردم است.

هدف انبیا نجات بشر از قهر الهی است. از اول سوره تا اینجا، سه مرتبه سخن از استغفار

ص: ۲۳۳

(۱- ۱). اعراف، ۹۶.

(۲- ۲). روم، ۴۱.

شد. آیه سوم: «يَغْفِرْ لَكُمْ»، آیه هفتم: «دَعَوْهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ» و این آیه: «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ»

پیام ها:

۱- از انسان استغفار، از خدا بخشش. اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ... إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا

۲- عفو و بخشش، از سنت های الهی است. «كَانَ غَفَّارًا»

۳- برای دعوت به خیر، تشویق معنوی و مادی لازم است. غَفَّارًا ... مَذْرَأًا

۴- آموزش گناهان، زمینه دریافت الطاف بعدی است. اسْتَغْفِرُوا ... يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مَذْرَأًا

۵- باران، یکی از مهم ترین نعمت های الهی است. «يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مَذْرَأًا»

۶- یکی از آثار ایمان، بهبود زندگی مادی است. يُزِيلِ السَّمَاءَ ... يُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ ...

۷- گاهی فراوانی مال و فرزند و باغ و آب، یک ارزش و پاداش الهی است.

بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ... أَنهَارًا

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا
وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ لِبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ
بَسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

شما را چه شده که از عظمت خداوند نمی ترسید؟ در حالی که خداوند شما را در مراحل گوناگون آفریده است. آیا نمی بینید که خداوند چگونه هفت آسمان را بر فراز یکدیگر آفریده است. و میان آنها ماه را نوری و خورشید را چراغی قرار داده است. و خداوند شما را همچون گیاهی از زمین رویاند. سپس شما را در همان زمین باز می گرداند و شما را بیرون می آورد. و خداوند زمین را برای شما بستری گسترده قرار داده است. تا در راههای وسیع آن رفت و آمد کنید.

کلمه «وقار» به معنای ثبوت و چیزی است که سبب عظمت می شود. «اطوار» جمع «طور» به معنای حالت، مرحله یا صنف است.

«بساط» از «بسط» به معنای گسترده و «فجاج» جمع «فج» به معنای جاده وسیع است.

کلمه «رجاء» در مقابل یأس است و هرگاه با حرف نفی بیاید به معنای خوف است، یعنی:

شما را چه شده که از عظمت خدا نمی ترسید؟ امام باقر علیه السلام می فرمایند: معنای آیه این است:

«لا تخافون الله عظمه» (۱)

برخی مقصود «رجاء» را اعتقاد دانسته اند، زیرا کسی که به چیزی امید دارد قهراً به آن اعتقاد دارد و معنای آیه این است: چه شد

شما را که برای خدا عظمتی قائل نیستید. (۲)

«طباق» یا به معنای موافق و مطابق است و یا به معنای طبقه طبقه قرار گرفتن روی هم.

انسان در برخاستن از عناصر طبیعت و زمین، در رشد تدریجی، در کهن شدن و خشک شدن، در باثمر بودن و بی ثمر بودن، در

تغذیه از زمین، در نیاز دائمی به مربی و باغبان، مثل سایر نباتات است. «أُنْبِتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ لِبَاتًا»

پیام ها:

۱- هشدار به شکل سؤال، یکی از شیوه های تربیت است. مَا لَكُمْ ...

۲- توجه به مراحل آفرینش، انسان را به عظمت خداوند متوجه می کند. «لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً»

۳- حضرت نوح که هزاران سال قبل از حضرت عیسی و موسی بوده، مردم را به زیست شناسی و کیهان شناسی دعوت کرد.

خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً ... سَبَّحَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقاً

۴- شناخت طبیعت، راهی برای شناخت خداست. أَلَمْ تَرَوْا ...

۵- تمام هستی، کلاس توحید است. «خَلَقَكُمْ ، خَلَقَ اللَّهُ سَبَّحَ سَمَاوَاتٍ ، جَعَلَ الْقَمَرَ ، جَعَلَ الشَّمْسَ ، أَنْبَتَكُمْ ، يُعِيدُكُمْ ،

يُخْرِجُكُمْ»

ص: ۲۳۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۶- کارهای الهی، هدفمند است. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا»

۷- توجه به نقش خورشید و ماه در زندگی بشر، راهی برای خداشناسی است.

جَعَلَ الْقَمَرَ ... نُورًا وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا

۸- بشر به سیر و سفر و راه های وسیع نیاز دارد. «لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا»

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَ وَادَّهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَ مَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا ﴿٢٢﴾ وَ قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لَا سُوعًا وَ لَا يَعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا ﴿٢٣﴾

نوح گفت: پروردگارا همانا مردم مرا نافرمانی کردند و از کسی پیروی کردند که مال و فرزندش جز بر خسارتش نیفزود. و نیرنگی بس بزرگ به کار بستند. و گفتند: معبودهای خودتان را رها نکنید و دست از (بت های) وَدّ و سُوع و يَعُوق و نَسر بر ندارید.

نکته ها:

در قرآن، کلمات «أَصِيْنَام»، «او ثان»، «نَصَبٌ» و «تَمَائِيلَ» به معنای بت آمده است ولی نام بت های معروف مشرکان به صورت خاص آمده است. نام پنج بت در این آیه و نام «لات» و «عزى» و «منه» در سوره نجم آمده است.

پیام ها:

۱- مردان خدا، شکوه ها را نزد او می برند. «رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي»

۲- نقل مظلومیت ها، درس پایداری برای دیگران است. «عَصَوْنِي»

۳- کسی که از رهبر حق پیروی نکند، دنبال ناهلان می رود. عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ ... إِلَّا خَسَارًا

۴- ناله نوح برای خسارت مردم است نه غربت خودش. «عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَ وَادَّهُ إِلَّا خَسَارًا»

۵- هر مال و فرزندی نعمت نیست. «لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا»

۶- قدرت اقتصادی و اجتماعی سبب جذب مردم و پیروی و تاثیرپذیری آنان می شود. وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ ...

۷- پیامبران در قطب مخالف صاحبان زر و زور و تزویرند. عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ ... وَ مَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا

۸- قوم نوح از هیچ عملی فروگذار نکردند: نافرمانی نوح، پیروی ناهلان، مکر و توطئه، و اصرار بر حفظ بت ها. عَصَوْنِي ... اتَّبَعُوا ... مَكَرُوا ... قَالُوا ...

۹- آیین شرک حافظ منافع صاحبان زر و زور است. «لَا تَذَرْنَّ آلِهَتَكُمْ»

۱۰- برای عبرت دیگران، گاهی باید نام سران محو شده را ببریم. وَدَا ... سُوعَا ...

يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا

۱۱- رهبر الهی باید قله های فساد را بشناسد. «يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا»

۱۲- برای کسی که از راه مستقیم خارج شود، راههای انحرافی متعددی باز می شود. «يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا»

وَ قَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

و بی گمان بسیاری را گمراه کردند، پس (پروردگارا) ظالمین را جز گمراهی نیفزا. آنان به خاطر خطاهایشان غرق شدند و در آتشی وصف ناپذیر داخل شدند، و برای خود، غیر از خدا یآوری نیافتند.

نکته ها:

ظاهر جمله «أُعْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا» آن است که پس از غرق شدن وارد آتش شدند و البته این غیر از آتش دوزخ است که پس از قرنهای وارد می شوند، بلکه آتش برزخی است.

در قرآن، افراد و اموری، وسیله انحراف معرفی شده اند، از جمله: سخن لهو، نشر اکاذیب و شایعات، سوء استفاده از مقدسات، بدل نمایی، شیطان، طاغوت، هنرمند منحرف، علمای

بی تعهد و دین فروش که حقیقت را کتمان می کنند، کسانی که دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و منافقان. (۱)

پیام ها:

۱- هر چیزی که به جای حق بنشیند، سبب انحراف و گمراهی می شود. لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... وَقَدْ أَضَلُّوا ...

۲- تبلیغات سوء، اثر خود را می گذارد. قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا

۳- گمراهی و انحراف درجاتی دارد. «لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا»

۴- قهر و کیفر الهی به خاطر عملکرد خود ماست. «مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِقُوا»

۵- شرک بستر خطاهاست. لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِقُوا

۶- غرق قوم نوح، کیفر بخشی از انحرافات آنان بود. «مِمَّا خَطَبْتَهُمْ»

۷- آتش برزخی، در وسط آب نیز هست. «أُعْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا»

۸- کیفر رها کردن رسول خدا، بی یاور شدن است. عَصَوْنِي ... فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا

۹- کسی که خدا دارد، نه یک یار، که یارانی دارد. «فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا»

۱۰- در برابر قهر الهی، مال و ثروت و بت و مکر و حيله، فرزند و طرفدار هیچ یک کارایی ندارند. «فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا»

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِن تَذَرُهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

و نوح گفت: پروردگارا از این کافران هیچ کس بر زمین باقی نگذار. زیرا اگر آنان را باقی گذاری بندگان را گمراه می کنند و جز گناهکار و کفرپیشه نمی زاینند.

ص: ۲۳۸

به حضرت نوح و حجی شد که از قوم تو جز افرادی که ایمان آورده اند دیگری ایمان نخواهد آورد: «أُوحِيَ إِلَيَّ نُوحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) به علاوه تجربه ۹۵۰ سال تبلیغ برای شناسایی مردم کافی است که بدانند این نسل و حتی نسل بعدی قابل هدایت نیستند و لذا دست به نفرین برداشت.

«دیار» از «دار» به معنای کسی است که در خانه ساکن است.

مردان خدا به خود فکر نمی کنند، بلکه به فکر هدایت نسل های امروز و فردا هستند. با اینکه حضرت نوح توهین ها شنید و شکنجه ها دید، ولی دلیل نفرین خود را انحراف داشتن و منحرف کردن بیان کرد.

پیام ها:

۱- استفاده از نفرین در آخرین مرحله جایز است. رَبِّ لَا تَذَرْنَا ... دِيَارًا

۲- رسالت نوح جهانی بوده است. «عَلَى الْأَرْضِ»

۳- با ادبیات خود مردم سخن بگویند. در برابر «لَا تَذَرُنَّ آلِهَتِكُمْ، لَا تَذَرُنَّ وُدًّا» حضرت نوح می گوید: لَا تَذَرْنَا عَلَى الْأَرْضِ ...

۴- سلامت فکری جامعه بر سلامت جسمی فرد مقدم است. کسانی که مردم را منحرف می کنند، اگر هلاک شوند بهتر است. لَا تَذَرْنَا عَلَى الْأَرْضِ ... يُضِلُّوا عِبَادَكَ

۵- وراثت در تربیت نقش مهمی دارد. «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا»

۶- انسان به جایی می رسد که در عقیده و عمل راهی برای اصلاح خود باقی نمی گذارد. «فَاجِرًا» در عمل، «كَفَّارًا» در عقیده.

ص: ۲۳۹

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا» (۲۸)

پروردگارا، مرا و پدر و مادرم را و هر کس که با ایمان به خانه ام وارد شود و همه مردان و زنان با ایمان را بیامرزد و ظالمان را جز هلاکت نیفزاید.

نکته ها:

چشم انداز دعا باید گسترده باشد. هم گذشته و حال را شامل شود، هم خود و بستگان و هم تمام مؤمنان تاریخ را.

امام رضا علیه السلام فرمودند: مسجد کوفه، خانه نوح بوده است و مراد از «دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا» کسانی هستند که وارد مسجد کوفه شوند.

در کربلا، امام حسین علیه السلام، برخی از مخالفان را نمی کشت و می فرمود: «ان الذی لا اقتله اری فی صلبه من اهل الایمان» (۱) من هر مخالفی را که در نسل او مؤمنی بینم نمی کشم.

پیام ها:

۱- در دعا و نفرین، از کلمه مبارکه «رَبِّ» کمک بگیریم. رَبِّ لَا تَذَرْ ... رَبِّ اغْفِرْ لِي

۲- انبیا با آن همه تلاش مغرور نمی شدند. پیامبری که می گفت: «إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا» می گوید: رَبِّ اغْفِرْ لِي ...

۳- در آمرزش خواهی از خداوند، مقدم داشتن خود بر دیگران کاری پسندیده است. اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ ...

۴- بستگان سببی و نسبی، زمانی مشمول عنایت هستند که وابسته فکری نیز باشند. «وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا»

۵- در دعا، برای مؤمنان رحمت و مغفرت و برای ظالمان، نابودی و هلاکت، طلب کنید. رَبِّ اغْفِرْ ... لِلْمُؤْمِنِينَ ... وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ

ص: ۲۴۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ﴿١﴾ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ﴿٢﴾

بگو: بر من وحی شده است که گروهی از جن (به قرائت من) گوش دادند، پس گفتند: همانا ما قرآنی شگفت شنیدیم. که به سوی رشد هدایت می کند، پس به آن ایمان آوردیم و هرگز احدی را شریک پروردگاران قرار نمی دهیم.

نکته ها:

«نَفَرٌ» به گروه سه تا هفت یا ده نفره گفته می شود.

در جهان بینی الهی، هستی تنها دیدنی ها نیست و دیدنی ها مخصوص آنچه ما امروز مشاهده می کنیم نیست.

نباید انسانی که هر چند صباحی کهکشانی را کشف می کند که میلیاردها ستاره در آن است و معیار فاصله آن ها سال نوری است، توقع داشته باشد که با هستی به طور کامل آشنا باشد.

بنابراین ما خود را در اختیار وحی قرار می دهیم و به آنچه قرآن فرموده است اعتقاد داریم.

قرآن درباره جن آیات زیادی دارد که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

آفرینش جن قبل از انسان بوده است. «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ» (۱)

ص: ۲۴۲

جَنِّ، جایگاهی همچون جایگاه انسان دارد، زیرا هدف از آفرینش او، نظیر هدف از آفرینش انسان است. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱) من جن و انس را نیافریدم مگر برای آنکه عبادت کنند.

مورد امر و نهی و خطاب و عتاب است. «يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» (۲)

قدرت انتخاب دارد و لذا گروهی از آنان مؤمن و گروهی کافرند.

از آتش آفریده شده و شیطان از آن جنس است. «كَانَ مِنَ الْجِنَّ» (۳)

گرچه ما او را نمی بینیم ولی او ما را می بیند. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» (۴)

می تواند برای اولیای خدا خادم باشد. قرآن می فرماید: آنان برای حضرت سلیمان کار می کردند. «يَعْمَلُونَ لَهُ» (۵)

تمام امور تعجب آور و ابتکاری، پس از چند روز عادی می شود ولی قرآن کتاب عجیبی است که ابدی است و هرگز عادی نمی شود. حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید:

«لا تَفْنَى عَجَائِبُهُ» (۶)

تمام امور تعجب آور از یک زاویه تعجب آور است، ولی قرآن از جهات بی شماری این گونه است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «لا تحصى عجائبه» (۷) قرآن از زاویه لفظ، محتوی، جامعیت و هماهنگی با فطرت و نیاز بی نظیر است.

در حدیث می خوانیم: هر کس با قرآن همنشین شود از جهتی هدایت و کمال رشد می کند و از جهتی جهالت و ضلالت او برطرف می شود. «ما جالس احد هذا القرآن الا قام عنه بزيادة او نقصان؛ زيادة في هدى او نقصان من عمى» (۸) در برابر قرآن چند نوع برخورد داریم:

شنیدن و ایمان آوردن: سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ... فَأَمَّا

شنیدن و زیاد شدن ایمان: «إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» (۹)

ص: ۲۴۳

۱-۱) ذاریات ۵۶

۲-۲) الرحمن ۲۳

۳-۳) کهف ۵۰

۴-۴) اعراف ۲۷

۵-۵) سبأ ۱۳

٧٥-٦ (٦-٦) نهج البلاغه خطبه ٧٥

٥٩٩-٧ (٧-٧) كافي ج ٢ ص ٥٩٩

٨-٨ (٨-٨) غررالحكم

٩-٩ (٩-٩) انفال ٢

شنیدن و طفره رفتن: إِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ... إِسْتَأْذَنَكَ أَوْلُوا الطُّوْلَ مِنْهُمْ (۱)، «فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظُرُونَ إِلَيْكَ» (۲)

پذیرش گزینشی: «أَفْتَوْمُنُونَ بِنِعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضِ» (۳)

شنیدن و تهمت زدن: «إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۴)، «بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» (۵)

شنیدن و تحقیر کردن: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۶)

تبلیغات علیه شنیدن آن: «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوَا فِيهِ» (۷)

جن امتیازات قرآن را فهمید و گفت: «قُرْآنًا عَجَبًا» ولی عربهای لجوج گفتند: قرآن عجیب نیست و ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل آن را بیاوریم. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۸)

راه رشد همان راه حق است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»، «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۹) و جالب آنکه این دو تعبیر از جن است.

پیام ها:

۱- پیامبر شخصاً جن را ندید بلکه از طریق وحی به استماع آنان آگاه شد. «أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ»

۲- گرچه جن از خاک نیست ولی سخنان انسان را می شنود. «اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ»

۳- گوش دادن به تلاوت قرآن، در وجود انسان تاثیر گذار است. «اسْتَمَعَ... فَقَالُوا...»

۴- قرآن عَجَبًا- قرآن از نظر الفاظ و محتوی با تمام کتب تفاوت دارد. «قُرْآنًا عَجَبًا»

۵- به سخنی گوش دهیم که ما را به رشد رساند. «سَمِعْنَا قُرْآنًا... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

۶- قدرت شنیدن «سَمِعْنَا»، گفتن «فَقَالُوا» و تجزیه و تحلیل «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» در جن وجود دارد.

ص: ۲۴۴

۱- ۱. توبه، ۸۶.

۲- ۲. محمد، ۲۰.

۳- ۳. بقره، ۸۵.

۴- ۴. انعام، ۲۵.

۵- ۵. انبیاء، ۵.

٦-٦. انفال، ٣١.

٧-٧. فصلت، ٢٦.

٨-٨. انفال، ٣١.

٩-٩. احقاف، ٣٠.

۷- هدایت قرآن دائمی است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

۸- رشد واقعی انسان، رشد معنوی است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

۹- وسیله رشد داشتن کافی نیست، رشد کردن مهم است. «فَرَأْنَا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ»

۱۰- نشانه رشد، ایمان و اخلاص است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ»

۱۱- اگر آمادگی باشد، با شنیدن چند آیه قرآن، انسان هم حقیقت را می فهمد، هم دیگران رادعوت می کند و هم موضع گیری قاطع در برابر انحرافات می کند.

سَمِعْنَا ... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا

۱۲- ایمانی کامل است که هرگز با شرک همراه نشود. «فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا»

وَ أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَ لَا وَلَدًا ﴿٣﴾ وَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ﴿٤﴾ وَ أَنَّا ظَنَّنَا أَن لَنْ نَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿٥﴾

واینکه او، پروردگار عظیم متعالی ما، نه همسری گرفته و نه فرزندی و اینکه سفیهان ما درباره خداوند سخنی ناحق می گفتند. ما گمان می کردیم که هرگز جن و انس بر خداوند دروغ نمی بندند.

نکته ها:

کلمه «جَدُّ» به معنای عظمت است و اگر در مورد پدر بزرگ به کار می رود ناشی از بزرگی و عظمتی است که در خانواده برای او قائل می شوند.

«شَطَطٌ» به معنای سخن ظالمانه و دور از حق است. و مراد از «سَفِيهُنَا» یا گروه بی خردان و یا شخص ابلیس است که از جن بود و به خداوند اعتراض کرد و از حق دور شد.

پیام ها:

۱- اولین گام در رشد، خداشناسی است. يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ - أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا ...

۲- جن نیز می داند که خداوند همسر و فرزند ندارد. «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا»

۳- همسر و فرزند داشتن دور از شأن یکتایی و بی نیازی خداست. «تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا»

۴- سخن ناحق گفتن نشانه سفاهت است. «يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا»

۵- جنّ از افکار و عقاید انسان ها آگاه است. «وَأَنَا ظَنُّنَا أَنَّ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا»

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ﴿٦﴾ وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا ﴿٧﴾ وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مَلِيئَةً حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا ﴿٨﴾

و مردانی از انسان به مردانی از جنّ پناه می برند و به طغیان آنان افزودند و آنان پنداشتند چنانکه شما پنداشتید که خدا هرگز احدی را مبعوث نخواهد کرد. و ما به آسمان ها نزدیک شویم، پس آنجا را پر از نگهبانان نیرومند و شهاب ها یافتیم.

نکته ها

«رهق» به معنای فعل قبیح و خلافی است که انسان را در بر گیرد.

مراد از پناه بردن به جنّ، براساس روایات، رفتن نزد کسانی است که با جنّ ارتباط دارند و مورد الهام شیطان هستند و از آنها بخواهد که مشککش را حل کنند. (۱)

کسی که با نور قرآن روشن شد و رشد یافت، از تمام انحرافات فکری و عملی نجات می یابد. قرآن بعد از جمله «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» سیمایی از عقاید انحرافی را بیان می کند که برای خدا همسر و فرزند می گیرند «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا» سخن ناحق می گویند.

«يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا» و به جای خدا به جن پناه می برند. «يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ» و خیال می کنند قیامتی در کار نیست. «لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا»

ص: ۲۴۶

۱- پناه بردن به جن، کاری لغو و سفیهانه است. يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ... يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ

۲- جنیان مثل انسان، مرد و زن دارند. «بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ»

۳- پیام ارتباط با جنّ که عموماً برای رسیدن به مقاصد نادرست است، بر گمراهی دو طرف می افزاید. يَعُوذُونَ ... فزادُوهُمْ رَهَقًا

۴- منکران قیامت، برهان و دلیل علمی ندارند بلکه گرفتار ظنّ و گمان هستند.

«ظُنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ»

۵- جنّ از عقاید انسان آگاه است. «ظُنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ»

۶- بعضی از جنیان کافرند و قیامت را انکار می کنند. «لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا»

۷- جن، توان تماس با آسمان را دارد. «لَمَسْنَا السَّمَاءَ»

۸- نااهلان را به هر جا راه ندهید. «فَوَجَدْتَاهَا مُلْتَأَ حَرَسًا شَدِيدًا»

وَ أَنَا كُنَّا نَعْتَدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلْسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ۹» وَ أَنَا لَا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ۱۰» وَ أَنَا مِنَّا الضَّالُّونَ وَ مِمَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَارِقًا قَدَدًا ۱۱» وَ أَنَا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْمَأْرُضِ وَ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ۱۲»

و اینکه ما قبلاً برای (استراق)سمع در مراکزی از آسمان می نشستیم ولی اکنون هر که بخواهد استماع کند، شهابی در کمین خود می یابد. و اینکه ما نمی دانیم آیا برای کسانی که در زمین هستند شری اراده شده یا پروردگارشان برایشان خیر و صلاحی اراده کرده است. و اینکه بعضی از ما افراد صالحی هستند و بعضی جز آن، در راههای گوناگون هستند و اینکه ما می دانیم که هرگز نمی توانیم در زمین خدا را ناتوان سازیم و با فرار از سلطه او خارج شویم.

نکته ها:

«رصد» اسم جمع «راصد» به معنای مراقب و نگهبان است. «قدد» جمع «قد» به معنای بریده شده و «طرائق قَدَدًا» به معنای مسلک های گوناگون است.

از این آیات استفاده می شود که مؤمنان از جنّ، علاوه بر شناخت قرآن، به ضعف خود و عظمت قدرت الهی و قدرت انتخاب و اختیار خود پی برده اند.

پیام ها:

۱- نزول قرآن، در آسمان ها نیز اثر گذاشت. جنّ قبل از نزول قرآن، اخبار آسمانی را استراق سمع می کرد و بعد از آن منع شد.
أَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا... فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ

۲- جنّ، آینده بشر و جهان را نمی داند. وَ أَنَا لَا نَدْرِي ...

۳- کیفر استراق سمع برخورد شدید است. «شَهَابًا رَصَدًا»

۴- در قرآن، خیر و نیکی به خدا نسبت داده شده، اما شرّ و بدی نسبت داده نشده و به صورت فعل مجهول آمده است. أَ شَرُّ
أُرِيدُ... أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

۵- رشد دادن از شئون ربوبیت است. «رَبُّهُمْ رَشَدًا»

۶- طبیعت و فطرت جنّ بر فساد و شیطنت نیست، میان آنان نیز صالح و غیر صالح وجود دارد. «مِنَّا الضَّالِّحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ»

۷- لازمه اختیار و آزادی، گروه گروه شدن است. «كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا»

۸- نه با مقاومت می توان خدا را عاجز کرد و نه با فرار. «لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا»

وَ أَنَا لَمَّا سَجَعْنَا آلِهَتِنَا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا «۱۳» وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِنَ الْقَاسِيَتُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ
فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا «۱۴» وَ أَمَّا الْقَاسِيَتُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا «۱۵»

و اینکه چون هدایت (قرآن) را شنیدیم به آن ایمان آوردیم، پس هر کس به پروردگارش ایمان آورد، نه از نقصان حقی می ترسد و نه از ستمی.

و اینکه برخی از ما اهل تسلیم و بعضی ستمکارند پس کسانی که اهل تسلیم هستند، آنان در جستجوی رشدند. ولی ستمکاران هیزم دوزخند.

نکته ها:

«بخس» به معنای نقصان ظالمانه است و «رهق» در معنای سفاهت، طغیان، گناه، کذب و ظلم به کار می رود. (۱)

«قسط» به معنای بهره و نصیب است و «قاسط» به کسی گویند که سهم دیگری را می گیرد و «مقسط» به کسی گویند که سهم دیگران را بدهد. به اصطلاح، اگر از باب افعال باشد به معنای اجرای عدالت و اگر ثلاثی مجرد باشد به معنای ظلم به دیگران است.

کلمه «تَحَرَّوْا» به معنای قصد کردن است.

چون «قاسطون» در مقابل «مسلمون» به کار رفته است، پس اهل تسلیم باید عدالت پیشه باشند.

از آن جا که آیات این سوره تا این جا از بیان جَنّیانی بود که قرآن را شنیدند و سپس برای دیگر جَنّیان افکار و عقاید و نظرات خود را بیان کردند، لذا توجه به شیوه سخن و محتوای مطالب آنان، می تواند در بحث تبلیغ دین برای مبلغان مفید باشد. اکنون برخی از آن ها را به اجمال مرور می کنیم:

با توجه گوش دادن. «اَسْتَمَعَ»

حضور گروهی. «نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ»

در برابر حق شاد شدن و احساسات نشان دادن. «سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا»

تبلیغات. «فَقَالُوا... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

ابراز عقیده و گرایش. «فَأَمَّنَّا بِهِ»

ص: ۲۴۹

اظهار براءت از انحرافات. «وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا»

رد عقاید باطله. «مَا اتَّخَذَ صَاحِبُهُ وَلَا وَدًا»

تحقیر ناهلان. «يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا»

تأسف از انحراف دیگران. «ظَنَّنَا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا»

نفی خرافات و گرایش های باطل. «رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ»

بیان عظمت حق. «فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شَهِابًا رَصَدًا»

بیان قدرت حق. «لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ»

بیان ضعف انسان. «لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا»

امید دادن به اهل ایمان. «فَمَنْ يُؤْمِنِ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا»

مقایسه میان مسلمانان و ستمگران. «مِنَّا الْمُتَّسِلُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ»

با عمل خود دیگران را فرا خوانیم. «سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنِ بِرَبِّهِ ...»

خوب ها و خوبی ها را برجسته کنیم. «مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ»

با مسائل محوری و اصولی آغاز کنیم. «يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ ، سَمِعْنَا قُرْآنًا ، لَنْ نُعْجِزَهُ ، لِجَهَنَّمَ حَطَبًا»

پیام ها:

۱- قرآن یکسره هدایت است. «سَمِعْنَا قُرْآنًا ... سَمِعْنَا الْهُدَىٰ»

۲- سرعت در کار خیر ارزش آن را افزون می کند. «لَمَّا سَمِعْنَا ... آمَنَّا بِهِ»

۳- ایمان به قرآن، ایمان به پروردگار عالم است. «سَمِعْنَا ... آمَنَّا بِهِ ... يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ»

۴- ایمان، تضمین کننده پاداش بی کم و کاست است. «فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا»

۵- مسلمان عدالت خواه است. «مِنَّا الْمُتَّسِلُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ»

۶- جن، با اینکه وجود لطیفی است ولی عذابش جسمانی است. «لِجَهَنَّمَ حَطَبًا»

۷- هم انسان مجرم آتش گیرانه دوزخ است: «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۱) وهم جنّ منحرف هیزم دوزخ است. «فَكَانُوا لِحَبَشَةٍ حَطَبًا»

ص: ۲۵۰

۱- ۱. بقره، ۲۴.

وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكُهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

و اگر بر طریق (حق) استقامت کنند، آنان را با آبی فراوان سیراب می کنیم، تا در آن (رفاه و آسایش) امتحانشان کنیم و هر کس از ذکر پرورگارش اعراض کند، او را در عذابی سخت در می آورد.

نکته ها:

«غدق» به معنای فراوانی و «صعد» به معنای سخت و مشکل است.

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از «اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ» استقامت در مسیر اهل بیت است. و از امام صادق علیه السلام نقل شده است که اگر مردم بر ولایت ما استقامت داشته باشند از علم کثیر کامیاب می شوند. (۱) «لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا»

از بهترین شیوه های تربیتی، شیوه مقایسه است. در یک آیه می فرماید: استقامت و باران و در آیه بعد: اعراض و عذاب. با مقایسه این دو حالت مسئله حق و باطل شفاف تر می شود.

اعراض از ذکر خدا هم در دنیا زندگی را سخت می کند. «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) و هم در آخرت انسان را گرفتار عذاب سخت و فراگیر می کند. «وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكُهُ عَذَابًا صَعَدًا»

پیام ها:

۱- مهم تر از ایمان، پایداری و استقامت بر آن است. «وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ»

۲- در میان راه ها، تنها یک راه حق قابل قبول است. طَرِيقٌ قَدَدًا ... عَلَى الطَّرِيقَةِ

۳- بیان آثار و برکات ایمان، بهترین شیوه دعوت است. لَوْ اسْتَقَامُوا ... لَأَسْقَيْنَاهُمْ

۴- آثار ایمان تنها در آخرت نیست، بلکه در دنیا نیز ظاهر می شود. «لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا»

۵- استقامت بر راه حق ارزش است. و هر استقامتی ارزش ندارد، زیرا بعضی

ص: ۲۵۱

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

(۲-۲). طه، ۱۲۴.

استقامت ها لجاجت و یک دندگی است. «اسْتَقَامُوا عَلَي الطَّرِيقَةِ»

۶- توسعه رزق، یکی از اسباب آزمایش است. «لَأَسْـَٔقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» (چنانکه حضرت سلیمان نیز توسعه رزق خودش را سبب آزمایش دانست.

«هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي» (۱)

۷- استقامت بر راه مستقیم در طبیعت اثر می گذارد. «مَاءً غَدَقًا»

۸- رفاه زمینه غفلت است. «مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۹- با توسعه رزق مغرور نشوید. «لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۱۰- حتی بعد از استقامت بر راه حق و دریافت پاداش، کار خود را پایان یافته ندانید که تازه آزمایش دیگری شروع می شود.
«مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ...»

۱۱- خداوند، هم مهر دارد و هم قهر. «مَاءً غَدَقًا ... عَذَابًا صَعَدًا»

۱۲- یکی از عوامل کشیده شدن به دوزخ اعراض از ذکر خداوند است. «وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا»

۱۳- گاهی نزول باران وسیله آزمایش است که اگر با ناشکری و کفران همراه شود، قهر فراگیر به دنبال دارد. «عَذَابًا صَعَدًا»

وَ أَنْ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾ وَ أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾

و اینکه مساجد برای خداوند است پس (در آنها) با خداوند احدی را نخوانید و اینکه وقتی بنده خدا بر پا ایستاده و او را می خواند نزدیک بود (جنیان) بر او ازدحام کنند. بگو: من فقط پروردگارم را می خوانم و احدی را شریک او نمی گیرم. بگو:

همانا من مالک هیچ سود و زیانی برای شما نیستم.

ص: ۲۵۲

۱- ۱. نمل، ۴۰.

«مساجد» جمع «مسجد» به معنای محل سجده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: چون یهود و نصاری در مراکز عبادت خود به خدا شرک می ورزیدند، خداوند فرمود: در مساجد اسلامی با خداوند احدی را نخوانید و خدا لعنت کند کسی که به مسجد احترام نگذارد. (۱)

«لیداً» به معنای تراکم اجتماع و ازدحام است.

در جمله «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» دعا به معنای عبادت است، به دلیل آیه «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَكِرُونَ عَنِّي» (۲) بنابراین خواندن غیر خدا به عنوان عبادت او حرام است، اما خواندن عادی شرک نیست.

مراد از ازدحام مردم به هنگام عبادت پیامبر که آیه می فرماید: «لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِيَدًا»، یا ازدحام مخالفان است برای استهزا و مزاحمت و یا ازدحام عاشقان از جن و انس برای یادگیری.

اخلاص، زمانی به اوج می رسد که انسان خودش را نبیند و هر چه هست از او ببیند. در این آیات ابتدا می فرماید: من احدی را شریک او نمی دانم. سپس می فرماید: حتی خودم را مالک چیزی نمی دانم. لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا... لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَدًا جلوه بندگی پیامبر به این است که برای خود نقشی قائل نباشد و هر چه هست از او بداند و بگوید: «لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَدًا»

از آغاز سوره تا اینجا، چهار بار واژه رشد بکار رفته تا هدف گیری وحی هر لحظه مورد توجه باشد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ ، أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ، تَحَرَّوْا رَشَدًا ، ضَرًّا وَ لا رَشَدًا»

مراد از مالک سود و زیان نبودن پیامبر، آن است که آن حضرت در برابر خداوند، به طور مستقل مالک نیست و گرنه در آیات فِإِنِّي أَنبِئُكُمْ بِشَرِّ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱) و «وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْ جَدُوا اللَّهُ تَوَابًا» (۲)،

ص: ۲۵۳

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۳۵۵.

۲- ۲. مؤمن، ۶۰.

۳- ۳. منافقون، ۵.

﴿تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ﴾ (۱)

نکاتی چند پیرامون مسجد

۱. اول بنای روی کره زمین مسجد بود. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا» (۲)

۲. جایگاه مسجد باید از قداستی برخوردار باشد. چنانکه مؤمنان گفتند: بر مزار اصحاب کهف مسجدی بنا می کنیم: «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» (۳)

۳. اولین کار پیامبر در مدینه، ساختن مسجد بود. «لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ» (۴)

۴. بیش از ده مرتبه نام مسجد الحرام در قرآن آمده است.

۵. خداوند، مسجد را خانه خود دانسته و برترین مردم، یعنی ابراهیم و اسماعیل، دو پیامبر بزرگ را خادم آن قرار داده است. «طَهَّرْنَا بَيْتِي» (۵)

۶. برای حضور در مسجد، سفارش زینت شده است. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۶)

۷. اگر ساخت مسجد بر اساس تقوا نباشد، و مسجد، عامل تفرقه گردد، باید خراب شود.

«مَسْجِدًا ضَرَارًا» (۷)

۸. قداست مسجد تا آنجاست که هر کسی حق ساخت و تعمیر مسجد را ندارد. «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» (۸) و این امر، مخصوص مؤمنان متقی است. «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ... وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» (۹)

۹. مسجد و سایر مراکز عبادت یهود و نصاری (دیرها و صومعه ها و معابد) به قدری ارزش دارد که برای حفظ آنها، باید خون داد.... «لَهْدُمْتُ صَوَامِعَ وَ بَيْعَ وَ صَلَوَاتٌ» (۱۰)

۱۰. مسجد آدابی دارد از جمله این که با صدای بلند در آن گفتگو نشود، سخنان باطل مطرح

ص: ۲۵۴

۱-۱. منافقون، ۵.

۲-۲. آل عمران، ۹۶.

۳-۳. کهف، ۲۱.

۴-۴. توبه، ۱۰۸.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

٦-٦. اعراف، ٣١.

٧-٧. توبه، ١٠٧.

٨-٨. توبه، ١٧.

٩-٩. توبه، ١٨.

١٠-١٠. حج، ٤١.

نشود، درباره خرید و فروش صحبتی نشود و از مطالب لغو دوری گردد.

۱۱. برای هر گامی که به سوی مسجد برداشته شود، پاداش است.

۱۲. نشستن در مسجد به انتظار نماز پاداش دارد.

۱۳. مسجدی که در آن نماز خوانده نشود، نزد خدا شکایت می کند.

۱۴. همسایه مسجد اگر نمازش را در مسجد نخواند، ارزشی ندارد.

۱۵. خداوند به خاطر اهل مسجد، عذاب را از دیگران برطرف می کند. (۱)

۱۶. شخصی از نزد معتصم (خلیفه عباسی) غمناک بر می گشت و می گفت: سارقى به سرقت خود اعتراف کرد و خلیفه فقها را جمع کرد و حکم او را پرسید. یکی گفت: دست سارق باید از مچ قطع شود، زیرا در آیه تیمم می خوانیم: «فَامْسِـحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَ اَيْدِيكُمْ» (۲) دیگری گفت: دست را از آرنج قطع کنید زیرا قرآن در آیه وضو می فرماید: «وَ اَيْدِيكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ»

آنگاه معتصم که از قبل امام جواد علیه السلام را دعوت کرده بود، حکم سرقت را از حضرتش پرسید.

امام جواد علیه السلام فرمود: فقط چهار انگشت قطع شود. زیرا قرآن می فرماید: «وَ اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ» جای سجده مخصوص خداست و آنچه در سجده روی زمین قرار گیرد، نباید قطع شود.

معتصم استدلال امام علیه السلام را پسندید و به نظریه آن حضرت عمل شد. (۳)

پیام ها:

۱- مکان های عبادت برای خداست. «اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ»

۲- هفت موضعی که هنگام سجده بر زمین نهاده می شود مخصوص خداست و سجده برای غیر خدا ممنوع است. «وَ اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ»

۳- جایی که به قصد مسجد ساخته شد و در آن نماز خوانده شد، احکام ویژه ای پیدا می کند. «وَ اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا»

۴- از نظر قرآن، برخی مکان ها می تواند قداست مخصوص داشته باشد. اَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا ...

۵- احدی را در کنار خدا و هم ردیف خدا نخوانید. «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا»

۱-۱. موارد ۱۰ تا ۱۵ بر اساس روایاتی است که در میزان الحکمه باب مسجد آمده است.

۲-۲. نساء، ۴۳.

۳-۳. وسائل الشیعه، کتاب حدود، حدّ سرقت.

۶- بندگی خدا، مقدمه تمام کمالات و رسالت هاست. «قَامَ عَبْدُ اللَّهِ» (عنوان «عَبْدُ اللَّهِ» را خداوند به پیامبر عطا کرد).

۷- عبادت خداوند، نیاز به قیام و انگیزه و نشاط و تصمیم دارد. «قَامَ عَبْدُ اللَّهِ»

۸- در برابر پندارهای باطل، باید با صراحت اعلام موضع کرد. «قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي»

۹- دعایی ارزش دارد که خالصانه باشد. «أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۰- کسی که دیگران را به اخلاص فرا می خواند باید خودش مخلص باشد. «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ... إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۱- در کنار توحید، نفی شرک لازم است. «أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۲- سود واقعی در گرو هدایت است و کسی که راه رشد را نپذیرد ضرر کرده است. آری در برابر رشد چیزی جز ضرر نیست. «ضَرًّا وَلَا رَشَدًا»

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾ إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا ﴿٢٣﴾

بگو: همانا هیچ کس مرا در برابر خدا حفظ نخواهد کرد و جز او هرگز پناهگاهی نخواهم یافت. (وظیفه من) جز ابلاغی از جانب خدا و رساندن پیام او نیست. و کسی که خدا و رسولش را نافرمانی کند قطعاً آتش دوزخ برایش خواهد بود، در حالی که همیشه در آن آتش جاودانه اند.

نکته ها:

بیش از سیصد مرتبه کلمه قل در قرآن آمده است که یا پاسخ به سؤالات مطرح شده است و یا پاسخ به سؤالاتی که ممکن است پیش آید و یا موضع گیری در برابر توهمات و پندارها و توقعات نابجاست.

یکی از راههای دعوت به اخلاص آن است که انسان فکر کند چه کسی می تواند بلاها را از او دفع کند: «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

پیامبران الهی مردم را به سوی خدا دعوت می کردند و برای خود امتیاز خاصی قائل نبودند.

«قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» (۱) همانا من بشری همانند شما هستم.

«مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي» (۲) نمی دانم بر سر من چه خواهد آمد.

«لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ» (۳) گنج الهی نزد من نیست.

«لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ» در برابر خدا، کسی نمی تواند مرا حفظ کند.

پیام ها:

۱- همه در برابر قانون الهی یکسانند و هیچ کس مصونیت ویژه ندارد. «قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۲- نه تنها مالک سود و زیان شما نیستم بلکه به هنگام خطر، مالک دفع بلا از خودم هم نیستم. «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۳- پیامبر نیز اگر خلاف کند از قهر الهی مصون نمی ماند. «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۴- تنها راه نجات از قهر الهی، انجام وظیفه و رسالت است. «إِلَّا بِلَاغًا... وَرِسَالَاتِهِ»

۵- پیامبر معصوم است، زیرا مخالفت با او در ردیف مخالفت با خدا قرار گرفته است. «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَقْلَمُونَ مَنْ أَضَعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عِدَدًا» (۲۴) «قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا» (۲۵)

(آنان در غفلت و غرور به سر می برند) تا وقتی که آنچه را به آن تهدید می شوند، ببینند، که خواهند دانست چه کسی یاورش ضعیف تر و نفراتش کمتر است. بگو: من نمی دانم که آیا آنچه وعده داده می شوید نزدیک است، یا پروردگارم برای تحقق آن مدتی (طولانی) قرار می دهد.

ص: ۲۵۷

۱- ۱. کهف، ۱۱۰.

۲- ۲. احقاف، ۹.

۳- ۳. انعام، ۵۰.

گروهی، افتخارشان به این است که بگویند: «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا» مال و فرزند ما بیشتر است. (۱) لذا قرآن می فرماید: در قیامت خواهند فهمید که نه پول به کار آید نه مال و ثروت.

ندانستن زمان قیامت، برای آماده بودن از یکسو و دلهره نداشتن از سوی دیگر مفید است.

«قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ»

پیام ها:

۱- گذشت زمان، مسائل را روشن می کند. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا»

۲- عاقبت، سرهای متکبران به سنگ خواهد خورد. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ»

۳- روز قیامت، روز ظهور ضعف و ناتوانی انسان و همه تکیه گاه های اوست.

«فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعُفٌ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا»

۴- پیامبر هم بدون اراده الهی از آینده خبر ندارد. «قُلْ إِنْ أَدْرِي»

۵- گفتن نمی دانم، عیب نیست. «قُلْ إِنْ أَدْرِي»

عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا مَن ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْأَلُكُم مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِّن خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ أَن قَدِ ابْتَلَوْنَا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

او عالم به غیب است و هیچ کس را بر غیب خود آگاه نمی کند، مگر کسی همانند پیامبر که از او راضی باشد، پس از پیش رو و از پشت سر نگهبانانی می فرستد تا بدانند (رسولان) پیام های پروردگارش را رسانده اند و او به آنچه نزد آنان است احاطه دارد و هر چیزی را با عدد، شماره کرده است.

ص: ۲۵۸

در مدیریت، هم باید اطلاعات لازم را در اختیار مسئولان گذاشت. «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» هم از او حفاظت کرد. فَإِنَّهُ يَسْئَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ... و هم بر عملکرد او نظارت دقیق داشت. «لِيَعْلَمَ أَنَّ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ»

علم غیب

در این که غیر از خدا کسی علم غیب می داند یا نه؟ و اگر می داند مقدار آن چقدر و کیفیت آن چگونه است؟ چه افرادی می دانند؟ و آیا این دانستن به اراده خودشان است یا نه؟ دائمی است یا لحظه ای؟ جزیی است یا کلی؟ موروثی است یا اهدایی؟ سخن بسیار است، لذا به تحقیقی که در سال های جوانی داشتم و به یادداشت هایی که سال ها قبل جمع آوری کرده بودم، مراجعه کردم و خلاصه آن را در این جا می آورم.

اصل اول.

احدی جز خداوند، به طور مستقل غیب را نمی داند، زیرا کلید و خزانه و سرچشمه علم غیب تنها نزد اوست: «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» (۱) و اگر دیگران بهره ای دارند از طرف خداوند است. بنابراین آیاتی که می گویند: ما کسی را بر غیب آگاه کردیم، یعنی بخشی از غیب را به او هبه کردیم. «تِلْكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۲)

در قرآن می خوانیم که حضرت عیسی به مردم فرمود: من شما را از آنچه در خانه های خود ذخیره کرده اید و آنچه خواهید خورد خبر می دهم. «وَ أَنْبَأَكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ مَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» (۳)

آری آگاهی دیگران از غیب، تنها با خواست و اراده الهی است. «وَ لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ» (۴)

اصل دوم.

در آیه ۲۶ سوره جن می فرماید: «فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» یعنی خداوند جز افرادی نظیر پیامبر را که از آنها راضی است، دیگری را بر علم

ص: ۲۵۹

۱-۱. انعام، ۵۹.

۲-۲. هود، ۴۹.

۳-۳. آل عمران، ۴۹.

۴-۴. بقره، ۲۵۵.

غیب خود آگاه نمی سازد و در آیه ۱۷۴ سوره آل عمران نیز می خوانیم: خداوند شما را بر غیب آگاه نمی سازد ولی از پیامبرانش هر که را بخواهد بر می گزیند (و علوم غیبی را به او می دهد). «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ» (۱)

بنابراین حساب افراد کاهن، جادوگر و کف بین که ارتباطی با معنویات ندارند و گاه و بیگاه از رندی خود و سادگی مردم سوء استفاده کرده و براساس تخمین ها و تحلیل ها، پیشگویی می کنند، از حساب اولیای خدا جداست.

اصل سوم.

بهره گیری اولیای خدا از علم غیب، تنها در موارد خاص آن هم به اذن خداست، نه آن که برای رفع مشکلات شخصی از آن استفاده کنند. همانگونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مرافعات، به سوگند و شاهد و ظواهر عمل می فرمود و از علم غیب استفاده نمی کرد.

اصولا- اگر اولیای خدا برای زندگی شخصی خود از معجزه و علم غیب استفاده کنند و مشکلات خود را حل نمایند، نمی توانند برای مردم الگوی عملی باشند، اگر امام حسین علیه السلام با معجزه و دعا، تشنگی صحرای کربلا را حل می کرد، چگونه می توانست برای مردمی که این امکانات را ندارند امام باشد؟

یکی از رموز موفقیت پیشوایان دینی، صبر آنان بر مشکلات شخصی، جنگ ها، فقرها، بیماری ها، داغ دیدن ها و امثال آن بوده است. و صبر و پایداری، قناعت و بردباری و زهد و تقوای آنان در این صحنه ها جلوه می کرد.

اصل چهارم.

غیب بر دو گونه است: نوعی که مخصوص خداوند است و نوعی که به انبیا و فرشتگان و امامان معصوم داده می شود. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: «ان الله عز و جل علمین: علما عنده لم یطلع علیه احدا من خلقه و علما نبذه الی ملائکته و رسله فما نبذه الی ملائکته و رسله فقد انتهى الینا» (۲)

بنابراین مراد از آیاتی که می گویند: علم غیب مخصوص خداست، نوع اول آن و آیاتی که می گویند: علم غیب را دیگران می دانند، نوع دوم است. در دعا نیز می خوانیم: خدایا به حق

ص: ۲۶۰

۱- ۱. آل عمران، ۱۷۹.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۲۵۵.

آن علمی که مخصوص خودت است سو گند. «وَبِحَقِّ عِلْمِكَ الَّذِي اسْتَأْثَرْتَ بِهِ لِنَفْسِكَ»

اصل پنجم.

دست خداوند در تغییر امور عالم و به تعبیر قرآن، محو و اثبات امور باز است و لذا اولیای خدا نمی توانند نسبت به آینده، علم قطعی داشته باشند. چنانکه امام سجّاد علیه السلام می فرماید: که اگر یک آیه در قرآن نبود، تمام مسائل تا روز قیامت را به شما خبر می دادم، پرسیدند: کدام آیه؟ حضرت فرمود: «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (۱) خداوند هر چه را بخواهد محو می کند و هر چه را بخواهد ثابت نگه می دارد و ام الكتاب تنها نزد اوست. (۲)

اصل ششم.

گاهی کمال در دانستن غیب است و گاهی در ندانستن آن. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام به جای پیامبر در بستر خوابید، کمال او در این بود که نداند دشمنان او را خواهند کشت یا نه؟ زیرا اگر می دانست که او را نمی کشند و به جای او می خوابید خیلی مهم نبود.

پیشوایان دینی خود فرموده اند: گاهی پرده کنار می رود و اموری را می دانیم و گاهی بسته می شود و نمی توانیم که بدانیم. «يَسْطُرْنَا فَنَعْلَمُ وَ يَقْبِضُ عَنَّا فَلَا نَعْلَمُ» (۳) آری قبض و بسط علم غیب به دست خداست. چنانکه در قرآن به پیامبرش خطاب می کند: «لَا تَعْلَمُهُمْ» (۴) تو منافقان مدینه را نمی شناسی و در پاسخ کسانی که از زمان قیامت سؤال می کنند می فرماید: «قُلْ إِنْ أَدْرِي» (۵) بگو: نمی دانم.

پیام ها:

- ۱- هستی، فقط دیدنی ها نیست، امور بسیاری وجود دارد که از چشم ما پنهان و قابل رؤیت نیست. «عَالِمُ الْغَيْبِ»
- ۲- کسانی مثل فالگیرها، کف بین ها و کاهنان که ادعای علم غیب می کنند دروغگو هستند، زیرا خداوند فقط به امثال پیامبران علم غیب عطا می کند. «إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ»

ص: ۲۶۱

۱- ۱. رعد، ۳۹.

۲- ۲. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۴۲۰.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۲۵۶.

۴- ۴. توبه، ۱۰۱.

۵- ۵. جن، ۲۵.

۳- هیچ کس، از ناظر و مراقب بی نیاز نیست. فَإِنَّهُ يَسْئَلُكَ ... رَصْدًا

۴- وحی الهی از طریق فرشتگان، حفاظت می شود. «فَإِنَّهُ يَسْئَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ»

۵- پیامبر، در دریافت وحی و ابلاغ آن مصونیت دارد. «رَصْدًا لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ»

۶- حفاظت الهی از طریق فرشتگان جامع است. «مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصْدًا»

۷- علم خداوند، اجمالی نیست، بلکه دارای احاطه و احصای کامل است.

لِيَعْلَمَ ... أَحْطَا ... أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ ﴿١﴾ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢﴾ نَضِمْهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ﴿٣﴾ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ﴿٤﴾ إِنْ أَسِئَلُكَ قَوْلًا تَقِيًا ﴿٥﴾

ای جامه به خود پیچیده. شب را جز اندکی، به پا خیز. نصف آن، یا اندکی از آن کم کن یا بر آن بیفزای و قرآن را با تأنی و شمرده بخوان. همانا ما سخنی سنگین و گرانمایه بر تو القا خواهیم کرد.

نکته ها:

«مزمل» به معنای پیچیدن جامه و پارچه به دور خویشتن است. بعضی مراد از آن را جامه نبوت دانسته و بعضی گفته اند: مراد آن است که رسالت با گوشه گیری و عزلت و انزوا سازگار نیست. بعضی گفته اند: مراد آن است که رسالت با استراحت سازگار نیست و باید قیام کنی.

«ترتیل» به معنای آهسته و درست و بدون شتاب خواندن قرآن است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: کلمات قرآن را به طور کامل آشکار کن و آن را مثل شعر نخوان و جداجدا و پراکنده نکن. با تلاوت آن دل های خود را به فرع وادارید و هدفتان رسیدن به آخر سوره نباشد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ترتیل آن است که در تلاوت قرآن هر گاه به آیات بهشت رسیدید از

ص: ۲۶۴

خداوند بهشت بخواهید و هرگاه به آیات دوزخ رسیدید، به خداوند پناه ببرید. و در روایتی دیگر فرمود: ترتیل آن است که قرآن با صوتی زیبا خوانده شود. (۱)

به گفته مرحوم طیب در تفسیر اطیب البیان، مراد از «قول ثقیل» اعلام خلافت و امامت حضرت علی بن ابیطالب علیهما السلام است که بر آن حضرت سخت بود و مراد از آن قرآن نیست، زیرا می فرماید: قرآن بخوان تا در آینده قول ثقیل را دریافت کنی. پس قرآن قبل از قول ثقیل بوده است.

قرآن، کلامی سنگین است به گونه ای که اگر بر کوه نازل شود، آن را قطعه قطعه می کند.

«لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) در یافت وحی و پیاده کردن قرآن در جامعه نیز کاری بس سنگین است. «إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

با این که حضرت موسی علیه السلام مدت چهل شبانه روز برای مناجات با خداوند در کوه طور به سر برد، ولی خداوند، تنها از شب های آن نام برد: «ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۳) شاید به خاطر آن که شب، با مناجات تناسب بیشتری دارد.

پیام ها:

۱- رهبر جامعه اسلامی باید از استراحت خود بکاهد. «يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ قُمْ اللَّيْلَ»

۲- شب، بهترین زمان برای عبادت است. «قُمْ اللَّيْلَ»

۳- نماز شب مورد تأکید الهی واقع شده است. «قُمْ اللَّيْلَ»

۴- عبادت شبانه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بوده است. «قُمْ اللَّيْلَ» (چنانکه در جایی دیگر می فرماید: «فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ» (۴))

۵- برای پذیرش مسئولیت های سنگین، آمادگی روحی لازم است. «يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ قُمْ اللَّيْلَ ... إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

۶- رهبران دینی، هم باید شبها برای عبادت خداوند قیام کنند: «قُمْ اللَّيْلَ ... و هم

ص: ۲۶۵

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). حشر، ۲۱.

(۳-۳). اعراف، ۱۴۲.

(۴-۴). اسراء، ۸۲.

روزها برای بیدار کردن مردم. «قُمْ فَأَنْذِرْ» (۱)

۷- مقدار شب زنده داری محدودیتی ندارد. (یک دوم، یک سوم یا دو سوم شب) (برای انجام امور عبادی، مردم را در تنگنا قرار ندهیم، برای همه مردم و همه زمانها نمی توان یک نسخه نوشت و یک نوع دارو تجویز کرد). نَضِفَهُ أَوْ انْقُصْ ... أَوْ زِدْ عَلَيْهِ

۸- برای آن که عبادت با نشاط همراه باشد، باید بخشی از شب را استراحت کرد.

«نَضِفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ»

۹- خواندن نماز و قرائت قرآن در شب بهترین وسیله برای ایجاد آمادگی روحی و کسب انرژی است. قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ... وَ رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

۱۰- تلاوت قرآن آدابی دارد و ترتیل، اولین ادب آن است. «وَ رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا»

۱۱- تلاوت هر بخش از قرآن، مقدمه ای برای بخش دیگر می شود. وَ رَتَّلِ الْقُرْآنَ ... سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا

۱۲- در مدیریت، همیشه شرایط را یکسان نپندارید، رهبر باید از ابتدا کارهای سنگین را پیش بینی کند. «سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلاً ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾ وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

همانا برخاستن در شب (برای عبادت) پایدارتر پابرجاتر و گفتار آن استوارتر است. همانا تو در روز حرکت و تلاشی طولانی داری (و کمتر به عبادت می رسی) و نام پروردگارت را یاد کن و تنها به سوی او منقطع شو. او که پروردگار مشرق و مغرب است، معبودی جز او نیست، پس او را وکیل خود ساز.

ص: ۲۶۶

نکته ها:

مراد از «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ» «برخاستن از خواب» است، چنانکه در روایتی از امام باقر و امام صادق علیهما السلام می خوانیم: مراد از «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ» قیام برای نماز شب است. (۱)

«وَطُئًا» به معنای زیر پا گذاشتن و قدم نهادن بر چیزی است و در آیه به معنای قدم گذاشتن در راه عبادت است. امام صادق علیه السلام در تفسیر «أَشَدُّ وَطُئًا» فرمود: منظور برخاستن از رختخواب است در حالی که جز خداوند را اراده نکرده باشد. (۲)

«تَبَتَّلٌ» به معنای بریدن از هوای نفس و توجه کردن به خداوند است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «تَبَتَّلٌ» بالا بردن دست ها در هنگام تکبیر نماز است، و امام صادق علیه السلام فرمود: «تَبَتَّلٌ»، حالت خضوع و خشوع به هنگام دعا در درگاه الهی است. (۳)

نماز شب در روایات

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهترین شما کسی است که کلامش نیکو باشد، گرسنگان را سیر کند و به هنگامی که مردم در خوابند، نماز شب بخواند. (۴)

آن حضرت سه بار به علی بن ابیطالب فرمود: بر تو باد به نماز شب.

«علیک بصلاه اللیل، علیک بصلاه اللیل، علیک بصلاه اللیل» (۵)

امام صادق علیه السلام فرمود: شرافت مؤمن به نماز شب است و در روایتی دیگر فرمود: زینت و افتخار مؤمن به خواندن نماز شب است. (۶)

شخصی به حضرت علی علیه السلام گفت: من از توفیق خواندن نماز شب محروم شده ام! امام علیه السلام فرمود:

«قَد تَك ذُنُوبِك» گناهانت تو را باز داشته است. (۷)

خداوند به حضرت موسی علیه السلام خطاب کرد: ای موسی، دروغ می گوید کسی که خیال می کند مرا دوست دارد ولی هنگامی که شب فرا رسد، به جای گفتگو با من، به خواب می رود. (۸)

ص: ۲۶۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۴۴۶.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

- ٤-٤. بحار الانوار، ج ٨٧ ص ١٤٢.
- ٥-٥. وسائل الشيعة، ج ٥، ص ٢٦٨.
- ٦-٦. بحار الانوار، ج ٨٧ ص ١٤٠.
- ٧-٧. بحار الانوار، ج ٨٠، ص ١٢٨.
- ٨-٨. اعلام الدين ديلمى، ص ٢٦٣.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دو رکعت نماز در دل شب، از دنیا و آنچه در آن است نزد من محبوب تر است. (۱)

در روایات از نماز شب به عنوان عامل زیاد شدن رزق، ادای دین، رفع هم و غم و جلای چشم یاد شده است. (۲)

بر اساس روایات، نماز شب، سبب بخشش گناهان روز می شود. (۳)

همچنین، نماز شب، سبب سلامتی بدن و دریافت رحمت الهی شمرده شده است. (۴)

خداوند در قرآن پاداش بعضی از اعمال را بیان فرموده است ولی در مورد نماز شب می فرماید: هیچ کس نمی داند که خداوند چه چیزی برای او ذخیره کرده است:

«فلا تعلم نفس ما اخفی لهم...» (۵)

پیام ها:

۱- در عبادت، عنصر زمان مؤثر است. «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ»

۲- بعضی از فیوضات و برکات، از شب نشأت و ریشه می گیرد. «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ»

۳- تاریکی شب، زمینه بهتری برای عبادت بی ریا و همراه با خضوع و خشوع فراهم می کند. «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ»

۴- عبادت شبانه تأثیر ماندگارتری در روح دارد. «أَشَدُّ وَطْئًا»

۵- نماز شب، عامل ثبات قدم و تقویت عقیده مؤمن می شود. «أَشَدُّ وَطْئًا وَ أَقْوَمُ قِيَالًا»

۶- حتی پیامبر، به یاد خدا و نیایش با او محتاج است. «اذْكَرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ»

۷- موفقیت در روز، نیازمند کسب قوت در نیایش های شبانه است. «قُمِ اللَّيْلَ ... إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا»

ص: ۲۶۸

۱- ۱. علل الشرایع، ص ۳۶۳.

۲- ۲. سفینة البحار، ج ۲، ص ۴۶.

۳- ۳. فروع کافی، ج ۳، ص ۳۶۶.

۴- ۴. بحار ج ۸۴، ص ۱۴۴.

۵- ۵. سجده، ۱۷.

۸- ربوبیت خداوند اقتضا دارد که همواره به یاد او باشیم. «وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ»

۹- در دستیابی به کمالات، بالاترین درجه را مد نظر قرار دهید. «تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً»

۱۰- عبادت شبانه و ذکر روزانه، مقدمه ای برای انقطاع کامل به سوی خداوند است. «تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً»

۱۱- ربوبیت خداوند نسبت به مشرق و مغرب، دلیل یکتایی او و لزوم توکل بر او است. «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا»

وَ اضْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً ﴿۱۰﴾ وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ اُولٰٓئِ النَّعَمَیْهِ وَ مَهْلُهُمْ قَلِيلاً ﴿۱۱﴾ اِنَّ لَمَدِيْنًا اُنْكَالًا وَ جَحِيْمًا ﴿۱۲﴾ وَ طَعَامًا ذَا غُصْبَةٍ وَ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿۱۳﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَ الْجِبَالُ وَ كَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيْبًا مَّهِيلًا ﴿۱۴﴾

و بر آنچه می گویند صبر کن و به گونه ای نیکو از آنان کناره بگیر. و مرا با تکذیب کنندگان توانگر و خوشگذران واگذار و آنان را اندکی مهلت ده.

همانا نزد ما است غل ها و آتش برافروخته. و غذایی گلوگیر و عذابی دردناک. در روزی که زمین و کوهها به لرزه در آیند و کوهها به صورت پشته هایی از شن روان گردند.

نکته ها:

«هجر» و «هجرا» به معنای جدا شدن از دیگری و آن کناره گیری است. خواه جدا شدن با بدن باشد یا با قلب.

«نعمت» با کسر نون، به معنای چیزی است که خداوند به انسان داده و «نعمت» با فتح نون، به معنای کامیابی و عیش و عشرت است.

«انکال» جمع «نکل» به معنای ناتوانی است و نکول کردن یعنی عاجز شدن از پرداخت دین و انجام کار. به غل و زنجیری که انسان را از حرکت عاجز می کند، انکال گفته می شود.

در روایات آمده است که درد دندان، حضرت علی علیه السلام را بی طاقت کرد، حضرت فرمود:

خدایا این همه درد برای یک قطعه استخوان است پس عذاب آخرت چه خواهد بود؟ سپس این آیات را تلاوت فرمود:

(۱) «إِنَّ لَدَيْنَا أُنْكَالَاً وَ جَحِيماً وَ طَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَاباً أَلِيماً»

«کثیب» به معنای تل شن و «مهیل» به معنای شن روان است.

اعراض و کناره گیری از مخالفان، به معنای متارکه دائمی و دست برداشتن از هدف نیست، بلکه نوعی تاکتیک موقت در مراحل تبلیغ است. چنانکه در سوره نساء می خوانیم:

«فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ» (۲)

تهدید در این آیه، ممکن است ناظر به شکست مشرکان در نبرد با مؤمنان باشد و یا عذاب الهی در آخرت. «ذَرْنِي وَ الْمُكذِبِينَ»

پیام ها:

۱- یاد خدا، بریدن از دیگران و توکل بر خدا، زمینه صبر در برابر ناملازمات است. وَ اذْکُرْ ... وَ تَبَتَّلْ ... فَاتَّخِذْهُ وَ کَيْلاً وَ اصْبِرْ

۲- صبر و سعه صدر، از شرایط مهم رهبری است. «وَ اصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُولُونَ»

۳- رهبر باید انتظار هر نوع زخم زبان و اتهامات ناروا را داشته باشد. «وَ اصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُولُونَ»

۴- گاهی لازم است که رهبر جامعه اسلامی افراد یا گروه هایی را بایکوت کند و از آنها کناره بگیرد. وَ اهْجُرْهُمْ ...

۵- ابتدا باید صبر کرد و سپس کناره گیری نمود. صبر، مقدم بر هجر است. وَ اصْبِرْ ... وَ اهْجُرْ

۶- کسی که خداوند را به عنوان وکیل خود برگزید، به راحتی می تواند از دیگران کناره گیری کند. فَاتَّخِذْهُ وَ کَيْلاً ... وَ اهْجُرْهُمْ ...

۷- کنار زدن مخالفان، باید به شکلی زیبا و در شأن رهبر جامعه اسلامی باشد.

«هَجْرًا جَمِيلاً»

ص: ۲۷۰

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). نساء، ۶۳.

۸- کسی که خدا را وکیل گرفت، هرزه گویان را به خدا واگذار می کند. فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ... وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً وَ ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ

۹- خداوند، پیامبرش را در برابر یاوه گویی های دشمن دلداری می دهد. «ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ»

۱۰- آنچه انسان را به صبر وامی دارد و او را دلگرم می کند، حمایت بی دریغ الهی است. وَ اصْبِرْ ... ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ

۱۱- معمولاً تکذیب کنندگان، از طبقه مرفه و خوشگذران بوده اند. «وَ الْمُكْذِبِينَ اُولَى النَّعْمَةِ»

۱۲- اگر شما قادر به مقابله با صاحبان ثروت و قدرت نبودید، نگران نباشید، زیرا خداوند قادر به مقابله با آنان است. «ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ اُولَى النَّعْمَةِ»

۱۳- مهلت دادن به مخالفان، سنت الهی است. «مَهْلُهُمْ»

۱۴- دوره تکذیب حق و خوشگذرانی، مدت زیادی طول نمی کشد و فرصت آنان در دنیا اندک است. «مَهْلُهُمْ قَلِيلاً»

۱۵- اگر خداوند به کافران خوشگذران مهلت می دهد، نشانه رضایت او نیست بلکه مهلتی است تا قیامت فرا رسد. مَهْلُهُمْ ...
إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا

۱۶- کافران به کامیابی های زودگذر مغرور نشوند زیرا که غل و زنجیر و آتش برافروخته و غذایی گلوگیر در پی دارد. اُولَى النَّعْمَةِ ... أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا ... ذَا غُصَّةٍ

۱۷- تبدیل رفاه دنیا به عذابی دردناک، برای قدرتی که کوه را به شن تبدیل می کند، کاری آسان است. اُولَى النَّعْمَةِ ... طَعَامًا
ذَا غُصَّةٍ ... كَانَتْ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً

۱۸- تبدیل کوهها به شن های روان، بیانگر عظمت لرزش زمین و زلزله قیامت است. «تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبَالُ وَ كَانَتْ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً»

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنَ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلاً ﴿١٦﴾

همانا ما رسولی را که گواه بر شماست، به سوی شما فرستادیم، همان گونه که به سوی فرعون رسولی فرستادیم. اما فرعون، آن رسول را نافرمانی کرد و ما او را به کیفری و خیم گرفتیم.

نکته ها:

«وبیل» به معنای و خیم و سنگین است.

شهادت و گواهی، به معنای آن است که انسان با حواس خود چیزی را بشنود و یا ببیند، و بنا بر آیات قرآن کریم و روایات، پیامبر اکرم و اولیای معصوم علیهم السلام بر تمام اعمال ما شاهدند.

تکرار کلمه «رسول» در این آیات، بیانگر این نکته است که مخالفت با انبیا به خاطر مقام رسالت آنهاست، همان گونه که تکرار کلمه «فِرْعَوْنُ»، تأکید بر آن است که در برابر قهر خداوند، بزرگ ترین قدرت نیز توان دفاع و مقابله را ندارد.

در قرآن در دو آیه دیگر نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان شاهد نام برده شده است. (۱)

همه پیامبران به سوی قومشان مبعوث شده اند، جز حضرت موسی که در همان آغاز، مأمور شد به دربار فرعون رود و او را دعوت کند. آری در جامعه ای که تحت حکومت یک حاکم ظالم است، مبارزه با طاغوت در رأس برنامه انبیاست. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر امت خویش گواه است و نظارت کامل دارد. «رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ»

۲- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دنیا شاهد بر اعمال است. «شَاهِدًا عَلَيْكُمْ» و در آخرت ادای شهادت می کند. «جِئْنَا بِكَ عَلَيَّ هُوَ لَاءِ شَهِيدًا» (۲)

ص: ۲۷۲

۱- (۱). احزاب، ۴۵ و فتح، ۸.

۲- (۲). نساء، ۴۱.

۳- انجام رسالت، همراه با نظارت است. «رَسُولًا شَاهِدًا»

۴- فلسفه بعثت انبیا در همه زمانها یکی است. «أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ ... كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ

۵- تاریخ آینه عبرت است، از آن پند بگیرید. «كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ رَسُولًا فَعَصَى ... فَأَخَذْنَاهُ

۶- در مبارزه با منکرات به سراغ سرچشمه بروید. «أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ»

۷- برای وعده و وعیدهایی که به مردم می دهید، نمونه عملی ارائه کنید. (خداوند که کافران مرفه را تهدید می کند، عاقبت فرعون را یادآوری می کند). «ذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ ... فَعَصَى فِرْعَوْنَ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيًّا

۸- سرپیچی از فرمان رسول خدا، سبب گرفتاری می شود. «فَعَصَى فِرْعَوْنَ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيًّا»

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا» ۱۷ «السَّمَاءُ مُنْقَطِرَةٌ بِهِ إِنْ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَيْ رَبِّهِ سَبِيلًا» ۱۹

پس اگر کفر ورزید، چگونه خود را از (عذاب) روزی که کودکان را پیر می کند مصون می دارید؟ آسمان به سبب (هول) آن روز می شکافد، آری وعده خداوند انجام شدنی است. همانا این آیات مایه تذکر است، پس هر کس می خواهد، راهی به سوی پروردگارش بگیرد.

نکته ها:

«ولدان» جمع «ولید»، به معنای کودکی است که تازه متولد شده و «شیب» جمع «اشیب»، به معنای شخص پیر و سفید مو است. آیه ۱۷ را دو گونه می توان معنا کرد:

الف. سختی روز قیامت به اندازه ای است که کودک تازه متولد شده را پیر می کند.

ب. آن روز به اندازه ای طولانی است که کودک به پیری می رسد.

کلمه «هَذِهِ» در إِنَّ هَذِهِ تَذَكْرَةٌ... می تواند به نافله شب که در اول سوره آمده است اشاره داشته باشد، همان گونه که در آیه ۲۹ سوره دهر، پس از دستور به سجده و تسبیح طولانی شبانه می فرماید: «إِنَّ هَذِهِ تَذَكْرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبِّهِ سَبِيلًا» یعنی عبادت در دل شب راه خداوند است، هر کس می خواهد آن را بیامد.

پیام ها:

۱- در قیامت، راه گریزی از دوزخ برای کفار وجود ندارد. «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ»

۲- صاحبان قدرت در دنیا، گرفتار عذاب سخت الهی شدند و نتوانستند از خود دفاع کنند، چه رسد به عذاب آخرت! «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ»

۳- غم و اندوه، تلخی ها، ناکامی ها و سختی ها، عامل پیری زودرس و سفید شدن موی سر و صورت می گردد. «يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

۴- خطرات قیامت هم در انسان تأثیر می گذارد: «يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»، هم در آسمان ها. «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ»

۵- انسان، آزاد آفریده شده است. فَمَنْ شَاءَ ...

۶- آگاهی یافتن از خطرات قیامت سبب تذکر است. «إِنَّ هَذِهِ تَذَكْرَةٌ»

۷- ربوبیت خداوند اقتضا می کند که راه او را انتخاب کنیم. «اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبِّهِ سَبِيلًا»

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنُصِيفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَهُ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۰)

همانا پروردگارت می داند که تو و گروهی از کسانی که با تو هستند، نزدیک به دو سوم شب یا نصف آن یا یک سوم آن را به عبادت برمی خیزید و خداوند شب و روز را اندازه گیری می کند. او می داند که شما نمی توانید به طور دقیق آن را احصا کنید. از این رو شما را بخشید (و حساب دقیق شب را از شما برداشت) پس آنچه میسر است از قرآن بخوانید. خداوند می داند که برخی از شما بیمار خواهند شد و گروه دیگری به سفر می روند تا از فضل خدا (رزق) جویند و گروه دیگری در راه خدا به جهاد مشغولند (و از تلاوت قرآن باز می مانند) پس (اکنون که فرصت دارید) هرچه می توانید از قرآن بخوانید و نماز به پا دارید و زکات بدهید و به خداوند وام دهید، وامی نیکو (بدانید که) آنچه برای خود از پیش فرستید، آن را نزد خدا نیکوتر و با پاداشی بزرگ تر خواهید یافت و از خداوند طلب آموزش کنید که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه می فرماید: با انجام کارهای نیک همچون نماز شب و تلاوت قرآن و رسیدگی به محرومان، مغرور نشوید که باز هم نیاز به استغفار دارید.

این آیه، جامعیت اسلام را از اشک شبانه تا جهاد روزانه، از رابطه با خدا تا کمک به فقرا، از تلاوت قرآن تا سفرهای تجاری و از انجام کارهای خیر همراه با استغفار نمایان می کند.

در آیات قبل، فرمود: نصف یا ثلث و یا دو ثلث شب را به عبادت برخیزید. این آیه می فرماید: چون محاسبه این مقدار کار مشکلی است که از عهده شما بر نمی آید، لذا خداوند آن را بر شما بخشید و از این پس، هر مقدار که می توانید و برای شما مقدور است به عبادت برخیزید و نماز و قرآن بخوانید. خصوصاً هنگامی که بیمار هستید و یا در سفر به سر می برید.

امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه «فَاقْرَأْ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت فرمود: تا آنجا که خشوع و صفای دل دارید، قرآن بخوانید. (۱)

ص: ۲۷۵

در این آیه، سفر به قصد تجارت با سفر به قصد جهاد در کنار هم آمده است، با آنکه اولی امری دنیوی است و دومی امری اخروی. براساس روایات، اگر تاجر در کارش خدا را مراعات کند و از کم فروشی و گران فروشی و احتکار و کلاهبرداری دوری کند، معیشت مردم را تامین کرده و همانند مجاهدی است که در میدان قدم می گذارد تا دشمن را از پای درآورده و امتیّت جامعه را تضمین کند. (۱)

گرچه تلاوت قرآن، از تکالیف واجب نیست، اما مورد سفارش بسیار است، تا آنجا که در یک آیه، دوبار فرمان آمده و مورد تاکید قرار گرفته است. فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ...
فَأَقْرَأُوا ...

احکام اسلام، هماهنگ با توان و امکانات انسان است و هیچ گاه عسر و حرج به دنبال ندارد. چنانکه برای بیمار، تیمم را به جای وضو قرار داده، نماز را در هر حالتی که می تواند بخواند، تکلیف کرده، روزه را از او برداشته و به جای آن کفاره قرار داده است. اکنون به برخی آیات که این ویژگی دستورات الهی را بیان می دارد، اشاره می کنیم:

«عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ» خداوند دانست که شما توان احصا ندارید، پس بر شما آن را بخشید.

«فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» به مقدار میسر قرآن بخوانید.

«الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ» (۲) اکنون به شما تخفیف داد.

«أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» (۳) به مقداری که استطاعت دارید، عِدّه و عُدّه جمع کنید.

«لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ» (۴) هر کس که توان و استطاعت دارد، باید حج بگذارد.

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (۵) خداوند هیچ کسی را جز به اندازه توانش، تکلیف

ص: ۲۷۶

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. انفال، ۶۶.

۳-۳. انفال، ۶۰.

۴-۴. آل عمران، ۹۷.

۵-۵. بقره، ۲۸۶.

نمی کند.

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا» (۱) خداوند هیچ کسی را جز به مقداری که به او عطا کرده، تکلیف نمی کند.

«فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» (۲) آن که بیمار است یا در سفر است، در رمضان روزه نگیرد و به زمانی دیگر موکول کند.

«وَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا» (۳) اگر آب نیافتید، تیمم کنید.

«يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ» (۴) خداوند برای شما آسانی خواسته است.

«لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ

وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ» (۵) بر فرد نابینا و بیمار، تکلیف حضور در میدان جهاد نیست.

پیام ها:

۱- علم خداوند به حالات بندگان، بهترین انگیزه برای انجام کارهای نیک است.

«إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومٌ»

۲- یکی از برکات عبادت شبانه آن است که تنها خداوند از آن آگاه است و از هر گونه ریا و تظاهر به دور است. «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ»

۳- پیامبر طبق دستور خداوند عمل می کند. در آیات قبل فرمود: «قُمِ اللَّيْلَ ... نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ ... أَوْ زِدْ ...» در این آیه می فرماید: «تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ»

۴- خداوند در مقدار عبادت شبانه انسان را آزاد گذاشته است تا افراد بیشتری توفیق آن را بیابند و هر کس به مقدار توانایی اش از فیض آن بهره مند شود.

«ثُلثِي اللَّيْلِ وَ نِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ»

۵- سحرخیزی، سیره گروهی از اصحاب پیامبر بوده است. «طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ»

ص: ۲۷۷

۱- ۱. طلاق، ۷.

۲- ۲. بقره، ۱۸۴.

٣-٣. نساء، ٤٣.

٤-٤. بقره، ١٨٥.

٥-٥. فتح، ١٧.

۶- اقامه نماز و تلاوت قرآن از بهترین آداب شب زنده داری است. تَقُومُ فَاَقْرَأُوا ...

۷- تکالیف الهی آسان است و انسان را به مشقت نمی اندازد. «فَاَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ»

۸- ارتباط با قرآن و تلاوت آن در هر حال لازم است، حتی در بستر بیماری یا سفر و جهاد. مَرْضَى - يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ ، يُقَاتِلُونَ ... فَاَقْرَأُوا (اگر در فراز و نشیب ها تلاوت قرآن لازم است، در شرایط عادی به طریق اولی لازم خواهد بود.)

۹- کسب مال حلال، فضل الهی است. «يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۰- امکانات زندگی، لطف و فضل الهی است، هر چند که با تلاش انسان به دست آید. «يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- ذکر سفرهای تجاری و اقتصادی در کنار سفرهای جهادی و جنگ، نشانه اهمیت تجارت از دیدگاه اسلام است. «آخِرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخِرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۱۲- شیوه قرض دادن باید نیکو باشد. (با سرعت و خلوص و بی منت پرداخت شود.) «قَرْضًا حَسَنًا»

۱۳- شب زنده داری، تلاوت قرآن، اقامه نماز، پرداخت زکات و قرض دادن به دیگران نمونه ای از کارهای خیر است. «تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ ...»

۱۴- پیش از مرگ، کارهای خیر را برای خودتان ذخیره کنید، یا به دست خود و یا از طریق وصیت. «تَقَدَّمُوا»

۱۵- کارهای خیر ذخیره قیامت است. «وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ»

۱۶- کارهای خیر نزد خدا محفوظ است و هرگز از بین نمی رود. «تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ»

۱۷- پاداش های خداوند از هر نظر چند برابر است. «هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا»

۱۸- هیچ کس نباید خود را از قصور و تقصیر به دور بداند، زیرا با انجام همه تکالیف، باز هم به استغفار نیاز داریم. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهُ»

۱۹- خداوند، آمرزش اهل استغفار را تضمین کرده است. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ... غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۲۰- گذشت خداوند همراه با مهربانی است. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ ﴿٣﴾ وَبِابِكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ وَلَا تَمُنُّنْ تَسْتَكْبِرُ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾

ای ردا بر خود کشیده. به پا خیز و هشدار ده. و پروردگارت را بزرگ بدار.

و لباست را پاکیزه دار. و از پلیدی دور شو. و (در عطا) منت مگذار. و (کارت را) بزرگ مشمار و به خاطر پروردگارت صبر کن.

نکته ها:

در قرآن، دو مرتبه کلمه «قم» آمده که هر دو خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، یکی برای نماز شب و خودسازی «قُمِ اللَّيْلَ» و دیگری برای ارشاد و جامعه سازی. «قُمِ فَأَنْذِرْ»

«مدثر» از «دثار» به معنای لباس بلندی است که روی سایر لباس ها به تن می کنند و یا به هنگام خواب روی خود می کشند. (در مقابل «شعار» که لباس زیر است).

فرمان «کبر» را در تکبیرهای اذان و اقامه و تکبیرها للاحرام و همچنین تسیحات اربعه نمازهای واجب ملاحظه می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: منظور از «وَبِابِكَ فَطَهِّرْ» آن است که لباس خود را کوتاه کن. زیرا در جاهلیت، بزرگان لباس ها را به قدری بلند می گرفتند که قسمتی از آن بر روی زمین کشیده می شد و افرادی را اجیر می کردند که آن قسمت را همراه آنها بیاورد.

و امام کاظم علیه السلام فرمود: مراد از «بِابِكَ فَطَهِّرْ»، بالا زدن جامه برای جلوگیری از به زمین

کشیده شدن آن و آلوده شدن آن است. (۱)

کلمه «رجز» مترادف «رجس» به معنای پلیدی و آلودگی است و لذا در مورد هر گونه گناه، شرک، بت، عذاب و هر عمل و اخلاق ناروا به کار رفته است.

در حدیث می خوانیم: «لَا تَعطَى تَلْتَمَسُ أَكْثَرَ مِنْهَا» یعنی چیزی به دیگران عطا مکن که انتظار بازگشت بیشتری داشته باشی. و در حدیث دیگر می خوانیم: «لَا تَسْتَكْثِرُ مَا عَمَلْتَ مِنْ خَيْرِ اللَّهِ» یعنی کار نیکی را که برای خدا انجام داده ای هرگز بزرگ مشمار. (۲)

در سوره قبل (مزمّل) برنامه عبادت شبانه و رابطه با خداوند مطرح شد: «قُمِ اللَّيْلَ» و در این سوره، برنامه روزانه و رابطه با مردم مطرح شده است. «قُمِ فَأَنْذِرْ»

ذکر «الله اکبر» مصداق روشن عمل به این آیه است. «وَ رَبِّكَ فَكْبِّرْ»

بزرگ دانستن خداوند به معنای کوچک شمردن غیر اوست. همان گونه که هواپیما هرچه بالاتر رود، زمین و آنچه بر روی آن است کوچکتر می شود، کسی هم که خداوند نزد او بزرگ است و الله اکبر را با تمام وجود می گوید، دنیا نزد او کوچک است و از هیچ ابرقدرتی نمی ترسد. (۳) چنانکه از جمله صفات متّقین در خطبه همام نهج البلاغه می خوانیم: «عظم الخالق فی انفسهم فصغر ما دون ذلك»

بزرگی خداوند مطلق است، بزرگتر و برتر از همه دیدنی ها، شنیدنی ها، نوشتنی ها، فکر کردنی ها، توصیف کردنی ها و...

در ارشاد و انداز چند نکته اثر گذار است: پاکی ظاهری: «وَ يَبْأَبْكَ فَطَهَّرْ»، پاکی معنوی: «وَ الرَّجْزَ فَاهْجُرْ»، اخلاص در عمل: «وَ لَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْثِرُ» صبر و پشتکار: «وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

پیام ها:

۱- تمام حالات پیامبر، مورد توجه و عنایت خاص خداوند است. «يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ»

۲- شرط نجات مردم آن است که رهبران دینی حرکت کنند و انزوا و استراحت را

ص: ۲۸۱

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۴۵۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. امام خمینی (ره) چون به الله اکبر اعتقاد داشت، می گفت: آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند.

کنار بگذارند. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۳- با اینکه انبیا هم بشارت می دهند و هم انذار، ولی برای غفلت زدایی و بیدار کردن مردم، هشدار لازم است نه بشارت. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۴- انسان در معرض انواع خطرها قرار دارد و کار انبیا هشدار به بشر در مورد انواع خطرهای دنیوی و اخروی است. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۵- برای انجام مأموریت های الهی، با تمام وجود به پا خیزید. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۶- قیام انبیا بر گرفته از فرمان وحی است نه بر اثر ریاست طلبی، برتری جویی و هوای نفس. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۷- خداوند را، هم در دل و جان بزرگ بدانید و هم با زبان بزرگ بدارید. «رَبِّكَ فَكَبِّرْ»

۸- کسی که خدا را بزرگ دانست، دشمن و حيله ها و نيش ها و آزارهای او را کوچک می بیند. «وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ»

۹- بزرگی، مخصوص خداوند است نه دیگران. (کلمه «رَبِّكَ» قبل از «فَكَبِّرْ» آمده است و حصر را می رساند.)

۱۰- شرط نفوذ کلام رهبر آسمانی آن است که دامنش از هر گونه آلودگی پاک باشد. «وَلِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۱- نظافت و پاکی، در کنار توحید و تکبیر، نشانه توجه دین به پاکیزگی است.

«وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ وَ لِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۲- نه فقط پاکی بدن، بلکه نظافت و پاکیزگی لباس نیز مورد توجه اسلام است.

«وَلِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۳- رهبر جامعه اسلامی باید از هر نوع پلیدی دوری کند تا بتواند الگو و اسوه ای برای همه باشد. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ»

۱۴- خودسازی مقدم بر جامعه سازی است. کسی که می خواهد جامعه را از آلودگی پاک کند، باید خودش از هر آلودگی پاک باشد. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ»

۱۵- نه با عبادت و انفاق بر خداوند منت بگذار و اعمال خود را بسیار شمار، و نه بر خلق خدا منت گذار. «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۶- منت گذاشتن و چشم داشتن در انفاق ها و عطایا، از مصادیق پلیدی روح است. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۷- دوری گزیدن از منت و زیاده شماری، یکی از شرایط موفقیت رهبران و مبلغان است. «قُمْ فَأَنْذِرْ... وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۸- رهبر دینی نباید از مردم توقعی داشته باشد. «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۹- پایداری و صبری ارزش دارد که برای خدا باشد و گرنه یکدندگی و لجاجت است. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

۲۰- پشتکار وسیله رشد انسان است. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

۲۱- گرچه در برابر معصیت، مصیبت و اطاعت، صبر لازم است امّا هدایت مردم نیاز به صبر ویژه دارد. «قُمْ فَأَنْذِرْ... وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

۲۲- مقاومت رهبر جامعه اسلامی باید جامع باشد. صبر در برابر تهمت ها، آزارها، تکذیب ها و صبر و پایداری در تبلیغ و انذار و عبادت. «قُمْ... فَاصْبِرْ»

۲۳- دعوت مردم نیاز به عزم جدی دارد. «فَأَنْذِرْ... فَاصْبِرْ»

فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ ﴿٨﴾ فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَ جَعَلْتُ لَهُ مَثَلًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَ بَيْنَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَ مَهْدَتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾

پس هنگامی که در صور دمیده شود. پس آن روز، روز سختی است. بر کافران آسان نیست. مرا واگذار با آن که خود به تنهایی آفریدم. و به او مالی پیوسته و در حال فزونی دادم. و پسرانی که در کنارش حاضرند. و برای او اسباب کامیابی را به طور کامل آماده کردم.

«ناقور» چیزی است که برای ایجاد صدا بر آن می کوبند، همچون طبل و یا در آن می دمنند همچون شیپور و مراد از آن در اینجا همان نفخ در صور است که در آیات دیگر می فرماید:

﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ﴾ (۱) به نوک پرندگان «منقار» گویند، چون وسیله کوبیدن و سوراخ کردن است و صدای شیپور، گویا گوش را سوراخ می کند و در مغز فرو می رود.

در قرآن، به دو نفخ در صور تصریح شده است: نفخه ی اوّل که در اثر آن همه می میرند و نفخه ی دوم که در اثر آن دوباره همه زنده می شوند.

در نزدیکی مسجدالحرام مرکزی به نام «دارالندوه» بود که مشرکان برای مشورت در آن جمع می شدند. ولید بن مغیره که فردی سرشناس و به داشتن عقل و درایت معروف بود، در مجلسی در آن مرکز گفت: بیایید برای مقابله با محمد، حرف های خود را یکی کنیم و به زائران کعبه درباره محمد یک پاسخ بدهیم. یک نفر گفت: می گوئیم: محمد شاعر است، دیگری گفت: می گوئیم: او کاهن است، سوّمی گفت: می گوئیم: او مجنون است. ولید چهره در هم کشید و گفت: ما شعرهای بسیاری شنیده ایم اما سخن محمد شباهتی به شعر ندارد، و در او اثری از جنون نیست و کلامش نیز با کاهنان تفاوت دارد. بالاخره تصمیم گرفتند که بگویند: محمد ساحر است و میان افراد خانواده جدایی می اندازد و حتّی در یک خانه، کسانی که به او ایمان آورده اند از سایر اعضای خانواده جدا می شوند.

در این آیات، خداوند، در مورد ولید می گوید: من او را آفریدم و به او مال و فرزند بسیار دادم، اما او از فکر و توان خود سوء استفاده کرد و در برابر پیامبر من ایستاد. پس مرگ بر او باد.

مراد از «وَحِيداً» در «خَلَقْتُ وَحِيداً» یکی از معانی زیر است:

- ۱- «وَحِيداً»، صفت مخلوق است، یعنی او تک و تنها و ناتوان و نادار بود و من به او نعمت دادم.
- ۲- «وَحِيداً»، صفت خالق است، یعنی من به تنهایی او را آفریدم و اکنون هم خودم به تنهایی به حساب او می رسم.

۱- پایان این جهان و آغاز جهان دیگر، با صدایی وحشتناک و عظیم است. «نُقِرَ فِي النَّاقُورِ»

۲- قیامت برای کافران بسیار سخت است و با گذشت زمان هم انسان کافر با آن سختی ها خونمی گیرد و برای او آسان نمی شود. عَسِيرٌ ... غَيْرٌ يَسِيرٌ

۳- خداوند، پیامبرش را دلداری می دهد که دشمن را به من واگذارد. ذُرْنِي ...

۴- هم اصل آفرینش و هم امور زندگی به دست خداوند است. خَلَقْتُ ... جَعَلْتُ

۵- اگر امروز اموال و فرزندان در اطراف ما هستند، گرفتار غرور نشویم و فراموش نکنیم که روزی، تنها آمده ایم و تنها می رویم. «خَلَقْتُ وَحِيداً»

۶- دارایی بشر به اراده و مشیت خداوند وابسته است، نعمت های داده شده را در اثر علم و هنر خود ندانید. جَعَلْتُ ... مَهْدَتٌ

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً ﴿١٦﴾ سَأَرْهُقُهُ صُعُوداً ﴿١٧﴾ إِنَّهُ فَكَّرَ وَ قَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقَتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَ بَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَ اسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ يُؤْتَرُ ﴿٢٤﴾ إِنَّ هَذَا إِلاَّ قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾

با این حال، طمع دارد که بیفزایم. هرگز، زیرا او به آیات ما عناد می ورزد. به زودی او را به گردنه ای سخت گرفتار می کنم. همانا او (برای مبارزه با قرآن) فکر کرد و به سنجش پرداخت. پس مرگ بر او باد که چگونه سنجید. باز هم مرگ بر او که چگونه سنجید. سپس نگریست. سپس چهره در هم کشید و با عجله دست به کار شد. سپس پشت کرد و تکبر ورزید. پس گفت: این (قرآن) جز سحری که (از پیشینیان) روایت می شود نیست. این نیست مگر گفته بشر.

«عنید» از «عناد» است، یعنی کافران حق را فهمیدند، اما از روی عناد و لجاجت حاضر به پذیرش آن نیستند.

«ارهبه» از «ارهاق» به معنای وادار کردن کسی به کار سخت است.

«صعود» به معنای گردنه ای است که عبور از آن و صعود بر آن سخت است.

مراد از «قَدَّرَ»، «تقدیر» به معنای مقایسه میان قرآن با سحر و شعر و کهنات است.

قرآن در مورد کفر و دروغ، کلمه «قَتَلَ» را یکبار به کار برده است:

«قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ» (۱) کشته باد انسان (بی ایمان) که تا این حد کفر می ورزد.

«قَتَلَ الْخِرَاصُونَ» (۲) کشته باد آن که دروغ می بندد.

اما در مورد توطئه علیه پیامبر و قرآن، دوبار فرمود: «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

در آیه ۲۳ فرمود: «ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ»، حال بینیم کیفر کسی که به حق پشت کند و با آن مخالفت ورزد، چیست؟

قرآن درباره کسانی که با وجود شناخت حق بدان کفر می ورزند و از آن روی می گردانند می فرماید: چنین کسانی به کیفرهای گوناگونی دچار می شوند، از جمله:

جهت و هدف خود را در زندگی از دست می دهند. «استهوته الشیطان فی الارض حیران» (۳) فریب و اغوای شیطان او را در زمین سرگردان ساخته است.

ضیق صدر او را تحت فشار قرار می دهد: «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا» (۴) خداوند، دل او را تنگ و سخت قرار می دهد.

دچار معیشت دشوار و تنگ می شود: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۵) هر کس از یاد و اطاعت من سرپیچی کند، معیشتش تنگ شود.

نکبت و بدبختی بر او مسلط می شود: «إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ» (۶) امروز ذلت و خواری عذاب، بر کافران خواهد بود.

٣-٣. انعام، ٧١.

٤-٤. انعام، ١٢٥.

٥-٥. طه، ١٢٣.

٦-٦. نحل، ٢٧.

از بهره گیری از نعمت های الهی در راه صحیح محروم می شود. قرآن می فرماید: خداوند بر دل و گوش و بر چشم کافران مَهر می زند و پرده ای بر آن می افکند تا از فهم حقایق الهی محروم مانند: «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً» (۱)

اعمالش همانند سرابی که انسان در بیابان می بیند، پوشالی و تو خالی است: «أَعْمَالُهُمْ كَسَبَابٍ بَقِيعَةٍ» (۲) و خاکستری است در معرض تندبادی شدید، که همه به باد فنا می رود:

«أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ» (۳)

هر لحظه بر خسارتش افزوده می شود: «وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرَهُمْ إِلَّا خَسَارًا» (۴)

همواره از راه حق دور می شود: «صَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا» (۵)

تا آنجا که جز جهنم و دوزخ هیچ راه دیگری ندارد: «وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ» (۶)

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه مسلمانان را سرزنش می کند که دشمن شما با فکر و برنامه ریزی حرکت می کند، اما شما در خواب هستید و غافلید: تکادون و لا تکیدون... لا ینام علیکم و انتم فی غفله (۷)

انسان های عنود و لجوج معمولاً بر خورد های سرسختانه ای دارند و اعتدال خودشان را به کلی از دست می دهند. با این که «عَبَسَ» و «بَسَرَ» تقریباً به یک معناست. آوردن هر دو کلمه نشانه سرسختی آنها است. «عَبَسَ وَ بَسَرَ» چنانکه روی گردانی بر اساس تکبر است، اما در اینجا هم کلمه «ادبار» و «استکبار» هر دو آمده است. «ثُمَّ أَدْبَرَ وَ اسْتَكْبَرَ»

پیام ها:

۱- انسان دور از خدا، اهل طمع و افزون خواهی است. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ»

۲- دشمن، به تمام آرزوهایش نمی رسد. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا...»

۳- در برابر توقعات نابجا، محکم و قاطع برخورد کنید. «يَطْمَعُ ... كَلَّا»

ص: ۲۸۷

۱- ۱). بقره، ۷.

۲- ۲). نور، ۳۹.

۳- ۳). ابراهیم، ۱۸.

۴- ۴). فاطر، ۳۹.

۵- ۵). نساء، ۱۶۷.

٦-٦. نساء، ١٦٩.

٧-٧. نهج البلاغه، خطبه ٣٤.

۴- وقتی عناد و لجاجت در انسان مستقر شود، آیات الهی را تکذیب می کند. «كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا»

۵- عناد و لجاجت، سبب زوال نعمت می شود. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا»

۶- عناد، سبب عذاب طاقت فرسا است. «عَنِيدًا سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا»

۷- رفاه و کامیابی غافلانه در دنیا، سختی های شدید قیامت را در پی دارد. (آری هر سررازی، گردنه ای را به دنبال دارد)
جَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ... سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا

۸- دشمن با فکر و برنامه کار می کند. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ».

۹- برنامه دشمن، مبارزه با قرآن و آیات الهی است. «كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا ... فَكَّرَ وَقَدَّرَ»

۱۰- هر فکری ارزش ندارد و هر متفکری ارزشمند نیست. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۱- توطئه گران بدانند که آیندگان نیز به آنان نفرین خواهند کرد. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۲- لعن و نفرین بر دشمن، نه تنها جایز، بلکه لازم است. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۳- به کسانی که با فکر و طرح خود ضربه فرهنگی می زنند و به رهبران فاسد، باید همواره نفرین کرد. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۴- فکر بد مقدمه ای برای تصمیم خطرناک و نادرست است. (در آیه شریفه به جای «فقتل کیف فکر»، دو مرتبه فرمود: «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»)

۱۵- لحظه ای فکر کردن می تواند مقدمه کار خیر یا کار شر برای مدتهای طولانی شود. کلمه «فَکَر» یکبار و کلمه «قَدَّر» سه بار تکرار شده است.

۱۶- دشمن از طریق نظارت و ارزیابی، فکر و طرح خود را علیه دین عمق و استمرار می بخشد. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ... ثُمَّ نَظَرَ»

۱۷- از دشمن، انتظار تبسم و لبخند نداشته باشید. «ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ»

۱۸- دشمن برای موفقیت خود، زمان های طولانی را صرف و صبر می کند. «ثُمَّ»

نَظَرَ، ثُمَّ عَبَسَ، ثُمَّ أَذْبَرَ» (کلمه «ثُمَّ» معمولاً در مواردی به کار می رود که فاصله زمانی زیادی در کار باشد).

۱۹- قرآن، حَتَّى در نظر کافران، کلامی پر جاذبه و سحرآمیز است. «إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ»

سَأْضَلِيهِ سَقَرَ» ۲۶» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا سَقَرَ» ۲۷» لَا تُبْقِي وَ لَا تَذَرُ» ۲۸» لَوْ أَحَهِ لِلْبَشْرِ» ۲۹» عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» ۳۰»

زود است که او را به سقر در آورم. و تو نمی دانی که سقر چیست. نه باقی گذارد و نه رها کند. پوست رابه شدت دگرگون کند. بر آن (دوزخ) نوزده نفر (از فرشتگان عذاب) گماشته شده اند.

نکته ها:

«سَقَرَ» از نام های دوزخ و در اصل به معنای ذوب شدن در برابر حرارت خورشید است. (۱)

«لواح» و «تلویح» به معنای تغییر رنگ به سیاهی یا سرخی است.

«بشر» جمع «بشره» به معنای ظاهر پوست است.

در تاریخ آمده است، هنگامی که ابوجهل شنید که دوزخ نوزده مأمور دارد، به یارانش گفت:

هر ده نفر از شما یکی از آنها را مغلوب کند. یکی از زورمندان قریش گفت: من هفده نفر آنها را مغلوب می کنم و شما دو نفر بقیه را مغلوب کنید. (۲)

بعضی گفته اند: مراد از آیه «لَا تُبْقِي وَ لَا تَذَرُ» آن است که آتش دوزخ نه می میراند و نه زنده نگه می دارد، نظیر آیه «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَ لَا يَحْيِي» (۳) و نظیر آیه «كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا» (۴)

ص: ۲۸۹

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. اعلی، ۱۳.

۴-۴. نساء، ۵۹.

۱- حقیقت دوزخ، به جز از راه وحی، قابل درک نیست. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا سَقَرُ»

۲- آتش دوزخ، هم فراگیر است: «لَا تُبْقِي»، هم خاموش نشدنی است. «لَا تَذُرُ»

۳- معاد جسمانی است. «لَوْ أَحَهِ لِبَشَرٍ»

۴- کیفر کسی که وحی الهی را دگرگون جلوه دهد و در سیمای سحر به مردم معرّفی کند، دگرگون شدن پوست بدنش با آتش دوزخ است. «لَوْ أَحَهِ لِبَشَرٍ»

۵- وقتی یک فرشته می تواند جان همه مردم را بگیرد و وقتی دو فرشته می توانند شهر لوط را زیر و رو و همه اهل آن را هلاک کنند، نوزده فرشته می توانند مسئول عذاب همه مجرمان باشند. «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ»

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ الذُّرِّ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَزُتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

و نگهبانان آتش را جز از فرشتگان قرار ندادیم و تعداد آنها را جز وسیله آزمایش برای کسانی که کفر ورزیدند قرار ندادیم، تا اهل کتاب یقین کنند (که قرآن کتاب آسمانی است. زیرا همین عدد در تورات و انجیل نیز آمده است) و کسانی که ایمان آورده اند بر ایمان خود بیفزایند و اهل کتاب و مؤمنان، گرفتار شک و تردید نشوند و (به علاوه، عدد ۱۹ سبب شد) تا کفار و بیمار دلان بگویند خدا از این مثال چه اراده ای کرده است؟ این گونه خداوند هر کس را بخواهد گمراه می کند و هر که را بخواهد هدایت می نماید و شمار لشگریان پروردگارت را کسی جز او نمی داند و این جز تذکری برای بشر نیست.

فخر رازی در تفسیر کبیر می گوید: عدد ۱۹ که تعداد ماموران دوزخ است، از چند راه موجب یقین اهل کتاب و مسلمانان می شود:

الف) چون همین عدد در کتاب های آسمانی قبلی یعنی تورات و انجیل آمده است، اهل کتاب گفتند: یک نفر درس نخوانده چگونه از آن آگاه شده است؟ پس حتماً به او وحی می شود.

ب) ایمان اهل کتاب به حقایق قرآن، سبب زیاد شدن ایمان مسلمانان می شود.

ج) این که تعداد ماموران دوزخ ۱۹ نفر باشد، برای بعضی سبب مسخره و تعجب می شود و انسان به طور معمول چیزی نمی گوید که مردم به او بخندند. اکنون که قرآن این عدد را به عنوان تعداد مأموران دوزخ ذکر کرده است، معلوم می شود که این کلام از وحی است.

در برخی آیات قرآن، گمراه کردن مردم به خداوند نسبت داده شده است، نظیر آخر همین آیه که می فرماید: «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ» لکن باید بدانیم که مراد از «اضلال» رها کردن به حال خود است، یعنی خداوند انسان نااهل را به حال خود رها می کند. مانند کشاورزی که دانه و هسته فاسد و خراب را رها کرده و کنار می گذارد، ولی دانه سالم را نگه می دارد و اسباب رشد آن را فراهم می کند.

مطالعه تورات و انجیل و مقایسه میان قرآن و آن دو، یکی از راههای افزایش ایمان مؤمنان است. زیرا هم موارد تحریف شده آن دو کتاب پیشین را در می یابند و هم به موارد مشترک بسیار برمی خورند که حقایق قرآن را به اثبات می رساند.

نسبت به احکام و مطالب دینی، برخوردی محترمانه داشته باشیم و هیچگاه نسبت به اموری که برای ما تعجب آور است، توهین و تحقیر و تمسخر نکنیم.

بیان اینکه تعداد مأموران دوزخ، نوزده نفر می باشد، وسیله ای است برای آزمایش که چه کسانی می پذیرند و چه کسانی به تمسخر می گیرند.

اداره و تدبیر امور هستی، بسیار دقیق و حساب شده است. کارگزاران نظام هستی، به تعداد مورد نیاز در جای خود قرار می گیرند، نه یک نفر بیش و نه یک نفر کم.

بر اساس علم الهی، ۱۹ فرشته برای اداره دوزخ و دوزخیان کافی است، پس یک نفر هم

اضافه نمی شود و این بهترین درس برای مدیران است که در استخدام کارکنان، در حد نیاز و ضرورت اقدام کنند.

پیام ها:

۱- مأموران دوزخ، فرشتگان هستند. «مَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً»

۲- کسی می تواند مجری قوانین و دستورات الهی باشد که خودش آلوده نباشد و به آنچه دیگران از آن نهی شده اند، مبتلا نباشد. «وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً»

۳- ذکر تعداد نگهبانان دوزخ، برای آزمایش کفار است. «إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا»

۴- در میان اهل کتاب نیز افراد با انصافی وجود دارند که با دیدن حقایق اسلام، ایمان می آورند. لَيْسَتِيقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ...

۵- قرآن از سخن بیمار دلان بهانه گیر در آینده خبر می دهد. «وَلَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ...»

۶- گمراه کردن خداوند ابتدایی نیست، بلکه کيفر کافران است. (مانند دزدی که وارد خانه شده و شما درب را به روی او می بندید. در اینجا زندانی کردن سارق، جنبه کيفری دارد.) «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ»

۷- کفار و منافقان در دشمنی با اسلام و مسلمانان هماهنگ هستند. «وَلَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْكَافِرُونَ»

۸- گاهی يك مطلب ساده، افرادی را هدايت و گروهی را گمراه می کند. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

كَلَّا وَ الْقَمَرِ ۳۲ وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ۳۳ وَ الصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ۳۴ إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبْرَى ۳۵ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ۳۶ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ۳۷

به ماه سوگند، چنین نیست (که کفار می پندارند). به شب، آنگاه که پشت می کند سوگند. به صبح، آنگاه که آشکار می شود سوگند. که این (دوزخ)، یکی از بزرگترین پدیده هاست. هشدار، برای بشر است. برای هر کس از شما که بخواهد (در کار خیر) مقدم شود یا متاخر باشد.

نکته ها:

«أَسْفَرٌ» از «سفر» به معنای پرده برداشتن و آشکار کردن است و به زنان بی حجاب، «سافرات» می گویند.

«کبر» جمع «کبری» به معنای بزرگتر است، یعنی این عذابی که در آیات قبل بیان شد، تنها یکی از عذابهای بزرگ الهی است و عذابهای بزرگ دیگری نیز وجود دارد.

ماه، به خاطر حرکت به دور زمین، نور رسانی در شب، زیبایی و تقویم طبیعی بودن، ایجاد جزر و مدّ و نقش های دیگر آن در هستی، یکی از آیات بزرگ الهی است که سزاوار است به آن سوگند یاد شود.

خداوند در قرآن به تمام بخش های زمان یک بار سوگند یاد کرده است ولی به هنگام سحر سه بار سوگند یاد می کند. «وَ الْقَجْرِ» (۱)، «وَ الصُّبْحِ» (۲)، «وَ الضُّحَى» (۳)، «وَ الْعَصْرِ» (۴) هر کدام یک بار آمده، اما آنگاه که شب پایان می پذیرد و سحر می شود، با سه تعبیر آمده است: «وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ» (۵)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَشْرُ» (۶)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا عَشْعَسَ» (۷)

امام کاظم علیه السلام فرمود: هر کس به سوی پذیرفتن ولایت ما پیشی گرفت، از دوزخ دور می شود و هر کس از پذیرش ولایت ما عقب افتاد، در رفتن به دوزخ جلو می افتد. (۸) «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ»

ص: ۲۹۳

۱-۱. فجر، ۱.

۲-۲. مدثر، ۳۴.

۳-۳. ضحی، ۱.

۴-۴. عصر، ۱.

۵-۵. مدثر، ۳۳.

۶-۶. فجر، ۴.

۷-۷. تکویر، ۱۷.

۸-۸. تفسیر نورالثقلین.

۱- آفریده های خداوند در طبیعت از چنان اهمیتی برخوردارند که قابل سوگند هستند. وَالْقَمَرِ ، وَاللَّيْلِ ... وَالصُّبْحِ

۲- هشدارهای پیامبر اسلام برای همه بشر است. «نَذِيرًا لِلْبَشَرِ»

۳- برای هدایت آنان، هشدار دادن امری ضروری است. «نَذِيرًا لِلْبَشَرِ»

۴- انسان دارای اختیار و اراده است. «لِمَنْ شَاءَ»

۵- انسان دیندار از دیگران جلوتر است و فرد بی دین عقب مانده است. «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ»

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ﴿٤٢﴾
قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمَصْلِينَ ﴿٤٣﴾ وَ لَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ ﴿٤٤﴾ وَ كُنَّا نَحْوُضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَ كُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى
أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

هرکسی در گرو چیزی است که کسب کرده است. مگر اصحاب یمین، که در باغ های بهشتی از مجرمان می پرسند: چه چیز شما را روانه دوزخ کرد.

گویند: ما از نماز گزاران نبودیم. و افراد مسکین را اطعام نمی کردیم و با اهل باطل در سخنان باطل فرو می رفتیم. و پیوسته روز جزا را تکذیب می کردیم تا آن که مرگ به سراغ ما آمد.

نکته ها:

مراد از اصحاب یمین همان گروهی هستند که در آیه ۲۷ سوره واقعه از آنان یاد شده است:

وَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿١﴾ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ... کسانی که نامه عمل آنان را در قیامت به دست راستشان می دهند.

در قیامت، گفتگوهای تلخ و شیرین، سلام یا نفرین، سؤال و توییح، انداختن گناه و جرم به گردن دیگران و لعنت به یکدیگر بسیار است و گفتگوی مؤمنان با مؤمنان، مجرمان با مجرمان، مؤمنان با مجرمان و نیز فرشتگان با مؤمنان و مجرمان در قرآن آمده است.

مراد از اطعام مسکین، یا زکات واجب است که ترک آن مستوجب دوزخ است و یا آن است که حتی اگر زکات پرداخت شد ولی در جامعه گرسنه ای وجود داشت، سیر کردن او واجب است و بی تفاوتی نسبت به او، سبب دوزخی شدن می گردد.

شاید مراد از اطعام مسکین، تمام نیازهای او باشد نظیر پوشاک، مسکن، نه فقط خوراک و غذا.

هم تکذیب قیامت، مقدمه گناه است: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ» (۱) و هم گناه، انسان را به سوی کفر و تکذیب می کشاند: «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْاِ أَنْ كَذَّبُوا» (۲). بنابراین آیه «وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ» هم می تواند علت کارهای مجرمین در آیات قبل باشد و هم می تواند معلول گناهان آنان باشد.

مراد از «یقین» در این آیه، مرگ است، یا به خاطر آن که یقینی ترین امر در نزد همه است و احدی در آن شک ندارد و یا به خاطر آن که در لحظه مرگ تمام حقایق برای انسان کشف می شود و همه به درجه یقین و باور می رسند. «حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ»

نمازی که گاه و بیگاه خوانده شود، انسان را در زمره نمازگزاران قرار نمی دهد. «لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ» یعنی نماز ما استمرار نداشت. در سوره ماعون نیز آمده است: «فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ» (۳) و این چنین نمازی انسان را مشمول شفاعت شافعان قرار نمی دهد. لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ... فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (۴) و این همان حدیث معروف امام صادق علیه السلام است که در آستانه شهادت فرمودند که بستگانم را حاضر کنید و خطاب به آنان فرمودند: «لا ینال شفاعتنا من استخف بالصلاه» (۵)

ص: ۲۹۵

۱-۱. ماعون، ۲ و ۳.

۲-۲. روم، ۱۰.

۳-۳. ماعون، ۵ و ۶.

۴-۴. مدثر، ۴۳ و ۴۸.

۵-۵. کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

مردم یا فائزند یا خائض؛ یعنی یا به فوز و فلاح و رستگاری می رسند که فائز هستند و یا در یاوه و باطل خوض می کنند و فرو می روند که خائض هستند.

قرطبی از مفسرین معروف اهل سنت از امام باقر علیه السلام نقل کرده که فرمود: ما و شیعیان ما اصحاب یمین هستیم و هر کس کینه و بغض ما اهل بیت را داشته باشد، در گرو است. «نحن و شیعتنا اصحاب الیمین و کل من ابغضنا اهل البیت فهم المرتھنون»

(۱)

پیام ها:

۱- رفتار انسان، سازنده شخصیت اوست. «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ»

۲- نجات انسان در قیامت و رهایی او از عذاب الهی، در گرو پاسخگویی به سؤالات در دادگاه عدل خداوند است. «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ»

۳- پرسیدن سؤالات پی در پی از مجرمان در قیامت، نوعی عذاب روحی برای آنان است. «يَسْأَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ»

۴- کسی با یک بار گناه به دوزخ نمی رود اصرار و مداومت به گناه و فساد، سبب رفتن به دوزخ است. (عبارت «لَمْ نَكْ» و «كُنَّا» نشانه استمرار فعل است.)

۵- اطعام مسکین لازم است، اگرچه مسلمان نباشد. «لَمْ نَكْ نَطْعَمِ الْمَسْكِينِ»

۶- گذراندن عمر به بطالت، جرمی نابخشودنی است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۷- یکی از عوامل دوزخی شدن، همرنگ شدن با جماعت فاسد است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۸- دوست و همنشین بد، زمینه ساز دوزخی شدن است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۹- مرگ، فنا نیست، بلکه آزاد شدن از اسارت دنیای مادی و دیدن حقایق ماورایی است. «كُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ»

ص: ۲۹۶

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَانَهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلَّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ أَنْ يُوْتِيَ صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرْهُ ﴿٥٥﴾

پس شفاعت شافعان سودشان ندهد. چه شده آنان را که از تذکر (قرآن) روی گردانند؟ گویا آنان گورخرانی هستند که از شیر می‌گریزند. بلکه هریک از آنان توقع دارد که نامه‌هایی سرگشاده (از سوی خدا) به او داده شود. چنین نیست، بلکه آنان از آخرت نمی‌ترسند. چنین نیست، همانا آن (قرآن) تذکری ارزشمند است. پس هر کس خواست، با آن تذکر یابد.

نکته‌ها:

«حُمُرٌ» جمع «حمار» به الاغ وحشی گفته می‌شود و معادل فارسی آن گورخر است. کلمه «گور» به معنای صحرا و گورخر یعنی الاغ صحرايي.

در تشبیه فرار کفار از قرآن، به فرار گورخر از شیر نکاتی نهفته است:

الف) فرار گورخر از شیر بر اساس عقل و شعور نیست.

ب) این فرار با وحشت همراه است.

ج) فرار با هدف خاصی صورت نمی‌گیرد.

د) فرار کننده توان و فرصتی برای تجدید قوا ندارد و عاقبت اسیر خواهد شد.

«قَسْوَرَةٍ» از «قسر» به معنای قهر و غلبه و یکی از نام‌های شیر است و در برخی موارد به معنای شکارچی نیز آمده است. به نظر می‌رسد مراد، فرار گورخر از شیر یا صیاد باشد.

در برخی روایات آمده است که ابوجهل و جماعتی از قریش به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گفتند: ما به تو ایمان نمی‌آوریم مگر آن که نامه‌ای از آسمان بیاوری که عنوانش این باشد: از پروردگار

جهانیان به فلان فرزند فلان و در آن رسماً به ما دستور داده شود که به تو ایمان آوریم. (۱)

در آیاتی از قرآن کریم از توقع نابجای کفار که می گفتند: «وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُفْقِكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ» (۲) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر آنکه بر ما کتابی نازل کنی که ما بخوانیم. سخن به میان آمده است. در سوره انعام نیز مشابه آیه ۵۲ را می خوانیم که گفتند:

«لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ تُؤْتِيَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ رَسُولُ اللَّهِ» (۳) ایمان نمی آوریم مگر آن که آنچه برای انبیا آمده است، برای ما نیز بیاید. در پاسخ این توقعات نابجا خداوند می فرماید: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴) خداوند بهتر می داند که رسالتش را کجا قرار دهد.

شفاعت کنندگان در قیامت

در قرآن و روایات می خوانیم که خداوند در قیامت به افرادی اجازه می دهد تا برای دیگران شفاعت کنند. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «انا اول شافع» (۵) اولین کسی که شفاعت (امت خود را) می کند، من هستم.

قرآن. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می فرماید: روز قیامت، قرآن از شفاعت کنندگان است. (۶)

انبیا. در روایات آمده است که انبیا در قیامت شفاعت می کنند: «يشفع الانبياء» (۷)

امامان معصوم و شیعیان واقعی. در روایتی از امام معصوم علیه السلام می خوانیم: در قیامت، شفاعت برای ما و شیعیان ما خواهد بود. «لنا شفاعه و لاهل مودتنا شفاعه» (۸)

فرشتگان. در روز قیامت، به فرشتگان و شهدا اجازه داده می شود تا (از کسانی که

ص: ۲۹۸

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. اسراء، ۹۳.

۳-۳. انعام، ۱۲۴.

۴-۴. انعام، ۱۲۵.

۵-۵. صحیح مسلم، ج ۲، ص ۱۳۰.

۶-۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۷-۷. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۲.

۸-۸. خصال، ص ۶۲۴.

می خواهند) شفاعت کنند: «يُؤْذَنُ لِلْمَلَائِكَةِ وَالشَّهَدَاءِ أَنْ يَشْفَعُوا» (۱)

شهادت در قیامت هر شهید هفتاد نفر از خانواده خود را شفاعت می کند. (۲)

عبادات. عبادات بندگان، از اسباب شفاعت در قیامت خواهد بود: «الصِّيَامُ وَالْقُرْآنُ شَفِيعَانِ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۳)

شرایط شفاعت شوندگان

قرآن و روایات، کسانی را مشمول شفاعت معرفی می کنند که دارای شرایط زیر باشند:

الف) اهل ایمان و نماز و انفاق در راه خدا باشند و عمر را به هدر نداده باشند. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ»

ب) خداوند به شفاعت آنان اذن داده باشد. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۴)

ج) با ایمان از دنیا برود.

د) رابطه ای میان شفیع و شفاعت شونده وجود داشته باشد. کسی که با شافعان ارتباطی مکتبی نداشته باشد، مشمول شفاعت قرار نمی گیرد.

پیام ها:

۱- تساهل در نماز و انفاق و اطعام نیازمندان و هدر دادن عمر، سبب محروم شدن از شفاعت در قیامت می شود. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ...»

۲- خداوند در قیامت به افرادی اجازه می دهد تا برای دیگران شفاعت کنند ولی بسیاری از مردم، شرایط دریافت شفاعت را ندارد. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ»

۳- در قیامت، شفاعت کنندگان متعددند: انبیا، اوصیا، شهدا، قرآن و... «الشَّافِعِينَ»

۴- مخالفان اسلام، هیچ دلیلی برای پذیرفتن آیات الهی و سخن وحی ندارند.

«فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرِهِ مُعْرِضِينَ»

۵- اعراض کنندگان از سخن حق، از عقل و خرد بهره ای ندارند. «كَانَتْهُمْ حُمْرٌ»

۶- داشتن توقعات نابجا از خداوند (نظیر درخواست نامه از خداوند)، نشانه حماقت است. «كَانَتْهُمْ حُمْرٌ ... يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ ...»

۷- کفار مغرورند و انتظار دارند که برای هدایت هریک از آنان به راه حق، دعوت نامه ای خاص فرستاده شود. «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً»

- ١-١. مسند احمد، ج ٥، ص ٤٣.
- ٢-٢. سنن ابي داود، ج ٣، ص ١٥.
- ٣-٣. مسند احمد، ج ٢، ص ١٧٤.
- ٤-٤. بقره، ٢٥٥.

۸- به توقعات نابجا قاطعانه پاسخ منفی دهید. (خدا با فرستادن برهان و معجزه اتمام حجت کرده است و نیازی به فرستادن نامه خصوصی نیست.) «کَلَّا»

۹- درخواست های نابجای کفار برای ایمان آوردن، بهانه ای بیش نیست. یُریدُ ...

كَلَّا

۱۰- بی پروایی نسبت به قیامت سبب انکار نبوت است. عَنِ التَّذْكِيرِ مُعْرِضِينَ ... بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ

۱۱- انسان در انتخاب عقیده و اندیشه، مختار و دارای اراده است. «فَمَنْ شَاءَ»

۱۲- قرآن بستر مناسبی برای هدایت بشر است، لکن هدایت شدن و بهره بردن از این بستر، مشروط به خواست خود انسان است. «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ»

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

و تذکر نمی یابند مگر آن که خداوند بخواهد. او سزاوار تقواست و سزاوار آمرزیدن است.

پیام ها:

۱- گرچه انسان دارای اختیار است: «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ» اما خواست او به تنهایی کافی نیست و تا خدا نخواهد چیزی واقع نمی شود. «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۲- پند گرفتن از تذکرات الهی جز با توفیق الهی میسر نمی شود. «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۳- کفار لجوج و سرسخت به هیچ قیمتی ایمان نمی آورند، جز آن که خداوند بخواهد و آنان را مجبور کند (که خداوند هم چنین نمی کند). «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۴- تنها خداوند، سزاوار آن است که از او پروا کنیم و اگر خلافتی انجام دادیم، فقط اوست که می تواند ما را عفو کند و ببخشد. «هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است و به معنای رستاخیز می باشد.

محور مطالب این سوره چنانکه از نامش پیداست، موضوع معاد و روز قیامت می باشد. ابتدا حوادث سخت و سهمگین پایان این جهان مطرح شده و سپس چهره های شادمان و غمگین نیکوکاران و بدکاران آمده است.

ادامه سوره، حالات انسان در هنگام جان دادن و مرگ را بیان کرده و با اشاره ای به آفرینش انسان از قطره ای آب پست، که نشانه قدرت خداوند بر آفرینش دوباره انسان است، پایان می یابد.

البته چهار آیه میانی سوره، در مورد قرآن و نحوه نزول و قرائت آن است.

در روایات برای کسی که به قرائت این سوره مداومت داشته و نسبت به آن عامل باشد، عبور بر صراط و حضور در قیامت با چهره ای بشاش و خندان تضمین شده است.

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ﴿١﴾ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ﴿٦﴾

به روز قیامت قسم می خورم. و به نفس ملامت گر قسم می خورم (که شما پس از مرگ زنده خواهید شد). آیا انسان می پندارد که استخوان های او را (بعد از مرگ) جمع نمی کنیم؟ بلکه ما قادریم (خطوط سر) انگشتان او را (بار دیگر) درست کنیم، ولی انسان می خواهد راه فسق و فجور را پیش روی خود باز کند. (لذا از روی تردید) می پرسد: روز قیامت چه وقت است؟

نکته ها:

اشاره

این سوره و سوره بلد با جمله «لَا أُقْسِمُ» آغاز شده است. به گفته بسیاری از مفسران، حرف «لا» برای تأکید است ولی بعضی آن را برای نفی می دانند، یعنی مطلب به قدری روشن است که سوگند نمی خورم.

شاید شباهت قیامت با نفس لَوَّامه که هر دو مورد قسم واقع شده اند، در این باشد که در دنیای کوچک وجود انسان دادگاهی به نام نفس لَوَّامه وجود دارد، در عالم هستی نیز دادگاهی به نام قیامت قرار دارد. (۱)

ص: ۳۰۳

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به ابن مسعود فرمود: اعمال خوب را زیاد انجام بده که نیکوکار و بدکار، هر دو در قیامت پشیمان خواهند بود. نیکوکاران از این که چرا کارهای نیک بیشتری انجام نداده اند و بدکاران از کوتاهی ها و تقصیر خود. سپس فرمود: آیه «وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ» شاهد و گواه این مطلب است. (۱)

نفس در قرآن

اشاره

در قرآن و روایات و دعاها، چند گونه نفس برای انسان تصویر شده است:

الف) نفس اماره

که همواره انسان را به بدی ها فرمان می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان را به سقوط و تباهی می کشاند. در قرآن می خوانیم: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي» (۲) به درستی که نفس (انسان را) به کارهای زشت و ناروا فرمان می دهد مگر آن که پروردگارم رحم کند.

این نفس، آنقدر خواهش و خواسته خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار سازد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: نفس اماره همچون فرد منافق تملق انسان را می گوید و در قالب دوست جلوه می کند تا بر انسان مسلط شود و او را به مراحل بعد وارد کند. (۳)

قرآن کریم در سوره یوسف می فرماید: پس از آن که برادران یوسف، بنیامین را در سرزمین مصر به جای گذاشته و به نزد پدر برگشتند و ماجرای دستگیر شدن او به اتهام سرقت بیان کردند، حضرت یعقوب به آنان فرمود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» (۴) بلکه نفس، این کار زشت را برای شما زینت داد و شما را به سوی آن کشاند.

در حدیث دیگری می خوانیم: بعد از نماز، از خداوند چنین بخواهید: «الهی لا تکنی الی نفسی طرفه عین ابداء» حتی به اندازه چشم بر هم زدن مرا به نفس خودم وامگذار. (۵)

ص: ۳۰۴

۱-۱) بحار ج ۷۴ ص ۱۰۴

۲-۲) یوسف ۵۳

۳-۳) غرر الحکم

۴-۴) یوسف ۸۳

۵-۵) کافی ج ۳ ص ۳۴۶

امام زین العابدین علیه السلام در مناجات شاکین به خداوند متعال عرض می کند: من از نفسی به تو شکایت می کنم که به بدی ها فرمان می دهد، به سوی خطاها می رود، نسبت به انجام گناه شتابان است، هنگامی که شری به او می رسد فریاد می زند و هنگامی که قرار است خیری از ناحیه او به کسی برسد بخل می ورزد، به لهو و لعب تمایل شدید دارد، از غفلت و سهو و اشتباه پر شده است، به سوی گناه سرعت می بخشد و برای توبه، مرا به طفره وا می دارد.

ب) نفس لَوَّامِه

که در این سوره (قیامت) آمده است و شاید مراد از آن، همان وجدان اخلاقی باشد. آری، انسان دارای حالتی است که در برابر انجام بدی ها یا کم شدن خوبی ها، هم در دنیا خود را ملامت می کند و هم در آخرت. این ملامت ها، همان ندامت و پشیمانی است که می تواند مقدمه توبه باشد و یا بستری برای یأس و خودباختگی فراهم آورد.

ج) نفس مطمئنَه

که در اثر نماز و یاد خدا حاصل می شود و انسان به آرامش و اطمینان دست پیدا می کند. قرآن کریم در یک می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱) نماز را به یاد من برسی و در جای دیگر می فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲) آگاه باشید که با یاد خداوند دلها اطمینان و آرامش پیدا می کنند.

انسان مطمئن، از مرگ نمی هراسد، مشتاق شهادت است، به زرق و برق ها و جلوه های دنیا بی اعتنا است و به مقدرات الهی همواره راضی است.

منکران معاد گاهی سؤالاتی را برای انکار قیامت مطرح می کردند. از جمله این که می گفتند: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ» (۳) چه کسی این استخوان ها را زنده می کند در حالی که پوسیده و پراکنده شده اند؟ و گاهی به طور علنی قیامت را انکار می کردند و می گفتند: «إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ» (۴) جز این زندگانی دنیا، زندگانی دیگری نیست که ما در آن به دنیا می آییم و می میریم و ما مبعوث نمی شویم.

در مقابل تردید و تشکیک مخالفان در معاد که بازگشت آن به قدرت خداوند است، قرآن بر قدرت الهی در باز آفریدن انسان ها تأکید می کند که به نمونه هایی از آن اشاره می کنیم:

«قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُخْلِقَ مِثْلَهُمْ» (۵) او قادر است که همانند آنها را دوباره خلق کند.

«بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى» (۶) خداوند بر اینکه مردگان را زنده کند توانا است.

ص: ۳۰۵

٢-٢. رعد، ٢٨.

٣-٣. يس، ٧٨.

٤-٤. مؤمنون، ٣٧.

٥-٥. اسراء، ٩٩.

٦-٦. احقاف، ٣٣.

«عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ» خداوند بر بازگرداندن او توانا است.

و در این آیه می فرماید: نه تنها بازگرداندن اصل انسان، بلکه آفرینش خطوط نوک انگشتان او در نزد خداوند کار مهمی نیست. «بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ»

در انگشتان هر انسانی خطوط خاصی است که مخصوص به اوست و هیچ دو نفری پیدا نمی شوند که خطوط انگشتان آنها یکسان باشد و به همین جهت برای شناسایی مجرمان، از انگشت نگاری استفاده می کنند. آری علم خداوند و قدرت او بر ظریف ترین ذرات وجود هر فردی جاری است. «نُسَوِّيَ بَنَانَهُ»

پیام ها:

۱- در نزد خداوند، وقوع قیامت قطعی است و لذا به آن سوگند می خورد. «لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۲- یکی از ویژگی های انسان، داشتن وجدان اخلاقی و شناخت فطری خوبی ها و بدی ها و سرزنش و ملامت خود یا دیگران به هنگام انجام بدی ها است.

«بِالنَّفْسِ اللَّوَامَةِ»

۳- در میان سه نفس آواره، مطمئن و لوامه، آن که به سرزنش ها و حسرت های روز قیامت شباهت دارد، نفس لوامه است. لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ... بِالنَّفْسِ اللَّوَامَةِ

۴- ایمان به معاد مانع از انجام فسق و فجور است. لذا آنان که بنای بر انجام گناه و فجور دارند، معاد را زیر سؤال می برند. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ»

۵- منکران معاد، بر اساس پندار و خیال به انکار قیامت می پردازند نه استدلال و دلیل و برهان. «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَبْجَعَ عِظَامَهُ»

۶- اعضا و جوارح و استخوان های پوسیده و پراکنده، در قیامت قابل جمع آوری است. «نَبْجَعَ عِظَامَهُ»

۷- معاد جسمانی است و در قیامت وجود انسان از استخوانهای خودش است.

﴿نَجْمَعُ عِظَامَهُ﴾

۸- نقل پندارهای باطل و رد آنها جایز است. أَيْحَسِبُ ... بَلَى قَادِرِينَ

۹- آفریده خداوند، دارای نظم و نظام است، چه در دنیا: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى» (۱) و چه در آخرت: «نُسَوَّى بِنَانِهِ»

۱۰- انسان قیامت، همان انسان دنیایی است. «بَلَى قَادِرِينَ عَلَيَّ أَنْ نُسَوَّى بِنَانِهِ»

۱۱- خداوند به انسان قدرت انتخاب و اختیار و اراده عطا کرده است و او می تواند بر خلاف عقل و فطرت و آگاهی خود تصمیم بگیرد. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ»

۱۲- بسیاری از کسانی که قیامت را انکار می کنند مشکل علمی ندارند، بلکه از نظر روانی انکار آنان برای آن است که به خیال خود راه را برای خواسته های خود باز کنند. «يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ»

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصْرُ ﴿٧﴾ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَ جَمَعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُجُ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَيَّ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُجْبَوُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَيَّ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَ لَوْ أَلْفَىٰ مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾

پس آنگاه که (در آستانه قیامت) چشم ها خیره گردد. و ماه تاریک شود و خورشید و ماه جمع شوند. در آن روز انسان خواهد گفت: گریزگاه کجاست؟ هرگز، ملجأ و پناهگاهی نیست. آن روز قرارگاه فقط نزد پروردگار توست. آن روز انسان به آنچه پیش فرستاده و آنچه به جا گذاشته است خبر داده می شود. با آن که انسان بر (نیک و بد) نفس خویش بینا است (که چه کرده و چه می کند). اگر عذرهایی بتراشد.

ص: ۳۰۷

کلمه «بَرَقَ» آنگاه که به چشم نسبت داده می شود به معنای حالتی برخاسته از ترس و وحشت شدید است.

«وَزَرَ» به معنای پناهگاهی چون کوه و قلعه است و گشتن انسان به دنبال پناهگاه در قیامت، یا به خاطر شرم و حیا از خداوند است و یا به خاطر فرار از حساب و کتاب، یا دوزخ و یا رسوایی و شاید همه اینها باشد.

«معاذیر» جمع معذرت به معنای پیدا کردن چیزی است که آثار گناه را محو کند، خواه بجا و خواه عذر به جا باشد و یا بی جا.

معمولاً انسان برای توجیه کارهای خلاف خود عذرتراشی می کند که به نمونه هایی از آن در قرآن اشاره می کنیم:

گاهی می گوید: غفلت کردیم: «إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» (۱)

گاهی می گوید: بزرگان و سران قوم، ما را گمراه کردند: «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۲)

گاهی می گوید: شیطان ما را گمراه کرد، اما شیطان پاسخ می دهد: مرا ملامت نکنید زیرا خودتان مقصّر هستید: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۳)

امام باقر علیه السلام در توضیح آیه «بِمَا قَدَّمْ وَأَخَّرَ» فرمود: فما سن من سنه لیستن بها من بعده فان كان شرا كان علیه مثل وزرهم... و ان كان خیرا كان له مثل اجورهم (۴) هر کس راه و روش بد یا خوبی را پایه گذاری کند، پس از او هر کس به آن عمل کند، اگر بد باشد کیفری مثل کیفر گناهکار و اگر خوب باشد، پاداشی همانند عمل کننده آن نیز به او داده می شود.

۱- نظام موجود جهان، در قیامت از هم فرو می پاشد. «وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ»

۲- وحشت ناشی از وقوع قیامت، هم وجود انسان را فرامی گیرد:

ص: ۳۰۸

۱-۱. اعراف، ۱۷۲.

۲-۲. اعراف، ۳۸.

۳-۳. ابراهیم، ۲۲.

۴-۴. تفسیر کنز الدقائق.

چشم: «بَرِقَ الْبَصْرُ» دیدگان را برق می گیرد.

دل: «قلوبهم واجفه» دل ها را لرزه فرامی گیرد.

عقل: «تَرَى النَّاسَ سُكَارَى» مردم را مست می بینی.

۳- در قیامت، خلافکاری ها به مجرمان تفهیم می شود. «يُنَبِّؤُا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ»

۴- انسان علاوه بر اعمالی که خود انجام داده، مسئولیت اعمالی را که دیگران، پس از او و به پیروی از او انجام می دهند، به عهده دارد. «قَدَّمَ وَأَخَّرَ»

۵- وجدان انسان بهترین شاهد علیه او در دادگاه قیامت است. «بَلِ الْإِنْسَانِ عَلِيٌّ نَفْسِهِ بِصِيرَةٍ»

۶- انسان، خودش هم به عذرهایی که می آورد ایمان ندارد. «وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ»

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ «۱۶» إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ «۱۷» فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ «۱۸» ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ «۱۹»

(ای پیامبر! به هنگام نزول وحی، زبان خود را به حرکت در نیاور تا نسبت به تلاوت آن شتاب کنی. همانا گرد آوردن و خواندن آن (بر تو) بر عهده ماست. پس چون آن را خواندیم، قرائت آن را دنبال کن. آنگاه بیان (حقایق و اسرار و توضیح) آن بر عهده ماست.

نکته ها:

در آیه ۱۱۴ سوره طه نیز مشابه این آیات را خواندیم: «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ» قبل از پایان وحی در تلاوت آن عجله نکن.

قرآن در شب قدر به طور یک جا بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد و سپس در مدت ۲۳ سال پیامبری آن حضرت، بار دیگر در مناسبت های مختلف به تدریج بر ایشان نازل گردید. لذا آیه «لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ» نشان آن است که پیامبر اکرم آیات قرآن را از پیش می دانسته و به همین دلیل خداوند می فرماید: در تلاوت آن عجله نکن و پس از خواندن ما آن را دنبال کن. «فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ»

بخشی از آیات قرآن درباره نحوه نزول وحی بر پیامبر و تلاوت آن بر مردم است. در این آیات نیز خداوند به پیامبرش می‌فرماید: به هنگام نزول وحی، پیش از کامل شدن آیات، اقدام به خواندن آن مکن. و در سخن من شتاب مکن و نگران مباش که شاید از خاطرت بیرون برود و آن را فراموش کنی، زیرا حفظ آن نیز بر عهده ماست. پس بگذار نزول وحی کامل شود، آنگاه آن آیات را قرائت کن.

پیام‌ها:

۱- سخن شنیدن آدابی دارد، حتی تکرار سخن گوینده روا نیست. لَا تُحَرِّكُ بِهِ ...

۲- قرآن، مصون از هر گونه تحریف و تغییر است. إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ ...

۳- الفاظ قرآن از جانب خداوند است. «قَرَأْنَاهُ»

۴- تبیین و توضیح وحی برای پیامبر، به عهده خداوند است. «إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ»

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢١﴾ وَ جُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَهِي رَبِّهَا نَاطِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَ جُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

چنین نیست (که می‌پندارید) بلکه به این دنیای زودگذر دل بسته‌اید. و آخرت را رها کرده‌اید. چهره‌هایی در آن روز شاداب و با طراوت است و به (لطف و پاداش) پروردگارش چشم دوخته‌اند. و چهره‌هایی در آن روز گرفته است. زیرا می‌داند مورد عذابی کمر شکن قرار می‌گیرد.

نکته‌ها:

«نَاصِرَةٌ» شادابی ناشی از دریافت نعمت‌های فراوان است. چنانکه در جای دیگر فرمود:

«نَضْرَةَ النَّعِيمِ» (۱)

شاید مراد از «نَاطِرَةٌ» انتظار دریافت نعمت باشد. چنانکه در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده

ص: ۳۱۰

است: «مشرقه تنتظر ثواب ربها» (۱) آنان در انتظار پاداش پروردگارشان هستند.

گرچه این آیه می فرماید: «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» مردم به سوی پروردگارشان نظر می کنند. اما بر اساس آیه ای که می فرماید: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۲) دیدگان تو را در نیابند، خداوند با چشم سر دیده نمی شود و در قیامت مردم به لطف پروردگار نظر دارند.

«بَاسِرَةٌ» به معنای گرفتگی چهره است.

«فَاقِرَةٌ» از «فقار» به معنای ستون فقرات است. فقیر نیز از همین ریشه و به معنای کسی است که به خاطر ناداری گویا ستون فقراتش شکسته است. مراد از فاقره کمرشکن است.

پیام ها:

۱- سؤال و پرسش روانکاوی لازم دارد؛ زیرا سؤال بردن قیامت به خاطر دلبستگی به دنیا است. يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ... كَلَّا بَلْ تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ

۲- علاقه به دنیا زمانی بد و قابل سرزنش است که یا شدید باشد: «لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۳) و یا ملازم رها کردن قیامت باشد. «تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۳- علاقه به دنیا بستری برای انکار معاد است. «تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۴- دنیا زود گذر است. گویا دنیا برای به آخر رسیدن عجله دارد و به سرعت سپری می شود. «تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ»

۵- یک دل، دو دوستی بر نمی دارد. «تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۶- انسان از عَجَل آفریده شده: «خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ» (۴)، اگر با عقل و وحی خود را مهار نکنند، تنها به فکر دنیای عاجل است. «تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ»

۷- یکی از شیوه های تربیت مقایسه بین کفر و پاداش است: «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ»

۸- مسایل روحی و روانی در چهره انسان اثر می گذارند. رنگ رخساره خبر

ص: ۳۱۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). انعام، ۱۰۳.

۳- ۳). عادیات، ۸.

۴- ۴). انبیاء، ۳۷.

می دهد از سر ضمیر. «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ»

۹- کسانی که در دنیا تنها خداوند را عبادت کردند: «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» (۱)، تنها به او توکل کردند: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا» (۲)، تنها نسبت به او خاشع بودند و از احدی نهرا سیدند: «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» (۳)، تنها از او کمک خواستند: «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» و... در آن روز نیز تنها به او نظر دارند. «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»

۱۰- دل بستگی به دنیا و رها کردن آخرت سبب اندوه و گرفتگی چهره در قیامت است. تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالتَّتَمَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَ لَكِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾

چنین نیست (که انسان می پندارد) آنگاه که (در آستانه مرگ) جان به گلو گاه رسد.

و گفته شود: چه کسی شفا دهنده است؟ و (محتضر) بداند که هنگام جدایی است. و ساق پا به ساق دیگر بچسبد (و دیگر حرکتی نکند) در آن روز به سوی پروردگارت سوق داده شود. او که نه حق را تصدیق کرد و نه نماز گزارد. بلکه تکذیب کرد و روی گردانید. و سپس با کبر و غرور به سوی اهلش رفت. (عذاب الهی) برای تو شایسته تر است، شایسته تر. باز هم شایسته تر است، شایسته تر.

نکته ها:

«تراقی» جمع «ترقوه» به معنای استخوانی است که دور گلو را فرا گرفته است.

«راق» در اصل «راقی»، اسم فاعل از «رقی» است. به اوراد و اذکاری که موجب شفای

ص: ۳۱۲

۱-۱. غافر، ۱۴.

۲-۲. ملک، ۲۹.

۳-۳. احزاب، ۳۹.

مریض می شود، «رقیه» گویند. پس «راق»؛ هر چیزی که مایه نجات بیمار از مرگ است.

کلمه «ظن» گاهی به معنای علم می آید، همان گونه که در این آیه آمده است: انسان در حال احتضار به جدا شدن و فراق یقین پیدا می کند.

در روایت آمده است که در لحظه مرگ، مال و اولاد و اعمال در نظر انسان می آیند. مال می گویند: من از دسترس تو خارج هستم، فرزند می گویند: من تا قبر با تو هستم ولی اعمال می گویند: من تا ابد با تو هستم. (۱)

«إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَأَقُّ» سوق داده شدن، گاهی توسط فرشتگان رحمت و به سوی بهشت است و گاهی توسط فرشتگان عذاب و به سوی دوزخ است.

در حدیث می خوانیم: «من ترك الصلاة معتمدا فقد كفر» (۲)، هر کس با توجه و از روی عمد نماز را ترک کند، کافر است. قرآن نیز ترک نماز را ثمره کفر می داند. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

بعضی مفسران شأن زول آیات ۳۱ به بعد این سوره را اشاره به تکبر و غرور ابوجهل دانسته اند، ولی بر فرض صحت آن، ضروری به کلیت موضوع نمی زند.

کلمه «يَتَمَطَّى» یا از «مط» به معنای دراز کردن پا و یا از مطاء به معنای پشت کردن است که هر دو کنایه از تکبر و تبختر است.

این آیات، ترسیم صحنه جان دادن منحرفان است و گرنه به فرموده امام صادق علیه السلام، جان دادن مؤمن مانند بوییدن بهترین بویدنی هاست. (۳)

در حدیث می خوانیم: یاد مرگ شهوات را می میراند، غفلت را ریشه کن می کند، دل را به وعده های الهی تقویت می کند، طبیعت انسان را لطیف و قساوت زدایی می کند، آتش حرص را خاموش می کند، دنیا را نزد انسان پایین می آورد و این معنای سخن و کلام پیامبر صلی الله علیه و آله است که فرمود: «فکر ساعه خیر من عبادة سنه». (۴)

حضرت علی علیه السلام، آخرین لحظات عمر انسان و هنگام مرگ را این گونه ترسیم کرده است:

در لحظه مرگ صحنه ای پیش می آید که برگشت و رجوعی در آن نیست، آنچه در تمام عمر

ص: ۳۱۳

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. تفسیر مخزن العرفان.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۴-۴. تفسیر نمونه؛ بحار الانوار، ج ۶، ص ۱۳۳.

از آن بی خیر بودند، چگونه در آن لحظه بر آنان وارد می شود، جدایی از دنیایی را که نسبت به آن مطمئن بودند به سراغشان آمده، به آخرتی که پیوسته به خطرات آن تهدید می شدند، رو می نمایند و آنچه بر آنان فرود آید وصف ناشدنی است.

سختی جان دادن و حسرت از دست دادن دنیا (و آنچه در آن است)، به آنان هجوم می آورد، بدن ها سست و رنگ ها دگرگون می شود، مرگ آرام آرام همه اندامشان را فرامی گیرد، پس زبانش از کار می افتد، در میان خانواده اش افتاده، چشم و گوش و عقل او کار می کند، در آن لحظه در فکر آن است که عمر خود را در چه چیزی از دست داده و زندگی را در کجا مصرف نموده است.

به یاد اموالی می افتد که در عمرش جمع آوری کرده، همان اموالی که در به دست آوردن آنها چشم خود را بسته و دقت نکرده که از حلال و حرام و شبهه ناک گردآوری کرده است، اکنون گناه جمع آوری آنها بر دوش اوست و باید از آن اموال جدا شود و آنها را برای وارثان بگذارد تا بهره مند شوند، راحتی و خوشی اموال برای دیگران و درد سر آن برای اوست و خودش را در گرو آنها قرار داده است، پس او از پشیمانی و غصه دست خود را به دندان می گزد،....

کم کم روح از گوش و سپس چشم او نیز گرفته می شود و روح از بدنش خارج می شود و همچون مرداری در میان بستگان بر زمین می ماند، که وحشت زده از او دور می شوند. نه سوگواران را یاری می کند و نه پاسخی به ناله های آنان می دهد.

سپس او را به سوی قبر و منزلگاهش حمل کرده و دفن می کنند و به دست عملش می سپارند و می روند. (۱)

گاهی انسان چیزی را نمی پذیرد ولی رد هم نمی کند، زیرا شک دارد. چنانکه به حضرت صالح می گفتند: نسبت به آنچه ما را به آن می خوانی در شک هستیم. «وَ إِنَّا لَنَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ» (۲) اما گاهی نه تنها نمی پذیرد، بلکه در مقام انکار و تکذیب بر می آید که نشان دهنده عناد و لجابت است. مانند این آیات: «فَلَا صَدَقَ ... وَ لَكِنَّ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى

ص: ۳۱۴

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹.

۲- ۲. هود، ۶۲.

«أُولَى لَمَكٍ» نظیر «ویل لک» برای تحقیر و مذمت است. امام رضا علیه السلام آیه «أُولَى لَكَ فَأُولَى» را چنین تفسیر فرمود: خیر دنیا برای تو باد و خیر آخرت از تو دور باد. (۱)

«سُدَى» به معنای مهممل است، به شتر رها شده، «سُدَى» می گویند.

مصدق آنچه سزاوار متکبران است بیان نشده تا شامل هر گونه بدبختی و نکبت بشود.

«أُولَى لَكَ فَأُولَى»

پیام ها:

۱- ترسیم لحظات جان دادن، بهترین وسیله برای ترک دل بستگی به دنیاست.

تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي

۲- سخت ترین حالات جان دادن، زمانی است که روح به گلو می رسد. «كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي»

۳- مرگ، قابل درمان نیست. زمانی می رسد که همه در برابر قدرت خداوند اظهار عجز می کنند و درماندگی خود را به زبان می آورند. «قِيلَ مَنْ رَاقٍ»

۴- دلبستگی انسان به دنیا به گونه ای است که حتی لحظه مرگ نیز، گمان رفتن دارد، نه یقین. «ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۵- کسانی که دنیا را دوست دارند و آخرت را فراموش می کنند، باید بدانند که روزی باید از محبوب خود جدا شوند. تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... أَنَّهُ الْفِرَاقُ

۶- لحظه مرگ، هنگام فراق و جدایی است. فراق از فرزندان، اموال، مقام، امکانات و... «و ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۷- پس از مرگ، روح باقی می ماند. (کلمه فراق به معنای جدایی است نه نابودی) «و ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۸- لحظه مرگ، لحظه ای بسیار سخت و ناگوار است. «و التفتت الساق بالساق»

۹- جز حرکت به سوی خداوند و بازگشت به او، راه دیگری وجود ندارد. «إِلَى»

ص: ۳۱۵

۱۰- عقاید مقدمه اعمال است. کسی که حق را تصدیق نکند، قهراً نماز هم نمی خواند. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۱- تصدیق همه حقایق دین لازم است و اگر کسی یکی از ضروریات دین را تصدیق نکند، گویا کل دین را تصدیق نکرده است. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۲- نماز، اولین نشانه ایمان و تصدیق دین است. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۳- دوری از دین و تکالیف دینی، عامل غرور و سرمستی می شود. «ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى» در جای دیگر هم می خوانیم: مجرمان وقتی به نزد اهل خود می روند، خنده های مستانه دارند. «وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ» (۱)

۱۴- در برابر انکارهای پی در پی «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَ لَكِنْ كَذَبَ وَ تَوَلَّى»، تهدیدهای پی در پی لازم است. (چهار مرتبه کلمه «أُولَىٰ» نشانه آن است که در برابر تکبرهای مستانه باید تحقیرهای پی در پی باشد). «أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ»

۱۵- متکبران باید تحقیر شوند. «يَتَمَطَّى - أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ»

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُنْ نُطْمَأِّنْ مِنْ مِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عِلقَهُ فَخْلَقَ فَسَوَىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَلِكُمْ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

آیا انسان می پندارد که به حال خود رها می شود؟ آیا او قطره ای از منی نبود که (در رحم) ریخته می شد؟ سپس خون بسته ای شد و خداوند آن را آفرینش داد و استوار ساخت. و دو جنس زن و مرد را از آن پدید آورد. آیا این خدا قادر نیست که مردگان را زنده کند؟

ص: ۳۱۶

نکته ها:

این سوره با سوگند به قیامت شروع شد و با قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در قیامت پایان می یابد.

کسانی که معاد را انکار می کنند، خداوند را به درستی نشناخته اند، زیرا اگر با مردن انسان پرونده او محو شود، حکمت خدا زیر سؤال می رود. چنانکه در این آیه می فرماید: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» و در جای دیگر می فرماید: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» آیا گمان می برید ما شما را بیهوده آفریده ایم و شما به سوی ما باز نمی گردید؟

این آیات در ابتدا به حکمت الهی در برپا کردن قیامت اشاره می کند و سپس به قدرت خداوند در آفرینش انسان که بیانگر امکان دوباره آفریدن اوست. البته خداوند نمونه های دیگری از قدرت خود در مورد بازآفریدن را به دست پیامبرانش در این دنیا نشان داده است:

حضرت عیسی علیه السلام با دمیدن در دو پرده ای که از گل درست کرده بود، آن را زنده کرد.

حضرت ابراهیم علیه السلام با صدا زدن پرده هایی که گوشت آنها درهم کوبیده و مخلوط شده بود، آنها را دوباره زنده کرد.

هفتاد نفری که همراه حضرت موسی علیه السلام به کوه طور آمدند و زمانی که خداوند در کوه تجلی کرد مردند، خداوند متعال دوباره آنها را زنده کرد.

پیام ها:

۱- کسی که انسان را بی هدف و بی مسئولیت می پندارد، سزاوار تحقیرهای مکرر است. «أُولَئِكَ لَكَ فَأُولَئِكَ ثُمَّ أُولَئِكَ لَكَ فَأُولَئِكَ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»

۲- خداوند حکیم است و انسان موجودی هدفدار، مسئول و مکلف، پس باید قیامتی در کار باشد. «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»

۳- بسیاری از محاسبات انسان باطل است. در آغاز سوره خواندیم: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ» و در پایان آن می خوانیم: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»، آری انسان موجودی خیال گرا است و اگر رهنمود انبیا نباشد منحرف می شود. يَحْسَبُ ... يَحْسَبُ

۴- آفرینش نخستین، نشانه ای بر امکان و توان آفرینش بعدی است. أَلَمْ يَكْ نُطْفَهٗ ...

۵- متکبران بدانند که ضعیف و ناچیزند. يَتَمَطَّى ... مِنْ مَنِيَّ يُمْنِي

۶- خداوند انسان را به صورت کامل و به دور از هر گونه کاستی و فزونی آفریده است. «فَخَلَقَ فَسَوَّى»

۷- مطالعه در مراحل و چگونگی آفرینش انسان از راههای معادشناسی است.

نُطْفَهٗ ... عَلَقَهٗ ... الذَّكَرَ وَ الْأُنْثَى

۸- تعادل میان جنسیت دختر و پسر، نشانه قدرت و حکمت خداوند است.

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثَى

۹- اگر قیامت در کار نباشد، آفرینش انسان بی معنا و بدون هدف می شود.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ... أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَيَّ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى

«والحمد لله رب العالمين» (۱)

ص: ۳۱۸

۱- ۱). نگارش تفسیر سوره قیامت در سفر حج سال ۱۳۸۳ ه.ش در مدینه النبی به اتمام رسید.

در روایات آمده است: امام حسن و امام حسین علیهما السلام بیمار شدند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با مردم به عیادت آنان آمدند و به حضرت علی علیه السلام پیشنهاد کردند که برای سلامتی دو کودک عزیز خود نذر کنند که روزه بگیرند. پس از آن که حسنین بهبود یافتند، حضرت علی و حضرت فاطمه علیهما السلام سه روز روزه گرفتند، اما برای افطار غذایی در خانه نداشتند.

حضرت علی علیه السلام از شمعون یهودی مقداری جو قرض کرد و نانی تهیه شد.

به هنگام مغرب ابتدا نماز مغرب را خواندند و خواستند افطار نمایند که شب اول فردی مسکین، شب دوم فردی یتیم و شب سوم سائلی اسیر، درب منزل علی علیه السلام را به صدا در آوردند و درخواست غذا کردند. اهل بیت علیهم السلام برای رضای خدا، غذای خود را به آنان دادند و خودشان با آب افطار کردند. خداوند متعال، این سوره را در وصف ایثار آنان نازل فرمود.

مهم آن است که در این حرکت مقدس، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سهیم و شریک نبود تا روشن شود که این سوره فقط درباره اهل بیت علیهم السلام نازل شده است. (۱)

ص: ۳۲۰

به نام خداوند بخشنده مهربان

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا^(۱) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا^(۲)

آیا بر انسان دوره ای از روزگار گذشت که چیزی قابل ذکری نبود؟ همانا ما انسان را از نطفه ای آمیخته (از نطفه مرد و زن) آفریدیم تا او را بیازماییم، پس او را شنوا و بینا گردانیدیم.

نکته ها:

«دهر» به معنای زمان و دوران و «أَمْشَاجٍ» جمع «مشیج» به معنای مخلوط است.

امام باقر علیه السلام در روایتی فرمودند: «کان شیئا لم یکن مذکوراً»^(۱) انسان، چیزی بود ولی قابل ذکر نبود و بعداً قابلیت پیدا کرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان در تقدیر الهی بود، ولی چیز موجودی نبود. «لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا»^(۲)

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ»، اختلاط نطفه مرد با زن است.^(۳)

برای بیدار کردن وجدان خفته، گاهی مسائل قطعی در قالب سؤال مطرح می شود. چنانکه مادر از فرزند خود می پرسد: آیا من به تو شیر ندادم؟ در این آیه هم کلمه «هَلْ» به معنای «قد» می باشد. هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ... یعنی به تحقیق، بر هر انسانی دورانی گذشته که

ص: ۳۲۱

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

چیز قابل ذکر نبوده است.

ناچیز بودن انسان گاهی طبیعی است، «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً» ولی گاهی به خاطر عملکرد نامناسب، انسان خودش را به مرز ناچیز بودن می‌رساند. چنانکه قرآن می‌فرماید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ... ای اهل کتاب! اگر کتاب آسمانی را برپا ندارید، هیچ هستید. (۱)»

قرآن، ۱۲ مرتبه از آفرینش انسان از نطفه یاد کرده است، تا هم قدرت خداوند معلوم شود که از نطفه ای انسان می‌سازد و هم انسان دچار غرور و تکبر نگردد.

پیام‌ها:

۱- انسان، باید درباره منشأ وجود خود فکر کند. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۲- انسان موجودی نوآفریده و حادث است. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۳- انسان در مسیر وجودی خود، روند تکاملی داشته و مراحل را طی نموده است: ابتدا وجود نداشت، «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» (۲) بعد از بوجود آمدن هم، چیز قابل ذکری نبود «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۴- یاد ضعف‌ها، غرور انسان را برطرف و او را تسلیم خداوند می‌کند. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۵- آفرینش انسان از نطفه ای ناچیز، جلوه ای از عظمت الهی است. «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ ...»

۶- خداوند، با صورت‌گری روی آب، قدرت‌نمایی می‌کند. «مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ»

۷- آفرینش انسان، حکیمانه و هدفدار است. «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ ... نَبْتَلِيهِ»

۸- انسان، موجودی مسئول و مکلف است. (آزمایش کردن نشانه تکلیف است). «نَبْتَلِيهِ»

۹- همه انسان‌ها در طول تاریخ مورد آزمایش الهی واقع می‌شوند. «نَبْتَلِيهِ»

ص: ۳۲۲

۱- ۱. مائده ۶۸.

۲- ۲. مریم، ۶۷.

۱۰- بیان دو ویژگی شنوایی و بینایی برای نمونه است و گرنه تمام اعضای بدن مورد امتحان واقع می شوند. «سَمِيعًا بَصِيرًا»

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

به راستی ما راه (حق) را به او نمایانندیم، خواه شاکر (و پذیرا) باشد یا ناسپاس. همانا ما برای کفر پیشه گان زنجیرها و غل ها و آتشی برافروخته آماده ساخته ایم.

نکته ها:

هدایت، چند گونه است:

گاهی هدایت فطری است. چنانچه قرآن می فرماید: «فَأَلَّهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (۱) خداوند به نفس بشر، خیر و شر را الهام کرد.

نوع دیگر، هدایتی است که از طریق تحصیل، تعقل، مشورت، تجربه و مطالعه به دست می آید.

و نوع سوم هدایتی است که از راه تبلیغ و ارشاد انبیا و اولیا صورت می گیرد.

تشکر گاهی قلبی است، یعنی همه نعمت ها را از خدا بدانیم؛ گاهی عملی است، بدین معنا که انسان نعمت های خداوند را فقط در راه حق مصرف کند و گاهی زبانی است، یعنی انسان «الحمد لله رب العالمین» را بر زبان جاری کند.

«سلاسل» جمع «سلسله» به معنای زنجیر و «اغلال» جمع «غل» به معنای طوقی است که به گردن می نهند و «سعیر» به معنای آتش افروخته است.

امام صادق علیه السلام ذیل آیه «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» فرمودند: «عرفناه اما آخذ و اما تارك» (۲) ما راه را به او معرفی کردیم، یا آن را می گیرد و یا رها می کند.

«سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا» یعنی زنجیر در پا و غل بر گردن.

ص: ۳۲۳

(۱-۱). شمس، ۸.

(۲-۲). تفسیر کنزالدقائق.

انسان در مسیر بندگی و تشکر از خداوند، مرحله ضعیف یا متوسطی را طی می کند ولی در طریق سرکشی و تمرد، مرحله بالایی را می پیماید. در شکر، شاکر است (نه شکور)، ولی در کفر، کفور است. «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» یعنی شکر او معمولی ولی کفر او قوی است. به چند نمونه دیگر توجه کنید. قرآن می فرماید:

«إِنَّهُ لَيُؤَسُّ» (۱) انسان بسیار مأیوس است.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ» (۲) به راستی که انسان بسیار ظالم است.

«كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا» (۳) انسان موجودی عجول است.

«كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا» (۴) انسان، تنگ نظر است.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا» (۵) انسان بسیار حریص و کم طاقت است.

«إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۶) هنگامی که شری به او رسد، بسیار جزع و فزع می کند.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ» (۷) انسان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس و بخیل است.

پیام ها:

۱- آزمایش انسان، براساس آگاهی و آزادی است:

آگاهی به واسطه چشم و گوش و عقل و فطرت درونی و هدایت بیرونی؛ و آزادی برمبنای اختیار که به تمام انسان ها داده شده است: «تَبْتَلِيهِ ... سَمِيعًا بَصِيرًا إِنَّا هَدَيْنَاهُ ... إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا»

۲- خداوند، حجت را بر انسان تمام کرده است. «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ»

۳- راه درست، یکی بیش نیست. «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (کلمه «سبیل» مفرد است.)

۴- هدایت، نعمتی در خور سپاس است. «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا» (پیمودن راه دین، شکر الهی و انحراف از آن، کفران و ناسپاسی است.)

ص: ۳۲۴

۱- ۱. هود، ۹.

۲- ۲. ابراهیم، ۳۴.

۳- ۳. اسراء، ۱۱.

٤-٤. اسراء، ١٠٠.

٥-٥. معارج، ١٩.

٦-٦. معارج، ٢٠.

٧-٧. عاديات، ٦.

۵- کسانی که هدایت انبیا را نپذیرند، بالاترین مرحله از کفر را مرتکب شده اند.

(به جای آنکه بگویند «اما کافرا»، فرمود: «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا». زیرا «کفور»، اوج کفر است.)

۶- هر کس شاکر نباشد، کفور است، راه سوّمی وجود ندارد. «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا»

۷- در تربیت انسان، نقش هشدار، بیش از بشارت است. (لذا قرآن ابتدا هشدار می دهد و سپس بشارت). «إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ ...»

۸- کیفرهای الهی دارای ملاک و معیارند. «أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلْسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا»

۹- هر انتخابی، سرانجام خود را به دنبال دارد. کفر، دوزخ را و شکر، بهشت را.

إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ... إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ ... إِنَّ الْأَبْرَارَ ...

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾

همانا نیکان از پیمانۀ ای می نوشند که با کافور (گیاهی خوشبو) آمیخته شده است. چشمه ای که بندگان خدا از آن می نوشند و هر گونه بخواهند، آن را جاری می سازند.

نکته ها:

«ابرار» یا جمع «بر» است، (همانند «ارباب» که جمع «رَبّ» است) یا جمع «بار» است (نظیر «اشهاد» که جمع «شاهد» است). به هر حال «بر» به معنای گستردگی است و بیابان را به خاطر گستردگی آن، «بر» می گویند. انسان نیکوکار دارای روحی باز و گسترده است و هدف او از انجام کار نیک، رسیدن به مال و مقام نیست بلکه فکری فراتر از مال و مقام دارد. دست نیکوکاران برای کمک به دیگران باز و اجر آنان نیز گسترده است. (۱)

«کافور» به معنای گیاه خوشبو است که در خنکی و سفیدی ضرب المثل است.

ص: ۳۲۵

«تفجیر» به معنای شکافتن است و به کسی که با گناه پرده حیا را بشکافد، «فاجر» می گویند و «فجر» نوری است که تاریکی شب را می شکافد.

براساس روایات، مراد از «ابرار» در این آیات، اهل بیت پیامبر علیهم السلام هستند که با نذر روزه گرفتند و افطاری خود را به یتیم و مسکین و اسیر دادند که در آیات بعد آمده است.

با اینکه عده ای این سوره را مدنی می دانند، اما بعضی مغرض و مخالف می گویند: سوره انسان مکی است و حسنین علیهما السلام در مدینه متولد شده اند، بنابراین این آیات درباره اهل بیت نازل نشده، زیرا بیماری آنان و عیادت پیامبر و روزه والدین آنها در مدینه بوده است!

در پاسخ می گوئیم: در بسیاری از سوره های مکی، آیات مدنی وجود دارد و بهترین شاهد مطلب آن است که کلمه «اسیر» در این آیات آمده، با آن که در مکه اسیری وجود نداشته و اسیر گرفتن مربوط به جنگ های پس از هجرت به مدینه است.

پیام ها:

۱- احسان و نیکوکاری جلوه ای از شکر هدایت الهی است. $\square \square$ اِمَّا شَاكِرًا ... $\square \square$ اِنَّ الْاَبْرَارَ ...

۲- نوشیدنی های بهشتی مخلوط با مواد خوشبو و معطر است. «كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا» $\square \square \square \square$

۳- کامیابی های بهشتی به کسانی تعلق می گیرد که خود را به مرحله عبودیت رسانده باشند. «يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ» \square

۴- محرومیت های موقت بندگان خدا در دنیا، در قیامت جبران می شود. «يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ» \square

۵- اهل بیت، به خاطر رسیدگی به محرومان، به لقب ابرار و به خاطر اطاعت از خداوند، به لقب عباد الله ملقب شدند. $\square \square$ اِنَّ الْاَبْرَارَ ... $\square \square$ عِبَادُ اللَّهِ

۶- بندگان خدا، اهل نیکی به دیگران هستند و نیکوکاران، بنده خدا هستند.

\square $\square \square$ اَلْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ ... $\square \square$ يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ

۷- اراده بهشتیان کارساز است و آنان به هر چه اراده کنند می رسند و هر چه را اراده کنند انجام می شود. «يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا» $\square \square$

يُوفُونَ بِالَّذِينَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

آنان به نذر وفا می کنند و از روزی که شرش فراگیر است می ترسند. و غذای خود را با آن که دوستش دارند، به بینوا و یتیم و اسیر می دهند. (و می گویند:) ما برای رضای خدا به شما طعام می دهیم و از شما پاداش و تشکری نمی خواهیم. همانا ما از پروردگارمان، به خاطر روزی عبوس و سخت، می ترسیم.

نکته ها:

«مستطیر» از «سیطائره» یعنی سلطه است و ریشه آن «طیر»، به معنای گسترده است.

«قمطیر» به معنای شری است که سخت باشد.

بر اساس برخی روایات، اطعام مسکین و یتیم و اسیر در یک شب واقع شد و براساس برخی، در سه شب متوالی اتفاق افتاد و هر شب، یکی از آنها مراجعه کرد.

مراد از «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ» آن است که اهل بیت با آنکه آن غذا را دوست داشتند، به دیگران دادند. چنانکه قرآن در جای دیگر می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» به نیکی نمی رسید مگر آنکه از آنچه دوست دارید، انفاق کنید.

(۱)

صاحب تفسیر المیزان می فرماید: محبت اهل بیت به خداوند در آیه بعد مطرح شده که می گویند: «إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ» منظور از «عَلَىٰ حُبِّهِ»، علاقه به غذا است که در این صورت، علاوه بر اخلاص، ایثار آنان نیز ثابت می شود.

اگر به فکر نام و شهرت نباشید، خداوند نامتان را جاودانه می کند. کاری که اهل بیت کردند، ارزش مادی فراوانی نداشت ولی چون خالصانه بود، خداوند آن را ماندگار ساخت.

ص: ۳۲۷

در این آیه، کلمات مسکین و یتیم و اسیر به صورت نکره آمده تا بگوید: در اطعام، نباید گزینش کرد، بلکه به هر کس که بود انفاق کنید.

پروین اعتصامی درباره اخلاص در انفاق می گوید:

بزرگی داد یک درهم گدا را

که هنگام دعا یاد آر ما را

یکی خندید و گفت این درهم خُرد

نمی ارزید این بیع و شری را

مکن هرگز به طاعت خودنمایی

حجاب دل مکن روی و ریا را

تو نیکی کن به مسکین و تهیدست

که نیکی خود سبب گردد دعا را

به وقت بخشش و انفاق پروین

نباید داشت در دل جز خدا را

خوف از خداوند، به معنای خوف از مقام اوست. چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱)

پیام ها:

۱- کمال واقعی زمانی است که نیکی در انسان نهادینه شود. (تمام کمالات با فعل مضارع که نشانه استمرار فعل است، آمده است). «يُوفُونَ، يَخَافُونَ، يُطْعِمُونَ...»

۲- اطعام و انفاق زمانی ارزش بیشتر دارد که شیء انفاق شده، مورد نیاز و علاقه انسان باشد. «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حُبِّهِ»

۳- اسلام، حامی مستمندان و یتیمان و اسیران است. «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ ... مَسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أُسِيرًا»

۴- گروهی طعام را دوست دارند و گروهی اطعام را. «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حُبِّهِ»

۵- اطعام، زمانی ارزش بیشتری دارد که از خود و با دست خود باشد. «نُطْعِمُكُمْ»

۶- کمکی ارزش دارد که خالصانه و به دور از هر منت و انتظاری باشد. «نُطْعِمُكُمْ لِرُؤْفَةِ اللَّهِ»

۷- آنچه به عمل ارزش می دهد، انگیزه خالصانه و اخلاص در عمل است.

ص: ۳۲۸

۱-۱). الرّحمن، ۴۶.

«نُطَعِّمُكُمْ لَوْجِهَ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا»

۸- نیکان، نه تنها با زبان درخواست تشکر ندارند، بلکه در دل هم به فکر تمجید و تشکر نیستند. لَا نُرِيدُ ... شُكُورًا

۹- گرچه ابرار انتظار پاداش ندارند ولی مردم نباید بی تفاوت باشند. در آیه ۲۵ سوره قصص می خوانیم: حضرت شعیب دخترش را فرستاد تا پاداش سقایی و آب دادن حضرت موسی را بپردازد. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ»

۱۰- گذشتن از پاداش، به تنهایی نشانه اخلاص نیست، بلکه گذشتن از تمجید و تشکر نیز لازم است. «لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا»

۱۱- وفای به نذر واجب است و کسی که به نذر خود وفا نکند، از قهر الهی بترسد. «يُوفُونَ بِاللَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا»

۱۲- اگر کاری برای خدا باشد، فقط از قهر او می ترسیم، نه مردم. «نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا»

۱۳- داشتن انگیزه الهی، منافاتی با شوق به ثواب یا خوف از عقاب ندارد. زیرا ثواب و عقاب نیز از خداست. لَوْجِهَ اللَّهِ ... إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا

۱۴- در قیامت، نه تنها مردم عبوسند، بلکه روز عبوس است. «يَوْمًا عَبُوسًا»

۱۵- برای فرار از آن روز عبوس، امروز در برابر مسکین و یتیم و اسیر، عبوس نکنید. «نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا»

فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا (۱۱) وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا (۱۲) مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (۱۳) وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أَيْدِيهِمْ فَطُوفُوا فِيهَا تَذَلُّلاً (۱۴) وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِدَانِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ فَوَارِيرًا (۱۵) فَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا (۱۶) وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَتْ مِرَاجِحًا زَنْجَبِيلًا (۱۷) عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا (۱۸)

پس خداوند آنان را از شرّ آن روز مصون دارد و آنان را با شادی و سُروری بس بزرگ روبرو کند. و به سبب صبری که کردند، بهشتی بزرگ و پوششی از حریر پاداششان دهد. در حالی که در آن بر تخت ها تکیه زده اند، در آنجا نه آفتابی بیند و نه سرمایی. و سایه های درختان بر سرشان نزدیک و خوشه های میوه در دسترس آنان. بر دور آنان ظرف های نقره فام و تنگ های بلورین گردانده شود.

بلورهایی از نقره که در اندازه هایی (معین و متفاوت) اندازه گیری کرده اند. در آن بهشت، جامی نوشانده می شوند که با زنجبیل آمیخته است. چشمه ای در آنجا است که سلسبیل نامیده می شود.

نکته ها:

«نَضْرَةٌ» به معنای زیبایی و شادابی است. چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ» (۱) «ارائك» جمع «اریکه» به معنای تخت زینت داده شده است.

«زمهریر» به معنای سرمای شدید و «قُطُوف» جمع «قطف»، به معنای چیدن است.

«تذلیل» در معنای رام کردن و در اختیار گذراندن است.

«أَكْوَابٍ» جمع «کوب» به معنای کاسه و «قواریر» جمع «قاروره» به معنای شیشه و «سلسبیل» نام چشمه ای در بهشت است.

امام باقر علیه السلام ذیل آیه «جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا» فرمود: پاداش ابرار به خاطر صبری است که در برابر فقر و مصیبت های دنیا داشتند. (۲) چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی» (۳) صبر کردم در حالی که در چشم، خار و در گلو تیغ داشتم. و درباره امام حسین علیه السلام می خوانیم: «لقد عجت من صبرك ملائكة السماوات» (۴) همانا از صبر تو فرشتگان آسمان به تعجب افتادند.

اطعام ابرار برای دو هدف صورت گرفت: «لُوجِهَ اللّهِ» و «نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا» و به آن دو

ص: ۳۳۰

۱-۱. قیامت، ۲۲.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۱۸۶.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۹۸، ص ۲۳۹.

هدف هم رسیدند. «فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَاهُمْ نَصْرَهُ وَ سُوراً»

صابران نه تنها در قیامت پاداش می بینند، بلکه در دنیا، سلام و صلوات الهی را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱)، «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۲)، «إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا» (۳)

نعمت های بهشتی در اعلیٰ درجه خوبی هستند. تنوین در کلمات «نَصْرَهُ» ، «سُوراً» ، «جَنَّهُ» ، «حَرِيراً» برای عظمت است.

پیام ها:

۱- خداوند، مخلصان را به مراد خود می رساند. «إِنَّا نَخَافُ ... يَوْمًا عَبُوسًا - فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

۲- ثمره خوف از خدا، نجات از قهر اوست. «إِنَّا نَخَافُ ... فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

۳- کيفر و پاداش باید متناسب با عمل باشد. (حفظ و نجات محرومان، سبب حفظ و نجات انسان در قیامت است). «فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ»

۴- ترس امروز، امتیّت فردا و مسرور کردن امروز، مسرور شدن فردا را به دنبال دارد. «نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا ... فَوْقَاهُمْ اللَّهُ ... وَلَقَاهُمْ نَصْرَهُ وَ سُوراً»

۵- پاداش های الهی به خاطر صبر است. «جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا»

۶- بهشتیان در آسایش و آرامش به سر می برند. «مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ»

۷- هوای بهشت بسیار مطبوع است. «لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَ لَا زَمْهَرِيرًا»

۸- در بهشت، نعمت ها تسلیم ابرار هستند. «ذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَدْلِيلاً»

۹- خادمان بهشتیان، پروانه وار به دور آنان می چرخند. «يُطَافُ عَلَيْهِمْ»

۱۰- ظرف های بهشت در شکل و اندازه های متفاوت و مطابق با اراده و میل بهشتیان ساخته شده است. «قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا»

ص: ۳۳۱

۱- ۱. رعد، ۲۴.

۲- ۲. بقره، ۱۵۵.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۱۱.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثورًا ﴿١٩﴾ وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَ مُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَلَيْهِمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَ حُلُوعَا السَّمَاوَاتِ مِنْ فِضَّةٍ وَ سِقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَذَا لَكُنَّ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

و پسرانی همیشه جوان، (به خدمت) بر آنان می گردند، هرگاه آنان را بینی، پنداری مرواریدهای غلطان و پراکنده اند. و چون آنجا را بنگری نعمتی فراوان و سلطنتی بزرگ می بینی. بر اندامشان جامه های سبز از دیبای نازک و ضخیم است و با دستواره های نقره زینت شده اند و پروردگارشان شرابی طهور (پاک و پاک کننده) به آنان می نوشاند. همانا این جزایی است برای شما و سعیتان مورد سپاس است.

نکته ها:

از امام کاظم علیه السلام پرسیدند: چرا در این سوره نامی از حورالعین در پاداش ابرار و اهل بیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مطرح نشده است؟ امام علیه السلام فرمودند: به خاطر مقام فاطمه زهرا علیها السلام. (۱)

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کنند: هنگامی که بهشتیان وارد بهشت می شوند، با درختی روبرو می شوند که سایه ای گسترده دارد و از پای آن دو چشمه جاری است، آنان در چشمه ای خود را می شویند و از چشمه دیگر می نوشند و پس از آن هیچ بیماری و نارحتی در بدن آنها رخ نمی دهد و این است معنای «سِقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا».

(۲)

نعمت های بهشتی

میان نعمت های بهشتی با نعمت های دنیا تفاوت های بسیاری وجود دارد، که در اینجا به گوشه ای از آنان اشاره می کنیم:

بسیار زیادند: «فَاكِهِهٖ كَثِيرَهٗ» (۳)

ص: ۳۳۲

۱-۱. مناقب، ج ۳، ص ۳۲۸.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۲۱۲.

۳-۳. واقعه، ۳۲.

موسمی و فصلی نیستند: «لَا مَقْطُوعَهُ» (۱)

در بهره گیری از آنها هیچ منعی وجود ندارد. «وَلَا مَمْنُوعَهُ» (۲)

بهشتیان در استفاده از آنها حس انتخاب دارند. «مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۳)

برای هر نوع اشتهايي، نعمتی موجود است: «مِمَّا يَشْتَهُونَ» (۴)

استفاده از آنها آفات و عوارضی به دنبال ندارد: «لَا يُصَدَّعُونَ» (۵)

بهره گیری از آنها بدون زحمت است. «وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا» (۶)

هر چه بخواهید، خادمان برایتان فراهم می کنند: «وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ»

خادمان بهشتی هم زیبا هستند: «لَوْلَوْأَنَّ مَنُورًا»، هم پیر نمی شوند: «مُخَلَّدُونَ»

کامیابی در کمال آرامش است: «عَلَى الْأَرَائِكِ مَتَّكُونَ» (۷)

در بهشت حسادت و رقابت در آنجا راهی ندارد. «نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ» (۸)

نعمت ها با رضا و سلام پروردگار همراه است: «وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۹)، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۱۰)

ذریه مؤمن به آنها می پیوندند و کامیاب می شوند: «الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» (۱۱)

با اولیای الهی همسایه می شوند: «وهم جیرانی» (۱۲)

نعمت های بهشتی متنوع اند: «وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ ... وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ ...» (۱۳)

پیام ها:

۱- پذیرایی در بهشت، خصوصیات ویژه ای دارد. از جمله:

نیازی به درخواست و تقاضا ندارد، زیرا پذیرایی کنندگان همواره به دور بهشتیان می گردند. «يَطُوفُ»

ص: ۳۳۳

۱-۱. واقعه، ۳۳.

۲-۲. واقعه، ۳۳.

۳-۳. واقعه، ۲۰.

- ۴-۴. واقعه، ۲۱.
- ۵-۵. واقعه، ۱۹.
- ۶-۶. انسان، ۱۴.
- ۷-۷. یس، ۵۶.
- ۸-۸. واقعه، ۱۶.
- ۹-۹. توبه، ۷۱.
- ۱۰-۱۰. یس، ۵۸.
- ۱۱-۱۱. طور، ۲۱.
- ۱۲-۱۲. دعای ندبه.
- ۱۳-۱۳. محمّد، ۱۵.

مسئولین پذیرایی از هر سو بر بهشتیان اشراف دارند. «يُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ»

پذیرایی کنندگان نوجوانند. «وَالِدَانٌ مُّخَلَّدُونَ» (۱)

قیافه آنان مانند لؤلؤ درخشانده است. «حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا»

حکومت بهشتیان گسترده است. «مُلْكًا كَبِيرًا»

رنگ لباس پذیرایی کنندگان سبز «خَضْرَاءُ» و جنس لباس آنان از ابریشم نازک «سُنْدُسٍ» و ضخیم «إِسْتَبْرَقٌ» است.

ساقی ابرار، پروردگار متعال «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» و نوع شراب آنها، طهور است.

«شَرَابًا طَهُورًا» (امام صادق علیه السلام فرمود: این شراب، قلب بهشتیان را از غیر خدا پاک می کند. (۲))

۲- با آنکه بهشت، فضل و لطف الهی است، اما خداوند آن را مزد و اجر ابرار می شمرد تا بهشتیان به کار خود بیالند. «إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً»

۳- پاداش های الهی بر اساس نیت و کیفیت انجام کار است، نه بر اساس کمیت کار و مقدار و مبلغ احسان. (چند قطعه نان جو و این همه پاداش، فقط به خاطر داشتن اخلاص و ایثار است.) «إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۴- کسی که از مردم، نه پاداش طلب کند و نه تشکر بخواهد، «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا»، خداوند به او هم پاداش می دهد و هم تشکر می کند. «كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۵- تشکر و قدردانی از تلاش دیگران، یک صفت الهی است. «سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۶- نطفه بی مقدار «نُطْفَةٌ أَمْشَاجٌ» بر اثر ایمان و عمل و اخلاص و ایثار به جایی می رسد که آفریدگار هستی از او تشکر می کند. «وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

ص: ۳۳۴

۱- ۱. طور، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطَّعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَادْكُرِ اشْرَمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾

همانا ما خود قرآن را بر تو فرو فرستادیم. پس در برابر حکم پروردگارت صبر پیشه کن و از هیچ گنه کار یا کفران پیشه اطاعت مکن. و در هر صبح و شام، نام پروردگارت را یاد کن.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به فاصله میان طلوع فجر و طلوع آفتاب گفته می شود «اصیل» به معنای فاصله عصر تا غروب و آخر روز است. ممکن است مراد از این دو کلمه، یاد خدا در آغاز و انجام روز و اقامه نماز باشد.

پیام ها:

۱- در برابر تهمت سحر و کهنات به قرآن، مقاومت کنید. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۲- قرآن به تدریج نازل شده است. «نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۳- پیاده کردن فرامین قرآن، صبر و مقاومت لازم دارد. «نَزَّلْنَا ... فَاصْبِرْ»

۴- پایداری و صبر، در انجام فرمان پروردگار ارزش دارد نه در پافشاری به سلیقه های شخصی خود. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۵- فرامین الهی، برای رشد انسان است. «لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۶- انبیا به موعظه الهی نیاز دارند. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۷- گناه پیشه گان و خلافکاران تلاش می کنند که در رهبری مسلمانان نفوذ کنند.

«فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطَّعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا»

۸- یاد خدا، انسان را صبور و مقاوم می کند. فَاصْبِرْ ... وَادْكُرِ ... بُكْرَةً وَأَصِيلًا

۹- از اوقات مناسب برای یاد خدا، آغاز و پایان روز است. «بُكْرَةً وَأَصِيلًا»

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾

و بخشی از شب را برای او سجده کن و در بخشی طولانی از شب به تسبیح او پرداز. همانا اینان دنیای زودگذر را دوست دارند و روز گرانبار (قیامت) را پشت سر می نهند.

نکته ها:

فرمان عبادت و تکرار کلمه «لیل» در یک آیه کوتاه، نشانه ی اهمیت و نقش شب در عبادت است.

از امام صادق و امام رضا علیهما السلام پرسیدند: مراد از فرمان «سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» چیست؟ فرمودند: نماز شب. (۱)

پیام ها:

۱- محبت و دلبستگی به دنیا، سرچشمه گناه و کفر و از نشانه های گناه پیشگان است. لَا تُطْعَمُ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ... إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ

۲- دنیا، زودگذر و ناپایدار است. «الْعَاجِلَةَ»

۳- دنیاگرایی و آخرت گریزی، زمینه گناه پیشگی است. آثِمًا ... يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

۴- قیامت، روزی بسیار سخت و سنگین است. «يَوْمًا ثَقِيلًا»

۵- توجه به زودگذر بودن دنیا و سختی و سنگینی روز قیامت، از عواملی است که می تواند محبت انسان را از دنیا کم کند. الْعَاجِلَةَ ... يَوْمًا ثَقِيلًا

ص: ۳۳۶

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هَذِهِ تَذْكَرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاوَنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

مائیم که خلقشان کردیم و مفاصلشان را محکم ساختیم و هر گاه بخواهیم مانند آنها را چنانکه باید به جای آنان می آوریم. به راستی این آیات، وسیله تذکری است، پس هر که بخواهد، راهی به سوی پروردگارش در پیش گیرد. و شما چیزی رانمی خواهید، مگر این که خدا بخواهد، همانا خداوند دانا و حکیم است. هر که را بخواهد به رحمت خود درمی آورد و برای ظالمان عذابی دردناک آماده کرده است.

نکته ها:

«اسیر» بستن با بند است و «اسیر» کسی است که در بند بسته شده است. مراد از «شَدَدْنَا أَسْرَهُمْ» آن است که بندها و مفاصل آدمی را محکم کردیم.

پیام ها:

۱- کفر و طغیان بستر نابودی انسان است. آثِمًا أَوْ كَفُورًا ... بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ

۲- توانایی خداوند بر آفرینش انسان، نشانه توانایی او بر نابود کردن او است.

خَلَقْنَاهُمْ ... بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام کرده است. «إِنَّ هَذِهِ تَذْكَرَةٌ»

۴- قرآن، وسیله هوشیاری است. «إِنَّ هَذِهِ تَذْكَرَةٌ»

۵- راه خدا، اجباری نیست، هر که می خواهد به سعادت برسد، باید خود آن را انتخاب کند و بپیماید. «فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ سَبِيلًا»

۶- خواست انسان، نه مستقل از خواست خداوند است و نه برتر از آن. بلکه آنچه را انسان می خواهد، اگر مورد خواست خداوند نیز قرار گیرد، محقق می شود.

«وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۷- مشیت خداوند، عالمانه و حکیمانه است، نه گزافه. \square \square يَشَاءُ اللَّهُ ... عَلِيمًا حَكِيمًا

۸- بر اساس مشیت حکیمانه، کسانی که بخواهند مشمول رحمت الهی می شوند.

«يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ»

۹- کسانی از رحمت الهی دورند، که خود راه ظلم را پیش گرفته اند. \square «وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره پنجاه آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است که با «مرسلات» آغاز شده است و مراد از آن، فرشتگانی هستند که از سوی خداوند برای انجام امور مختلف، فرستاده می شوند.

این سوره نظیر سوره های انبیاء (۱)، قمر (۲)، حج (۳)، واقعه (۴)، حاقه (۵)، قیامت (۶)، نباء (۷)، تکویر (۸)، انفطار (۹)، انشقاق (۱۰)، غاشیه (۱۱)، قارعه (۱۲) و زلزال (۱۳) با آیات مربوط به معاد شروع شده است.

چنانکه مانند سوره های فاطر، ذاریات و نازعات با سوگند به فرشتگان آغاز شده است.

در این سوره، آیه «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» ده مرتبه تکرار شده، همان گونه که در سوره الرحمن آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» و در سوره قمر آیه «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ» تکرار شده است.

ص: ۳۴۰

۱-۱. «اقترب للناس حسابهم».

۲-۲. «اقتربت الساعة».

۳-۳. «ان زلزله الساعة شيء عظيم».

۴-۴. «اذا وقعت الواقعة».

۵-۵. «الحاقه ما الحاقه».

۶-۶. «لااقسم بيوم القيامة».

۷-۷. «عم يتساءلون».

۸-۸. «اذا الشمس كورت».

۹-۹. «اذا السماء انفطرت».

۱۰-۱۰. «اذا السماء انشقت».

۱۱-۱۱. «هل اتاك حديث الغاشيه».

۱۲-۱۲. «القارعه ما القارعه».

۱۳-۱۳. «اذا زلزلت الارض زلزالها».

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا^۱، فَالْعَاصِمَاتِ^۲ عَصْفًا^۳، وَ النَّاشِرَاتِ^۴ نَشْرًا^۵، فَالْفَارِقَاتِ^۶ فَرَقًا^۷، فَالْمُلْقِيَاتِ^۸ ذِكْرًا^۹، عُنْدَرًا^{۱۰} أَوْ نُذْرًا^{۱۱}، إِنَّهَا تُوَعَّدُونَ لِلْوَاقِعِ^{۱۲}»

به فرستاده های پی در پی سوگند. پس به طوفان های سهمگین (سوگند).

به نشردهندگانی (که حق را به نیکویی) نشر می دهند سوگند. پس آنان که به طور کامل (بین حق و باطل) فرق می گذارند. پس به القا کنندگان ذکر (و وحی به پیامبران). برای (رفع) عذر یا هشدار و انداز. همانا آنچه وعده داده می شوید، واقع شدنی است.

نکته ها:

کلمه «عرف» به معنای پی در پی است و به یال اسب که موهای ردیف دارد، عُرْفٌ گویند.

این واژه به معنای نیک و پسندیده نیز آمده و کلمه ی «معروف» از آن است.

برای اموری که در پنج آیه اول این سوره به آنها سوگند یاد شده، یعنی «الْمُرْسَلَاتِ^۱، فَالْعَاصِمَاتِ^۲، النَّاشِرَاتِ^۳، فَالْفَارِقَاتِ^۴ وَ الْوَعْدُونَ^۵»، سه تفسیر بیان شده است:

الف: برخی از مفسران عقیده دارند مراد از آنها انواع بادها و طوفان ها است؛ [\(۱\)](#)

ب: برخی عقیده دارند که مراد از آنها انواع فرشتگان است؛ [\(۲\)](#)

ص: ۳۴۱

۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲). تفسیر المیزان.

ج: برخی عقیده دارند که آیات اول و دوم مربوط به باد و طوفان و آیات سوم تا پنجم مربوط به فرشتگان است و این تفکیک به خاطر نوع حرف عطف است، زیرا حرف «واو» در اول آیه نشانه جدایی و حرف «فاء» در اول آیه نشانه اتصال است.

«العاصفات» جمع «عاصف» به معنای باد شکننده و سخت است، چنانکه در آیه ۱۲ سوره یونس می خوانیم: «رِيحٌ عَاصِفٌ» و کلمه «عصف» به معنای تندباد است، مانند: «كَعَصِفٍ مَّا كُولٍ» (۱)، «وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ» (۲)

اگر مراد از «عاصفات» را فرشتگان بدانیم، معنای آیه چنین است که فرشتگان، فرمان الهی را با شدت و سرعت انجام می دهند. نظیر آیاتی که می فرماید: «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۳) و یا «هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (۴).

در کنار هم آمدن سوگند به باها و فرشتگان، شاید به خاطر شباهت میان باد و فرشته باشد، از این نظر که هر دو لطیف و سریع اند و در آفرینش و تدبیر امور نقش دارند.

کلمه «ملقیات» به صورت جمع آمده است، شاید به خاطر آن که گاهی فرشتگان دیگری همراه فرشته وحی یعنی جبرئیل نازل می شوند و شاید به خاطر آن باشد که گاهی فرشته و گاهی افراد و امور دیگر وسیله تذکر انسان شده و مسایلی را به انسان القا می کنند.

خداوند متعال باید حجت را بر مردم تمام کند و جلوی بهانه ها و عذر تراشی ها را بگیرد.

«عُذْرًا». در آیه ۱۳۴ سوره طه نیز می خوانیم: اگر قبل از آمدن انبیا مردم را هلاک کنیم، عذر خواهند آورد و می گویند: چرا پیش از این پیامبری نفرستاد تا ما از او پیروی کنیم و گرفتار نشویم.

در صفات سه گانه ناشرات، فارقات و ملقیات یک سیر طبیعی وجود دارد. یعنی ابتدا باید فرشتگانی معارف را گسترش دهند: «النَّاشِرَاتِ»، سپس در سایه آن، حق و باطل و حلال و

ص: ۳۴۲

۱-۱. فیل، ۵.

۲-۲. الرَّحْمَن، ۱۲.

۳-۳. نحل، ۵۰.

۴-۴. انبیاء، ۲۷.

حرام از هم جدا شوند: «الفارقات» و به دنبال آن، ذکر القا شود. «فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا» (۱)

پیام ها:

۱- آنچه از جانب خداوند فرستاده می شود، مقدّس و قابل سوگند خوردن است.

«وَ الْمُرْسَلَاتِ»

۲- الطاف خداوند، دائمی و مستمر است. (۲) «وَ الْمُرْسَلَاتِ عَزْفًا»

۳- آنچه از جانب خداوند نازل می شود، خیر است. (۳) «وَ الْمُرْسَلَاتِ عَزْفًا»

۴- در نظام آفرینش، حتی وزش باد به طور تصادفی نیست، بلکه آفریدگار جهان، آن را می فرستد. «الْمُرْسَلَاتِ»

۵- مأموریت های مهم، باید به سرعت انجام شود. «عَصْفًا»

۶- در جهان بینی الهی، نرمی و سختی هر کدام به جای خود ارزشمند است.

عَزْفًا ... عَصْفًا

۷- توسعه و گسترش به معنای نادیده گرفتن اصول و چارچوب نیست.

«وَ النَّاشِرَاتِ نَشْرًا فَالْفَارِقَاتِ فَرَقًا»

۸- در نظام هستی کارها تقسیم شده و هر کاری به فرد یا گروهی سپرده شده و این رمز مدیریت موفق است. «الْمُرْسَلَاتِ ، النَّاشِرَاتِ ، الْفَارِقَاتِ»

۹- در نظام الهی، تکوین و تشریح در کنار یکدیگرند. وَ الْمُرْسَلَاتِ ... فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا

۱۰- در مأموریت های ارشادی باید مطلب به مخاطبان تفهیم شود. «فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا»

۱۱- هر گونه ذکر، الهام، علم و خطوط حق از سوی خداوند است. «فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا»

۱۲- خداوند با تفاوت هایی که میان حق و باطل قرار داده، هم اتمام حجت کرده است: «عُذْرًا» و هم هشدار می دهد. «نُذْرًا»

۱۳- در مأموریت های ارشادی، باید راه بهانه جویی مسدود شود. «عُذْرًا أَوْ نُذْرًا»

۱۴- برای امور مهم همچون وقوع قیامت، سوگندهای متعدّد مفید و راهگشا است. «وَ الْمُرْسَلَاتِ ، فَالْعَاصِمَاتِ ، وَ النَّاشِرَاتِ ، فَالْفَارِقَاتِ ، فَالْمُلْقِيَاتِ ، إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٍ»

۱-۱. تفسیرالمیزان.

۲-۲. این معنا در صورتی استفاده می شود که کلمه «عُرف» را به معنای پی در پی بدانیم.

۳-۳. در صورتی که کلمه «عُرف» را به معنای خیر و نیکی بدانیم، نظیر آیه «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ».

۱۵- انسان در مورد قیامت، دائماً نیاز به تذکر و یادآوری دارد. فَالْمُلَقَّيَاتِ ذِكْرًا ... إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعِ

فَمَاذَا التُّجُومُ طُمَسَتْ «۸» وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِحَتْ «۹» وَ إِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ «۱۰» وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتِلَتْ «۱۱» لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ «۱۲» لِيَوْمِ الْفَضْلِ «۱۳» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَضْلِ «۱۴»

پس آنگاه که ستارگان محو شوند و آنگاه که آسمان شکافته شود و آنگاه که کوهها از ریشه کنده شود و آنگاه که برای رسولان (برای ادای شهادت) وقت تعیین شود. برای چه روزی، اجل تعیین شده؟ برای روز داوری. و تو چه دانی که روز داوری چیست؟

نکته ها:

«طمس» به معنای از بین رفتن و محو شدن است و شاید مراد از بین رفتن نور آنها باشد.

«فرج» به معنای شکاف است و «وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِحَتْ» به معنای شکاف برداشتن و پاره پاره شدن آسمان است.

«أُقْتِلَتْ» از «وقت» به معنای تعیین وقت برای گواهی دادن انبیا در قیامت است که بارها در قرآن به آن اشاره شده است. چنانکه در سوره مائده می خوانیم: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ» (۱) روزی که خداوند همه انبیا را جمع گرداند، پس گوید: چگونه امتتان دعوت شما را اجابت کردند.

یکی از اسامی قیامت «يوم الفصل» یعنی روز جدایی است. در قرآن می خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۲) خداوند متعال در روز قیامت بین آنها (و آنچه بدان دل بسته اند) جدایی می افکند.

در این آیات با سه تعبیر از عظمت قیامت یاد شده است: «لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ لِيَوْمِ الْفَضْلِ وَ مَا

ص: ۳۴۴

۱-۱. مائده، ۱۰۹.

۲-۲. حج، ۱۷.

و تکرار کلمه «یوم» نشانه عظمت آن روز است.

مشابه این چند آیه در سوره های دیگر قرآن نیز دیده می شود:

«فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ» در جای دیگر می فرماید: «وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ» (۱)

«وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ» در جای دیگر می فرماید: «إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ» (۲)

«وَ إِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ» در جای دیگر می فرماید: «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا» (۳)

«وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتْ» در جای دیگر می فرماید: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ» (۴)

پیام ها:

۱- نظام کنونی آفرینش در قیامت دگرگون می شود؛ ستارگان محو و آسمان شکافته می شود و این دگرگونی بارها در قرآن یادآوری شده است: «فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ»

۲- حقیقت قیامت تنها از راه وحی قابل شناخت است. «وَ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ»

۳- در قیامت، برای گواهی پیامبران بر امت های خویش، وقتی معین قرار داده شده است. «وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتْ ، لَأَيُّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ»

وَيُلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ «۱۵» أَلَمْ نُنْهَكِ الْأَوَّلِينَ «۱۶» ثُمَّ نَتَّبِعُهُمُ الْآخِرِينَ «۱۷» كَذَلِكَ نَفْعِلُ بِالْمُجْرِمِينَ «۱۸» وَيُلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ «۱۹»

در آن روز، وای بر تکذیب کنندگان. آیا پیشینیان را هلاک نکردیم. سپس دیگران را در پی آنان آوردیم. ما با مجرمان این گونه عمل می کنیم. وای بر تکذیب کنندگان در آن روز.

ص: ۳۴۵

۱-۱. تکویر، ۲.

۲-۲. انشقاق، ۱.

۳-۳. طه، ۱۰۵.

۴-۴. مائده، ۱۰۹.

نکته ها:

در این سوره بارها آیه «وَيَلُومُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» تکرار شده و در پایان هر چند آیه، این هشدار به چشم می خورد.

کلمه «وَيَلُومُ» در مقام هشدار و تهدید به عذاب و هلاکت به کار می رود و بر اساس روایات، نام وادی خاصی در جهنم و یا نام یکی از درهای آن است.

پیام ها:

۱- تکذیب کنندگان دین در معرض هلاکت و نابودی هستند و قهر خداوند نسبت به آنان، یک سنت الهی است. «وَيَلُومُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ»

۲- با طرح تاریخ گذشتگان، وجدان های خفته را بیدار کنید. «أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ»

۳- تکذیب دین سابقه طولانی دارد. لِلْمُكَذِّبِينَ ... الْأَوَّلِينَ

۴- تمدن های بشری، اگر از مرز دین بگذرند، روبه افول و سقوط می روند و جای خود را به تمدن های دیگر می دهند. نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ... نُتَّبِعُهُمُ الْآخِرِينَ

۵- ریشه جرم و فساد در جامعه، تکذیب دین و ارزشهای دینی است. المکذبین...

المجرمین

۶- قهر خداوند، قانونمند است و تنها گناهکاران و مجرمان را در برمی گیرد.

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

۷- عذاب های الهی، از روی انتقام نیست، بلکه بر اساس استحقاق انسان ها است.

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيَلُومُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

آیا ما شما را از آبی پست خلق نکردیم. پس آن را در قرارگاهی استوار قرار دادیم. تا مدتی معین. پس اندازه گیری کردیم و ما چه خوب اندازه گیریم. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

«مِهِين» به معنای حقیر، ضعیف و قلیل و «مَكِين» به معنای محکم و استوار است.

برای تولید یک محصول، لوازم و شرایطی مورد نیاز است، از جمله: تعیین اهداف، تأمین مواد، طرح و برنامه، زمان بندی مراحل اجرا، خدمات پشتیبانی پس از تولید، تعمیر و اصلاح.

در آفرینش انسان همه این مراحل پیش بینی و اجرا شده است:

هدف: تکامل اختیاری و معنوی انسان. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)

مواد اولیه: تراب و نطفه. «مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ» ،

محل تولید: «فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ» ،

طرح و برنامه تولید: نُطْفَةٍ ، عَلَقَةٍ ، مُضْغَةٍ ،...

زمان بندی: «إِلَى قَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ،

برنامه ریزی درونی: «فَأَلَّهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (۲)، همراه با کنترل بیرونی: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۳) و «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى» (۴).

خدمات پس از تولید: «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» (۵).

تعمیر و اصلاح: «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» (۶)، «فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۷).

شاهکار خلقت آن است که خداوند آفرینش انسان را با آن همه پیچیدگی بر روی یک قطره آب طراحی کرده است که هیچ هنرمندی توان طراحی بر روی آن را ندارد. «نَخْلُقُكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ»

خداوند در آفرینش انسان، یک بار مدال «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۸) را به خود داده است و در

ص: ۳۴۷

۱-۱. ذاریات، ۵۶.

۲-۲. شمس، ۸.

۳-۳. انسان، ۳.

- ٤-٤. لیل، ١٢.
- ٥-٥. زخرف، ٣٢.
- ٦-٦. توبه، ١٠٤.
- ٧-٧. انعام، ٥٤.
- ٨-٨. مؤمنون، ١٤.

اینجا عنوان «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ» را مطرح می کند. آری، او بهترین خالق و بهترین قادر است.

عبارت «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف. با توجه به عبارت «إِلٰهِي قَدْرٍ» و «فَقَدَرْنَا» که پیش از آن آمده، مراد از «قادران» اندازه گیری باشد که خداوند بهترین اندازه گیری را در مورد انسان به کار برده است.

ب. با توجه به آنکه بحث خلقت و مراحل آن است که نیاز به قدرت دارد، مراد از «قادران» قدرت و توان باشد که خداوند کمال قدرت را در آفرینش انسان به کار برده است.

خداوند در همه چیز بهترین است:

بهترین یاری کننده و بهترین سرپرست: «نِعْمَ الْمَوْلٰی وَ نِعْمَ النَّصِیْرُ» (۱)

بهترین پشتیبان: «نِعْمَ الْوَكِیْلُ» (۲)

بهترین مهد گستر: «فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ» (۳)

بهترین اجابت کننده: «فَلَنِعْمَ الْمُجِیْبُونَ» (۴)

بهترین پاداش دهنده: «نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِیْنَ» (۵)

بهترین قادر و تقدیر کننده: «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ»

پیام ها:

۱- آفرینش انسان از آبی بی مقدار، هم نشانه عظمت و قدرت الهی است و هم دلیلی بر معاد و آفرینش دوباره انسان. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِیْنٍ»

۲- یاد ضعف ها و ناچیز بودن گذشته ها، غرور و تکبر انسان را از بین می برد. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِیْنٍ»

۳- در شیوه دعوت و تبلیغ، از مسایل محسوس بگوئید. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِیْنٍ»

ص: ۳۴۸

۱- ۱. انفال، ۴۰.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

۳- ۳. ذاریات، ۴۸.

٤-٤. صافّات، ٧٥.

٥-٥. آل عمران، ١٣٦.

۴- از خداوند بیاموزیم و در کار و تولید، به دنبال استواری و استحکام باشیم. «فِي قَرَارٍ مَكِينٍ»

۵- تقدیر و زمان بندی، از اصول آفرینش الهی است. «إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ فَقَدَرْنَا»

۶- رشد جنین بر اساس اندازه گیری های دقیق الهی است. «فَقَدَرْنَا فَنَعْمَ الْقَادِرُونَ»

أَلَعَمِ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءٌ وَأَمْواتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رِوَاثًا وَآسَافًا وَمَاءً قَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيَلُوكَ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكذِبِينَ ﴿٢٨﴾ انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنتُمْ بِهِ تُكذِبُونَ ﴿٢٩﴾ انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظِلِّ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ إِنَّهَا
تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَلُوكَ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكذِبِينَ ﴿٣٤﴾

آیا زمین را محل اجتماع زنده ها و مرده ها قرار ندادیم. و در آن کوههایی استوار و بلند قرار دادیم و آبی گوارا به شما نوشاندیم. پس در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. (به مجرمان گویند): بروید به سوی آنچه آن را تکذیب می کردید. بروید به سوی سایه ای سه شاخه، نه خنک است و نه از شعله آتش مصون می دارد. همانا دوزخ، شرارههایی به اندازه کاخ پرتاب می کند. گویی شترانی زرد مویند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

«کفات»، نام محلی است که در آن چیزی نهاده و گردآوری می شود. در روایات می خوانیم که امام صادق علیه السلام نگاهی به قبرستان کرده و فرمود: اینجا کفات مردگان است و نگاهی به خانه ها کرده و فرمود: اینجا کفات زنده هاست. (۱)

مراد از «ظِلُّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ» سایه ای است که از دود عظیم آتش دوزخ ایجاد می شود، اما روشن است که این سایه نه فقط آرامش بخش نیست بلکه سوزنده و آزار دهنده است.

این دود به قدری متراکم و عظیم است که شاخه شاخه می شود، شاخه ای از بالای سر،

ص: ۳۴۹

شاخه ای از طرف راست و شاخه ای از سمت چپ، فرد دوزخی را فرامی گیرد و در کام خود فرو می برد.

زبانه هایی که از آتش دوزخ برمی خیزد، همانند قصرهای بلند دنیوی است و همچون شترانِ زرد رنگ است. گویا قرآن، کاخ نشینان و زراندوزان را تهدید می کند که مراقب باشید گرفتار شرارهای قصرگونه دوزخ نشوید.

﴿شَامِحَاتٍ﴾ به معنای کوههای بلند و «فِرَاتٍ» به معنای آب گوارا است.

﴿ظِلِّ ظَلِيلٍ﴾ به معنای سایه دائم و «ظِلِّ لَا ظَلِيلٍ» یعنی سایه غیر مفید و غیر خنک.

﴿جِمَالَتٌ﴾ جمع «جمل» به معنای شتر و «صُفْرٌ» جمع «اصفر» به معنای زرد است.

خداوند زمین را از نظر وسعت، نحوه حرکت، تأمین امتیاز از طریق کوهها، تأمین آب مورد نیاز انسانها، گیاهان و حیوانات، به مناسب ترین شکل آفرید و خاک را بهترین وسیله برای از بین بردن زباله، آبهای آلوده و دفن مردگان قرار داد و در آن نوعی تصفیه خانه با داشتن خاصیت میکرب کشی قرار داد به نحوی که زمین آب آلوده می گیرد و آب زلال تحویل می دهد. این تصفیه خانه، طبیعی، مجانی، دائمی، عمومی و بدون پیدا شدن نقص فنی است. راستی اگر زمین وجود نداشت، بوی بد و تعفن همه را آزار می داد.

قهر الهی از همه سو مجرمان را احاطه می کند به نحوی که راه فراری در کار نیست و تنها راه به سوی دوزخ باز است. «انْطَلِقُوا إِلَىٰ مِمَّا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ» چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «كَلِمًا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» (۱)، «أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا» (۲)

پیام ها:

۱- روی زمین بهترین جایگاه برای زندگان و درون آن بهترین جایگاه برای مردگان است. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءٍ وَ أَمْواتًا»

۲- کوهها از منابع تأمین آب مورد نیاز است. «رَوَّاسِيَ شَامِحَاتٍ وَ أَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً»

ص: ۳۵۰

۱-۱. حج، ۲۲.

۲-۲. کهف، ۲۹.

۳- صحنه قیامت به قدری سخت و دشوار است که گویا رفتن به دوزخ برای مجرمان نوعی رهایی است. انْطَلِقُوا إِلَيَّ ...

۴- دوزخ را دود غلیظی احاطه کرده است که سایه آفرین است، اما در آن هیچ آسایشی نیست. ظِلٌّ ... لَا ظَلِيلٍ

۵- کاخ ها و سرمایه هایی که در دنیا به ناحق به دست می آیند، در قیامت به شراره های دوزخ تبدیل می شوند. «كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جَمَالَتْ صُفْرًا»

۶- وقتی زبانه های آتش دوزخ مانند قصر بلند و مانند شتر عظیم باشد، خود آتش چگونه خواهد بود! «بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جَمَالَتْ صُفْرًا»

۷- ریشه همه جرم ها، عقاید فاسد است. زیرا کسی که اعتقاد ندارد و حق را تکذیب می کند، به هر کار خلافی دست می زند. «وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾ هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأُولَىٰ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا ﴿٣٩﴾ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

(مجرمان) در این روز حرفی برای گفتن ندارند. و به آنان اجازه داده نمی شود تا عذر خواهی کنند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. این روز، روز جدایی است که شما و پیشینیان را جمع کردیم. پس اگر چاره ای دارید به کار گیرید. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

قیامت دارای مواقف متعددی است. در یک موقف بر لب ها مهر زده می شود و کسی توان سخن گفتن ندارد: «هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ» و «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ» (۱) و در مواقف

ص: ۳۵۱

دیگر گفتگوهایی در کار است. آیات زیادی در قرآن به بیان گفتگوها و ناله های مجرمان در قیامت پرداخته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: خدا عادل تر از آن است که بنده اش عذر داشته باشد و خداوند اجازه ندهد آن را بیان کند، ولی چون بنده گنه کار عذری ندارد، به او اجازه داده نمی شود در دادگاه الهی سخنی بگوید. (۱)

در دنیا انسان قادر است تا خود یا دیگران را فریب دهد و به وسیله زر و زور و تزویر و یا وعده و تهدید و رشوه، یا وابستگی نسبی و سببی برای خود چاره ای بیندیشد ولی در قیامت راه برای تمام این کارها بسته است. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونَ»

پیام ها:

۱- در قیامت، مجرمان یا از روی ترس، یا به خاطر بی فایده بودن، یا به خاطر مهر خوردن بر دهان و یا به خاطر روشن بودن همه مسایل، سخن نمی گویند.

«هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ»

۲- مبلغ و مربی نباید از تکرار هشدار خسته شود. در این سوره آیه «وَيُلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» ده مرتبه تکرار شده است.

۳- قیامت، هم روز جمع است و هم روز فصل. «هَذَا يَوْمُ الْفُضْلِ جَمَعْنَاكُمْ» (از یکسو همه جمع می شوند و هیچ کس جا نمی ماند: «وَ حَشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۲) و از سوی دیگر میان خوبان و بدان فیصله داده می شود و جدایی می افتد، حتی بهشتیان در بهشت درجاتی دارند).

۴- قیامت، روز حسابرسی و قضاوت است، نه عذرخواهی. «لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ»

ص: ۳۵۲

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۷۸.

۲- ۲. کهف، ۴۷.

فَيَعْتَذِرُونَ ... هَذَا يَوْمَ الْفَضْلِ»

۵- در قیامت نه فرار است، نه فریب و نه فدیة ای قبول می شود و راهی برای فلاح وجود ندارد. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا»

۶- در قیامت، مجرمان ناتوان و درمانده از هر گونه چاره اندیشی اند. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفُؤَاكِهِ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

همانا پرهیزکاران در سایه ها و چشمه ها (قرار دارند). و هر نوع میوه که بخواهند فراهم است. بخورید و بیاشامید به پاداش آنچه انجام می دادید، گوارایتان باد.

همانا ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

در آیات قبل، خداوند ویژگی های دوزخ و دود و آتش سه شعبه ای که آن را احاطه کرده بیان فرمود و در این آیه در مقابل آن، سه نعمت برای اهل تقوا بیان فرموده است: «ظِلَالٍ وَعُيُونٍ وَفُؤَاكِهِ»

کلمه «هَنِيئًا» آنجا به کار می رود که هیچ سختی و ناگواری به دنبال نباشد و کاملاً گورا و مطبوع باشد.

یکی از شیوه های تربیتی قرآن، شیوه مقایسه است:

پاداش متقین: کیفر مجرمین:

«فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ»

«ظِلُّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ لَا ظَلِيلٍ»

«كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا»

«كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

«إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

«هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

«انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»

سؤال: چرا بعد از آیات مربوط به بهشت نیز آیه «وَيُلِيَّ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ» آمده است؟

پاسخ: شاید به خاطر آن که حسرت محرومیت از نعمت های بهشت، خود بالاترین عذاب هاست.

ص: ۳۵۳

۱- بهشت و دوزخ سایه های متفاوت دارند. **ظِلٌّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ... فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ**

۲- انسان تنوع طلب است و در بهشت، باغ ها، چشمه ها، میوه ها، خوراکی ها و نهرها همه متنوع اند. **«فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ وَ فَوَاكِهٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ»**

۳- وجود آب و درخت در کنار هم، نشانه کامیابی کامل است. **«فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ»**

۴- محرومیت مؤمنان در دنیا، با کامیابی در قیامت جبران می شود. **«إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ»**

۵- معاد جسمانی است و نعمت های آن متناسب با نیازهای جسم بشری. **«وَ فَوَاكِهٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا»**

۶- دریافت نعمت وابسته به عملکرد انسان است. **«هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۷- خوردنی های بهشتی، عارضه و مشقتی را به دنبال ندارد. **«كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا»**

۸- بهشت را به بها دهند نه بهانه. **«بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۹- عملی ارزش دارد که دائمی و پایدار باشد، نه موسمی و مقطعی. **«كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۱۰- لازمه ی تقوا، تلاش و احسان است. **الْمُتَّقِينَ ... كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ... الْمُحْسِنِينَ**

۱۱- سنت الهی در کيفر و پاداش انسان ها یکسان است. **«إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»**

۱۲- تکرار هشدار نشانه لطف خداوند است تا شاید مستکبران بر سر عقل آیند و از تکذیب حقایق دین دست بردارند. **«وَيُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»**

كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ «۴۶» وَ يُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ «۴۷» وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَزُكُّونَ «۴۸» وَ يُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ «۴۹»
فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ «۵۰»

بخورید و بهره گیرید اندک که همانا شما مجرمید. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. و هر گاه به آنان گفته شود رکوع کنید، رکوع نمی کنند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. پس بعد از این (قرآن) به کدامین سخن ایمان می آورند؟

پزشک در دو حالت به بیمار اجازه می دهد که هر غذایی را بخورد: یکی آنجا که بیمار درمان گشته و سالم است و دیگر آنجا که بیماری فرد لاعلاج و بدون درمان است و پزشک از بهبود او مأیوس شده است. در قرآن نیز فرمان «كُلُوا» گاهی نشانه امید و سلامتی است و گاهی نشانه قهر الهی، چنانکه در آیات خداوند خطاب به مجرمان می فرماید: «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ» و نظیر آیه «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ» (۱) هر کاری می خواهید، بکنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به قبیله ثقیف دستور نماز داد، آنها گفتند: ما در برابر کسی خم و راست نمی شویم. حضرت فرمود: دینی که رکوع و سجود در آن نباشد، خیری نیست. «لا خیر فی دین لیس فیه رکوع و لا سجود» (۲)

بعد از فتح مکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از همسر ابوسفیان (مادر معاویه) پرسید: اسلام را چگونه می بینی؟ گفت: اسلام خوب است مگر سه چیز آن: حجاب، اذان بلال، رکوع و سجود.

پیامبر در پاسخ فرمود: اما حجاب بهترین پوشش است و نماز بدون رکوع و سجود نماز نیست و بلال نیز بهترین بنده است. (۳)
«حَدِيثٌ» به معنای سخن جدید و تازه است که از دیگران سابقه ندارد.

حضرت ابراهیم پس از تجدید بنای کعبه از خداوند خواست تا فقط به اهل ایمان روزی دهد. «وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ التَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ» اما خداوند فرمود: من در دنیا به کفار نیز روزی می دهم و حساب قیامت از دنیا جداست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعُهُ ...» (۴)

رکوع از ارکان نماز و مشخصه و نشانه ویژه نماز است، زیرا سجده به خودی خود و خارج از نماز نیز محقق می شود، مانند سجده شکر. ولی رکوع جایگاهی جز نماز ندارد و لذا درباره نماز کلمه رکعت به کار می رود. «إِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ»

ص: ۳۵۵

۱-۱. فصلت، ۴۰.

۲-۲. بحار، ج ۱۷، ص ۵۲.

۳-۳. تفسیر الکاشف.

۴-۴. بقره، ۱۲۶.

۱- کامیابی دنیا نسبت به کامیابی آخرت، بسیار ناچیز است. «كُلُوا وَ تَمَتُّعُوا قَلِيلًا»

۲- کامیابی از نعمت های دنیا، نشانه محبوبیت نزد خداوند نیست. (مجرمان نیز بهره مند می شوند.) «كُلُوا وَ تَمَتُّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

۳- بهره مجرمان از نعمتهای الهی، فقط بهره مادی است. «كُلُوا وَ تَمَتُّعُوا ... إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

۴- زندگی دنیا هر قدر هم طولانی باشد، نسبت به آخرت ناچیز است. «تَمَتُّعُوا قَلِيلًا»

۵- از نشانه های تکذیب عملی دین، ترک نماز است. (ترک نماز در میان دو کلمه «مکذبین» قرار گرفته است.) «وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۶- انکار دین و ارتکاب جرم، ملازم یکدیگرند. «إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۷- قرآن، شیواترین، تازه ترین و شایسته ترین پیام برای مردم است. «فَبَأَىٰ حَدِيثٍ»

۸- مطالب قرآن هرگز کهنه نمی شود و در هر زمان، نو و تازه است. «فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَهُ»

۹- اگر کسی به قرآن ایمان نیاورد، به کدام سخن ایمان خواهد آورد. «فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه دوم است که از قیامت، به «نبأ عظیم» یعنی خبر بزرگ یاد می کند.

آیات این سوره با استدلال به نظام حکیمانه حاکم بر طبیعت، برپایی قیامت برای اجرای نظام پاداش و کیفر را لازمه حکمت الهی شمرده و هستی انسان بدون آن را عبث و بیهوده می داند.

ادامه سوره گوشه ای از عذاب سخت طغیان گران و نعمت های بهشتیان را بیان می دارد و با هشدار شدید به کافران پایان می پذیرد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

عَمَّ يَسَاءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

درباره چه از یکدیگر می پرسند؟ از خبر بزرگ، همان که ایشان در باره آن اختلاف دارند، چنین نیست؛ زود است که بدانند. باز چنین نیست؛ زود است که بدانند.

واژه «نبا» به معنای خبرِ مهم و حتمی است که از آیات بعد فهمیده می شود مراد از آن خبر برپاشدن قیامت و رستاخیز است.

در روایات، حضرت علی علیه السلام به عنوان یکی از مصادیقِ «نَبَأٌ عَظِيمٌ» معرفی شده است. (۱)

درباره معاد، کفار چند گروهند: «الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ» بعضی آنها محال و برخی بعید دانسته و برخی تردید می ورزند و برخی دیگر لجاجت می کنند.

سؤال، گاهی برای فهمیدن مطلب است که مورد تأیید و تأکید قرآن است، چنانکه می فرماید: «فَسَيُنْزِلُ اللَّهُ أَهْلَ الذِّكْرِ» (۲) اما گاهی سؤال، برای ایجاد تشکیک و تردید در ذهن دیگران است، آنها در امور قطعی و حتمی مانند وقوع قیامت که قرآن در این آیات، آن را مورد مذمت قرار می دهد.

پیام ها:

۱- شروع سخن با طرح سؤال، در تأثیر کلام مؤثر است. «عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ»

۲- تشکیک در قیامت، کار کافران است. «يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ»

۳- اگر سوال طبیعی بود باید جواب داد: یسئلونک... قل ولی اگر شیطنت بود.

□
برخورد لازم است. «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ»

□
۴- در برابر طعنه و کنایه به مقدّسات و باورهای قطعی، با قاطعیّت باید سخن گفت. «كَلَّا»

□ □
۵- در برابر تردید، باید حرف حق را تکرار کرد. «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ... كَلَّا سَيَعْلَمُونَ»

۶- قیامت دور نیست. «سَيَعْلَمُونَ» (حرف سین رمز نزدیک بودن است)

۷- قیامت، روز کشف حقائق است. «سَيَعْلَمُونَ»

ص: ۳۵۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نحل، ۴۳.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾

آیا زمین را بستر قرار ندادیم؟ و کوهها را (همچون) میخ‌ها؟ و شما را جفت آفریدیم. و خواب را مایه آرامش شما قرار دادیم. و شب را پوششی ساختیم. و روز را وقت تلاش و معاش قرار دادیم.

نکته‌ها:

«اوتاد» جمع «وتد» به معنای میخ است و تشبیه کوه به میخ، از معجزات علمی قرآن است. ریشه کوه‌ها در عمق زمین، مانع حرکت لایه‌های زمین و وقوع زلزله‌های دائمی است. کوهها همچون میخ، چند برابر آنچه در بیرون اند، در دل زمین فرورفته اند، بگذریم که کوه‌ها منافع دیگری نیز دارند: حافظ برفها برای تابستان، مانع تند بادهای، علامت و نشانه راهها، محل معادن و سنگها و غارها و عامل ایجاد درّه‌ها هستند که هر یک در جای خود برای زندگی ضروری است.

«سبات» به معنای قطع کار و تعطیل کردن آن است که موجب آسایش و آرامش جسم و روان می‌شود.

پیام‌ها:

۱- مشیت نمونه خروار است. مطالعه در هستی، بهترین راه خداشناسی و معادشناسی است. **أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ...**

۲- انسان در دادگاه عقل و وجدان خدا پرست است و می‌توان از وجدان او درباره قدرت الهی سوال کرد. **«أَلَمْ نَجْعَلِ**

۳- از قدرت خداوند به آفرینش زمین و آسمان و دیگر پدیده‌های طبیعی، به قدرت او برای برپایی قیامت، استدلال کنید. **الْأَرْضَ ... الْجِبَالَ ... اللَّيْلَ ... النَّهَارَ ...**

۴- پس از طرد افکار باطل، بر عقاید حقتان استدلال کنید. **كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ... أَلَمْ نَجْعَلِ**

۵- اگر روحیه لجاجت نباشد، انسان از همین زمین و زمان و خواب و خوراک می تواند درس بگیرد. الْأَرْضُ ... اللَّيْلُ ... النَّهَارُ

...

۶- قدرت و حکمت الهی در آفرینش ما و هستی، دلیل آن است که ما را با مرگ رها نخواهد کرد. خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ... نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ... النَّهَارَ مَعَاشًا

وَ بَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿١٢﴾ وَ جَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ﴿١٣﴾ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ لَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَ جَنَّاتٍ أَلْفَافًا ﴿١٦﴾

و بر فراز شما هفت (آسمان) استوار بنا کردیم. و (خورشید را) چراغی فروزان قرار دادیم. و از ابرهای متراکم و فشرده، آبی فراوان فرو فرستادیم. تا بوسیله آن دانه و گیاه و باغهای پر درخت بیرون آوریم.

نکته ها:

«معصرات» از «عصر» به معنای فشردن، یا صفت ابرهای باران زاست که گویا چنان خود را می فشردند که باران ببارند و یا صفت بادهایی که ابرها را متراکم و فشرده می سازد تا از آنها باران ببارد. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند اداره هستی را بر اساس یک نظام مشخص (نظام سببیت و علت و معلول) قرار داده است. (نور و حرارت خورشید همراه با ابر و باران، عامل تولید دانه و گیاه می شود). سِرَاجًا وَهَاجًا ... مَاءً ثَجَّاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ لَبَاتًا

۲- قرآن، شعر نیست، اما از آهنگ و موسیقی خاصی برخوردار است. «وَهَاجًا ، ثَجَّاجًا ، لَبَاتًا»

۳- اسباب و وسایل طبیعی، نباید ما را از خداوند غافل کند. لِنُخْرِجَ بِهِ ...

ص: ۳۶۱

۴- خداوندی که زمین مرده را با نزول باران به صورت بوستانی پر درخت در می آورد، از زنده کردن مردگان عاجز نیست.
لُنْخْرِجَ بِهِ ... جَنَّاتٍ أَلْفَافاً

إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتاً^{۱۷} يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجاً^{۱۸} وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَاباً^{۱۹} وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً^{۲۰}

همانا روز جدایی، وعده گاه (ما با شما) است. روزی که در صور دمیده شود و گروه گروه می آید. و آسمان گشوده شود و به صورت درهایی باز در آید. و کوه ها روان شوند و چون سراب گردند.

نکته ها:

قیامت از جهتی «یوم الجمع» است که همه در آن اجتماع می کنند و از جهتی «یوم الفضل» نامیده شده، زیرا خوبان از بدان و حق از باطل جدا و به اختلافات فیصله داده می شود.

در روایات می خوانیم که در قیامت مردم به گروه های مختلفی تقسیم می شوند و هر گروه به شکلی؛ سخن چین در قیافه میمون، حرام خوار در شکل خوک، رباخوار در قالب وارونه، قاضی ظالم به صورت کور، خودپسند کر و لال، عالم بی عمل در حال جویدن زبان، همسایه آزار بی دست و پا، سعایت کننده آویخته بر آتش، هوسباز بدبو، و فخر فروشان به لباس با لباس دوزخی محشور می شوند. (۱)

حرکت کوه ها مقدمه به هم خوردن آنها و خرد شدن و ذره ذره شدن سنگها و در نهایت، روان شدن به گونه ای است که از دور سراب به نظر آیند. «وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً»

پیام ها:

۱- دنیا، مقدمه قیامت است و این همه نعمت عبث و بیهوده نیست. «إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتاً»

ص: ۳۶۲

۲- زمان قیامت از قبل نزد خداوند معلوم است. «كَانَ مِيقَاتًا»

۳- قیامت نیز نظامی دارد «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»

۴- در قیامت، نظام آسمان و زمین دگرگون می شود. «فُتِحَتِ السَّمَاءُ ... سِيرَتِ الْجِبَالِ»

۵- انسان با مرگ، رها و فراموش نمی شود. «يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا»

۶- به پیوندها و روابط دنیوی دلخوش نباشید که روزی همه چیز گسسته می شود. «يَوْمَ الْفُضْلِ»

۷- ارتباط زمین و آسمان و اهل آنها، در قیامت توسعه می یابد. «فُتِحَتِ السَّمَاءُ»

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مآبًا ﴿٢٢﴾ لَا يَبْتَئِنَ فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بِرِذَاً وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَاقًا ﴿٢٥﴾
جَزَاءً وَفِاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا ﴿٢٨﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا
عَذَابًا ﴿٣٠﴾

همانا دوزخ، کمین گاهی است. برای سرکشان، جایگاه و بازگشتگاهی است. روزگارانی در آن به سر برند. در آن دوزخ، نه خنکی چشند و نه آشامیدنی. مگر آب جوش و خونابه و چرکابه ای. که این، کیفری مناسب گناه آنهاست. آنان بودند که به روز حساب، امید و باوری نداشتند. و آیات ما را به سختی تکذیب می کردند. (ولی) ما حساب همه چیز را در کتاب خود داشتیم. پس بچشید که جز عذاب بر شما نمی افزاییم.

نکته ها:

«مرصاد» یعنی کمین گاه و «طاغین» از «طغیان»، بی اندازه پیش رفتن در معصیت است.

«مثاب» از «اوب» به معنای قرارگاه و رجوع است و فرجام را از آن جهت مثاب گویند که انسان با عمل خود آن را فراهم کرده و اکنون به آن باز می گردد.

«احقاب» جمع «حقب» به معنای مدت طولانی است.

در روایات می خوانیم: «احقاب» جمع «حقب» و هر حقب شصت سال و به گفته بعضی هشتاد سال است که هر روز آن مثل هزار سالی است که شما در دنیا می شمارید. (۱)

«حمیم»، آب داغ و «غساق»، آب زردی است که از زخم و چرک و خون خارج می شود.

ممکن است معنای آیه چنین باشد که جهنم برای همه در کمین است ولی متقین از آن عبور می کنند و برای مجرمان جایگاه می شود. «لِلطَّاغِيْنَ مَا بَأٌ»

با توجه به عدالت الهی که کیفر و جزا مطابق عقائد و کردار است، «جَزَاءٌ وِفَاقاً» پس زیادی عذاب در آیه «فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَاباً» به خاطر زیادی کفر و فرار از حق است. «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَاراً» (۲) چون در برابر هر دعوتی از انبیا، فرار کفار بیشتر می شود، خداوند نیز عذاب آنان را بیشتر می کند.

در دوزخ، به جای سردی، گرمی و به جای شراب، غساق است. «بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَاقًا»

پیام ها:

۱- دوزخ، از هم اکنون در کمین خلفکاران است. «إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا»

۲- گرفتار شدن و به دام افتادن مجرمان، امری قطعی است. «مِرْصَادًا لِلطَّاغِيْنَ»

۳- طغیان گری، نشانه دوزخیان است. «لِلطَّاغِيْنَ»

۴- کیفرهای الهی عادلانه است. «جَزَاءٌ وِفَاقاً»

۵- حتی احتمال حساب و کتاب در قیامت، برای کنترل انسان کافی است.

«لَا يَزُجُونَ حِسَابًا»

۶- بی اعتقادی به قیامت، رمز طغیان است. «لِلطَّاغِيْنَ ... لَا يَزُجُونَ حِسَابًا»

۷- انکار قیامت، زمینه انکار همه چیز است. «لَا يَزُجُونَ حِسَابًا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا»

۸- ریز و درشت کارها حساب و کتاب دارد و خداوند احاطه علمی به همه چیز

١-١) تفسير نورالثقلين.

٢-٢) نوح، ٦.

دارد و این احاطه، ثابت و باقی است. («کتاباً» رمز ثبوت و بقا است) «كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا»

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِمَّنْ رَّبُّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾

همانا برای اهل پروا، رستگاری و کامیابی بزرگی است. انواع باغ ها و انگورها. و همسرانی زیبا و دلربا، همانند و هم سال و جام های سرشار. در آنجا نه بیهوده ای شنوند و نه تکذیبی. پاداشی از طرف پروردگارت و عطایی از روی حساب.

نکته ها:

«مفاز» یا به معنای محل کامیابی است و یا خود کامیابی. «حَدَائِقَ» جمع «حدیفه» باغ دیواردار را گویند. «كَوَاعِبَ» جمع «کاعب» دختری را گویند که تازه سینه اش بر آمده باشد، «اتراب» جمع «ترب» به معنای هم سن و سال و هم شکل و شمائل است. شاید مراد این باشد که حوریان بهشتی در زیبایی بر یکدیگر برتری ندارند، کلمه کاس به معنای جام بلورین و دهاق به معنای لبریز است. البته بعضی آن را از ریشه دَهَقَ به معنای گره زدن پی در پی گرفته اند، یعنی جام های شراب پیایی عرضه می شود.

انگور در میان میوه ها جایگاه خاصی دارد و لذا به صورت جداگانه ذکر شده است. «حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا»

پیام ها:

۱- بیم و امید باید در کنار هم باشد. در این سوره پاداش متقین در برابر کیفر طاغین قرار گرفته است. إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاعِينَ ... إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا

۲- کامیابی و رستگاری در سایه نعمت های مادی و معنوی است. «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا» (کلمه «حَدَائِقَ» رمز نعمت های مادی و کلمه «لَا يَسْمَعُونَ» رمز

نعمت های معنوی است.)

۳- نعمت های بهشتی، انسان را گرفتار غرور و غفلت و یاوه گوئی و بدمستی نمی کند. «لَا يَسْمَعُونَ»

۴- جلساتی که در آن لغو و دروغ نباشد، جلسات بهشتی است. «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا»

۵- نه تنها کیفرها عادلانه است. «جَزَاءٌ وَفَاقًا» بلکه پاداشها نیز حساب و کتاب دارد. «عَطَاءٌ حِسَابًا»

۶- در جامعه بهشتی، افراد یکدیگر را تکذیب نمی کنند و اعتماد و اطمینان میان آنها حاکم است. «وَلَا كِذَابًا»

۷- پاداش های الهی، عطا و تفضل اوست نه اینکه ماطلبی داشته باشیم. «جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ»

۸- لازمه ربوبیت، نظام کیفر و پاداش است. «جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ»

۹- پاداش الهی به متقین حساب دارد. هر که تقوای بیشتری دارد پاداش بیشتری خواهد داشت. «عَطَاءٌ حِسَابًا»

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا» (۳۷)

(پروردگار تو) پروردگار آسمانها و زمین و آنچه میان آنهاست می باشد، او سر چشمه رحمت است. (با این وصف) کسی را یارای خطاب با او نیست.

پیام ها:

۱- تدبیر اداره امور همه هستی برای خدا یکسان است. آسمان و زمین و آنچه میان آنهاست، برای او تفاوتی ندارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا»

۲- پیامبر اکرم مقام بس والائی دارد. گویا او در یک کفه و تمام هستی در کفه دیگر است. رَبِّكَ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

۳- ربوبیت الهی بر اساس رحمت است. «رب- الرحمن»

۴- حق گفتگوی خودسرانه و معترضانه در قیامت نیست. «لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا»

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صِيْفًا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءً ﴿٣٩﴾

روزی که روح و فرشتگان به صف ایستند، کسی سخن نگوید جز آن که (خدای) رحمان به او اجازه دهد و او سخن صواب گوید. آن روز، روز حق است (و محقق خواهد شد). پس هر که بخواهد، راه بازگشتی به سوی پروردگارش انتخاب کند.

نکته ها:

واژه «روح» در قرآن گاهی به صورت مطلق آمده، مانند این آیه و آیه ۴ سوره قدر، «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ» که معمولاً در این موارد، در برابر ملائکه قرار گرفته است و گاهی به صورت مقید آمده، مانند روح القدس، روح الامین.

از روایات بر می آید که روح، یا مخلوقی است برتر از فرشته و یا اگر فرشته است، برترین فرشتگان است. چنانکه در روایتی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: روح، فرشته ای برتر از جبرئیل و میکائیل است. (۱)

در روایات می خوانیم که مراد از «إِلَّا- مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا» امامان معصوم هستند که از جانب خداوند اذن دارند سخن صواب و حق گویند. (۲)

پیام ها:

۱- نه فقط انسان و جنّ، بلکه فرشتگان نیز در صحنه قیامت حاضر می شوند.

«يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ»

ص: ۳۶۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۲- رعایت نظم و انضباط و آمادگی برای انجام دستورات، از ویژگی های فرشتگان الهی است. «يُقَوْمُ الرُّوحَ وَ الْمَلَائِكَةُ صَفًا»

۳- در قیامت شفاعت منوط به اذن خداوند است. «لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا»

۴- انسان در انتخاب راه آزاد است. «فَمَنْ شَاءَ»

۵- قیامت، روزی است که هم وقوع آن حق است و هم بر اساس حق عمل می شود. «الْيَوْمَ الْحَقُّ»

۶- چون قیامت حق است، پس راهی را انتخاب کنیم که به سوی او باشد. «فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبَّهُ مآبًا»

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا» (۴۰)

همانا ما شما را از عذابی نزدیک بیم دادیم، روزی که انسان به آنچه از پیش فرستاده بنگرد و کافر گوید: ای کاش خاک بودم.

پیام ها:

۱- برای افراد غافل، هشدار و انداز مهمتر از بشارت است. «إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ»

۲- دلیل غفلت آن است که مردم، قیامت را دور می پندارند. «عَذَابًا قَرِيبًا»

۳- پشیمانی، دلیل بر اختیار انسان است. «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا»

۴- در قیامت، انسان ناظر بر عملکرد خویش است. «يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

۵- سرنوشت اخروی هر کس به دست خود اوست. «يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

۶- خاک یک دانه می گیرد، یک خوشه می دهد، ولی کفار صدها دلیل و برهان می شنوند ولی یکی را نمی پذیرند. پس خاک بر کافر برتری دارد. «كُنْتُ تُرَابًا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای فرشتگان گیرنده جان می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی و سوره نبأ که پیش از آن آمده بود، موضوع قیامت و معاد، محور مطالب این سوره است.

از آنجا که گرفتن جان مؤمنان و کافران و تدبیر امور همه بندگان بر عهده فرشتگان است، این سوره با سوگند به انواع فرشتگان آغاز می شود.

بیان گوشه ای از ماجرای حضرت موسی و فرعون و طغیان و سرکشی او در برابر حق، که مجازات سخت الهی را در دنیا برای او بدنبال آورد، مقدمه ای است برای بیان یک اصل کلی که طغیان و دنیاپرستی انسان را به دوزخ می کشاند، در حالی که مبارزه با هواهای نفسانی و پروا در برابر پروردگار، انسان را به بهشت سعادت رهنمون می سازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ النَّازِعَاتِ غَوِقًا ﴿١﴾ وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَ السَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ﴿٥﴾

سوگند به فرشتگانی که جان (کافران) را به سختی می گیرند. سوگند به فرشتگانی که جان (مؤمنان) را به آسانی و نشاط می گیرند. سوگند به فرشتگانی که (در انجام فرمان الهی) به سرعت شناورند. و (در انجام مأموریت) بر یکدیگر سبقت گیرند. و امور (بندگان) را تدبیر کنند.

نکته ها:

«نزع» به معنای جدا کردن با کندن و کشیدن است. «غرق» و «اغراق» به معنای شدت است. «نشط» به معنای گشودن گره است و نشاط یعنی آنکه عقده های روحی باز شوند. بر خلاف بعضی انسان ها که نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است، فرشتگان الهی در انجام مأموریت ها با نشاط هستند. «ناشط» به کسی گویند که کاری را با رغبت انجام می دهد. همچنین این کلمه، در مورد کسی که سطل آب را از چاه بیرون می کشد، گفته می شود، گویا فرشتگان جان مؤمنان را به آرامی بیرون می کشند. (۱)

«نازعات» و «ناشطات» در واقع دو وصف برای طایفه ای از فرشتگان است و چون کلمه «طائفه» مؤنث است این صفات نیز مؤنث آمده است.

«سابحات» از «سبح» به معنای حرکت سریع در آب یا هواست. اشاره به اینکه فرشتگان در انجام مأموریت های الهی سریع و چابک هستند.

به فرموده حضرت علی علیه السلام، فرشتگان با آرامی و رفاقت جان مؤمنین را می گیرند.

«يقبضون ارواح المومنين يستلونها سلا ريفقا» (۲)

سوگند خداوند به فرشتگان، هم نشانه اهمیت و جایگاه فرشتگان در نظام هستی است و هم اهمیت امری که برایش سوگند یاد شده است.

ممکن است پنج صفتی که در این آیات آمده، برای پنج گروه فرشته باشد و ممکن است برای یک گروه باشد، به این معنا که به محض صدور فرمان از جا کنده و با نشاط پیگیری و با سرعت حرکت می کنند و از یکدیگر سبقت می گیرند تا فرمان را مدبرانه انجام دهند. (۳)

پیام ها:

۱- هر کس دل بسته تر به مادیات باشد، دل کندنش از آن سخت تر خواهد بود.

«وَ النَّازِعَاتِ غَرَقًا»

۲- لحظه مرگ، آغاز پاداش و کیفر است. «غَرَقًا ، نَشْطًا»

۳- هر دسته از فرشتگان مأمور کاری مخصوص اند. «النَّازِعَاتِ ، النَّاشِطَاتِ ، السَّابِحَاتِ»

١-١. تفسير راهنما.

٢-٢. تفسير نورالثقلين.

٣-٣. تفسير الميزان.

۴- نشاط داشتن در انجام مأموریت یک ارزش است. «و النَّاشِطَاتِ نَشِطًا»

۵- تمام هستی میدان کار فرشتگان است. «و السَّابِحَاتِ سَبْحًا»

۶- فرشتگان در انجام مأموریت الهی بر یکدیگر سبقت می گیرند. «فَالسَّابِقَاتِ»

۷- فرشتگان، کار خود را به نحو احسن انجام می دهند. «عَزَقًا ، نَشِطًا ، سَبْحًا ، سَبْقًا»

۸- با اینکه تدبیر هستی با خداست: «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۱) ولی خداوند به فرشتگان نیز اجازه تدبیر داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

۹- فرشتگان در اداره و تدبیر مهارت لازم را دارند. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

۱۰- تدبیر و مدیریت امور، نیازمند نشاط و سبقت و چابکی است. «النَّاشِطَاتِ ، السَّابِحَاتِ ، فَالسَّابِقَاتِ ، فَالْمُدَبِّرَاتِ»

۱۱- نظام هستی تصادف نیست، بر اساس تدبیر است. فَالْمُدَبِّرَاتِ ...

۱۲- تدبیر ارزشی است که به خاطر آن می توان سوگند یاد کرد. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّجِفَةُ ﴿٦﴾

روزی که زلزله وحشتناک همه چیز را به لرزه درآورد. و به دنبال آن لرزه دیگری واقع شود. در آن روز، دل‌هایی ترسان و لرزان است. و چشم‌ها (از ترس) فرو افتاده. (آنان که در دنیا) می گویند: آیا (پس از مرگ) ما به زندگی نخستین باز گردانده می شویم؟ آنگاه که استخوان‌هایی پوسیده شدیم؟ (با خود) گویند: در این صورت، این بازگشتی زیانبار است. جز این نیست که آن بازگشت، با یک صیحه عظیم است. که ناگهان همگی در صحرای محشر حاضر شوند.

ص: ۳۷۲

«راجفه» به معنای اضطراب و لرزه شدید است. «اراجیف» به کلمات فتنه انگیز که مایه اضطراب باشد گفته می شود.

«رادفه» از «ردیف» به معنای در پی آمدن است و به پس لرزه ها گفته می شود. شاید زمین لرزه اول به خاطر صور اول باشد که همه می میرند و مراد از «رادفه» صور دوم باشد که همه زنده می شوند، چنانکه در آیه ۶۸ سوره زمر به هر دو امر تصریح شده است.

«وَأَجِفَّةٌ» به حرکت یا اضطراب شدید و سریع گفته می شود و «خَاشِعَةٌ» به کسی گویند که سر به زیر انداخته و به زمین چشم دوخته است.

«حافره» به معنای آغاز و ابتدای هر چیزی است. بنابراین کافران از بازگشت به زندگی نخستین تعجب می کردند. اما ممکن است «حافره» به معنای «محفوره» باشد، یعنی قبری که در زمین حفر می کنند، که در این صورت معنا چنین می شود: آیا بعد از مردن، از قبرهایمان برمی گردیم و زنده می شویم؟ (۱)

«نَجْرَةٌ» استخوان پوسیده ای است که با اندک فشاری از هم بپاشد.

دلهایی که در دنیا از خوف خدا لرزان باشد «وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) در آخرت در امان است.

«فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۳) و دلهایی که در دنیا آرامش غافلانه دارند، آنجا مضطربند. «قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ»

«زجر»، راندن با فریاد و صداست و «زَجْرَةٌ» شاید همان نوحه دوم در صور باشد که مقدمه زنده شدن تمام مردگان می شود و «ساهره» زمین هموار قیامت است، زیرا در آن سرزمین، چشم ها به خواب نمی رود و در حال سَهَر است.

پیام ها:

۱- دگرگونی نظام طبیعت از مقدمات رستاخیز است. تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ...

۲- زلزله های قیامت در یک مرحله نیست، پی در پی هستند. الرَّاجِفَةُ ... الرَّادِفَةُ

ص: ۳۷۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. انفال، ۲.

۳-۳. یونس، ۶۲.

۳- در قیامت همه نگران نیستند، بعضی دلها دلهره دارند. «قُلُوبٌ»

۴- ارتباط عمیقی بین روح و جسم برقرار است. قُلُوبٌ ... وَأَجْفَهُ ، أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ

۵- گروهی از مردم، با طرح سؤالات تکراری، وقوع قیامت را انکار می کنند.

«يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَزْدُودُونَ؟»

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى ﴿١٥﴾ إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾ اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَيْلُ لَكَ إِلَهِي أَنْ تَزَكَّى ﴿١٨﴾ وَ أَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى ﴿١٩﴾

آیا سرگذشت موسی به تو رسیده است؟ آنگاه که پروردگارش او را در سرزمین مقدس طوی ندا داد: به سوی فرعون برو که او سرکشی کرده است. پس به او بگو: آیا می خواهی که (از پلیدی ها) پاک شوی؟ و ترا به سوی پروردگارت هدایت کنم تا بترسی (و سرکشی نکنی).

نکته ها:

«واد» همان وادی است که درّه میان دو کوه یا دو تپه را گویند و «طوی» درّه ای در پائین کوه طور است.

«خشیت» به ترسی گویند که ناشی از ایمان به عظمت خداوند باشد.

«تَزَكَّى» از «زکات» به دو معناست: رشد و نمو، پاکی و طهارت.

جایگاه گفتگو با خداوند باید پاک و مقدس باشد. چنانکه در این آیه می فرماید: «نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» و در آیات دیگر می خوانیم:

«طَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ» (۱)، (خداوند به ابراهیم فرمود: خانه مرا برای طواف کنندگان و برپا ایستادگان و رکوع و سجود کنندگان (نماز گزار)، پاکیزه بدار.

«مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» (۲)، مشرکان سزوار نیست و حق ندارند به تعمیر

ص: ۳۷۴

۱- (۱). حج، ۲۶.

۲- (۲). توبه، ۱۷.

و بازسازی مساجد الهی دست بزنند.

«إِنَّ أَوْلِيَاءَهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (۱)، تنها پرهیزکاران شایسته تولیت و سرپرستی (مسجد الحرام) هستند.

«خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۲)، در هر مسجدی و به هنگام نماز، زینت های خود را همراه کنید.

پیام ها:

۱- آغاز سخن با سؤال، شوق شنیدن را در افراد زیاد می کند. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- نقل سرگذشت پیامبران پیشین برای پیامبران بعدی، عامل تقویت روحیه است. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى»

۳- رهبران الهی قبل از مبارزه با طاغوت ها، ارتباط خود را با خداوند محکم می کردند. إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ ... إِذْ هَبَّ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ إِنَّهُ
طَغَى

۴- برخی سرزمین ها، مورد احترام و قداست هستند. «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»

۵- انبیاء، سردمداران مبارزه با طاغوتند. «أَذْهَبَ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ إِنَّهُ طَغَى»

۶- در نهی از منکر به سراغ ریشه ها بروید. «أَذْهَبَ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ»

۷- از هدایت هیچ کس حتی فرعون مأیوس نباشید و لا اقل، سخن حق را به او ابلاغ کنید تا اتمام حجت شده باشد. إِذْ هَبَّ إِلَيَّ
فِرْعَوْنُ ... فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَهٌ إِلَّا أَنْ تَزَكَّى

۸- در نهی از منکر، حتی با طاغوت ها به نرمی سخن بگویید. إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَلْ لَكَ ...

ص: ۳۷۵

۱- ۱. انفال، ۳۴.

۲- ۲. اعراف، ۳۱.

۹- با سؤال، فطرت ها را بیدار کنید. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ إِلَّا أَنْ تَزَكِّيَ»

۱۰- در شیوه تبلیغ، لحن عاطفی و نرمش در گفتار را فراموش نکنید. «هَلْ لَكَ»

۱۱- جهت دعوت انبیا، تزکیه انسان هاست. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ إِلَّا أَنْ تَزَكِّيَ»

۱۲- در دعوت و تبلیغ مردم، از کلماتی استفاده کنید که همه انسان ها بپذیرند و بیسندند. (دعوت به پاکی و دوری از ناپاکی)
«إِلَهٍ إِلَّا أَنْ تَزَكِّيَ»

۱۳- اگر به تزکیه تمایلی نباشد، تلاش انبیا بی ثمر است. «تَزَكِّيَ وَ أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۴- در مکتب انبیا، برای مبارزه با طاغوت ها، ابتدا آنها را موعظه می کنند. «إِنَّهُ طَغَى... تَزَكِّيَ وَ أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۵- نشانه هدایت پذیری، خوف و خشیت است. «أَهْدِيكَ... فَتَخْشَى»

۱۶- پیامبران مردم را به سوی خدا دعوت می کردند نه خود. «إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۷- طغیان همراه با بی باکی و ناپاکی است. (خداوند می فرماید: به سراغ فرعون طغیانگر برو و درباره تزکیه و خشیت با او سخن بگو، یعنی او ناپاک و جسور است). «إِنَّهُ طَغَى... أَنْ تَزَكِّيَ... فَتَخْشَى»

۱۸- اصلاح افراد، بستگی به اراده و اختیار خود آنان دارد. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ إِلَّا أَنْ تَزَكِّيَ»

فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصَى ﴿٢١﴾ ثُمَّ أَذْبَرَ يَسْرِعِي ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادَى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى ﴿٢٤﴾ فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى ﴿٢٥﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى ﴿٢٦﴾

پس معجزه بزرگ را به او نشان داد. اما او تکذیب کرد و نافرمانی نمود.

آنگاه پشت کرد، در حالی که (برای خاموشی این دعوت) تلاش می نمود.

پس (ساحران را) جمع کرد و ندا داد. و گفت: من پروردگار برتر شما هستم. آنگاه خداوند او را به کیفر دنیا و آخرت گرفتار کرد. همانا در این ماجرا برای هر کس که (از سوء عاقبت) بترسد، درس عبرتی است.

نکته ها:

در برابر فرعون که می گفت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» من پروردگار برتر هستم، حضرت موسی می گوید: «أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ» تو را به پروردگارت رهنمون کنم.

«نِكَالٌ»، کیفر و مجازاتی است که هر کس آن را ببیند یا بشنود، از ارتکاب مثل آن خودداری کند. عذاب آخرت، از آن جهت نکال نامیده شده، که هر کس آن را بشنود، از هر عملی که وی را گرفتار سازد، خودداری می کند. (۱)

پیام ها:

- ۱- برای امثال فرعون باید بزرگترین معجزه ها را آورد. «الْآيَةُ الْكُبْرَى»
- ۲- طاغوت ها برای حفظ کیان خود از منحرفان استمداد می کنند. «فَحَشَرَ فَنَادَى»
- ۳- ادعای نبوت و انتظار تسلیم شدن دیگران، به معجزه آوردن نیاز دارد.
أَهْدِيكَ ... فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى
- ۴- در برخی متکبران، حتی بزرگ ترین معجزات کارساز نیست. «الْآيَةُ الْكُبْرَى فَكَذَّبَ»
- ۵- معجزات انبیا یکسان نیست. «الْآيَةُ الْكُبْرَى»
- ۶- تکذیب انبیا، برای نافرمانی از تعالیم آنان و آزاد بودن از قید و بندهای دینی است. «فَكَذَّبَ وَ عَصَى»
- ۷- کسانی که از استدلال و گفتگوی مستقیم عاجزند، پشت پرده تلاش می کنند.
فَكَذَّبَ ... ثُمَّ أَذْبَرَ يَسْعَى
- ۸- جو سازی و شعار و هیاهو، از ابزار فرعون هاست. «فَحَشَرَ فَنَادَى»
- ۹- مردم دارای فطرت خداجویی هستند. طاغوت ها مسیر آن را متوجه خود می کنند. «أَنَا رَبُّكُمْ»
- ۱۰- مستکبران، روزی به زانو در خواهند آمد. «أَنَا رَبُّكُمْ ... فَأَخَذَهُ اللَّهُ»
- ۱۱- تاریخ وسیله عبرت است، نه سرگرمی و پرکردن ایام فراغت. «لَعِبْرَةٌ»
- ۱۲- از تاریخ آن قسمتی را بازگو کنید که سازنده و عبرت آموز باشد. «لَعِبْرَةٌ»
- ۱۳- عبرت ها بسیار است، عبرت گرفتن مهم است که به آمادگی روحی نیاز دارد.
«لَعِبْرَةٌ لِمَنْ يَخْشَى»

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا ﴿٢٨﴾ وَ أَعْطَشَ لَيْلَهَا وَ أَخْرَجَ ضُحَاهَا ﴿٢٩﴾ وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا ﴿٣٠﴾
 أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَ مَرْعَاهَا ﴿٣١﴾ وَ الْجِبَالَ أَرْسَاهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

آیا آفرینش شما سخت تر است یا آسمانی که او بنا کرده؟ سقفش را برافراشت و آن را استوار ساخت. شبش را تیره و روزش را روشن گرداند. بعد از آن، زمین را گسترش داد. و از آن آب و چراگاه بیرون آورد. و کوهها را استوار و پابرجا گردانید. تا وسیله برخورداری شما و چارپایان شما باشد.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، شیوه سؤال بسیار مفید است. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ»

۲- بهترین راه خدانشناسی، توجه به نعمت های اوست. باید از محسوسات برای پی بردن به معقولات استفاده کرد. «رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا»

۳- دنیا برای ماست، نه ما برای دنیا. «مَتَاعًا لَكُمْ»

۴- در کامیابی های مادی، انسان و چهارپا در کنار هم هستند. (آنچه مایه امتیاز انسان است کمالات معنوی است). «مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ»

۵- نعمت ها برای بهره گیری انسان است، تحریم ها و ریاضت های نابجا بی معنا است. «مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ»

۶- گسترش زمین و گردش آن در فضا، بعد از آفرینش آسمان ها بوده است. «وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا»

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى ﴿٣٥﴾ وَ بُرْزَتِ الْجَحِيمِ لِمَنْ يَرَى ﴿٣٦﴾ فَأَمَّا مَنْ طَغَى ﴿٣٧﴾ وَ آثَرَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى ﴿٣٩﴾

وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

آنگاه که آن حادثه بزرگ فرارسد. در آن روز، انسان آنچه تلاش کرده، به یاد آورد.

و جهنم برای هر بیننده ای آشکار شود. اما هر که سرکشی کرده، و زندگی پست دنیا را (بر آخرت) برگزیده، بی شک، دوزخ جایگاه اوست. و اما کسی که از مقام پروردگارش ترسید و نفسش را از هوس بازداشت. بی شک، بهشت جایگاه اوست.

پیام ها:

۱- قیامت، بزرگترین و فراگیرترین حادثه است که تمام حوادث دیگر را تحت الشعاع خود قرار می دهد. «الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ»

۲- انسان در قیامت، دائماً متذکر کارهایش در دنیا می شود. «يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ»

۳- ریشه طغیان، دنیاپرستی است. «طَغَىٰ وَ آثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۴- دنیا بد نیست، ترجیح آن بر آخرت بد است. «آثَرَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- خداوند که ترس ندارد، مقام اوست که مایه ترس انسان می شود. مثل اینکه انسان از قاضی می ترسد، زیرا می داند اگر جرمی مرتکب شود، با او سر و کار دارد. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ»

۶- ریشه مبارزه با نفس، خوف الهی است. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ»

۷- نفس انسان فتنه گر است که باید او را باز داشت. «وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ»

۸- قانون الهی برای همه افراد یکسان است. «مَنْ طَغَىٰ ... مَنْ خَافَ»

يَسْتَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَخْشَاهَا ﴿٤٥﴾ كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا ﴿٤٦﴾

از تو درباره قیامت می پرسند که چه وقت بر پا می شود. تو را به گفتگو درباره آن چه کار؟ پایان و سرانجام آن با پروردگار توست. وظیفه تو هشدار کسی است که از آن می ترسد. روزی که آن را می بینند، گویی جز شبی یا روزی (در دنیا و برزخ) درنگ نکرده اند.

نکته ها:

سؤال از زمان وقوع قیامت، بارها در قرآن مطرح شده، اما پاسخی به آن داده نشده است.

زیرا یکی از الطاف الهی، مخفی بودن زمان مرگ و قیامت است و دانستن زمان آن سبب به هم خوردن آرامش درونی و ارتباطات بیرونی و سبب رشد اضطراری است.

آنچه مهم است ایمان به وقوع قیامت است نه دانستن زمان وقوع آن.

برای غافلان، هشدار و انذار لازم تر از بشارت است. لذا «انما انت مبشر» در قرآن نداریم، اما «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» آمده است.

پیام ها:

۱- برخی سؤالات درباره قیامت، نابجاست و نیاز به پاسخ ندارد. (مانند سؤال از زمان وقوع قیامت) يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ ...

۲- گفتگو در امری که به بشر مربوط نیست، معنا ندارد. «فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا»

۳- علم بشر محدود است و نمی تواند به انتهای علم که مخصوص خداوند است دست یابد. «إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا»

۴- وظیفه پیامبر، انذار مردم است، نه الزام و اجبار به پذیرش. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ»

۵- از شرایط پذیرش دعوت انبیا، آمادگی روحی مردم و پروا داشتن از گناه است.

«أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَّخْشَاهَا»

۶- آخرت به قدری بزرگ است که تمام عمر دنیا و برزخ در کنار آن، به مقدار شبی یا روزی بیش نیست. «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيرَةً أَوْ ضُرًّا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره از اولین آیه گرفته شده و به معنای چهره درهم کشیدن است.

گرچه شأن نزول آیات اولیه این سوره، برخورد نامناسبی است که با یک فرد نابینا صورت گرفته، اما محور مطالب آن، همانند دیگر سوره های مکی، معاد و حوادث تکان دهنده قیامت و سرنوشت مؤمنان و کافران در آن روز است.

بیان گوشه ای از نعمت های خداوند به انسان و کفران و ناسپاسی او در برابر این نعمت ها، بخشی دیگر از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

عَبَسَ وَ تَوَلَّى ﴿١﴾ أَنْ جَاءَهُ الْإِنْعَامِ ﴿٢﴾ وَ مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى ﴿٣﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى ﴿٤﴾ أَمَّا مَنْ اسْتَيْغَى ﴿٥﴾ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى ﴿٦﴾ وَ مَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزَّكَّى ﴿٧﴾ وَ أَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى ﴿٨﴾ وَ هُوَ يَخْشَى ﴿٩﴾ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى ﴿١٠﴾

چهره درهم کشید و روی بر تافت. از اینکه نابینایی به سراغ او آمد. و تو چه دانی، شاید او در پی پاکی و پارسایی باشد. یا پند گیرد و آن پند سودش بخشد. اما کسی که خود را بی نیاز می بیند. پس تو به او می پردازی. با آنکه اگر پاک نگردد، بر تو چیزی نیست. و اما کسی که شتابان نزد تو آمد، در حالی که از خدا می ترسد، تو از او تغافل می کنی و به دیگری می پردازی.

بر اساس روایات اهل سنت، شخصی به نام عبدالله بن امّ مکتوم که فردی نابینا بود، به مجلس پیامبر وارد شد، در حالی که آن حضرت با بزرگان قریش همچون ابوجهل و عتبه جلسه داشت و آنان را به اسلام دعوت می کرد. او که نابینا بود و حاضران را نمی دید، مکرر از پیامبر می خواست که قرآن بخواند تا او حفظ کند.

لذا نوعی کراهت و ناراحتی در چهره آن حضرت ظاهر شد. در اینجا بود که آیات اولیه سوره عبس نازل شد و آن حضرت را مورد عتاب و سرزنش قرار داد.

البته در آیات مورد بحث، دلالت روشنی بر اینکه شخص عبوس کننده، پیامبر بوده است وجود ندارد و روایات اهل سنت، آن را مطرح کرده است. اما در روایتی که از امام صادق علیه السلام رسیده، این آیات در شأن مردی از بنی امیه نازل شده که در محضر پیامبر بوده و به هنگام ورود ابن مکتوم، چهره درهم کشید و روی بگرداند. (۱)

مرحوم سید مرتضی در کتاب متشابه القرآن، روایات اهل سنت را مردود دانسته و با استناد به دیگر آیات قرآن می فرماید:

خداوند اخلاق پیامبر را ستوده و درباره او فرموده است: «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (۲) تو دارای خلق نیکو و بزرگوارانه هستی و در دو مورد آن حضرت را به تواضع در برابر مؤمنان سفارش نموده است: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۳)، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۴)

علاوه بر آنکه اگر پیامبر چنین اخلاقی داشت، بر اساس آیات دیگر قرآن، اصولاً در تبلیغ توفیقی نداشت. چنانکه خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید: «لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ» (۵) اگر تندخو و خشن بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند.

ده آیه انتقاد به خاطر چهره درهم کشیدن و عبوس کردن در برابر نابینایی که برای او خنده و ترشروی فرقی ندارد، نشان دهنده حساسیت اسلام در برخورد با طبقه محروم است.

مراد از «مَنِ اتَّبَعْتَنِي» یا بی نیازی مالی است که باعث می شود شخص خود را برتر از

ص: ۳۸۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. قلم، ۴.

۳-۳. حجر، ۸۸.

۴-۴. شعراء، ۲۱۵.

۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.

دیگران بدانند و یا بی نیازی از ارشاد و هدایت است که شخص، دیگران را گمراه و منحرف ببیند. البته جمع میان هردو نیز ممکن است، یعنی شخص در اثر ثروت زیاد، گرفتار غرور شده و به سخن حق دیگران گوش فراندهد.

پیام ها:

۱- نقص عضو نشانه نقص شخصیت نیست. (احترام نابینایان و معلولین و افراد ناقص الخلقه لازم است). «عَبَسَ وَ تَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى»

۲- ارزش اخلاق به خاطر کمال ذاتی آن است، نه خوشایند دیگران. (نابینا که عبوس کننده را نمی بیند تا شاد یا ناراحت شود). «عَبَسَ وَ تَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى»

۳- اسلام با روحیه استکبار و تحقیر دیگران مخالف است. «مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى»

۴- به ظاهر افراد نمی توان قضاوت کرد. (گاهی نابینا، از افراد نابینا طالب تر است) الْأَعْمَى ... لَعَلَّهُ يَزَّكَّى

۵- میزان پذیرش افراد جامعه متفاوت است. در برابر ارشاد و دعوت پیامبر، گروهی تزکیه می شوند و گروهی در حد تذکر سود می برند. «يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ»

۶- تذکر دادن، بی نتیجه نیست و اثر خود را می گذارد. «يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعُهُ الذُّكْرَى»

۷- اصل، ایمان انسان هاست نه ثروت و سرمایه آنها. «أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ أَمَّا مَنْ ... يَخْشَىٰ»

۸- پیامبر مسئول ارشاد مردم است نه اجبار آنان. «وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى»

۹- احساس بی نیازی محکوم است. جمله «أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ» در مقام انتقاد است.

۱۰- احساس بی نیازی و خود را کامل و بی نیاز دانستن، سبب محروم شدن از تزکیه است. «مَنْ اسْتَعْنَىٰ ... أَلَّا يَزَّكَّى»

۱۱- طبقه محروم با سرعت به سراغ اسلام می آیند. «جَاءَكَ يَسْعَىٰ»

۱۲- خشیت درونی با تلاش و حرکت بیرونی باید توأم باشد. «يَسْعَىٰ وَ هُوَ يَخْشَىٰ»

۱۳- راه خودسازی، درک محضر پیامبر و یا استاد ربّانی است. «جَاءَكَ يَسْعَىٰ»

۱۴- در شیوه تبلیغ برخورد دو گانه با فقیر و غنی جایز نیست. «فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ - فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ»

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ﴿١٢﴾ فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾

چنین نیست (که آنها می پندارند)، همانا قرآن وسیله تذکر است. پس هر کس بخواند، آن را یاد کند و از آن پند گیرد. در میان صحیفه هایی ارجمند است. که بلند مرتبه و پاکیزه است. به دست سفیرانی بزرگوار و نیکوکار.

نکته ها:

«صِيْحْفٍ» جمع «صحیفه» به معنای مکتوب است. «سَيْفَرَةٍ» جمع «سافر» به معنای کاتب است، چنانکه «اسفار» جمع «سفر» به معنای کتاب است. «بَرَرَةٍ» جمع «بار» به معنای نیکو کار است. (۱)

مراد از «سَيْفَرَةٍ»، سفیران و رسولان وحی، یعنی فرشتگانی هستند که وحی الهی را به پیامبران می رسانند و این فرشتگان، یاران جبرئیل و تحت امر او هستند که قرآن درباره او می فرماید: إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ... مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (۲) راه خدا هم آسان است و هم زمینه فطری و فکری و فقهی دارد.

پیام ها:

۱- آیات قرآن مایه تذکر و عامل بیداری فطرت بشری است. «إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ»

۲- مقام و مرتبه قرآن برتر از دسترسی نااهلان و تحریف و تغییر آنان است.

«مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ»

۳- قرآن را باید در جایگاه بلند قرار داد. «مَرْفُوعَةٍ»

۴- قرآن باید از هر آلودگی حفظ شود. «مُطَهَّرَةٍ»

۵- در دعوت قرآن، اکراه و اجباری نیست و هر کس بخواند با اختیار خودش آن

ص: ۳۸۵

۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

۲-۲). تکویر، ۱۹-۲۱.

را می پذیرد. «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ»

۶- آنچه را خداوند تکریم کرده ما نیز باید تکریم کنیم. «صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ»

۷- قرآن کریم را، فرشتگان کرام به پیامبر می رسانند. «صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ ... بِأَيْدِي سَيِّفَرِهِ كِرَامٍ» (هم سرچشمه قرآن خداوند کریم است و هم خود قرآن و هم آورندگان آن و هم بر کسی که نازل شده است).

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَّانَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾

مرگ بر این انسان (سرکش) که چه ناسپاس است. (مگر خداوند) او را از چه چیز آفریده است. از نطفه ای ناچیز آفریدش و سامانش بخشید. سپس راه (سعادت) را برای او آسان و فراهم نمود. آنگاه او را میراند و در گورش نهاد. پس هر زمان که بخواهد او را برانگیزد. هرگز (چنین نیست) که هنوز آنچه را که خدا به او فرمان داده، انجام نداده است.

نکته ها:

در میان انواع برخوردهایی که با مردگان می شود، دفن آنها در گور، شیوه ای است که خداوند به انسان آموخته است. در آیه ۳۱ سوره مائده می خوانیم: «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِثُ سَوْأَةً أَحِبَّهِ» آنگاه که قابیل در فکر چاره جویی و پنهان کردن جسد بی جان برادرش هابیل بود، خداوند با فرستادن کلاغی، دفن در خاک را به او آموخت.

پیام ها:

۱- انسان کافر و ناسپاس مورد لعن خداست. «قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ»

۲- در شیوه تبلیغ گاهی باید برای گروهی تند سخن گفت. «قُتِلَ الْإِنْسَانُ»

۳- به آفرینش خود از نطفه ناچیز بنگرید تا از کفر و غرور دست بردارید. «مَنْ

۴- آفرینش انسان تصادفی نیست، بلکه از روی حساب و کتاب و تقدیر و اندازه گیری است. «فَقَدَّرَهُ»

۵- آفریدن، دلیل قدرت و اندازه گیری، دلیل حکمت است. «خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ»

۶- با آسان بودن راه شناخت حق و پیمودن آن، چرا گروهی بی راهه می روند؟ قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ... ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ

۷- خداوند با آسان کردن راه تکامل، اتمام حجت کرده است. «ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ»

۸- انسان دارای استعدادهای زیادی است که با پیمودن راه حق به تکامل می رسد. «ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ»

۹- انسان که مرگ و قبر را می بیند، چرا سرسختی می کند؟ قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ... ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ

۱۰- تمام کارها در حقیقت منسوب به اوست. «أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ»

۱۱- معاد، جسمانی است. فَأَقْبَرَهُ ... أَنشَرَهُ یعنی همان را که در قبر برد، بیرون آورد.

۱۲- با اینکه راه باز و حرکت آسان است، اما گروهی وامانده اند. ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ...

لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ

۱۳- توحید و نبوت و معاد در کنار یکدیگر مطرحند. «خَلَقَهُ - السَّبِيلَ يَسَّرَهُ - أَنشَرَهُ»

۱۴- زمان وقوع قیامت تنها در اختیار خداست. «إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ»

۱۵- انسان از ابتدا تا انتها تحت تدبیر و در دست اوست. «خَلَقَهُ - أَمَاتَهُ - أَنشَرَهُ»

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَانْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَ عِنْبًا وَ قَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَ زَيْتُونًا وَ نَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَ حَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَ فَاكِهَةً وَ أَبًا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

پس باید انسان به غذای خود بنگرد. ما آب را آن گونه که باید، (از آسمان) فرو ریختیم. سپس زمین را به خوبی شکافتیم. و در آن، دانه رویانیدیم. و نیز انگور و سبزیجات، و زیتون و نخل خرما، و باغهای پردرخت، و میوه و چراگاه، برای برخورداری شما و چهارپایانتان.

نکته ها:

«صب» به معنای فرو ریختن آب از بلندی است که شامل نزول باران از آسمان و ریزش آب از آبشارها نیز می شود.

«قضب» به سبزیجاتی گفته می شود که تر و تازه چیده و خورده شود و شامل علف و یونجه حیوانات نیز می گردد.

مراد از «شَقَقْنَا الْأَرْضَ»، شکافتن زمین به وسیله جوانه گیاهان است که برای سربر آوردن از خاک، آن را می شکافند و به رشد خود ادامه می دهند.

مراد از «حَبًّا» حبوباتی است که به مصرف غذای انسان می رسد، مانند گندم و جو و نخود و عدس و امثال اینها.

«حَدَائِقَ» جمع «حَدِيقَةٍ» به معنای بوستانی است که اطراف آن دیوار کشیده باشند و «غَلَبَ» جمع «غَلَبَاءَ» به معنای درخت بزرگ و تنومند است.

انسان باید به غذای خود بنگرد که آیا از حلال است یا حرام، دیگران دارند یا ندارند، نیروی بدست آمده از آن در کجا صرف می شود و این غذا چگونه بدست آمده است؟ امام باقر علیه السلام در ذیل آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ» فرمودند: انسان بنگرد که علم خود را از چه کسی می گیرد (۱) و طعام را شامل طعام معنوی دانستند.

پیام ها:

۱- انسان، مأمور به تفکر در غذا، به عنوان یکی از نعمت های خداست، خوردن

ص: ۳۸۸

۱- ۱). کافی، ج ۱، ص ۵۰.

بی فکر کار حیوان است. «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ»

۲- اگر ملاکهای معنوی نباشد، انسان و حیوان در کامیابی از غذا و طبیعت، در یک ردیفند. «مَتَاعًا لَّكُمْ وَ لِأَتْعَامِكُمْ»

۳- دقت در پیدایش نعمت ها، وسیله ای برای کفر زدائی است. قُبِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ... فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ

۴- هستی، مدرسه خداشناسی است، چه سیر تکاملی درون انسان و چه بیرون انسان. مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ - أَمَاتَهُ - أَنْشَرَهُ صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ...

۵- ریزش باران و رویش انواع گیاهان و درختان، هدفمند است و فراهم شدن غذا برای انسان و حیوانات، یکی از حکمت های آن است. أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ ...

شَقَقْنَا الْأَرْضَ ... فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ... مَتَاعًا لَّكُمْ وَ لِأَتْعَامِكُمْ

۶- انگور، زیتون و خرما، از میوه های مورد سفارش قرآن است. عِنَبًا ... زَيْتُونًا وَ نَخْلًا

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاعَةُ «۳۳» يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ «۳۴» وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ «۳۵» وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ «۳۶» لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ «۳۷»

پس زمانی که آن صدای هولناک در آید، روزی که انسان از برادرش بگریزد و از مادر و پدرش و همسر و فرزندان. در آن روز برای هر یک از آنان کار و گرفتاری است که او را (از پرداختن به کار دیگران) بازدارد.

نکته ها:

«صاخه» به معنای صدای وحشتناکی است که نزدیک است گوش را کر کند. مراد از آن، یا صیحه ی برپا شدن قیامت است و یا ناله و فریاد گوش خراش مردم در آن روز.

در آیات قبل، از معاش بحث شد و در این آیات از معاد گفتگو می شود.

در باره انگیزه فرار انسان از برادر و مادر و پدر و همسر و فرزندان، مطالبی می توان گفت، از

جمله اینکه می‌گریزد تا مبادا برادرش از حقوق خود مطالبه کند و او را گرفتار سازد.

می‌گریزد تا مورد تقاضای دیگران قرار نگیرد. می‌گریزد تا رسوایی او را دیگران نفهمند.

می‌گریزد تا به کار خود برسد و تکلیفش زودتر روشن شود. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ»

پیام‌ها:

۱- قیامت، روز فرار است. فرار برادر از برادر، فرزند از پدر و مادر، مرد از همسر، پدر از پسر. فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ يَوْمَ يَفِرُّ ...

۲- روابط خویشاوندی، در قیامت گسسته می‌شود. يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ ...

۳- در قیامت، هر کس به فکر نجات خویش است. لِكُلِّ امْرِئٍ ... شَأْنٌ يُغْنِيهِ

۴- در قیامت، فرصت برای پرداختن به کار دیگران نیست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ»

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾ وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرَهَقَهَا فَتْرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجْرَةُ ﴿٤٢﴾

چهره‌هایی در آن روز درخشانند، خندان و شادمانند، و چهره‌هایی در آن روز، غبار (غم) بر آنها نشسته. و تیرگی و سیاهی، چهره آنان را پوشانده است. اینان همان کافران بدکردارند.

نکته‌ها:

«مُسْتَبْشِرَةٌ» با خبر شدن از مطلب شادی که از آن بشره و پوست صورت شکفته شود.

«غَبَرَةٌ» و غُبَارٌ به معنای گرد خاک فرونشسته بر چیزی است. «فَتْرَةٌ»، دود سیاهی است که برمی‌خیزد و «رهق» به معنای فراگرفتن و پوشاندن است.

این آیات، مردم را در قیامت به دو دسته تقسیم می‌کند: اهل سعادت و اهل شقاوت، که هر

دو گروه با سیما و چهره شان شناخته می شوند. چون صورت انسان، آئینه سیرت اوست و شادی و غم درونی او در چهره اش ظاهر می گردد.

این سوره با چهره درهم کشیدن در دنیا آغاز و با چهره دود آلوده شدن در قیامت پایان می یابد. عَبَسَ ... تَرَهَّقَهَا قَتْرَهُ
«کفره» جمع کافر و «فجره» جمع فاجر است. اولی اشاره به فساد عقیده دارد و دومی اشاره به فساد عمل.

پیام ها:

۱- معاد جسمانی است. وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ...

۲- چهره باز و خندان یک ارزش است. «مُشْفِرَةٌ، ضَاحِكَةٌ»

۳- خنده های قیامت، بر اساس بشارت به آینده ای روشن است. «ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ»

۴- آلودگی به گناه در دنیا، سبب آلودگی چهره در قیامت می شود. «تَرَهَّقَهَا قَتْرَهُ أَوْلِيكَ هُمْ الْكٰفِرَةُ الْفَجْرَةُ»

۵- کفر، سبب ارتکاب گناه و فسق و فجور است. «الْكَفْرَةُ الْفَجْرَةُ»

۶- صورت اهل ایمان و تقوا، شاد و خندان است. (به قرینه اینکه صورت اهل کفر و فجور، دود آلود است) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ... وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ

۷- از بهترین شیوه های تبلیغ، مقایسه است. وُجُوهٌ ... وُجُوهٌ

۸- گناه، باعث می شود که چهره پاک الهی انسان، با نقابی زشت و سیاه پوشیده شود. «عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرَهَّقَهَا قَتْرَهُ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و نه آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای درهم پیچیده شدن و تاریک شدن است.

محتوای سوره نشان می دهد که این سوره در اوایل بعثت نازل شده است، زیرا مخالفان در اوایل دعوت، آن حضرت را مجنون می خواندند و این سوره همانند سوره قلم که در اوایل بعثت نازل شده، مشتمل بر تنزیه آن حضرت از این گونه تهمت ها می باشد. (۱)

بخش اول این سوره، تغییرات عظیم و فراگیر این جهان را که مقدمه برپا شدن قیامت است، بیان می کند و بخش دوم، بیانگر جایگاه والای قرآن و نقش و تأثیر آن در روح و روان آدمیان است.

در روایات، برای تلاوت این سوره که موجب تذکر و غفلت زدایی انسان می شود، فضیلت های بسیاری نقل شده است. (۲)

ص: ۳۹۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾

آنگاه که خورشید در هم پیچیده و تاریک شود. و آنگاه که ستارگان به خاموشی گرایند. و آنگاه که کوهها به حرکت درآیند. و آنگاه که شتران باردار به حال خود رها شوند. و آنگاه که حیوانات وحشی، برانگیخته و گرد هم آیند.

نکته ها:

«تکویر»، به معنای درهم پیچیدن است که در مورد خورشید، به جمع شدن شعله های آن و خاموش شدن آن منجر می گردد. حرکت کوهها در آستانه قیامت، ناشی از زلزله بزرگی است که باعث فروپاشی و متلاشی شدن کوهها می گردد و چنانکه در آیات دیگر نیز آمده است، همچون ریگ بیابان روان می شوند.

«عشار» جمع «عشراء» به معنای شتر حامله ده ماهه است که در نزد عرب، با ارزش ترین اموال محسوب می شده است. اما به هنگام بروز علائم قیامت، بی صاحب می ماند و کسی به فکر آن نیست.

«وحوش» جمع «وحش» به معنای حیوانی است که هرگز با انسان ها انس نمی گیرد. مانند

دَرَزْدگانِ بَرخی با استناد به آیه «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَيَّ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ» (۱) گفته اند مراد این آیه نیز، محشور شدن حیوانات در قیامت است. اما برخی دیگر از مفسران، با توجه به اینکه سیاق آیات مربوط به نشانه های قبل از قیامت است، گفته اند: منظور آن است که قبل از قیامت، در اثر زلزله های پی در پی همه حیوانات از لانه ها و بیشه های خود خارج و در کنار یکدیگر جمع می شوند. (۲)

پیام ها:

۱- نظام موجود خورشید و ستارگان در آسمان و کوه و دریا و زمین، روزی دگرگون می شود. إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ ...

۲- هستی، محکوم اراده خداوند است و هرگاه او اراده کند، نظام عالم به هم می خورد. إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ ...

۳- شاید در قیامت، حیوانات وحشی نیز زنده شوند. «وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ»

وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ «۶» وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ «۷» وَ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ «۸» بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ «۹» وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ «۱۰» وَ إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ «۱۱» وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ «۱۲» وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ «۱۳» عَلِمَتْ نَفْسٌ مِمَّا أُخْضِرَتْ «۱۴»

و آنگاه که دریاها به جوش آیند. و آنگاه که جانها جفت و قرین شوند. و آنگاه که از دختر زنده به گور شده پرسیده شود. که به کدامین گناه کشته شده است؟ و آنگاه که نامه های عمل گشوده شود. و آنگاه که آسمان از جای کنده شود. و آنگاه که دوزخ شعله ور شود. و آنگاه که بهشت (برای اهلش) نزدیک آورده شود. هر کس بداند که چه حاضر کرده است.

ص: ۳۹۶

۱- ۱). انعام، ۳۸.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

«سُجَّرَتْ» چند معنا شده است: ۱. به جوش آمدن ۲. به هم پیوستن ۳. پُر و لبریز شدن دریاها که همه آنها طبیعی است، زیرا از یک سو کوه ها از جا کنده شده و دریاها به یکدیگر متصل می شوند و از سوی دیگر زمین لرزه شدید، گداختگی درون زمین را بیرون ریخته، آبها به جوش آیند و بخار شوند.

در قیامت، حوریان بهشتی به تزویج بهشتیان سعادت مند در آید. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «وَزَوْجَانَهُمْ بِحُورٍ عِينٍ» (۱) و جهنمیان دوزخی با قرین های شیطانیشان ازدواج می کنند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نَقِيضٌ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۲) چنانکه امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه «وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» فرمودند: اهل ایمان با همسران بهشتی و اهل دوزخ با شیطان قرین می شوند. (۳)

«موؤده» به معنای دختر زنده به گور شده است. یکی از عادات بسیار بد جاهلیت این بود که به خاطر فقر یا احساس ننگ، گاهی دختران خود را زنده به گور می کردند.

ولایت والدین بر فرزند محدود است و آنان حق گرفتن حقوق طبیعی فرزند همچون حق حیات را ندارند. پدر نمی تواند بگوید فرزند خودم است و حق دارم هر تصمیمی راجع به او بگیرم، چنانکه مادر نمی تواند بگوید من نمی خواستم بچه دار شوم و حق دارم فرزند در شکم را سقط کنم.

پیام ها:

۱- دفاع از مظلوم، اسلام و کفر ندارد. با اینکه دختران زنده به گور شده مسلمان نبودند، ولی قرآن از حق آنان دفاع می کند. «وَ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ»

۲- دفاع از مظلوم، زن و مرد، کوچک و بزرگ و فرد و جمع ندارد، حتی از یک دختر کوچک باید دفاع کرد. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

۳- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

ص: ۳۹۷

۱- ۱. دخان، ۵۴.

۲- ۲. زخرف، ۳۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ولایت پدر بر فرزند، شامل حق کشتن فرزند نمی شود. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

۵- بیم و امید در کنار هم سازنده است. «الْجَحِيمُ سُعْرَتْ - الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ»

۶- در قیامت، بهشت و دوزخ به اهلش نزدیک می شود. «الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ» (و در آیه ۲۳ سوره فجر می فرماید: «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ» در آن روز جهنم آورده شود).

۷- اعمال انسان در دنیا ثبت شده و پرونده عمل هر کس در قیامت باز می شود.

«وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ»

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُسِ «۱۵» الْجَوَارِ الْكُنَّسِ «۱۶» وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَيْعَسَ «۱۷» وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ «۱۸» إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ «۱۹» ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ «۲۰» مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ «۲۱»

سوگند به ستارگانی که باز می گردند. در حرکت هستند و پنهان می شوند. و سوگند به شب آنگاه که برود. و سوگند به صبح آنگاه که بدمد. که همانا قرآن، کلام پیام آوری گرامی است. آن که نزد خداوند صاحب عرش، دارای قدرت و مقام والا است. (فرشته ای که) فرمانش برند و امینش شمرند.

نکته ها:

«خنس» جمع «خانس»، به معنای رجوع کننده است. «جوار» جمع «جاریه» به معنای روان و در جریان است و «کنس» جمع «کانس» به معنای مخفی شدن است. مفسران با توجه به آیات بعد که در مورد به پایان رسیدن شب و دمیدن صبح است، آیات «فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ» را در مورد ستارگان دانسته اند که هر شب ظاهر می شوند و با طلوع خورشید پنهان می گردند، گرچه در همان حال پنهانی، در حرکت اند و لذا شب بعد به جای خود باز می گردند.

«عَسَيْعَسَ» به معنای تاریکی رقیق است که به فرموده حضرت علی علیه السلام به هنگام پایان

شب مشاهده می شود. (۱) بنابراین آیه «وَ اللَّيْلُ إِذَا عَسَّسَ» شبیه آیه «وَ اللَّيْلُ إِذْ أَدْبَرَ» (۲) می باشد.

«تَنْفَسَ» به معنای نفس کشیدن صبح است. گویا روز از حبس شب آزاد شده و در هوای آزاد نفس می کشد.

سوگند خداوند به دمیدن صبح و پنهان شدن ستاره و حرکت کرات آسمانی در زمانی که مردم در جاهلیت به سر می بردند، نشانه ی توجه اسلام به طبیعت و تفکر در آن است.

پیام ها:

۱- روز قیامت روز شهود و تجسم عمل است. «عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ»

۲- در قیامت، انسان به جزئیات کار خود آگاه می شود. «مَا أَحْضَرَتْ»

۳- فرشته وحی، کریم، امین، قوی و مطاع است. «كَرِيمٌ ، ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ، مُطَاعٌ ، أَمِينٌ»

۴- کرامت و بزرگواری، توانایی و مکنّت، داشتن نیروهایی فرمان بر و امانت داری از شرایط لازم برای پیام رسانی و ارشاد است. «كَرِيمٌ ، ذِي قُوَّةٍ ، مَكِينٍ ، مُطَاعٌ ، أَمِينٌ»

۵- جبرئیل مأمورانی فرمان بردار در اختیار دارد. «مُطَاعٌ»

وَ مَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَ لَقَدْ رَأَاهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَ مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾

و همانا مصاحب شما (پیامبر)، جنّ زده نیست. و قطعاً آن (فرشته وحی)

ص: ۳۹۹

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). مدّثر، ۳۳.

را در افق روشن دیده است. و او بر غیب بخیل نیست (و آنچه را دریافت کرده، دریغ نمی کند). و آن قرآن، از القائنات شیطان رانده شده نیست.

نکته ها:

«ضنین» از «ضن» به معنای بخل ورزیدن است. این کلمه یک بار بیشتر در قرآن به کار نرفته است.

مخالفان پیامبر، به او نسبت مجنون می دادند و مراد آنان، ارتباط پیامبر با جنیان بود و در واقع، قرآن را از القائنات جن بر پیامبر می دانستند. لذا این آیات، در مقام رفع این تهمت می فرماید: پیامبر، فرشته وحی را به روشنی دیده و قرآن را از او دریافت کرده است، نه آنکه شیطان بر قلب پیامبر چیزی را القا کرده باشد و او گمان نموده که وحی الهی است.

پیام ها:

۱- گاهی باید تهمت ها را بی جواب نگذاشت و پاسخ داد. «وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ»

۲- پیامبر، همراه با مردم و در کنار آنان زندگی می کرد. «صَاحِبُكُمْ»

۳- بهترین نشانه ی سالم بودن عقل پیامبر، آن است که شما عمری با او مصاحبت و معاشرت داشته و هیچ فکر و کردار و گفتار و رفتار ناروایی از او ندیده اید.

«وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ»

۴- پیامبر، جبرئیل را می دید. «وَلَقَدْ رَأَاهُ» (چنانکه در سوره نجم آیه ۱۳ می فرماید:

«لَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَهُ أُخْرَى»)

۵- در برابر تحقیرها، تکریم تحقیر شده ها لازم است. «لَقَدْ رَأَاهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ»

۶- در جایگاه ملاقات پیامبر با جبرئیل، جای هیچ ابهامی نیست. «بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ»

۷- شکر علم، بازگویی آن است و بخل علمی، امری ناپسند است. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۸- پیامبر اکرم علم غیب می دانست. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۹- رسول خدا، نه از درون گرفتار جنون است: «وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ» و نه از بیرون تحت تأثیر القائنات شیطانی است. «وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ»

۱۰- قرآن، در مرحله نزول از هرگونه تحریفی محفوظ است و جبرئیل هیچ گونه دخل و تصرفی در آن نمی کند، رسول کریم

... اَمِينِ هَمَانِ كُونِه كِه در مرحله

ص: ۴۰۰

ابلاغ، دچار هیچ کم و کاست نمی شود. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۱۱- قرآن، سخن فرشته وحی است، نه شیطان مطرود. لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ ... مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَ مَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

پس به کجا می روید؟ آن (قرآن) جز پند و تذکری برای جهانیان نیست.

برای هر کس از شما که بخواهد راستی و درستی پیشه کند. و شما نمی خواهید جز آنچه خداوند، پروردگار جهانیان بخواهد.

پیام ها:

۱- انسان بی هدف و بی مکتب نداریم، حتی کفار و مشرکان برای خود راه و مرامی دارند، «لکم دینکم» آنچه مهم است، انتخاب راه درست است. «فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ»

۲- قرآن، بهترین وسیله پند، تذکر و موعظه است. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۳- قرآن، برای همه جهانیان است و به زمان و مکان و نژاد خاصی وابسته نیست.

«لِلْعَالَمِينَ»

۴- در شیوه تبلیغ، تذکر آری ولی اجبار نه. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۵- راه یابی به راه راست و پایداری در آن، در گرو خواست خود انسان است.

«لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۶- راه قرآن، راه مستقیم است و به دور از هر گونه افراط و تفریط و اعوجاج می باشد. «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۷- خواست ما در مدار خواست خداست، نه به اجبار او، که در این صورت، خواست ما بی معنا می شود. «وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۸- انسان، نه بی اراده است و نه خود مختار. «وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۹- مشیت خداوند بر مبنای ربوبیت اوست. «يَشَاءُ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۱۰- چون خداوند رب العالمین است و بر همه امور تسلط دارد، پس خواست انسان نیز مشروط به خواست اوست. «وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

مثلاً در ماشین های تعلیم رانندگی، دو دستگاه گاز و ترمز وجود دارد؛ یکی زیر پای کارآموز و دیگری زیر پای مربی. در این ماشین کارآموز می تواند از گاز و ترمز سمت خود استفاده کند، ولی به شرط آنکه مربی هم بخواهد. یا نظیر چک های دو امضائی که هر یک از دو صاحب امضا می تواند امضا کند، اما اثر و پرداخت چک زمانی است که دیگری نیز آن را امضا کرده باشد.

«والحمد لله رب العالمین»

ص: ۴۰۲

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول و به معنای شکافته شدن آسمان است.

همچون دیگر سوره های مکی، محور این سوره، قیامت و حالات مردمان در آن هنگامه هولناک است. حوادث عظیمی که در پایان دوران جهان و در آستانه قیامت رخ می دهد، فرشتگانی که مأمور ثبت اعمال انسان ها در دنیا هستند، عاقبت نیکان و بدان و گوشه ای از مشکلات آن روز، بخش های مختلف این سوره را تشکیل می دهد.

برای تلاوت این سوره در نمازهای واجب و مستحب، فضیلت هایی وارده شده که بیانگر نیاز دائمی انسان به تذکر و توجه است تا از قیامت غفلت نکند و به دنیا دل نبندد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ «۱» وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ «۲» وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ «۳» وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ «۴» عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ «۵»

آنگاه که آسمان شکافته شود. و آنگاه که ستارگان پراکنده شوند. و آنگاه که دریاها گشوده و به هم راه یابند. و آنگاه که قبرها زیور و گردد. (در آن زمان) هر کس می داند، آنچه از پیش فرستاده و آنچه برای بعد گذاشته است.

نکته ها:

«انفطار» به معنای شکافته شدن است، «فطر» و «افطار» نیز به همین معناست، زیرا روزه با غذا خوردن می شکافد. «انفطار» و «انشقاق» به یک معناست، لکن در انفطار بعد از شکافتن به چیزی می رسیم، بر خلاف انشقاق، چنانکه عرب در حفرة قنات می گوید:

«فطرت» چون بعد از شکافتن زمین، به آب می رسد.

«انتثار» به معنای پراکندگی است و به چیزی که بر سر عروس می ریزند، نثار گویند.

«فجر» به معنای بروز شکاف و باز شدن راه است و «تفجیر»، بیانگر عظمت و شدت شکافته شدن کوههاست.

در کلمه «بُعْثِرَتْ» هم معنای «بعث» (به پا خواستن) است و هم معنای «ثور» (دگرگون شدن)، لذا راغب در مفردات گفته است که بعید نیست فعل «بُعْثِرَتْ» مرکب از این دو فعل باشد، یعنی زیر و رو شدن خاک ها و برپاخواستن مردگان.

پیوند میان آسمان و زمین و دریا و خشکی به گونه ای است که هرگاه نظام یکی از آنها به هم بخورد، نظام همه چیز به هم می خورد.

پیام ها:

- ۱- نظام حاکم بر آسمان و زمین به دست خداست و هرگاه او بخواهد تغییر می کند. «إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ»
 - ۲- معاد جسمانی است و مردگان از قبر برمی خیزند. «إِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ»
 - ۳- به هم ریختن نظام هستی، مقدمه رستاخیز و رستاخیز، برای حساب و کتاب و جزای اعمال انسان هاست. عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا قَدَّمْتُ ...
 - ۴- در قیامت ظرفیت انسان توسعه می یابد و همه کارهای گذشته را به یاد می آورد. «عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا قَدَّمْتُ»
 - ۵- انسان، هم باید به فکر گذشته خود باشد، تا اگر خلافی کرده توبه کند و هم به فکر پس از مرگ خود باشد تا یادگار خوبی از خود بجای گذارد. «مَا قَدَّمْتُ وَ أَخَّرْتُ»
 - ۶- در قیامت، انسان هم به آنچه عمل کرده آگاه می شود و هم به آثار خوب یا بد اعمال خود. «مَا قَدَّمْتُ وَ أَخَّرْتُ»
 - ۷- در قیامت، انسان به کارهایی که می توانسته بکند و به تأخیر انداخته و انجام نداده پی می برد. عَلِمْتُ ... مَا قَدَّمْتُ وَ أَخَّرْتُ و شاید مراد از «اخرت» کارهایی است که بازدهی آن پس از مرگ به ایشان می رسد. مانند تألیف کتاب یا بنای فساد.
- ﴿إِنَّمَا أُنشَأُ الْإِنسَانَ مِمَّا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ «۶» الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ «۷» فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَجَبَكَ «۸» كَلَّا بَلْ تُكذِّبُونَ بِالذِّينِ «۹» وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ «۱۰» كِرَامًا كَاتِبِينَ «۱۱» يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ «۱۲»

ای انسان! چه چیز تو را در برابر پروردگار بزرگوارت مغرور و فریب داده است؟ همان که تو را آفرید و (اندامت را) استوار ساخت و متعادل کرد. و به هر صورت که خواست، تو را ترکیب کرد. با این همه، (شما روز) جزا را دروغ می پندارید. در حالی که قطعاً بر شما نگهبانانی (از فرشتگان) گمارده شده اند. نویسندگان بزرگوار، که به آنچه انجام می دهید آگاهند.

نکته ها:

«غر» از «غرور» به معنای غفلت، فریب و مغرور، «سواک» به معنای استواری و استقامت و دوری از اعوجاج است و «فَعَدَلَك» بیانگر تعادل و توازن میان اعضا و جوارح انسان است.

به عمل خود تکیه کنید نه بر کرم خداوند، انبیا از کرم خدا آگاه بودند اما اهل عمل بودند.

خداوند کریم است: «بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ» فرشتگان مأمور او کریم اند: «كِرَامًا كَاتِبِينَ» رسولان او کریم اند: «رَسُولٍ كَرِيمٍ» (۱) کتاب او کریم است: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۲) و پاداش او کریمانه است. «أَجْرٍ كَرِيمٍ» (۳)

خداوند کریم است؛ هم گناهان را می بخشد، هم عیب ها را می پوشاند و هم پاداش را چند برابر می دهد.

پیام ها:

۱- انسان، موجودی غافل و فریب خورده است و خود را از عواقب کار و قهر خدا در امان می پندارد. «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ»

۲- چرا انسان با آن همه نیاز و ضعف، مغرور باشد؟ «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ»

۳- بدترین نوع کبر و غرور، آن است که در برابر پروردگار کریم و هستی بخش باشد. «غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ»

۴- غرور و غفلت انسان، سوء استفاده از لطف و کرم و پرده پوشی خداست. «مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ»

ص: ۴۰۷

۱-۱. حاقه، ۴۰.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. یس، ۱۱.

۵- لطف و کرم ابتدایی خدا تنها نسبت به مؤمنان نیست، بلکه نسبت به همه انسان هاست. **يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ ... بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ**

۶- غرور انسان، بیانگر غفلت او از نعمت های الهی و عظمت آفریدگار است. **«مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ»**

۷- درمان غرور، توجه به الطاف کریمانه است. **الْكَرِيمِ ... خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ**

۸- آفرینش، نشانه قدرت، «خَلَقَكَ» تسویه، نشانه حکمت، «فَسَوَّاكَ» و اعتدال، دلیل علم او به تمام نیازهاست. **«فَعَدَلَكَ»**

۹- آفرینش انسان و هماهنگی و تعادل میان اعضای او، جلوه ای از کرم خداوند است. **«الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ»**

۱۰- تنوع شکل و قیافه انسان ها، براساس خواستِ حکیمانه خداوند است. **«فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ»**

۱۱- برای شکستن غرور، باید نعمت های الهی را پی در پی گوشزد کرد. **«خَلَقَكَ ، فَسَوَّاكَ ، فَعَدَلَكَ ، رَكَّبَكَ»**

۱۲- آنکه در دنیا تو را آفرید، در آخرت نیز تو را خلق می کند، پس تکذیب چرا؟ **«كَلَّا بَلْ تُكذِّبُونَ بِالذِّينِ»**

۱۳- کسی که به دنیا مغرور شود، آخرت را انکار می کند. **«عَزَّكَ - تُكذِّبُونَ»**

۱۴- گرچه شما قیامت را منکر می شوید، ولی فرشتگان کار خود را انجام می دهند. **تُكذِّبُونَ ... إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ**

۱۵- فرشتگان متعدّد، مسئول حفظ و حراست از انسان ها هستند. **«لِحَافِظِينَ»**

۱۶- فرشتگان، مسئول ثبت و ضبط کارهای انسانند. **«كِرَامًا كَاتِبِينَ»**

۱۷- فرشتگان مراقب، در ثبت اعمال برخورداردی کریمانه دارند. **«كِرَامًا كَاتِبِينَ»**

۱۸- فرشتگان هم متعدّدند، هم تیزبین و هم ریزبین. **«يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ»**

۱۹- توجه به ثبت اعمال توسط فرشتگان معصوم، سبب حیا و تقوای انسان می شود. **«يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ»**

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصِيلُونَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

بی شک، نیکان در ناز و نعمت بهشتی اند. و بی شک، بدکاران در آتشی شعله ور. که در روز جزا به آن وارد شوند و بسوزند. و لحظه ای، از آن غایب و جدا نشوند. تو چه دانی که روز جزا چه روزی است؟ باز، چه دانی که روز جزا چه روزی است؟ روزی که هیچ کس برای هیچ کس اختیاری ندارد و در آن روز، فرمان تنها برای خداست.

نکته ها:

«أبرار» جمع «بار» به معنای نیکوکار و «نَعِيمٍ» به معنای پر نعمت است.

«فجار» جمع «فاجر» به معنای شکافتن است، یعنی کسانی که پرده دری می کنند و هتاک هستند.

«صلی» ورود در قهر و عذاب است. «يَصِيلُونَهَا يَوْمَ الدِّينِ» همان گونه که «صلو» ورود در رحمت و لطف است. «هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ» (۱)

در قیامت، همه امور به دست خداست و این به معنای نفی شفاعت نیست، چون شفاعت نیز از اموری است که خداوند فرمان داده است. (۲)

پیام ها:

۱- در تربیت و تبلیغ، سرنوشت خوبان و بدان را مقایسه کنید. «إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ - إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ»

۲- حتی پیامبر، به بسیاری از امور قیامت آگاه نیست. «وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ»

ص: ۴۰۹

۱- ۱. احزاب، ۴۳.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- مسائل قیامت را با عقل عادی نمی توان درک کرد، بلکه باید از طریق وحی بپذیریم. «مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ»

۴- مطالب مهم را باید تکرار کرد. «مَا أَذْرَاكَ - ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ»

۵- پیدایش قیامت برای جزا و کیفر عملکرد دنیوی ماست. «يَوْمَ الدِّينِ»

۶- مجرمان برای همیشه در دوزخند. «مَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ»

۷- قیامت روز سلب مالکیت و اختیار از همه انسان هاست. «يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا»

۸- قیامت، تجلی حاکمیت مطلقه خداوند است. «وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره سی و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است، گرچه بر اساس برخی روایات، آیات اولیه آن مدنی است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای کم فروشان می باشد.

این سوره با هشدار به کم فروشان آغاز می شود و ریشه آن را باور نداشتن روز قیامت برمی شمرد.

سرگذشت فاجران گنهکار و متجاوز و برخورد آنان با آیات الهی، که بیانگر زنگار گرفتگی دلهای آنهاست، بخش دیگری از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

البته بیان نعمت های جاودان و شادی و سرور بهشتیان، نور امید را در دل مؤمنان روشن می سازد و آنان را در برابر نیش و نوش های مجرمان دلداری می دهد تا در اثر تحقیر و استهزای آنان اندوهگین نشوند.

براساس روایات، قرائت این سوره در نماز، امتیاز از عذاب را در روز قیامت به دنبال دارد و خداوند او را از نوشیدنی های طهور بهشتی سیراب می سازد. (۱)

ص: ۴۱۲

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾ وَإِذَا كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾ أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

وای بر کم فروشان. کسانی که هر گاه از مردم پیمانه بگیرند کامل می گیرند. و هر گاه به ایشان پیمانه دهند یا برایشان (کالایی را) وزن کنند، کم می گذارند. آیا آنان گمان ندارند که برانگیخته خواهند شد؟ برای روزی بزرگ. روزی که مردم در پیشگاه پروردگار جهانیان (برای پاسخ به کارهایشان) خواهند ایستاد.

نکته ها:

«وَيْلٌ» به معنای هلاک و عذاب است و بر اساس روایات، نام درّه ای در دوزخ یا دری از درهای آن می باشد.

«طَفِيفٌ» و «قَلِيلٌ» به یک معناست و «تَطْفِيفٌ» به معنای کاستن و کم گذاشتن است و ریشه آن از «طف» به معنای کنار است. به فروشنده ای که از کنار اجناس می زند، «مطفف» گویند.

ابن مسعود نقل می کند که هر کس از نمازش بکاهد مشمول این آیه است. (۱)

کم فروشی هر صنفی متناسب با خودش می باشد: معلم، کارگر، نویسنده، فروشنده،

ص: ۴۱۳

مهندس، دکتر و دیگر مشاغل، هر کدام در انجام وظیفه خود کوتاهی کنند، کم فروشند.

کم فروش، خود را زرنگ می داند، مردم را دوست ندارد، خدا را رازق نمی داند و ظلم اقتصادی به جامعه می کند.

کم فروشی از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن آمده است.

امکان کم فروشی یا حساسیت در کیل بیش از وزن است، لذا در یک آیه فقط از کیل و در آیه پس از آن، ابتدا مجدداً از کیل و سپس وزن، سخن به میان آمده است.

در روایات می خوانیم: هرگاه مردم گرفتار گناه کم فروشی شوند، زمین روئیدنی های خود را از مردم باز می دارد و مردم به قحطی تهدید می شوند. (۱)

انضباط و دقت اقتصادی، در رأس برنامه های اصلاحی انبیاست. چنانکه حضرت شعیب به قوم خود فرمود: «أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۲) پیمانانه را (در معامله) کامل و تمام بدهید و از کم کنندگان و خسارت زندگان نباشید و با ترازوی درست وزن کنید و کالاهای مردم را کم ندهید و روی زمین مفسدانه عمل نکنید.

پیام ها:

۱- خطر را با کلمات هشدار دهنده اعلام کنید. «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»

۲- مال حرام از راه کم فروشی، عامل سقوط انسان است. «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»

۳- تفاوت گذاردن در گرفتن و دادن کم فروشی است. آنچه بر خود نمی پسندی بر دیگران میسند. اِكْتَالُوا... يَسْتَوْفُونَ - كَالُوهُمْ... يُخْسِرُونَ

۴- کم فروشی نسبت به هر کس، گرچه مسلمان نباشد، نارواست. «عَلَى النَّاسِ»

۵- بالاتر از گناه، انس گرفتن با گناه است، به گونه ای که کم فروشی شغل انسان شود. «يُخْسِرُونَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است).

۶- برای جلوگیری از مفسد اقتصادی، باید یاد معاد را در دل ها زنده کنیم. «أَلَا

ص: ۴۱۴

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. شعراء، ۱۸۱-۱۸۳.

۷- اعتقاد به معاد حتی در حد گمان بازدارنده است. «أَلَا يُظَنُّ أَوْلِيكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ»

۸- حوادث روز قیامت، بزرگ و هولناک است. «لِيَوْمٍ عَظِيمٍ»

۹- برای کم فروشی و حق الناس باید پاسخ گو باشیم. «يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

۱۰- کیفر و مجازات مجرمان، از شئون ربوبیت خداست. «يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سَجِينٍ (۷) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ (۸) كِتَابٌ مَرْقُومٌ (۹) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۰) الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۱۱) وَمَا يُكْذَبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲) إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۳)

چنین نیست (که آنان می پندارند)، همانا پرونده بدکاران در سجین است. و تو چه می دانی که سجین چیست؟ این، سرنوشتی است رقم خورده (و حتمی). وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. کسانی که روز جزا را انکار می کنند. و جز تجاوزگر گناهکار، کسی آن را تکذیب نمی کند. هرگاه آیات ما بر او تلاوت شود، گوید: افسانه های پیشینیان است.

نکته ها:

«سَجِينٍ» از «سجن» به معنای زندان و وزنِ فَعِيلٍ برای مبالغه است: زندان ابد و سخت.

«مَرْقُومٌ» از «رقم»، به معنای خط درست و مشخص است، به گونه ای که با دیگر نوشته ها اشتباه نشود. بنابراین، «كِتَابٌ مَرْقُومٌ» یعنی سرنوشت فاجران، کاملاً مشخص و معین است و آنان گرفتار زندانِ همیشگی در دوزخ اند.

مراد از «دین» در آیات مربوط به قیامت، جزاست. «يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ» همان گونه که در سوره حمد، آیه «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» به معنای مالک روز جزاست.

«أَثِيمٍ» از «اثم» به کسی گویند که در گناه فرو رفته باشد.

جمله «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: وای به کم فروشی که سرنوشتش به تکذیب قیامت می انجامد.

ب: وای به کسانی که کیفر کم فروشان در قیامت را باور ندارند.

«الأساطير» جمع «اسطوره» به معنای افسانه است که مطالب زیبا و دل نشین دارد ولی واقعیت ندارد و بافته ذهن و خیال داستان سرایان است. «الأساطير الأولین» یعنی آنکه پیشینیان افسانه ها را ساخته اند و پیامبر آنها را بازگو می کند.

در تاریخ عاشورا می خوانیم که امام حسین علیه السلام چندین مرتبه لشکر یزید را موعظه کرد و از آنان اقرار گرفت که مگر من فرزند فاطمه دختر پیامبر شما نیستم، مگر حلالی را حرام یا حرامی را حلال کرده ام؟ مگر شما با هزاران نامه از من دعوت نکردید؟ و... در پایان فرمود:

«قد ملات بطونکم من الحرام» شکم های شما از حرام پر شده و دیگر سخن حق در روح شما اثری ندارد.

امروزه هیچ یک از دانشکده های علوم تربیتی و روانشناسی دنیا، سخنی از تأثیر لقمه ی حلال و حرام در تربیت و روح انسان مطرح نمی کنند و دانشمندان شرق و غرب عالم از تأثیر تغذیه بر تربیت غافلند.

پیام ها:

۱- کم فروش، فاجر است و پرده دیانت را می برد. لِلْمُطَفِّفِينَ ... الْفَجَّارِ

۲- سرنوشت فاجران، قطعی و مشخص است. «كِتَابٌ مَرْقُومٌ»

۳- گناه، انسان را به کفر و انکار حقایق وامی دارد. «وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

۴- کسانی آیات قرآن را افسانه و اسطوره می خوانند که در گرداب گناه و طغیان فرو رفته اند. «كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأُولِينَ»

۵- توجیه وحی به افسانه، راهی است برای کافر ماندن. «قَالَ أَسَاطِيرُ الْأُولِينَ»

۶- لقمه ی حرام، انسان را تا مرز کفر پیش می برد. (در آغاز سوره سخن از کم فروشی بود که عامل کسب لقمه حرام است، در آیات بعد سخن از فجور شد و در ادامه سخن از تکذیب است.) «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۷- رفتار انسان، در عقائد و باورهای او اثر می‌گذارد. تجاوز و گناه پی‌درپی، انسان را به تکذیب وامی‌دارد. «وَمَا يُكَدِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

۸- به یک تذکر و انذار نباید قناعت کرد، تذکر و تلاوت باید دائمی باشد. «تَتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا» (فعل مضارع، نشان استمرار است).

۹- قرآن، حتی نزد مخالفان پرجاذبه است. «قَالَ أَطِيرُ الْأَوْلِيَيْنِ» (اسطوره به داستان‌های زیبا و پرجاذبه گفته می‌شود).

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَكذِّبُونَ ﴿١٧﴾

چنین نیست، بلکه آنچه کسب می‌کردند بر دل‌هایشان زنگار نهاده است.

آنان در آن روز از (الطاف) پروردگارشان محجوب و محرومند. و آنگاه آنان به دوزخ وارد خواهند شد. سپس (به آنان) گفته خواهد شد: این همان چیزی است که آن را دروغ می‌پنداشتید.

نکته‌ها:

«رین» به معنای زنگار است که بر اجناس قیمتی می‌نشیند. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: هرگاه گناه بر انسان غالب شود، امیدی به رستگاری او نخواهد بود و این است معنای «كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ». (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: هیچ بنده‌ای نیست مگر آنکه قلبش سفید است. با انجام هر گناه، در آن سفیدی نقطه‌ی سیاهی پدید می‌آید و اگر توبه کند، آن سیاهی محو می‌شود و اگر اصرار بر گناه کند، سیاهی توسعه یافته و تمام سفیدی قلب را فرامی‌گیرد و دیگر انسان به خیر و سعادت بر نمی‌گردد. (۲)

ص: ۴۱۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نور الثقلین.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحُجُوبُونَ» آن است که از پاداش خداوند محرومند و گرنه خداوند مکان ندارد. (۱)

پیام ها:

- ۱- افسانه پنداشتن قرآن، ناشی از ناپاکی دل است. «كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۲- گناه، روح انسان را دگرگون و از درک حق باز می دارد. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۳- فطرت انسان سالم است، آنچه آن را می پوشاند، گناه است. «رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۴- در فرهنگ قرآن، قلب و روح مرکز درک حقایق است. «رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۵- اصرار و تداوم بر گناه، سبب زنگار قلب است. «مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۶- عمل، سرمایه انسان است که با آن، خوبی ها یا بدی ها را کسب می کند. «كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۷- زنگار گناه که در دنیا مانع درک حقیقت است، در آخرت نیز مانع دریافت الطاف الهی می شود. «إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحُجُوبُونَ»
 - ۸- مأموران دوزخ، دوزخیان را سرزنش می کنند. «ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»
- كَلَّا- إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيَيْنَ «۱۸» وَ مَا أَهْرَاكَ مَا عَلَيُونَ «۱۹» كِتَابٌ مَرْقُومٌ «۲۰» يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ «۲۱» إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ «۲۲» عَلَى الْأَرَانِكِ يُنظَرُونَ «۲۳» تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ «۲۴» يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَحْتُومٍ «۲۵» خِتَامُهُ مِسْكَ وَ فِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ «۲۶»

ص: ۴۱۸

و مَرَّاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

چنین نیست، همانا نامه عمل نیکوکاران در جایگاهی بلند است. و توجه دانی که علّیین چیست؟ سرنوشتی است رقم خورده (و حتمی). که مقربان الهی گواه آیند. همانا نیکوکاران در ناز و نعمت بهشتی اند. بر تخت ها (تکیه زده و) می نگرند. در چهره آنان خرمی و طراوت نعمت را می شناسی. از شرابی خالص و مهر و موم شده به آنان نوشاندند. مهر آن از مُشک است و هر کس که اهل مسابقه است، شایسته است که در (رسیدن به این نعمت ها) رقابت ورزد. و مخلوط آن، تسنیم است. چشمه ای که مقربان (الهی) از آن می نوشند.

نکته ها:

«عَلَّيْنِ» جمع «علی» به معنای درجات و مراتب بلند تا بی نهایت است.

مراد از کتاب ابرار، سرنوشت نیکان در قیامت است و «مَرَّقُومٌ» یعنی مشخص و نشان دار به گونه ای که با سایر نوشته ها اشتباه نمی شود.

«ارائک» جمع «اریکه» به معنای تختی است که زینت شده و برای آرمیدن مهیاست.

«نَضْرَةَ» به معنای زیبایی و خرمی و «نَعِيمٍ» به معنای نعمت فراوان و «رَحِيقٍ» به معنای شراب خالص است.

«تنافس» یا از «نفیس» است، یعنی دو نفر برای به دست آوردن یک شیء نفیس تلاش می کنند و یا از «نفس» است، یعنی دو نفر برای به دست آوردن چیزی، آخرین نفس خود را به کار برده و تلاش می کنند. (۱)

پذیرایی در بهشت، مراتب و درجاتی دارد:

برای گروهی «يُسْقَوْنَ» و برای گروهی دیگر «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» (۲) یعنی بعضی با واسطه و بعضی بی واسطه الطاف را دریافت می کنند.

بعضی گفته اند که مراد از مسک در «حِتَامُهُ مِسْكٌ»، ظرف شراب مهر شده است.

ص: ۴۱۹

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. انسان، ۲۱.

مقربان از تسنیم می نوشند، ولی ابرار از نوشیدنی که با تسنیم مخلوط شده، خواهند نوشید.

نوشیدنی های بهشتی انواعی دارد: بعضی در نهرها جاری است: «أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ»
(۱) بعضی در ظرف های مَهر شده است: «خِتَامُهُ مِسْكٌ» و بعضی از آسمان بهشت یا از طبقات بالای آن فرو می ریزد که همان تسنیم است. (۲)

امام باقر علیه السلام فرمود: تسنیم، بهترین نوشیدنی بهشت است و مخصوص پیامبر و اهل بیت اوست و از بالا می ریزد و در منزل های آنان جاری است. (۳)

پیام ها:

۱- وعده های الهی در مورد پاداش خوبان قطعی است. «إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ» (کلمه انّ و حرف لام و جمله اسمیه، بیانگر قطعی بودن وعده است.)

۲- دریافت نعمت در حضور دیگران، لذت را چند برابر می کند. «يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ»

۳- جایگاه بلند و اشراف بر منظره های زیبا، از نعمت های بهشتیان است. «عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ»

۴- حالات روحی و روانی انسان، بر جسم او تأثیر گذار است. «تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ» (درخشندگی صورت بهشتیان برای انسان مشهود است.)

۵- بکر و دست نخورده بودن نعمت های بهشتی، یک ارزش است. «مَخْتُومٌ»

۶- لذت های بهشتی، عوارض ندارد. «خِتَامُهُ مِسْكٌ»

۷- در فرهنگ اسلام، دنیا، میدان مسابقه و رقابت است، البته رقابت برای به دست آوردن نعمت های اخروی. «وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ»

۸- بهشتیان، درجات و مراتبی دارند. «الابرار-المقربون»

ص: ۴۲۰

(۱-۱). محمد، ۱۵.

(۲-۲). تفسیر نمونه.

(۳-۳). تفسیر برهان.

إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَرُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ لِحَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَىٰ الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ تُؤْتِبُ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

همانا مجرمان پیوسته به اهل ایمان می خندیدند. و هرگاه از کنارشان مرور می کردند، (از روی تمسخر) با چشم و ابرو به یکدیگر اشاره می کردند. و هرگاه به سوی اهل خودشان (و همفکران منحرفشان) باز می گشتند، (شادمان از تمسخر) طنزگونه و بذله گویان باز می گشتند. و هرگاه اهل ایمان را می دیدند، می گفتند: شکی نیست که آنان گمراهند. در حالی که آنان، رسالت نگهبانی بر مؤمنان را نداشتند. پس امروز، اهل ایمان بر این کفار می خندند. در حالی که بر تخت های بهشتی نظاره کنند.

که آیا کافران کیفر عملکرد خود را دیده اند؟

نکته ها:

«غمز» به معنای عیب جویی از دیگران با اشاره چشم و ابرو است.

پیام ها:

- ۱- مؤمنان باید آماده برخورد های ناروای گنهکاران و مجرمان باشند. «إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا»
- ۲- خنده، غمز، نیش و نوش های دیگران شما را دلسرد نکند، زیرا خود آنان مجرم هستند. «إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا»
- ۳- تمسخر و تحقیر، روش دیرینه مجرمان است. «كَانُوا ... يَضْحَكُونَ»

۴- مجرم به گناه خود قانع نیست، پاکان را تحقیر می کند و به آنان ضربه روحی می زند. «يُضْحَكُونَ ، يَتَغَامِرُونَ»

۵- ساختن طنز و فکاهی برای تمسخر مؤمنان از شیوه های مجرمان است.

«انقلبوا فكهين»

۶- اصرار بر گناه، دید و قضاوت انسان را عوض می کند. (جالب است که مجرمان، مؤمنان را گمراه می پندارند). «قالوا إن هؤلا لضاؤون»

۷- گنه پیشگان، لایق قضاوت و اظهار نظر درباره مؤمنان نیستند. «قالوا إن هؤلا لضاؤون و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۸- مؤمنان، نباید انتظار تأیید مخالفان را داشته باشند. «و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۹- گویا مجرمان، خود را قیّم مؤمنان می دادند که خداوند آن را نفی می کند. «و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۱۰- مؤمنان در قیامت، عامل رنج روحی مجرمان هستند، زیرا در آنجا مؤمنان نیز به آنان خواهند خندید. «فاليوم الذين آمنوا من الكفار يضحكون»

۱۱- کیفر در قیامت، با گناه در دنیا تناسب دارد. (کیفر خنده های تمسخرآمیز در دنیا، مورد خنده قرار گرفتن در آخرت است).
«الذين أجزموا كانوا ... يضحكون - الذين آمنوا ... يضحكون»

۱۲- کیفرهای قیامت، بازتاب اعمال خود انسان است. «هل توب الكفار ما كانوا يفعلون»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول و به معنای شکافته شدن است.

همانند دیگر سوره های مکی، محور مباحث این سوره، موضوع معاد و قیامت است.

از هم پاشیدن نظام موجود هستی و به هم خوردن نظم زمین و آسمان، خبر از برپاشدن قیامت و برقرار شدن نظامی دیگر در عالم می دهد.

تلاش و کوشش انسان، در قیامت به بار می نشیند و کارنامه عمل پاکان و ناپاکان به دست آنان داده می شود تا بر اساس آن به پاداش یا کیفر برسند و این سنت پروردگار در طول تاریخ است و همه بر آن اساس محاسبه می شوند.

در روایات آمده است، تلاوت همراه با تدبیر آیات این سوره، انسان را از اینکه نامه عملش به دست چپش داده شود، حفظ کرده و درمان می دارد. (۱)

ص: ۴۲۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ «١» وَ أذِنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ «٢» وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ «٣» وَ أَلْقَتْ مَا فِيهَا وَ تَخَلَّتْ «٤» وَ أذِنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ «٥»

آنگاه که آسمان شکافته شود. و پروردگارش را فرمان برد که چنین سزاوار است. و آنگاه که زمین هموار شود. و آنچه در آن است بیرون اندازد و خالی گردد. و به فرمان پروردگارش گوش سپرد که چنین سزد.

نکته ها:

«انشقاق» به معنای شکافته شدن است. حضرت علی علیه السلام فرمودند: «تنشق السماء من المجره» (۱) یعنی آسمان از طریق کهکشان از هم گسیخته شود.

«أذِنَتْ» از «اذن» به معنای حرف شنوی و «حُقَّتْ» یعنی شایسته و سزاوار و حَقُّش این بود.

در قیامت آنچه در دل زمین است، از مردگان و گنج ها و... به بیرون پرتاب می شود.

چنانکه در سوره زلزال می فرماید: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ...

پیام ها:

۱- در آستانه قیامت، آسمان های استوار و محکم «سَبْعًا شِدَادًا» (۲) شکافته می شوند. «إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ»

۲- هستی گوش به فرمان و تسلیم خداوند است. «أذِنَتْ لِرَبِّهَا» (این جمله درباره آسمان و زمین هر دو آمده است).

ص: ۴۲۵

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. نبأ، ۱۲.

۳- طبیعت نوعی شعور دارد که فرمان پذیر خداوند است. «أَذِنَتْ لِرَبِّهَا»

۴- تسلیم خدا شدن، تنها تسلیم شدنی است که شایسته و سزاوار است. «حُقِّتْ»

۵- در آستانه قیامت، زمین چنان دگرگون می شود که تمام ناهمواری های آن از میان رفته و سطحی گسترده و هموار می شود. «إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ»

إِلَىٰ أَهْلِهَا الْإِنْسَانَ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَادِحًا فَمَلَأْتَهُ «۶» فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ «۷» فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا «۸» وَ يَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا «۹» وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ «۱۰» فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا «۱۱» وَ يَصِيلُ إِلَىٰ سَعِيرًا «۱۲» إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا «۱۳» إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ «۱۴» بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا «۱۵»

هان ای انسان! تو به سوی پروردگارت تلاش بسیاری داری و سرانجام به لقای او خواهی رسید. پس هر کس کارنامه اش به دست راستش داده شود، به زودی و به آسانی به حساب او رسیدگی خواهد شد، و شادمان به سوی خانواده اش (یا همفکرانش) باز می گردد. و هر کس نامه اش از پشت سر (و به دست چپ) او داده شود، پس زود فریاد فغان بر خواهد آورد، و داخل دوزخ خواهد شد. همانا او (در دنیا) در میان خانواده اش شادمان بود. او گمان می کرد که هرگز باز نمی گردد.

چرا (باز خواهد گشت) و پروردگارش به او بیناست.

نکته ها:

کلمه «کدح» هم به معنای تلاش و کوشش آمده و هم به معنای آسیب وارد کردن، یعنی انسان به سوی پروردگارش پیش می رود ولی رفتنی همراه با رنج و تعب که گویا به خود آسیب و خدشه وارد می کند.

در حدیث می خوانیم: هر کس سه خصلت را دارا باشد، خداوند حساب او را آسان قرار

می دهد و با رحمت خود، او را به بهشت وارد می سازد: به آن کس که محروم شده، عطا کند؛ با آنکه قطع رابطه کرده، صلح رحم می کند و از آن که به او ظلم کرده، درمی گذرد.

«تعطی من حرمک تصل من قطعک و تعفو عنم ظلمک» (۱)

در آیه نهم و سیزدهم، سخن از شادی و سرور در نزد خانواده است، یکی منفی که مورد انتقاد است و یکی مثبت که پاداش نیکوکاران است. آری، ثمره سرور مستانه و غافلانه در دنیا، دوزخ است و ثمره ایمان و تقوی در دنیا، سرور در میان بستگان در قیامت است.

از حضرت علی علیه السلام درباره آیه ی «يُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا» سؤال شد. فرمودند: کسانی که در دنیا اهل و عیال انسان بهشتی بودند، اگر مؤمن باشند در آخرت نیز اهل او خواهند بود.

پیام ها:

۱- انسان در حرکت به سوی خداست. «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ» (چنانکه در جای دیگر می فرماید: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۲))

۲- انسان در مسیر حرکت به سوی خدا، با مشکلات بی شماری روبروست. «إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ»

۳- خداوند در تاریخ و جامعه قوانینی ثابت قرار داده است که همه از آن تبعیت می کنند؛ نه می توانند توقف کنند، نه به عقب بازگردند و یا به سویی دیگر روند. «كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا»

۴- پایان حرکت انسان، رسیدن به خداوند است. «فَمُلَاقِيهِ»

۵- اعمال انسان در دنیا ثبت شده و در قیامت، به صورتی مکتوب و مستند به او ارائه می شود. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۶- در قیامت، حساب مردم گوناگون است و خوبان حسابی آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (و تبه کاران حسابی سخت. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۳))

۷- به شادی های دنیوی مغرور نشوید که می گذرد، به شادی های پایدار قیامت،

ص: ۴۲۷

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). بقره، ۱۵۶.

(۳-۳). طلاق، ۸.

فکر کنید. (اگر امروز به خاطر فرمان الهی از بعضی لذت های خانوادگی صرف نظر کردیم و برای جهاد یا تحصیل علم یا خدمت از خانواده دور شدیم، در آینده جبران خواهد شد.) «يُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا»

۸- در روزی که برخی از یکدیگر فرار می کنند: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِّنْ أَخِيهِ ... (۱) آن که حسابش آسان و جایگاهش بهشت باشد، به سوی خانواده اش بازمی گردد.

«يُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا» (شاید فراریان از یکدیگر، مراد کافران باشند)

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (۱۶) وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (۱۷) وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (۱۸) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ (۱۹) فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ (۲۱)

به شفق، (سرخی بعد از غروب) سوگند می خورم، و به شب و آنچه (زیر پرده سیاهی خود) جمع می کند سوگند، و به ماه آنگاه که کامل گردد سوگند. که شما همواره از حالی به حال دیگر درآیید. پس آنان را چه شده که ایمان نمی آورند؟ و آنگاه که قرآن بر آنان خوانده شود، سجده نمی کنند؟

نکته ها:

«يُحُورُ» از «حور» به معنای رجوع و بازگشت است و مراد از آن بازگشت به حیات اخروی در قیامت می باشد.

«طَبَقٍ» به معنای تطبیق و انطباق است، یعنی قرار گرفتن دو چیز روی هم و به حالت نیز گفته می شود، چون روح انسان با آن حالت منطبق شده است. پس «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ» یعنی شما بر حالتی و خصلتی سوار می شوید که مثل مرکبی شما را به سوی مقصد می برد. (۲)

همان گونه که در آستانه غروب، سرخی نمودار می شود، سپس سیاهی شب آن را می پوشاند و آنگاه نور مهتاب بر تاریکی شب پرتو می افکند و این حالات یکی پس از

ص: ۴۲۸

۱-۱. عبس، ۳۴-۳۶.

۲-۲. تفسیر راهنما.

دیگری می آید، شما انسان ها نیز یکی پس از دیگری آمده و دارای حالاتی گوناگون در مسیر تکامل به سوی خدا هستید.

مراد از «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ»، مراحل مختلف زندگی است که انسان در مسیر حرکتش به سوی پروردگار آنها را طی می کند. حیات دنیوی، حیات برزخی و حیات اخروی. (۱)

ممکن است مراد از «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ» این باشد که سرنوشت شما، طبق سرنوشت اقوام گذشته است. اگر مثل آنان انکار کنید، هلاک می شوید و اگر مثل آنان ایمان آورید، نجات می یابید. حدیثی نیز این معنا را تأیید می کند.

مراد از سجده در آیه «إِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ»، خضوع و تصدیق و ایمان است و گرنه باید هر آیه ای که تلاوت شود مردم به سجده افتند.

پیام ها:

۱- منشأ بدبختی انسان، غفلت از معاد یا انکار آن است. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۲- منکران معاد بر اساس گمان انکار می کنند نه علم. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۳- ریشه خوشی های مستانه، غفلت از آخرت است. «كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ... ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۴- عقل و احتیاط حکم می کند که اگر یقین به قیامت ندارید، لاقفل به وقوع آن گمان داشته باشید، «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»
(۲) نه آنکه به عدم وقوع قیامت گمان برید که منشأ هلاکت است. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۵- نتیجه قرائت قرآن باید عبودیت و تسلیم باشد. «إِذَا قُرِئَ ... الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ»

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكذِّبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

ص: ۴۲۹

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. بقره، ۴۶.

بلکه کافران (آیات الهی را) تکذیب می کنند. و خدا به آنچه در دل دارند آگاه تر است.

پس ایشان را به عذابی دردناک بشارت ده. مگر کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند که برای آنان پاداشی است ابدی و قطع نشدنی (و بی منت).

نکته ها:

«يُوعُونَ» از «وعاء» به معنای ظرف است و مراد از آن در اینجا، ظرف دل است و آنچه انسان در دل دارد. «بشر» از بشارت، به خبری گویند که به واسطه آن، در چهره و بشّره انسان تغییری صورت گیرد و معمولاً به خبرهای خوش گفته می شود. گاهی برای تحقیر نیز می آید، چنانکه می گویند: «خبر خوش فلانی، مرگ است»

پیام ها:

۱- کافران، نه تنها در برابر آیات قرآن تسلیم نمی شوند، بلکه آن را تکذیب می کنند. لا يَسْجُدُونَ بَلِ ... يُكذِّبُونَ

۲- کسی که خط کفر را پذیرفت، به هر مسئله ای که رسید تکذیب می کند. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكذِّبُونَ»

۳- خداوند، به اسرار درونی انسان احاطه دارد. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۴- گاهی انسان در قالب انکار و تکذیب، اهداف دیگری را دنبال می کند که خداوند به آن آگاه است. «يُكذِّبُونَ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۵- گاهی انسان به خاطر حفظ منافعش، در ظاهر تکذیب می کند ولی در دل آن را می پسندد. «يُكذِّبُونَ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۶- گرچه مبنای کيفر و پاداش عمل است، امّا ارزش عمل به هدف و انگیزه آن است که خداوند به آنها آگاه است. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۷- لازمه ایمان، انجام هر عمل است که صالح و شایسته باشد، در هر زمینه ای که باشد. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (عبادت، یکی از مصادیق عمل صالح است).

۸- ایمان از عمل جدا نیست و لازم ملزوم یکدیگرند. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۹- پاداش های الهی، گسسته نمی شود و همراه با منت نیست. «لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ»

این سوره بیست و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و مراد از آن، ستارگان درخشان است که همچون برج بلند در آسمان می درخشند.

این سوره با بیان جنایات گروهی شکنجه گر آغاز می شود که گودالی عمیق حفر می کردند و آتشی عظیم در آن می افروختند و مؤمنان را به سوزاندن در آتش تهدید می کردند و هر که دست از ایمان بر نمی داشت، در آتش می افکندند.

خداوند نیز آنان را به آتش سخت دوزخ وعده می دهد که با آتش دنیا قابل مقایسه نیست و بدین وسیله مؤمنان را دلداری می دهد و آنان را به مقاومت در برابر ستمگران دعوت می نماید.

ادامه سوره، اشاره ای گذرا به ماجرای فرعون و قوم ثمود دارد که چگونه با همه قدرتی که داشتند، در برابر اراده الهی شکست خوردند و به هلاکت رسیدند.

آیات پایانی سوره، بیانگر عظمت قرآن و جایگاه والای وحی الهی است.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾ وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَ شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ ﴿٣﴾ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴿٤﴾ الَّذِينَ ذَاتِ الْوُقُودِ ﴿٥﴾ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿٦﴾ وَ هُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾ وَ مَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾

سوگند به آسمان که دارای برجهای بسیار است. به روز موعود سوگند.

به شاهد و مشهود سوگند. مرگ بر صاحبان گودال (پر آتش). همان آتش پر هیزم. آنگاه که آنان بالای آن نشسته بودند. و تماشاگر شکنجه ای بودند که نسبت به مؤمنان روا می داشتند. آنان هیچ ایرادی به مؤمنان نداشتند، جز آنکه به خدای عزیز و حمید ایمان آورده بودند. آن که حکومت آسمان ها و زمین برای اوست و خداوند بر هر چیز گواه است.

نکته ها:

«بروج» جمع «برج» به معنای امر ظاهر و آشکار است، چنانکه «تبرج» به معنای آشکار ساختن زینت است. اگر به عمارت های بلند و مرتفع، برج گفته می شود، از آن جهت است که در میان دیگر ساختمان ها، آشکارتر است. مراد از «بروج» در این آیات، ستارگان آسمان است که همچون برجی بلند، از دور آشکار و درخشان هستند. چنانکه در آیه ای دیگر

می فرماید: «وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ» (۱)

برای آیه «شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ» حدود سی مصداق گفته شده است، از جمله اینکه شاهد، خداوند و مشهود، ما سوی الله است، یعنی سوگند به خالق و به کل هستی.

امام حسن علیه السلام می فرماید: (۲) مراد از شاهد، پیامبر است به دلیل آیه «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا...» (۳) و مراد از مشهود، قیامت است، به دلیل آیه «ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ» (۴)

«وقود» به معنای آتش گیرانه و مایه سوخت است.

«اخذود» به معنای گودال عمیق است و مراد از «اصحاب الاخذود» کسانی هستند که در زمین گودالی وسیع ایجاد کردند و آتشی بزرگ در آن افروختند و سپس مؤمنان را در آتش انداخته و آنان را زنده زنده سوزاندند. چنانکه در مورد حضرت ابراهیم نیز چنین عمل کردند.

اما اینکه این ستمگران و آن مؤمنان چه کسانی بودند، روایات گوناگونی وارد شده، ولی در قرآن ذکری از آنها به میان نیامده است.

پیام ها:

۱- همه هستی در نزد خداوند ارزش دارد و قابل سوگند است، از جمله: آسمان و ستارگانش. «وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ»

۲- از قیامت غافل نباشید که میعاد گاه همه است. «الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ»

۳- شما و کارهایتان، همه زیر نظر است، آن هم زیر نظر خدا. «وَ شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ»

۴- اعلام برائت و اظهار تنفر از ستمگر لازم است. «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»

۵- در نقل تاریخ، عبرت ها مهم است نه جزئیات. (از مکان اخذود، زمان حادثه، نام و تعداد ستمگران و تعداد شهدا و... سخنی به میان نیامده است، چون اثری در گرفتن عبرت ندارد.) «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»

ص: ۴۳۴

(۱-۱). حجر، ۱۶.

(۲-۲). تفسیر نور الثقلین.

(۳-۳). احزاب، ۴۵.

(۴-۴). هود، ۱۰۳.

۶- تفکر ظلم ستیزی و ظالم کوبی ارزش است، گرچه ظالم وجود نداشته باشد.

(اصحاب اخدود امروز حضور ندارند، چنانکه ابولهب امروز نیست، روحیه تنفر از آنان باید همچنان زنده باشد. «كَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّتْ») «قَتِلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ»

۷- سوزاندن، سخت ترین نوع عذاب است و در میان انواع کشتن ها، خداوند نام در آتش انداختن مؤمنان را نام برده است. «النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ»

۸- نقل ظلم ها و مظلومیت ها و ذکر مصیبت و روضه خوانی، سابقه قرآنی دارد.

أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ...

۹- ارتکاب گناه یک مسئله است، ولی سنگدلی و نظاره گری و رضایت بر آن، مسئله دیگر. «وَهُمْ عَلَيَّ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»

۱۰- ستمگرانی که شاهد بر شکنجه مؤمنانند، بدانند که خدا شاهد بر آنان و کار آنهاست. «شَاهِدٌ وَمَشْهُودٌ - هُمْ عَلَيَّ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»

۱۱- پایداری بر ایمان، تاوان دارد. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا» (جمله «يُؤْمِنُوا» به جای «آمنوا» رمز آن است که کفار از پایداری مؤمنان ناراحت بودند و اگر دست بر می داشتند شکنجه ای در کار نبود).

۱۲- منطق کافر، تهدید و انتقام است. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ»

۱۳- در نزد کفار، ایمان بزرگ ترین جرم است و جز با دست برداشتن از ایمان به چیز دیگری راضی نمی شوند. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا ...»

۱۴- کافران بدانند که حامی مؤمنین خدای عزیز است که قدرت انتقام دارد.

«يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ»

۱۵- جاذبه اتصال به خدای قادر، اشکالات وارده بر شهادت و از جان گذشتگی در راه خدا را حل می کند. «يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

۱۶- حکومت واقعی از آن خداوند است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۷- حکومت الهی همراه با علم و حضور اوست. «وَاللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

همانا کسانی که مردان و زنان با ایمان را مورد آزار و شکنجه قرار دادند و توبه نکردند، پس برای آنان عذاب دوزخ و همچنین عذاب سوزان است.

همانا برای کسانی که اهل ایمان و عمل صالح هستند، باغ‌هایی بهشتی است که نهرها از زیر آن جاری است، این است رستگاری بزرگ.

نکته ها:

«فتنه» در اصل به معنای قرار دادن طلا در آتش، برای به دست آوردن میزان خلوص آن است و در اصطلاح، به معنای عذاب و شکنجه و یا آزمایش‌های سخت نیز به کار می‌رود.

اما در آیه مورد بحث به معنای عذاب و آزار است. (۱) چنانکه در آیه ای دیگر می‌فرماید:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» (۲)

در حوادث تلخ و سخت تاریخ، همواره زنان و مردان مؤمن در کنار یکدیگر بوده‌اند و نقش زنان در حرکت‌های اصلاحی و انقلابی فراموش نشدنی است. لذا ستمگران جنایتکار نیز، آنان را همچون مردان مورد آزار و شکنجه قرار می‌دادند. «فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

پیام ها:

۱- اصحاب‌الحدود و همه شکنجه‌گران تاریخ، مورد قهر الهی هستند. الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ ...

۲- زنان با ایمان در کنار مردان، آزار و شکنجه‌ها را به جان می‌خریدند. «فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

ص: ۴۳۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). ذاریات، ۱۳ و ۱۴.

۳- در دفاع از مظلوم، تفاوتی میان زن و مرد نیست. فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ ...

۴- راه توبه همواره باز است و برای هیچ کس بن بست وجود ندارد و لذا یأس از رحمت خدا ممنوع است. (آری، خداوند حتی شکنجه گرانی که مؤمنان را می سوزانند، دعوت به توبه کرده است.) فَتَنُوا ... ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا

۵- خداوند توبه پذیر است، گرچه مدتی طول کشیده باشد. «ثُمَّ»

۶- کیفر سوزاندن، سوزاندن است. «النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ - عَذَابُ الْحَرِيقِ»

۷- بشارت و انذار باید همراه یکدیگر باشد. عَذَابُ الْحَرِيقِ ... جَنَّاتٌ تَجْرِي ...

۸- بهترین لذت ها، لذت بردن از طبیعت است. جَنَّاتٌ ... الْأَنْهَارِ

۹- برای کفار شکنجه گر دو عذاب است: عذاب کفر و عذاب شکنجه. «فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ»

۱۰- دنیا زود گذر است. هم کامیابی های ستمگران گذراست و هم سختی های مؤمنان. به فکر آخرت باشید که عذاب دوزخیان بی پایان و پاداش بهشتیان، جاودان است. فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ ... لَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ - الَّذِينَ آمَنُوا ... لَهُمْ جَنَّاتٌ

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ «۱۲» إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَ يُعِيدُ «۱۳» وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ «۱۴» ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ «۱۵» فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ «۱۶»

همانا قهر و مجازات پروردگارت شدید است. بی تردید اوست که (آفرینش را) آغاز می کند و باز می گرداند. و هموست بخشنده و دوستدار (مؤمنین). صاحب عرش و دارای مجد و عظمت. آنچه را اراده کند حتماً انجام می دهد.

نکته ها:

«بَطْشٌ» به معنای گرفتن همراه با قهر و غلبه است.

«عرش» به معنای تخت فرمانروایی و کنایه از تدبیر الهی است. عرش را به معنای

جایگاهی که همه هستی را در بر گرفته است نیز گفته اند. بنابراین «ذُو الْعَرْشِ» یعنی صاحب همه هستی و مرکز اداره هستی.

پیام ها:

۱- قهر و غلبه الهی به گونه ای است که هیچ کس و هیچ چیز نمی تواند مانع آن شود. «إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ»

۲- قهر و کيفر از شئون ربوبیت و در جهت پیشبرد اهداف رسالت و دلداری پیامبر است. «بَطْشَ رَبِّكَ»

۳- آفریدن و بازگرداندن، کار همیشگی خداوند است. «إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَيُعِيدُ»

۴- قدرت خداوند بر آفریدن و بازگرداندن یکسان است. «يُبْدِي وَيُعِيدُ»

۵- خداوند هم قهر و غلبه دارد و هم بخشش و محبت. «بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ»

۶- علاوه بر آفریدن، تدبیر و فرمان روایی همه چیز برای اوست. «ذُو الْعَرْشِ»

۷- در قهر و مهر، هیچ چیز مانع اراده الهی نیست. «بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ - هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ - فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ»

۸- کارهای الهی محدودیت ندارد. «لِّمَا يُرِيدُ» (ناگفته پیداست که اراده الهی همراه با حکمت است و کاری که حکیمانه نباشد، اراده نمی کند تا انجام دهد.)

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

آیا سرگذشت آن سپاه به تو رسیده است؟ (سپاه) فرعون و ثمود. آری، کافران (پیوسته) در تکذیب (حق) هستند. و خداوند از هر سو بر ایشان احاطه دارد. آری آن قرآن مجید است. که در لوحی محفوظ ثبت است.

قوم فرعون و ثمود، در قدرت و تمدن و امکانات، بالاترین اقوام بودند و در آیات دیگر قرآن به قدرت آنها اشاره شده است. لذا در اینجا از این دو قوم نام برده شده است.

اعلام توانایی خداوند در قلع و قمع ابرقدرت ها، نوعی آرام بخشی به مؤمنان است.

کلمه «قُرْآن» هرگاه با الف و لام بیاید، مراد از آن، کتاب قرآن است ولی بدون الف و لام، به معنای «مقروء» یعنی خوانده شده است. چنانکه در این آیات می فرماید: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ» یعنی الفاظ وحی بر پیامبر قرائت شده است.

پیام ها:

۱- ابتدا شنونده را تشنه کنیم، سپس سخن خود را بگوییم. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ»

۲- باید از تاریخ گذشتگان آگاه بود و از برخورد خداوند با آنان عبرت گرفت.

«هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ»

۳- مجهزترین سپاه و لشکرها در برابر قهر او ناچیزند. «الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ»

۴- کافران، در تکذیب قرآن و وعده های آن اصرار و پافشاری دارند. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ»

۵- ستمگران از مدار قدرت الهی خارج نیستند و هیچ راه گریزی ندارند، ولی خودشان نمی فهمند. «وَ اللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ» (کلمه «وَرَائِهِمْ» نشانه غفلت آنان از علم و قدرت خداست.)

۶- هم خداوند، صاحب مجد و عظمت است و هم قرآن او. ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ... بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ

۷- لوحی که قرآن بر آن ثبت شده، برای ما ناشناخته است، گرچه در نزد خداوند محفوظ است. «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ»

۸- قرآن، از هر گونه تهدید و تحریف بیمه است. «قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره، هفده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای کوبنده می باشد.

محور مطالب این سوره دو چیز است: یکی هشدار نسبت به معاد و دیگری نعمت قرآن و جایگاه والای آن.

توجه دادن انسان به منشأ وجودی اش که آبی پست و ناچیز بوده است، زمینه پذیرش قدرت لایزال الهی بر آفرینش دوباره انسان و حضور او در دادگاه رسواگر قیامت را فراهم می آورد و اینها همه برگرفته از وحی صادق آسمان است که مخالفان آن را شوخی می پندارند، در حالی که قطعی و حتمی است و هرچه کافران علیه آن توطئه کنند، به خودشان بازمی گردد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ السَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ﴿٣﴾ إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ ﴿٧﴾ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

سوگند به آسمان و ستاره طارق. و تو چه دانی که طارق چیست؟ ستاره ای است درخشنده. (به اینها سوگند که) هیچ کس نیست مگر آنکه بر او نگهبانی است. پس انسان بنگرد که از چه آفریده شده است. از آبی جهنده آفریده شده است. که از بین کمر و سینه بیرون می آید. همانا او بر باز گرداندنش تواناست. روزی که اسرار آشکار شود. پس برای انسان، هیچ قدرتی (از درون) و یاوری (از بیرون) نیست.

نکته ها:

«طارق» به معنای کسی است که در شب وارد شود و در را بکوبد. «طرق» کوبیدن و «مطرقه» وسیله کوبیدن است و «طریق» به راه گفته می شود، زیرا زیر پا کوبیده می شود.

«ثاقب» به معنای سوراخ کردن است، گویا این ستاره با نور خود تاریکی شب را سوراخ می کند. «صلب» به معنای محکم و مراد از آن، ستون فقرات پشت است و «ترائب» به استخوان های سینه گفته می شود.

«تُبلی» از «بلوی» به معنای آزمایش است که عامل آشکار شدن حقیقت هاست.

طبق روایتی از امام صادق علیه السلام مراد از طارق، ستاره زحل است که ستاره امیرالمؤمنین و اوصیای اوست. (۱)

اشعث بن قیس که از منافقان بود، شبانه حلوایی برای حضرت علی علیه السلام آورد و در خانه را زد تا با هدیه حلوای شب، در روز مرتکب خلافتی شود. حضرت، نام او را که شبانه در خانه اش را کوبید، طارق نامید. (۲)

مشابه آیه ۴ این سوره را در سوره انفطار می خوانیم: «وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كَرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ» بر شما نگهبانانی گماشته شده که بزرگوارانه، بدون کینه و سوء ظن، کارهای شما را می نویسند و آنچه انجام می دهید می دانند.

پیام ها:

۱- انسان و تمام کارهای او تحت حفاظت فرشتگان الهی است. (هم ثبت اعمال و هم حفظ از حوادث) «إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ»

۲- چگونگی تولد فرزند، از انعقاد نطفه تا خروج از شکم مادر، باید مورد مطالعه و دقت قرار گیرد که هم زمینه خداشناسی است و هم معادشناسی. فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ...

۳- انسان به خاطر دارا بودن عقل و علم و استعداد باید در آفرینش خود دقت کند. «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ»

۴- توجه به آفرینش انسان، زمینه ایمان به معاد است. «عَلَىٰ رَجْعِهِ لِقَادِرٌ»

۵- معاد جسمانی است و جسم انسان در قیامت دوباره زنده می شود. «رَجْعِهِ»

وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ «۱۱» وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ «۱۲» إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضِيلٍ «۱۳» وَ مَا هُوَ بِالْهَزْلِ «۱۴» إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا «۱۵» وَ أَكِيدُ كَيْدًا «۱۶» فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا «۱۷»

ص: ۴۴۴

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

سوگند به آسمان باران زا. سوگند به زمین که (برای خروج گیاهان) برشکافته است. که همانا این قرآن سخنی است قاطع. و هزل و شوخی نیست. همانا کافران پیوسته نیرنگ می کنند. و من نیز تدبیر می کنم. پس کافران را مهلت ده و اندک زمانی آنان را به خود واگذار.

نکته ها:

«رجع» به معنای باران است، شاید به خاطر رجوع بخار آب به زمین به صورت باران.

«صدع» به معنای شکافته شدن زمین برای رویش گیاهان است. «هزل» به معنای سخن بی محتوا است. «کید» یعنی طرح و نقشه مخفیانه و غافلگیرانه.

«مهل» و «امهل» به یک معنا هستند و برای تأکید در دو قالب آمده اند و هر دو به معنای مهلت دادن است. «رُؤِیداً» به معنای مهلت اندک است.

آسمان و زمین برای تولید گیاه، نظیر پدر و مادر برای تولد انسان هستند.

نزول باران و آمادگی زمین، بستری برای رشد گیاهان است. نزول قرآن و آمادگی انسان نیز زمینه برای رشد انسان هاست. نام قرآن در کنار نام باران آمده است.

برای زدودن شک، هم باید منطقی سخن گفت و هم قاطع. سوگندهای پی در پی خداوند، برای رفع هرگونه شک و تردید از مخالفان و تقویت اعتقاد و باور مؤمنان است.

«لَقَوْلٍ فَصِيلٌ» به جای «لقول فاصل» یعنی قرآن، سراسر فصل است و میان حق و باطل فاصله می اندازد. نظیر اینکه می گوئیم: فلانی شکر است، یعنی یک پارچه شیرینی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: به زودی فتنه ها در میان شما ظاهر خواهد شد. پرسیدند راه نجات چیست؟ فرمود: «کتاب الله فيه نبأ من قبلكم و خبر ما بعدکم و حکم ما بینکم هو الفصل» قرآن که اخبار پیشینیان و آیندگان و داوری شما در آن است. آن کلامی است که حق را از باطل جدا می کند. در ادامه فرمودند: «و من ابتغی الهدی فی غیره اضله الله» هر کس هدایت را در غیر قرآن جستجو کند، خداوند او را گمراه می کند. (1)

ص: ۴۴۵

۱- قیامت، روز بروز و ظهور افکار و کردار آدمیان است. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ»

۲- انگیزه ها و روحیات انسان، در قیامت او اثر دارند. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ»

۳- قیامت، روز افشای اسرار و شرمندگی است: «تُبْلَى السَّرَائِرُ» و انسان نیز برای کتمان یا جبران گذشته خود نمی تواند کاری بکند. «فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ»

۴- رجعت انسان در قیامت، همچون رجعت آب بخار شده دریا، از آسمان به زمین است. «عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ - وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ»

۵- ارزش هر موجودی وابسته به آثار و برکات آن است. «ذَاتِ الرَّجْعِ - ذَاتِ الصَّدْعِ»

۶- قرآن، فرقان و جداکننده حق از باطل است، نه رمان و غیر واقعی. «إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ»

۷- نیرنگ کفار، دائمی، سخت و حتمی است، از آن غافل نشوید. «إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا»

۸- برخورد خداوند با انسان، متناسب با عمل اوست. اگر در راه خیر قدم بردارد، خدا هدایتش می کند: «جَاهِدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ»
(۱) و اگر به دنبال کید باشد، گرفتار کید الهی می شود. «يَكِيدُونَ كَيْدًا وَ أَكِيدُ كَيْدًا»

۹- قرآن، میزان تشخیص حق از باطل است. «إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ»

۱۰- کافران با خدا طرفند و تدبیر خداوند سخت است. «يَكِيدُونَ كَيْدًا وَ أَكِيدُ كَيْدًا»

۱۱- آنان مسلمانان را غافلگیر می کنند ما نیز آنان را غافلگیر می کنیم. «يَكِيدُونَ ... أَكِيدُ»

۱۲- در برخورد با دشمن، نه خود عجله کنید و نه از خدا عجله بخواهید. «فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ»

۱۳- غفلت از دشمن هرگز، ولی مهلت دادن مانعی ندارد. «أَمْهَلُهُمْ» ۱۴- سعه صدر، شرط لازم برای رهبری است. «أَمْهَلُهُمْ»

۱۵- مقدار مهلت به دشمن، به قدری نباشد که فرصت را از شما بگیرد. «رُوَيْدًا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

سوره هایی را که با فرمان تسبیح خداوند آغاز می شود، مسبّحات گویند و سوره اعلی، آخرین سوره از سور مسبّحات است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است که خداوند را با وصف «اعلی» توصیف می کند. مطالب سوره به دو بخش تقسیم می شود که بخش اول، خطاب به پیامبر گرامی اسلام و بخش دوم درباره مؤمنان و کافران و عوامل سعادت و شقاوت این دو گروه است.

در روایات سفارش شده است که در نماز عید (فطر و قربان)، در رکعت اول سوره اعلی خوانده شود. (۱)

ص: ۴۴۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿١﴾ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ﴿٢﴾ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿٣﴾ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غَنَاءً أَحْوَى ﴿٥﴾

(۱) نام پروردگار بلندمرتبه ات را به پاکی یاد کن. (۲) همان که آفرید و سامان بخشید. (۳) و آنکه (هر چیز را) اندازه ای نهاد و هدایت کرد.

(۴) آنکه (گیاه) چراگاه را رویانید. (۵) و سرانجام آن را خشک و تیره کرد.

نکته ها:

تسبیح نام خدا، یعنی نه فقط برای ذات خداوند، شریک قائل نشویم، بلکه حتی برای نام او نیز شریک نیاوریم و نام دیگران را هم ردیف نام خداوند قرار ندهیم. چنانکه برخی گروه های التقاطی می گفتند: «به نام خدا و به نام خلق قهرمان ایران»

در قرآن و حدیث نشانه های زیادی است که اسلام به محترم شمردن نام های مقدس عنایت دارد. چنانکه در این سوره می فرماید: علاوه بر تسبیح ذات، اسم پروردگار را هم باید منزّه بدانیم. در جای دیگر می فرماید: نام پیامبر را مثل نام های خودتان ساده نبرید:

﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ (۱) در جای دیگر می فرماید: چرا فرشتگان را به نام زن می خوانند: ﴿لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى﴾ (۲) و پیامبر اسلام نام های نامناسب یاران را تغییر می دادند.

ص: ۴۴۹

۱-۱. نور، ۶۳.

۲-۲. نجم، ۲۷.

مسئله آفرینش و هدایت، در آیه پنجاه سوره طه نیز آمده است، آنجا که فرعون از حضرت موسی علیه السلام پرسید: پروردگار شما کیست؟ گفت: «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» ناگفته پیداست که مراد از این هدایت، هدایت تکوینی است که خداوند در موجودات قرار داده است. مثلا- ساختمان بدن مادر را به گونه ای هدایت کرد که شیر تولید کند و نوزاد را هدایت کرد که به سراغ سینه مادر رفته و شیر بمکد.

هدایت تکوینی موجودات با مرور زمان بهتر فهمیده می شود. همین امر است که هزاران دانشمند را به تحقیق واداشته که چگونه پرندگان یا ماهی ها حتی اگر صدها کیلومتر از جای خود دور شوند باز به محل خود بر می گردند. هدایت الهی در هر موجودی چیزی قرار داده که او را به راه تکامل خود پیش می برد. ذرات خاک میوه می شود، میوه نطفه و سپس انسان، دوباره جسم انسان، خاک می شود.

«سوی» به معنای نظام بخشیدن است. از نظام کهکشانشناها گرفته تا نظام حاکم بر یک حشره ذره بینی. «غَنَاءٌ» یعنی گیاه خشک و خاشاک و «أَخْوَى» به معنای سبزی است که رو به سیاهی باشد.

حتی یک برگ کوچک و خاشاک ناچیز هم به حال خود رها شده نیست. سبزه زاری که در دید ما خشک و تیره می شود، در نظام هدایت الهی است، زیرا همان برگهای خشکیده به ماده دیگری تبدیل می شود که برای قوت و قوت زمین و درخت لازم است یا در شرایط انبوه تبدیل به زغال سنگ شده و یا آثار مفید دیگری در خاک دارد.

پیام ها:

۱- نام خداوند مقدس است. از هر گونه بی احترامی به نام او پرهیز کنید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۲- اوصاف ناشایست را در کنار نام خدا قرار ندهید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۳- نام های اختصاصی خداوند را بر دیگران ننهید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۴- تسییح او سبب رشد و پرورش شما است. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۵- مسئولیت شرک زدایی در درجه اول به دوش رهبر آسمانی و سپس بر عهده

همه مؤمنان است. «سَبِّح»

۶- توحید کامل در پرتو تنزیه ذات و تسبیح نام اوست. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۷- خداوند، از هر چه گفته و نوشته و تصور شود، برتر است. او در همه کمالات برتر است. «رَبِّكَ الْأَعْلَى»

۸- خداوند، فقط خالق نیست، بلکه علاوه بر آن نظام بخش هستی و موجودات نیز می باشد. «خَلَقَ فَسَوَّى»

۹- ظرفیت و هدایت موجودات، دلیل بر هدفمندی آفرینش است. «قَدَّرَ فَهَدَى»

۱۰- فرمان های الهی همراه با حکمت و دلیل است. نام خدا را تسبیح کن، زیرا او اعلی است، آفرید و سامان داد و هدایت کرد
سَبِّحِ ... الْأَعْلَى ، خَلَقَ فَسَوَّى وَ الَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى

۱۱- هدایت تکوینی آفریده ها در چهره های مختلفی است، گاهی سبز و گاهی خشک ولی هر دو در مدار هدایت است.
«أَخْرَجَ الْمَرْعَى فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى»

سُنُّرْتُكَ فَلَا تَنْسَى ﴿٦﴾ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى ﴿٧﴾

(۶) ما تو را به قرائت درست وامی داریم، پس فراموش نخواهی کرد.

(۷) مگر آنچه خدا بخواهد که او بی گمان آشکار و نهان را می داند.

نکته ها:

«سُنُّرْتُكَ» از ریشه «قرء» و باب افعال است. «اقراء» در لغت یعنی آنکه قاری بخواند و استاد گوش بدهد و غلطهای او را تصحیح کند، اما در مورد پیامبر گرامی اسلام، «اقراء» یعنی ما قدرتی به تو می دهیم که قرآن را بدون کم و کاست و درست بخوانی و آنچه را به تو نازل شده، فراموش نکنی. (۱) «سُنُّرْتُكَ فَلَا تَنْسَى»

ص: ۴۵۱

جمله «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» استثنایی است که به منظور بیان قدرت مطلقه الهی آمده است تا بفهماند که خداوند قادر است حتی بعد از دادن این قدرت، می تواند پیامبر را گرفتار فراموشی کند. (چنانکه درباره بهشتیان می فرماید: بهشت برای آنان جاودانه است و عطای خداوند نسبت به آنان قطع و گسسته نمی شود، ولی باز هم میان کلمه «خَالِدِينَ» و «عَطَاءً غَيْرَ مَجْدُودٍ» می فرماید: «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» (۱) مگر اینکه پروردگارت بخواهد آنان را از بهشت بیرون و لطفش را قطع کند و این بخاطر آن است که بگوید دست خدا بسته نیست.)

پیام ها:

- ۱- آفرینش هستی و هدایت تکوینی آن، مقدمه هدایت تشریحی و معنوی انسانهاست. «سَنُقَرِّئُكَ» (خدایی که گیاه را از درون خاک بیرون می کشد، چگونه استعدادهای معنوی انسان را بروز ندهد؟ «سَنُقَرِّئُكَ»)
- ۲- پیامبر که هر چه دارد از وحی است، نگران فراموش کردن آن در آینده بود که خداوند به او وعده عدم فراموشی داد. «سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسِي»
- ۳- رسول خدا صلی الله علیه و آله از هر گونه نسیان، مصون است. «فَلَا تَنْسِي»
- ۴- پیامبر، حافظ کل قرآن بود. «فَلَا تَنْسِي» (یکی از معجزات پیامبر اکرم این بود که با یکبار شنیدن برای همیشه حتی آیات طولانی را به یاد داشت).
- ۵- دست خدا بسته نیست و می تواند آنچه می دهد پس بگیرد. «سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسِي إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»
- ۶- گرچه خداوند هرگز خلف وعده نمی کند «وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۲) ولی معنای

ص: ۴۵۲

۱- ۱. هود، ۱۰۸.

۲- ۲. حج، ۴۷.

وعدۀ های الهی مجبور بودن خداوند نیست. «فَلَا تَنْسَىٰ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۷- ارادۀ الهی حکیمانه و عالمانه است. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ...»

۸- اقتضای بعضی از امور آن است که پنهان باشد. «مَا يَخْفَىٰ» (کلمه «يَخْفَىٰ» در قالب فعل مضارع بیانگر آن است که مخفی بودن بعضی امور، مقتضای طبیعت آنهاست.)

و يُنِيرُكَ لِلْيُسْرَىٰ ﴿٨﴾ فَذَكَرْ إِذْ نَفَعْتَ الذُّكْرَىٰ ﴿٩﴾ سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَىٰ ﴿١٠﴾ وَ يَجْتَبِيهَا الْأَشْقَىٰ ﴿١١﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَىٰ ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿١٣﴾

(۸) و ما تو را برای آسان ترین (راه دعوت) آماده می سازیم. (۹) پس تذکر بده، (البته) اگر تذکر مفید افتد. (۱۰) هر کس خشیت الهی داشته باشد، بزودی پند گیرد. (۱۱) و بدبخت ترین افراد از آن دوری کنند. (۱۲) همان کس که به آتش بزرگ درافتد. (۱۳) پس در آنجا نه بمیرد و نه زندگانی کند.

نکته ها:

حضرت موسی برای موفقیت در انجام تبلیغ، دو چیز از خدا خواست، یکی سعه صدر و یکی آسان شدن امر رسالت: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي» (۱) خداوند این دو امر را بدون درخواست، به پیامبر اسلام عطا فرمود. چنانکه درباره سعه صدر فرمود: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۲) و درباره آسان شدن امر دعوت در این آیه می فرماید: «وَ يُسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ». (۳)

مراد از «يُسِّرُكَ» آن است که ای پیامبر! نفس شریف تو را با خلق عظیم و سعه صدر و صفا و سادگی، چنان مهیا می کنیم که بتواند وظیفه رسالت را به آسانی و به بهترین طریق انجام دهد. کاری می کنیم که تو خود راه آسان را انتخاب کنی که همان راه فطرت است. (۴)

شرائط تذکر و موعظه:

الف: شرط موعظه، آمادگی و اعط است. يُسِّرُكَ ... فَذَكَرْ

ب: تذکر و موعظه باید بر اساس قرآن باشد. سُنْفِرُكَ ... فَذَكَرْ

ج: واعظ باید خود اهل غفلت و نسیان نباشد. فَلَا تَنْسَىٰ ... فَذَكَرْ

د: واعظی موفق است که به امدادهای الهی امیدوار باشد. سُنْفِرُكَ ... يُسِّرُكَ ... فَذَكَرْ

ص: ۴۵۳

٢-٢. شرح، ١.

٣-٣. تفسير الميزان.

٤-٤. تفسير الميزان.

- ۱- تبلیغ دین و دعوت مردم به سوی خدا، مشکلات و سختی های فراوانی در پیش دارد که خداوند وعده داده است، مبلغ دین را یاری دهد و تحمل سختی ها را بر او آسان سازد. «نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى»
- ۲- به هر کس مأموریتی می دهید، گره کارش را باز کنید. «نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى فَذَكَرْ»
- ۳- تسبیح ما مقدمه کار گشایی خداوند است. سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ ... نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى
- ۴- نزول وحی برای تذکر به مردم است. سَنُقِرُّكَ ... فَذَكَرْ
- ۵- شرط تذکر، پند پذیری است و پیامبر نسبت به افراد پندناپذیر مسئولیتی ندارد. «فَذَكَرْ إِنْ نَفَعَتِ الذُّكْرَى»
- ۶- تنها افراد خداترس تذکر را می پذیرند. «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى»
- ۷- پنددادن افراد خداترس آسان تر است. نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى ... سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى
- ۸- به مبلغ باید دلداری داد که کارش بیهوده نیست. فَذَكَرْ ... سَيَذَكَّرُ ...
- ۹- مبلغ نباید توقع تأثیر فوری داشته باشد. «سَيَذَكَّرُ»
- ۱۰- مشکل کفار دوری خود آنان از قرآن و پیامبر است، نه آنکه در این دو عنصر پاک، ضعف یا نقصی باشد. «يَتَجَبَّبَهَا»
- ۱۱- قرآن میزان است. پندپذیر آن مدال «يَخْشَى» می گیرد، «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى» و پندناپذیر آن لقب «اشقی» دریافت می کند. «وَيَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۲- دوری از پند و پیام قرآن، مایه شقاوت است. «يَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۳- سیره دائمی تیره بختان دوری از پند است. «يَتَجَبَّبَهَا» در قالب مضارع برای معنای استمرار و دوام است.
- ۱۴- بدبخت ترین مردم کسی است که خشیت الهی ندارد. «اشقی» در برابر «يَخْشَى» قرار گرفته است.
- ۱۵- توقع اصلاح همه مردم را نداشته باشید. «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى وَ يَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۶- عامل پذیرش و عدم پذیرش در درون خود انسان است. يَخْشَى ... اشقی

۱۷- کيفر به مقدار خباثت است. «اشقی - النَّارَ الْكَبْرَى»

۱۸- دوزخ برای گروهی ابدی و همیشگی است. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى»

۱۹- خلود در دوزخ، طبیعت دوزخیان را تغییر نمی دهد که دیگر از آتش رنج نبرند، بلکه دائما در شکنجه هستند. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى»

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ﴿١٤﴾ وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿١٥﴾

(۱۴) به راستی رستگار شد آن کس که خود را (از پلیدی ها) پاک گردانید.

(۱۵) نام پروردگارش را یاد کرد و نماز گذارد.

نکته ها:

تزکیه، آن است که فکر از عقاید فاسد و نفس از اخلاق فاسد و اعضاء از رفتار فاسد، پاک شود و زکات پاک کردن روح از حرص و بخل و مال از حقوق محرومان است.

در مکتب انبیا، رستگاران پاکان هستند: «قَدْ أَفْلَحَ مَنِ تَزَكَّى» ولی در مکتب طاغوتیان، رستگاران زورمندانند. فرعون می گفت: هر کس پیروز شود رستگار است. «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى» (۱)

در قرآن رستگاری قطعی، هم برای مؤمنان آمده: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» (۲) و هم برای کسانی که خود را تزکیه کرده اند: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» پس مؤمن واقعی همان کسانی هستند که خود را تزکیه کرده باشند.

پیام ها:

۱- قرآن در پایان برخی آیات می فرماید: امید است رستگار شوید. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ» زیرا کار خیر از افرادی که تزکیه نکرده اند، با ریا و غرور و گناه و منت گذاری محو می شود. ولی درباره تزکیه شدگان می فرماید: قطعاً رستگارند. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى»

ص: ۴۵۵

۱- ۱. طه، ۶۵.

۲- ۲. مؤمنون، ۱.

۲- تزکیه خود به خود حاصل نمی شود، باید به سراغ آن رفت. «تَزَكِي»

۳- تزکیه بدون نماز و عبادت نمی شود. «تَزَكِي، ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا «۱۶» وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَ أَبْقَى «۱۷» إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى «۱۸» صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى «۱۹»

(۱۶) ولی شما زندگی دنیا را ترجیح می دهید. (۱۷) و حال آنکه آخرت بهتر و ماندگارتر است. (۱۸) این سخن در کتب آسمانی پیشین نیز آمده است.

(۱۹) کتاب های ابراهیم و موسی.

نکته ها:

در روایات، علاقه به دنیا سرچشمه تمام خطاهاست. «حب الدنيا رأس كل خطيئة» (۱) دنیا پل عبور است، نه توقفگاه، باید از آن عبور کرد و به اقامتگاه رسید. «خذوا من ممرکم لمقرکم» (۲)

در قرآن معمولاً زکات بعد از نماز آمده است: «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۳) ولی امام صادق علیه السلام می فرماید: در عید فطر پرداخت زکات به فقرا قبل از نماز عید آمده است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

امام رضا علیه السلام از معنای این آیه سؤال کرد: «ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى» شخصی گفت: هرگاه نام خدا را برد نماز بخواند. امام فرمود: این تکلیف سختی است که در شبانه روز هر وقت نام خدا برده شد انسان نماز بخواند. او پرسید: پس معنا چیست؟

امام فرمود: هرگاه نام خدا برده شد، صلوات بر محمد و آل محمد بفرستد. «كلما ذكر ربه صلى على محمد و اله» (۵)

ص: ۴۵۶

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۳۰.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳.

۳- ۳. مائده، ۵۵.

۴- ۴. تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۰۸.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

آخرت بهتر از دنیا است، زیرا ویژگی های زیر را دارد:

۱. جاودانگی زمانی: «خَالِدِينَ فِيهَا» (۱)

۲. وسعت مکانی: «عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۲)

۳. تنوع در خوراک: «أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ» (۳)، «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ» (۴)

۴. دوری از ترس و اندوه: «آمِنِينَ» (۵)

۵. دوستان وفادار: «إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» (۶)

۶. همسران زیبا: «كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ» (۷)

ابوذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند یکصد و بیست و چهار هزار پیامبر فرستاده که ۳۱۳ نفر آنها رسول و مابقی نبی بوده اند و جمعاً ۱۰۴ کتاب داشتند. (۸)

پیام ها:

۱- مانع تزکیه، علاقه به دنیا است. «بَلْ تُؤْثِرُونَ»

۲- دنیا بد نیست، آنچه مورد انتقاد است ترجیح آن بر آخرت است. «تُؤْثِرُونَ»

۳- هرگاه از چیزی انتقاد می کنید، نمونه خوب و راهکار آن را نشان دهید.

تُؤْثِرُونَ ... وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ

۴- راه پاک شدن دل و فکر انسان، ذکر مدام و مستمر نام خداوند است. «تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ»

۵- توجه به جلوه های ربوبیت، عامل یاد خداست. «ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ»

۶- نماز باید بر اساس ذکر و توجه باشد، نه غافلانه و بر اساس عادت. «ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ»

ص: ۴۵۷

۱- ۱. آل عمران، ۱۵.

۲- ۲. حدید، ۲۱.

۳- ۳. محمد، ۱۵.

٧٣-٤. زخرف، ٧٣.

٤٦-٥. حجر، ٤٦.

٤٧-٦. حجر، ٤٧.

٢٣-٧. واقعه، ٢٣.

٨-٨. تفسير الميزان.

۷- نماز گزاران زمانی رستگارند که اهل تزکیه و یاد خدا باشند. «تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

۸- کتب آسمانی، همسو و هماهنگ با یکدیگر هستند. «إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى»

۹- در میان کتب آسمانی، کتب حضرت ابراهیم و حضرت موسی امتیاز خاصی دارد. «صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

«غاشیه» یکی از نام های قیامت است که در آیه اول این سوره و نام سوره نیز قرار گرفته است.

همانند دیگر سوره های مکی، این سوره نیز به حالات بهشتیان و دوزخیان در قیامت پرداخته و در مقام انذار مشرکان و بشارت به مؤمنان است.

آنگاه نشانه های قدرت الهی در آفرینش زمین و آسمان و برخی موجودات، بیان شده است، که هم استدلالی بر یگانگی مبدء هستی است و هم دلیلی بر قدرت خداوند بر آفرینش دوباره انسان ها در قیامت. و در پایان، پیامبرش را فرمان می دهد تا همواره مردم را تذکر دهد و ارشاد کند و البته بداند که قرار نیست همه به او ایمان آورند و خداوند اراده کرده است که انسان ها با اختیارشان راه خود را انتخاب نمایند.

به نام خداوند بخشنده مهربان

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ (۱) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ (۲) عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ (۳) تَصَلِّي نَارًا حَامِيَةً (۴) تُسْقَى مِنْ عَيْنِ آتِيَةٍ (۵) لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ (۶) لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ (۷)

(۱) آیا خبر آن حادثه فراگیر به تو رسیده است؟ (۲) در آن روز، چهره هایی خوار و زبونند. (۳) (با آنکه) تلاش کرده و رنج برده اند. (۴) (اما) به آتشی سوزان در آیند.

(۵) و از چشمه ای جوشان نوشانده شوند. (۶) و خوراکی جز خار خشک و تلخ ندارند. (۷) که نه فربه کند و نه گرسنگی را از میان برد.

نکته ها:

«عاشیه» به معنای پوشاننده است، و منظور از آن، حادثه قیامت است که همه را تحت پوشش قرار می دهد. «عامله» به معنای کوشنده و «ناصبه» به معنای کار پرمشقت است که انسان را خسته می کند. «حامیه» به معنای بسیار داغ و «آتیه» نهایت درجه سوزندگی است.

ممکن است مراد از «وَجُوهٌ»، صاحبان وجوه و چهره های برجسته باشد، یعنی چهره های شاخص هر یک از دو گروه نیک و بد.

«ضریح» به فرموده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چیزی است در دوزخ شبیه به خار که از مردار بد بوتر و از آتش داغ تر و بسیار تلخ است. (۱) شاید گذاردن نام «ضریح» بر این خار به خاطر آن

ص: ۴۶۱

باشد که خوردن آن انسان را به فریاد و تضرع وادار می کند.

کارهای پر زحمت فراوانی در دنیا انجام می شود ولی به خاطر آنکه اخلاص در آن نیست یا طبق دستور الهی انجام نشده است و یا با عجب و غرور و منت و گناه و شرک همراه بوده، حبط می شود و هدر می رود و در قیامت مورد بهره قرار نمی گیرد.

در جهان بینی الهی، عنصر کار باید با عنصر هدف و جهت و عنصر رهبری هم سو و مقدس باشند.

پیام ها:

۱- حادثه قیامت چنان فراگیر است، که همه باید به فکر آن باشند. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ»

۲- هر تلاش و زحمتی، در قیامت مفید نخواهد بود. «عَامِلَهُ نَاصِبَهُ»

۳- تنها گروه مخلص از تلاش های خود بهره خواهند گرفت. «لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ»

۴- معاد جسمانی است، زیرا مسئله چاقی و لاغری تنها در مورد اجسام قابل قبول است. «لَا يُسْمِنُ»

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

(۸) در چنین روزی چهره هایی خرم باشند. (۹) از کوشش خود خشنود.

(۱۰) در بهشت برین (جای دارند). (۱۱) در آنجا سخن بیهوده ای نشنوند.

نکته ها:

«نَاعِمَةٌ» به معنای در ناز و نعمت به سر بردن و «لَاغِيَةً» به معنای گفتار بیهوده است.

پیام ها:

۱- شادی و خرمی واقعی، در چهره منعکس می شود. و جُودٌ ... نَاعِمَةٌ رنگ رخساره خبر می دهد از سر ضمیر.

۲- نعمت های بهشت و الطاف خاص الهی، از نتایج سعی و تلاش است. «نَاعِمَةٌ لِّسَعِيهَا»

۳- سختی کار در دنیا زودگذر است ولی شادمانی و کامیابی دائمی در آخرت را به همراه دارد. «لِسَعِيهَا رَاضِيَةٌ»

۴- بهشت، نقطه اعتلای مادی و معنوی است. «جَنَّةٍ عَالِيَةٍ»

۵- کسانی که در دنیا از لغو دوری کنند، در سرای دیگر، در فضای بدون لغو زندگی خواهند کرد. «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَعْيَةٍ»

۶- در بهشت نه تنها لغو نیست بلکه کلامی که به نحوی سبب پدید آمدن لغو هم شود وجود ندارد. «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَعْيَةٍ»

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ» (۱۲) فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ» (۱۳) وَ أَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ» (۱۴) وَ نَمَارِقٌ مَصْفُوفَةٌ» (۱۵) وَ زُرَابِيٌّ مَبْنُوثَةٌ» (۱۶)

(۱۲) در آنجا چشمه ای جاری است. (۱۳) در آنجا تختهایی است برافراشته. (۱۴) و سبوهایی چیده شده (۱۵) و بالشهایی ردیف شده (۱۶) و فرش هایی گسترده شده.

نکته ها:

کلمه «عَيْنٌ» به معنای چشمه، بر یک یا چند چشمه قابل تطبیق است و به دلیل آیه ۱۵ سوره ذاریات، چشمه های بهشتی متعدد است. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ»

«سُرُرٌ» و «سرور» از یک ریشه است. سریر به تختی گفته می شود که برای سرور باشد و کلمه «مَرْفُوعَةٌ» نشانه جایگاه بلند تخت های بهشتی است که بر صحنه های دیدنی بهشت اشراف دارد.

«أَكْوَابٌ» جمع «کوب» بر وزن خوب به معنای قلدحی است که دسته ندارد. در سوره واقعه آیات ۱۷ و ۱۸ انواع ظرف ها آمده است. «بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

«نَمَارِقٌ» جمع «نمرقه» به معنای بالش و پستی کوچک است. «زُرَابِيٌّ» فرش فاخر و زربافت است.

۱- عظمت چشمه های بهشتی قابل شناخت نیست. «فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ» (کلمه «عَيْنٌ» نکره آمده است.

۲- جایگاه بهشتیان، رفیع و بلند است، نه آنکه روی زمین بنشینند. «سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ»

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

(۱۷) آیا به شتر نمی نگرند که چگونه آفریده شده؟ (۱۸) و به آسمان، که چگونه برافراشته شده (۱۹) و به کوه که چگونه برپا داشته شده (۲۰) و به زمین که چگونه گسترده شده است؟

نکته ها:

اگر روحیه تفکر در انسان باشد، همه هستی کلاس درس است. یک چوپان در بیابان هم گویی در بزرگترین کتابخانه های دنیاست؛ زیر پایش زمین است، بالای سرش آسمان، در اطرافش کوهها و جلوی رویش شترها، و اگر در هر یک دقت کند، اسرار بسیاری را کشف می کند. مثلاً شتر از اسب بیشتر می دود، از الاغ بیشتر بار می برد. در میان حیوانات بعضی برای سواری، بعضی برای گوشت و بعضی برای شیر مورد استفاده قرار می گیرند، ولی شتر همه چیزش قابل استفاده است. پلک هایش در برابر باد و خاک بیابان مقاوم است، در کوهان خود چربی و غذا را ذخیره کرده و در برابر گرسنگی مقاوم است. در بدنش آب را نگهداری کرده و در برابر تشنگی مقاوم است، راه را می داند، چنان رام است که صدها شتر تسلیم یک ساربان می شوند، کف پای او برای ریگزار آفریده شده، گردن او پله سوار شدن و اهرم بار برداشتن و خلاصه به قول عربها، شتر کشتی بیابانهاست. قوی ترین، کم خرج ترین، پرفایده ترین و آرام ترین و بردبارترین حیوان است.

پیدایش آسمانها و کوهها و زمین تصادفی نیست، بلکه کاملاً حکیمانه آفریده شده و در

جای خود قرار داده شده اند.

در هر نعمتی یک جهتی برجستگی دارد(در شتر، نحوه ی آفرینش؛ در آسمان، بلندی؛ در زمین، گستردگی و در کوهها نحوه ی نصب شدن).

آسمان ها، کرات، مدار کرات، نظم و حساب آنها که هر روز گوشه ای از عجایب آنها کشف می شود، از عرصه های همیشگی مطالعه و کشف و تأمل هستند.

کوه ها و ریشه های آنها در دل زمین، مثل میخها و حلقه های زنجیر زمین را از تزلزل و اضطرابی که در اثر مواد گداخته درون زمین پدید می آید، حفظ می کنند، برفها را در خود ذخیره نموده و به تدریج روانه می کنند، جلو طوفان ها را گرفته و سبب تصفیه هوا می شوند، مخزن انواع معدن ها و مواد صنعتی بوده و علامات برای مسافران و بستری برای پرورش بعضی از گیاهان هستند. دیگر کوهها از طریق انواع سنگهای قیمتی و زینتی مثل عقیق یا سنگهای عمرانی همچون مرمر در ساختمان ها، سرمایه ای پایان ناپذیر برای بشر هستند و خلاصه در این آیات به مسائل جهان شناسی و حتی تمام مسائلی همچون کشاورزی، دامداری، صنعت و امور فضایی به نحوی اشاره شده است.

پیام ها:

۱- کسانی که در کشف حقایق هستی عمیق نمی شوند، مورد سرزنش خداوند هستند. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ»

۲- از محسوسات عبور کنید تا به معقولات برسید. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ ...»

۳- در معاد و نعمت های ویژه بهشتیان شك نکنید، مگر آفریده های عجیب خدا را در دنیا نمی بینید؟ «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ»

۴- همان گونه که اصل آفریده ها دلیل بر وجود خداست، چگونگی و پیچیدگی آفریده ها هم دلیل بر قدرت و علم و حکمت اوست. كَيْفَ ، كَيْفَ ، كَيْفَ ...

فَذَكَرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾
ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

(۲۱) پس تذکر بده که همانا تو تذکر دهنده ای، (۲۲) و بر آنان سیطره و تسلطی نداری (که به ایمان آوردن مجبورشان کنی).
(۲۳) مگر آن کس که روی گرداند و کفر پیشه کرد. (۲۴) که خداوند او را به بزرگترین عذاب مجازات می کند. (۲۵) همانا بازگشت آنان به سوی ماست. (۲۶) آنگاه حسابشان بر ماست.

نکته ها:

تذکر برای اتمام حجت است تا کافران در قیامت نگویند: «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ» (۱) خدایا! چرا برای ما هشدار دهنده ای نفرستادی، که از او پیروی کنیم. البته جز صاحبان خرد از این تذکرها پند نمی گیرند. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» (۲)

در سوره قبل (سوره اعلی) خداوند به پیامبرش دستور تذکر داد و فرمود: تو تذکر بده که هر کس خشیت دارد متذکر می شود و افراد شقی از تذکر دوری خواهند کرد و به بزرگترین عذاب گرفتار خواهند شد. «يَتَجَبَّبُهَا الْأَشْقَى الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى»

در این سوره نیز می فرماید: تو تذکر بده ولی بدان که گروهی اعراض خواهند کرد و به عذاب اکبر گرفتار خواهند شد. «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ» به هر حال «نار کبری» در سوره اعلی و «عذاب اکبر» در این سوره، کیفر کسانی است که تذکرپذیر نیستند و پند و اندرز الهی را پشت گوش می اندازند.

«مصیطر» از «سطر» و «سیطانه» به کسی گفته می شود که افراد تحت امر خود را به بند می کشد و آنان را در جهتی که خود می خواهد تنظیم می کند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«كُلُّ أُمَّةٍ يَحْسَبُهَا إِمَامٌ زَمَانُهَا وَيَعْرِفُ الْأَئِمَّةَ أَوْلِيَاءَهُمْ وَأَعْدَائَهُمْ»

ص: ۴۶۶

۱- ۱. طه، ۱۳۴.

۲- ۲. رعد، ۱۹.

بسیماهم» (۱) حساب هر امت به عهده امام زمان آنهاست و امامان، دوستان و دشمنان خود را از سیمایشان می شناسند، همان گونه که در سوره اعراف چنین آمده است: «وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ» (۲)

در زیارت جامعه خطاب به معصومین علیهم السلام نیز می خوانیم: «وایاب الخلق الیکم و حسابهم علیکم» (۳) رجوع مردم به سوی شماست و حساب مردم با شماست.

از امام کاظم و امام باقر و امام هادی علیهم السلام نیز این معنا نقل شده است. (۴)

جمله «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ» ، استثناء از جمله ی «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ» است. یعنی ای پیامبر! تو تذکر دهنده ای، جز آن که کفر ورزد که تذکر تو در او اثری ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از عذاب اکبر، عذاب شدید و ابدی است. (۵)

پیام ها:

۱- پیامبر، مأمور به وظیفه است نه نتیجه. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ» (پیامبر صلی الله علیه و آله برای هدایت مردم اهتمام و حرص داشت و خداوند به او فرمود: وظیفه تو فقط تذکر است.)

۲- وظیفه پیامبران، تذکر است نه تسلط و تحمیل عقیده. «لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ»

۳- بی اعتنایی مردم، وظیفه را ساقط نمی کند. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ»

۴- منشأ کفر، عناد و لجاجت و روی گردانی از حق و حقیقت است. «مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ»

۵- قهر خدا درجاتی دارد. «الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ»

۶- فرار از قهر الهی برای هیچکس امکان ندارد. «إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ»

۷- حسابرسی از سنت هایی است که خداوند بر خود واجب کرده است. «إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ»

«والحمد لله رب العالمین»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۳۳۹.

۲- ۲. اعراف، ۴۶.

۳- ۳. مفاتیح الجنان.

٤-٤. تفسير الميزان.

٥-٥. تفسير نورالثقلين.

این سوره سی آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول و به معنای سپیده دم است.

همانند دیگر سوره های مکی، آیات آن، کوتاه و کوبنده و انذار دهنده است.

این سوره بخش های متعددی دارد که با سوگند به زمان هایی همچون شب، سحر و سپیده دم آغاز می شود و با اشاره به سرگذشت اقوامی طغیان گرو سرکش ادامه می یابد.

سنت آزمایش و ابتلا- از سوی خداوند و عکس العمل های متفاوت انسان در برابر آن و همچنین حضور انسان در دادگاه قیامت و اظهار حسرت و پشیمانی ناپاکان و ابراز خشنودی در رضایت پاکان، ادامه آیات این سوره را تشکیل می دهد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْفَجْرِ «۱» وَ لَيَالٍ عَشْرٍ «۲» وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ «۳» وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ «۴» هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرِ «۵»

(۱) به سپیده دم سوگند. (۲) به شبهای ده گانه سوگند. (۳) به زوج و فرد سوگند. (۴) به شب سوگند آنگاه که سپری شود. (۵) آیا (در این سوگندها) برای اهل خرد، سوگندی مهم نیست؟

نکته ها:

«فجر» به معنای شکافتن است و مراد از آن، شکافتن تاریکی با سپیده دم است که زمان مقدّس و با ارزشی است و در آن هنگام، جنبنده ها به تکاپو می افتند و صبح و روز تازه ای را آغاز می کنند.

در حدیثی مراد از فجر را حضرت مهدی علیه السلام دانسته «الفجر هو القائم علیه السلام» که شب تاریک ظلم و فساد، به صبح قیام آن حضرت برچیده خواهد شد. (۱)

«حِجْرٌ» به معنای منع و مراد از آن عقل است که انسان را از کار خلاف منع می کند. چنانکه «محجور» به معنای ممنوع التصرف است.

در روایات، برای «شفع» به معنای زوج و «وتر» به معنای فرد، مصادیق زیادی گفته شده است، از جمله اینکه مراد از وتر، روز نهم ذی الحجه (روز عرفه) و مراد از شفع روز دهم

ص: ۴۷۱

ذی الحججه (عید قربان) است و یا مراد از شفع، دو کوه صفا و مروه است و مراد از وتر، کعبه که یکی است. و یا مراد از وتر، خداوند یکتا و مراد از شفع، مخلوقات اند که همه جفت و زوج هستند، یا مراد نماز مستحبی شفع و وتر است که در سحر خوانده می شود و یا مراد از شفع، روز نهم و دهم ذی الحججه و وتر، شب مشعر است. (۱)

زمان خیلی ارزشمند و بلکه مقدّس است و نباید آن را بیهوده از دست دهیم. خداوند به تمام بخشهای زمان سوگند یاد کرده است؛

«وَ الصُّبْحِ» (۲) به صبح سوگند، «وَ الضُّحَى» (۳) به چاشت سوگند، «وَ النَّهَارِ» (۴) به روز سوگند، «وَ الْعَصْرِ» (۵) به عصر سوگند.

جالب آنکه به سحر سه بار سوگند یاد کرده است؛ «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ» (۶)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ» (۷)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۸) به شب سوگند آنگاه که رو به آخر می رود، یعنی به هنگام سحر سوگند.

مراد از «لَيْلٍ عَشْرٍ»، یاده شب آخر ماه مبارک رمضان است که شبهای قدر در آن قرار گرفته و یاده شب اول ماه ذی الحججه است که روز عرفه و عید قربان را شامل می شود.

پیام ها:

۱- زمان، مقدّس و قابل سوگند است. «وَ الْفَجْرِ»

۲- بعضی ایام از قداست ویژه ای برخوردار است. «وَ لَيْلٍ عَشْرٍ»

۳- ساعات پایان شب که سالکان در آن سیر معنوی دارند، از قداست خاصی برخوردار است. «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ»

۴- مخاطبان قرآن، اهل خردند. «لِذِي حِجْرِ»

ص: ۴۷۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. مدثر، ۳۴.

۳-۳. ضحی، ۱.

۴-۴. شمس، ۳.

۵-۵. عصر، ۱.

۶-۶. فجر، ۴.

۷-۷. تکویر، ۱۷.

۸-۸. مدثر، ۳۳.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾ إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَيْوُطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾

(۶) آیا ندیدی که پروردگارت با قوم عاد چه کرد؟ (۷) همان قوم ارم، (شهری) که دارای بناهای ستون دار بود. (۸) (بناهایی) که ماندش در دیگر شهرها ساخته نشده بود. (۹) و با قوم ثمود که در وادی خود تخته سنگها را (برای ساختن خانه) می بردند. (۱۰) و با فرعون، صاحب قدرت و سپاه عظیم. (۱۱) آنها که در شهرها طغیانگری کردند. (۱۲) و در آن، فساد و تباهی افزودند. (۱۳) پس پروردگارت تازیانه عذاب بر آنان فرود آورد. (۱۴) همانا پروردگارت در کمین گاه است.

نکته ها:

قوم عاد دو گروه بودند؛ عاد قدیم و جدید به دلیل آیه «عاد الاولی»، که بعد از حضرت نوح در منطقه احقاف زندگی می کردند و دارای هیکل هایی بزرگ و قدرتی عظیم و شهرهایی آباد بودند.

«إِرْمَ» یا نام دیگر قبیله عاد است یا نام شاخه ای از قوم عاد و یا نام منطقه ای که قوم عاد در آن زندگی می کردند که ساختمان هایشان دارای ستون هایی بزرگ و بلند بوده است.

بعضی ارم را ساختمان شداد و بعضی ساخته اسکندر در اسکندریه دانسته اند.

«صخر» جمع صخره به معنای سنگهای بزرگ و سخت است و «واد» به فاصله میان کوه و تپه گفته می شود.

«عماد» به معنای ستون یا ساختمان بلند است و «ثمود» به اعراب ما قبل تاریخ گویند که در شمال عربستان ساکن بودند قومی که پیامبر آنها حضرت صالح بود.

«لَجَأُوا» به معنای بریدن سنگ است و کلمه «جواب» که از این ریشه است، به معنای قطع سؤال با پاسخ صحیح است.

ظاهراً قوم ثمود بعد از قوم عاد بوده اند که نامشان بعد از آنها برده شده است.

قهر بر عاد و ثمود نمونه ای از در کمین بودن خداوند نسبت به ستمکاران است.

خداوند در کمین است، یعنی خلافکاران راه گریز ندارند و به طور ناگهانی گرفتار می شوند.

استحکام ساختمان ها مانع قلع و قمع الهی نیست و به خاطر محکمی ساختمان نباید از قهر خداوند احساس امتیث کرد.

مقصود از «ذُو الْأَوْتَادِ» یا آن است که پایه های حکومت فرعون محکم بود یا آنکه مخالفان خود را میخکوب می کرد و یا آنکه سپاه فراوان داشت.

کلمه «صب» به معنای ریختن است، تعبیر بارش عذاب، شاید کنایه از عذاب پی در پی و مداوم باشد. (۱)

چگونه خداوند در کمین نباشد در حالی که او از رگ گردن به ما نزدیک تر است؟ «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» (۲)

پیام ها:

۱- تاریخ قلع و قمع متجاوزان را فراموش نکنید. «أَلَمْ تَرَ»

۲- نابود کردن طغیانگران جلوه ربوبیت خداوند است. «فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ» به قول سعدی: ترحم بر پلنگ تیزندان ستمکاری بود بر گوسفندان

۳- نشانه خرد و عقل، عبرت گرفتن از تاریخ است. «لِذِي حِجْرٍ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ»

۴- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله توسط وحی از تاریخ قوم عاد و ثمود و فرعون آگاهی داشت.

«أَلَمْ تَرَ»

۵- ابتکار در معماری با استفاده از سنگ، در آن قوم عاد بوده است. «لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ»

ص: ۴۷۴

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). ق، ۱۶.

۶- اختلاف و تضاد فکری، مانع از بیان هنر و ابتکارات دیگران نشود. «لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا فِي الْبِلَادِ»

۷- قدرت بدون معنویت، عاملی است برای برهم زدن امتیت. «جَاءُوا الصَّخْرَ ... ذِي الْأَوْتَادِ ... طَعَوْا فِي الْبِلَادِ»

۸- طغیانگر و طغیان مرز نمی شناسد. «طَعَوْا فِي الْبِلَادِ» (مراد از بلاد، همه مناطقی است که به آن دسترسی داشتند)

۹- سرچشمه تباهی و فساد، طاغوت ها هستند. «طَعَوْا فِي الْبِلَادِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ»

۱۰- تمدن و پیشرفت، اگر همراه با تقوا و صلاح نباشد عامل سقوط و هلاکت است. «فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ»

۱۱- مربی، گاه برای تنبیه، نیاز به شلاق دارد. «رَبُّكَ سَوْطٌ»

۱۲- طغیان و فساد جز با قهر بر طرف نمی شود. طَعَوْا ... سَوْطَ عَذَابٍ

۱۳- مهلت ها شما را مغرور نکند که خدا در کمین است. «إِنَّ رَبَّكَ لَبَلْمُرْصَادٍ»

۱۴- کیفر دنیوی نسبت به عذاب اخروی همچون تازیانه ای است که درد آن موقت و آثارش سطحی است و تنها بر پوست می ماند. «سَوْطَ عَذَابٍ»

فَمَا مَا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ «۱۵» وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ «۱۶» كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ «۱۷» وَ لَا تَحَاضُّونَ عَلَيَّ طَعَامَ الْمِسْكِينِ «۱۸» وَ تَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا «۱۹» وَ تُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا «۲۰»

(۱۵) اما انسان، (طبعش چنین است که) هرگاه پروردگارش او را بیازماید و گرامیش داشته و نعمتش دهد، (مغرور گشته و) می گوید: پروردگارم مرا گرامی داشته است. (۱۶) ولی هرگاه او را بیازماید و روزی او را تنگ سازد، می گوید: پروردگارم مرا خوار کرده است. (۱۷) این چنین نیست؛

بلکه شما یتیم را گرامی نمی دارید. (۱۸) و یکدیگر را بر اطعام بینوایان ترغیب نمی کنید. (۱۹) و میراث را (به حق و ناحق) یکجا می خورید. (۲۰) و مال را بسیار دوست دارید.

نکته ها:

«أَكَلًا لَمًّا» یعنی یکجا خوردن، بدون دقت در این که حلال است یا حرام و آیا مال دیگران به آن اضافه شده یا نه. «لَمًّا» مصدر «لمت» به معنای جمع و ضمیمه کردن است.

«جَمًّا» به معنای زیاد و انباشته است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من و هر کسی که یتیمی را تحت تکفل خود قرار دهد، در بهشت در کنار هم هستیم.

(۱)

یکی از سنت ها و برنامه های قطعی خداوند، آزمایش مردم است؛ البته نه برای شناختن، بلکه برای ظهور خصلت ها و بروز تلاش ها تا بر اساس آن اجر و پاداش دهد.

آزمایش های الهی گوناگون است، گاهی با رفاه و ثروت انسان را آزمایش می کند و گاهی با تنگدستی و مشکلات. ولی انسان عجز که از آزمایش الهی و اهداف آن غافل است، دست به قضاوت ها و تحلیل ها و تفسیرهای غلط زده و از خداوند گلایه می کند.

پیام ها:

۱- آزمایشهای الهی، جلوه ای از در کمین بودن پروردگار نسبت به انسان است.

إِنَّ رَبَّكَ لَبَلَمْرٌ صَادٍ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ ...

۲- آزمایش، وسیله تربیت و رشد انسان است. «الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ»

۳- دریافت های انسان بر اساس لطف اوست نه استحقاق ما. پس گرفتار غرور و عجب نشده و از آزمایش غفلت نکنید.

فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ»

۴- نه فقر نشانه اهانت است و نه دارایی نشانه کرامت؛ بلکه هر دو وسیله آزمایش است. «إِبتَلَاهُ ... فَأَكْرَمَهُ ، إِبتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ»

ص: ۴۷۶

۵- مهمتر از جسم یتیم روح اوست که باید گرامی داشته شود. «تُكْرِمُونَ»

۶- کمبودهای روحی را با احترام و محبت جبران کنید. (اولین انتظار یتیمان احترام به شخصیت آنان است) «تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ»

۷- در مورد کارهای خداوند، قضاوت نابجا نکنید. دلیل تنگی رزق را بی اعتنائی خداوند نپندازید، بلکه نتیجه عملکرد خودتان بدانید. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ»

۸- احسان به دیگران، در رزق و روزی انسان نقش مهمی دارد. «لَا تُكْرِمُونَ - فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ»

۹- بینوایان نباید گرسنه بمانند. با انفاق خود، با تشویق دیگران باید به آنان رسیدگی کرد. «تَحَاضُّونَ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ»

۱۰- در درآمدهای خود دقت کنید؛ هر نانی مصرف کردنی نیست. «أَكَلًا لَمًّا»

۱۱- علاقه به مال فطری است، آنچه مذموم است، علاقه شدید است «حُبًّا جَمًّا»

۱۲- تکریم خداوند از شما، باید سبب تکریم شما از یتیمان باشد. فَأَكْرَمَهُ ... لَا تُكْرِمُونَ

كَلَّا - إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا «۲۱» وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا «۲۲» وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى «۲۳» يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي «۲۴» فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدًا «۲۵» وَلَا يُوثِقُ وَثَاقُهُ أَحَدًا «۲۶»

(۲۱) چنان نیست، (که می پندارید، بلکه) آنگاه که زمین به شدت درهم کوبیده شود. (۲۲) و (فرمان) پروردگارت با فرشتگان صف در صف فرارسد. (۲۳) در آن روز دوزخ را حاضر کنند، در آن روز انسان متذکر شود ولی این تذکر چه سودی برایش دارد؟ (۲۴) (در آن روز انسان) می گوید: ای کاش برای زندگی (امروز) چیزی از پیش فرستاده بودم. (۲۵) پس در آن روز هیچکس به مانند عذاب او عذاب نکند. (۲۶) و هیچکس چون به بند کشیدن او، در بند نکشد.

نکته ها:

«دک» به معنای کوبیدن و هموار کردن است و دَکّه و دَکّان جایی است که برای عرضه اجناس، زمین آن هموار و مهیا می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «جَاءَ رَبُّكَ»، آمدن فرمان پروردگار است (نه آمدن خود پروردگار). (۱) چنانکه در آیه ۳۳ سوره نحل می فرماید: «يَأْتِي أَمْرُ رَبِّكَ»، فرمان پروردگارت می آید.

مراد از «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ»، پرده برداری از روی آن باشد. (۲) چنانکه در جای دیگر می فرماید: «بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى» (۳)

هنگامی که آیه «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ» نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درهم فرو رفت، به گونه ای که هیچکس جرأت سخن گفتن با آن حضرت را نداشت. (۴)

پیام ها:

۱- خداوند، انسان را از علاقه شدید به مال و تصاحب حق دیگران باز می دارد.

تُجِبُونَ الْمَالَ - كَلَّا ...

۲- داروی حرص و حب مال، یاد قیامت است. تَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ ... تُجِبُونَ الْمَالَ ... كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ

۳- قیامت، روز حاکمیت مطلق فرمان الهی است. «جَاءَ رَبُّكَ»

۴- از رعایت نظم و سلسله مراتب، نمایش قدرت فرشتگان در قیامت به چشم می خورد. «الْمَلِكُ صَفًّا صَفًّا»

۵- تذکر و پشیمانی در قیامت سودی ندارد. «وَ أَنَّى لَهُ الذُّكْرُ»

۶- قیامت، روز هوشیاری و یادآوری است. «يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ»

۷- جهنم، در قیامت ظاهر می شود. جِيءَ ... بِجَهَنَّمَ

ص: ۴۷۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). نازعات، ۳۶.

۸- قیامت روز حسرت است. «يَا لَيْتَنِي»

۹- آرزو کارساز نیست، تلاش لازم است. «يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ»

۱۰- زندگی واقعی و ابدی، زندگی قیامت است. «لِحَيَاتِي»

۱۱- خدای رحیم، در جای خود شدید است. «لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ»

۱۲- ممکن است برای کیفرهای خداوند در دنیا مشابهی باشد، اما در آخرت عذاب الهی مشابه ندارد. «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ»

۱۳- در قیامت، امکان فرار از عذاب نیست. «لَا يُعَذِّبُ ... لَا يُوثِقُ»

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَ ادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

(۲۷) هان ای روح آرام یافته! (۲۸) به سوی پروردگارت بازگرد که تو از او راضی و او از تو راضی است. (۲۹) پس در زمره ی بندگان من در آی.

(۳۰) و به بهشت من داخل شو!

نکته ها:

دل آرام و نفس مطمئنه، با ذکر خدا به دست می آید. «أَلَا - بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) و بهترین ذکر خدا نماز است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲)

راضی بودن و مرضی بودن، نشانه نفس مطمئنه است که او از خدا راضی است و خدا نیز از او راضی است.

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا مؤمن از جان دادن خود راضی است؟ حضرت فرمود: در لحظه اول راضی نیست ولی فرشته قبض روح به او دلداری می دهد که من از پدر به تو مهربان ترم، چشمت را باز کن. او چشم باز می کند و پیامبر صلی الله علیه و آله و علی و فاطمه و حسن و حسین و سایر امامان علیهم السلام را می بیند. فرشته می گوید: اینان دوستان تو هستند.

ص: ۴۷۹

۱- (۱). رعد، ۲۸.

۲- (۲). طه، ۱۴.

مؤمن هم با دیدن این صحنه راضی می شود و در این هنگام خطاب «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ» را می شنود. (۱)

پیام ها:

۱- اصالت انسان با روح است و بدن، مرکب آن است. «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ» (خطاب خداوند به نفس است)

۲- بهشت بدون یار و همدم، بهشت نیست. «فَاذْخُلِي فِي عِبَادِي»

۳- بهشت، انواع و درجاتی دارد. «جَنَّتِي» چنانکه قرآن در موارد متعدد فرموده است: «جَنَّاتٍ عَدْنٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۸۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

سوره بلد، بیست آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و مراد از «بلد»، شهر مکه است که مورد سوگند خداوند قرار گرفته است.

سوره با سوگند آغاز شده و با اشاره به نظام توالد و تناسل انسان، زندگی این دنیا را همراه با تلاش و زحمت معرفی می کند.

آنگاه انسان های غافل و مغرور را مورد سرزنش قرار داده و به نعمت های با ارزشی که خداوند به انسان عطا کرده اشاره نموده و راه سپاس از این نعمت ها را رسیدگی به محرومان و خدمت به یتیمان بیان می دارد.

البته در برابر این نعمت ها، انسان ها دو گروه می شوند، گروهی سپاس گزار که عاقبتی میمون و مبارک دارند و گروهی کفران پیشه که پایانی شوم و سخت در انتظار آنهاست.

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ (۱) وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ (۲) وَالْأَيْدِ وَالْوَالِدِ وَمَا وَلَدَ (۳) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ (۴) أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (۵) يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا (۶) أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ (۷)

(۱) به این شهر (مکه) سوگند. (۲) در حالی که تو در این شهر ساکن هستی. (۳) به پدر، و فرزندی که پدید آورد، سوگند. (۴) همانا ما انسان را در رنج و زحمت آفریدیم. (۵) آیا می پندارد که هرگز احدی بر او قدرت ندارد؟ (۶) می گوید: مال فراوانی تباه کردم (۷) آیا گمان می کند احدی او را ندیده است؟

نکته ها:

در قرآن سه بار جمله «لَا أُقْسِمُ» به کار رفته است و اهل تفسیر آن را دو گونه معنا کرده اند.

گروهی حرف لا را زائد دانسته و آن را (قسم می خورم) معنا کرده اند و گروهی آن را (سوگند نمی خورم) ترجمه کرده اند، به این معنا که مسئله به قدری روشن است که نیازی به سوگند خوردن نیست.

منظور از «بلد»، مکه است که قبل از اسلام هم مورد احترام بوده است. مکه حَرَمِ امن الهی و اولین خانه ای است که برای انسان قرار داده شد.

جمله «وَ أَنْتَ حِلٌّ» چند گونه تفسیر شده است که یک معنی را در ترجمه آوردیم و معنای دوم آن است که مردم مکه اهانت تو را در آن حلال می دانند، پس به شهری که اهانت تو را

حلال می شمزند سوگند نمی خورم. (۱) و معنای سوم آن است که دست تو در مورد این شهر باز است و در فتح مکه هر تصمیمی که درباره مخالفان بخواهی می توانی بگیری.

«کَبِدٌ» به معنای سختی و «لَبْدٌ» به معنای پشم تراکم است. البته بعضی کبد را به معنای راست قامت و معتدل گرفته اند. (۲)

اینکه انسان در دل رنج و سختی آفریده شده، یعنی کامیابی های دنیوی آمیخته با رنج و زحمت است. «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: دنیا خانه ای است که با سختی ها عجین شده است. «دار بالبلاء محفوفه» (۳)

گرچه بعضی مفسران به مناسبت عبارت «بِهَذَا الْبَلَدِ» که مکه است، مراد از «وَالِئِدِ وَ مَمَّ وَ لَعَدَ» را حضرت ابراهیم و فرزندش حضرت اسماعیل دانسته اند، ولی همان گونه که در تفسیر مجمع البیان آمده است، مراد از آن، حضرت آدم و اولیاء از نسل او است.

در حدیث آمده است که گوینده این کلام «أَهْلَكْتُ مَالاً لُبْدًا» عمرو بن عبدود در جنگ خندق بوده که گفت: سرمایه زیادی را در مبارزه با اسلام تباه کردم ولی موفق نشدم. (۴)

پیام ها:

۱- سرزمین ها می توانند دارای قداست باشند و شهر مکه نیز از قدیم مورد احترام و سوگند بوده است. «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»

۲- تکرار گاهی نشانه عظمت و عنایت است. بِهَذَا الْبَلَدِ ... بِهَذَا الْبَلَدِ

۳- ارزش زمین ها به ارزش ساکنان آنهاست. «وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ» (سوگند به مکه)

ص: ۴۸۴

۱- ۱). این معنا در حدیثی در کتاب بحار، ج ۲۴، ص ۲۸۴ آمده است.

۲- ۲). لسان العرب (به نقل از تفسیر راهنما).

۳- ۳). نهج البلاغه، خطبه ۲۲۶.

۴- ۴). تفسیر نور الثقلین.

۴- در مقام فرزندی، دختر یا پسر تفاوتی ندارد. «وَمَا وَلَدٌ»

۵- زندگی بشر در متن مشقت ها و سختی ها قرار دارد. «فِي كَبَدٍ»

۶- هر مالی که در مسیر حق صرف نشود مایه حسرت است. «أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

۷- انسان تحت سیطره قدرت و علم الهی است. «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ...»

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ

۸- نتیجه هر محاسبه ای که جای خدا در آن خالی باشد، پوچی و زیانکاری است. «أَيَحْسَبُ ... أَيَحْسَبُ»

۹- خود بزرگ بینی در برابر خدا چه معنایی دارد؟ «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

۱۰- کسانی که در انفاق به راه درست نروند یا مصرف آنها نابجا باشد یا نیتشان خالص نباشد و همراه با ریا و خودنمایی و دروغ باشد، در آینده شرمنده و پشیمان خواهند شد. «أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ «۸» وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ «۹» وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ «۱۰» فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ «۱۱» وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ «۱۲» فَكُ رَقَبَةٍ «۱۳»
أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ «۱۴» يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ «۱۵» أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ «۱۶»

(۸) آیا برای او دو چشم قرار ندادیم. (۹) و یک زبان و دو لب؟ (۱۰) و دو راه (خیر و شر) را به او نمایانندیم. (۱۱) آیا او در آن گردنه سخت قدم نگذاشت. (۱۲) و چه می دانی که آن گردنه چیست؟ (۱۳) آزاد کردن برده. (۱۴) یا غذا دادن به روز گرسنگی. (۱۵) به یتیمی خویشاوند (۱۶) یا بینوایی خاک نشین.

نکته ها:

«نجد» به معنای مکان بلند، در برابر «تهامه» به معنای گود است. به فرموده امام صادق علیه السلام به راه خیر و شر، نجدین می گویند. (۱)

تشبیه راه خیر و شر به راهی که در ارتفاعات است. شاید برای آن باشد که پیمودن راه خیر

بخاطر مبارزه با هوسها و پیمودن راه شر به علت عواقب تلخ آن. همچون عبور از راه مرتفع است، و برای هر عاقلی مسئله خیر و شر مثل زمین بلند روشن و برجسته است.

«عقبه» به معنای گردنه و گذرگاه باریک و سخت است و «اقتحام» به معنای خود را به سختی انداختن است. «مَسَّيْنَهُ» به معنای گرسنگی، «مَقْرَبَهُ» به معنای خویشاوندی و «مَتْرَبَهُ» از تراب به معنای خاک نشینی است.

در حدیثی می خوانیم که امام رضا علیه السلام هنگام غذا خوردن، سینی بزرگی کنار سفره اش قرار می داد و از هر چه در سفره بود بهترینش را در آن می گذاشت و برای فقرا می فرستاد و آیه «أَوْ إِطْعَمُوا فِی یَوْمِ ذِی مَسَّیْنَهُ» را تلاوت کرده و می فرمود: خداوند می داند همه مردم توان آزاد کردن برده را ندارند، لذا راه دیگری را برای بهشت رفتن مردم باز کرد. (۱)

در آیه قبل خواندیم: آیا انسان گمان می کند که احدی او را نمی بیند؟ در این آیه می فرماید:

آیا ما برای او دو چشم قرار ندادیم؟ چگونه انسان می بیند؟ ولی خیال می کند خدا او را نمی بیند؟

خداوند برای چشم، چند محافظ قرار داده است:

جایگاه آن را در میان گودالی از استخوان ها قرار داده و چون چشم از پیه ساخته شده، آن را با اشک شور مخلوط کرده است تا فاسد نشود.

مژه، دربان و پلک، پوشش چشم است. ابرو، سایبان و خطوط پیشانی برای انحراف عرق به دو سوی صورت است.

هر شبانه روز ده ها هزار عکس رنگی می گیرد، بدون آنکه به فیلم و یا تنظیم خاصی نیاز داشته باشد. راستی آیا وجود دوربینی که از پیه ساخته شده و دهها سال عکسبرداری و فیلمبرداری می کند، نشانه قدرت معجزه گر الهی نیست؟!!

چشم، مظهر عاطفه و غضب و مظهر تعجب و ادب و مظهر زیبایی و عشق است.

چشم، رابط انسان با جهان خارج و زبان، وسیله ارتباط انسان با دیگر انسانها و بهترین و

ص: ۴۸۶

ارزان ترین و ساده ترین و عمومی ترین وسیله مبادلات علمی و فرهنگی و اجتماعی است.

شاید تأکید قرآن بر دو چشم، به خاطر آن باشد که تخمین مسافت و فاصله و عمق اشیا با یک چشم امکان پذیر نیست.

بگذریم که چشم نقش ویژه ای در زیبایی افراد دارد و یکی از راه های شناخت افراد است. اگر گوش یا دهان افراد پوشیده باشد به راحتی می توان آنان را شناخت در حالی که اگر چشم بسته باشد، شناخته نمی شوند.

چشم، دریچه دل و عشق است. شاعر می گوید:

زدست دیده و دل هر دو فریاد

که هر چه دیده بیند دل کند یاد

بسازم خنجری نیشش ز فولاد

زنم بر دیده تا دل گردد آزاد

چشم، راه نفوذ در دیگران است. تفاوت شاگردی که استاد را ببیند و در چشم او نگاه کند با شاگردی که از طریق بلندگو یا نوار سخنی را بشنود، بسیار است.

زبان و لب، با هم کلمه را می سازند و بدون همکاری آنها بسیاری از حروف ساخته نمی شوند.

انواع زبان ها و لهجه ها، از آثار قدرت خداست. انسان در آفریدن کلمات و جملات محدودیتی ندارد. زبان همچنین وسیله چشیدن و تشخیص مزه هاست. جالب آنکه هر گوشه ای از زبان برای تشخیص نوعی از مزه هاست و با قدرت الهی مقدار آبی که نیاز دارد در درون دهان تولید می شود، زبان غذا را به زیر دندان ها هل می دهد بدون آنکه خودش آسیب ببیند، زبان لقمه ها را بازرسی می کند که اگر استخوان و یا موئی در آن باشد شناسائی کند و در پایان، دهان را جاروب می نماید. از طریق همین شکاف ساده ای که ما آن را لب می نامیم، مکیدن، فوت کردن، جویدن، چشیدن و سخن گفتن صورت می گیرد.

چشم و زبان و لب، هم می توانند ابزار خیر باشند و هم ابزار شر، لذا خداوند هر دو راه را به ما نشان داده است.

نجات دیگران از فقر و اسارت، لازم است، حتی اگر کافر باشند. لذا در آیه، شرط آزاد کردن برده و سیر کردن فقیر، ایمان داشتن برده و فقیر نیست.

شرایط زمانی و مکانی و خصوصیات افراد ارزش کارها را تغییر می دهد:

اطعام ارزش دارد، ولی در زمان قحطی ارزش بیشتری دارد. «فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَبَةٍ»

یتیم نوازی با ارزش است، ولی یتیمی که فامیل باشد اولویت بیشتری دارد. «ذَا مَقْرَبَةٍ»

رسیدگی به فقرا مهم است، به خصوص آنانکه از شدت فقر خاک نشین هستند. «ذَا مَتْرَبَةٍ»

دل کندن از مال به نفع فقرا همچون عبور از گردنه هاست، و راه بهشت از میان این گردنه ها می گذرد.

شاید بتوان برای این آیات، مصادیق معنوی در نظر گرفت و گفت: مراد از «فَكَ رَقِيهِ» آزاد کردن مردم از آتش دوزخ، با هدایت است و مراد از اطعام «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَبَةٍ» اطعام روحی نیازمندان به وسیله تعلیم و ارشاد است و مراد از «يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ» ایتم آل محمد صلی الله علیه و آله هستند و مراد از «مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ»، نیازمندان به هدایت هستند.

ناگفته نماند که برای تأکید این معانی، در حدیث می خوانیم: مراد از آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (۱) نظر به علمی است که انسان می آموزد که طعام معنوی است. (۲)

در حدیثی می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «عتق رقبه» آن است که شخصی خودش به تنهایی برده ای را آزاد کند، ولی «فَكَ رَقَبَهُ» آن است که به آزاد کردن برده ای کمک کند. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، دقت و مطالعه در آفریده های حکیمانه خداوند است.

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ ...

۲- با سؤال های مناسب، وجدان های خفته را بیدار کنید. أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ ...

۳- همه انسانها از طریق عقل یا فطرت یا راهنمایی انبیا و اوصیا و علما، خیر و شر را می شناسند. «هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ»

۴- انجام وظیفه و تکلیف، همچون عبور از گردنه است. «الْعُقَبَةَ»

ص: ۴۸۸

۱- ۱. عبس، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۵- افراد مرفه و راحت طلب که از انجام کار و پذیرش مسئولیت فرار می کنند، مورد انتقاد قرآن اند. «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

۶- انسان، مسائل معنوی را بدون هشدارهای الهی درک نمی کند. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ»

۷- آزاد سازی بردگان و اسیران در رأس کارهای خیر است. «فَكُّ رَقَبَةٍ»

۸- همیشه کلی گویی مفید نیست، گاهی باید نمونه ها و مصادیق را نام برد. «فَكُّ رَقَبَةٍ ... إِطْعَامٌ

۹- برای تحریک عواطف مردم و بیدارسازی وجدانها دردها را مطرح کنید.

مَسْعَبَةٍ ... مَقْرَبَةٍ ... مَثْرَبَةٍ

۱۰- برای تشویق مردم به کارهای خیر، ابتدا الطاف خدا را یاد آور شوید. «عَيْنَيْنِ - لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ - يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ»

۱۱- اسلام به مسائل مادی طبقه محروم و لزوم حل مشکلات آنان تأکید و اصرار دارد. «يَتِيمًا مِسْكِينًا»

۱۲- سرمایه ها خرج می شود ولی مهم مسیر خرج است. «أَهْلَكَتُمْ مَالًا لُبَدًا ... فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ... فَكُّ رَقَبَةٍ ... أَوْ إِطْعَامٌ ...»

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (۱۷) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (۱۸) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (۱۹) عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ (۲۰)

(۱۷) سپس از کسانی باشد که ایمان آورده و همدیگر را به شکیبایی و مهربانی سفارش کرده اند. (۱۸) آنان اصحاب یمین هستند. (۱۹) و کسانی که به آیات ما کفر ورزیدند اصحاب شومی و شقاوت هستند. (۲۰) بر آنان آتشی سرپوشیده و فراگیر احاطه دارد.

عبارت «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا» دو گونه معنا شده است:

الف: کارهای خیر مثل آزاد کردن برده و سیر کردن گرسنه، بستری برای گرایش به ایمان و سفارش دیگران به کارهای نیک است.

ب: مقام و ارزش ایمان، بالاتر از سیر کردن گرسنه و آزادی برده است، لذا با کلمه «ثُمَّ» فاصله شده است. (۱)

«میمنه» از یمن و یمین به معنای میمنت و مبارکی است و اصحاب میمنه یعنی کسانی که برکت دائمی، ملازم و مصاحب آنان است. گویا اصحاب میمنه همان کسانی باشند که نامه عملشان به دست راستشان داده می شود.

«مشمه» از شوم به معنای نامبارک است و کلمه «مُؤَصَّدَةٌ» از «ایصاد» به معنای بستن درب و محکم کردن آن است.

در قرآن، چهار بار کلمه «تَوَاصَوْا» به کار رفته است: یک بار «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»، دو بار «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» و یک بار «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ».

تکرار کلمه «تَوَاصَوْا» در یک آیه، یا برای تأکید است و یا برای آنکه هر یک از صبر و مرحمت، یک تکلیف مستقل هستند و با ترک یکی زمینه دیگری از بین نمی رود. (۲)

هیچکس بی نیاز از سفارش و تشویق نیست. کلمه «تَوَاصَوْا» که در قالب باب تفاعل آمده، به معنای آن است که سفارش به نیکی ها باید طرفینی و به صورت یک جریان عمومی باشد نه یک طرفه.

در آیات قبل سفارش شد که به یتیم و مسکین رسیدگی کنیم، در این آیه می فرماید:

دیگران را هم به رسیدگی و رحم کردن سفارش کنیم. «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

با اینکه معمولاً در کنار «آمَنُوا»، «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» به کار می رود، ولی در اینجا به جای «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ» آمده است گویی این دو سفارش،

خود عمل صالح است.

اسلام، علاوه بر کار نیک، به عقائد و انگیزه های افراد نیز توجه کامل دارد یعنی فرد علاوه بر آزاد کردن برده و اطعام بینوایان باید اهل ایمان نیز باشد. چه بسیارند کسانی که حاضرند کمک های مالی و خدمات انسان دوستانه ارائه دهند ولی حاضر نیستند مکتب و راه و استدلال حق را بپذیرند! اینگونه افراد نیز واماندگانند و از عقبه ها و گردنه ها عبور نکرده اند، لذا قرآن می فرماید: شرط عبور از گردنه، خدمات و کمک های مالی به اسیر و مسکین و یتیم است به شرط آنکه همراه با روحیه حق پذیری و ایمان باشد. «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»

شاید مراد از دوزخ سرپوشیده، همان باشد که در آیه ای دیگر می فرماید: «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَّاشٌ» (۱)

پیام ها:

- ۱- ایمان، شرط پذیرش کارهای نیک است. «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»
- ۲- همه مسلمانان باید یکدیگر را به صبر و رحمت سفارش کنند. «آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا»
- ۳- دانستن کافی نیست، گفتن و شنیدن نیز مؤثر است. «تَوَاصَوْا»
- ۴- بهترین معروف ها که باید به آن سفارش شود، صبر و رحمت است. «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»
- ۵- بعد از خودسازی باید دیگران را به کار خیر دعوت کرد. «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»
- ۶- تشکر از نعمت چشم، دیدن آیات الهی و تشکر از نعمت زبان، سفارش به دیگران است. «تَوَاصَوْا»
- ۷- ایمان و صبر و محبت، مایه برکت است. «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمُؤْمِنَةِ»
- ۸- کسی که با کفر و بخل، روی حق و رحمت را ببوشاند در قیامت در آتشی

ص: ۴۹۱

سربوشیده قرار خواهد گرفت. «عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ»

۹- مؤمنانی که به سیر کردن گرسنه و آزادی برده موفق شوند، هم برای جامعه، مایه خیر و برکت هستند و هم آخرت خود را آباد کرده اند و چه میمنت و برکتی بالاتر از این؟ «أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

۱۰- هرکاری با بردباری و پایداری به نتیجه می رسد و لذا سفارش به صبر، مقدم بر هر امری است. «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

۱۱- منشأ هرگونه شوی و پلیدی، به کفر و حق پوشی بازمی گردد. وَالَّذِينَ كَفَرُوا ...

هُم أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۹۲

سوره شمس، پانزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است که با سوگند به خورشید آغاز می شود.

بیشترین سوگندهای قرآن، به صورت پشت سر هم در این سوره آمده است که با یازده سوگند پیاپی بر خورشید و ماه، روز و شب و آسمان زمین، بر ارزش و اهمیت تزکیه نفس، تأکید می ورزد.

مضمون این سوره آن است که انسان با الهام خدایی، کار نیک را از کار زشت تشخیص می دهد و اگر بخواهد رستگار شود، باید باطن خود را تزکیه کند و با انجام کارهای نیک، آن را رشد و پرورش دهد و گرنه از سعادت محروم می ماند. (۱)

آنگاه به عنوان شاهد، داستان قوم ثمود را ذکر می کند که به خاطر تکذیب پیامبرشان حضرت صالح و کشتن شتری که معجزه الهی بود، به عذابی سخت گرفتار شدند.

ص: ۴۹۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الشَّمْسِ وَ ضُحَاهَا ﴿١﴾ وَ الْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ﴿٢﴾ وَ النَّهَارِ إِذَا جَلَاهَا ﴿٣﴾ وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ﴿٤﴾ وَ السَّمَاءِ وَ مَا بَنَاهَا ﴿٥﴾ وَ الْأَرْضِ وَ مَا
طَحَاهَا ﴿٦﴾ وَ نَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا ﴿٨﴾

(۱) به خورشید سوگند و گسترش نور آن. (۲) به ماه سوگند، آنگاه که از پی خورشید در آید. (۳) به روز سوگند آنگاه که زمین را روشن سازد. (۴) به شب سوگند، آنگاه که زمین را بپوشاند. (۵) به آسمان سوگند و آنکه آن را بنا کرد.

(۶) به زمین سوگند و آنکه آن را گسترانید. (۷) به نفس سوگند و آنکه آن را سامان داد. (۸) پس پلیدی ها و پاکی هایش را به او الهام کرد.

نکته ها:

شاید رمز سوگند به خورشید و ماه و شب و روز و... آن است که آنچه را که برای آن سوگند یاد شده (تزکیه نفس) به مقدار عظمت خورشید و ماه ارزش دارد.

ارزش خورشید و ماه و شب و روز، بر کسی پوشیده نیست. حیات جانداران و پیدایش ابر و بارش باران و رویش گیاهان و درختان و تغذیه حیوانات و انسان، همه مرهون تابش خورشید است.

در قرآن، گاهی به خورشید بزرگ سوگند یاد شده و گاهی به انجیر و زیتون کوچک و این شاید به خاطر آن باشد که برای قدرت خداوند فرقی میان خورشید و انجیر نیست. همانگونه

که دیدن کاه و کوه برای چشم انسان یکسان است و دیدن کوه برای چشم، زحمتی اضافه بر دیدن کاه ندارد. البتّه بالاترین سوگندها، سوگند به ذات خداوند است، آنهم درباره تسلیم بودن مردم در برابر رهبری آسمانی. «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ» (۱)

پرسوگندترین سوره ها، همین سوره شمس است که طبیعتاً باید در مورد مهمترین مسائل باشد و آن تزکیه روح از هرگونه پلیدی و آلودگی است. شاید این همه سوگند برای بیان اینکه رستگاری در سایه تهذیب است، به خاطر آن باشد که خداوند به انسان بفهماند که من تمام مقدمات را برای تو آماده کردم، با نور آفتاب و ماه صحنه زندگی را روشن و با گردش شب و روز، زمینه تلاش و استراحت شما را فراهم کردم. زمین را برای شما گستردم و آسمان را برافراشتم و درک خوبی ها و بدی ها را به روح شما الهام کردم تا به اختیار خود، راه تزکیه نفس را بیمایید.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

«فجورها» از فجر به معنای شکافتن است.

برافراشتگی آسمانها و گسترده‌گی زمین، با اراده مستقیم الهی یا از طریق نیروها و عوامل طبیعی است و لذا قرآن می‌فرماید: «وَ السَّمَاءِ وَ مَا بَنَاهَا» و نفرمود: «من بناها» زیرا کلمه «ما» شامل غیر خداوند نیز می‌شود. یعنی آنچه آسمان را بنا کرد از نیروها و جاذبه‌ها و دافعه‌های طبیعی است که خداوند حاکم کرده و اگر مراد از کلمه «ما» در «وَ مَا بَنَاهَا» خداوند باشد، به خاطر آن است که در لفظ «ما» نوعی ابهام برخاسته از عظمت نهفته و به همین دلیل به جای کلمه «من» کلمه «ما» گفته شده است. (والله العالم)

جهان هستی، گویا در ابتدا یک مجموعه متراکم بوده، سپس بخشی برافراشته و آسمان شده و بخشی گسترده و زمین شده است. «بَنَاهَا - طَاهَا» مؤید این سخن آیه ای است که می‌فرماید: آسمان و زمین رتق بود و فتق کردیم، یعنی بسته بود و بازش کردیم. «رَتَقْنَا»

ص: ۴۹۶

بعضی کلمه «طَحَاهَا» را اشاره به حرکت زمین دانسته اند، چون یکی از معانی «طحو» راندن و حرکت دادن است.

اسلام، فکر انسان مادی را از شکم و شهوت و شمشیر و شراب، به تأمل در عمق آسمان ها و زمین و گردش کرات و پیدایش ایام وا داشته است.

در تفاوت میان وحی و الهام، گفته اند که الهام، درکی است که انسان سرچشمه آن را نمی شناسد، در حالی که گیرنده وحی، سرچشمه وحی را می شناسد. (۲)

پیام ها:

۱- بسیاری از موجودات هستی، پدیده هایی شگفت انگیز، روشنگر، مقدس و ارزشمند هستند و می توان به آنها سوگند یاد کرد. «وَ الشَّمْسِ - وَ الْقَمَرِ - وَ النَّهَارِ»

۲- ماه به دنبال خورشید و تابع آن است. «إِذَا تَلَّاهَا»

۳- اجرام آسمانی با یکدیگر پیوند دارند «وَ الشَّمْسِ - وَ الْقَمَرِ - وَ السَّمَاءِ - وَ الْأَرْضِ»

۴- خورشید و ماه و ستاره را خدا نپندارید، همه آنها آثار قدرت و تدبیر موجود دیگری هستند. «تَلَّاهَا - بَنَاهَا - طَحَاهَا»

۵- خواسته ها و تمایلات و غرایز انسان به طور حکیمانه تعدیل شده است. «وَ نَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا»

۶- گناه، نوعی شکافتن پرده عفت و دیانت است. «فُجُورَهَا»

۷- فهم و درک خوبیها و بدیها به صورت فطری، در عمق روح انسانها نهاده شده است. «فَأَلَّهَمَّهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا»

۸- ابتدا باید پلیدی ها را بشناسیم، سپس راه گریز و پرهیز از آنها را. (کلمه «فجور» قبل از «تقوا» آمده است.) «فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا»

ص: ۴۹۷

(۱- ۱). انبیاء، ۳۰.

(۲- ۲). تفسیر نمونه.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ﴿٩﴾ وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ﴿١٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا ﴿١١﴾ إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَ سُفْيَاهَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا ﴿١٤﴾ وَ لَا يَخَافُ عُقْبَاهَا ﴿١٥﴾

(٩) به راستی رستگار شد، آن کس که نفس خود را تزکیه کرد. (١٠) و بی شک محروم و ناامید گشت هر کس که آن را به پلیدی آلود. (١١) قوم ثمود از روی سرکشی، (پیامبرشان را) تکذیب کردند. (١٢) آنگاه که شقی ترین آنها (برای کشتن ناقه) به پا خاست. (١٣) پس پیامبر خدا به آنان گفت: ناقه خدا و آبشخورش را (حرمت نهید). (١٤) پس او را تکذیب کردند و ناقه را کشتند و پروردگارشان به خاطر این گناه، آنان را درهم کوبید و با خاک یکسانشان کرد. (١٥) و خداوند از عاقبت کار خود بیم ندارد.

نکته ها:

امام باقر و صادق علیهما السلام در تفسیر آیه «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» فرمودند: «قد افلح من اطاع» (١) یعنی آن کس که از پیامبر و امامان معصوم، اطاعت کرد، رستگار شد.

در دید الهی، پاکان رستگارند. «قَدْ أَفْلَحَ مَنِ زَكَّاهَا» ولی در نزد فرعونیان، زورمندان رستگارند که غلبه دارند و به ظاهر پیروزند. «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى»

در انجام کارهای خیر، امید رستگاری است. «وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (٢) در حالی که در تزکیه نفس و خودسازی، رستگاری قطعی است. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا»

تزکیه نفس، شامل دوری از عقائد و اخلاقیات و رفتارهای ناپسند و کسب عقائد و اخلاقیات و کردارهای پسندیده است.

در سوره شعراء، آیه ۱۵۵ «لَهَا شَرِبٌ وَ لَكُمْ شَرِبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ» و سوره قمر، آیه ۲۸ «بَبْنُهُمْ»

ص: ۴۹۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. حج، ۷۷.

أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَهُ بَيْنَهُمْ كُلَّ شَرْبٍ مُّحْتَضِرٌ» می خوانیم: آب قریه یک روز سهم مردم و یک سهم روز شتر است و هر کدام در روز خود بهره گیرند و کسی مزاحم ناقه نشود که به عذاب بزرگ گرفتار خواهد شد.

در قرآن، چهل مرتبه ماده فلاح به کار رفته که از بررسی آنها معلوم می شود رستگاری شامل چه گروه هایی می شود و چه گروه هایی از رسیدن به آن محرومند، همچون مجرمان که می فرماید: «لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ» (۱)

در قرآن، بعضی مطالب با یک سوگند آمده است. «وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»

گاهی دو سوگند پشت سرهم آمده است. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ»

گاهی سه سوگند در پی هم آمده است: «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ، فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ، فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا»

گاهی چهار سوگند: «وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ وَ طُورِ سِينِينَ وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ»

گاهی پنج سوگند: «وَ الْفَجْرِ ، وَ لَيَالٍ عَشْرٍ ، وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ ، وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ»

ولی خداوند در این سوره، ابتدا یازده سوگند یاد کرده و سپس به اهمیت ترکیه نفس اشاره کرده است.

«خَابَ» از مصدر «خابه» به معنای به هدف نرسیدن است.

«دس» به معنای پنهان کردن و تعبیر قرآن درباره ی زنده به گور کردن دختران چنین است:

«يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» آری خلافاً، به خاطر شرمندگی رویی برای جلوه در جامعه ندارد و سعی می کند عیب ها و خلافاً، خود را پنهان کند. کلمه «دسیسه» نیز به کار زشتی گفته می شود که آن را پنهان می کنند.

«دمدم» به معنای عذاب شکننده و فراگیر است که عذاب شده را قطعه قطعه و پراکنده می کند.

منظور از «فَسَوَّاهَا» یا قلع و قمع ساختمان ها است که با خاک یکسان شد و یا خود مردم که

با خاک یکسان شدند.

یک فرد تزکیه شده می تواند منشأ تحول در جامعه شود و به جامعه رشد و شجاعت و شخصیت و معرفت و وحدت دهد، چنانکه یک نفر تزکیه نشده برای رسیدن به هوسهای خود امت هایی را به فساد و نابودی و سقوط می کشاند.

در قرآن، برای رستگاری انسان ها دو عامل مطرح شده است: یکی ایمان و دیگری تزکیه.

«قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» ، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»

بنابراین حقیقت ایمان و تزکیه یکی است و هر کس می خواهد خودسازی کند، باید مؤمن واقعی باشد. آری مؤمن واقعی کسی است که خود را تزکیه کند و تزکیه شده واقعی، کسی است که ایمان داشته باشد و احکام و تکالیف دینی را به دقت انجام دهد که در آغاز سوره مؤمنون آمده است.

در تفسیر اطیب البیان می خوانیم، جنایتکاران تاریخ و قاتلان زیاد بودند اما نوعاً به خاطر حفظ حکومت یا محو رقیب و یا طمع به رسیدن چیزی، دست به جنایات می زدند اما قاتل ناقه صالح و حضرت علی علیه السلام مرتکب جنایت عظیم شدند، در حالی که هیچ یک از انگیزه ها و عوامل فوق در کار نبود، فقط و فقط شقاوت بود.

حضرت علی علیه السلام در کوفه روی منبر فرمود: شتر صالح را یکی پی کرد ولی خداوند همه را عذاب کرد چون هم راضی بودند و سپس به این آیه اشاره کرد. (۱)

در روایات متعددی از شیعه و اهل سنت از جمله احمد حنبل، طبری و قرطبی، آمده که «اشقی الاولین» عاقر ناقه و «اشقی الاخرین» قاتل علی بن ابیطالب است. (۲)

پیام ها:

۱- سوگند به خورشید و ماه و شب و روز و زمین و آسمان و روح انسان که سعادت انسان در گرو رشد معنوی است نه زندگی مادی. وَالشَّمْسِ ... قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا

ص: ۵۰۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۰.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۲- اگر نفس را رها کنیم، انسان را به سقوط می کشاند. لذا نفس را باید کنترل کرد.

﴿زَكَاهَا﴾

۳- تزکیه و خودسازی، محروم کردن نیست، رشد دادن است. ﴿زَكَاهَا﴾

۴- هر کس نفس خود را در لابلای عادات و رسوم و پندارها مخفی کند و غافلانه دنبال تأمین خواسته های نفسانی رود، محرومیت بزرگی خواهد داشت. ﴿قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾

۵- طغیان و گناه، مقدمه کفر و تکذیب است. ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا﴾ («تقوا» یعنی پاکی و «طغوی» یعنی طغیان در گناه)

۶- در شیوه تبلیغ، بعد از بیان اصول کلی، نمونه هایی نقل کنید. ﴿قَدْ خَابَ ... كَذَّبَتْ ثَمُودُ﴾

۷- شکستن قداست ها نشانه شقاوت است و هر چه قداست بیشتر باشد، شکستن آن قساوت بیشتری می خواهد. «اشقی»

۸- اگر انسان به فکر تزکیه نباشد، در ابتدا پیروی از نفس را مخفیانه انجام می دهد «دَسَّاهَا» و سپس علنی. ﴿إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا﴾

۹- در انجام کار بد، آن کس که شقی تر است زودتر تحریک می پذیرد. «انْبَعَثَ أَشْقَاهَا» (۱)

۱۰- هر چه به خدا منسوب باشد، مقدّس است و باید مورد احترام قرار گیرد و اهانت به آن، کیفر الهی را به دنبال دارد. ﴿نَاقَهُ
اللَّهِ ، فَعَقَّرُوها ، فَدمَمَ﴾

۱۱- زدودن علف های هرز کافی نیست، بارور کردن هم لازم است. ﴿زَكَاهَا﴾ به معنای رشد است.

۱۲- به کامیابی های زودگذر نفس مغرور نشوید که عاقبتش محرومیت است. «وَ قَدْ خَابَ» (کلمه «خاب» یعنی محروم شد و به آنچه می خواست نرسید).

ص: ۵۰۱

۱- ۱). «بعث» یعنی برانگیخت و «انبعث» یعنی برانگیخته شد.

۱۳- هر کس به گناه دیگری راضی باشد شریک جرم است. شتر را یک نفر کشت ولی قرآن می فرماید: جمعی آن را کشتند.
«فَعَقَرُوهَا»

۱۴- خداوند بر هر چیز مسلط است و از نابود کردن ستمگران هیچ پروائی ندارد. «وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا»

۱۵- رضایت و تشویق و تحریک به گناه نیز گناه است. «إِنبَعَثَ أَشْقَاهَا... بِذَنبِهِمْ»

۱۶- کیفرهای الهی جلوه ای از ربوبیت اوست. (مرئی باید موانع تربیت را برطرف سازد.) «فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ»

۱۷- قهر الهی در دنیا نیز سخت است. «فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنبِهِمْ فَسَوَّاهَا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۰۲

این سوره بیست و یک آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است که با سوگند به شب هنگام آغاز شده است.

سوگند با تأکید به تفاوت تلاش ها و انگیزه های بشری آغاز و با بیان قانون مکافات عمل ادامه می یابد. قانونی که احسان به دیگران را اساس گشایش در کارها و بخل و بزرگی طلبی را عامل دشوار شدن امور انسان معرفی می کند.

ادامه سوره به سنت عام هدایت الهی اشاره داشته و سرانجام آنان را که به انذار الهی توجه نمی کنند، آتش دوزخ و فرجام اهل تقوا را آزادی از آن بیان می کند. البته متقیانی که اهل زکات هستند و انگیزه ای جز رضای الهی ندارند، که خداوند نیز اسباب خشنودی آنان را فراهم می سازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَ النَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ وَ مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ ﴿٣﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾

(۱) به شب سوگند، آنگاه که (زمین را در پرده ی سیاه) فرو پوشاند. (۲) به روز سوگند، آنگاه که روشن شود. (۳) سوگند به آن کس که نر و ماده را آفرید. (۴) همانا تلاش های شما پراکنده است.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: خداوند به هر چه از مخلوقاتش که بخواهد، حق دارد سوگند یاد کند ولی مردم باید تنها به خدا سوگند یاد نمایند. (۱)

«شتی» جمع «شتیت» به معنای متفرق است. سوگند، تنها برای تفاوت سعی ها نیست، زیرا که این تفاوت بر همه روش است، بلکه سوگند به خاطر نتایج و آثار متفاوت کارها است.

سایه ی شب یک نعمت بزرگ است که در آن تعدیل حرارت، آسایش جسم، آرامش روح و نیایش های خالصانه انجام می گیرد.

پیام ها:

۱- زمان، امری مقدس و قابل سوگند است. «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ»

۲- هم به نشانه های آفاقی توجه کنید، وَ اللَّيْلِ ... وَ النَّهَارِ هم به نشانه های انفسی.

ص: ۵۰۵

۳- نظام زوجیت در حیوان و انسان، نشانه قدرت و حکمت خداوند است. «مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى»

۴- تفاوت مهر یا قهر خداوند حکیمانه و عادلانه است نه گزاف، زیرا تلاشهای شما انسانها گوناگون است. «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَى»

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿۵﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ﴿۶﴾ فَسَعْيُهَا لِلْيسْرَى ﴿۷﴾ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿۸﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ﴿۹﴾ فَسَعْيُهَا لِلْعُسْرَى ﴿۱۰﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى ﴿۱۱﴾

(۵) اما آن که انفاق کرد و پروا داشت (۶) و پاداش نیک (روز جزا) را تصدیق کرد.

(۷) به زودی ما او را برای پیمودن بهترین راه آماده خواهیم کرد. (۸) ولی آنکه بخل ورزید و خود را بی نیاز پنداشت. (۹) و پاداش نیک (روز جزا) را تکذیب نمود.

(۱۰) پس او را به پیمودن دشوارترین راه خواهیم انداخت. (۱۱) و چون هلاک شد، دارایی اش برای او کارساز نخواهد بود.

نکته ها:

شاید مراد از عطای همراه با تقوا، این باشد که عطا با نیت خالص و بدون منت، آن هم از مال حلال و در مسیر خدا باشد که تمام این امور در کلمه تقوا جمع است. «أَعْطَى وَاتَّقَى»

اگر خداوند برای برخی راه خیر را باز می کند، «فَسَعْيُهَا لِلْيسْرَى» و برای برخی راه شر را «فَسَعْيُهَا لِلْعُسْرَى» به خاطر تفاوت تلاش خود انسان ها است. «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَى»

در خانه شخصی ثروتمند درختی بود که کودکان همسایه هنگامی که میوه آن درخت به زمین می ریخت، آن را بر گرفته و می خوردند ولی صاحب درخت، میوه را از دهان اطفال می گرفت. پدر اطفال مسئله را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گزارش داد.

حضرت نزد صاحب خانه رفته و پیشنهاد کردند درخت را در برابر درختی در بهشت به من بفروش. آن مرد جواب رد به پیامبر داد و گفت: دنیای نقد را به آخرت نسیه نمی فروشم.

پیامبر برگشت. یکی از یاران پرسید: آیا اگر من آن درخت را بگیرم و با من نیز چنین معامله ای می کنید؟ حضرت فرمود: آری. آن شخص توانست با بهایی چندین و چند برابر، درخت را خریداری کند و در اختیار پیامبر گذارد. آن حضرت به نزد آن خانواده فقیر آمده و درخت را به آنها بخشید. در این هنگام آیات این سوره نازل شد. (۱) فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَ اتَّقَىٰ وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ...

هر کس گام اول سخاوت را بر اساس ایمان به معاد و تقوا بردارد، خدا ظرفیت و شرایط روحی او را برای کارها هموار می کند و روح او را با کار خیر مأنوس می گرداند، تجربه و تعقل و کاردانی او را بالا می برد، الهام و ابتکار به او می دهد، پذیرش مردمی و اجتماعی او را زیاد می کند و راه های جدیدی را برای کار خیر پیش پای او می گذارد که همه اینها مصداق «فَسَيُسِّرُهُ لِّلْعُسْرَىٰ» است.

نکته لطیف آن است که قرآن می فرماید: او را برای آسان ترین راه آماده می کنیم «فَسَيُسِّرُهُ لِّلْيُسْرَىٰ» و فرمود: کار را برای او آسان می کنیم. «سنیسر له یسری» و فرق است میان آنکه انسان روان باشد یا کارش روان باشد. انسان می تواند با توکل و دعا و اتصال به قدرت بی نهایت آسان دارای چنان سکینه و سعه صدر شود که هر کاری را به راحتی بپذیرد و انجام هر کار خیر برای او آسان باشد.

در تاریخ کربلا می خوانیم که همین که زینب کبری بدن قطعه قطعه امام حسین علیه السلام را دید گفت: «ربنا تقبل منا هذا القلیل» پروردگارا این شهید در نزد عظمت تو کوچک است او را بپذیر! آری ایمان و تقوا انسان را در برابر هر حادثه بیمه کرده و کار روان و آسان می کند.

«فَسَيُسِّرُهُ لِّلْيُسْرَىٰ»

مراد از کلمه «یسری» و «عسری» که در قالب مؤنث آمده است، کارها یا راه های آسان و

ص: ۵۰۷

مشکل است.

آنچه مهم است، اصل بخشش است، نوع و مقدار آن در مرحله بعد است. عطا گاهی کم است، گاهی زیاد، گاهی از مال است و گاهی از مقام و آبرو.

کلمه ی «حسنى» یا مصدر است مثل رُجِعِي و یا مؤنث احسن است.

امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه «فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَ اتَّقَى وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسُيِّرَهُ لِلْيُسْرَى» فرمودند: «لا یرید شیئا من الخیر الا یسرہ الله له» چیزی را اراده نمی کند مگر آنکه خداوند انجام آن را برای او آسان می کند. (۱)

و در تفسیر آیه «وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَغْنَى وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسُيِّرَهُ لِلْعُسْرَى» فرمودند: «لا یرید شیئا من الشر الا یسرہ الله له» درباره انجام دادن هیچ شری تصمیم نمی گیرد مگر آنکه خداوند انجام آن شر را برای او آسان کرده و مرتکب می شود. (۲)

پیام ها:

۱- شیوه تبلیغ صحیح این است که بعد از کلیات، نمونه ها و مصادیق بیان شود.

«إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَى فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى»

۲- عطا همراه با تقوا کار ساز است. «أَعْطَى وَ اتَّقَى»

۳- عطا باید بدون ریا و غرور و منت و آزار باشد. «أَعْطَى وَ اتَّقَى» ...

۴- آنچه عطا می کنید مهم نیست، چگونه و با چه انگیزه و حالت عطا کردن مهم است. «أَعْطَى وَ اتَّقَى»

۵- شرط پذیرفته شدن عطا، تقواست. «أَعْطَى وَ اتَّقَى» (وگرنه عطای مال حرام یا با نیت غیر خالص اجری ندارد، زیرا «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۳))

۶- آخرت، بهتر از دنیا است. «الحسنى»

۷- کسی می تواند به عطای خود رنگ الهی داده و اهل پروا باشد که به معاد ایمان داشته باشد. «وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى» (قرآن به وعده های قیامت حسنی گفته است.

ص: ۵۰۸

٢-٢. كافي، ج ٤، ص ٤٧.

٣-٣. مائده، ٢٧.

۸- ایمان به قیامت، شرط پذیرفته شدن عمل است. «وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى»

۹- بخل و مغرور شدن به مال، نشانه بی تقوایی است. «مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْنَى»

۱۰- گشایش یا گره خوردن کارهای انسان، نتیجه سخاوت یا بخل انسان نسبت به دیگران است. «أَعْطَى ... لِلْيُسْرَى ، بَخِلَ ... لِلْعُسْرَى»

۱۱- نیکی، نیکی می آورد و شر، شر. «أَعْطَى وَاتَّقَى ... فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى - بَخِلَ وَاسْتَعْنَى ... فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى»

۱۲- پاداش و کیفر الهی متناسب با رفتار انسانهاست، اگر گره از کار فقرا باز کنیم، خداوند گره از کار ما باز می کند. «فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى» و اگر فقرا را در عُسرت گزاریم، خداوند هم عُسرت را پیش پای ما می گذارد. «فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى»

۱۳- اهل بخل بدانند که ثروت نجات دهنده نیست. «وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى»

۱۴- نتیجه بخل سقوط است، سقوط از انسانیت و کمال و سقوط از چشم مردم همراه با سقوط در دوزخ و محروم شدن از درجات اخروی. «إِذَا تَرَدَّى»

۱۵- گاهی منشأ بخل امروز، به خاطر ترس از فقر در آینده است. «بَخِلَ وَاسْتَعْنَى» (چنانکه در آیه ۲۶۷ و ۲۶۸ سوره بقره در کنار دستور انفاق می فرماید: این شیطان است که شما را از فقر آینده می ترساند. «أَنْفِقُوا ... أَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ»

۱۶- گاهی سرچشمه بخل، مغرور شدن به دنیا و احساس بی نیازی نسبت به وعده های بهشتی است. «بَخِلَ وَاسْتَعْنَى»

ص: ۵۰۹

إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ (۱۲) وَإِنَّ لَنَا لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ (۱۳) فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ (۱۴) لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَىٰ (۱۵) الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ (۱۶) وَسُجِّدَ بِهَا الْأَتْقَىٰ (۱۷) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ (۱۸) وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ (۱۹) إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ (۲۰) وَكَسُوفَ يَرْضَىٰ (۲۱)»

(۱۲) همانا هدایت (مردم) بر عهده ماست. (۱۳) و بی شک آخرت و دنیا از آن ماست. (۱۴) پس شما را از آتشی که زبانه می کشد بیم دادم.

(۱۵) (آتشی که) جز بدبخت ترین افراد در آن در نیاید. (۱۶) همان که (حق را) تکذیب کرد و روی بر تافت. (۱۷) ولی با تقواترین مردم از آن آتش دور داشته خواهد شد. (۱۸) همان که مال خود را می بخشد تا پاک شود. (۱۹) در حالی که برای احدی (از کسانی که به آنان مال می بخشد)، نعمت و منتی که باید جزا داده شود، نزد او نیست. (۲۰) جز رضای پروردگار بلند مرتبه اش، نمی طلبد. (۲۱) و به زودی خشنود شود.

نکته ها:

هدایت کردن از جانب خداوند، امری حتمی است، «إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ» ولی پذیرش آن از سوی مردم حتمی نیست. چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَيَّ الْهُدَىٰ» (۱)

«تَلَظَّىٰ»، شعله آتش بدون دود است که سوزندگی زیادتری دارد.

خلود و جاودانگی در دوزخ مخصوص افراد شقی است. «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَىٰ» در کلمه «صلی» ملازمت و همراهی نهفته است. شاید «ناراً تَلَظَّىٰ» که نوع خاصی از آتش است مخصوص افراد شقی باشد و سایر مجرمان به انواع دیگری از آتش گرفتار شوند.

ص: ۵۱۰

آیه «وَلَسَوْفَ يَرْضَى» را دو گونه می توان معنا کرد: یکی آنکه انسان با رسیدن به اهدافش از خدا راضی می شود، دیگر آنکه خداوند از او راضی می شود. البته در قرآن، هر دو مورد یعنی رضای خداوند از انسان و رضای انسان از خداوند، در کنار هم آمده است: «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ» (۱)، «ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً» (۲).

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی که خداوند بر خود واجب کرده، هدایت مردم از طریق عقل و فطرت و پیامبران است. «إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ»

۲- پذیرش هدایت، به نفع خود شماست، و گرنه خداوند بی نیاز است. «وَإِن لَّنَا لَلْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ»

۳- هشدار و انذار وسیله هدایت الهی است. «فَأَنْذَرْتُكُمْ» (هشدارهای الهی را باید جدی گرفت، زیرا از سوی کسی است که دنیا و آخرت به دست اوست)

۴- آتش آخرت، امری ناشناخته و عظیم است. «نَارًا» به صورت نکره آمده است.

۵- شقاوت مثل تقوا دارای مراحلی است. الْأَشَقَى ... الْأَتَقَى (کسی که آن همه نشانه های هدایت را نادیده بگیرد بدبخت ترین است) «اشقی، الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى»

۶- تقوا، همراه کمک به محرومان سپری است در برابر آتش دوزخ. «سَيَجْزِيهَا الْأَتَقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ»

۷- کمک به محرومان، شیوه دائمی پرهیزگاران است. «يُؤْتِي»

۸- کمک از مال شخصی ارزش است. «مَالَهُ»

۹- نشانه تقوا، کمک های مالی خالصانه است. «الَّتَقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ»

۱۰- کمک به فقرا، راهی است برای تزکیه و خودسازی. «يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى»

۱۱- کمک های مالی که براساس جبران خوبی های دیگران باشد، مایه رشد

ص: ۵۱۱

۱- ۱. بیته، ۸.

۲- ۲. فجر، ۲۸.

نیست. «مَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ» (انفاقی ارزش بالایی دارد که انسان مدیون دیگران نباشد و چشم داشتی هم نداشته باشد)

۱۲- متقی، جز رضای خدا به دنبال چیز دیگری نیست. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى»

۱۳- قصد قربت، شرط لازم است. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ»

۱۴- انفاق باید در راه های خداپسندانه باشد. يُؤْتِي مَالَهُ ... ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ

۱۵- او پروردگار اعلی است، پس فقط رضای او را جستجو کنید که پادشاه اعلی مرحمت می کند. «ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى»

۱۶- انسان مخلص، به مقام رضا می رسد و همواره از خداوند خشنود است. «وَلَسَوْفَ يَرْضَى»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره یازده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است که با سوگند به هنگام بالا آمدن روز آغاز می شود.

از آنجا که مخالفان، به خاطر قطع نزول وحی به مدت پانزده روز، به آن حضرت نیش زبان می زدند، لذا این سوره در مقام دلداری به پیامبر است و حمایت های خداوند از آن حضرت را، از هنگام یتیمی تا رسیدن به رسالت بیان می دارد.

و آنگاه از پیامبر می خواهد تا او نیز با یتیمان و محرومان برخوردی خدایی داشته و با زبان و عمل، نعمت های الهی را آشکار ساخته و سپاس گزار آنها باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الضُّحَى ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ﴿٢﴾ مَّا وَدَّعَيْكَ رَبُّكَ وَ قَلْبِي ﴿٣﴾ وَ لَلآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى ﴿٤﴾ وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ﴿٥﴾

(۱) به روشنایی آغاز روز سوگند. (۲) به شب سوگند آنگاه که آرامش بخشد. (۳) پروردگارت تو را وانگذاشته و خشم نگرفته است. (۴) همانا آخرت برای تو بهتر از دنیا است. (۵) و به زودی پروردگارت (چیزی) به تو عطا کند که خشنود شوی.

نکته ها:

«ضحی» به معنای اوایل روز و هنگام چاشت است. «سجی» هم به معنای پوشاندن و هم به معنای سکون و آرامش است.

«وَدَّعَاكَ» از «تودیع» به معنای وا گذاشتن و رها کردن است و «قَلْبِي» به معنای شدت عداوت و بغض و خشم و قهر است.

برای چند روزی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد. مخالفان سرزنش کردند که خدا تو را رها کرده است. این آیات نازل شد و حضرت را دلداری داد. شاید دلیل قطع وحی آن بود که خداوند به مردم بفهماند هر چه هست از اوست و پیامبر در الفاظ وحی و زمان نزول آن و مقدار آن، از خود اختیاری ندارد.

نشانه آنکه خدا پیامبرش را رها نکرده، این است که در این سوره کوچک، سیزده بار شخص پیامبر مورد خطاب قرار گرفته است.

ص: ۵۱۵

پیام ها:

۱- روشنی روز و تاریکی و آرامش شب دو نعمت بزرگ الهی است که مورد سوگند خداوند قرار گرفته است. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلُ إِذَا سَجَىٰ»

۲- با قاطعیت، زبان بدگویان را قطع و دل پاکان را بدست آورید. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلُ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۳- به قضاوت ها و پیش داوری ها و تحلیل های نادرست، صریحاً جواب بدهید.

«مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۴- مربی نباید کسی را که تحت تربیت اوست رها کند. «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۵- قطع موقت لطف را نشانه غفلت و قهر الهی ندانید. «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَىٰ»

أَلَمْ يَجِدَكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَ وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَ وَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

(۶) آیا تو را یتیم نیافت، پس پناه داد و سامانت بخشید. (۷) و تو را سرگشته یافت، پس هدایت کرد. (۸) و تو را تهی دست یافت و بی نیاز کرد.

(۹) (حال که چنین است) پس بر یتیم قهر و تندی مکن. (۱۰) و سائل را از خود مران. (۱۱) و نعمت پروردگارت را (برای سپاس) بازگو کن.

نکته ها:

مراد از «آخرت» در آیه «وَ لِلْآخِرَةِ حَيْثُ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ» یا روز قیامت است و یا عاقبت کار پیامبر در همین دنیا.

قبل از تولد پیامبر صلی الله علیه و آله، پدرش عبدالله از دنیا رفت. در کودکی مادرش را از دست داد و هشت ساله بود که جدش عبدالمطلب از دنیا رفت و از این رو از درد یتیمان خبر داشت.

قرآن می فرماید: «مَّا ضَلَّ لُجُجِكُمْ وَ مَّا غَوَىٰ» (۱) یعنی پیامبر شما حتی برای یک لحظه گمراه نبوده است. پس مراد از «وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ» آن است که اگر هدایت الهی نبود، راه به جایی نمی بردی.

چنانکه در سوره شوری آیه ۵۲ می فرماید: «مَّا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ» اگر لطف ما نبود تو خبری از کتاب و ایمان نداشتی.

و در سوره یوسف آیه ۳ نیز می فرماید: «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ» تو قبل از نزول قرآن از بی خبران بودی.

کلمه «ضال» هم به معنای گمراه است و هم به معنای گمشده، نظیر «الحکمه ضاله المؤمن» (۲) حکمت گمشده مؤمن است.

آری پیامبر قبل از نزول وحی متخیر بود و با نور وحی با دستورات و وظیفه الهی خود آشنا می شد.

«عائل» به فقیر گفته می شود و «قهر» غلبه توأم با تحقیر است. «نهر» راندن همراه با خشونت است. عنوان نهر آب نیز به خاطر حرکت تند آب است.

اگر نیازهای یتیم تأمین نشود مفاسد اخلاقی و اجتماعی فراوانی جامعه را تهدید می کند و کمبود محبت ممکن است یتیم را به صورت فردی سنگدل و عقده ای درآورد.

در حدیث می خوانیم: امیدوار کننده ترین آیات قرآن، آیه «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» می باشد که مراد شفاعت است. (۳)

رضای پیامبر در دنیا و آخرت، مورد نظر خداست. چنانکه در دنیا قبله را برای رضای او تغییر داد تا یهودیان بر او منت نهند که رو به بیت المقدس که قبله ماست نماز می گزاری.

«فَلَنُوَلِّيكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا» و در آخرت، مقام شفاعت به او می دهد تا راضی شود. «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۴)

امام باقر علیه السلام دوبار سوگند یاد فرمودند که مراد از آن عطای مخصوص که خداوند به

ص: ۵۱۷

۱-۱. (۱) -نجم، ۲.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۸۰.

۳-۳. شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۴۴۶.

۳-۴. شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۴۴۶.

پیامبرش عطا خواهد کرد، شفاعت است. «و الله الشفاعة و الله الشفاعة» (۱) و امام صادق علیه السلام فرمود: رضایت جدم به این است که موحدی در آتش باقی نماند. (۲)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» فرمودند: «حدث بما اعطاك الله و فضلک و رزقک و احسن الیک و هداک» (۳) آنچه از عطاها، برتری ها، رزق ها، احسان ها و هدایت های اوست بازگو کن.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «التحدث بنعمة الله شكر و ترکه کفر» (۴) کسی که آثار نعمت های الهی در زندگی او دیده نشود، دشمن خدا و مخالف نعمتهای اوست.

پیام ها:

۱- خداوند پیامبرش را از هرگونه قهر و غضب در دنیا و آخرت بیمه کرده است.

و لِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ ...

۲- نعمت های آخرت، زوال و رنج و نقص نعمت های دنیوی را ندارد. «و لِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى»

۳- در برابر قطع موقت وحی، خداوند وعده چشمگیر به پیامبرش می دهد.

«و لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ»

۴- مالکیت تمام دنیا هم مردان خدا را راضی نمی کند، پس تحقیق وعده خداوند، در جهان دیگری است. «لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى»

۵- جلب رضای پیامبر، مورد توجه خداست. «فَتَرْضَى»

۶- رهبر باید درد آشنا باشد تا درد دیگران را لمس کند. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا ، عَائِلًا»

۷- یتیمی، مانع رسیدن به کمال نیست. «أَلَمْ يَجِدْكَ»

۸- منت گذاری انسان بر انسان زشت است، ولی منت خدا بر انسان یک ارزش است. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ...»

ص: ۵۱۸

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۵۷.

۲- ۲. تفسیر صافی.

۳- ۳. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۹- یاد نعمتهای الهی، روحیه تشکر از خدا و خدمت به دیگران را در انسان زنده می کند. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۱۰- در هنگام قدرت، از زمان ضعف خود یاد کنید. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا»

۱۱- الطاف الهی با واسطه است. «آوی» (مأوی دادن و غنی کردن خداوند از طریق حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه بود).

۱۲- پناه دادن به یتیم و غنی کردن فقیر، کاری الهی است. «فَأَوَىٰ - فَأَغْنَىٰ»

۱۳- اگر گذشته تلخ خود را یاد کنید، محرومان را منع و طرد نمی کنید. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۱۴- رسیدگی به یتیم، به دلیل شرایط سنی و روحی او در اولویت است. «فَلَا تَقْهَرْ - فَلَا تَنْهَرْ»

۱۵- نعمتها را از خدا بدانید و به آن مغرور نشوید. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ»

۱۶- بازگو کردن نعمت یک نوع شکرگزاری است. «فَاحْذَرْتُ»

۱۷- لطف گذشته خداوند، عامل امید به آینده است. (خدایی که در گذشته، یتیمی و فقری و تحیر تو را برطرف کرد، آینده و آخرت تو را بهتر قرار می دهد). «وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ ... أَلَمْ يَجِدْكَ ...»

۱۸- خدا زیاد می بخشد ولی کم می خواهد، فقیر را غنی می کند ولی از ما نمی خواهد فقیر را غنی کنیم، فقط می فرماید: فقیر را طرد نکنید. «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» یتیم را مأوی می دهد ولی از ما در این حد می خواهد که بر یتیم سلطه نیفکنیم. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۱۹- خداوند، سؤال نکرده عطا می کند، پس ما لااقل بعد از سؤال و درخواست، به دیگران کمک کنیم. «وَ وَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ... وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ»

۲۰- نعمت ها را محصول علم و تخصص و زرنگی خود ندانید، بلکه لطف او بدانید بِنِعْمَةِ رَبِّكَ ...

۲۱- یاد نعمت ها انسان را از یأس و خودباختگی نجات داده و مقاومت او را در

برابر حوادث زیاد می کند. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»

۲۲- مهمتر از غذا و لباس برای یتیمان، محبت است. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۲۳- اگر بیماری و فقر و سختی برای انسان رخ دهد، یاد سایر نعمت ها برای او مرهمی است. «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»

۲۴- نعمت های الهی باید در مسیر رشد و تربیت انسان باشد نه غفلت او. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۲۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

(ای پیامبر!) آیا به تو شرح صدر عطا نکردیم؟ و بار سنگین ات را از (دوش) تو برداشتیم؟ آن (بار گرانی) که برای تو کمر شکن بود. و نام تو را بلند (آوازه) گردانیدیم. پس (بدان که) با هر سختی آسانی است. آری، با هر دشواری آسانی است. پس هر وقت (از کاری) فراغت یافتی (برای کار جدید) خود را به تعب انداز. و با رغبت و اشتیاق به سوی پروردگارت روی آور.

نکته ها:

در سوره قبل (ضحی) فرمود: خداوند تو را رها نکرده است: ﴿مَا وَدَّعَيْكَ رَبُّكَ﴾ در این سوره می فرماید: چگونه تو را رها کرده، کسی که بزرگ ترین الطاف و سرمایه ها را که شرح صدر است به تو داده است: ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾ «شرح صدر» به معنای گشایش سینه و بالا رفتن ظرفیت انسان است تا بتواند ناملازمات را تحمل کند و در مشکلات و سختی ها صبر و پایداری ورزد.

هنگامی که خداوند حضرت موسی را به رسالت برگزید، اولین خواسته او سعه صدر بود که

گفت: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۱) پروردگارا! سعه صدر به من عطا کن. ولی پیامبر اسلام بدون درخواست مورد لطف قرار گرفت و سعه صدر را از خداوند دریافت کرد. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

مراد از بار سنگین که بر دوش پیامبر سنگینی می کرد و خداوند با دادن شرح صدر، آن را ازدوش پیامبر برداشت، مسئولیت رسالت و دعوت مردم به توحید و مبارزه با فساد و شرک و خرافات است.

از آنجا که غم و غصه ها را نمی توان کم کرد، پس باید ظرفیت ها را بالا برد تا بتوان مشکلات را تحمیل کرد و کم نیاورد. شرح صدر نشانه لطف ویژه الهی است: «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ» (۲) یعنی هر کس را خداوند اراده کند هدایت یابد، روح او را برای پذیرش اسلام باز می کند.

از نظر روانی، هنگام برخورد با مشکلات نباید تمام ذهن متوجه آن شود، بلکه باید به سهولت های پس از آن که مورد وعده و سنت الهی است نیز توجه نمود.

عُسْرها سبب يُسْر است. کلمه «مع» ممکن است به معنای سبب باشد، یعنی هر سختی در درون خود تجربه ها و سازندگی هایی دارد. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»

حذف حرف فاء در جمله دوم «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» بیانگر آن است که این اصل عمومی است و مخصوص پیامبر نیست.

رهبران حق که در برابر طوفان مخالفت ها و مشکلات و شکنجه ها و تهدیدها و توطئه ها و تهمت ها و لجاجت ها و جنگ ها و... قرار می گیرند بیش از هر چیز به سعه صدر نیاز دارند.

ص: ۵۲۳

۱-۱. طه، ۲۵.

۲-۲. انعام، ۱۲۵.

«أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

بر اساس روایات که مورد فتوای مراجع دینی نیز قرار گرفته است، این سوره و سوره ضحی یک سوره حساب می شوند نظیر سوره فیل و قریش و در نمازهای واجب که بعد از سوره حمد، خواندن بیش از یک سوره جایز نیست، این دو سوره باید با هم خوانده شود. شاهد یکی بودن این دو سوره، تناسب آیه آخر سوره قبل با آیه اول این سوره است که می فرماید:

«أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

شرح صدری که به پیامبر اسلام داده شد، باعث شد تا آن حضرت در برابر آن همه آزارها، قومش را نفرین نکند و می فرمود: «اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون» (۱) یعنی خداوندا این مردم را هدایت کن زیرا که نمی دانند و در فتح مکه با اعلام عفو عمومی فرمود: «لَا تَثْرِيبَ عَلَیْكُمْ الْیَوْمَ» امروز باکی بر شما نیست و همه را بخشیدم، همانگونه که یوسف با این جمله تمام برادرانش را یکجا عفو کرد.

نمونه «وَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ .. وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ» این بود که مردم فوج فوج در دین خدا وارد می شدند «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا» (۲) و در جنگ های بدر و خندق و حنین اسلام پیروز شد و با اینکه بعضی منافق و یا ترسو بودند و فرار می کردند باز اسلام رو به رشد بود.

در اکثر موارد این بار سنگین توسط حضرت علی علیه السلام از دوش پیامبر برداشته می شد. او در بدر و خیبر و احد شجاعانه ترین عملیات را انجام داد.

البته در برخی موارد، «وزر» و سنگینی را، از طریق امدادهای غیبی و نزول فرشتگان (۳) و یا القاء ترس (۴) در دل دشمنان، از دوش پیامبر اکرم برداشته شد.

خداوند، نام و یاد پیامبرش را گرامی داشته است. در قرآن، به درود و صلوات بر پیامبرش فرمان داده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (۵) نام او را در بسیاری از آیات در کنار نام خودش آورد است، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» (۶) در اذان، شهادت به رسالت او را در کنار شهادت به وحدانیت خودش قرار داده است. «اشهد أن لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله» و در تشهد هر نماز، نیز این شهادتین را تکرار کرده است.

زنی از ندادن نفقه شوهر فقیرش، نزد حضرت علی علیه السلام شکایت کرد. حضرت مرد را زندانی

ص: ۵۲۴

۱-۱. بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۲۹۸.

۲-۲. نصر، ۲.

۳-۳. آل عمران، ۱۲۳-۱۲۵.

٤-٤. آل عمران، ١٥١ و حشر، ٢.

٥-٥. احزاب، ٥٦.

٦-٦. محمد، ٣٣.

پیام ها:

- ۱- سعه صدر، زمینه ساز انجام برنامه های سنگین رسالت است. أَلَمْ نَشْرَحْ ... وَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ
- ۲- از آینده مکتب نگران مباشید. «وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ»
- ۳- مبارزه با خرافات و آداب و رسوم جاهلی بسیار سنگین است. «وِزْرَكَ»
- ۴- کار پیامبر در حد کمرشکن بود. «أَنْقَضَ ظَهْرَكَ»
- ۵- نام نیک و آبرو لازمه توفیق در رهبری جامعه است. «رَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ»
- ۶- سَتَّ و برنامه الهی آن است که بدنبال هر سختی، آسانی است. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (در جای دیگر قرآن می خوانیم: «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (۲) سختی ها و مشکلات زوال پذیرند و به آسانی تبدیل می شوند).

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند

بر اثر صبر نوبت ظفر آید

- ۷- انسان باید بعد از فارغ شدن از هر کار و مسئولیتی، آماده پذیرش مسئولیت دیگر و تلاش و کوشش دیگر باشد. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ»

۸- تلاش ها باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۹- تلاش و کوشش باید همراه با اخلاص باشد. فَانصَبْ ... إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ

۱۰- برای توجه به خداوند باید نهایت تلاش را بکار برد. «فَانصَبْ - إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۱۱- پیمودن راه خدا باید عاشقانه و با رغبت باشد. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۱۲- رغبت ها و تمایلات تنها سزاوار اوست نه دیگران. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۲۵

این سوره هشت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای انجیر می باشد.

محور سوره، کیفر و پاداش انسانها در قیامت است، امّا مطلب را از راه آفرینش انسان ها در بهترین صورت و دو گروه شدن آنان بر مبنای ماندن بر فطرت پاک الهی و یا خروج از آن و سقوط به پایین ترین درجات انسائیت، بیان می کند که این اختلاف در انتخاب، موجب اختلاف در کیفر و پاداش الهی می شود. و طبیعتاً حکمت اقتضا می کند که دو گروه یکسان دیده نشوند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَالتِّينِ وَ الزَّيْتُونِ «۱» وَ طُورِ سِينِينَ «۲» وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ «۳» لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ «۴» ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ «۵» إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ «۶» فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ «۷» أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ «۸»

به انجیر و زیتون سوگند. و به طور سینا سوگند. و به این شهر (مکه) امن سوگند.

همانا ما انسان را در بهترین قوام و نظام آفریدیم. سپس او را به پایین ترین مرحله بازگرداندیم. مگر کسانی که ایمان آوردند و کارهای نیک انجام دادند که برای آنان پاداشی قطع ناشدنی و همیشگی است. پس بعد از این، چه چیز سبب می شود قیامت را تکذیب کنی؟ آیا خدا بهترین حکم کنندگان نیست؟

طور سینین، همان وادی سینا میان مصر و فلسطین امروزی است.

در برخی روایات، به قرینه «طُورِ سَيْنِينَ» و «الْبَلَدِ الْأَمِينِ» که اشاره به دو مکان مقدس است، آمده است که مراد از «السَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ» نیز محلّ رویش این دو میوه می باشد و ایه را اشاره به شهرهای مدینه و بیت المقدس دانسته اند. (۱)

در میان خوردنی ها، میوه ها و در میان آنها میوه های قنددار و چربی دار برای سوخت و ساز بدن بیشتر مورد نیاز است. «السَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ»

از امتیازات اسلام داشتن سرزمین امن است حتی برای گیاهان و حیوانات. «الْبَلَدِ الْأَمِينِ»

نام انجیر یکبار و زیتون، شش بار در قرآن آمده است و هر دو دارای خواص غذایی و درمانی فراوانی هستند. انجیر برای هر سن و سالی به خاطر قندی که دارد مفید است.

ورزشکاران و کسانی که دچار ضعف و پیری هستند به خوردن آن سفارش شده اند. بر اساس برخی روایات، انجیر میوه ای بهشتی است و در طبّ قدیم، معجون انجیر و عسل برای زخم معده و انجیر خشک برای تقویت فکر سفارش شده است.

امام رضا علیه السلام فرمود: انجیر بوی دهان را می برد، لثه ها و استخوان ها را محکم می کند، مو را می رویاند، درد را برطرف می سازد و مثل دارو مؤثر است. زیتون، بلغم را برطرف می سازد، رنگ صورت را صفا داده اعصاب را تقویت نموده، بیماری و درد و ضعف را از بین می برد و آتش خشم را فرو می نشاند. (۲)

مراد از «ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ» دست برداشتن گروهی از انسانها از فطرت اولیه الهی است که خداوند در نهاد هر بشری قرار داده که هر کس چنین کند، خداوند او را در پست ترین جایگاه ها قرار می دهد و گرفتار شقاوت و عذاب می شود.

ص: ۵۲۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۶۶، ص ۱۸۳ به نقل از تفسیر نمونه.

- ۱- نعمت های دنیوی حتی خوردنی ها، قداست دارد و مورد سوگند الهی واقع شده اند. «وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ»
- ۲- سلامتی که از طریق غذا به دست می آید و امتیت، مهم ترین نیازهای مادی انسان است. «وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ ... أَلْبَدِ الْأَمِينِ»
- ۳- قداست وحی، به زمین ها نیز سرایت می کند. «طُورِ سِينِينَ»
- ۴- امتیت شهر مکه، دعای حضرت ابراهیم است که گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۱) و این دعا مورد استجابت واقع شد. «هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ»
- ۵- انسان در آفرینش بر همه موجودات برتری دارد. «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»
- ۶- خداوند بر آغاز و فرجام انسان حاکم است. «خَلَقْنَا ... رَدَدْنَاهُ»
- ۷- انسان در اصل خلقت پستی ندارد و سقوط او در طی مراحل زندگی واقع می شود. «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ»
- ۸- انسان که برترین مخلوق است، سقوطش نیز از همه موجودات پست تر است. «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ... أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (چنانکه در آیات دیگر نیز می فرماید:
«أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۲))
- ۹- دوری از ایمان و عمل صالح سبب سقوط است و ایمان، عامل دوری از هر گونه پستی و نزول است. «رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»
- ۱۰- با آنکه خداوند خالق انسان است و هرگونه بخواهد حق دارد با مخلوقش رفتار کند، اما او بر اساس عدل، حکم می کند و بهترین داوران است. «بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ»
«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه دوم است که اشاره به خلقت انسان از علق (خون بسته) دارد.

این سوره، اولین سوره ای است که بر پیامبر نازل شده و سیاق آیاتش چنان به هم ارتباط دارد که می توان گفت تمام سوره یکباره نازل شده است. (۱)

این سوره نظیر سوره های سجده، فصلت، نجم دارای سجده واجب است که به عقیده شیعه در نماز نباید خوانده شود و خواندن آنها در حال حیض یا جنابت ممنوع است.

ص: ۵۳۲

به نام خداوند بخشنده مهربان

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

بخوان به نام پروردگارت که (هستی را) آفرید. (او که) انسان را از خون بسته آفرید. بخوان که پروردگار تو از همه گرامی تر است. او که با قلم آموخت. آنچه را انسان نمی دانست به او آموخت.

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اولین بار که جبرئیل بر من ظاهر شد، فرمود: بخوان، گفتم: نمی توانم، بعد از سه بار مرا فشار داد، دیدم می توانم بخوانم. (۱)

در تفسیر نوین می خوانیم: آنجا که به مسئله آفرینش انسان نظر دارد، خداوند، خود را کریم خوانده: «مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ» (۲) ولی آنجا که موضوع خواندن و یادگیری و قلم مطرح است، خود را اکرم خوانده است. «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

از افتخارات اسلام این است که کارش را با قرائت و علم و قلم شروع کرد و اولین فرمان خداوند به پیامبرش فرمان فرهنگی بود. خواندن لوحی که برای اولین بار در برابر پیامبر باز شد، منظم و مکتوب بود.

ص: ۵۳۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. انفطار، ۶-۷.

در فرمان اقرء این نکته نهفته است که آنچه بر تو نازل خواهد شد، خواندنی است، نه فقط دانستنی.

برای کلمه «عَلَقٍ» چند معنا شده است:

الف) چسبنده و مراد آن است که حضرت آدم از گل چسبنده آفریده شد و یا نطفه مرد شبیه زالو به نطفه زن می چسبد.

ب) به معنای خون غلیظ و بسته باشد که معمولاً این معنا مطرح است.

آنکه از خون بسته انسان می سازد، بر شخص درس ناخوانده فرمان اقرء می دهد.

آغاز تحصیل علم باید با نام خدا باشد. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ» فارغ التحصیلان نیز باید در راه او باشند. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ»

پیام ها:

۱- قرائت قرآن باید با نام خداوند آغاز شود. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ»

۲- اولین فرمان اسلام، فرمان فرهنگی است. «أَقْرَأْ»

۳- خواندن باید جهت الهی داشته باشد. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ»

۴- خواندن قرآن وسیله رشد است. «أَقْرَأْ وَ رَبُّكَ»

۵- پرورش الهی هم مادی است، «رَبُّكَ الَّذِي خَلَقَ - خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ» هم معنوی. «رَبُّكَ الْأَكْرَمُ - الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۶- پروردگار، همان آفریننده است. (بنابراین سخن مشرکان که خالق بودن خدا را پذیرفته بودند ولی بت ها را رب می دانستند باطل است). «رَبُّكَ الَّذِي خَلَقَ»

۷- بیان آفرینش انسان از خون بسته شده، هم یک پیشگویی علمی است و هم راهی برای تربیت انسان که بداند مبدء او از چیست و گرفتار غرور نشود.

«خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

۸- آفرینش همه هستی در یکسو «الَّذِي خَلَقَ» و آفرینش انسان در یک سوی دیگر. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

۹- معلم اصلی انسان خداست. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»

۱۰- قلم، بهترین وسیله انتقال دانش است. «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۱- وحی الهی سرچشمه علوم بشری است. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»

۱۲- خالقیت، ربوبیت، کریم بودن و معلم بودن خداوند، مستلزم قرائت کتاب اوست. اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ ... خَلَقَ ... الْأَكْرَمُ ... عَلَّمَ ...

۱۳- خداوند کارهای خود را از طریق اسباب انجام می دهد. «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۴- رهائی از جهل با استفاده از قلم، جلوه ای از کرم و ربوبیت اوست و نویسندگی هنر مطلوب و مورد ترغیب اسلام است.

«عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۵- خداوند هم جسم انسان را رشد می دهد و هم روح او را. (کلمه «رَبِّكَ» میان دو کلمه «خَلَقَ» و «اِقْرَأْ» آمده است.) «اِقْرَأْ

بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»

كَلَامًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ ﴿٦﴾ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى ﴿٧﴾ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى ﴿٨﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿١٠﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ﴿١٤﴾

نه چنین است (که می پندارند). بی گمان آدمی طغیان می کند. چون خود را بی نیاز می بیند. همانا بازگشت همه به سوی پروردگار توست. آیا دیدی آن که منع می کند بنده ای را که نماز می خواند. آیا اندیشیده ای که اگر (آن بنده) بر طریق هدایت باشد یا به تقوا سفارش کند. (سزای نهی کننده او جز آتش نیست) آیا اندیشیده ای که اگر تکذیب کند و روی برتابد (فقط خود را هلاک ساخته است؟) آیا او نمی داند که خداوند می بیند.

نکته ها:

کلمه «كَلَامًا» یا به معنای نفی گذشته است یعنی این گونه نیست که انسان به یاد گذشته خود باشد که خداوند او را آفرید و به او آموخت، پس بنده او باشد، بلکه به جای بندگی طغیان

می کند و مانع بندگی دیگران نیز می شود.

و ممکن است کلمه «کَلَّا» به معنای حَقًّا و برای تأکید باشد. (۱)

اگر انسان ظرفیت نداشته باشد، یا ثروت او را مغرور می کند، چنانکه قارون می گفت: «إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» (۲) یا قدرت او را مغرور می کند، چنانکه فرعون می گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۳) یا علم او را مغرور می کند. چنانکه بلعم باعورا به آن گرفتار شد. «آيَاتِنَا آيَاتِنَا فَانصَلِحْ مِنْهَا» (۴) ولی اگر ظرفیت باشد، حتی هر سه در یک نفر جمع می شود مثل حضرت یوسف و سلیمان ولی مغرور نمی شود، چون همه را از خداوند می داند نه خود. چنانکه حضرت سلیمان گفت: «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» (۵) و حضرت یوسف گفت: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» (۶) آری خطر آنجاست که انسان به خود بنگرد نه خدا. (۷) «أَنْ رَأَهُ اسْتَعْنَى»

طغیانگر نه خدا را بنده است، نه دستورات الهی را به رسمیت می شناسد، نه استدلال می پذیرد و نه به ندای وجدان و ناله مظلومان گوش می دهد.

مراد از عبدی که نماز می خواند «عَبْدًا إِذَا صَلَّى» چنانکه از آیات آخر سوره بر می آید، رسول خداست، چون در آن آیات، آن حضرت را از اطاعت آن شخص نهی نموده است و او را به سجده و قرب دعوت می کند. از آنجا که این آیات، اولین آیاتی است که بر پیامبر نازل شده، پس آن حضرت قبل از رسیدن به مقام رسالت، نماز می خوانده است. (۸)

در احادیث می خوانیم: ابوجهل از اطرافیان خود پرسید: آیا پیامبر در میان شما نیز برای سجده صورت به خاک می گذارد؟ گفتند: آری. گفت: سوگند به آنچه سوگند می خوریم، اگر او را در چنین حالی ببینم، با پای خود گردن او را له می کنم. زمانی که متوجه شد پیامبر در حال نماز است، تصمیم گرفت با لگد بر سر مبارک آن حضرت در سجده بکوبد، همین که نزدیک شد، با حالتی عجیب عقب نشینی کرد و به مشرکان گفت: وقتی به او نزدیک شدم،

ص: ۵۳۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. قصص، ۷۸.

۳-۳. زخرف، ۵۱.

۴-۴. اعراف، ۱۷۵.

۵-۵. نمل، ۴۰.

۶-۶. یوسف، ۱۰۱.

۷-۷. تفسیر نوین.

۸-۸. تفسیر المیزان.

در مقابل خود خندقی از آتش دیدم. (۱)

با اینکه مراد از «عَبْدًا» شخص پیامبر است ولی نکره آوردن آن، به خاطر تعظیم و بزرگداشت است. «عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

پیام ها

۱- انسان ناسپاس است. ما او را آفریدیم و هر چه نمی دانست به او آموختیم. اما او در برابر پروردگارش طغیان می کند. «كَأَلَّا
إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ»

۲- انسان به خاطر آنکه به غلط خود را بی نیاز می پندارد دست به طغیان می زند.

«لَيُطْغَىٰ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَىٰ»

۳- بازداشتن از نماز، روشن ترین نوع منکرات است. «يُنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۴- حتی اگر احتمال حقیقت دهند نباید اینگونه با پیامبر برخورد کنند. «إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ»

۵- انسان کم ظرفیت است و پندار بی نیازی او را مست می کند. «لَيُطْغَىٰ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَىٰ»

۶- علم به تنهایی کافی نیست. با اینکه به انسان علم دادیم اما طغیان می کند. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ - إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ»

۷- غنی بودن کمال است، ولی خود را غنی دیدن زمینه لغزشهاست. «رَأَاهُ اسْتَغْنَىٰ»

۸- ایمان به معاد مانع طغیان است. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۹- هر چه داریم می گذاریم و می رویم خود را بی نیاز نپنداریم. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۱۰- انسان و هستی هدفدار و به سوی خداست. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۱۱- طاغوتیان مخالف نمازند. «لَيُطْغَىٰ - يُنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّى» (رفتار ناروا زمانی مورد سرزنش قرار می گیرد که دوام داشته باشد.)

ص: ۵۳۷

۱۲- نشانه بندگی خدا نماز است. «عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۱۳- طاغوت ها از بندگی خدا ناراحتند. (نه از افراد بی تفاوت و یا بنده هوسهای خود یا دیگران) «يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۱۴- نام و نشان مهم نیست، عملکردها مهم است. (نام نهی کننده و نماز گزار نیامده است). «يَنْهَى - صَلَّى»

۱۵- سزاوار است کسی که امر به تقوا می کند خودش از راه یافتگان باشد. «كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَىٰ»

۱۶- ریشه طغیان دو چیز است: یکی آنکه خود را بی نیاز می بیند. «رَأَهُ اسْتِغْنَىٰ» دیگر آنکه خدا را نمی بیند و گمان می کند خدا هم او را نمی بیند. «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ»

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسِفَعَا بِالنَّاصِيَةِ ۝۱۵ نَاصِيَةٍ كَذَابِيهَا خَاطِئَةٌ ۝۱۶ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۝۱۷ سَيَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ۝۱۸ كَلَّا لَا تَطْعَمُهُ وَاسِجْدٌ وَاقْتَرَبَ ۝۱۹

چنین نیست (که او می پندارد). اگر از کار خلافتش دست باز ندارد موی پیشانی او را سخت بگیریم. موی پیشانی دورگویی خطاکار را. پس او اهل محفلش را (به یاری) بخواند. ما هم بزودی مأموران دوزخ را فرامی خوانیم. حاشا از او پیروی مکن و سجده کن و (به خدا) تقرب جوی.

نکته ها:

«نسفعاً» فعل است و نون تأکید آخر آن به صورت تنوین نگاشته شده است. این کلمه از ریشه «نسفع» به معنای گرفتن، به شدت کشیدن و سیلی به صورت زدن است. «ناصیه» به معنای موی جلوی پیشانی است که برای تحقیر، آن را گرفته و می کشند.

هنگامی که سوره الرحمن نازل شد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: چه کسی آن را برای رؤسای قریش می خواند؟ اصحاب به خاطر برخورد تند و خشن رؤسای قریش ساکت شدند، ولی

عبداللہ بن مسعود کہ جثہ ای ضعیف داشت قبول کرد. همین که نزد کعبه سران را دید، آیات را تلاوت کرد. ابوجهل چنان سیلی به او زد که از گوش او خون جاری گشت. او گریان نزد پیامبر آمد و حضرت غمناک شد. در جنگ بدر، عبداللہ بن مسعود در میان کشته های مشرکان ابوجهل را در آخرین لحظات دید و روی سینه او نشست. ابوجهل گفت می دانی کجا نشسته ای؟! گفت «الاسلام یعلو و لا یعلی علیہ» ابوجهل گفت به پیامبر بگو: حتی در این حال، او مبعوض ترین فرد نزد من است. حضرت فرمود: فرعونِ موسی در آخرین لحظه ایمان آورد ولی فرعونِ من حتی در آخرین لحظه ایمان نیاورد. ابن مسعود سر ابوجهل را از تن جدا و موی سر او را گرفته و نزد پیامبر می کشید و آیه «لَنْسَفَعًا بِالنَّاصِيَةِ» در همین دنیا عملی شد. (۱)

کلمه «نادی» به مجلس عمومی یا تفریح گفته می شود.

«زبانیه» جمع «زبینه» به معنای مأمور است.

امام علی علیه السلام می فرماید: ثمره علم بندگی خداست. آغاز این سوره فرمان قرائت و تعلیم با قلم بود و پایانش سجده و تقرب است. یعنی علم مفید، علمی است که ما را به خدا برساند.

البته راه قرب به خداوند شامل تمام کارهایی است که با قصد قربت انجام می شود، لیکن سجده بهترین راه قرب است.

در این سوره کوچک سه بار کلمه «کَلَّا» آمده است. یعنی باید از توهمات و پندارهای بی اساس پرهیز نمود.

امام رضا علیه السلام به استناد آیه «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ» فرمودند: نزدیک ترین حالات انسان نسبت به خداوند حالت سجده است.

(۲)

پیام ها:

۱- راه توبه برای همه باز است ولی اگر توبه نکردند و دست بر نداشتند، گرفتار کیفر می شوند. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنْسَفَعًا»

ص: ۵۳۹

۱-۱. تفسیر نمونه به نقل از تفسیر کبیر.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۲- در برابر ستمگران تهدید لازم است. «لَنْسَفَعًا بِالنَّاصِيَةِ»

۳- دروغ و دروغ گویی ریشه دیگر خطاها و خلاف کاری است. «كَاذِبُهُ خَاطِئُهُ»

۴- پشتوانه عملهای ایدایی مخالفان، جلسات مخفیانه است. «يُنْهَى عِبْدًا إِذَا صَلَّى - فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ»

۵- با اینکه مخالفان پیامبر، متشکل و سازمان یافته بودند، ولی کاری از پیش نبردند. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ»

۶- کلوخ انداز را پاداش سنگ است. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ - سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ»

۷- قدرت خداوند بر همه توطئه ها غالب است. «سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ»

۸- در برابر نهی و منع دیگران، شما اصرار بر انجام کارهای عبادی داشته باشید.

«يُنْهَى عِبْدًا إِذَا صَلَّى - وَ اسْجُدْ»

۹- اول برائت، بعد عبادت. «لَا تُطَعُّهُ وَ اسْجُدْ» (از ابوجهل هائی که از نماز نهی می کنند پیروی نکن و به عبادت و سجده پرداز).

۱۰- سجده بهترین وسیله قرب به خداست. «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ»

«والحمد لله رب العالمين»

سوره قدر در مکه نازل شده و همانند دیگر سوره های مکی، آیاتش کوتاه و موزون است.

این سوره با اشاره به نزول قرآن در شب قدر آغاز و با بیان اهمیت شب قدر نزد خداوند و برتری آن بر هزار ماه ادامه می یابد و با سلام و درود الهی در آن شب پایان می پذیرد.

روایات متعددی در فضیلت تلاوت این سوره بعد از سوره حمد در نماز وارد شده است و به کسی که آن را در نماز واجب بخواند خطاب می شود: «غفر الله لك ما مضى فاستأنف العمل» (۱) خداوند گذشته تو را بخشید، از نو آغاز کن.

امام رضا علیه السلام فرمود: کسی که در زیارت قبور مؤمنین، سوره قدر را هفت مرتبه بخواند، خداوند آن مردگان و کسی که این سوره را تلاوت کرده است، می آمرزد. (۲)

ص: ۵۴۲

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۷۹.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱)

همانا ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم.

نکته ها:

خداوند، امور عالم را از طریق فرشتگان و با واسطه آنان به انجام می رساند. لذا در بسیاری از آیات قرآن، فعل ها و ضمیرهای مربوط به خداوند به صورت جمع آمده است. چنانکه در آغاز این سوره می فرماید: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» ما قرآن را نازل کردیم.

بر اساس نظر مفسران، (۱) قرآن دو بار نازل شده است. یکبار به صورت یکپارچه در شب قدر که این سوره به آن اشاره دارد و بار دیگر به صورت تدریجی در مدت بیست و سه سال دوره رسالت پیامبر. تعبیرات قرآن نیز درباره نزول این کتاب آسمانی دو گونه است. برخی با واژه «انزلنا» از ریشه انزال به معنای نزول دفعی آمده و برخی دیگر با واژه «نزلنا» از ریشه تنزیل به معنای نزول تدریجی آمده است.

از انضمام آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» با آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» (۲) معلوم می شود که شب قدر در ماه رمضان است، اما اینکه کدام یک از شب های ماه رمضان است، در قرآن چیزی بر آن دلالت ندارد و در روایات نیز به صورت مردّد میان یکی از سه شب آمده است. چنانکه از امام صادق علیه السلام در مورد شب قدر پرسیدند: آن حضرت فرمود: در

ص: ۵۴۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۱۸۵.

شب نوزدهم، بیست و یکم و بیست و سوم رمضان جستجویش کن. (۱) البته معروف میان اهل سنت آن است که شب بیست و هفتم رمضان، شب قدر است.

پیام ها:

۱- شب قدر، شب شکرگزاری و تشکر از خداوند است. زیرا مهم ترین نعمت خداوند بر بشر، یعنی قرآن نازل شده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»

۲- ظرف و مظلوف باید متناسب باشند. بهترین کتاب در بهترین شب بر بهترین انسان ها نازل می شود. «إِذَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»

وَ مَا أَذْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿۲﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿۳﴾

و توجه دانی که شب قدر چیست؟ شب قدر از هزار ماه بهتر است.

نکته ها:

کلمه «قدر» در قرآن، در چند معنا به کار رفته است:

الف) مقام و منزلت. چنانکه می فرماید: «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» (۲) آن گونه که باید، مقام و منزلت الهی را نشناختند.

ب) تقدیر و سرنوشت. چنانکه می فرماید: «جِئْتُ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى» (۳) ای موسی تو بنا بر تقدیر (الهی به این مکان مقدس) آمده ای.

ص: ۵۴۴

۱- ۱. وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۶۰.

۲- ۲. انعام، ۹۱.

۳- ۳. طه، ۴۰.

ج) تنگی و سختی. چنانکه می فرماید: وَ مَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ ... (۱) کسی که رزق و روزی بر او تنگ و سخت شود...

دو معنای اول در مورد «لَيْلَةِ الْقَدْرِ» مناسب است، زیرا شب قدر، هم شب با منزلتی است و هم شب تقدیر و سرنوشت است.

هستی، حساب و کتاب و قدر و اندازه دارد. «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۲) هیچ چیز نیست مگر آنکه خزانه آن نزد ماست و جز به مقدار تعیین شده فرو نمی فرستیم. حتی مقدار نزول باران از آسمان حساب شده است. «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ» (۳) نه تنها باران، بلکه هر چیز نزد او اندازه دارد. «وَ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۴) چنانکه خورشید و ماه، از نظر حجم و وزن و حرکت و مدار آن حساب و کتاب دقیق دارد. و «الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ» (۵)

خداوند در شب قدر، امور یک سال را تقدیر می کند، چنانکه قرآن در جایی دیگر می فرماید:

«فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» (۶) در آن شب، هر امر مهمی، تعیین و تقدیر می شود. بنابراین، شب قدر منحصر به شب نزول قرآن و عصر پیامبر نیست، بلکه در هر رمضان، شب قدری هست که امور سال آینده تا شب قدر بعدی، اندازه گیری و مقدر می شود.

بیدار بودن شب قدر و احیای آن با دعا و نماز و قرآن، مورد سفارش پیامبر و اهل بیت آن حضرت بوده است و در میان سه شب، بر شب بیست و سوم تأکید بیشتری داشته اند.

چنانکه شخصی از پیامبر پرسید: منزل ما از مدینه دور است، یک شب را معین کن تا به شهر بیایم. حضرت فرمود: شب بیست و سوم به مدینه داخل شو. (۷)

امام صادق علیه السلام در حالی که بیمار بودند، خواستند که شب بیست و سوم ایشان را به مسجد ببرند (۸) و حضرت زهرا علیها السلام در این شب، با پاشیدن آب به صورت بچه ها، مانع خواب آنها می شدند. (۹)

در روایات آمده است که دهه آخر ماه رمضان، پیامبر بستر خواب خود را جمع نموده و ده شب را احیا می داشت. (۱۰)

در حدیثی طولانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم که حضرت موسی علیه السلام به خدا عرض کرد:

خدایا مقام قربت را خواهانم. پاسخ آمد: «قربى لمن استيقظ ليله القدر»، قرب من، در بیداری

ص: ۵۴۵

۱-۱. طلاق، ۷.

۲-۲. حجر، ۲۱.

۳-۳. مؤمنون، ۱۸.

۴-۴. رعد، ۸.

۵-۵. الرحمن، ۵.

٤-٦. دخان، ٤.

٧-٧. وسائل الشيعة، ج ٣، ص ٣٠٧.

٨-٨. بحار الانوار، ج ٩٥، ص ١٦٩.

٩-٩. بحار الانوار، ج ٩٤، ص ١٠.

١٠-١٠. تفسير مجمع البيان.

شب قدر است.

عرضه داشت: پروردگارا، رحمتت را خواستارم. پاسخ آمد: «رحمتی لمن رحم المساکین ليله القدر»، رحمت من در ترحم بر مساکین در شب قدر است.

گفت: خدایا، جواز عبور از صراط می خواهم. پاسخ آمد: «ذلک لمن تصدق بصدقه ليله القدر»، رمز عبور از صراط، صدقه در شب قدر است.

عرض کرد: خدایا بهشت و نعمت های آن را می طلبم. پاسخ آمد: «ذلک لمن سبح تسبیحه فی ليله القدر»، دستیابی به آن، در گرو تسبیح گفتن در شب قدر است.

عرضه داشت: پروردگارا، خواهان نجات از آتش دوزخم. پاسخ آمد: «ذلک لمن استغفر فی ليله القدر»، رمز نجات از دوزخ، استغفار در شب قدر است.

در پایان گفت: خدایا رضای تو را می طلبم. پاسخ آمد: «رضای لمن صلی رکعتین فی ليله القدر»، کسی مشمول رضای من است که در شب قدر، نماز بگذارد. (۱)

از وقایع عجیب تاریخی، ضربت خوردن حضرت علی علیه السلام در شب قدر، در محراب عبادت و به هنگام نماز است. آری، اشرف خلق خدا، در اشرف مکان ها و اشرف زمان ها، در اشرف حالات، شهید شد.

شب جایگاه ویژه ای در مسائل معنوی دارد که به چند مورد اشاره می کنیم:

خداوند برای اهدای تورات، حضرت موسی را به مناجات شبانه فراخواند: «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» (۲)

قرآن، زمان مناسب برای استغفار را، هنگام سحر می داند: «وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» (۳)

عروج پیامبر به آسمان، به هنگام شب بود. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» (۴)

پیامبر مأمور بود که مناجات و عبادات شبانه داشته باشد. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» (۵)، «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» (۶)

خداوند از عابدان در شب ستایش می کند. «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ» (۷) و به تسبیح در

ص: ۵۴۶

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۰.

۲-۲. بقره، ۵۱.

۳-۳. ذاریات، ۱۸.

٤-٤. اسراء، ١.

٥-٥. اسراء، ٧٩.

٦-٦. مزمل، ٢.

٧-٧. آل عمران، ١١٣.

شب سفارش می کند. «وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» (۱)

خداوند در قرآن، به زمان طلوع فجر و هنگام عصر یک بار سوگند یاد کرده است ولی به هنگام سحر سه بار. «وَاللَّيْلِ إِذَا عَشَسَ» (۲)، «وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ» (۳)، «وَاللَّيْلِ إِذَا يَشْرُ» (۴)

طول شب قدر، یک شب کامل کره زمین است که ۲۴ ساعت می شود، نه آنکه مخصوص مکان خاصی همچون مکه و آن هم به میزان ۸ ساعت شب آن منطقه باشد. چنانکه مراد از روز عید فطر، یک روز کامل کره زمین است که شامل همه نقاط و مناطق می شود.

تقارن شب تقدیر بشر با شب نزول قرآن، شاید رمز آن باشد که سرنوشت بشر، وابسته به قرآن است. اگر پیرو قرآن باشد، سعادت و رستگاری و اگر دور از قرآن باشد، شقاوت و بدبختی برای او رقم می خورد.

ابوذر می گوید: به رسول خدا عرضه داشتم آیا شب قدر در عهد انبیا بوده و امر بر آنان نازل می شده و پس از آنکه از دنیا می رفتند، نزول امر در آن شب تعطیل می شده است؟ حضرت فرمودند: شب قدر تا قیامت هست. (۵)

شاید رمز اینکه شب قدر مخفی است، آن باشد که مردم شب های متعدّد را به عبادت پردازند، کسانی که یک شب آنرا درک کردند مغرور نشوند و کسانی که آنرا درک نکردند، از باقی شب ها مأیوس نشوند.

در روایات آمده است: «العمل الصالح فیها خیر من العمل فی الف شهر لیس فیها لیله القدر» (۶) کار نیک در شب قدر، بهتر از کار نیک در هزار ماه بدون شب قدر است.

پیام ها:

۱- برای امور مقدّس، زمان مقدّس انتخاب کنید. «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»

۲- زمان ها یکسان نیست، بعضی زمان ها بر بعضی دیگر برتری دارد. «لَيْلَةُ الْقَدْرِ

ص: ۵۴۷

۱- ۱. انسان، ۲۶.

۲- ۲. تکویر، ۱۷.

۳- ۳. مدثر، ۳۳.

۴- ۴. فجر، ۴.

۵- ۵. تفسیر برهان.

۶- ۶. من لایحضر، ج ۲، ص ۱۵۸.

خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»

تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾

در آن شب، فرشتگان و روح به اذن پروردگارشان برای انجام هر کاری فرود آیند.

نکته ها:

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: آیا روح همان جبرئیل است؟ فرمود: جبرئیل از ملائکه است و روح برتر از ملائکه است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ ... (۱)

با نزول فرشتگان بر قلب پیامبر و امام معصوم در شب قدر، ارتباط زمین با آسمان، ملک با ملکوت و طبیعت با ماوراء طبیعت برقرار می شود.

روح انواعی دارد:

- روحی که منشأ تمایلات و شهوات است.

- روحی که منشأ قدرت و حرکات است. این دو روح، مشترک میان انسان و حیوان است.

- روحی که منشأ اختیار و اندیشه است، که این روح مختص انسان است.

- روحی که عقل محض است و جوهر وجودی فرشتگان را تشکیل می دهد.

- روحی که برتر از فرشتگان است و شب قدر همراه آنان به زمین نازل می شود.

در روایات آمده است که با منکران امامت، با سوره قدر احتجاج کنید. (۲) زیرا بر اساس این سوره، فرشتگان هر سال در شب قدر نازل می شوند. در زمان حیات پیامبر بر وجود شریف حضرتش وارد می شدند. پس از آن حضرت بر چه کسانی نازل می شوند؟

روشن است که هر کسی نمی تواند میزبان فرشتگان الهی باشد و باید او همچون پیامبر، معصوم بوده و ولایت امور بشر به عهده او باشد و او کسی جز امام معصوم نیست که در زمان ما، حضرت مهدی علیه السلام می باشد و فرشتگان در شب قدر شرفیاب محضرش می شوند.

ص: ۵۴۸

نگاهی به فرشتگان در قرآن (۱)

فرشتگان، کارگزاران نظام هستی و مأمور انجام فرامین خداوند در اداره امور هستند. در قرآن برای هر دسته از فرشتگان مأموریت و نقش خاصی تعیین شده است و با همان مأموریت نام گزاری شده اند: «النَّازِعَاتِ» (۲)، «الصَّافَّاتِ» (۳)، «فَالزَّاجِرَاتِ» (۴)، «النَّاشِرَاتِ» (۵)، «فَالفَارِقَاتِ» (۶)، «فَالْمُدَبِّرَاتِ» (۷)

برخی فرشتگان برای حفاظت گماشته شده اند. «إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ» (۸)

بعضی فرشتگان با اولیاء الهی گفتگو دارند. با زکریا سخن گفتند و او را به فرزندی به نام یحیی بشارت دادند «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ» (۹) و همین فرشتگان با حضرت مریم گفتگو کردند.

«إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ» (۱۰)

در مواردی، سخن از امداد فرشتگان به رزمندگان در جبهه های جنگ به میان آمده است.

چنانکه در جنگ بدر، خداوند سه هزار فرشته را به یاری مسلمانان فرستاد. «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ» (۱۱)

برخی فرشتگان مسئول گرفتن جان مردم هستند. «يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ» (۱۲) و دسته ای دیگر، مسئول امور عرش. «يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ» (۱۳)

از امتیازات فرشتگان، عبادت دائمی و خستگی ناپذیر آنهاست که قرآن می فرماید: «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ» (۱۴)، «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۱۵)

از وظایف دیگر فرشتگان، دعا و استغفار برای مؤمنین «يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱۶) و صلوات بر پیامبر اسلام است. «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ» (۱۷)

ص: ۵۴۹

۱-۱. در نهج البلاغه، خطبه ۱ و ۹۱ درباره ملائکه مطالبی آمده است.

۲-۲. نازعات، ۱.

۳-۳. صافات، ۱.

۴-۴. صافات، ۲.

۵-۵. مرسلات، ۳.

۶-۶. مرسلات، ۴.

- ۷-۷. نازعات، ۵.
- ۸-۸. انفطار، ۱۰.
- ۹-۹. آل عمران، ۳۹.
- ۱۰-۱۰. آل عمران، ۴۲.
- ۱۱-۱۱. آل عمران، ۱۲۴.
- ۱۲-۱۲. سجده، ۱۱.
- ۱۳-۱۳. حاقه، ۱۷.
- ۱۴-۱۴. سجده، ۱۵.
- ۱۵-۱۵. انبياء، ۲۰.
- ۱۶-۱۶. شوري، ۵.
- ۱۷-۱۷. احزاب، ۵۶.

فرشتگان درجاتی دارند و همه در یک سطح و مقام نیستند. «مَا مِّنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (۱) خداوند، همان گونه که بعضی از انبیا را بر برخی دیگر برتری داده، از میان فرشتگان نیز بعضی را برگزیده است. «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ» (۲)

قدرت تمام فرشتگان یکسان نیست و ظرفیت های متفاوتی دارند. «أُولَىٰ أَجْنَحِهِ مَتْنِي وَ ثُلَاثَ وَ زُبَاعٍ» (۳) بعضی فرمانبرند و بعضی فرمانده، ولی همه معصوم و امین. «مُطَاعٌ ثُمَّ أَمِينٌ» (۴)

ایمان به همه فرشتگان لازم است، «كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ» (۵) و انکار آنان در کنار انکار خداوند آمده است. «وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ» (۶)

فرشتگان، لشکر الهی هستند و تعدادشان را جز خداوند هیچ کس نمی داند. «وَ مَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ» (۷) و اگر گاهی سخن از تعداد به ظاهر اندک آنان است، نظیر آیه «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۸) که می فرماید: مأموران دوزخ نوزده نفرند، دلایل دیگری دارد، نه آنکه به خاطر نداشتن نیرو باشد.

فرشتگان، اطاعت مطلق از خداوند دارند و هر چه را مأمور شوند انجام می دهند و هرگز نافرمانی ندارند. «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرُهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۹)

آنان بر فرمان خداوند پیشی نمی گیرند و فقط فرمان او را عمل می کنند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ»

ص: ۵۵۰

۱-۱. صافات، ۱۶۴.

۲-۲. حج، ۷۵.

۳-۳. فاطر، ۲.

۴-۴. تکویر، ۲۱.

۵-۵. بقره، ۲۸۵.

۶-۶. نساء، ۱۳۶.

۷-۷. مدثر، ۳۱.

۸-۸. مدثر، ۳۰.

۹-۹. تحریم، ۶.

(۱)

اطاعت آنان آگاهانه و بر اساس تقوای الهی است و در اطاعت، کار خاصی را گزینش نمی کنند، بلکه هر کاری که به آنان محوّل شود انجام می دهند. «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۲)

پیامبر اسلام فرمود: آفرینش فرشتگان، همه از نور است. «ان الله عز و جل خلق الملائكة من النور» (۳) و خداوند هیچ موجودی را به اندازه فرشتگان نیافریده است. «ما من شيء مما خلق الله اكثر من الملائكة» (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: فرشتگان، اهل خوردن و آشامیدن و آمیزش جنسی نیستند. «ان الملائكة لا يأكلون و لا يشربون و لا ينكحون» (۵)

پیام ها:

۱- فرشتگان بدون اذن خداوند کاری انجام نمی دهند. تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ ... بِإِذْنِ رَبِّهِمْ

۲- تقدیر امور در شب قدر، با نزول و حضور فرشتگان صورت می گیرد. تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ ... مِنْ كُلِّ أَمْرٍ

۳- تقدیر امور در شب قدر، گوشه ای از ربوبیت الهی است. «بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ»

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطَلَعِ الْفَجْرِ» (۵)

(آن شب) تا طلوع فجر، (سراسر) سلام و درود است.

نکته ها:

«سَلَامٌ»، یکی از نام های خداوند در قرآن است. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ ... (۶)

مراد از «سَلَامٌ» در این آیه، لطف و عنایت ویژه الهی نسبت به بندگان در شب قدر است که سلامت و رحمت و برکت را به دنبال دارد و باب نعمت و عذاب را می بندد، زیرا کید و وسوسه شیطان در آن شب مؤثر واقع نشود. (۷)

در شب قدر، فرشتگان به زمین نازل می شوند و بر هر مرد و زنی که در حال عبادت باشند، سلام می کنند. (۸) چنانکه در قیامت نیز با گفتن سلام به استقبال بهشتیان می روند: «سَلَامٌ»

ص: ۵۵۱

٢-٢. نحل، ٥٠.

٣-٣. اختصاص، ص ١٠٩.

٤-٤. تفسير قمى، ج ٢، ص ٢٦٠.

٥-٥. بحار الانوار، ج ٥٦، ص ١٧٤.

٦-٦. حشر، ٢٣.

٧-٧. تفسير الميزان.

٨-٨. تفسير مجمع البيان.

پیام ها:

- ۱- شب قدر، شب سلامت فکر و روح آدمی و تعالی به سوی خداوند سلام است. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطَلَعِ الْفَجْرِ»
- ۲- شب قدر، شب رحمت است و می توان با توبه، الطاف خداوند را به خود جلب کرد. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطَلَعِ الْفَجْرِ»
- ۳- تقدیر امور از سوی خداوند، بر اساس سعادت بشر است، مگر آنکه او خود جز این بخواهد. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطَلَعِ الْفَجْرِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾ فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ ﴿٣﴾ وَ مَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ ﴿٤﴾

کسانی که کفر ورزیدند از اهل کتاب و مشرکان، (از راه انحرافی خود) دست بردارند تا آنکه دلیل روشنی برایشان بیاید. پیامبری از سوی خدا که کتاب (آسمانی) را تلاوت کند. در آن ها نوشته هایی استوار و با ارزش است. کسانی که به آنان کتاب داده شد، متفرق نشدند مگر بعد از آنکه برهان روشن برایشان آمد.

نکته ها:

«بینه» به معنای دلیل روشن است که به واسطه آن حق از باطل آشکار گردد.

«قِيمَةٌ» به معنای مستقیم، محکم، ارزشمند و گرانبهاست. «قیم» به کسی گویند که دلسوز است و به مصالح دیگران قیام می کند. حرف تاء در کلمه «قِيمَةٌ» برای مبالغه است نظیر علامه، نه تأنیث.

این آیه را دو گونه تفسیر کرده اند: طبق یک تفسیر سخن از بی وفائی و عدم صداقت اهل کتاب و مشرکان است و در تفسیر دیگر سخن از اتمام حجت برای آنان است.

ادعای کفار این بود که تا دلیل روشنی به ما نرسد، در راه خود باقی هستیم، ولی بعد از آن که

دلیل روشنی رسید، باز هم در راه خود باقی ماندند و جز عده ای ایمان نیاوردند. شبیه این مضمون، در آیه ۸۹ سوره بقره آمده است که قبل از ظهور اسلام در انتظار آمدن پیامبر جدیدی بودند و به خود نوید می دادند، ولی «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا» همین که آمد برای آنان چیزی را که می شناختند نپذیرفتند.

«صحف» جمع «صحیفه» است. گویا هر بخش از کتاب آسمانی به تنهایی صحیفه ای است. تورات یک کتاب است ولی قرآن در باره آن می فرماید: «صُحُفٍ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى» (۱)

پیام ها:

- ۱- بدون دلیل روشن انتظار نداشته باشید که مردم دست از عقیده و راه خود بردارند. لَمْ يَكُنْ ... مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ
- ۲- در اتمام حجّت، کفّار و مشرکان از یکدیگر جدا نیستند. خداوند برای همه مردم، چه کفّار و چه مشرکان، با فرستادن بیّنه، اتمام حجّت می کند. «تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ»
- ۳- از اهل کتاب توقع بیشتری است. (با اینکه در آیه اول سخن از اهل کتاب و مشرکان بود ولی در آیات بعد انتقاد تنها از اهل کتاب است.) «وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»
- ۴- اتمام حجّت خداوند از طریق پیامبری آسمانی و کتاب پاک است. رَسُولٌ ...

يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً

۵- قرآن از هر خطا و انحراف و لغو و باطل و تحریف دور است. «صُحُفًا مُطَهَّرَةً»

۶- در قرآن، دستورات قوام بخش است. (۲) «فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ»

۷- قرآن هم خود کتابی معتدل و دور از اعوجاج است (۳) و هم سبب اعتدال و

ص: ۵۵۵

۱- ۱. اعلی، ۱۹.

۲- ۲. کلمه «کُتِبَ» می تواند به معنای دستورات دینی باشد، نظیر آیه «کتب علیکم الصیام» که کتاب به معنای دستور است.

۳- ۳. اگر «قیمه» را به معنای ثابت و پایدار و به اصطلاح ادبی فعل لازم بدانیم.

۸- با وجود هوای نفس، علم و دانش مشکل گشا نیست. اهل کتاب حق را به روشنی فهمیدند ولی به خاطر هواهای نفسانی، دست خوش تفرقه شدند. وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ...

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ (۵)

به اهل کتاب فرمانی داده نشده جز آنکه خدا را پرستند در حالی که دین را برای او خالص ساخته و گرایش به حق داشته باشند و نماز را به پا دارند و زکات پردازند و این است دین استوار.

نکته ها:

«حُنَفَاءَ» جمع «حنیف» به معنای گرایش به حق است، در برابر کلمه «جنیف» که به معنای گرایش به باطل است.

اگر آیه «ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ» را در کنار آیه «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ» (۲) بگذاریم می توان استفاده کرد که عبادت خالص و بی پیرایه و رابطه با خدا (نماز) و کمک به دیگران (زکات)، از امور فطری هر انسانی است.

پیام ها:

۱- سلیقه ها و هوسهای دیگران متغیر است. دین پایدار و ثابت، سرسپردگی خالصانه به خدای ثابت است. مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ...
ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

ص: ۵۵۶

۱- ۱) اگر «قیمه» را به معنای برپا کننده و به اصطلاح ادبیات عرب متعدی و دارای مفعول بدانیم.

۲- ۲) روم، ۳۰.

۲- ایمان بدون نماز و زکات استوار نیست. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَ ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ»

۳- توجه به سابقه لجاجت ها و تفرقه ها، سبب تسلی پیامبر و پیروان است. وَ مَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ ... إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ

۴- توحید و پرستش خالصانه خداوند، عامل وحدت است. وَ مَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ... وَ مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ

۵- پیامبران، مردم را به سوی خدا دعوت می کردند نه خود. «وَ مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ»

۶- خالص و بی پیرایه بودن، رمز بقاء است. مُخْلِصِينَ ... ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

۷- فرمان توحید و نماز و زکات در تمام ادیان آسمانی بوده است. وَ مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ ...

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَ الْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ «۶» إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ «۷»

همانا کسانی از اهل کتاب و مشرکان که کافر شدند، در آتش دوزخند، در آن جاودانه اند. آنانند بدترین مخلوقات. بی شک کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند آنانند خود بهترین مخلوقات.

نکته ها:

کلمه «بریه» یا از «بری» به معنای خاک و مراد از آن تمام خاکیان از جمله بشر است و یا از «برء» به معنای خلق است و «بریه» بر وزن فعلیه به معنای مفعوله یعنی مخلوقات است.

در روایاتی از شیعه و سنی نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی بن ابیطالب فرمودند: تو و یاران تو خیر البریه هستید. (۱)

مشابه این آیه، در جای دیگر قرآن چنین آمده است: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ»

ص: ۵۵۷

دلیل بدترین بودن انسان آن است که رسول و کتاب به سراغش آمده و او حقیقت را می فهمد ولی به خاطر غرور و تکبر لجاجت می کند. كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ... هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ

پیام ها:

- ۱- کسی که اسلام را نپذیرد، خواه مشرک باشد، خواه اهل کتاب، کافر است. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ»
- ۲- سرنوشت اهل کتاب و مشرکان یکی است. «أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ»
- ۳- گل سر سبد هستی یعنی انسان، به خاطر پشت پا زدن به منطق و بینه، بدترین مخلوقات می شود. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ»
- ۴- انسان با انتخاب خود جایگاه خود را تعیین می کند، یا شرّ البریّه و جهنمی، یا خیر البریّه و بهستی. كَفَرُوا ... شَرُّ الْبَرِيَّةِ ... آمَنُوا ... خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
- ۵- مقایسه میان کفر و ایمان و پایان کار آنان، بهترین نوع روشنگری است. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ - خَيْرُ الْبَرِيَّةِ»
- ۶- رشد یا سقوط دیگر موجودات، محدود است ولی رشد و سقوط انسان، بی نهایت است. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ - خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (انسان در اثر ایمان و عمل صالح می تواند حتی از فرشتگان برتر باشد).
- ۷- بهترین شدن در گرو ایمان است و بدترین ها اهل کفرند. (در کلمه «هَمَّ» معنای انحصار است) أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ... هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
- ۸- ایمان به شرطی ثمربخش است که همراه با عمل صالح باشد «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (ولی کفر به تنهایی سبب دوزخ است).

ص: ۵۵۸

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (۸)

پاداش آن گروه در نزد پروردگارشان، باغهای جاودانه ای است که زیر آن نهرها جاری است. (آنان) برای همیشه در بهشت جاودانه اند، خدا از آنان راضی است و آنان نیز از او راضی. این مقام مخصوص کسی است که از پروردگارش خشیت دارد.

نکته ها:

«خَشِيْتُ» به آن خوفی گفته می شود که بر اساس تعظیم و عظمت باشد.

این آیه می فرماید: بهشت مخصوص اهل خشیت است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ» و آیه ای دیگر می فرماید: تنها علما اهل خشیت هستند: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۱) پس بهشت مخصوص علما است.

از طرفی می دانیم که تمام علما و دانشمندان اهل بهشت نیستند. زیرا قرآن بسیاری از دوزخیان را کسانی می داند که بعد از علم و آگاهی گمراه شدند: «أَضَلَّ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ» (۲) و همچنین تمام بی سوادان دوزخی نیستند.

پس آن علمی که سبب خشیت می شود این علم اصطلاحی نیست، بلکه مراد یک فهم طبیعی و الهی است که سبب نورانیت دل شود.

پیام ها:

۱- بهشت جسم، باغ و نهر و بهشت روح، رضای خداوند است. جَنَّاتٌ عَدْنٌ ...

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ

۲- خشیت الهی، سرچشمه عمل به دستورات الهی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا»

ص: ۵۵۹

۱- ۱. فاطر، ۲۸.

۲- ۲. جاثیه، ۲۳.

الصَّالِحَاتِ ... جَزَاؤُهُمْ ... جَنَّاتُ ... ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ»

۳- جاودانگی بهشت برای مؤمنان قطعی است. (کلمات «عَدْنِ»، «خَالِدِينَ» و «أَبَدًا» همه بیانگر قطعی بودن خلود است.) جَنَّاتُ
عَدْنٍ ... خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۶۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (۱) وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (۲) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (۳) يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا (۴) بِإِنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا (۵) يَوْمَئِذٍ يُصْدِرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لَّيْرَؤًا أَعْمَالَهُمْ (۶) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (۷) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۸)

آن گاه که زمین به لرزش شدید خود لرزانده شود. و زمین بارهای سنگین خود را بیرون افکند. و انسان بگوید: زمین را چه شده است؟ (که اینگونه سخت می لرزد). در آن روز زمین خبرهای خود را بازگو کند. چرا که پروردگارت به آن وحی کرده است. در آن روز مردم به طور پراکنده (از قبرها) بیرون آیند تا کارهایشان به آنان نشان داده شود. پس هر کس به مقدار ذره ای کار نیک کرده باشد همان را ببیند. و هر کس هم وزن ذره ای کار بد کرده باشد آن را ببیند.

نکته ها:

مراد از «أَثْقَالَهَا» ، مردگان هستند که در قیامت، زمین آنها را بیرون می افکند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ» (۱)

ص: ۵۶۲

حضور مردم در قیامت بطور پراکنده است. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «أَشْتَاتًا» ، «كَانَهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرًا» (۱)، «كَانُوا مِنَ الْمَبْثُوثِ» (۲) حضور متفرق مردم در قیامت یا به خاطر آن است که هر کس همراه رهبری که در دنیا انتخاب کرده، می باشد یا آنکه خوبان و بدان از یکدیگر جدا می شوند.

با اراده خدا در قیامت، جمادات نیز به سخن می آیند، نه فقط زمین، بلکه اعضای بدن انسان علیه او گواهی می دهند. «وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ» (۳)

در روایات آمده است که در مکان های مختلف نماز بخوانید، زیرا آن مکان در قیامت برای شما شهادت می دهد. (۴)

در روایت دیگری آمده است که در بیابانها نیز اذان بگویید، زیرا به هر سنگ و کلوخی که صدای شما برسد، گواه قیامت شماست.

حضرت علی علیه السلام پس از آنکه بیت المال را تقسیم می کرد، دو رکعت نماز می خواند و به زمین خطاب می کرد: «اشهدی انی ملتتک بحق و فرغتک بحق» (۵) ای زمین گواهی بده که من تو را از بیت المال بر اساس حق پر کردم و سپس بر اساس حق خالی کردم.

در روایات است که نحوه خیر دادن زمین این گونه است که می گوید: فلانی در فلان زمان فلان عمل را روی من انجام داد. (۶)

«مِنْ ثِقَالٍ» از «ثقیل» به معنای میزان سنگینی است و کلمه «ذَرَّةٌ» یا به معنای کوچک ترین مورچه است و یا به معنای ذرات سبک پراکنده در هوا. البته امروز به اتم نیز ذره می گویند.

ص: ۵۶۳

۱-۱. قمر، ۷.

۲-۲. قارعه، ۴.

۳-۳. فصلت، ۲۱.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. لئالی الاخبار، ج ۵، ص ۷۹.

۶-۶. تفسیر نورالثقلین.

ولی به هر حال مراد از آن کوچک ترین واحد وزن است.

در روایات می خوانیم: مرد عربی وارد مسجد پیامبر اکرم شد و گفت: «علمنی بما علمک الله» از آنچه خدا به تو یاد داده مرا یاد بده! حضرت شخصی را مأمور آموزش قرآن به او کردند.

معلم برای او سوره إِذَا زُلْزِلَتْ... را خواند، همین که به آیه فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ أُوقِيَةٍ... رسید، مرد عرب گفت: «کفانی» مرا بس است و سپس رفت. پیامبر فرمود: «رجع فقیها» (۱)

در سوره لقمان نیز، لقمان به فرزندش می فرماید: اگر به اندازه وزن خردلی عمل نیک یا بد داشته باشی، در دل سنگ یا در اوج آسمان یا در زمین باشد، خداوند در قیامت برای حساب می آورد. «يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» (۲)

گواهی و شهادت زمین در قیامت، بیانگر آن است که در همین حال، زمین آگاهانه کارهای ما را درک می کند و در آن روز با فرمان و وحی الهی بازگو می کند.

جناب آقای حسان در دیوان خود، آیات سوره زلزال را این گونه به نظم در آورده است:

این زمین در آن زمان پر بلا

ناگهان چون زلزلت زلزالتها

از درونش اخرجت ائقالتها

با تعجب قال الانسان مالها

مردگان خیزند بر پا کلهم

تا همه مردم یروا اعمالهم

هر که آرد ذرّه خیراً یره

یا که آرد ذرّه شرّاً یره

آن زمان خورشید تابان کورت

کوههای سخت و سنگین سیرت

آبها در کام دریا سجرت

آتش دوزخ به شدت سَعَت

چون در آن هنگام جَنّت ازلفت

خود بداند هر کسی ما احضرت

اضافه شدن زلزله به زمین «زلزالتها» هم رمز عظمت زلزله است و هم رمز گستردگی آن در تمام زمین. در اولین آیه سوره حج نیز عظمت این زلزله مطرح شده است: «إِنَّ زَلْزَلَهُ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» در خطبه ۱۵۷ نهج البلاغه نیز می خوانیم: «عباد الله احذروا یوما تفحص فیہ الاعمال و یکثر فیہ الزلزال و تشیب فیہ الاطفال» بندگان خدا! بترسید از روزی که در آن، تمام اعمال بررسی شود، زلزله ها زیاد می شود و کودکان (به خاطر طولانی بودن یا سختی آن روز) پیر می شوند.

ص: ۵۶۴

۱-۱. تفاسیر نمونه و نورالثقلین.

۲-۲. لقمان، ۱۶.

۱- زلزله بزرگ زمین در آستانه قیامت، امری قطعی و حتمی است. «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا» (کلمه اذا در موردی بکار می رود که امر قطعی باشد)

۲- معاد جسمانی است. (جسم انسانها در زمین دفن شده که در قیامت خارج می شود، نه روح آنها) «أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا»

۳- قیامت روز تحریر انسان است. «قَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا»

۴- هستی شعور دارد. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا»

۵- زمین از گواهان قیامت است. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا»

۶- در قیامت راه هرگونه انکار بسته است. «لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ»

۷- همه مردم در دادگاه عدل الهی یکسان اند. فَمَنْ يَعْمَلْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۸- کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل است. فَمَنْ يَعْمَلْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۹- عمل هر چه هم کوچک باشد، حساب و کتاب دارد. لذا نه گناهان را کوچک شمیرید و نه عبادات را. «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ»

۱۰- تجسم و دیدن عمل در آن روز خود عذاب یا لذت است. «يَرَهُ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿٦﴾ وَ إِنَّهُ عَلِيمٌ ذَلِكُمْ لَشَهِيدٌ ﴿٧﴾ وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رَمَلًا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ﴿١١﴾

(۱) سوگند به اسبان دونده که (در میدان جهاد) نفسشان به شماره افتاد. (۲) و (به هنگام تاختن، از برخورد نعل اسبان با سنگ های بیابان) به شدت برق افروزند.

(۳) و صبحگاهان بر دشمن هجوم برند. (۴) و گرد و غبار برانگیزند. (۵) و در میان معرکه و جمع دشمنان در آمده اند. (۶) همانا انسان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس است. (۷) و بی شک بر این (ناسپاسی) گواه است. (۸) و همانا او علاقه شدیدی به مال دارد. (۹) آیا انسان نمی داند که وقتی آنچه در گورهاست برانگیخته شود. (۱۰) و آنچه در سینه هاست فاش شود. (۱۱) همانا خداوند در آن روز به کارشان آگاه است.

نکته ها:

«عدو» به معنای تجاوز است. چون دويدن، تجاوز از حد حرکت عادی است، به آن «عدو»

گفته می شود. «ضَبِحَ» به معنای صدای نفس اسب است. «قَدَحَ» به معنای خروج آتش از سنگ چخماق، «المَغِيرَاتُ» از «اِغَارَهُ» به معنای تاختن سریع، «صُبْحًا» کنایه از غافلگیر کردن دشمن و پنهان کردن زمان هجوم است.

«أَثْرُنَ» از «اِثَارَهُ» به معنای منتشر ساختن، «نَقَعَ» به معنای غبار و «كَنُودَ» به معنای کفور است.

در کلمه «بُعْثِرَ» معنای بعث و اشاره نهفته است یعنی بیرون کشیدن و زیرو رو کردن.

«حُصِّلَ» به معنای استخراج مغز از پوسته و متمایز شدن خصلت های نیک و بد در آن روز از یکدیگر است.

قرآن در برخی آیات، انسان را به خاطر برخی صفات، مورد سرزنش قرار داده و او را «ظُلُومًا جَهُولًا» (۱) (ستمگر و نادان)، «هَلُوعًا» (۲) (حریص)، «يُؤَسَّأً» (۳) (ناامید)، «كَفُورًا» (۴) (ناسپاس)، «جَزُوعًا» (۵) (بی صبر)، «مَنُوعًا» (۶) (بخیل) خوانده است. ولی از سوی دیگر درباره انسان می فرماید: «كَرَّمْنَا» (۷) (گرامی داشتیم)، «فَضَّلْنَا» (۸) (برتری دادیم)، «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۹) (بهترین قوام را به او دادیم)، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۱۰) (روح الهی در او دمیدیم) و این دوگانگی به خاطر آن است که در انسان دو نوع عامل حرکت وجود دارد: یکی عقل و یکی غریزه. اگر در مسیر بندگی خدا و تربیت اولیای خدا قرار گیرد، به گونه ای است و اگر در مسیر هوسها و طاغوت ها و وسوسه ها قرار گیرد، به گونه دیگر.

در قرآن از علاقه شدید و حریصانه به مال دنیا که سبب فراموش کردن آخرت و محرومان شود، انتقاد شده است. «إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»

قرآن از مال دنیا به «خیر» تعبیر کرده است: «لِحُبِّ الْخَيْرِ» تا بفهماند مال باید از راه خیر بدست آید و در راه خیر با نیت خیر و با شیوه خیر مصرف گردد.

ص: ۵۶۹

۱-۱. احزاب، ۷۲.

۲-۲. معارج، ۱۹.

۳-۳. اسراء، ۸۳.

۴-۴. اسراء، ۶۷.

۵-۵. معارج، ۲۰.

۶-۶. معارج، ۲۱.

۷-۷. اسراء، ۷۰.

۸-۸. اسراء، ۷۰.

۹-۹. تین، ۴.

۱۰-۱۰. حجر، ۲۹.

۱- جهاد و دفاع به قدری ارزش دارد که خداوند به نفس اسب های زیر پای جهادگران سوگند یاد می کند. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۲- مسلمانان باید اسب سوار و چابک باشند. (در سوگند به نفس اسب، نوعی تشویق به اسب سواری هدفدار است.) «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۳- اسبان در راه خدا می دونند، ولی انسان در برابر خدا سرسختی می کند.

وَ الْعَادِيَاتِ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

۴- در جهاد با دشمن، سرعت عمل یک ارزش است. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۵- هنگام غفلت دشمن برای حمله استفاده کنید. «فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا»

۶- دشمن را چنان غافلگیر کنید که ناگاه در وسط آنان باشید تا فرصت مقابله با شما را نداشته باشند. «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا»

۷- ناسپاسی و مال دوستی انسان را در برابر جبهه حق قرار می دهد. «وَ الْعَادِيَاتِ ...

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ... لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ

۸- شهدای جبهه ها و امدادهای الهی را فراموش نکنید. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

۹- پیروزی و امتیث انسان را مغرور می کند، هشدار لازم است. «لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

۱۰- وجدان انسان آگاه است؛ حتی در مواردی که عذر و بهانه می آورد خود می داند که چه کاره است. «وَ إِنَّهُ عَلِيٌّ ذَلِكَ لَشَهِيدٌ»

۱۱- در فرهنگ اسلامی، ثروت و مال خیر است. «إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»

۱۲- علاقه به مال، امری فطری است، آنچه مذموم است علاقه افراطی است که انسان از یک سو دست به هر نوع درآمندی می زند و از سوی دیگر حقوق واجب الهی را نمی پردازد. «لَشَدِيدٌ»

۱۳- معاد جسمانی است زیرا سخن از قبر است. «بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ» (در آیه ای

دیگر می فرماید: «يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ» (۱)

۱۴- یاد قیامت، عامل هشدار به ناسپاسان و مال پرستان است. «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ مَا فِي الْقُبُورِ»

۱۵- روز قیامت اسرار درونی کشف و حسابرسی خواهد شد. «حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ»

۱۶- خداوند بر افکار و اعمال ما آگاهی کامل دارد. («خبیر» به معنای آگاهی از ظاهر و باطن است) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ ... لَخَبِيرٌ

۱۷- خداوند در دنیا نیز به امور مردم آگاه است، اما در قیامت، این خبیر بودن برای همه ظاهر می شود. «يَوْمَئِذٍ»

۱۸- چون خداوند خبیر است، حسابرسی او نیز دقیق است. «يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ»

۱۹- انسان در برابر دیگران این همه سرکشی ندارد، کفر و ناسپاسی شدید انسان تنها در برابر پروردگارش است. «لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۷۱

۱- ۱. حج، ۷.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الْقَارِعَةُ «۱» مَا الْقَارِعَةُ «۲» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ «۳» يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ «۴» وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ «۵» فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ «۶» فَهُوَ فِي عِيشِهِ رَاضِيَةً «۷» وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ «۸» فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ «۹» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا هِيَةٌ «۱۰» نَارٌ حَامِيَةٌ «۱۱»

(۱) حادثه کوبنده. (۲) آن حادثه کوبنده چیست؟ (۳) و تو چه دانی آن حادثه کوبنده چیست؟ (۴) روزی که مردم مانند پروانه ها پراکنده باشند. (۵) و کوهها مانند پشم رنگارنگ زده شده. (۶) پس هر کس کفه های (عمل خیرش در) ترازویش سنگین باشد، (۷) پس او در زندگی رضایت بخشی است. (۸) ولی هر کس کفه های (کار خیرش در) ترازویش سبک باشد، (۹) پس در آغوش آتش است. (۱۰) و تو چه دانی آن چیست؟ (۱۱) آتشی سوزان.

نکته ها:

«قارعه» از «قرع» به معنای کوبیدن چیزی بر چیزی است. یکی از نام های قیامت، «قارعه» است، زیرا با صیحه ی کوبنده آغاز می شود و عذاب آن کوبنده است.

در روایات می خوانیم: حضرت علی علیه السلام و فرزندان معصومش، میزان و معیار سنجش

شاید دلیل آنکه کلمه «موازین» به صورت جمع آمده، این باشد که کارهای گوناگون انسان با ابزارهای گوناگون سنجیده می شود و هر کار، میزان مخصوص به خود را دارد.

«موازین» جمع «میزان» به معنای وسیله سنجش است و روشن است که اعمال انسان، امری مادی و دارای وزن و جرم نیست که با ترازوهای معمولی سنجیده شود، بلکه هر دسته از اعمال انسان، معیار سنجش مخصوص به خود دارد.

مادر برای همه فرزندان، مأوی و پناهگاه است، اما در آنجا مادر و پناهگاه گروهی از انسان ها دوزخ است.

«هاویّه» از «هوی» به معنای سقوط است و دوزخ، محلّ سقوط گروهی است.

«حامیه» از «حمی» به معنای شدت حرارت است.

کوه های رنگارنگ در اثر قطعه قطعه شدن و خورد و خاک شدن، مثل پشم زده رنگارنگ می شوند. «كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» «منفوش» از «نفش» به معنای باز کردن و کشیدن پشم است تا آنجا که اجزای آن از هم بگسلد. (۲)

سبک و سنگینی مخصوص مادیات نیست. لذا به سخنان بی محتوی می گویند: سخن سبک. شاید مراد از «تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ» و «خَفَّتْ مَوَازِينُهُ» ارزش و کیفیت عمل باشد و شاید هم مراد، قلت و کثرت آن باشد.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از سبکی عمل، کم بودن عمل و مراد از سنگینی عمل، زیادی آن است. «قله الحساب و کثرته» (۳)

شخصی سلمان را تحقیر کرد که تو کیستی و چیستی؟ پاسخ داد: اول من و تو نطفه و آخر

ص: ۵۷۵

۱-۱. بحار الانوار، ج ۷، ص: ۲۵۲.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۳۶۳. به نقل راهنما.

من و تو مردار است. این دنیاست، اما در قیامت، «من ثقلت موازینهُ فهو الکریم و من خفت موازینهُ فهو لئیم» (۱) هر کس میزان او سنگین باشد، تکریم می شود و هر کس سبک باشد، تحقیر و ملامت خواهد شد.

پیام ها:

۱- قیامت، کوبنده مستکبران و روحیه های متکبرانه است. «الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ»

۲- قیامت فراتر از فکر بشر است. حتی پیامبر بدون بیان الهی از آن خبر ندارد. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ»

۳- قیامت روز تحیر و سرگردانی بشر است. «كَالْفُرَّاشِ الْمَبْتُوثِ»

۴- بهشت را به بها دهند نه بهانه. «مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۵- زندگی سراسر شاد، مخصوص قیامت است. زیرا در دنیا در کنار کامیابی ها، دغدغه بیماری، سرقت، حسادت، از دست دادن و گذرا بودن هست. «عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۶- رضایت از زندگی، از نشانه های جامعه بهشتی است. «فَهُوَ فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۷- مبنای کیفر و پاداش، عمل است که با ترازوی عدل سنجیده می شود. ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ... خَفَّتْ مَوَازِينُهُ

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۷۶

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

(۱) فزون طلبی (و تفاخر) شما را سرگرم کرد. (۲) تا آنجا که به زیارت مقبره ها رفتید. (۳) چنین نیست (که می پندارید) به زودی خواهید فهمید.

(۴) باز چنین نیست (که می پندارید)، در آینده خواهید دانست. (۵) چنین نیست (که می پندارید)، اگر شما (به آخرت) علم یقینی داشتید. (۶) قطعاً دوزخ را می دیدید. (۷) سپس آن را با عین یقین می دیدید. (۸) سپس در آن روز از نعمت ها سؤال خواهید شد.

نکته ها:

«تکاثر» از «کثرت» به معنای فزون طلبی و فخرفروشی به دیگران به واسطه کثرت اموال و اولاد است.

تکاثر در شرک و چند خدایی. «أَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۱) حضرت یوسف به هم زندانی های خود که مشرک بودند، گفت: آیا ارباب متفرق بهتر است یا خداوند یکتای قهار؟

تکاثر در غذا. بنی اسرائیل می گفتند: ما بر یک نوع غذا صبر نداریم «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» ما خوردنی های دیگر همچون پیاز و سیر و عدس و خیار می خواهیم. «فَتَأْتِيهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا» (۲)

تکاثر در عمر. چنان که بعضی دوست دارند هزار سال عمر کنند. «يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» (۳)

تکاثر در مال. قرآن می فرماید: برخی افراد به دنبال جمع مال و شمارش آن هستند. «الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ» (۴)

تکاثر در مسکن. قرآن در مقام سرزنش بعضی می فرماید: در دامنه هر کوهی ساختمان های بلند بنا می کنید. «أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ» (۵)

تکاثر در شهوت. اسلام برای مسئله جنسی، راه ازدواج را تجویز کرده و بهره گیری از همسر را بدون ملامت شمرده: «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ» (۶) و ارضای شهوت از غیر راه ازدواج را تجاوز دانسته است. «فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ» (۷)

«الْهَآكِمُ» از «لهو» به معنای سرگرم شدن به امور جزئی و ناچیز است که انسان را از اهداف بلند باز دارد.

«زُرْتُمْ» از زیارت و «مقابر» جمع مقبره است.

میان دو قبیله بر سر تعداد نفرات گفتگو شد، تصمیم گرفتند سرشماری کنند بعد از زنده ها

ص: ۵۷۹

۱-۱. یوسف، ۲۹.

۲-۲. بقره، ۶۱.

۳-۳. بقره، ۹۶.

۴-۴. همزه، ۲.

۵-۵. شعراء، ۱۲۸.

۶-۶. مؤمنون، ۶.

۷-۷. مؤمنون، ۷.

به قبرستان رفتند تا آمار مردگان را نیز به حساب آورند.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۲۲۱ نهج البلاغه، بعد از تلاوت این سوره مطالبی دارند که ابن ابی الحدید در شرح آن می گوید: در طول پنجاه سال، بیش از هزار بار این خطبه را خوانده ام و عظمت این خطبه به قدری است که سزاوار است بهترین گویندگان عرب جمع شوند و این خطبه برایشان تلاوت شود و همه به سجده افتند، همانگونه که هنگام تلاوت بعضی از آیات قرآن، همه به سجده می افتند. (۱) ما دو جمله از آن خطبه را در اینجا بازگو می کنیم:

«آبائهم یفخرون» آیا به مقبره پدرانشان افتخار می کنند؟

«ام بعدید الهلکی یتکاثرون» یا به تعداد معدومین فزون طلبی می کنند؟

«اجساد خرت و حرکات سکنت» آنان جسدهایی بودند که متلاشی شدند و متحرک هایی بودند که ساکن شدند.

«و لئن یكونوا عبرا احق من ان یكونا مفتخرا» آن جسدها سزاوارترند که سبب عبرت شوند تا مایه افتخار.

از حضرت علی علیه السلام حدیثی نقل شده که فرمودند: اولین «سَوْفَ تَعْلَمُونَ» مربوط به عذاب قبر است و دومی مربوط به عذاب آخرت. (۲)

یقین، باور قلبی است که عمیق تر از دانستن است. مثلاً همه مردم می دانند که مرده کاری به کسی ندارد ولی حاضر نیستند در کنار مرده بخوابند، ولی مرده شور در کنار مرده به راحتی می خوابد، زیرا مردم فقط می دانند ولی مرده شور باور کرده و به یقین رسیده است. راه بدست آوردن یقین عمل به دستورات الهی است، همانگونه که مرده شور در اثر تکرار عمل به این باور رسیده است.

بر اساس روایات، نشانه یقین، توکل بر خداوند و تسلیم او شدن و راضی بودن به مقدرات او و واگذاری امور به اوست. (۳)

یقین درجاتی دارد که دو مرحله اش در این سوره آمده و مرحله دیگرش در آیه ۹۵ سوره

ص: ۵۸۰

۱-۱. شرح ابن ابی الحدید، ج ۱۱، ص ۱۵۳.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۷۰، ص ۱۳۸.

واقعه آمده است. مراحل یقین عبارتند از: علم یقین، حق یقین و عین یقین. انسان، گاهی از دیدن دود پی به آتش می برد که این علم یقین است، گاهی خود آتش را می بیند که عین یقین است و گاهی دستی بر آتش می نهد و سوزندگی آن را احساس می کند که حق یقین است.

مراد از دیدن آتش در «لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»، یا دیدن آن در قیامت است و یا دیدن آن با چشم برزخی و مکاشفه در همین دنیا که این معنا با یقین سازگارتر است.

بر اساس احادیث، مراد از نعمتی که در قیامت مورد سوال قرار می گیرد، آب و نان نیست، که بر خداوند قبیح است از این امور سؤال کند. بلکه مراد نعمت ولایت و رهبری معصوم است (۱) امام رضا علیه السلام فرمود: سؤال از آب و نان و... از مردم قبیح است تا چه رسد به خداوند، بنابراین مراد از سؤال از نعمت، همان نعمت رهبری معصوم است. (۲)

تکثیر تنها در آمار و نفقات جمعیت نیست، بلکه گاهی در ثروت و فرزند است. «وَ تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۳) و لذا در قرآن سفارش شده که مال و فرزند شما را سرگرم نکند.

«لَا تُهْلِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ» (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دنبال تلاوت این سوره فرمودند: «تکثیر الاموال جمعها من غیر حقها و منعها من حقها و سدها فی الاوعیه» (۵) گردآوری اموال از راه نامشروع و پرداختن حقوق واجب آنها و نگهداری آنها در صندوق ها تکثیر است.

در شعری منسوب به حضرت علی علیه السلام آمده است:

یا من بدنیاه اشتغل

قد غرّه طول الامل

الموت یأتی بغته

والقبر صندوق العمل

ص: ۵۸۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. عیون الاخبار، ج ۲، ص ۱۲۹.

۳-۳. حدید، ۲۰.

۴-۴. منافقون، ۹.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

- ۱- فزون طلبی و فخرفروشی انسان را به کارهای بیهوده و عبث می کشاند. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ»
- ۲- فزون طلبی، عامل غفلت از حساب قیامت است. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ - لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»
- ۳- دامنه فزون طلبی تا شمارش مردگان پیش می رود. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»
- ۴- بی خبری از احوال قیامت، انسان را به انحراف می کشاند. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ ... كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ»
- ۵- در برابر افکار و رفتار انحرافی باید هشدار را تکرار کرد. «كَلَّا - ثُمَّ كَلَّا - كَلَّا»
- ۶- از طریق ایمان و یقین انسان می تواند آینده را ببیند. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»
- ۷- در فرهنگ جاهلی، کمیت و جمعیت، تا آنجا ارزش دارد که حتی مردگان را در شمارش به حساب می آورند. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»
- ۸- تکاثر و تفاخر، کیفر سختی دارد. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ ... لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»
- ۹- عاقبت اندیشی مانع فخر فروشی است. «كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ...»
- ۱۰- باید برای رسیدن به یقین و شناخت حقایق تلاش کرد تا از خطرات قیامت در امان بود. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»
- ۱۱- کسانی که به دنیا سرگرم هستند، هرگز به درجه یقین نمی رسند. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ» (کلمه لو در موارد نشدنی بکار می رود).
- ۱۲- ایمان و یقین، درجاتی دارد. «عِلْمَ الْيَقِينِ ... عَيْنَ الْيَقِينِ»
- ۱۳- حساب قیامت بر اساس امکاناتی است که خداوند به هر کس داده است و لذا هر کس متفاوت از دیگری است. «لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»
«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

به روزگار سوگند. همانا انسان در خسارت است. مگر آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده و یکدیگر را به حق و استقامت سفارش می کنند.

نکته ها:

در صدر اسلام، مسلمانان هنگام خدا حافظی و جدا شدن از یکدیگر این سوره را تلاوت می کردند. (۱)

خداوند در قرآن، به همه مقاطع زمانی سوگند یاد کرده است. فجر: «وَ الْفَجْرِ» (۲)، صبح:

«وَ الصُّبْحِ» (۳)، روز: «وَ النَّهَارِ» (۴)، شب: «وَ اللَّيْلِ» (۵)، چاشت: «وَ الضُّحَى» (۶)، سحر:

«وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ» (۷) عصر: «وَ الْعَصْرِ» گر چه به سحر چند بار سوگند یاد کرده است.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که منظور، عصر خروج حضرت مهدی علیه السلام است. (۸)

بعضی مراد از عصر را عصر ظهور اسلام گرفته اند. بعضی عصر را به معنای لغوی آن یعنی فشار گرفته اند، زیرا که فشارها سبب غفلت زدائی و تلاش و ابتکار انسان هاست. بعضی مراد

ص: ۵۸۴

۱-۱. تفاسیر نمونه و در المنثور.

۲-۲. فجر، ۱.

۳-۳. تکویر، ۱۸.

۴-۴. لیل، ۲.

۵-۵. لیل، ۱.

۶-۶. ضحی، ۱.

۷-۷. مدثر، ۳۳.

از عصر را عصاره هستی یعنی انسان کامل گرفته اند و بعضی آن را هنگام نماز عصر دانسته اند. (۱)

خسارت در مال قابل جبران است، اما خسارت در انسانیت، بالاترین خسارتهاست. «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ» (۲)

سفارش دیگران به حق، ممکن است عوارض تلخی داشته باشد که باید با صبر و استقامت به استقبال آن رفت. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

فخر رازی می گوید: انسان در دنیا مانند یخ فروشی است که هر لحظه سرمایه اش آب می شود و باید هرچه زودتر آن را بفروشد و گرنه خسارت کرده است. (۳)

با اینکه سفارش به حق و صبر جزء اعمال صالح است ولی به خاطر اهمیت جداگانه بیان شده اند. همانگونه که صبر و استقامت نیز حق است و «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ» شامل آن می شود ولی به خاطر اهمیت صبر جداگانه آمده است. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

قرآن در آیه ای دیگر فضل و رحمت الهی را عامل دوری از خسارت شمرده و می فرماید:

«فَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۴) بنابراین ایمان و عمل صالح و توأسی به حق، در سایه فضل و رحمت الهی حاصل می شود و انسان بدون لطف خداوند، نه هدایت می شود که به ایمان برسد و نه اهل عمل صالح می گردد.

بازار دنیا

نگاه اجمالی به آیات قرآن ما را به این نکته اساسی می رساند که دنیا بازار است و تمام مردم عمر و توان و استعداد خودشان را در آن عرضه می کنند و فروش جنس در این بازار اجباری است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «نفس المرء خطاه الی اجله» (۵) یعنی نفس کشیدن انسان گامی به سوی مرگ است. پس انسان الزاماً سرمایه عمر را هر لحظه از دست می دهد و ما نمی توانیم از رفتن عمر و توان خود جلوگیری کنیم. بخواهیم یا نخواهیم توان و زمان ما از

ص: ۵۸۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. زمر، ۱۵.

۳-۳. تفسیر کبیر.

۴-۴. بقره، ۶۴.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۷۴.

دست ما می رود. لذا در این بازار آنچه مهم است انتخاب مشتری است. افرادی با خدا معامله می کنند و هر چه دارند در طبق اخلاص گذاشته و در راه او و برای رضای او گام بر می دارند این افراد، عمر فانی را باقی کرده و دنیا را با بهشت و رضوان الهی معامله می کنند.

این دسته برندگان واقعی هستند، زیرا اولاً خریدار آنها خداوندی است که تمام هستی از اوست.

ثانیاً اجناس ناچیز را هم می خرد. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۱)

ثالثاً گران می خرد و بهای او بهشت ابدی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۲)

رابعاً اگر به دنبال انجام کار خوب و بدیم اما موفق به عمل نشدیم باز هم پاداش می دهد.

«لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۳) یعنی اگر کسی سعی کرد گرچه عملی صورت نگرفت کامیاب می شود.

خامساً پاداش را چند برابر می دهد. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً» (۴) به قول قرآن تا هفتصد برابر پاداش می دهد و پاداش انفاق های نیک مثل دانه ای است که هفت خوشه از آن بروید و در هر خوشه صد دانه باشد.

اما کسانی که در این بازار، عمر خود را به هوسهای خود یا دیگران بفروشنند و به فکر رضای خداوند نباشند، خسارتی سنگین کرده اند که قرآن چنین تعبیراتی در مورد آنها دارد:

تجارت بد انجام داده اند. «بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ» (۵)

تجارتشان سود ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۶)

زیان کردند. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۷)

زیان آشکار کردند. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۸)

در زیان غرق شدند. «لَفِي خُسْرٍ» (۹)

در دید این گروه، زرننگ و زیرک کسی است که بتواند با هر کار و کلام و شیوه ای، خواه حق و

ص: ۵۸۶

۱-۱. زلزال، ۷.

۲-۲. آل عمران، ۱۵.

۳-۳. نجم، ۳۹.

۴-۴. آل عمران، ۱۳۰.

۵-۵. بقره، ۹۰.

۶-۶. بقره، ۱۶.

۷-۷. اعراف، ۵۳.

۸-۸. نساء، ۱۱۹.

۹-۹. عصر، ۲.

خواه باطل، زندگی مرفهی برای خود درست کند و در جامعه شهرت و محبوبیتی یا مقام و مدالی کسب کند و در غیر این صورت به او لقب باخته، عقب افتاده و بدبخت می دهند.

اما در فرهنگ اسلامی، زیرک کسی است که از نفس خود حساب بکشد و آن را رها نکند، برای زندگی ابدی کار کند و هر روزش بهتر از دیروزش باشد. از مرگ غافل نباشد و به جای هرزگی و حرص و ستم به سراغ تقوا و قناعت و عدالت برود.

امام هادی علیه السلام فرمودند: «الدنيا سوق ربح قوم و خسر آخرون» دنیا بازاری است که گروهی سود بردند و گروهی زیانکار شدند. (۱)

پیام ها:

۱- دوران تاریخ بشر، ارزش دارد و خداوند به آن سوگند یاد کرده است. پس از عبرت های آن پند بگیریم. «وَالْعَصْرِ»

۲- انسان از هر سو در خسارت است. «لَفِي خُسْرٍ»

۳- انسان مطلق که در مدار تربیت انبیا نباشد، در حال خسارت است. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»

۴- تنها راه جلوگیری از خسارت، ایمان و عمل است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۵- به فکر خود بودن کافی نیست. مؤمن در فکر رشد و تعالی دیگران است.

«تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»

۶- سفارش به صبر به همان اندازه لازم است که سفارش به حق. «بِالْحَقِّ - بِالصَّبْرِ»

۷- ایمان بر عمل مقدم است، چنانکه خودسازی بر جامعه سازی مقدم است.

آمَنُوا وَعَمِلُوا ... وَ تَوَاصَوْا

۸- بدون ایمان و عمل و صالح و سفارش دیگران به حق و صبر، خسارت انسان بسیار بزرگ است. «لَفِي خُسْرٍ» (نکره بودن «خُسْرٍ» و تنوین آن نشانه عظمت خسارت است.)

ص: ۵۸۷

۹- اقامه ی حق به استقامت نیاز دارد. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

۱۰- جامعه زمانی اصلاح می شود که همه مردم در امر به معروف و نهی از منکر مشارکت داشته باشند. هم پند دهند و هم پند پذیرند. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ» (کلمه «تَوَاصَوْا» برای کار طرفینی است)

۱۱- نجات از خسارت زمانی است که انسان در صدد انجام تمام کارهای نیک باشد گرچه موفق به انجام آنها نشود. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (کلمه «الصَّالِحَاتِ» به صورت جمع محلی به الف و لام آمده است)

۱۲- ایمان باید جامع باشد نه جزئی. ایمان به همه اجزا دین، نه فقط برخی از آن.

«إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» (ایمان، مطلق آمده است تا شامل تمام مقدسات شود.)

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۸۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَيَلُّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ (۱) الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَ عَيْدَةً (۲) يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ (۳) كَلَّا لِيُتَبَذَّنَ فِي الْحُطَمَةِ (۴) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ (۵) نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ (۶) الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْنَدَةِ (۷) إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ (۸) فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (۹)

(۱) وای بر هر عیب جوی طعنه زن. (۲) آنکه مالی جمع کرد و شماره اش کرد. (۳) او خیال می کند که اموالش او را جاودان ساخته است. (۴) چنین نیست (که می پندارد) قطعاً او در (آتش) شکننده ای افکنده شود. (۵) و تو چه دانی که (آتش) خورد کننده چیست؟ (۶) آتش افروخته الهی، (۷) که بر دلها راه یابد. (۸) آن آتش بر آنان فرو بسته شده (و راه گریزی از آن نیست). (۹) در ستونهایی بلند و کشیده.

نکته ها:

«هُمَزَةٌ» از «همز» به معنای عیب جویی از طریق چشم و ابرو و اشاره است. «لمز» به معنای عیب جویی با زبان است. حرف (ه) در پایان این دو کلمه برای مبالغه است، نظیر «ضحکه» به معنای کسی که زیاد می خندد.

«حطمه» به معنای خورد کردن و شکستن کامل است. «مُؤَصَّدَةٌ» به حفره ای گفته می شود که در کوه ایجاد کنند و درب آن را محکم ببندند.

منظور از «عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ» (ستون های بلند و کشیده)، یا میخ های بلندی است که اهل عذاب

را با آن میخکوب و زندانی می کنند و یا شعله های عظیم آتش که همچون ستون های بلند، کشیده است.

در لسان قرآن اگر بعد از توجه به خدا به سراغ مال رفتید ارزش است، قُضِيَ يَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا ... (۱) ولی اگر به جای یاد خدا به سراغ مال رفتید مورد انتقاد است. وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا ... (۲)

عیب جویی و طعنه به هر نحو و شکل ممنوع و حرام است. غیابی یا حضوری، با زبان یا اشاره، شوخی یا جدی، کوچک یا بزرگ مربوط به کار و صنعت یا آفرینش طبیعت.

برخی افراد از شمارش اموال خود، به رخ کشیدن آن و سرگرم شدن به آن لذت می بردند و گمان می کنند این ثروت همیشگی است و آنها را برای همیشه در دنیا نگه می دارد و دیگر بیماری و مرگ به سراغ آنها نمی آید. قرآن این دیدگاه را مذمت کرده و می فرماید: این نگاه به دنیا، انسان را دوزخی می کند. و گرنه داشتن مال دنیا و بهره بردن از آن مذمتی ندارد.

چون آخر این سوره کیفر اهل نیش و زخم زبان را دوزخ سرپوشیده و در بسته دانسته و این نوع عذاب برای کافران است، پس به نظر می رسد که سوره مربوط به کسانی است که پیامبران الهی را مسخره می کنند.

پیام ها:

- ۱- یکی از آفات و خطرات ثروت اندوزی، تحقیر دیگران است. هُمَزَهُ لُْمَزَهُ ... جَمَعَ مَالًا وَ عَدَدَهُ
- ۲- مسائل اخلاقی جزء دین است و انسان مؤمن، باید زبان و نگاه خود را کنترل کند. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّْمَزَةٍ»
- ۳- مراقب باشیم فریب دنیا را نخوریم و به مال دنیا مغرور نشویم. «يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ»
- ۴- آنان که به جای انفاق مال، در فکر جمع و احتکار اموال هستند، منتظر عذاب

ص: ۵۹۱

۱-۱. جمعه، ۱۰.

۲-۲. جمعه، ۱۱.

خورد کننده قیامت باشند. جَمَعَ مَالًا وَ عَدَّدَهُ ... لِيُتَبَدَّنَ فِي الْحُطَمَةِ

۵- نیش زبان و طعنه زدن، از گناهان کبیره است، زیرا درباره آن وعده عذاب آمده است. وَيَلُّ لِكُلِّ هَمَزَةٍ لُْمَزَةٍ ... لِيُتَبَدَّنَ فِي الْحُطَمَةِ

۶- آتشی که خدا بیفروزد، نه فقط بر جسم، بلکه بر جان و دل مجرمان نفوذ می کند. «نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ الَّتِي تَطَّلُعُ عَلَيَّ الْأَفْتِدَةَ»

۷- فکر بشر از درک حقایق دوزخ و بهشت عاجز است. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ»

۸- ستون های بلند آتش، راه فرار را بر دوزخیان می بندد. «مُؤَصَّدَةٌ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ ﴿٢﴾ وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَزْمِيهِمْ بِحِجَارِهِ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

آیا ندیدی که پرودگارت با یاران فیل (کسانی که سوار فیل شده و برای انهدام مکه آمده بودند) چه کرد؟ آیا نیرنگشان را بی اثر نساخت؟ خداوند بر سر آنان پرندگان را فوج فوج فرستاد. که بر آنان سنگریزه هایی از گل سفت پرتاب کردند. پس آنان را مثل گاه خورد شده قرار داد.

نکته ها:

بر خلاف آنچه در میان مردم مشهور شده است، «أَبَابِيلَ» نام پرنده ای خاص نیست، بلکه به معنای دسته دسته و گروه گروه است. «طَيْرًا أَبَابِيلَ» یعنی پرندگان فوج فوج در دسته های پراکنده بر سر آنها فرود آمدند. کلمه «طَيْرًا» به معنای جنس پرندگان است، نه به معنای مفرد پرنده.

در شأن نزول این آیه می خوانیم: پادشاهی به نام ابرهه در یمن معبدی از سنگ مرمر ساخت و دستور داد مردم آن را زیارت و طواف کنند. مرد عربی به این معبد جسارت کرد. او لشکری فیل سوار را تا نزدیک مکه آورد تا به انتقام آن جسارت، کعبه را خراب کند.

خداوند نیز پرندگان را که در منقارشان سنگریزه ای داشتند به سوی آنان فرستاد. با بارش سنگریزه ها، لشکر ابرهه مانند کاه خورد شده به زمین ریختند و نابود شدند. آن سال را عام الفیل نامیدند و پیامبر اسلام نیز در همان سال به دنیا آمد. (۱)

اصحاب فیل هم خورد شدند، هم تحقیر. «كَعَصِفٍ مَّا كُولٍ» تشبیه به کاهی که خوراک حیوان شده یعنی سرگین، بدترین تحقیر است.

پیام ها:

۱- برای هشدار به مجرمان، از نمونه های پیش رو و نزدیک استفاده کنید.

(شهرت اصحاب فیل به قدری بوده که گویا جلو چشم است و نیازی به دلیل ندارد.) «أَلَمْ تَرَ»

۲- تاریخ را فراموش نکنید. «أَلَمْ تَرَ»

۳- کعبه قبل از اسلام نیز مقدس بوده و شکستن حرمت مقدسات کیفر دارد.

«كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ»

۴- قهر الهی نسبت به مجرمان، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَعَلَ رَبُّكَ»

۵- پرندگان مأموران خداوند هستند و شعور دارند. «أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ»

۶- اطلاع از طرح و نقشه دشمن و نقش بر آب کردن آن، مهم است. «يَجْعَلُ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ»

۷- دشمن از بزرگ ترین تجهیزات جنگی (همچون فیل) برای هجوم استفاده می کند، اما خداوند با استفاده از کوچک ترین حیوانات یعنی پرندگان آسمان، آنها را نابود می کند. بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ... طَيْرًا أَبَابِيلَ

ص: ۵۹۵

۱ - ۱). در سال ۱۳۵۸ شمسی، به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و اشغال سفارت آمریکا توسط دانشجویان مسلمان، آمریکا برای آزادی گروگان های خود و ساقط کردن رژیم اسلامی، تعدادی هواپیما و هلی کوپتر را به سوی ایران فرستاد اما به اراده خداوند شنهای کویر طبس چنان طوفانی ایجاد کردند که بخشی از هواپیماها زمین گیر شدند و خلبانان آنها سوختند و بخشی هم پا به فرار گذارده و منطقه را ترک کردند آنها را نابود کرد.

۸- دشمنان خدا هر چند مجهز باشند ناتوانند. بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ... كَعَصْفِ مَأْكُولٍ

۹- سخت ترین کیفر برای اهانت به مقدسات است. (اقوام دیگر که هلاک شدند هیچ کدام مثل کاه جویده نشدند، بلکه یا روی خاک افتادند یا در آب غرق شدند.) «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا إِلَافَ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِلَّا إِلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

برای الفت دادن قریش (به این سرزمین، سپاه فیل را نابود کردیم تا مقدمه ای برای ظهور اسلام باشد). الفت آنان در سفرهای زمستانی و تابستانی. پس (به شکرانه این نعمت) باید پرورگار این خانه را پرستش کنند. همان که آنان را از گرسنگی (و قحطی نجات داد و) سیرشان کرد و از ترس (دشمن) امانشان داد.

نکته ها:

برخی مفسران، این سوره را ادامه سوره قبل دانسته و به روایاتی استناد می کنند که جدا کردن آن دو را در نماز جایز نمی دانند. نظیر دو سوره ضحی و انشراح. اگر ابرهه پیروز می شد معاش قریش از هم می پاشید و به خاطر حفظ معاش قریش، خداوند اصحاب فیل را نابود کرد.

«رِحْلَةَ» پیمودن راه بر روی راحله و مرکب است. قریش سالی دو بار سفر تجاری داشتند، یکی در زمستان به منطقه یمن و یکی در تابستان به منطقه شام.

در برابر رسم جاهلیت که خونریزی و جنگ را ارزش می دانست، تکرار کلمه ایلاف و الفت، بیانگر لطف و رحمت الهی به قریش است.

سفرهای تجاری موجب رونق صادرات و واردات می شود و بهبود زندگی و تبادل فرهنگ را به دنبال دارد.

پس از انهدام اصحاب فیل، مردم برای اهل حرم، حریم خاص قائل بودند.

پیام ها:

۱- شکست دشمنان عامل همبستگی شماست. «فَجَعَلَهُمْ كَعَضِفٍ مَّا كُولٍ»

۲- وحدت و الفت میان اقشار جامعه، از نعمتهای الهی است. «لَا يَلَافُ قُرَيْشٍ»

۳- تا مسائل اقتصادی و امتیعی جامعه حل نشود، نمی توان آنان را به عبادت دعوت کرد. فَلْيَعْبُدُوا ... الَّذِي أَطْعَمَهُمْ ... وَ آمَنَهُمْ

۴- یکی از فلسفه های عبادت، شکر مُنعم است. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ»

۵- خداوند امور مکه و کعبه را تدبیر می کند. «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ»

۶- تأمین معیشت و امتیعی جامعه، باید در مسیر بندگی و عبادت خدا باشد.

فَلْيَعْبُدُوا ... الَّذِي أَطْعَمَهُمْ ... وَ آمَنَهُمْ

۷- گرسنگی و نیاز به غذا، ویژگی بشر است و تأمین این نیاز، نشانه لطف و رحمت خداوند است. «أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ»

۸- برقراری امتیعی و برطرف کردن عوامل ترس، کار خدایی است. «آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ»

۹- سفر برای کسب درآمد، مورد پذیرش اسلام است. «رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَ لَا يُحِضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ﴿٦﴾ وَ يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

(۱) آیا کسی که قیامت را انکار می کند دیده ای؟ (۲) او همان کسی است که یتیم را با خشونت می راند. (۳) و دیگران را بر اطعام مسکین تشویق نمی کند. (۴) پس وای به حال نمازگزاران. (۵) آنان که از نمازشان غافلند. (۶) آنان که پیوسته ریا می کنند. (۷) و از دادن زکات (و وسایل ضروری زندگی) باز می دارند.

نکته ها:

این سوره سیمای افراد منفی را معرفی می کند:

کسانی که نسبت به دین، دیدگاه منفی دارند. «يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ»

نسبت به یتیم و مسکین منفی هستند و آنان را طرد می کنند. «يَدْعُ الْيَتِيمَ وَ لَا يُحِضُّ»

در عبادت و نماز منفی هستند و اخلاص ندارند. «سَاهُونَ - يُرَاؤُونَ»

در خدمت به مردم منفی هستند. «يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ»

مراد از «دین» در اینجا روز قیامت است، مانند «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

«دع» راندن همراه با خشونت و «حض» تشویق و ترغیب دیگران است.

مراد از تکذیب دین و معاد در این سوره، تکذیب قلبی است، نه قولی؛ زیرا مخاطب

سوره، کسانی هستند که نماز می خوانند ولی نمازشان همراه با ریا و خودنمایی و سهو و غفلت است.

«معاون» از «معن» به معنای ابزار و وسایلی است که معمولاً همسایگان به یکدیگر عاریه می دهند تا آنکه نیازشان برطرف شود. مثل ظروف غذاخوری در مهمانی ها.

دین یک مجموعه به هم پیوسته است. نمازش از اطعام مسکین و رسیدگی به محرومین جدا نیست.

در روایات، «سَاهُونَ» به معنای سستی، ترک و ضایع کردن نماز آمده است. (۱)

حساب حضور در نماز جماعت، به خاطر حفظ شعائر الهی، از حساب ریا و خودنمایی به خاطر اهداف نفسانی جداست.

در حدیث می خوانیم: کسی که از دادن لوازم منزل خود به همسایگان دریغ ورزد، خدا روز قیامت لطف خود را نسبت به او دریغ خواهد کرد. (۲) البته در حدیث دیگری می خوانیم که پرسیدند: ما همسایگانی داریم که هرگاه وسائلی به آنان عاریه می دهیم، می شکنند یا خراب می کنند، آیا گناه است که به آنان ندهیم؟ حضرت فرمود: در این صورت مانعی ندارد. (۳)

در حدیث می خوانیم: هر کس به اوقات نماز بی اعتنائی کند و نماز را در اول وقت نخواند، ویل دارد. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمودند: معاون، شامل قرض الحسنه و هر کار نیک دربارہ دیگران و در اختیار قرار دادن وسائل خانه و از جمله زکات است. (۵)

سنگدلی انسان به جایی می رسد که:

نسبت به سخت ترین نوع فقر که مسکین است.

نسبت به ضروری ترین نیاز که خوراک است.

آن هم به مقدار مصرف نه ذخیره.

نه خود اقدامی می کند و نه دیگران را تشویق می کند.

ص: ۶۰۳

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۳، ص ۴۹۹.

ریا و سُمعه دو خطر و آفت بزرگ هستند که افراد مؤمن را تهدید می کند. ریا آن است که انسان کاری را برای دیدن مردم انجام دهد و سُمعه آن است که کاری را بجا آورد و هدفش آن باشد که کارش به گوش مردم برسد. این دو کار از نشانه های نفاق است. چنانکه قرآن درباره منافقان می فرماید: «إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَّابًا يَرَاؤُنَ النَّاسَ» (۱) چون به نماز می ایستند، نمازشان با کسالت و ریاکاری است، همان گونه که به دیگران کمک نمی کنند مگر در حال کراهت و نارضایتی. «وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ» (۲)

بر اساس روایات، ریاکار ظاهری زیبا و باطنی مریض دارد؛ در ظاهر اهل خشوع و تواضع است، ولی در باطن دست از گناه بر نمی دارد. او در ظاهر گوسفند و در باطن گرگ است. به جای آنکه از دنیا آخرت را بدست آورد، از آخرت به سراغ دنیا می رود و از پرده پوشی خداوند سوء استفاده کرده و گناه می کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: سخت ترین عذاب ها برای کسی است که مردم در او خیر ببینند در حالی که در او خیری نیست. فرشتگان اعمال برخی انسان ها را بالا می برند، ولی خطاب می رسد: هدفش خدا نبوده است، آن را برگردانید.

در فرهنگ اسلامی، ریا، نوعی شرک است و امام صادق علیه السلام درباره کسی که عمل نیکی انجام دهد، اما نه برای خدا، بلکه برای اینکه مردم بشنوند و او را ستایش کنند، فرمود: او مشرک است، سپس آیه «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۳) را تلاوت فرمود. (۴)

علامت ریاکار آن است که اگر ستایش شود کار نیکش را توسعه می دهد و اگر ستایش نشود از کار خود می کاهد. ناگفته نماند که این همه توییح و انتقاد برای کسانی است که از ابتدا، کار را برای غیر خداوند انجام می دهند، ولی اگر انسان از آغاز هدفی جز خداوند نداشت، و مردم از کار او آگاه شدند، مانعی ندارد. امام باقر علیه السلام فرمود: هیچ کس نیست مگر آنکه دوست دارد خوبی هایش در مردم ظاهر شود، به شرط آنکه از ابتدا نیت او مردم نباشد. «إِذَا لَمْ يَكُنْ صَنِيعَ ذَلِكَ لِذَلِكَ» (۵)

ص: ۶۰۴

۱-۱. نساء، ۱۴۳.

۲-۲. توبه، ۵۴.

۳-۳. کهف، ۱۱۰.

۴-۴. مجموعه روایات، از میزان الحکمه بحث ریا.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۲۹۷.

در برابر ریا و سمعه، اخلاص است که در حدیث می خوانیم: خداوند جز خالصان را نمی پذیرد «أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۱) و هر کس چهل روز خود را خالص کند، چشمه های حکمت از قلب او به زبانش جاری می شود. «من اخلص لله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه الى لسانه» (۲) و نشانه ایمان کامل آن است که حُب و بغض و بخشیدن و نبخشیدن برای خدا باشد و افضل عبادت اخلاص است و از فاطمه زهرا علیها السلام نقل شده که فرمود:

«من اصعد الى الله خالص عبادته اهبط الله عزّ وجلّ افضل مصلحته» (۳) هر کس عبادت خالص به درگاه خداوند فرستاد، خداوند بهترین مصلحت او را برایش نازل می کند.

پیام ها:

۱- تکذیب عملی قیامت از سوی اهل ایمان، امری شگفت آور و جای سؤال است. «أَرَأَيْتَ الَّذِي»

۲- طرد یتیم انسان را از خدا دور می کند. يُكذِّبُ بِالذِّينِ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

۳- نشانه ایمان، یتیم نوازی و توجه به گرسنگان و محرومان است و هر کس بی توجه باشد بی دین است. يُكذِّبُ بِالذِّينِ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

۴- میان عقیده و عمل رابطه تنگاتنگ است. (مسائل جزئی مثل طرد یتیم را جزئی نگیرید که گاهی از مسائل مهمی مثل تکذیب دین خبر می دهد). يُكذِّبُ بِالذِّينِ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

ص: ۶۰۵

۱- ۱. زمر، ۳.

۲- ۲. جامع الاخبار، ص ۹۴.

۳- ۳. بحار، ج ۶۷، ص ۲۴۹.

۵- نیازهای عاطفی، مقدم بر نیازهای جسمی است. (اول محبت به یتیم، سپس سیر کردن مسکین) **يَدْعُ الْيَتِيمَ ... طَعَامِ الْمَسْكِينِ**

۶- هر نمازی ارزش ندارد و هر نمازگزار بی بهشتی نیست. **«فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ»**

۷- سهو اگر برخاسته از تقصیر و بی اعتنائی باشد، سرزنش دارد. **«عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»**

۸- سهو در نماز قابل جبران و بخشش است ولی سهو از نماز، به معنای رها کردن آن، قابل بخشش نیست. **«عَنْ صَلَاتِهِمْ»** (نه **«فِي صَلَاتِهِمْ»**)

۹- خطر آنجاست که کار زشت سیره دائمی انسان شود. **يُكَذِّبُ ... يَدْعُ ... لَا يَحْضُ** (قالب فعل مضارع بیانگر استمرار کار است)

۱۰- اخلاص، شرط قبولی نماز و عبادت است. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ ... يَرَاؤْنَ**

۱۱- اطعام فقرا مخصوص توانگران نیست، همه وظیفه دارند، گرچه از طریق تحریک و تشویق دیگران باشد. **«لَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ»**

۱۲- کسی که گاهی از نماز غافل می شود، مشمول ویل است، پس وضع تارکان دائم نماز چیست! **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ**

۱۳- بی تفاوتی نسبت به نیازهای ضروری مردم کیفر دارد. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۴- خدمت به مردم در کنار نماز است. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۵- غفلت از نماز، بستر غفلت از مردم است. **عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۶- بی اعتنائی به گرسنگان، نشانه بی اعتقادی به قیامت است. **يُكَذِّبُ بِالذِّينِ ... وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ (۱)**

۱۷- سهو از اصل و حقیقت نماز مهم است، نه از تعداد رکعات که گاهی عارض می شود و قابل جبران است. **«عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»**

۱۸- افرادی که از خدا جدا شوند، به دنبال کسب جایگاهی در نزد دیگران با ریا کاری هستند. **يُكَذِّبُ ... يَرَاؤْنَ**

۱۹- بخل، ویژگی منکران معاد است، که حتی از عاریه دادن چیزهای کوچک و ناچیز بخل می ورزند. **يُكَذِّبُ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره سه آیه دارد و در مکه نازل شده و کوچک ترین سوره قرآن کریم است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای خیر کثیر و فراوان می باشد.

بر اساس روایات متعدّد از شیعه و سنی، عاص بن وائل، پدر عمرو عاص که از بزرگان مشرکان مکه بود، پس از آنکه پسران پیامبر از دنیا رفتند و آن حضرت دیگر پسری نداشت، از روی طعنه و زخم زبان، پیامبر را ابتر و بدون دنباله خواند.

خداوند برای تسلی خاطر پیامبر و پاسخ به این سخن نابجا، سوره کوثر را نازل فرمود و ناکام بودن دشمنان و دوام و بقای نسل و فکر پیامبر را خبر داد.

در روایات، برای کسی که این سوره را در نمازهای واجب و مستحب بخواند، سیراب شدن از حوض کوثر در قیامت، وعده داده شده است. [\(۱\)](#)

ص: ۶۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾

همانا ما به تو خیر کثیر عطا کردیم. پس برای پروردگارت نماز بگزار و (شتر) قربانی کن. همانا دشمن تو بی نسل و دم بریده است.

نکته ها:

آنجا که خداوند در مقام دعوت به توحید است، ضمیر مفرد به کار می برد، همانند «أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (۱) پروردگار شما من هستم، پس مرا عبادت کنید. «أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» (۲) من پروردگار شما هستم، از من پروا کنید. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ» (۳) همانا من خداوند یکتا هستم.

همچنین در مواردی که خداوند کاری را بدون واسطه انجام می دهد یا در مقام بیان ارتباط تنگاتنگ خالق با مخلوق است، ضمیر مفرد به کار می رود، همانند: «أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (۴) تنها من بخشنده مهربانم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» (۵) من به بندگانم نزدیکم.

اما گاهی آیه در مقام بیان عظمت خداوند و شرافت نعمت است که در این موارد ضمیر جمع همچون «إِنَّا» به کار می رود، چنانکه در این آیه می فرماید: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» زیرا عطای الهی به بهترین خلق خدا، آن هم عطای کوثر، به گونه ای است که باید با عظمت از آن یاد شود.

همچنین در مواردی که خداوند کاری را با واسطه انجام می دهد، نظیر باران که با واسطه

ص: ۶۰۹

۱-۱. انبیاء، ۹۲.

۲-۲. مؤمنون، ۵۲.

۳-۳. طه، ۱۴.

۴-۴. حجر، ۴۹.

۵-۵. بقره، ۱۸۶.

تابش خورشید و پیدایش بخار و ابر می بارد، از ضمیر جمع استفاده می شود، چنانکه می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۱) ما از آسمان آبی فرو فرستادیم.

از میان یکصد و چهارده سوره قرآن، چهار سوره با کلمه «اَنَا» آغاز شده است: سوره های فتح، نوح، قدر و کوثر.

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾ ما برای تو پیروزی آشکار قرار دادیم.

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾ ما نوح را به سوی مردم فرستادیم.

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم.

﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ﴾ ما به تو کوثر عطا کردیم.

در آغاز یکی از این چهار سوره، از حضرت نوح که اولین پیامبر اولوالعزم است و بعد از حضرت آدم، پدر دوم انسان محسوب می شود، سخن به میان آمده است. در آغاز سه سوره دیگر، به نعمت های ویژه ای همچون نزول قرآن، پیروزی آشکار و عطای کوثر، اشاره شده است. شاید میان این چهار موضوع ارتباطی باشد که یکی رسالت اولین پیامبر اولوالعزم، دیگری نزول آخرین کتاب آسمانی، سومی پیروزی مکتب اسلام و چهارمی تداوم خط رسالت و ابتر نماندن آن را بیان می کند.

کلمه «کوثر» از «کثرت» گرفته شده و به معنای خیر کثیر و فراوان است. و روشن است که این معنا می تواند مصادیق متعددی همچون وحی، نبوت، قرآن، مقام شفاعت، علم کثیر و اخلاق نیکو داشته باشد، ولی آیه آخر سوره، می تواند شاهدی بر این باشد که مراد از کوثر، نسل مبارک پیامبر اکرم است. زیرا دشمن کینه توز با جسارت به پیامبر، او را ابتر می نامید و خداوند در دفاع از پیامبرش فرمود: «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» دشمن تو، خود ابتر است.

بنابراین اگر مراد از کوثر، نسل نباشد، برای ارتباط آیه اول و سوم سوره، توجیه و معنایی دل پسند نخواهیم داشت.

کلمه «ابتر» در اصل به حیوان دم بریده و در اصطلاح به کسی گفته می شود که نسلی از او

ص: ۶۱۰

به یادگار باقی نمانده باشد. از آنجا که فرزندان پسر پیامبر در کودکی از دنیا رفتند، دشمنان می گفتند: او دیگر عقبه و نسلی ندارد و ابتر است. زیرا در فرهنگ جاهلیت دختر لایق آن نبود که نام پدر را زنده نگاه دارد. بنابراین جمله «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» دلیل آن است که مراد از کوثر، نسل کثیر پیامبر است که بدون شک از طریق حضرت زهرا علیها السلام می باشد.

این نسل پر برکت از طریق حضرت خدیجه نصیب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شد. آری خدیجه مال کثیر داد و کوثر گرفت. ما نیز تا از کثیر نگذریم به کوثر نمی رسیم.

فخررازی در تفسیر کبیر می گوید: چه نسلی با برکت تر از نسل فاطمه که مثل باقر و صادق و رضا از آن برخاسته است و با آنکه تعداد بسیاری از آنان را در طول تاریخ، به خصوص در زمان حکومت بنی امیه و بنی عباس شهید کردند، اما باز هم امروز فرزندان او در اکثر کشورهای اسلامی گسترده اند.

در زمانی که خبر تولد دختر سبب اندوه پدر می شد، به گونه ای که صورتش از غصه سیاه گشته و به فکر فرو می رفت که از میان مردم فرار کند یا دخترش را زنده به گور کند:

«يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ...»

أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ (۱) در این زمان قرآن به دختر لقب کوثر می دهد تا فرهنگ جاهلی را به فرهنگ الهی و انسانی تبدیل کند.

بر اساس روایات، نام یکی از نهرها و حوض های بهشتی، کوثر است و مؤمنان از آن سیراب می شوند. چنانکه در روایت متواتر ثقلین نیز پیامبر فرمود: «انهما لن يفترقا حتی یردا علی الحوض» کتاب و عترت از یکدیگر جدا نمی شوند تا آنکه در قیامت، در کنار حوض به من ملحق شوند.

کوثر الهی، به جنسیت بستگی ندارد؛ فاطمه، دختر بود اما کوثر شد. به تعداد کثیر بستگی ندارد؛ فاطمه، یک نفر بود اما کوثر شد. آری خداوند می تواند کم را کوثر و زیاد را محو کند.

خداوند از اولیای خود دفاع می کند. به کسی که پیامبر را بی عقبه می شمرد، پاسخ قولی و عملی می دهد. وجود فاطمه پاسخ عملی و جمله «هُوَ الْأَبْتَرُ» پاسخ قولی است. خداوند نه

ص: ۶۱۱

تنها از اولیای خود، بلکه از همه مؤمنان دفاع می کند: «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۱)

هدیه کننده خداوند، هدیه گیرنده پیامبر و هدیه شده فاطمه است. لذا عبارت «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثَرَ» به کار رفته که بیانگر عظمت خداوند و بزرگی هدیه اوست.

هر چه ضربه به دین و مقدّسات دینی شدیدتر باشد، دفاع هم باید قوی تر باشد. به پیامبر اسلام جسارت های زیادی کردند و او را ساحر، کاهن، شاعر و مجنون خواندند که همه آنها به نحوی در قرآن جبران شده است.

به پیامبر گفتند: «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» (۲) تو جن زده ای، ولی خداوند فرمود: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» (۳) به لطف الهی تو مجنون نیستی.

به آن حضرت گفتند: «لَسْتَ مُرْسَلًا» (۴) تو فرستاده خدا نیستی، خداوند فرمود: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» (۵) قطعاً تو از پیامبرانی.

به حضرت نسبت شاعری و خیالبافی دادند: «لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ» (۶) خداوند فرمود: «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ» (۷) ما به او شعر نیاموختیم و برای او سزاوار نیست.

گفتند: این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازار راه می رود: «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۸) خداوند فرمود: پیامبران پیش از تو نیز غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند: «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لِيَأْكُلُوا الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ» (۹)

به آن حضرت ابتر گفتند، خداوند فرمود: «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» .

آری، پاسخ کسی که به اشرف مخلوقات ابتر بگوید، آن است که خداوند به او کوثری عطا کند که چشم همه خیره و عقل همه مبهوت شود.

خداوند مصداقی برای کوثر در آیه نیاورد تا همچنان مبهم بماند تا شاید اشاره به این باشد که عمق برکت کوثر عطا شده حتی برای خود پیامبر اکرم در هاله ای از ابهام است.

ص: ۶۱۲

۱-۱. حج، ۳۸.

۲-۲. حجر، ۶.

۳-۳. قلم، ۲.

۴-۴. رعد، ۴۳.

۵-۵. یس، ۳.

۶-۶. صافات، ۳۶.

٧-٧. ٦٩. ٦٩.

٧-٨. ٧. ٧.

٧-٩. ٢٠. ٢٠.

در این سوره دو خبر غیبی نهفته است: یکی عطا شدن کوثر به پیامبر، آن هم در مکه ای که حضرت دست خالی بود و فرزند پسر نداشت، دیگر ابتر ماندن دشمن که دارای فرزندان و ثروت های بسیار بود.

تاریخ و آمار بهترین شاهد بر کوثر بودن این عطیه الهی است. هیچ نسلی از هیچ قومی در جهان، به اندازه نسل حضرت فاطمه علیها السلام رشد و شکوفایی نداشته است. خصوصاً اگر کسانی را که مادرشان سید است، از سادات به حساب آوریم، آمار سادات در جهان نشانه معجزه این خبر غیبی است.

عطا کردن کوثر به شخصی مثل پیامبر، زمانی معنا دارد که عطا کننده سرچشمه علم و حکمت و قدرت و رحمت باشد. بنابراین عطا کوثر نشانه صفات و کمالات الهی است.

در این سوره که سه جمله بیشتر ندارد، پنج بار شخص پیامبر مورد خطاب قرار گرفته است.

زیرا علاوه بر ضمیر کاف «ك» «أَعْطَيْنَاكَ» در خطاب «صَلِّ» و «لِرَبِّكَ» دو بار و در عبارت «انْحَرْ» و «شَانِئَكَ» نیز دو بار، پیامبر مخاطب است. «أَعْطَيْنَاكَ ، فَصَلِّ ، لِرَبِّكَ ، انْحَرْ ، شَانِئَكَ»

در سراسر قرآن نیز، بیش از دویست بار خداوند به پیامبرش می فرماید: «ربك»

با آن که او پروردگار تمام هستی: «رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و پروردگار همه ی مردم است: «رَبُّ الدَّاسِ» (۲)، ولی از میان واژه های «رب» کلمه «ربك» بیش از همه به کار رفته و این نشانه آن است که خداوند بر پیامبرش عنایت خاصی دارد.

چنانکه نمونه این عنایت ویژه را در آیات دیگر نیز مشاهده می کنیم، مثلاً خداوند نام اعضا و جوارح پیامبر را در قرآن مطرح کرده است: چهره ات: «وَجْهِكَ» (۳)، زبان: «لِسَانِكَ» (۴)، چشمان: «عَيْنَيْكَ» (۵)، گردن: «عُنُقِكَ» (۶)، دستانت: «يَدَكَ» (۷)، سینه ات: «صَدْرِكَ» (۸)، کمر: «ظَهْرَكَ» (۹)

الطاف خداوند به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، گاهی با درخواست آن حضرت صورت گرفته است،

ص: ۶۱۳

۱-۱. انعام، ۱۶۴.

۲-۲. ناس، ۱.

۳-۳. بقره، ۱۴۴.

۴-۴. قیامت، ۱۶.

۵-۵. حجر، ۸۸.

۶-۶. اسراء، ۲۹.

۷-۷. اسراء، ۲۹.

۸-۸. اعراف، ۲.

۹-۹. ضحی، ۳.

نظیر «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) پروردگارا! مرا از نظر علمی توسعه بده. اما کوثر هدیه ای الهی بود که بدون درخواست، به پیامبر عزیز داده شد.

کوثر چیست؟

از آیه آخر سوره، یعنی «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» استفاده می شود که مراد از کوثر چیزی ضد ابتر است و از آنجا که عرب به افراد بی عقبه و بی نسل که فرزند پسر ندارند و با مردن، آثارشان محو می شود، ابتر می گوید، بهترین مصداق برای کوثر، ذریه پیامبر است که امامان معصوم از نسل فاطمه می باشند. البته کوثر، معنایی عام دارد و شامل هر خیر کثیر می شود.

اگر مراد از کوثر، علم باشد، همان چیزی است که پیامبر مأمور به خواستش بود. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

اگر مراد از کوثر اخلاق نیک باشد، پیامبر دارای خلق عظیم بود. «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (۲)

اگر مراد از کوثر عبادت باشد، حضرتش به قدری عبادت می کرد که آیه نازل شد: ما قرآن را نفرستادیم تا این گونه خود را به مشقت اندازی. «مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ» (۳)

اگر مراد از کوثر نسل کثیر باشد که امروزه بیشترین نسل از اوست.

اگر مراد از کوثر امت کثیر باشد، طبق وعده الهی اسلام بر تمام جهان غالب خواهد شد.

«لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۴)

اگر مراد از کوثر شفاعت باشد، خداوند تا جایی که پیامبر راضی شود از امت او می بخشد. «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۵)

هر کثیری کوثر نیست. قرآن می فرماید: اموال و اولاد مخالفان، شما را به تعجب و اندازد، زیرا که خداوند اراده کرده آنان را در دنیا از طریق همان اموال و اولاد عذاب کند. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۶)

در قرآن سوره ای به نام کوثر داریم و سوره ای به نام تکاثر. اما کوثر ارزش است و تکاثر ضد

ص: ۶۱۴

۱-۱. طه، ۱۱۴.

۲-۲. قلم، ۴.

۳-۳. طه، ۲.

۴-۴. توبه، ۳۳.

۵-۵. ضحی، ۵.

۶-۶. توبه، ۵۵.

ارزش، زیرا اولی عطیه الهی است که دنباله اش ذکر خداست: «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ» و دومی یک رقابت منفی که دنباله اش غفلت از خداست. «أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ»

کوثر ما را به مسجد می برد برای نماز: «فَصَلِّ لِرَبِّكَ» و تکاثر ما را به گورستان می برد برای سرشماری مردگان. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»

در عطای کوثر بشارت است: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» و در تکاثر تهدیدهای پی در پی. «كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ»

کوثر، عامل رابطه با خالق است: «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ» و تکاثر، وسیله ای برای سرگرمی با مخلوق. «أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ»

کوثر که بزرگ ترین هدیه الهی است در کوچک ترین سوره قرآن مطرح شده است.

هدیه اشرف معبود به اشرف مخلوق چیزی جز کوثر نمی تواند باشد. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

در ماجرای فتح مکه که مشرکان دسته دسته و فوج فوج به اسلام وارد می شدند، خداوند تنها دستور تسبیح می دهد: «رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا فَسَبِّحْ» ولی برای عطا کردن کوثر می فرماید: «فَصَلِّ لِرَبِّكَ» نماز بگزار. گویا اهمیت کوثر از اسلام آوردن مشرکان بیش تر است.

عطای استثنایی در سوره استثنایی با الفاظ استثنایی:

عطا بی نظیر است، چون کوثر است؛ سوره بی نظیر است، چون کوچک ترین سوره قرآن است و الفاظ بی نظیرند، چون کلمات «اعطینا»، «الکوثر»، «صل»، «انحر»، «شانئک» و «ابتر» تنها در این سوره به کار رفته و در هیچ کجای قرآن شبیه ندارد.

هر زخم زبان و کلامی وزنی دارد. به شخص پیامبر اکرم توهین ها شد، کلماتی از قبیل معجون، شاعر، کاهن و ساحر به او گفتند و به یاران او نیز توهین ها شد تا آنجا که گفتند: این بیچارگان را از خود دور کن تا ما دور تو جمع شویم. برای هیچ کدام سوره ای مستقل نازل نشد، اما در نسبت ابتر دادن یک سوره نازل شد که خیر کثیر به تو عطا کردیم و دشمن تو ابتر است و این به خاطر آن است که جسارت به شخص و یاران قابل تحمل است، اما جسارت به راه و مکتب که او ابتر و راه او گذرا و بی آینده است، قابل تحمل نیست.

گاهی جسارت برخاسته از لغوگویی است که باید با کرامت از کنارش گذشت. «إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا»

گاهی جسارت به خاطر جو فاسد و دوستان ناباب است، که باید از آنان اعراض کرد. «إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱)

اما گاهی جسارت به مکتب و رهبر است، آن هم از سوی افراد سرشناس و سیاسی که باید جواب سخت به آن داده شود. «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» همان گونه که منافقان از روی غرور می گفتند: آیا ما مثل افراد بی خرد به پیامبر ایمان بیاوریم. «أَنْتُمْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» قرآن، جسارت اینگونه افراد را چنین پاسخ می دهد: «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَ لَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ» (۲) آنان خود بی خردند ولی نمی دانند!

شتر در قرآن، هم در بحث توحید مطرح شده است: «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (۳) هم در مورد مقدمات قیامت نام آن آمده است، «وَ إِذَا الْعِشَاءُ عَطَلَتْ» (۴) هم در احکام و شعائر حج مطرح شده است، «وَ الْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا» (۵) و هم مورد قربانی و کمک رسانی به جامعه قرار گرفته است. «وَ أَنْحَرُ»

بر اساس روایات، مراد از «وَ أَنْحَرُ» آن است که به هنگام گفتن تکبیرها در نماز، دستان تا مقابل گودی زیر گلو که محل نحر است، بالا آورده شود که این زینت نماز است. (۶)

بر اساس روایات، آن دشمن کینه توزی که به پیامبر اکرم جسارت کرد و او را ابتر خواند، پدر عمرو عاص بود.

خداوند هم سبب ساز است هم سبب سوز. او می تواند از یک فاطمه کوثر بیافریند و می تواند افرادی را که پسران رشید دارند به فراموشی بسپارد.

او می تواند دریا را با زدن عصای موسی خشک، «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (۷) و با زدن همان عصا به سنگ، دوازده چشمه جاری سازد. «وَ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ» (۸)

ص: ۶۱۶

۱-۱. انعام، ۶۸.

۲-۲. بقره، ۱۳.

۳-۳. غاشیه، ۱۷.

۴-۴. تکویر، ۴.

۵-۵. حج، ۳۶.

۶-۶. تفسیر مجمع البیان.

۷-۷. شعراء، ۶۳.

۸-۸. بقره، ۶۰.

۱- خداوند به وعده های خود عمل می کند. در سوره ضحی، خداوند وعده ی عطا به پیامبر داده بود: «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۱) پروردگارت در آینده عطائی خواهد کرد که تو راضی شوی. در این سوره می فرماید: ما به آن وعده عمل کردیم. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

۲- فرزند و نسل عطیه الهی است. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

۳- نعمت ها حتّی برای پیامبر اسلام مسئولیت آور است. «أَعْطَيْنَاكَ ... فَصَلِّ»

۴- در قرآن به نماز یا سجده شکر سفارش شده است. «فَصَلِّ»

۵- تشکر باید فوری باشد. «فَصَلِّ» (حرف فاء برای تسریع است)

۶- نوع تشکر را باید از خدا بیاموزیم. «فَصَلِّ»

۷- در نعمت ها و شادی ها خداوند را فراموش نکنیم. «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ»

۸- آنچه می تواند به عنوان تشکر از کوثر قرار گیرد، نماز است. «فَصَلِّ»

(نماز جامع ترین و کامل ترین نوع عبادت است که در آن هم قلب باید حضور داشته باشد با قصد قربت و هم زبان با تلاوت حمد و سوره و هم بدن با رکوع و سجود. مسح سر و پا نیز شاید اشاره به آن باشد که انسان از سر تا پا بنده اوست. در نماز بلندترین نقطه بدن که پیشانی است، روزی سی و چهار بار بر زمین ساییده می شود تا در انسان تکبری باقی نماند. حضرت زهرا علیها السلام در خطبه معروف خود فرمود: فلسفه و دلیل نماز پاک شدن روح از تکبر است.

«تنزیهاً لکم من الکبر»

۹- دستورات دینی، مطابق عقل و فطرت است. عقل تشکر از نعمت را لازم

ص: ۶۱۷

می داند، دین هم به همان فرمان می دهد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ»

۱۰- چون عطا از اوست: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ» تشکر هم باید برای او باشد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ»

۱۱- قربانی کردن، یکی از راههای تشکر از نعمت های الهی است. (زیرا محرومان به نوایی می رسند.) «وَ أَنْحِرْ»

۱۲- هر که بامش بیش برفش بیشتر. کسی که کوثر دارد، ذبح گوسفند کافی نیست باید شتر نحر کند و بزرگ ترین حیوان اهلی را فدا کند. «وَ أَنْحِرْ»

۱۳- رابطه با خداوند بر رابطه با خلق مقدم است. فَصَلِّ ... وَ أَنْحِرْ

۱۴- انفاقی ارزش دارد که در کنار ایمان و عبادت باشد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ أَنْحِرْ»

۱۵- شکر عطا گرفتن از خدا، عطا کردن به مردم است. أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ ... وَ أَنْحِرْ

۱۶- نمازی ارزش دارد که خالصانه باشد، «لِرَبِّكَ» و انفاقی ارزش دارد که سخاوت مندانه باشد. «وَ أَنْحِرْ»

۱۷- دشمنان پیامبر و مکتب او ناکام هستند. (کلمه شائعی اسم فاعل است و شامل هر دشمنی در گذشته و حال و آینده می شود. اگر می گفت: «من شانک هو الابر» تنها کسانی را که در گذشته دشمنی کرده اند شامل می شد و اگر می گفت: «من یشونک هو الابر» تنها دشمنان آینده را در برمی گرفت. «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر» .)

۱۸- توهین به مقدسات، توبیخ و تهدید سخت دارد. «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

۱۹- از متلک ها و توهین ها نهراسیم که خداوند طرفداران خود را حفظ می کند.

«إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

۲۰- زود قضاوت نکنیم و تنها به آمار و محاسبات تکیه نکنیم که همه چیز به اراده خداوند است. (مخالفتان، با مرگ پسر پیامبر و داشتن پسران متعدد برای خود، قضاوت کردند که پیامبر ابر است، ولی همه چیز برعکس شد.) «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ ... إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٥﴾ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

بگو: ای کافران! من نمی پرستم آنچه شما می پرستید. و نه شما می پرستید آنچه من می پرستم. و نه من می پرستم آنچه را شما پرستش کرده اید. و نه شما می پرستید آنچه را من می پرستم. (حال که چنین است) آیین شما برای خودتان و آیین من برای خودم.

نکته ها:

در شأن نزول این سوره آمده است که بعضی از سران قریش به پیامبر گفتند: ای محمد تو یک سال از آیین ما پیروی کن، ما سال بعد از تو پیروی می کنیم. آنگاه هر کدام بهتر بود آن را ادامه می دهیم، اما پیامبر نپذیرفت. گفتند: لا اقل خدایان ما را مس کن و تبرک بجوی تا ما نیز خدای ترا پرستیم، در این هنگام این سوره نازل شد.

کلمه «قُلْ» اندکی از کینه کفار نسبت به پیامبر می کاهد، زیرا می فهمند که سرکارشان با خداست و پیامبر تنها مأمور است.

گاهی باید مخالفان را به حال خود رها کرد و گفت: «لَكُمْ دِينُكُمْ» چنانکه در سوره قصص آیه ۵۵ می خوانیم: «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» و این نوعی تحقیر و تهدید است نه اجازه برای هر نوع عمل و عقیده.

در مواردی از قرآن تکرار برای تأکید است، نظیر: «كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ» (۱) و «فَقْتِلْ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ» (۲) در این سوره نیز تکرار می تواند برای تأکید باشد تا مشرکان از تسلیم شدن مسلمانان قطع امید کنند و می تواند برای تلقین استقامت به مؤمنان باشد تا در مواضع خود پایدار بمانند.

خبر از ایمان نیوردن گروهی از کفار، بارها در قرآن مطرح شده است، از جمله آنها آیه ششم سوره بقره و آیه هفتم سوره یس است که با صراحت می فرماید: «فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

پیام ها:

- ۱- پیامبر اکرم امین وحی است و هر چه به او نازل شود باز گو می کند. «قُلْ»
- ۲- مسلمانان باید در برابر پیشنهادات غیر منطقی، صریح و قاطع پاسخ بگویند و دشمنان را از خود مأیوس نمایند. «لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»
- ۳- به نام وحدت، نباید از اصول و ارزشها سرپیچی کرد. «لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»
- ۴- دنیای کفر باید از تسلیم شدن مسلمانان مأیوس باشد. «لَا أَعْبُدُ ... وَ لَا أَنَا عَابِدٌ»
- ۵- اعلام براءت از کفار باید مکرر و مؤکد و علنی باشد. «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»
- ۶- در دین معامله نکنید، با دشمن سازش و مدهانه نکنید و در برابر تکرار پیشنهادهای نابجا، شما نیز موضع خود را قاطعانه تکرار کنید. «لَا أَعْبُدُ ... لَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ ... وَ لَا أَنَا عَابِدٌ ...»
- ۷- به خاطر جذب دیگران، دست به هر کاری نزنید. «لَا أَعْبُدُ ... وَ لَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ»
- ۸- قرآن از غیب خبر می دهد. حتی یک نفر از پیشنهاد دهندگان، حاضر به اسلام آوردن نشد. «وَ لَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ»
- ۹- پایداری و قاطعیت، شرط رهبری است. «وَ لَا أَنَا عَابِدٌ ...»
- ۱۰- عبادت و بندگی خدا، ملاک تمایز مؤمن از کافر است. «يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ... لَا أَنْتُمْ»

ص: ۶۲۱

۱- ۱). تکاثر، ۳ و ۴.

۲- ۲). مدثر، ۱۹ و ۲۰.

۱۱- انسان در انتخاب دین آزاد است نه مجبور. «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ»

۱۲- باید صف ها از هم جدا شود، حق از باطل و کفر از ایمان متمایز شود. «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ»

۱۳- معبود هر کس، بیانگر دین و آیین اوست. لا انا نعبدُ ... لا انتم عابدون ... لكم دينكم و لي دين

«والحمد لله رب العالمين

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (۱) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (۳)

هنگامی که نصرت الهی فرا رسید. مردم را دیدی که دسته دسته در دین خدا وارد می شوند. پس باید سپاسگزارانه پروردگارت را تنزیه کنی و از او آمرزش بخواه که او توبه پذیر است.

نکته ها:

عموم مفسرین، این سوره را مربوط به زمان فتح مکه در سال هشتم هجری می دانند که گروهی از مردم به خاطر حقانیت اسلام، ایمان آوردند و بعضی از ترس به اسلام تظاهر کردند، نظیر ابوسفیان که امام علی علیه السلام درباره آنان فرمود:

«ما اسلموا و لكن استسلموا و اسزوا الكفر» (۱) آنان در ظاهر مسلمان شدند ولی در دل کافر ماندند. در قرآن برای ایمان دو نوع دخول آمده است: یکی دخول مردم در دین که در این سوره می فرماید: «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ» و دیگری دخول ایمان در دل مردم که در سوره حجرات می فرماید: «وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ» (۲) هنوز دین داخل قلب های شما نشده است.

در حدیث می خوانیم: هنگامی که حضرت مهدی علیه السلام ظهور کنند، مردم دنیا فوج فوج به او ایمان می آورند. (۳)

ص: ۶۲۴

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۳۲، ص ۳۲۵.

۲- ۲. حجرات، ۱۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

قرآن به تسبیح خداوند، بیش از تکبیر و تحمید سفارش کرده است. واژه تسبیح در قرآن بیش از واژه های تکبیر و تحمید آمده است.

در حدیث می خوانیم: هنگام فتح مکه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ابتدا وارد مسجد الحرام شد و نماز گزارد. (۱)

نصرت خداوند، منوط به یاری مردم از دین اوست. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۲)

کلمه «تَوَابٌ» یازده بار در قرآن آمده است که نه بار همراه با واژه رحمت «تَوَاباً رَحِيماً»، یکبار همراه با حکمت (۳) و یک بار به طور مطلق در این سوره آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از فتح مکه، عفو عمومی اعلام کردند و همه را بخشیدند و مکه بدون خونریزی فتح شد. حتی هنگامی که حضرت دید سعد بن عبادہ شعار انتقام می دهد و می گوید «اليوم يوم الملحمة» یعنی امروز تلافی می کنیم، حضرت پرچم را از او گرفت و به دست حضرت علی علیه السلام داد و فرمود: شعار را عوض کنید و بگویید: «اليوم يوم المرحمة» امروز روز رحمت است نه انتقام.

فتح و نصرت واقعی از جانب خداست، پس به ابزار و تجهیزات و نیروی انسانی تکیه نکنید که ممکن است همه امکانات باشد ولی باز هم شکست بخورید. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۴)

در فتح مکه، امید بت پرستان به یأس و مرکز شرک به پایگاه توحید تبدیل شد. موانعی که بر سر راه مؤمنان بود، برچیده شد، اسلام تثبیت گشت و برای صدور به کشورهای دیگر آماده شد.

فرمان استغفار یا برای نورانیت بیشتر قلب است یا برای زدودن غرور پیروزی یا برای گناهان امت و یا به خاطر معرفت بالای حضرت نسبت به خداوند است.

ص: ۶۲۵

۱-۱. تفسیر کنز الدقایق.

۲-۲. محمد، ۷.

۳-۳. نساء، ۱۷.

۴-۴. آل عمران، ۱۲۶.

بعد از صلح حدیبیه، چون مشرکان پیمان شکنی کردند، پیامبر نیرویی فراهم و مکه را بدون خونریزی فتح کرد و شرح ماجرا چنین است: مسلمانان در چند کیلومتری مکه اردو زدند و ابوسفیان که شبانه برای سرکشی از مکه خارج شده بود با عباس عموی پیغمبر ملاقاتی داشت. عباس گفت: پیامبر با ده هزار سرباز به سراغ شما آمده است. ابوسفیان ترسید و به عباس پناهنده شد و پیامبر امان دادن عباس را پذیرفت. پیامبر فرمود: هر کس به مسجد الحرام پناه ببرد یا به خانه ابوسفیان برود یا در خانه خود بماند، در امان است.

پیامبر به عباس فرمود: ابوسفیان را در تنگه ای که گذرگاه مکه هست ببر تا لشکریان الهی که از آنجا می گذرند، او ببیند. ابوسفیان با دیدن این مانور وحشت کرد و به عباس گفت:

سلطنت فرزند برادرت بسیار عظیم شده است، عباس گفت: سلطنت نیست بلکه نبوت است. سپس عباس به او گفت: به سراغ مردم مکه برو و آنها را از مقابله با لشکر اسلام بازدار.

ابوسفیان وارد مسجد الحرام شد و به مردم گفت: محمد با جمعیتی وارد مکه می شود که توان مقابله با او را ندارید، پس به مسجد الحرام یا خانه من یا خانه خود پناهنده شوید و اسلام بیاورید تا سالم بمانید.

به هر حال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد مکه شد و به یاد روزی که از مکه مخفیانه خارج شد و به شکرانه این پیروزی سجده کرد. سپس پیامبر با تلاوت سوره فتح وارد مسجد الحرام شد و مسلمانان همراه آن حضرت تکبیر می گفتند. حضرت نزدیک کعبه آمد و بت ها را می شکست و می فرمود: «جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۱) از آنجا که دست حضرت به بت های بزرگ بالای کعبه نمی رسید، به حضرت علی علیه السلام دستور داد تا پا بر دوش پیامبر نهد و بت ها را سرنگون کند. سپس حلقه کعبه را گرفت و از مردم مکه پرسید: شما امروز چه انتظاری از من دارید؟ گفتند: بخشش. اشک در چشم حضرت جمع

ص: ۶۲۶

شد و مردم گریه کردند. حضرت سخن یوسف را که به برادرانش فرمود: «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ» (۱) امروز هیچ سرزنی بر شما نیست، به زبان آورد و فرمود: همه آزادید. آنگاه جملات لا اله الا الله وحده وحده انجز وعده نصر عبده... را خواند و فرمود: هیچ کس از خون های ریخته شده و اموال غارت شده گذشته سخنی نگوید و تمام پرونده های گذشته مختومه و همه مشمول عفو عمومی شدید، پس وارد زندگی نوین شوید.

پیام ها:

۱- پیروزی در سایه نصرت الهی است. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ»

۲- نابودی سران کفر و شرک، زمینه برای ورود مردم به توحید و یکتاپرستی است. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ»

۳- مسلمانان وظیفه دارند در حدّ توان و امکان خود تلاش کنند تا زمینه ورود دیگران به اسلام فراهم شود. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ»

۴- اگر موانع برطرف شود، مردم گروه گروه ایمان می آورند. «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»

۵- تا قبل از فتح مکه مردم یکی یکی مسلمان می شدند، ولی بعد از فتح مکه، گروه گروه. «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»

۶- فتح و پیروزی شما را مغرور نسازد که هر چه هست از خداست. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۷- تنزیه خداوند از عیب و نقص و ظلم، باید همراه با سپاس از نعمت ها و ستایش او باشد. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۸- سپاس و ستایش و تسبیح خداوند، مقدمه استغفار و آمرزش طلبی است.

«فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ»

۹- صالحان که به قدرت می رسند به جای غرور و غفلت، جان و روح خود را با

ص: ۶۲۷

یاد خدا معطر می کنند. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

۱۰- خداوند منزّه است از اینکه یاران دینش را تنها بگذارد. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ...

فَسَبِّحْ

۱۱- هر کس، حتی پیامبر، هر قدر هم تسبیح و تحمید کند، در پایان آن استغفار کند. «وَاسْتَغْفِرْهُ»

۱۲- توبه پذیری سنت خداوند است. «إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا» «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۶۲۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ
مِّنْ مَّسَدٍ ﴿٥﴾

بریده باد دو دست ابولهب و نابود باد. نه دارائیش و نه آنچه بدست آورد، به حالش سودی نکرد. به زودی به آتشی شعله ور
درآید. (همراه) زنش، آن هیزم کش (آتش افروز). (در حالی که) در گردنش ریسمانی از لیف خرما است.

نکته ها:

این سوره به نامهای تَبَّتْ و مسد معروف است. امام صادق علیه السلام فرمودند: هرگاه این سوره را خواندید بر ابولهب نفرین
کنید. (۱)

هنگامی که آیه «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (۲) نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نزدیکان و خویشاوندان را دعوت کرد
و پیام وحی را به آنان رساند. ابولهب که عموی حضرت بود گفت:

«تبا لک» هلاکت بر تو باد. این سوره نازل شد و گفتار او را به خودش رد کرد.

از آنجا که این نفرین عملی شد و ابولهب و همسرش با کفر از دنیا رفتند، معلوم می شود که در این سوره نسبت به ابولهب
یک پیشگویی نیز شده است.

«تَبَّتْ» از ریشه «تب» به معنای خسران و هلاکت است و مراد از «ید» در آیه، دست ظاهری نیست، بلکه کنایه از وسیله قدرت و
تلاش انسان است. بنابراین معنای آیه چنین

ص: ۶۳۰

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. شعراء، ۲۱۴.

است که تلاشهای ابولهب به هدر رفت و او گرفتار زیان و خسارت شد. (۱)

در تاریخ آورده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله مردم را به کلمه «لا اله الا الله» دعوت می کرد و ابولهب از پشت سر او را تکذیب و به سوی او سنگ پرتاب می کرد.

گاهی زائران مکه به سراغ ابولهب می آمدند و از او درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله سؤال می کردند. او می گفت: محمد مجنون است و ما مشغول مداوای او هستیم. (۲)

ابولهب هیچ گاه از مخالفت با پیامبر و از همکاری با مخالفان او دست نکشید. او و همسرش کلمات رکیک به حضرت می گفتند و شاید به همین خاطر نام این دو در قرآن برده شده است.

آهنگ این سوره چنان کوبنده بود که همه آن را حفظ کردند و ابولهب ضربه سنگینی خورد و خانه نشین شد تا آنکه مرد و باقی کفار حساب کار خودشان را کردند که مبادا سوره ای نیز علیه آنان نازل شود.

علاقه ها و روابط خانوادگی نباید خللی در ایمان و مکتب ایجاد کند. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

با آنکه ابولهب و همسرش مردهاند و استخوانهایشان پوسیده است اما این آیات همچنان باید تلاوت شود تا مایه عبرت دیگران و زیاد شدن قهر و عذاب الهی بر آنان گردد.

ابولهب برادران خوبی مثل حضرت حمزه و ابوطالب و پدر خوبی چون عبدالمطلب داشت اما هر کس برای خود حسابی دارد.

در قدیم بته های هیزم را که جمع می کردند، آن را با طناب می بستند و آن را به دوش می انداختند. چون همسر ابولهب، هیزم در مسیر راه پیامبر می ریخت تا آن حضرت را آزار دهد، لذا قرآن می فرماید: در قیامت نیز هیزم آتش دوزخ است و آن طناب هایی که برای جمع آوری هیزم استفاده می کرد، به گردش آویخته است. (۳)

ابولهب فرزندی به نام لهب نداشت ولی شاید به خاطر سرخی صورتش او را ابولهب می گفتند.

ص: ۶۳۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر المیزان.

زن ابولهب، فردی شاعر بود. نامش امّ جهل، خواهر ابوسفیان و عمه معاویه بود. کینه دیرینه با پیامبر داشت و خار بر سر راه پیامبر می ریخت و اشعاری در تحقیر و هجو آن حضرت می سرود.

روز قیامت، مال و ثروت به درد انسان نمی خورد: «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ»

«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ» مال و ثروتم چاره کارم نکرد.

«هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ» (۱) سلطنت و حکومت از بین رفت و برایم سودی نداشت.

«مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ» (۲) جمعیت و ثروت شما را بی نیاز نکرد.

«لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» (۳) نه ثروت و نه فرزند به حال آنان سودی نداشت.

در قرآن چهار نوع زن و شوهر ذکر شده است:

زن و شوهری که در کار نیک همفکر و همراهند. (حضرت علی و حضرت زهراء علیهما السلام که به یتیم و اسیر و مسکین طعام دادند). «و يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ» (۴)

زن و شوهری که در کار بد همراهند. اَبِي لَهَبٍ ... وَ امْرَأَتُهُ

زن و شوهری که مرد در راه حق و زن در راه باطل است نظیر حضرت نوح و حضرت لوط که همسرانشان به آنها ایمان نیاوردند و با مخالفان همدست شدند. «كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ» (۵)

زن و شوهری که زن در راه حق و مرد در راه باطل است. نظیر فرعون و همسرش. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ» (۶)

زن ابولهب گردنبندی قیمتی داشت که سوگند یاد کرد آن را در راه مخالفت پیامبر مصرف کند. «فِي جِدِّهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ»

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به معاویه نوشت: «منا خیر نساء العالمین و منکم حماله الحطب» (۷) بهترین زنان از ماست و هیزم آور آتش از شماست.

سلمان فارسی از اهل بیت پیامبر می شود و ابولهب عمومی پیامبر، مورد لعن و نفرین

ص: ۶۳۲

۱-۱. حاقه، ۲۹.

۲-۲. اعراف، ۴۸.

٣-٣. آل عمران، ١٠.

٤-٤. انسان، ٨.

٥-٥. تحریم، ١٠.

٦-٦. تحریم، ١١.

٧-٧. نهج البلاغه، نامه ٢٨.

خداوند.

چون همسر ابولهب در سر راه پیامبر هیزم می ریخت، ممکن است «حَمَالَهُ الْحَطَبِ» اشاره به این باشد که ورود او به دوزخ در حالی است که هیزم بدوش دارد.

دست و بازو برای تلاش است و تلاش برای رسیدن به هدف مطلوب. هدف ابولهب جلوگیری از رشد اسلام بود و در این راه تلاش بسیار کرد ولی به هدفش نرسید، پس تلاش بازوی او هدر رفت. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

پیام ها:

۱- اعلام براءت از ناهلان جزء دین است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۲- کیفر توهین به مقدسات، لعن و نفرین ابدی است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۳- باید برای نابودی کامل کفر دعا کنیم. «يَدَا» (قطع شدن دو دست نشانه بی نتیجه ماندن تلاشهاست).

۴- پاسخ مخالفان را مثل خودشان بدهید. در پاسخ آنان که به پیامبر گفتند: «تَبَا لَكَ» خداوند فرمود: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۵- در نظام مکتبی، ضابطه بر رابطه مقدم است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۶- مال و ثروت، یکی از ابزارهای مخالفان انبیاست. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ» (ابولهب سرمایه داری بود که ثروتش را برای محو اسلام هزینه کرد).

۷- بدتر از فساد تکرار آن است. «حَمَالَهُ»

۸- در برابر قهر الهی نه ثروت کارائی دارد و نه هر چیز که در اثر تلاش به دست آید، خواه ثروت باشد یا مقام و عنوان و حکومت و شهرت. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ»

۹- قهر الهی نسبت به ستمگران دور نیست. «سَيَصْلَىٰ»

۱۰- اشرافیت دنیا، همراه با تحقیر آخرت است. «فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

برخی از اهل کتاب و مشرکان، از پیامبر خواستند که خدایت را برای ما معرفی کن؛ این سوره که به منزله شناسنامه خداوند است، نازل شد و خداوند را از داشتن پدر و مادر یا فرزند و همسر و یا شبیه و شریک، پاک و منزله دانست.

این سوره شامل خالص ترین عقاید توحیدی است، از این رو سوره توحید و اخلاص نام گرفته است.

در فضیلت این سوره، روایات بسیاری وارد شده است که به برخی از آنها اشاره می شود: (۱)

در هر شبانه روز، لااقل یکبار این سوره را در نمازهای خود بخوانید و پس از آن بگویید: «کذلک الله ربی: پروردگار من چنین است.»

به گفته روایات، این سوره در اهمیت، به منزله یک سوم قرآن است. یک بار تلاوت آن، برابر تلاوت یک سوم قرآن و دوبار تلاوت آن، معادل دو سوم و سه بار تلاوت آن برابر تلاوت کل قرآن است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوره توحید مثل علی بن ابی طالب است که هر کس او را قلباً دوست دارد یک سوم ایمان را داراست و هر کس با قلب و زبان دوست بدارد دو سوم ایمان را دارد و هر کس با قلب و زبان و اطاعت در عمل، همراه او

ص: ۶۳۶

باشد ایمانش کامل است.

تلاوت این سوره به عنوان یکی از تعقیبات نماز به شمار آمده و در روایات می خوانیم: هر کس تلاوت آن را بعد از هر نماز ترک نکند، خداوند خیر دنیا و آخرت را به او می دهد و او و والدین و فرزندان را می آمرزد.

امام سجاد علیه السلام فرمود: چون خداوند می دانست که در دوره آخر الزمان گروهی دقیق و عمیق خواهند آمد، سوره توحید و شش آیه اول سوره حدید را نازل فرمود.

تلاوت این سوره به شش سمت، سبب حفظ شدن انسان از خطرات و ایمن شدن از حوادث می گردد. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱)

بگو: او خداوند یگانه است.

نکته ها:

کلمه «اللَّهُ» از «وله» به معنای تحیر است، یعنی آفریده ها از درک حقیقت او عاجز و در شناخت ذات او واله و متحیرند. چنان که امیر مؤمنان علی علیه السلام می فرماید: معنای الله آن است که او معبودی است که آفریده ها در او حیرانند، زیرا او از درک دیدگان مستور و از دسترس افکار و عقول، محجوب است. (۲)

میان کلمه «واحد» و «أَحَدٌ» تفاوت است. «واحد» در جایی به کار می رود که ثانی و ثالث برای آن فرض شود، بر خلاف «احد» که در مورد یکتا و یگانه استعمال می شود. چنانکه اگر

ص: ۶۳۷

۱-۱. مصباح کفعمی، ص ۲۴۶.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۳، ص ۲۲۲.

گفتی: یک نفر حریف او نیست، یعنی چند نفر حریف او می شوند، اما اگر گفتی: احدى حریف او نیست، یعنی هیچ حریفی ندارد.

توحید، مرز میان ایمان و کفر است و ورود به قلعه ایمان بدون اقرار به توحید ممکن نیست. اولین سخن پیامبر کلمه توحید بود: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا». شعار توحیدی «لا اله الا الله» از سه حرف (الف، لام و ها) ترکیب شده و ذکر است که در گفتنش حتی لب تکان نمی خورد ولی عملش تا اطاعت از رهبری معصوم و جانشینان آنان ادامه دارد؛ زیرا شرط توحید طبق فرمایش امام رضا علیه السلام ایمان به امام معصوم و اطاعت از اوست.

در سفری که امام رضا علیه السلام با اجبار مأمون وادار به هجرت از مدینه به مرو شد، در مسیر راه وقتی به نیشابور رسید، مردم دور آن حضرت جمع شدند و از او هدیه و رهنمود خواستند.

امام رضا علیه السلام فرمود: پدرم از پدرش و او از اجدادش و آنان از پیامبر خدا نقل کردند که خداوند فرموده است: «کلمه لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی: توحید، قلعه من است و هر کس داخل این قلعه شود از قهر من در امان است.» آنگاه امام رضا علیه السلام فرمود:

البتة توحید شرطی دارد و من (که امام حاضر هستم) شرط آن هستم، یعنی توحید بی ولایت پذیرفته نیست. در زمان غیبت امام معصوم نیز، بنا بر فرمان خودشان باید به سراغ فقهای عادل که از هوی و هوس دورند، برویم. بنابراین توحید کامل، ایمان به یکتایی خداوند، دور کردن فکر و عمل از هر نوع شرک و پیروی از رهبران معصوم در زمان حضور و فقهای عادل در زمان غیبت است.

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به فرزندش امام حسن علیه السلام می نویسد: «لو كان لربك شريك لأتتك رسلة» اگر پروردگارت شریکی داشت، او نیز پیامبرانی می فرستاد تا مردم او را بشناسند و بندگی اش کنند. (۱)

دلیل یکتایی او، هماهنگی میان آفریده هاست. چنانکه امام صادق علیه السلام «اتصال التدبیر» را نشانه یکتایی آفریدگار می شمارد. (۲) هماهنگی میان خورشید و ماه و زمین و آب و باد و

ص: ۶۳۸

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین ج ۳، ص ۴۱۸.

خاک و کوه و دشت و دریا با یکدیگر و هماهنگی همه آنها با نیاز انسان، نشانه یکپارچگی تدبیر در نظام هستی است. انسان اکسیژن می گیرد و کربن پس می دهد ولی گیاهان کربن می گیرند و اکسیژن پس می دهند. نیازهای طفل با محبت والدین و خستگی روز با خواب شب تأمین می شود. چشم که از پی ساخته شده با آب شور حفظ می شود و دهان که راه ورودی غذا به معده است، با آب شیرین که در هضم غذا مؤثر است، مرطوب می شود.

در جنگ جمل، یک عرب صحرانشین درباره معنای توحید از حضرت علی علیه السلام سؤال کرد.

دیگر رزمندگان از او ناراحت شدند که این چه سؤال نابجایی است، اما آن حضرت فرمود:

جنگ ما برای توحید است و آنگاه معنای صحیح توحید را برای او بیان فرمود. (۱)

خداوند، نه فقط در ذات، بلکه در صفات نیز یکتاست. او مثل ما نیست که صفاتش از ذاتش جدا باشد. ما علم و قدرت داریم ولی در کودکی نداشتیم و در پیری نیز از دست می دهیم.

خداوند علم و قدرت دارد ولی این صفات برای او پیدا نشده، بلکه همراه ذات او بوده است، چنانکه صفت مخلوق بودن، عاجز بودن و فقیر بودن هیچ گاه از ما جدا نبوده و جدا نخواهد شد.

پیام ها:

۱- پیامبران امین وحی اند؛ خدا به پیامبر فرمود: قُلْ... او نیز می گوید: قُلْ...

۲- خداوند، در عین حضور، از دیدگان غایب است و قابل مشاهده نیست. «هُوَ» (اهل توحید عقیده دارند که «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ» (۲) چشم ها او را درک نمی کند ولی او چشم ها را درمی یابد.)

۳- به سؤالات اعتقادی باید پاسخ داد. قُلْ هُوَ اللَّهُ ...

۴- عقاید حق را باید به دیگران اعلام کرد. قُلْ هُوَ اللَّهُ ...

۵- خداوند در همه چیز یکتاست. در ذات و صفات، در علم و قدرت و حیات و حکمت، در آفرینش و هستی بخشی. «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»

ص: ۶۳۹

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). انعام، ۱۰۳.

خداوندی که مقصود همگان است.

نکته ها:

«صمد» به معنای قصد کردن است. خداوند صمد است، یعنی همه موجودات در امورشان او را قصد می کنند و او مقصود همگان است. چنانکه امام جواد علیه السلام در معنای «صمد» فرمود:

«سید مسمود الیه: او بزرگی است که موجودات به او رجوع می کنند و محتاج اویند.» نظیر آیه «أَنَّ إِلَهِي رَبِّيَ الْمُتَّهَى» (۱)

امام حسین علیه السلام در پاسخ اهل بصره که از معنای صمد سؤال کرده بودند، فرمود: معنای صمد همان جملات پس از آن یعنی «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ» است. (۲)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر صمد فرمود: «هو الله الصمد الذي لا من شيء و لا في شيء و لا على شيء، مبدع الأشياء و خالقها و منشي الأشياء بقدرته، يتلاشى ما خلق للفناء بمشيته و يبقى ما خلق للبقاء بعلمه» (۳) خداوند صمد است، یعنی از چیزی به وجود نیامده، در چیزی فرو نرفته، و بر چیزی قرار نگرفته است، آفریننده اشیا و خالق آنها است، همه چیز را به قدرتش پدید آورده، آنچه برای فنا آفریده به اراده اش از هم متلاشی می شود و آنچه برای بقاء خلق کرده به علمش باقی می ماند.

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر اهلش را پیدا می کردم از همین کلمه «صمد» توحید و اسلام و ایمان را استخراج می کردم. (۴)

پیام ها:

۱- توجه تمام موجودات، خواسته یا ناخواسته به سوی اوست. «اللَّهُ الصَّمَدُ» □

۲- تنها او غنی است و همه به او محتاجند. «اللَّهُ الصَّمَدُ» □

۳- تنها خداوند است که سزاوار قصد کردن است. «اللَّهُ الصَّمَدُ» (حرف الف و لام) □

ص: ۶۴۰

۱- ۱. نجم، ۴۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

در الصمد برای حصر است.)

□
۴- موجودات، در همه امورشان محتاج اویند. «اللَّهُ الصَّمَدُ» (کلمه صمد مطلق است و شامل تمام احتیاجات مادی و معنوی مخلوقات می شود.)

لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ»^(۳)

فرزند نیاورده و فرزند کسی نیست.

نکته ها:

رابطه خداوند با موجودات، رابطه آفرینش است نه زایش. او موجودات را می آفریند، یعنی از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه خود بزاید. زیرا نوزاد از جنس والدین و در واقع جزئی از آنهاست، در حالی که هیچ چیز از جنس خداوند و یا جزئی از او نیست.

چون بیشتر مشرکان و اهل کتاب برای خداوند فرزند قائل بودند، لذا «لَمْ يَلِدْ» که به معنای نداشتن فرزند است، مقدم بر «لَمْ يُوَلَدْ» آمده است. [\(۱\)](#)

موجودات، نه فقط از او زاده نشوند، بلکه حتی از او خارج نشوند، آن گونه که میوه از گل، درخت از هسته، آب از ابر و چشمه، آتش از چوب، کلام از دهان، نوشته از قلم، بو از گل، مزه از غذا، فکر از عقل، گرما از آتش، سرما از یخ، خواب و خیال از ذهن، اندوه و شادی و بیم و امید از دل، صادر و خارج می شوند. [\(۲\)](#)

این آیه، هم عقیده مسیحیت که عیسی را فرزند خدا می دانند و هم عقیده یهود که عزیر را فرزند خدا می دانستند و هم عقیده مشرکان جاهلی که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند، رد می کند.

ص: ۶۴۱

۱- ۱). تفسیر نوین.

۲- ۲). بخشی از مطالب فوق برخاسته از سخن امام حسین علیه السلام در پاسخ مردم بصره است که از آن حضرت معنای صمد را پرسیده بودند. (تفسیر نورالثقلین)

پیام ها:

۱- صَمَدِيَّت و بی نیازی خداوند از همه چیز، دلیل آن است که او نیاز به فرزند و والدین ندارد. «اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ»

۲- خداوند علّتی ندارد و از چیزی به وجود نیامده است. «وَ لَمْ يُولَدْ»

۳- مولود، معلول است و نمی تواند خدا باشد. «وَ لَمْ يُولَدْ» (چگونه مسیحیان عیسی را مولود مریم، ولی باز هم او را خدا می دانند؟)

وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾

و هیچ همتایی برای او نباشد.

نکته ها:

«کفو» به معنای شبیه و نظیر و مانند است. (۱) چنانکه در بحث ازدواج، توصیه شده همسری انتخاب کنید که «کفو» شما باشد. یعنی در دین و اخلاق شبیه و مانند شما باشد.

خدا صمد است، یعنی او از دیگران بی نیاز و همه به او نیازمندند. بنابراین نمی تواند همتایی داشته باشد، زیرا همتای او باید بی نیاز از او باشد که این با صمد بودن خدا سازگار نیست.

آیه قبل، فرزند بودن و فرزند داشتن را از خدا نفی کرد، این آیه وجود هر گونه همسر را از او نفی می کند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا» (۲) او نه همسری انتخاب کرده و نه فرزندی دارد.

پیام ها:

۱- نه در ذات، نه در صفات و نه در افعال، هیچ کس و هیچ چیز شبیه و مانند خداوند نیست. «وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ»

۲- خداوند شبیه ندارد تا بتواند شریک او در امور هستی گردد. «وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» «والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۴۲

۱- ۱). نه‌ایه ابن اثیر.

۲- ۲). جن، ۳.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿٢﴾ وَ مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾ وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿٤﴾ وَ مِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

بگو: پناه می برم به پروردگار سپیده دم. از شر آفریده هایش. و از شر تاریکی شب، آنگاه که همه جا را فراگیرد. و از شر افسون گرانی که در گره ها می دمند. و از شر هر حسود آنگاه که حسد ورزد.

نکته ها:

کلمه «فلق» مثل «فجر» به معنای شکافتن است، شکافتن سیاهی شب یا سپیده صبح:

﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ﴾ (١)؛ شکافتن دانه درون خاک. «فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى» (٢).

مراد از «غاسق» آغاز شب است که تاریکی را به همراه می آورد. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَدْخُلَ الْيَوْمَ الْآخِرَ فِي السَّعَادَةِ» (٣).
الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ» (٣)

شاید مراد از «غاسق» هر موجود ظلمت آور باشد که تاریکی های معنوی را به همراه خود می آورد و گسترش می دهد.

از آنجا که افراد شرور، برای حمله و هجوم و یا توطئه چینی از تاریکی شب استفاده می کنند، لذا به خدا پناه می بریم از شروری که در شب واقع می شود.

ص: ۶۴۴

۱- ۱. انعام، ۹۶.

۲- ۲. انعام، ۹۵.

۳- ۳. اسراء، ۷۸.

«نفاثات» از «نفث» به معنای دمیدن و «عقد» جمع «عقد» به معنای گره است.

در هر چیزی احتمال بروز شرّ وجود دارد، حتی کمالاتی مثل علم و احسان، شجاعت و عبادت نیز آفاتی دارند. آفت علم، غرور؛ آفت احسان، ممتّ گذاردن؛ آفت عبادت، عجب و آفت شجاعت، ظلم و تهوّر است.

در آسیب پذیری سه اصل وجود دارد آمادگی هجوم از سوی دشمن فرصت های مناسب برای هجوم نظیر تاریکی ها وجود حفره ها و نقطه ضعف ها آری دشمن به دنبال تاریکی ها و حفره ها و نقاط ضعف است.

تبلیغات سوء، جوسازی ها، سخن چینی ها، جاسوسی ها و شایعه پراکنی ها، نمونه هایی از «النَّفَاثَاتِ فِي الْعَقَدِ» است، یعنی می دمند تا محکّمات را سست کنند. چنانکه کسانی با وسوسه و شک میان همسران فتنه گری می کنند «مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ» (۱)

با اینکه هرچه خدا آفریده، خیر است: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۲) لیکن هر چیزی اگر در مسیر صحیح خود قرار نگیرد، شرّ می شود. چنانکه آهن خیر است ولی اگر چاقو شد، امکان سوء استفاده از آن وجود دارد. «مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ»

«شَرِّ مَا خَلَقَ» یعنی شرّ از سوی مخلوقات است، نه از سوی خالق و نه ناشی از خلقت.

پناه بردن به خدا از خطرات، تنها با گفتن «اعوذ» حاصل نمی شود، بلکه علاوه بر گفتن، عمل نیز لازم است. چنانکه اهل بیت پیامبر علیهم السلام وقتی مسکین و یتیم و اسیر، اطعام را کردند، گفتند: «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا» (۳) ما از روز قیامت می ترسیم که اطعام کردیم. قرآن می فرماید: «فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرًّا ذَلِكَ الْيَوْمِ» (۴) خداوند نیز آنان را از شرّ آن روز نجات داد. پس گفتن «إِنَّا نَخَافُ» به تنهایی کارساز نیست، بلکه باید همراه با عمل باشد.

زشت صورتی نزد رسول خدا از زشتی چهره خود شکایت کرد که جبرئیل نازل شد و سلام خداوند را به آن مرد زشت رساند و گفت که خدا می فرماید:

«اما ترضی ان احشرت علی جمال

ص: ۶۴۵

۱-۱. بقره، ۱۰۲.

۲-۲. سجده، ۷.

۳-۳. انسان، ۱۰.

۴-۴. انسان، ۱۱.

جبریل» آیا دوست داری که در قیامت تو به زیبایی جبرئیل باشی؟

مرد شادمان شد و تصمیم گرفت تمام عبادات و مستحبات را انجام دهد. (۱)

شرّ مطلق وجود ندارد و خداوند نیافریده است، بلکه چه بسیار اموری که از یک زاویه، شرّ دیده می شوند و زاویه ای دیگر خیر. چنانکه مولوی می گوید:

زهر مار، آن مار را باشد حیات

لیک آن، آدمی را شد ممات

پس بد مطلق نباشد در جهان

بد به نسبت باشد، این را هم بدان

بعضی از سختی ها و فشارها، شرّ نیست، بلکه رمز تکامل است. مولوی می گوید:

گندمی را زیر خاک انداختند

پس ز خاکش خوشه ها بر ساختند

بار دیگر کوفتندش ز آسیا

قیمتش افزون و نان شد جان فزا

باز نان را زیر دندان کوفتند

گشت عقل و جان و فهم سودمند

باز آن جان، چون که محو عشق گشت

یُعجب الزّراع آمد بعد کشت

قرآن سفارش می کند که با همسرانتان خوب رفتار کنید و اگر نسبت به آنان کراهت دارید، چه بسا در کنار آن الطافی نهفته باشد. «وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» (۲) چنانکه گاهی زن زیبا نیست، ولی مادر فرزندان بزرگ و برجسته می شود.

بسیار از تلخی ها، استعدادهای ما را شکوفا می کند، حالت صبر و مقاومت را در ما رشد می دهد و دل انسان را خاضع و خاشع

می سازد. «لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ» (۳)

شب برای مردان خدا، زمان بندگی و عبادت است: «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ» (۴) ولی برای نامردمان، زمان توطئه و تهدید و هجوم است. «مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ»

سخن و یا حرکتی که روابط و دوستی های محکم را متزلزل کند، نفاثات است و باید از آن به خدا پناه برد.

پناه بردن انسان به خدا، مستلزم پناه دادن خداوند است و گرنه فرمان پناه بردن لغو بود.

ص: ۶۴۶

۱-۱. بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۱۴۰.

۲-۲. نساء، ۱۹.

۳-۳. اعراف، ۹۴.

۴-۴. آل عمران، ۱۱۳.

در میان تمام شرور نام سه شر در این سوره آمده است:

- شرور پنهان و در تاریکی ها. «مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ»

- شرور زبان های ناپاک. «مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ»

- شرور حسادت ها و رقابت های منفی. «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

برخی زنان به خاطر زیبایی و لطافت در گفتار، می توانند مردان را در تصمیمات خود سست کنند و مصداق نفثات باشند.

یکی از مصادیق نفثات، سحر و جادو است و لذا آموزش و عمل آن حرام است.

با اینکه «شَرُّ مَا خَلَقَ» شامل تمام شرور می شود، ولی نام سه شر را به خاطر اهمیتی که دارد، جداگانه آورده است. «غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ - النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ - حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

پناه بردن در هر حال لازم است، خواه آنجا که خطر باشد: «شَرُّ مَا خَلَقَ» خواه دریافت کمال باشد: «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۱) هرگاه قرآن تلاوت می کنی از شر شیطان به خداوند پناه ببر.

در سوره فلق، در برابر سه شر بیرونی، به یک صفت الهی پناه می بریم. (از شر غاسق و نفثات و حاسد، به صفت «بِرَبِّ الْفَلَقِ» پناه بردیم). اما در سوره ناس به عکس است. در برابر یک خطر درونی، به سه صفت الهی پناهنده می شویم. (از شر وسوسه قلب، به صفات «بِرَبِّ النَّاسِ»، «مَلِكِ النَّاسِ» و «إِلَهِ النَّاسِ» پناه می بریم).

بحثی درباره حسادت

تلاش برای به دست آوردن کمالاتی که دیگران دارند، غبطه و ارزش است، ولی تلاش برای نابود کردن کمالات دیگران حسادت است. حسادت نشانه کم ظرفیتی و تنگ نظری است. اولین قتلی که در زمین واقع شد به خاطر حسادت میان فرزندان آدم بود و اولین گناهی که در آسمان واقع شد، حسادت ابلیس به آدم بود. در حدیث می خوانیم: حسادت ایمان را می خورد آن گونه که آتش هیزم را. (۲)

ص: ۶۴۷

۱- ۱. نحل، ۹۸.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۳۰۶.

آنچه بر سر اهل بیت پیامبر علیهم السلام آمد که آنان را کنار زدند، ناشی از حسادت بود و قرآن در آیه ۵۴ سوره نساء می فرماید: چرا به خاطر الطاف و تفضل خداوند، بر افراد لایق حسادت می ورزند، مگر نمی دانند ما به آل ابراهیم کتاب و حکمت و ملک عظیم دادیم.

حسادت در میان تمام شرور، برجسته ترین شر است. زیرا حسود نقشه ها می کشد و حيله ها می کند و مرتکب انواع شرور می شود تا به هدف برسد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الحسد داء عیاء لا یزال الا بهلک الحاسد او بموت المحسود» (۱) حسادت مرض خطرناکی است که جز با مرگ محسود یا هلاکت حسود از بین نمی رود.

حسود در واقع به خدا اعتراض دارد و در برابر اراده و حکمت او جهت می گیرد که چرا به او عطا کرده و به من نداده است.

حسود هرگز خیرخواهی و نصیحت نمی کند و به خاطر خوی حسادت، از رسیدن خیر خودش به دیگران جلوگیری می کند.

قرآن، ریشه بسیاری از گناهان را «بغیا» به معنای حسادت دانسته است و امام صادق علیه السلام می فرماید: «ان الکفر اصله الحسد» (۲) ریشه کفر حسادت است. چنانکه در برابر پیامبران می گفتند: «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» (۳) آیا انسانی مثل ما پیامبر شود و ما را هدایت کند؟

حسود، اهل تواضع و تشکر نیست و هرگز به کمالات دیگران گواهی نمی دهد و قهراً مرتکب گناه کتمان حق می شود.

حسود معمولاً منافق است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الحاسد یظهر و ده فی اقواله و یخفی بغضه فی افعاله» (۴) در ظاهر اظهار علاقه می کند ولی در باطن کینه و بغض دارد.

منشأ حسادت چیست؟

ص: ۶۴۸

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۴۹۳.

۲- ۲. کافی، ج ۸، ص ۷.

۳- ۳. تغابن، ۶.

۴- ۴. غرر الحکم.

گاهی تبعیض نابجا میان افراد، حسادت آنان را بر می انگیزد.

گاهی مردم توجه نیستند و شرایط را یکسان می پندارند و همینکه یک برتری و امتیازی دیدند حسادت می ورزند. در حالی که اگر حکمت و دلیل تفاوت ها را بدانند آرام می شوند.

حسادت در خاندان نبوت نیز پیدا می شود، همان گونه که در خانه حضرت یعقوب، حسادت فرزندان، آنان را به چاه افکندن برادر و ادار کرد.

دامنه حسادت تنها نسبت به نعمت های مادی نیست، بلکه گاهی نسبت به ایمان افراد حسادت می شود و می خواهند آنان را به کفر برگردانند. «يُرْذُونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا» (۱)

روشن است که حسادت، آرزوی نابودی نعمت دیگران است، و گرنه درخواست نعمت از خداوند، حسادت نیست. چنانکه سلیمان از خداوند حکومتی بی نظیر خواست: «مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ» (۲) و حضرت علی علیه السلام در دعای کمیل از خداوند می خواهد که نصیب او بیشتر باشد و قرب او به خداوند نیز بیشتر باشد. و اجعلنی من احسن عبیدک نصیباً عندک و اقربهم منزله منك...

برای درمان حسادت باید اینگونه فکر کرد:

دنیا، کوتاه و کوچک است و غصه برای آن ارزشی ندارد.

ما نیز نعمت هایی داریم که دیگران ندارند.

نعمت ها بر اساس حکمت تقسیم شده است، گرچه ما حکمت آن را ندانیم.

آنکه نعمتش بیشتر است، مسئولیتش بیشتر است.

بدانیم که حسادت ما بی نتیجه است و خداوند به خاطر اینکه بنده ی چشم دیدن نعمتی را ندارد، لطف خود را قطع نمی کند و فقط خودمان را رنج می دهیم.

پیام ها:

۱- پناه بردن به خدا را باید به زبان جاری کرد. «قُلْ أَعُوذُ»

۲- به خاطر زیادی خطرات و اهمیت آن انبیا نیز باید به خدا پناه برند. «قُلْ أَعُوذُ»

۳- اصلاح خود و جامعه، بدون استمداد و پناهندگی به خداوند امکان ندارد. «قُلْ»

١-١. بقره، ١٠٩.

٢-٢. ص، ٣٥.

۴- چون شرور بر قلب و فکر انسان قفل می زند، باید به قدرتی پناه برد که شکافنده و شکننده قفل ها و موانع باشد. «بِرَبِّ الْفَلَقِ»

۵- در دعا با دید وسیع برخورد کنید. «شَرُّ مَا خَلَقَ» (همه مخلوقات را در بر می گیرد).

۶- در میان همه شرور، شر حسادت، تفرقه افکنی، عهد شکنی و توطئه های پنهان اهمیت بیشتری دارد. مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ ... شَرِّ النَّفَّاثَاتِ ... شَرِّ حَاسِدٍ

۷- دشمن آنقدر می دمد تا تبلیغاتش مؤثر واقع شود. («نفاثات» جمع «نفاثه»، صیغه مبالغه است).

۸- با وسوسه ها عقاید سست می شود و حرف اثر می کند. «مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ»

۹- حسادت، دارویی جز پناه بردن به خدا ندارد. قُلْ أَعُوذُ ... إِذَا حَسَدَ

۱۰- زمینه ها زمانی خطرناک است که به فعلیت در آیند. «حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

۱۱- حسادت، کم و بیش در افراد هست؛ اقدام عملی بر اساس آن گناه است. «إِذَا حَسَدَ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَهِ النَّاسِ ﴿٣﴾ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

(ای پیامبر!) بگو: پناه می برم به پروردگار آدمیان. پادشاه آدمیان. معبود آدمیان. از شرّ وسوسه شیطان. آن که اندیشه بد در دل مردمان افکند. از جنس جنّ باشد یا انسان.

نکته ها:

در قرآن، بیش از ۳۰۰ مرتبه کلمه «قُلْ» آمده که بسیاری از آنها فرمان خداوند به پیامبر است و در پاسخ مخالفان یا موافقان می باشد.

کلمه «وسواس» هم به معنای موجود وسوسه گر می آید و هم به معنای وسوسه و خطورات و افکار ناروا، ولی در اینجا به معنای وسوسه گر است.

گفتن کلمه «أَعُوذُ» برای نجات از خطرات کافی نیست، بلکه باید در عمل نیز از عوامل خطر ساز دوری کرد. و گرنه خانه را در مسیر سیل ساختن و نوشتن «اعوذ بالله من السّيل» بر سر در خانه به منزله مسخره است. کسی که می گوید: «أَعُوذُ بِاللّهِ»، باید در عمل نیز از سرچشمه های فساد دوری کند.

اول چیزی که محسوس انسان است، رشد و تکامل و تربیت اوست، «بِرَبِّ النَّاسِ» بعد سیاست و تدبیر و حکومت. «مَلِكِ النَّاسِ» و همین که رشد او بالا رفت عبادت و پرستش

است. «إِلَهَ النَّاسِ»

به کسی باید پناه برد که اسرار و وسوسه های درونی را می شناسد. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» (۱) او از خیانت چشم ها و آنچه سینه ها پنهان می کند آگاه است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: شیطان بر دل انسان آرمیده است، هرگاه یاد خدا کند پنهان می شود و هرگاه غافل شود او را وسوسه می کند. فاذا ذكر العبد الله خنس... و اذا غفل وسوس (۲)

کسانی که دیگران را به تردید و وسوسه می اندازند، کار شیطانی می کنند. مخالفان حضرت صالح به مردم می گفتند: آیا شما علم دارید که صالح پیامبر است؟ و با این کلام در مردم تردید به وجود می آوردند. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ» (۳)

در اول قرآن با «بِسْمِ اللَّهِ» از خدا استمداد کردیم و در آخر قرآن نیز به خدا پناه می بریم.

«خناس» از «خنوس» به معنای پنهان شدن و عقب نشینی است. شیطان هم خودش مخفی است و هم کارش، اگر وسوسه او علنی باشد بر مردم مسلط نمی شود، ولی با تظاهر و توجیه در لباس زیبا جلوه می کند و موفق می شود. حضرت علی علیه السلام می فرماید: شیطان با ظاهرنمایی حق و باطل را بهم در می آمیزد و بدین شکل بر طرفداران خود غالب می شود.

«فهنا لك يستولى الشيطان على اوليائه» (۴)

حالا که شیطان، خناس است، آنقدر می رود و می آید تا موفق شود، ما هم باید یاد خدا را زیاد کنیم.

در قرآن بارها از انسان انتقاد شده است که هرگاه گرفتار می شود دعا می کند و پناهندگی می خواهد و همین که خطر رفع شد، گویا ما را نمی شناسد. (۵)

در این سوره چون وسوسه درون روح و قلب انسان جای می گیرد و با ایمان و عقل و فکر ما بازی می کند، سه بار نام خداوند یاد شده است: «يَرْبُّ النَّاسِ ، مَلِكِ النَّاسِ ، إِلَهَ النَّاسِ» اما در سوره فلق که شرور خارج از سینه هاست، یکبار نام خداوند مطرح است. «يَرْبُّ الْفَلَقِ» آری خطر انحراف فکری و تأثیر آن در روح به مراتب بیشتر از خطرات خارجی است و

ص: ۶۵۳

۱-۱. غافر، ۱۹.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۴۹.

۳-۳. اعراف، ۷۵.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۵۰.

۵-۵. یونس، ۱۱.

دشمنان فرهنگی و فکری، از دشمنان نظامی و اقتصادی مرموزتر و خطرناکترند.

در روایات آمده است که شیطان از قبول توبه انسان از سوی خداوند ناراحت شد. یاران خود را جمع و از آنان استمداد کرد. هر کدام مطلبی گفتند، ولی یکی از آنها گفت: من انسان را وسوسه می‌کنم و توبه را از یادش می‌برم. ابلیس این طرح فراموشی توبه را پسندید. (۱)

حالا - که او «بِرَبِّ النَّاسِ» است، پس شیوه‌های تربیتی دیگران را نپذیریم. حالا که او «مَلَكِ النَّاسِ» است، پس خود را برده دیگران قرار ندهیم و حالا - که او «إِلَهِ النَّاسِ» است، پس به غیر او دل نبندیم و این تفکر و اعتقاد بهترین وسیله پناهندگی از وسوسه هاست.

آنکه در سینه و قلب و روح مردم وسوسه می‌کند، ممکن است از نژاد جن و شیطان باشد یا از نژاد انسان. آری تطمیع‌ها و وعده‌ها، امروز و فردا کردن‌ها از جمله راههای وسوسه است.

وسوسه شیطان نسبت به حضرت آدم و سایر اولیای خدا در حدّ القا و پرتاب وسوسه است:

«فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ» (۲)، «أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمِّيَّتِهِ» (۳) اما نسبت به عموم مردم، ورود و نفوذ وسوسه در دل و جان آنهاست. «يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» البته نه به شکل سلطه بر دل انسان به گونه‌ای که راه‌گزینی از آن نباشد. زیرا قرآن در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ» (۴) هنگامی که شیطان‌ها به سراغ افراد باتقوا می‌روند تا از طریق تماس، آنان را وسوسه کنند، آنان متوجه شده و اجازه نفوذ نمی‌دهند.

تکرار کلمه «ناس» در «بِرَبِّ النَّاسِ - مَلَكِ النَّاسِ - إِلَهِ النَّاسِ» اشاره به آن است که ربوبیت، حاکمیت و الوهیت خداوند عام است و اختصاص به فرد یا گروه یا نژاد خاصی از بشر ندارد.

اول «بِرَبِّ النَّاسِ» آمد، بعد «مَلَكِ النَّاسِ» و سپس «إِلَهِ النَّاسِ»، شاید به خاطر آن که آنچه به فطرت نزدیکتر و ملموس‌تر است، پناهندگی به مربی است: «بِرَبِّ النَّاسِ»

چنانکه کودکان به هنگام خطر اول صدای مادر می‌زنند، سپس کسی که قدرت دارد، «مَلِكِ

ص: ۶۵۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. طه، ۱۲۰.

۳-۳. حج، ۵۲.

۴-۴. اعراف، ۲۰۱.

النَّاسِ» و در مرحله بعد سرچشمه رحمت و حیات. «إِلَهُ النَّاسِ»

خداوند به نیازهای انسان و خطراتی که او را تهدید می کند آگاه است، ولی شیوه تربیت الهی آن است که انسان نیاز و استمداد و پناهندگی خود را به زبان آورد و فقر و احتیاج را به خود تلقین کند تا روحیه تواضع و تعبد و تسلیم در او شکوفا شود. قُلْ أَعُوذُ ...

به گفته پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطرات و وسوسه هایی که بی اختیار بر انسان عارض می شود، مادامی که از طرف انسان عملی صورت نگیرد، چیزی بر او نیست. «وضع عن امتی ما حدثت به نفسها ما لم يعمل به او یتکلم» (۱).

پیام ها:

۱- پیامبر، امین وحی است و چیزی از خود نمی گوید. «قُلْ»

۲- خطرات به قدری شدید است که خدا به پیامبرش دستور پناه بردن می دهد.

«قُلْ أَعُوذُ»

۳- بدون استمداد از خدا، امکان مبارزه با شرور نیست. «أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ»

۴- گناهکاران نباید مأیوس شوند، زیرا خداوند، پروردگار همه مردم است نه فقط مؤمنان. «بِرَبِّ النَّاسِ»

۵- وقتی پیامبر، به خدا پناه می برد، وظیفه ما روشن است. «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ»

۶- انسان باید خود را تحت تربیت خداوند بداند، «بِرَبِّ النَّاسِ» سلطنت و حکومت او را بپذیرد، «مَلِكِ النَّاسِ» و او را معبود خود قرار دهد. «إِلَهُ النَّاسِ»

۷- انسان بی ایمان، به قدرت و جمعیت و قومیت و ثروت خود پناه می برد، ولی مردان خدا به پروردگار و پادشاه و معبود هستی پناهنده می شوند. «بِرَبِّ النَّاسِ - مَلِكِ النَّاسِ - إِلَهُ النَّاسِ»

۸- بالاترین خطرهای پنهان ترین آن هاست که وسوسه درونی باشد. «مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ» «والحمد لله رب العالمین»

ص: ۶۵۵

«اللّهم صلّ على محمّد و آل محمّد و عجل فرجهم»

در روایت آمده است که حضرت علی علیه السلام همواره هنگام پایان دادن و ختم قرآن، این گونه دعا می کردند:

«اللهم اشرح بالقرآن صدري و استعمل بالقرآن بدني و نور بالقرآن بصائري و اطلق بالقرآن لساني و اعني عليه ما أبقيتني فانه لا حول و لا قوة الا بك» (۱)

ص: ۶۵۶

۱- ۱) بحار الانوار ۸۹ ص ۲۰۹.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

